

הספרים החיצונים

לתורה לנביאים לכתובים ושאר ספרים חיצונים

הוצתה והוכנס לאינטרנט
www.hebrewbooks.org
ע"י חיים תשס"ט

בשני כרכים
עם מבואות ופירושים
ערוכים בהשתתפות כמה למדנים ע"י
אברהם כהנא

כרך ראשון
ספר שני: לנביאים ולכתובים

תל אביב
הוצאת מקורות
תרצ"ז

תכן כרך א' ספר ב'

לנביאים א.	עמודים
תפלת מנשה	מאת אליהו ש' הרטום שכי"ט – שלי"ט
אגרת ירמיהו	" " " " " " ש"מ – שמ"ט
ספר ברוך	" אברהם כהנא ש"ן – שס"א
חזון ברוך א'	" " " " " " שס"ב – ת"ז
חזון ברוך ב'	" אליהו ש' הרטום ת"ח – תכ"ה

לכתובים ב.	
תהלים מזמור קנ"א	" אברהם כהנא תכ"ט – ת"ל
מזמורי שלמה	" מנחם שטיין תל"א – תס"ב
הכמת שלמה	" " " " " " תס"ג – תקי"ד
דברי איוב	" אברהם כהנא תקט"ו – תקל"ח
חוספות למגלת אסתר	" מנחם שטיין תקל"ט – תקנ"ג
חוספות לספר דניאל	" דוב היליר תקנ"ד – תקע"ה
עזרא ההיצוני	" אברהם כהנא תקע"ו – תר"ו
חזון עזרא	" " " " " " תר"ז – תרנ"ג

תפלת מנשה

מ ב ו א

א. לתולדותיה של תפלת מנשה.

תפלת מנשה [בן חזקיהו – בכ"י Taricensis] (כך היא נקראת בתנ"ך היווני, ובוולגאטה: תפלת מנשה מלך יהודה שהיה שבוי בבבל) הגיעה אלינו ע"י הספר הנוצרי Didascalia שנכתב כפי הנראה במאה ב' או ג' לסה"נ והוא נכלל בתוך הספר *Constitutiones apostolorum*¹⁾ שחובר במאות ד'–ה'.

בעל הספר הנוצרי הזה רוצה להוכיח את חסדי האל כלפי בעלי התשובה ומביא דוגמאות מן התנ"ך: אחרי הזכירו את דוד ואת יונה ואת חזקיהו מדבר הוא על מנשה מלך יהודה ומביא את הנוסחאות היווניים של מל"ב כ"א א'–י"ה ושל דה"ב ל"ג ה'–ס"ו מעורבים זה בזה ובתוספות רבות. אחת מן התוספות האלה, שהמחבר הכניסה אחר דה"ב ל"ג י"ד, היא תפלת מנשה.

מתוך הספר *Constitutiones apostolorum* (II, 22) הוציאו מעתיקים אחדים את נוסח התפלה והכניסוהו לחוך התרגום היווני של התנ"ך²⁾ בין השירות *ψαλ* הנמצאות בו אחר ס' תהלים. השירות האלה הן קטעים מתנ"ך ומחיבורים שונים שהוכנסו לחוך סדורי התפלה של הנוצרים המזרחיים. תפלת מנשה היא בכ"י של התנ"ך היווני השירה השמינית או התשיעית³⁾.

מלבד הנוסח היווני שנדפס בכל ההוצאות החדשות של התנ"ך היווני⁴⁾, מועילים לחיקון הנוסח העיקרי התרגומים הקדומים. והם: א) התרגום הרומי שנדפס כמעט בכל ההוצאות של הוולגאטה אחרי ספרי דה"י. התפלה אינה נמצאת בכ"י שנכתבו לפני המאות י"ב–י"ג⁵⁾. ב) התרגום הסורי שעוד לא נדפס⁶⁾. ג) התרגום הכושי של ס' תהלים⁷⁾ והתרגום הכושי של *Constitutiones apostolorum* (ח"כ). שאר פרטים על ההוצאות ועל כ"י יש במבוא של Ryle⁸⁾ המביא גם חלוסי הנוסחאות לכל פסוק ופסוק על פי כ"י והתרגומים השונים.

1) בהוצאת פאול די לגר, לייפציג 1862. חקירות על כ"י שונים אצל *Pitra, Juris ecclesiastici historia et monumenta, Roma 1864, I, 163.*

2) לזי מה שהוכיח גיטלי (*Septuagintastudien* ג' ד' ואילך) הועתקה התפלה מן הס' *Constitutiones* אל התנ"ך היווני, ולא להיפך –

3) ר"ס בכ"י *Alexandrinus* שמינית, בכ"י *Taricensis* תשיעית. –

4) בהוצאות אחרות של התנ"ך היווני נמצאת תפלת מנשה אחר ספרי דה"י. –

5) Nestle, *Septuagintastudien* III, 20; Ryle (Charles, *Apocr. and Pseudepigr* I, 616).

6) נוסח רומי אחר יצא ע"י י. מ. גיטלין ע"פ כ"י של ברישע מוויאום (ברך שלשים של *H. Bradshan Society* לתורן 1906). נראה שהכ"י נכתב במאה ח"א (שם 617–618 מביא Ryle נוסח התרגום הזה). –

7) ידועות על התרגום הזה ועל כ"י שלו ניתנו ע"י ג. וילקינס בתוך *Hermathena XXXVI, 1910*

8) ר"ס ע"י Ryle שם 617. –

9) הוצאת לודלף, טראנקספורט 1701 (ע"י Ryle שם). –

10) שם ע"י 619–616. –

לפי בעל הספר Didascalia תפלת מנשה היא התפלה שעליה מדבר בעל דה"ב ליג י"ה-י"ט. כל"ו התפלה שהתפלל מנשה בן חזקיהו מלך יהודה בהיותו בגבל, שהוא שמה אסור בנחוששים ע"י שרי הצבא של מלך אשור, והיא היתה כתובה על דברי חווי.

ב. תכן התפלה.

אין בתפלת מנשה כי אם ט"ו פסוקים. אע"פ כן אפשר לחלקה לשני חלקים: הקדמה ועיקר התפלה.

ההקדמה (א'-ו') מכילה דברי שבח לאלהי האבות ואלהי זרעם בורא הכל ונורא ונשגב על הכל ונפרע מן הרשעים ונאמן בחד הבטחתו. עיקר התפלה (ז'-ט"ו) היא תחנון אל ה' אל רחום וחנון ונחם על הרעה הרוצה בתשובת החוטאים ומצילם מן הסורענות (ז'-ח'). ובקשת המתפלל שגם עמו יתנהג במדת הרחמים יען כי הוא נכנע ומושפל תחת הצול הכבוד של חטאיו ומתודה על פשעיו (ט'-י"ג). על ידי זה יודעו רחמי אל לכל (י"ד). והחוטא המרוחם יהלל וישבח תמיד את אלהיו אשר לו מזמרים כל צבא השמים (ט"ו).

ג. על בעל התפלה וזמנו.

כאמור למעלה, מיוחסת תפלה זו למנשה מלך יהודה שאמרה בהיותו שבוי ביד מלך אשור בבבל. מתעוררת השאלה על אמתותו של היחוס הזה.

יש מי שחשב כי אי אפשר שתפלה זו תהיה באמת תפלתו של מנשה יען כי לפי דבריו, כל הספור על הולכת מנשה לבבל, שלא נמצא בס' מלכים, הוא בדוי ע"י בעל ס' דה"י⁹. לא כאן המקום לדבר על השאלה הכללית בדבר נאמנותו של בעל ס' דה"י, אבל גם אם רוצים אנו לומר שהוא הוסיף איזה דבר מתוך כוונה או מטרה מיוחדת, הרי הספור על מנשה הוא כל"כ מתאים למנהגם של מלכי אשור ואל המצב ואל התנאים ההיסטוריים של אותו הזמן עד שאין לפקפק באמיתותו¹⁰.

ואע"פ שיש להאמין כי לפני בעל ספר דה"י היה הנוסח של תפלת מנשה, טבל פקום הנוסח ההוא אינו לפנינו, כמו שנראה ברור מן הראיות האלה:

(א) הנוסח שלפנינו אינו תרגום מעברית כי אם נכתב מעיקרו יוונית (ע' א' ח'). כל הראיות על מציאותו של מקור עברי, שנסו להביא פירסט, בודי¹¹ ואחרים אינן מוכיחות אלא על רגילות המחבר בסגנון התנ"כי, וגם צ'ארלס¹² לא הצליח להביא ראיה ברורה, שאר החוקרים מסכימים רובם כי אין מקור עברי או ארמי לתפלת מנשה. (ב) בתפלת מנשה, לפי נוסחה המקורית, אין שום קשר פנימי עם מה שקרה למנשה בשביו ואין בה שום רמז שממנו נוכל להבין כי מי שאמרה היה מלך. כל מה שיוכל להראות מתאים אל מצבו של שבוי או של עובד עבודה זרה לא נמצא אלא בכ"י בודדים או בתרגומים אחרים (ע' ט' ו').

⁹ ע' ריסל (Die Apokr. u. Pseudepigr. von E. Kautzsch, I, Tübingen 1900, 165 ff.) שכתב גם דברי החוקרים שקדמוהו בדעה זו.

¹⁰ ע' Kittel, Gesch. d. Volkes Israel II⁴, Gotha 1922, 510 ויעבד, תולדות ישראל², ברלין תרפ"א. בתוספת לחלק ג': תוצאות החטיטה החקיקת עמ' ד' ואילך.

— Fürst, Gesch. d. bibl. Literatur II, Leipzig 1870, 399 ff.; Budde, ZATW 1892, 39 ff.

¹² בחקרה לדברי Ryle שם (614-615).

(ג) הראשון שיחם – לפי מה שאנו יודעים – את התפלה אל מנשה הוא בעל הס' הנוצרי Didascalia ואין מקום לחשוב שהייתה בידו מסורת עתיקה ואמיתית על זה.
 (ד) לשון התפלה מושפעת לא רק ע"י לשונם של מומרי תהלים כי אם גם ע"י לשונן של תפלות שאין ספק כי זמן חבורן הוא אחר גלות בבל (ע' א' וס"ו).
 (ה) התפלה שלפנינו היא תפלת צבור (א') וכוונתה לבקש סליחה ורחמים על חטאים סתם בלי שום הדגשה על מין מיוחד של עבירות.
 ועתה, כדי למצוא איזה יסוד שנוכל לסמוך עליו ולהגיע לאיזו השערה ע"ד המחבר וזמנו, נשים לב לעובדות האלה: מחבר התפלה היה בקי בתנ"ך עפ"י התרגום היווני (א', ב', ג', ד', ה') והשתמש בשפה שהיא ממש השפה של התנ"ך היווני (א', ב', ג', ד', ה', י"ב). ואולי היה לפניו גם המקור העברי (א', ב', ה', י"ב, י"ג). אע"פ שלרוב לא השתמש בו (ז'). והוא קבל ג"כ מחכמי ישראל (ג'). מכל זה נראה קרוב לודאי שהתפלה חברה ע"י יהודי מלומד. אולי רב או ש"ץ. מדבר יוונית וחי בסביבה יהודית. אולי במצרים. ששם היו רגילים לקרא בתנ"ך בתרגומו היווני ולהתפלל בשפה יוונית. ולי נראה כי יש לשער שלפנינו קטע מתוך סידור תפלה של יהודי מצרים במאות א'–ב' לפני סה"נ.

ההשערות שלפיהן חוכרה תפלה זו בזמן החשמונאים¹⁸ או במאות ב'–ג' אחר סה"נ¹⁴ או ע"י מחבריו של Constitutiones apostolorum¹⁵ אין להן שום יסוד נכון. אין בידנו לברר באיזה זמן וע"י מי נתיחסה התפלה למנשה מלך יהודה. אבל נראה כי זה היה ע"י נוצרי במאות הראשונות לסה"נ. מה שמסופר בדברי אגדה¹⁶ על תפלתו של מנשה, אין לו שום יחס אל התפלה שלפנינו. כי לפי דברי האגדה לא היה מנשה בעל תשובה אמתי ששב אל ה' בכל לבבו ובכל נפשו, כי אם פנה אל כל אלהי הנכר, ואחר שהם לא ענוהו זכר את ה' ופנה גם אליו כדי לבחון אותו ולראות אם הוא גדול מאלהי העמים, והקב"ה קבל את תפלתו. נגד רצון המלאכים, שלא לנעול דלת בפני כל בעלי תשובה, והוציאו דרך גם ממאסרו והשיבו למלכותו. מן הספור הזה נראה ברור שלא היתה להם שום מסורת על תפלה דומה לנוסח שלפנינו. גם בנוגע לנסים שנעשו למנשה אחר תפלתו אין היהודים והנוצרים הולכים בדרך אחת¹⁷.

(18) ריסל, שם ע' 167. –

14) Berthold, Einleitung III, 2622. –

15) Fabricius, Libri Vet. Test. apocryphi, 1694, 208. –

16) ויקרא רבה ל', דברים רבה ב', רות רבה ה'. –

17) לפי האגדה הגל חשיב חכ"ה את מנשה לא"י ולמלכותו ע"י חרות. ולפי הנוצרים – יותן מרשק (Parall. II, 16) וטיראס (ערך Μαλασσός) – נשברו כבליו בזמן תפלתו וחרה ברה. –

תפלת כְּנִשָּׁה

א וְיִצְחָק וְיַעֲקֹב וְאַל שְׂדֵי אֱלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ אֲבָרְהָם וְיִצְחָק וְיַעֲקֹב
 ב וְאַלֵּהֵי זֶרַע צִדְקָם: אֲשֶׁר עָשִׂיתָ אֶת־הַשָּׁמַיִם וְאֶת־הָאָרֶץ עִם־קִלְ
 ג צִבְאוֹם: אֲשֶׁר אָסַרְתָּ אֶת־הַנֶּגֶם בַּדֶּקֶרֶךְ וְשִׁנְיָתָם וְהַסִּמְמָה תָּהִם בְּשִׁמְךָ
 ד-ה הַנּוֹרָא וְהַנִּכְבָּד: וְהַפֶּל יִשְׁעָיו וְיִתְקַדּוּ מַשְׁנֵי גְבוּרָתָהּ: וְאֵין לַעֲמֹד

א יי צבאות אל שדי. Κύριε παντοκράτωρ ἐπουράνιε. התאר παντοκράτωρ מתאים על הרוב בע' אל צבאות. ובס' איוב הוא תרגום של שדי. התאר ἐπουράνιος לא נמצא בע' אלא פעם אחת (תהלי' ס"ח י"ד) ושם הוא תרגום של שדי. אם הנוסח היווני הנ"ל הוא נכון, אז אפשר לתרגם אותו לעברית כי אם בהוספת מלה אל. ומן הביטוי היווני יש להוכיח כי אין לפנינו תרגום מן מקור עברי. אבל בכ"י T חסרה מלת ἐπουράνιος. ולפי גוסתה זו יש לתרגם: ה' צבאות (ע' ש"ב ז' כ"ז). דה"א י"ז כ"ד). - אלהי אבותינו. הכינוי במלת אבותינו מורה כי התפלה אינה תפלת יחיד. ובאמת הלשון אלהי אבותינו וכו' לא נמצא בתנ"ך כי אם פעם אחת (דה"א כ"ט י"ח) בתפלת דוד בשם כל ישראל ונכנס בנוסח תפלת שמונה עשרה. ואפשר כי מן הגיוס הזה לקחה בעל תפלת מנשה. - ואלהי זרע צדקם. גם מזה אפשר להביא ראיה כי התפלה הזאת לא תורגמה מעברית. כי בעברית צריך לחזור על מלת אלהי גם לפני זרע צדקם וביווני אינה. ואם היה בעל הנוסח היווני מתרגם לא היה משמיטה. - הלשון ואלהי זרע צדקם אין מובנו, כמו שפירשו רייל וריסל. כי ה' הוא אלהי הצדיקים ולא אלהי הרשעים. וגם בפסוקי טוביה (י"ג ט' וי"ג) שמביאים אין שום ראיה לרעיון זה. וגם שם בני הצדיקים הם צאצאי אבות האומה. וזרע צדקם פירושו: זרעם של האבות אשר הוא זרע של צדיקים. על דרך ועמך כלם צדיקים (ישע' ס' כ"א). - צבאם. κόσμος במובן זה היא אופי לתרגום הע', ובעל התפלה הולך תמיד בעקבותיו ואין ספק שהיה לפניו התרגום היווני לברא' ב' א'. -לפיג השוה תהלי' קיד ט', איוב ל"ח ה' -י"א. דברי הפסוק הזה נמצאים כמעט מלה במלה בדברי אגדה (מדרש תנחומא וראשית א', משנת ר' אליעזר י"ב בהוצאת אינזלו ע' 236) המספרים על הקביה שהתם אוקינוס ע"י התורה כדי שלא יצא וישטוף את העולם... ובה כבש ההום שלא יציף על העולם. ואין ספק כי יש כאן מדרש קדמונינו, והסופר. שכפי הנראה חי בסביבה יוונית. הלך בדרכי הפלוסופים היוונים ויחס אל ה"לוגוס" את אשר יחכו חכמי ישראל אל התורה. - בשמך... לסכרת רייל וריסל יש כאן רמז לדעה שעל פיה שמו של הקביה יש בו כח קסמי. אבל נ"ל כי זה אינו וכי הלשון בשמך הנורא והנכבד יש לפרש כמו: בכחך ובגבורתך המפורסמת. וגם בדברי ברוך ג' ה' שמביאים המפרשים הנ"ל אין שום רמז למעשי קסמים ולדברי אגדה שנגזרין ס"ח א'. וגם בתנ"ך (ד"מ תהלי' מ"ד ו') נמצא שם במובן זה. - מפני גבורתך. לפי דעתם של פירסט וצ'ארלס (בהערה לדברי רייל, ע' 615) יש כאן סימן של תרגום מן העברית. כי בנוסח היווני נאמר ἀπὸ προσώπου καὶ שהוא תרגום מדויק של מפני. וביטוי זה במובן זה אינו רגיל אצל הסופרים היוונים. אבל אחרי שלפי ראיות אחרות יש להוכיח כי אין לפנינו תרגום מן העברית (ע' במבוא) נוכל לפרש בקלות שהושפע הרבה ע"י סגנון הע', שאצלם ביטוי זה רגיל מאד. - ואין לעמד. ἀστέρος. מלה זו אינה בשום מקום בע'

- ו לִסְנֵי הַדֶּרֶךְ קְבוּדָּה וְאֵין לְשֵׁאת עֲבֶרֶת אֶפֶס עַל הָרָשָׁעִים: בְּלִי
 ז מִדָּה וּבְלִי חֶקֶר חֶסֶד זֶה הַבְּטָחָה: כִּי אֵתָה יְיָ עֲלִינוֹן אֶרֶץ־אֲשׁוּם
 וּבִי־חֶסֶד וְנֶחֱם עַל רָעוֹת בְּנֵי אָדָם וְאֵתָה יְיָ בְּרַב מוֹכֵף הַבְּטָחָה
 סְלִיחָה לְחַטָּאִים שְׁבִי־שָׁשׁ וּבְרַחֲמֶיךָ הַרְבֵּים שְׁמַת דְּרַחֲמֶיךָ שׁוֹכֶה
 ח לְרָשָׁעִים לְמַעַן יִשְׁעוּ: אֵתָה יְיָ אֱלֹהֵי הַצְדָּקוֹת לֹא שְׁמַת נָחֵם

וגם אינה רגילה ביוונית בכלל. היא נגזרת מן הפעל $\sigma\tau\acute{\epsilon}\gamma\epsilon\iota\nu$ =בָּטָה, הֶגֶן, הסתיר, הכיל, סבל, עמד מפני. הלטיני מתרגם *importabilis*. גם מכאן ראייה נגד ההשערה שהתפלה תורגמה מעברית. שאין דרך המתרגמים להשתמש במלים יקרות־המציאות, וסבל שכן במקום כזה שכלי ספק לא היה בא שמתאר במובן זה אילו היה מקור עברי. – ואין לשאת $\acute{\alpha}\nu\upsilon\pi\acute{o}\sigma\tau\alpha\tau\omicron\varsigma$, יש בע' פעם אחת בתהלי' קכ"ד ה', ושם הוא תרגום של מלת זידונים (אצל מים), שאין לו מקום כאן. המלה היוונית היא תאר לדבר כלי יסוד או לדבר שאי אפשר לשאת אותו. הלטיני תרגם *insustentabilis*. התאר נמצא ג"כ בחשמי' ב' א' י"ג, ח' ה', ושם הוא מורה על כח שאין לעמוד בפניו. – כי אתה... זהו תכן ההבטחה שהבטחתנו להיות עמנו ארך אפים וכו'. – ארך אפים ... אין ספק שלפני בעל התפלה היו הפסוקים שמות ליד ו', יואל ב' י"ב–י"ג, יונה ד' ב', תהלי' פ"ו ס"ו. ויש כאן ראייה ברורה שהשתמש בתרגום היווני של תניך ולא במקורו העברי. כי כתב $\acute{\epsilon}\pi\iota\ \kappa\alpha\tau\acute{\alpha}\lambda\upsilon\varsigma$ (ברבים) שהוא תרגום של על הרעה (ביתר) יואל ויונה (שם). – (אתה יי... למען יושעו). המלים האלה אינן נמצאות כי אם בנוסח של *Constitutiones ap.* ובתרגומים הרומי והסורי. רוב המפרשים חושבים כי מלים אלו נחוצות להכנת הענין וכי היו בנוסח המקורי ונשמטו בסעות בנוסח היווני שלפנינו, וסבת הסעות לפי דבריהם כי גם הפסוק הבא מתחיל במלת טָס (=אתה) והמעתיק עבר בסעות מן טָס הראשון אל השני (ע' רייל וריסל). ולי נראה שהמלים הללו הן תוספת של אחד הקוראים שלא הבין כי מלת $\tau\acute{\alpha}\tau\omicron$ בראש פסוק ו' משמשת להביא את תכן ההבטחה ופירש אותה במובן של מפני ש... ואם כן חסר לפי דעתו תכן ההבטחה האלהית והוסיפו לפי רוחו. אבל אם נפרש כמו שאמרתי לעיל כי מלת כי (תרגומו של $\delta\tau\iota$) מכניסה ההבטחה, אז כל הפסוק אתה ה'... למען יושעו נראה מיותר ומפסיק את ההמשך. – אלהי הצדקות $\tau\acute{\omega}\nu\ \delta\iota\kappa\alpha\iota\omega\nu$ הוא בלי ספק מן $\tau\acute{\alpha}\ \delta\iota\kappa\alpha\iota\alpha$ (ולא מן $o\iota\ \delta\iota\kappa\alpha\iota\omicron\iota$). ואולי כאן אין להבין צדקות במובן של משפט, אלא במובן של צדקה ורחמים (וע' בפ"י לסוף הפסוק). – נחם. $\mu\epsilon\tau\acute{\alpha}\nu\omicron\iota\alpha$. המתרגמים והמפרשים חשבו כי $\mu\epsilon\tau\acute{\alpha}\nu\omicron\iota\alpha$ כאן הוא תשובה, וכי המחבר רוצה לדבר על תשובת החוטאים ולומר שהקביה תקן התשובה בשביל הרשעים ולא בשביל הצדיקים. ולינ קשה עד מאד שירצה המחבר להרגיש על כך. וכי יעלה בדעתו של מי שהוא לחשוב שהתשובה היא בשביל הצדיקים כדי שישבו מדרכיהם הטובים? על כן נראה לפרש $\mu\epsilon\tau\acute{\alpha}\nu\omicron\iota\alpha$ במובן של $\mu\epsilon\tau\alpha\nu\omicron\omega\nu$ (=נחם) שבפסוק הקודם, חוזר אל ה'. המחבר רוצה להרגיש כי אע"פ שה' נחם לפעמים על מה שגזר, זה הוא נגד הרשעים דוקא כדי להסיר מעליהם את הענש הראוי להם אם יחזרו בתשובה. אבל הוא לא ינחם לעולם על השכר הטוב אשר גזר לתת לצדיקים. ועל כן לא ישוב לעולם ממה שהבטיח לאבותינו שהם צדיקים גמורים. ופי' הכתוב בכללו הוא: אתה ה' אלהי הצדקות (כל' בעל החסד והרחמים) עלול להנחם אם גזרת על ענש רשעים אבל עומד תמיד בדבורך בגזרת שכר לצדיקים. – לי אני החוטא-

לְאַבְרָהָם לְיִצְחָק וּלְיַעֲקֹב הַצְדִּיקִים שֶׁהֵם לֹא הָסְאוּ לָךְ כִּי אִם-לִי
 ט אֲנִי הַחַיָּטָא שֶׁמֶת לְחַם כִּי הָסָאתִי: עֲיֹנֹתִי עָצְמוּ מִסֶּסֶר וְאֵינִי רְאוּיָה לְשֵׁאת
 עֲיֹנִי וּלְהַכִּיט לְקֶרוֹם מִסֶּסֶר רַב שֶׁשָּׁעִי וְנִמְתָּה וְיִי בְּצֶדֶק עֲנֵתִי וְכַנְמוֹל
 י נְדִי הוֹשֵׁב לִי כִּי הִנֵּנִי בְּשִׁבְיוֹ: שְׁחֹתִי מִכֶּבֶד כִּבְלֵי הַכֶּרֶן לְ עַד-

מבאן עד סוף התפלה בא לשון יחיד, והשינוי הזה רגיל הרבה בתפלות הצבור שבהן כל אחד מן המתפללים מרגיש בעצמו כאילו הוא בגשים את כל קהל המתפללים. כגון תהלי מיד, ואין ספק שהיא תפלת צבור, שבפסוקים ה', ו', ס"ז משמש המשורר בלשון יחיד (וע' גם גונקיל לתהלים, מהדורה ד' 44 על המזמיר הזה). וגם כאן נוכל לפרש כי דברי הכהן או שליח הצבור הם. - תרגום הנוסח הרגיל הוא: כי חטאתי למעלה ממספר חול הים כי רבו עונותי, ונראה לי שהנוסח אינו נכון, כי למלים ממספר חול הים אין מובן ברור. ועוד שהמלה $\mu\alpha\lambda\alpha$ (=כי) אין דרך לתת לה פירוש מספיק. ובאמת בכ"י T אין מלה זו, ועל כן נראה לי לחבר המלים $\mu\alpha\lambda\alpha \delta\iota\omicron\tau\iota \eta\mu\alpha\rho\tau\omicron\nu$ (=כי חטאתי) אל הפסוק הקודם, ולנסח בתחלת הפסוק הזה: $\acute{\alpha}\nu\omicron\mu\iota\alpha\iota \mu\omicron\upsilon \acute{\epsilon}\pi\epsilon\rho \acute{\alpha}\rho\iota\theta\mu\acute{\omicron}\nu \acute{\epsilon}\pi\lambda\eta\theta\upsilon\sigma\upsilon\nu\alpha\nu$ וכמו שתרגמתי, על דרך תרגומו של הלשון עצמו מספר בתהלי מ' ר' $\acute{\epsilon}\pi\lambda\eta\theta\upsilon\sigma\upsilon\nu\iota\theta\eta\sigma\alpha\nu \acute{\epsilon}\pi\epsilon\rho \acute{\alpha}\rho\iota\theta\mu\acute{\omicron}\nu$ ואין להקשות כי כאן נמצא $\acute{\epsilon}\pi\lambda\eta\theta\upsilon\sigma\upsilon\nu\iota\theta\eta\sigma\alpha\nu$ (פעיל) ושם $\acute{\epsilon}\pi\lambda\eta\theta\upsilon\sigma\upsilon\nu\iota\theta\eta\sigma\alpha\nu$ (סביל). כי לפי שימוש הלשון שבע' בא $\acute{\epsilon}\pi\lambda\eta\theta\upsilon\sigma\upsilon\nu\iota\theta\eta\sigma\alpha\nu$ פעמים רבות בתור פעל עומד (כגון שמות א' כ"ו, ירמ' מ"ו ל"ג). כל"ו באותו מובן שבו בא הפעל הזה פעמים אחדות בצורה של סביל, ובירמ' ל' י"ד לפי הנוסח הרגיל נמצא $\acute{\epsilon}\pi\lambda\eta\theta\upsilon\sigma\upsilon\nu\iota\theta\eta\sigma\alpha\nu$ תרגום של עצם ובסבוק שלאחריו בא באותו מובן $\acute{\epsilon}\pi\lambda\eta\theta\upsilon\sigma\upsilon\nu\iota\theta\eta\sigma\alpha\nu$. אם השערתי היא נכונה צ"ל כי המלים $\psi\acute{\alpha}\lambda\mu\omicron\upsilon\sigma \theta\alpha\lambda\acute{\alpha}\sigma\sigma\eta\varsigma$ (=חיל הים) נוספו ע"י קורא או מעתיק שנראה לו כי אחרי $\acute{\alpha}\rho\iota\theta\mu\acute{\omicron}\nu$ (=מספר) חסר המשלים, וזה אינו. כי כוונתו: רבו למעלה מכל מספר. עצמו מספר. כמו שפרשתי. והיזוק להשערתי הוא שהמלה $\psi\acute{\alpha}\lambda\mu\omicron\upsilon\sigma$ (=חיל) אינה בתרגום הע', שבעל התפלת מנשה הולך חמיד בדרכו. ובע' נמסר חול= $\acute{\alpha}\mu\mu\omicron\varsigma$. - [ועתה י...]. כל זה רק בתרגום הסורי, וגם כאן חושבים רי"ל וריסל כי המלים האלה היו נמצאות בנוסח המקורי והושמטו בסעות מפני שגם הפסוק שאחר זה מתחיל במלת $\nu\acute{\omicron}$ (=ועתה). ולי נראה שהן הוספה מאוחרת ע"י מי שיחס תפלה זו אל מנשה, מתוך אי-הבנה בפסוק שלאחר זה (וע' פירוש). - מכבד כבלי הברזל. צדקו דברי צוקלר ובאל שהמלים האלה יש לפרשן בדרך משל, ופירושן הוא כי המתפלל נכנע תחת העול הכבד של חטאותיו, ולא כרייל וריסל שחשבו כי יש כאן רמז אל העונשים אשר סבל ההוסא, בכל התפלה - אם לא נביא בהשבוך את הפסוקים ואת קסעי הפסוקים שאינם נמצאים כי אם בנוסחאות בודדות ובאילו תרגומים - אין אף מלה אחת שממנה נוכל להוציא כי המחבר מדבר על יסורים חמריים שכאו עליו. וגם כאן באמת אין רמז לזה. אבל נראה קרוב כי אי-הבנה של הפסוק והסברה כי הכבלים כאן הם כבלים ממש הביאה איזה קורא לידי השערה כי תפלה זו היא התפלה שהתפלל מנשה בזמן שב"ו, כמסופר בדה"ב ל"ג י"א-י"ג. ואפשר שהשערה זו מצאה לה חיווק בזה שבתרגום היווני של דה"ב ל"ז י"א מתורגם חותים= $\delta\epsilon\sigma\mu\omicron\iota$, וכאן יש: $\mu\alpha\lambda\lambda\acute{\omega} \delta\epsilon\sigma\mu\acute{\omega} \sigma\iota\delta\eta\theta\acute{\omega}$. אבל כדי להוכיח שהשערה זו אינה נכונה די להעיר כי שם כבלי מנשה הן כבלי נחשת וכאן הכבלים כבלי ברזל. ללשון $\mu\alpha\lambda\lambda\acute{\omega} \delta\epsilon\sigma\mu\acute{\omega}$ יש להעיר כי המלה $\mu\alpha\lambda\lambda\acute{\omega}$ (ביחיד) באה פעמים רבות בע' לתרגום של כבד (כגון שמות ט' י"ח, ט' כ"ד, י' י"ד, י"ב ל"ח). ואין ספק

כי לא אוכל לשאת ראשי מקני המאמי ואין מרוע לנפשי כי
עצבתי את רוחך וחרע בעיניך עשיתי לא עשיתי רצונך ולא
שמרתי את מצותיך והקימותי אליי תועבות והרבותי שקוצים:
יא: ועתה אכריע בך לבבי כי חסך טובך אני: חטאתי וְ חטאתי ופשעי
יג: אני אדע: ובכן אתחנן אליך וְ סלח-נא סלח לי ואל אססה
בדמאתי ואל-תטור לעולם ואל תשמר-לי עונות ואל-תשליכני
מלפניך ובהיותי בתחתיות ארץ כי אתה וְ אליהי השבים
יד: אתה: הראני-נא את-טובך גם-אני והושיעני בלב רחמיה אף כי
טו: אינני ראוי: ואני אהללה תמיד כל-ימי חיי כי אותך והללו כל-
אבא השמים וקף וְ הקבוד לעולם ועד אמן:

כי גם כאן מורה המלה על האיכות ולא על הכמות, ולמלת *δεσμός* (ביחיד) יש
כאן מובן קיבוצי כמו בישע' ג"ב ב', שגם שם *δεσμός* (ביחיד) הוא תרגום של
מוסרי (ברבים). - עד כי לא אוכל לשאת ראשי מסבי הסאתי. יש כאן
חיופי נוסחאות, ותרגום זה הוא לפי הנוסח שבהוצאת Swete, שהוא נראה לי
נכון. - לא עשיתי... מצותיך. לא נמצא כי אם בכ"י T. ובכ"י זה לא נמצא סוף
הפסוק-והקימותי אליי תועבות והרבותי שקוצים, - ואין ספק כי גם כאן הנוסח
הנכון הוא של כ"י T. וסוף הפסוק נוסף ע"י מי שיחס התפלה למנשה שהצטיין לרעה
בעבדו ע"ז. ושני המשטחים נכתבו זה אצל זה ומעתיק אחד השמים אולי בלי כוונה
את הראשון העיקרי והשאר את השני הנוסף. - אכריע בך לבבי. הכרעת בך היא
סימן של הכנעה, ועל כן פ"י אכריע בך לבבי הוא: לבי יכנע לפניך, והוא על דרך
קיצו לבבכם (יואל ב' יג). - כי הפך טובך אני. אפשר לפרש את הלשון היווני גם
באופן אחר: ואני מבקש כמך שתעשה עמי חסד. כי *δεόμενος* ענינו צריך, הפך וגם מבקש.
יב: מתפלל, ונראה שהפירוש הראשון מתאים יותר אל הענין. - ופשעי אני אדע. ללשון
היווני השוה בע' ופשעי אני אדע (תהלי ג"א ח'). ואין ספק שבעל התפלה השתמש באותו
לשון, ואפשר לפרש השינוי הקל שביניהם בהשערה שאולי היה לפניו נוסח אחר קרוב
יותר אל המקור העברי, או להניח שהיה לפניו גם המקור העברי של ס' תהלים והוא
כוון לתרגמו באופן מדויק ביותר. - ואל-תטור לעולם. גם כאן השתמש בתרגום
יג: תהלי קיג ס'. - ואל-תשליכני... בתחתיות הארץ. פי' תחתיות הארץ הוא שאול,
ואין להבין תחתיות הארץ במובן של גיהנם, מקום מיוחד לענש הרשעים אחרי המות.
בע' נמסר שאול=*Αιδης* (שם של אליל המות) או *θάνατος* (=מות), אבל קל להבין
מדוע לא השתמש בעל התפלה באחת מן המלים האלה ומסר בלשון *τῆς ᾠῆς ἀκατάστατος*:
הוא לא רצה להזכיר *Αιδης* שהוא שם של ע"ז. ולפי הענין לא היה אפשר לומר
יד: *θάνατος*. - הראני-נא. כך הוא התרגום של *δείξαι* (לפי הנוסח של *Constitutiones Ap.*)
ואם נקבל הנוסח שבתנ"ך היווני *δείξης* צריך להשלים מלת *ἴνα* או כיוצא בה ולתרגם:
למען תראה. - כל ימי חיי, גם כאן לפי הנוסח של *Constitutiones Ap.* ולפי הנוסח
טו: שבע' בימי חיי. - אותך יהללו כל צבא השמים. השוה נחמ' ס' ו'. - אמן. *Ἀμήν*.
מלה זו היתה בלי ספק רגילה אצל היהודים המדברים יוונית, שהשתמשו בה בתפלותיהם. -

אגרת ירמיהו

מבוא

א. תכן האגרת.

האגרת המיוחסת לירמיהו הנביא היא אוהרה אל בני ישראל היושבים בגלות בבל שלא ילכו אחרי הגויים לעבוד את אלהיהם והוכחה על אפסות האלילים ואי-תועלתם. תמצית דבריו היא: באלילים אין חיים, אין כח, אין תועה, אין יכלת אפילו לשמור ולהציל את עצמם, ומכיש להציל את עובדיהם בשעת צרה ומלחמה ואת העשוק מיד עושקו. ולא לתת שכר וענש, והם פתוטים מבעלי החיים הנמאסים ביותר שיש בהם יכלת להזיק, על כן אין לירוא מפניהם ואין לעבוד אותם ואין לקרא אותם בשם אלהים, יתר על כן, הסולחן שבו עובדיהם מכבדים אותם הוא מגונה מצד המוסר, ההפך ממש מאפן עבודת אלהי ישראל.

ב. הסגנון.

הסגנון הוא פשוט מאד ובלי אמנות ואין בעל האגרת מראה שום כשרון מיוחד: ראיותיו דבריו לקוחים על הרוב מכתבי הקדש (ובפרט מן ירמ' י' א'-מ"ז, ישע' מ"ד ט'-י"ט, מ"ו א'-ב', תהי' קס"ד ד'-ח', קל"ה ט"ו-י"ח) ונתונים זה אצל זה בלי סדר. ואע"פ שהאגרת קצרה, ככל מקום חוזר הכותב פעמים רבות על ענין אחד וגם על לשון אחד. הלשונות והמשפטים שעליהם חוזר הכותב הם: אלהי כסף וזהב ועץ (ג'), יי, לייח, אלהים (או אלהי עץ) מצפים זהב וכסף (ו'), ניד, נ"ה, סיס, ע', לא אלהים המה ואל תיראום, וכדומה (י"ד, כ"ב, כ"ה, מ"ט, נ', ס"ד, ס"ח), ואין אפשר לקרא אותם אלהים (כ"ט, מ"ד, נ"ה, ס"ג)?

ג. על הסביבה והלשון והזמן של בעל האגרת.

מן הפסוקים הראשונים (א'-ט"ז) נראה ברור שהוא פונה אל יהודים ולא אל נכרים, ועל כן אי אפשר לכלול את אגרת ירמיהו בין הספרים שנכתבו ע"י יהודים כדי לעשות תעמולה בתוך הגויים (כמו שסוברים ד"מ בריל¹⁾, שירר²⁾, פיביג³⁾, קוהלר⁴⁾. במקום אחד (ע' פמ"א ובפי') נראה שהכותב רוצה להדגיש שהוא יודע כי דבריו לא יוכלו לעשות שום רושם על נכרים כי אין בהם תבונה כדי להבין את אפסותם של האלילים, ודברים כאלה אינם ראויים לגבי מי שרוצה לקרב את עובדי ע"ז לעבודת אל אחד המואס בצלמים ובתמונות. וגם ממה שהכותב שם דבריו בפי ירמיהו הנביא ראייה כי הוא פונה אל יהודים ולא אל גויים, שהרי עי"ז הוא רוצה לתת סמכות לדבריו, וירמיהו היה בר סמכא אצל היהודים אבל לא אצל הנכרים, ואם תאמר כי מי שייחס את האגרת אל ירמיהו לא היה הכותב גומר, כי אם איש אחר אשר חי זמן רב אחריי והוסיף מה שהוסיף לפני הפסוק הראשון, הרי בפסוקים הראשונים (א'-ר') רוצה הכותב להדגיש את ההבדל הגדול שבין היהודים ובין הסביבה הגוברית שבתוכה הם חיים, ואין נאמר כי האנשים שהוא פונה אליהם הם עובדי ע"ז?

¹⁾ Jahrbücher VIII, 20-22. —

²⁾ PRE³, I, 642. —

³⁾ Rel. in Gesch. u. Gegenw. I², 1909, p. 541. — Baumgartner בתוצאה השניה של הקובץ נח. — (III. 80) אינו מסכים לדעת פיביג ואדרבה הוא סובר כי האגרת פונה נגד הסולחן הכללי וכי נכתבה בעברית. —

⁴⁾ Jew. Enc. VII, 107 (Jeremiah, Epistle of בערך). —

ומלבד זה יש לנו ראיה ברורה ששמונה נוכל להוכיח כי בעל האגרת פונה אל יהודים ולא אל יוונים, והיא השפה שבה נכתבה האגרת מעיקרה. הנוסח הקדום ביותר שלפנינו הוא הנוסח היווני. אבל אין זו ראיה כי האגרת נכתבה מלכתחלה בשפה הזאת, ואפשר כי הנוסח היווני הוא תרגום משפה אחרת. גיסטלי⁶ כתב כי מה שנמצא בתרגום יונתן לירמ' י' י"א הוא מיוסד על אגרת זו (השוה פניב ופי') וכי מזה אולי אפשר להביא ראיה על מקור עברי לאגרת. שאם נכתבה האגרת יוונית מהיכן היה המתרגם הארמי יודע אותה? וכאמת נראה כי דברי המתרגם שם הושפעו ע"י דברי האגרת, ואין לקבל דברי שירר⁶ ושטראק⁷ שלדעתם אין בתרגום הגל רמז לאגרת ירמיהו. אבל י"ל שאפשר כי אל המתרגם הגיעו ידיעות על תכן האגרת אע"פ שלא ראה אותה במקורה. ואולי נוכל להסתייע שבאמת לא ראה המתרגם את האגרת מזה שלא הביא את דבריה מלה במלה, ועל כן גל שסן התרגום ההוא אין להוכיח אלא שבזמנו היתה אצל היהודים מסורת על האגרת המיוחסת אל ירמיהו ועל תכנה, ומכאן יש לשער שבזמן קדום נמצא נוסח עברי (או ארמי) של האגרת. והואיל וקשה להאמין שהאגרת נתרגמה מיוונית לעברית (או לארמית). הרי קרוב לודאי שנכתבה מעיקרה עברית (או ארמית). אבל הנוסח המקורי אבד לפני זמנו של בעל התרגום המיוחס ליונתן, ועל מציאות נוסח עברי קדום אפשר להביא ראיה גם מדברי אוריגינס⁸ שהכניס את האגרת בין ספרי התנ"ך העברי. מכל מקום רוב החוקרים⁹ סוברים שהאגרת נכתבה מעיקרה יוונית, אבל אינם מביאים ראיות מספיקות על זה. Wette¹⁰ מודה כי באגרת יש ביסויים עבריים, אבל לדעתו אין להביא מזה ראיה, ואולי רצה הכותב לחקות את סגנון שפת התנ"ך. לדעתו של בריל¹¹ לא בלבד שהאגרת נכתבה יוונית אלא מחברה היה פילוסוף יהודי אלכסנדרי שאין לו רגש לאומי ודעותיו כדעות יוני שאינו מאמין באלילים, ושייחס את האגרת אל ירמיהו בסמכו על מה שכתוב בחשמונאים ב' ב' ב', וראיותיו אינן ראיות. בין החוקרים החדשים הסוברים שהאגרת נכתבה עברית, אע"פ שלא כתבה ירמיהו, יש להזכיר את באל¹², ומן הראיות שהביא (ע' בס' לפסוקים ו', י"א, י"ד, ט"ז, נ"ב, נ"ח, ס"א, ע', ע"א) ומראיות אחרות שהוספתי עליהן (ע' בס' לפסוקים ג', ד', ה', ז', ט', ט"ז, י"ט, כ"א, כ"ב, ל"ז, ל"ט, מ', נ"ח) גיל בבירור כי הנוסח המקורי של האגרת הוא עברי¹³, וא"כ אין ספק שהאגרת נכתבה ע"י יהודי בשביל יהודים, שהרי אילו היה רוצה לפנות אל היוונים לא היה כותבה בעברית.

⁶ Marginalien u. Materialien 1893, 42—43. —

⁶ במקום הנרצו לעיל. —

⁷ Einleitung⁶ 1906, 173. —

⁸ אוריגינס ברישמו לספרי התנ"ך העברי (דבריו הובאו ע"י אבטינס Hist. Ecol. VI, 25, 2) ובהם מצינו את האגרת (Migne, Patr. Gr. XII, 1084) אצל א' אגרת ירמיהו, ואומר כי ס' ירמיהו וסגול אינה ואגרת ירמיהו נחשבים כספר אחד, ואע"פ שדבריו של אוריגינס אינם אפשר לקבל לגמרי ואין ספק שיש בהם איזה שגיאה, אין לומר כי הכל שקר, ונוכל להזכיר דבריו אם נזיח כי הוא ראה אגרת ירמיהו בעברית, וספני שלא ראה את שמה בין שמות ספרי התנ"ך העברי ושלא ידע כי באמת האגרת איננה בין ספרי הקדש חשך כי היא נכללת בס' ירמיהו. מכל מקום אין להאמין כי בזמנו היתה האגרת נחשבת בין כתבי הקדש ואח"כ חצאה, שאם היה כן באמת היה נשאר על זה רושם בספרותנו. —

⁹ כלר במעט כל החוקרים שאינם מייחסים את האגרת לירמיהו מביא. על הימצאים מן הכלל ע' לקמן. —

¹⁰ הובא ע"י Reusch, Erklärung d. Buch Baruch, Tübingen 1853, 85. —

¹¹ Jahrbücher VIII (1887) 20—22. —

¹² Charles, Apokr. and Pseudep. O. T. I, 1913, 596—616: The Epistle of Jeremy. —

¹³ Untersuchungen über den Apokryphen Jeremiasbrief נאומאן Naumann 21 (Beihefte z. ZAW, XXV, 1913) אע"פ שלא ירד לחקור על כל הפרטים המוכיחים על מקור עברי מעיר

ואם כן, מה זמנה של האגרת? - הרי מובן, מאליו שהאגרת לא נכתבה קודם החרבן, וידוע לכל כי אחרי החרבן הראשון היו בני ישראל תמיד נקיים מחטא ע"ז ואיזה צרך ראה הכותב להזהירם על כך? גם אין להאמין שנכתבה בלי סבה וכלי מטרה. מתוך פ"ב אפשר להוציא ידיעה על זמן חבורה: שם נאמר כי ה' יוציא את בני ישראל מגלות בבל שבעה דורות אחרי תחלת הגלות¹⁴, כל"ו שגלותם של האנשים אשר אליהם הוא פונה תמשך 250-300 שנה, ואם נשיב אל לבנו כי בעלית זרבבל לא היה קץ לגלות בבל וכי רוב בני ישראל נשארו בבבל, נוכל לפרש שדברי האגרת בדבריה על היציאה מן הגלות אינם רומזים לא אל עלית זרבבל ולא אל עלית עזרא שהיו זמן רב לפניו, אלא לעליה עתידה שבעל האגרת היה מצפה ומחכה לה שתהיה עלית כל ישראל או רובם אל ארצם ושקבע את זמנה לשבעה דורות אחר תחלת הגלות. אם זה אמת, הרי נכתבה האגרת לפני הזמן הזה, כל"ו 250-200 שנה אחר החרבן. היינו בשנים 405-455 לפני החרבן השני בקירוב¹⁵, ואם נדרוש קורות הזמן ההוא נמצא כי בזמן שמצרים וסוריה וצידון ומדינות אחרות התקוממו כנגד מלכות פרס קרוב לדאי שגם יהודה השתתפה באותו מרד¹⁶, ואין לתמוה אם הית או בישראל מי שקוה כי ארץ ישראל תשוב להיות הפשיט לגמרי וכי ישובו אליה כל בני ישראל שנשארו בגולה, או לכל הפחות הטובים שבהם, לקיבוץ גלויות כזה קוה וצפה בעל האגרת וקבע את זמנו לשנים אחדות אחרי הזמן שבו כתב, כל"ו לשבעה דורות אחר החרבן, ואפשר שלפי איו נבואה שלא הגיעה אלינו היו חושבים כי ז' דורות אחר החרבן יבא הגואל, ולדעתו של בריל¹⁷ אולי אמונה כזאת יש לה יסוד בכתוב דה"א ג' כ"ד, שדורשים בו כי ענני הוא המשיח (תנחומא תולדות י"ד), ואפשר היו דורשים ג"כ שבעה - שיבא ז' דורות אחר החרבן.

אכל, אם בדרך זו יש לפתור את השאלה הכרונולוגית, הרי הקושיה העיקרית במקומה עומדת: וכי בני ישראל שנשארו בגלות היו צריכים לאזהרה כנגד עבודה זרה?¹⁸ את השאלה הזאת נוכל לפתור אם נשים לב אל המצב הדתי במלכות פרס בזמן ההוא, אחר שהמלך Artaxerxes II הכניס את עכודת האלילה Anaitis (כעין עשתרת) ופולחן הפסילים בדת הפרסים, שמקודם היתה טהורה מכל זה, ועל כן לא היתה כ"כ נתעבה בעיני היהודים¹⁹, כשהתחילו להתפשט גזרות מלך פרס על הפולחן החרש אין

על לשנות אחרים שלדעתו הם סימנים של "שמיות", ואחרי חקירה מדויקת על השפה חיותית של האגרת (ע' 31-44) בא לידי מסקנה כי מתוך האופי של השפה אין להוכיח שהאגרת נכתבה בעיקרה יוונית. -

¹⁴ יש נאמנה מי שרוצה לתקן (היינו לשבש) את הנוסח שבעה דורות או למרש באופן זה, אבל אין מסע בדבריו (ע' כפ"ל וכתבתי: *L'origine, la date e gli scopi dell' Epistola di Geremia* [annuario di studi ebraici I, 1935], 508).
- גם דעתו של באל (הבאתי בהערה 12) גושה לה. -

¹⁵ Schürer, *Gesch. d. jüd. Volkes* III: 476 (ועם מונחים המקוריים) - Kittel, *Gesch. d. Volkes Israel* III, 677. -
¹⁷ בסמארי הנ"ל בהערה 11. -

¹⁸ כדי להחיר את הקושי הזה חושב Reuss (La Sainte Bible, VII, 407 ssq.) כי המחבר פונה אל היהודים הישנים בין היוונים ודבריו שלכאורה הם כלפי אלילי בבל באמת כלפי אלילי יוון הם מכוונים. אבל אין ספק כי כל מנהגי ע"ז שרימו עליהם המחבר הם מנהגי ע"ז של בבל ולא של יוון, כמו שתראה ברור מן הפירוט לאגרת (ובסמארי באיטלקית הנ"ל ע' 66 ואילך) Naumann (בסמארי הנ"ל) משער כי המחבר פונה אל היהודים שהיו תחת ממשלת אלכסנדר מוקדון שהשתדל להרש את פולחן בבל. אבל גם השערה זו נראית רחוקה ולא מקובלת, כי לפי מה שנודע לנו לא היתה בזמן ההוא שום נטיה אל דת בבל מצד היהודים. -

¹⁹ בכתבות של המלך ארתחשטא נמצא שם האלילה Anaitis ליד שמו של Ahura Mazda, שהיה אלילם הלאומי של הפרסים (Weissbach, *Kleinsehr. d. Achäim*, 123 ssq.). גם בירוסוס (Müller, *Fragm. Hist. Graec.* II, 508-509) מספר כי המלך הנ"ל היה הראשון בין מלכי פרס שהציב צלמי האלילה

ספק שהתחילו ללחוץ מסעם המלכות אף על היהודים היושבים בבבל שיקבלו עליהם את המולחן ההוא²⁰, ומכ"ש שהוא היה דומה לפולחן של הבבלים. ולא כל היהודים העיוו להתנגד למקורת המלך. כמו בכל פעם שנעשה נסיון להכריח את היהודים על איוו צורה של פולחן נכרי, נוכל לשער שגם אז היו אחרים שנלחמו בכל כחם על סהרת העבודה לפי התורה ולפי מנהגי ישראל, ואחרים שהיו מוכנים לקבל גזרות המלך ולעבוד לאלילים שהמלך צוה להשתחוות להם²¹, בעל האגרת רצה להרחיק את בני ישראל מן העבודה הזרה שהיתה הולכת ומתפשטת בזמנו ולהזהירם מלכת אחרי תועבות הגויים. וכדי לתת סעד לדבריו, ואולי ג"כ כדי שלא להבאיש את עצמו בעיני המלכות, יחס אותה אל ירמיהו שגם הוא כתב אגרת אל הגולים (ירמ' כ"ט י"ב) והזהיר את בני דורו על העבודה הזרה (ירמיהו במקומות רבים, ובפרט י' א'—ט"ז, שעל המסוקים האלה יסד בעל האגרת את דבריו. — ע' בפי') ודרך קשתו נגד עבודת הבבלים ולא הזכיר את הפרסים.

ד. היחס שבין האגרת ובין דברי ס' תשמונאים ב'.

תכן האגרת מתאים אל מה שכתוב בס' תשמונאים ב' ב' ב' שירמיהו הנביא צוה לגולים שלא יסעו בראותם אלהי כסף ואלהי זהב וקשומיהם. לדעתם של כמה חוקרים²² אין לומר כי שם יש רמזים אל האגרת שלפנינו, כי בכתב המיוחס לירמיהו שמדובר עליו בס' תשמונאים ב' נכלל ענין האזהרה על עבודת אלילים בין ענינים אחרים. אבל אין להביא ראיה מזה. ואפשר לומר כי הנוסח שלפנינו הוא קטע מתוך ספר גדול ביותר המיוחס לירמיהו הנביא שבו נכללה בין דברים אחרים גם האזהרה על עבודת אלילים, או ג"כ כי אגרת זו היא כתב בפני עצמו, ובזמן מאוחר נכתבה עם כתבים אחרים המיוחסים גם הם לירמיהו הנביא, ובמצב זה היתה לפני בעל ס' תשמונאים ב'.

ה. על הנוסחאות של האגרת ומקומה בכ"י.

חוץ מן הנוסח היווני הגיעו לידינו מן האגרת תרגום רומי הנמצא בוולגאטה ושני תרגומים סוריים: האחד, הרגיל, הוא תרגום חפשי, והשני Syro-Hexapla, שהוא תרגום מן היווני מלה במלה, אף במקומות שזה פוגם בסהרת הסגנון הסורי (על חלופי נוסחאות בעלי ערך שנמצאים בתרגומים ע' בפירושו). אגרת ירמיהו נמצאת כמעט בכל כ"י של התנ"ך היווני והרומי, כי היא נחשבת בין הספרים הקדושים של רוב הקתולים ושל הנוצרים היוונים, אע"פ שהירונימוס קורא לה pseudepigraphos (=כתב מיוחס, או כתב בדוי), ברוב כ"י יוונים קבוצה האגרת אחרי מגלת איכה, ובתרגום רומי ובתרגום סורי ובתנ"ך של לותר היא בסוף ספר ברוך (סרק ששי לספר הזה).

התרגום העברי הניתן כאן נעשה מתוך הנוסח שבהוצאת Swete (בהקדמה להוצאה זו נמצאות הידיעות על כה"י היוונים).

אפרודיטוס בכמה ערים ושהעמיד את פולחנה בכל מדינות מלכותו, גם סופרים אחרים מדברים על זה (ע' דבריהם אצל Clemens, Griech. u. lat. Nachr. üb. d. Pers. Rel. —

²⁰ אולי רומן לדבר כזה הסופר היווני Hecataeus שהביא יוסטוס (נגד אפיין א' כ"ב, ט"ז 191 במוצאת Nieze).

²¹ ע' מה שכתב על זה Hoschander (JQR. XII [1921], 50 ssq). —
²² בריל ושירר (טובאים לעיל) שטראק (Einleitung 173) וגאומאן (במאמר הנ"ל, ע' 52—53). —

אגרת ירמיהו

סתשגן הכתב אשר שלח ירמיהו אל־העֲתִידִים לְגִלּוֹת בְּיַד
מֶלֶךְ בָּבֶל בְּבִקְלָה לְהַגִּיד לָהֶם כִּאֲשֶׁר צִוָּה מֵאֵת הָאֱלֹהִים:

עַל הַמִּשְׁאִים אֲשֶׁר הִקְשַׁתֶּם לִפְנֵי הָאֱלֹהִים תִּגְלוּ בְּבִקְלָה בְּיַד
נְבוּכַדְרֶאצַּר מֶלֶךְ בָּבֶל: וְכִי תֵבֹאוּ אֶל־בָּבֶל וְהִוִּיתֶם שָׁם שְׁנִים
רַבּוֹת וְיָמָן רַב עַד־שִׁקְעָה דוֹרוֹת אַחֲרֵיכֶן אוֹצִיא אֶתְכֶם מִשָּׁם
בְּשָׁלוֹם: וְהָיָה כִּי תֵרְאוּ בְּבִקְלָה אֶל־הִי קֶסֶף וְאֶל־הִי זָהָב וְאֶל־הִי עֵץ

סתשגן הכתב. השוה ירמ' כ"ט א'. בעל האגרת יסד את דבריו על
המסופר שם כי ירמיהו כתב אל הגולים. אבל הזמן שאליו הוא מיתס את האגרת הוא
קודם לזמנו של המספר אשר שלח ירמיהו הנביא מירושלם. כי האגרת הזאת פונה אל
אנשים העתידים לגלות ולא אל אנשים שכבר גלו. תכן האגרת מיוסד על ירמיהו י' א'—ט"ז—
מסעים הוא שהמסאות ישראל גרמו לגלותם. יען כי ברצונו להזהירם על העבודה
הזרה. והעון הזה הוא הסבה העיקרית של הגלות. — עד שבעה־דורות. קשה. שהרי
ירמיהו אמר במכתב הנ"ל (כ"ט ו') בפירוש כי גלות ככל תמשך שבעים שנה ולא
שבעה דורות. בחרגום הסורי: שבעים שנה. אבל אין ספק שזהו תיקון שנעשה כדי
לבטל את הקושיה. Houbigant (Bissel, The Apocrypha, 433) מגיה δαδάων (=עשירות
שנים) במקום γεγεῶν (=דורות). אבל אין יסוד להגהה זו. גם דעתו של Philippe
(אצל Vigoroux, Dict. de la Bible, I, 1482—1484). המיתס את האגרת לירמיהו הנביא
וסבור כי הלשון שבעה דורות ענינו זמן ארוך בלי קביעה של מנין השנים. אינה
מתקבלת. שאם כן למה לא כתב ירמיהו הנביא אף כאן שבעים שנה. כמו שכתב
בספרו גם ההשערה שמביא Ball (בלכתו אחרי דעתו של Walte). שעל פיה אולי היה
כתוב במקור ג' דורות (כפי מה שנאמר ירמ' כ"ז ז') והמעתיקים החליטו בטעות ג'
בז'. קשה לקבל מפני שגם ג' דורות אינו מתאים לע' שנה. כי אם לתשעים—מאה
שנה. ועוד. שהמספר של שבעים שנה הוא כל־כך מפורסם עד שאין להאמין כי הוחלף
בטעות במספר אחר. על כן נ"ל כדעת Ball המשער שהאגרת נכתבה זמן רב אחרי
שוב חלק מן היהודים מגלות בבל לא"י ושהיא פונה אל היהודים שנשארו בבבל גם
אחר זריבבל ועורא. אם נחשב כי שבעים דורות הם בקירוב מאתיים — כאתיים וחמשים
שנה. נוכל לשער כי האגרת נכתבה קרוב לאמצע המאה הרביעית לפני סה"נ. היינו
שנים אחדות לפני כלות ז' דורות מהתחלת הגלות. וכי בזמן ההוא היה המחבר מקוה
לקיבוץ גלויות גמור בחוך זמן לא כביר. אילו היו ידועים כל הפרטים הנוגעים לדברי
ימי ישראל בין זמנו של נחמיה ובין זמנו של אלכסנדר מוקדון אולי היה אפשר
לקבוע בדיוק את הזמן (ע' במבוא). — בשלום. מבלי שתצטרכו להלחם. — בפ"ג הוא
נכנס אל חוך ענינו להזהיר את אחיו על ע"ז ועל החליכה במנהגי הגויים. ובזמן
שבו נכתבה האגרת לפי השערתנו היו בני ישראל ראויים לאזהרה כעין זו (ע' במבוא). —
נשאים על־כתף. הוא משתמש בלשון ישע' מ"ז ז' ישאוהו על כתף. וכל האגרת
הושפעה ע"י ישעיה שם. השוה גם ירמ' י' ג'—ה' וט'. — ואת מוראם ייראו

ד נשאים על-קנתך ואת-מוךאם ייראו הגוים: השקרו לךם שן-דמה
ה תדמו גם אתם לבני הנקר ויאסו אתכם שחר אליהם: וכי תראו
המון רב לפניהם ואחריהם וקמה משתקוים להם אמרו בלבבכם
ו קה אדני נשתנה: פי מלאכי אתכם והוא חוקר את-נפשותיכם:
ז פי לשונם הקצצה בנר חרש וקמה מקצים וקב וקסף ושקר הם

הגוים. ביווני: מראים הגוים מורא, וכן חרגם באל, אבל קשה להבין, בתחיל
ס' ה' הראית עמך קשה יש לפרש: הראית את עמך דברים קשים, וכאן אי אפשר
לפרש כן. כי הכתוב רוצה להוכיח כי לאלילים אין כח ויכלת, ואיך יאמר כי הם
מראים מורא לעובדיהם? על כן נראה לי לשער כי במקור העברי היה כתוב כמו
שחרגנתי, ואולי היה כתוב שם יראו חסר, והמהרגם היווני קרא בסעות יראו וחשב
כי הגוים הוא המשלים, ואיכ מובן הפסוק יהיה כמו ישע' ח' ייב שעליו נוסד (וע' בסיד).—
י סחד אליהם, השוה ופחדו אל ה' בהושע ג' ה', בנוסח היווני: $\alpha\upsilon\tau\omicron\iota\varsigma \dots \epsilon\pi\iota \phi\acute{o}\beta\omicron\varsigma$
ומכאן יש להביא ראיה על המקור העברי של האגרת, כי ביוונית לא מצינו $\epsilon\pi\iota$ אצל
 $\phi\acute{o}\beta\omicron\varsigma$, והמתרגם היווני תרגם אל $\epsilon\pi\iota$ גם בהושע, וגם מכאן יש סמך להשערתינו
על הפסוק הקודם: אם נניח כי שם נאמר כי הגויים יראים מפני האלילים, יש פה
המשך מהאים: ואחם אל ההיו ככזהם היראים מפניהם. — משתהוים, מנהג הבבליים
היה לכף את גופם עד שיגיעו לארץ את הסמם בזמן התפה (Furlani, La religione
babylonese-assira II, 288). — בלבבכם, כשתראו את הגוים עובדי ע"ז משתחווים לאליליהם
גם אם אי אפשר לכם להתנגד בסרהסיה למעשיהם אל תשתתפו בעבודתם ותנו כבוד
לאלהיכם בלבבכם, השקפה זו כתאיכה אל הזמן שלו יש ליחס את האגרת לפי
השערתינו, אבל לא אל זמן מאוחר כשהיהודים התחילו להתפורר בין היוונים ולעשות
בהוכם העמולה נגד ע"ז, וגם מזה ראייה שהאגרת לא נכתבה בסביבה יוונית, ועל כן
י קשה להאמין כי נכתבה מעיקרה יוונית, — כי מלאכי... דברי ה' הם שהכותב מדבר
בשמו, ויש להעיר כי בתרגום הסורי נמצא מלאך ה' במקום מלאכי, ואיכ הדבור
נמעך בנכתר ולא בכדבר בעדו, — והוא חוקר את נפשותיכם, השוה תהלי מיד
כ"ב, שגם שם מרובר על החקירה שהקביה עישה למי ששוכח את ה' ועובד ע"ז, וגם
שם (כמו כאן) הפעל חקר מתרגם $\epsilon\lambda\lambda\eta\tau\epsilon\iota\nu$ Ball מתרגם פה: דורש לנפשכם,
ובאמת בתהלי קמ"ב ה' דורש לנפשי נמסר בזה הלשון, אבל שם המובן אחר לגמרי,
כי שם אין דורש לנפשי פידושו: אין מי שיבא לעזרתי, וכבר העיר באל בצדק כי
אילו לא היה פה מקור עברי אין להבין מדוע כתב הכתוב $\epsilon\lambda\lambda\eta\tau\epsilon\iota\nu$ ולא $\epsilon\lambda\lambda\eta\tau\epsilon\iota$ או
 $\epsilon\lambda\lambda\eta\tau\epsilon\iota\sigma\epsilon\iota$, והדבר ברור אם נניח שבמקור היה חוקר והמתרגם הבין שהוא בינוני, —
י דברי הפסוק הזה הם מאמר מוסגר (וע' בפירוש לסיה), — כי, פסוק ו' הוא המשך
לסיה, ור"ל: אל תכבדו את אלילי הנכר כי הם נעשים בידי חרש ופה להם ולא ידברו
(תהלי קטיו ה'), — מקצים זהב וכסף, לשון זה נמצא כאן פעמים הרבה (ז', ליה, ג',
ג' ניד, ג'ז, ס"ט, ע'), אפשר שאחד שהוזכר בפסוק ג' אלהי כסף ואלהי זהב בסגנון
המקרא, כשבא להדיש כי שקר הם אמר כי באמת ע"פ רוב אינם כסף וזהב ממש
כי אם כצופים כסף או זהב, כמו שאמר ירמיהו שהם מעץ שמיפים אותו בכסף ובוזה
(י' ג'-ד'), — ושקר הם והדבר אין בהם, ביווני: ושקר הוא ($\epsilon\sigma\tau\acute{o}$) ולא יוכלו

ח והדבר אין קהם: וקמו לבתולה אוהבת ערי וקחו וקב והבינו
 ט עשרות לראשי אליהם: ויש אשר יגנבו הפלגים וקב וקסח מעל
 אלהיהם ויקחו לגשם אף וקנו מהם לקדשות אשר בקדה:
 יא וילבישום באדם אלתי קסח וקב וקע: והמה לא יקלטי מן-התלעה
 יב ומן-האכל גמיבי וקפו ארנמן: וקסצו קניהם מן-האקק אשר
 יג בבית כי רבי-הוא עליהם: וקסב יאחו כאיש שופט הארץ אשר
 יד לא ימית את-אשר קסא לו: וקרב וקרון בימינו אך מאונב
 ומשודרים לא ימלט נקשו וקזאת וקדע כי לא אלהים קמה לכן

לדבר (καὶ οὐ δύνανται λαλεῖν). ומן המעבר מיחיד אל רבים יש להוכיח על מקד
 עברי. — התרגום כאן הוא לפי הנוסח היווני ולפי חלוקת הפסוקים שבו. בנוסח הרומי יש
 פסוק-מאמרים אחר לגמרי ולפעמים גם חילופי נוסחאות. הנוסח הרומי הוא: וכמו לבתולה
 אוהבת עדי כן עשויים הם מזהב נחמד, ועשרות זהב לאלהיהם על ראשם, ועל כן הכהנים
 גונבים מאתם זהב וכסף ומוציאים אותו לעצמם, וגם נוחנים ממנו לקדשות ומקשטים את
 הזונות. וכאשר יקבלוהו עוד מן הזונות יקשטו את אלהיהם. קשה להאמין כי הנוסח הרומי
 הוא תרגום מתוך הנוסח היווני שלפנינו. וממה שבין הנוסח היווני ובין הנוסח הרומי יש
 לפעמים הבדל נוגע ליחס (casus) — ד"מ χρυσίου=auro, τῶν θεῶν αὐτῶν=dii illorum — נוכל לשער כי כל אחד משני הנוסחאות הוא תרגום ישיר משפה שאין בה סימני יחס, כגון
 עברית וארמית, ואין בידנו לדעת איזה משני הנוסחאות הוא המקורי. על כל פנים יש כאן
 רמז לפולחן ע"י זנות, ופולחן כזה היה נהוג אצל הבבלים וגם אצל הפרסיים בזמן שבו
 נכתבה האגרת לפי השערתנו (ע' במבוא). ואולי נרמז אל מקום זה בחשמונאים ב' ב' ב'
 (ע' שם), שנמצא שם הלשון: פטילי כסף וזהב והקישוט אשר סביבותיהם. — בקרה. ἱεῖς
 τοῦ στεῖγους. מלה זו אינה בתרגום הע'. מובנה הרגיל הוא גג, מכסה, בית, אבל אין ספק
 יא-יב שכאן טעמה לגנאי, כמו אצל הסופר המצרי מאניתון (2, 430). — ברצונו להוכיח על אפסותם
 של האלילים שאינם יכולים להמלט מבעלי חיים המשחיתים אותם ומן הלכלוך ולהראות כי
 כל הבגדים הנהדרים שעובדיהם מכסים אותם בהם לא יועילו לשמדם. — האכל. ביווני:
 ἀπὸ βρωμάτων (=מן המאכלים), ואין לזה מובן. ונראה, כפי מה ששער Ball, שבמקור העברי
 היה כתוב האכל כמובן של בעל חי אוכל (דומה למה שנמצא במלאכי ג' יא לפי הפירוש
 הרגיל), והמתרגם היווני קרא אכל (בכ"ף סגולה) במקום אכל (בכ"ף צרויה). ואין לחמתה
 על הרבים βρωμάτων, שבע' נמסר על הרוב אכל (יחיד) ע"י βρώματα (רבים), ורק
 ב' פעמים (ויק' יא לד, תהל' ק"ו י"ב) ע"י βρώμα (יחיד). לרעיון השוה ישע' ג"א ח'. —
 המשך הפסוק הקודם: גם אם הכהנים ירחצו תמיד את פני האלילים גם זה לא יועיל. —
 יב לדעתו של Kaabenbauer יש גם כאן ראיה על מקור עברי, כי הביטוי היווני
 ἐκμάσσονται τὸ πρόσωπον αὐτῶν
 יג בריבוי והשם ביחיד. והטעות של הרבוי שבפועל בא מן השם פנים שהיה במקור
 העברי. — ושבט יאחז. הנושא הוא האליל או הפסל, ולמותד להביא ראיות על
 יד מנהגם של עובדי האלילים לצייר את אליליהם בצורה של מושלים אוהזים בשבט
 ובשרביט. רוצה הכתוב להדגיש שעייז האלילים מגוחכים. שדומים הם לבעל כח ושלטון.
 ובאמת אין בידם לא כח ולא שלטון. השוה ישע' מ"ד י"ב. — וחרב. χαλκίον.

טו-טז אל־תִּירָאוּם: כִּי כִכְלִי אֲדָמָה אֲשֶׁר אִם־יִשְׁכַּר אֵין תִּסָּפֵן בּוֹ: כֵּן
 אֲלֵהֶיָּהֶם אֲשֶׁר יֵצִיגוּ בְּכַתְיָהֶם צִנִּיָּהֶם מְלֹאֹת אֶבֶן רָגְלִי הַבָּאִים:
 יז כִּאִישׁ אֲשֶׁר תִּשָּׂא לְמִלָּךְ וְסָגְרוּ עָלָיו דְּלֹתָם קָעַל הוֹלֵךְ לְמִית כֵּן
 וְסָגְרוּ הַכֹּהֲנִים אֶת־בְּתִיָּהֶם בְּדֹלֹתָם וּבְמִקְעוּלִים וּבְכַרְיָהִים שָׁךְ
 יח וְשָׁדְרוּ בִידֵי שׁוֹבְרִים: גְּרוֹת יִדְלִיקוּ לְפָנֶיהֶם וְרַבִּים אֵךְ לֹא
 יט יוֹכְלוּ לִרְאוֹת אֶף אֶחָד מֵהֶם: בְּקוֹרוֹת הַבַּיִת הַקָּה וַיֹּאמְרוּ כִּי
 יס־יִסְעֲדוּ אֶת־לִבָּם וְאֶכֶל אוֹתָם וְאֶת־לְבוּשָׁם רָמַשׁ הָאֲדָמָה וְהַקָּה לֹא

Neumann חשב כי הגרון לא ימצא בשום צלם כי אם בצלמו של האליל החד, ובראיתו
 כי האליל הזה אוחז לפעמים בידו אחת את הגרון ובידו השנייה אגודת הברקים, סבר כי
 ἐγγειρ(δ)ιον (=דבר שאוחזים ביד) רומז כאן אל אגודת הברקים, ולא נראה, שהרי רחוק
 מאד כי דבר כ"כ מצוין כמו אגודת ברקים יכונה בשם כללי כמו ἐγγειρ(δ)ιον - ובזאת
 יודע כי לא אלהים המה. לשון זה, כי אלילי הבבלים אינם אלהים, נשנה פעמים
 רבות באגרת, וכדי להבינו על בוריו יש לזכור כי לפי דעתם של הבבליים לא היו צלמי
 אליליהם סמלים בלבד אלא כל אחד מן הצלמים כולל בתוכו את האליל באופן מסתורי, ועל
 כן יש לזהות את הצלם ואת האליל (ע' Furlani שם ח"א 10, ח"ב 379). - ככלי אדמה,
 היווני מסר: ככלי אדם. ואין ספק שהיה במקור ככלי אדמה, שמובטו כלי חרס, כמו למשל
 במשנה מקואות ד' א' (וע' לקמן בפנ"א). - דרך בדיחות ובזיון אומר הוא כי הכהנים
 מתיחסים אל האלילים כמו שנהגים להתיחס אל החוטאים שסוגרים אותם בבית כלא. וכן
 עושים הם לאלילים טן יגנבו הגנבים כי אין לאל ידם להשיע לעצמם. ועל כן מה
 שהם עושים בכונה לכבדם באמת בזיון הוא להט מפני שמראה על אפסותם. -
 נרות ידליקו לפניהם ורבים. כן לפי גוסה כ"י אחד והתרגום הרומי. בכ"י
 אחרים הנוסח הוא: ומדליקים להם, כלר לאלילים, נרות רבים מאשר הם מדליקים
 לעצמם. בלי ספק הוא רמז אל המנהג הידוע של הפרסיים העובדים את האש ומדליקים
 אש ונרות לכבוד אלהיהם. גם כאן מצא לו מקום להחל באלילים כי הם לא יקנו מכל
 האור ההוא. ולדעתו של Kohler (JE VII, 107-108) יש כאן רמז אל חג האורות, אשר
 עליו אומר הירודוטוס (ב' ס"ב) שהיה נהוג בעיר סאס במצרים. ועוד יש לומר שכאן
 נרמז אל חג האשוריי-בבלי של האש הקדושה שדבר עליו Furlani במאמרו La festa
 del fuoco sacro in Babilonia (Studi e materiali di Storia delle religioni, V, 83-100) וגם
 אפשר לפרש כי בעל האגרת רומז אל הנרות שהיו מדליקים בתא שבו היה צלם
 האליל שהיה שקוע בחשך ולא היה מקבל אורה מבחוץ (ע' Furlani). - בקורות
 הבית המה. נמשך למעלה, וכן הוא בתרגום הרומי. השוה ירמ' י' ח'. ופירושו:
 האלילים אינם מרגישים שום דבר והם דוממים בקורות הבית. - ויאמרו כי יסעֲדוּ
 את־לְבָם. בנוסח היווני: הלבבות שלהם אומרים ללקק רמשים (ביחס גיגיטיבוט) מן
 האדמה (ג"כ גיגיטיבוט) אותם ואת בגדיהם אינם מרגישים. גוסה זה אינו מובן ואין
 ספק כי נפלה בו טעות. אף הרומי לא הבינו ומסר מלה במלה ולתרגומו אין מובן.
 ול"כ כמו שתרגמתי. ופירושו: הכהנים אומרים כי האלילים אוכלים ועל כן מביאים
 להם אכל. ובאמת אינם אוכלים אלא נאכלים ע"י התולעים (השוה פסוק י"א) ואינם

טו

יז

יח

יט

כ-נא ידעו: שחר תאדם מעשן הבית: על גום ועל־ראשם יעוסף עטלף
 כב נסים ועוט ואזה נהדו: ובזאת תדעו כי לא אלהים המה לכן
 כג אל־תיראום: גם הנהב אשר שמו עליהם לנפיקם לא נהיר אם־
 כד לא יסירו תלאתו מעליו וכי התכו בכור לא ידעו: נקנים הם
 כה בקל־מחיר ורוח אין בהם: באין רגלים על־קמתה ונשאז וגלו
 כו לאנשים קלונם גם עובדיהם ובושו: אם־יפלו לארץ לא יקומו
 ואם־יגמירום לא ימושו ואם־ישיבום לא יתקומו כי כמו
 כז לקני מתים תושם לקניהם מנהה: זכיהם הכהנים המקריבים
 יאכלו גם־נשיהם תמלחנה מהם אך לקני ולכושל לא יתנו:

מרגשים. והנושא של הלשון והם לא ידעו אפשר שיהיו האלילים ואפשר שיהיו
 הכהנים. לרעיון שהאלילים אינם אוכלים ואינם שותים השוה ישע' מיד ייב לא שחה
 כא מים. - ע'ט. δρεα (=עומות). בצדק העיר Ball שקשה לפרשו כשם כולל כל מיני
 עופות בתוך שמות של מינים פרטיים. ועל כן הלך אחר התרגום הסורי שעל פיו
 הוזכרו כאן העורבים. אבל אין צורך לזה. כי δρεα אע"פ שלרוב הוא שם כללי. הוא
 ג"כ תרגום של ע'ט (ברא' ט"ו י"א). - ו'א"ה. αλλογοι - פירושו חתול. אבל קשה
 להאמין שהמחבר הכניס את החיה הזאת בין שמות העומות. ועל כן יש לשער שבמקור
 העברי היה איה והמתרגם חשב כי איות=איים (ישע' כ"ג כ"ב. ליד י"ד). שלמי ת"י
 כב הם חתולים (וע' Ball על זה). - פכ"ג כך פירושו: גם במה שנוגע לזהב. שעובדיהם
 מצפים את האלילים. אין תועלת ודם לא יזיירו אם האנשים לא יסירו אותם מן
 כג-כד הלבנון שהם מתלככים המיד. אבל בזמן שעושידם התיכום לא ידעו זאת. - הפסוקים
 כו כ"ד-כ"ו הם פראפראזה של ישע' מ"ו ו-ז. - פכ"ד פירושו: האלילים נקנים בכל
 מחיר שהמיכר דורש בעדם. בדכים יקרים. אבל אין להם שום ערך מפני שאין רוח
 כז-לא בהם. - בפסוקים כ"ז-ל"א עומד הוא על רעיון חדש. מלבד שבאלילים אין כח ויכולת.
 גם העבודה שעובדים להם היא כהפך ממה שצוה התורה בנוגע לעבודת האל: (א) כל
 הזבחים הנזבחים ע"י עצי נאכלים ע"י הכהנים בלי חלק לגבוה ובלי חלק לעניים.
 (ב) הכמרים אינם נזהרים מן הטומאה, (ג) גם נשים מכהנות כמגישות קרבנות. (ד) הכמרים
 יושבים בכתים המקודשים לעבודה באותו המצב ובאותם הבגדים שלפי התורה הם
 סימנים לטומאת המצורע (ויק' י"ג מ"ד). (ה) מנהגי הכמרים אצל קרבנותיהם הם המנהגים
 של זובחי זבחי מתים שאסרה התורה. - אפשר כי בזה רצה הכותב להחנך לכת אתת
 שבישראל שאע"פ שלא היו מאמינים באלהותם של הפסילים היו תושבים כי אין עון
 בהשתתפותם בעבודתם (ע' במכוא) ובחבור עבודת האל עם עבודת האלילים. והוא
 מוכיחם כי מלבד שהנעבדים אינם ראויים לעבודה גם אופן עבודתם ומנהגיהם הם
 כח מגונים ונחזקים. - המקריבים. ἀποδόμενοι. ברגיל ענינו מוכרים. אבל נ"ל כי יצא
 לנו פירוש מתאים יותר אל הענין אם נפרש מקריבים. וטעם הפסוק יהיה: הכהנים.
 אחר שמקריבים את הזבחים אל האלילים. נהנים מהם כי הם יודעים שהאלילים לש
 יאכלום. ולפירוש זה יש סמך משמוש הפעל ἀποδύσθαι בהוראה של מסירת נפש
 (Euripides, Or. 652). - תמלחנה. הכהנים נהנים תכף ומיד כמה שצריך להם. והשאר
 יתנו לנשיהם כדי שתמלחנה אותו לקיימו. ולא יעלה בדעתם לתת חלק לעניים. בוא

כח ונדה ויולדת תנענה בוקחיהם דעו אפוא כי לא אלהים המה ואלי-
 כט תיראום: ואיר יקראו בשם אלהים ונשים עורכות מנחה לשני
 ל אלהי זהב וכסף ועץ: והפחנים יושבים בבתיהם על-כסאותם
 לא בגדיהם פרומים וראשם וקנם מגלחים וראשיהם פרוצים: ויזקו
 לב ויילילו לשני אלהיהם בעל זכחי מתים: ומבגדיהם יגלו הכהנים
 לג והלבישו את-נשיהם ואת-שפם: וכי נרע איש להם או כירישיב
 להם לא יקלו לשלם-לו כגמולו ולא יקלו להקים מלך או
 לד להסירו: גבהון ועשר גמגומות נחשת לא יקלו סת וכי ידר
 לה איש נדר ולא ישלם לא ידרשו מעמו: לא יצילו איש מקנת
 לו ולא יושעו חלש מדר גבור: ואיש עור לא ישימו סקם וקל-אש
 לו מצוק לא יושיעו: אלקמה לא ירחמו וילתום לא יטיבו:
 לח פאקנים חצובות מחר בן אלהי עץ וזהב וכסף ועובדיהם נבזשו:
 למ-מ ואיר נחשב או נקרא כי אלהים המה: והן גם הפשדים המה
 בזו יבזו להם כי מדי ראותם אלם לא יוכל דבר וביארו אל-

- מ רצה להדגיש ההבדל הגדול שבין חקי החורה ובין מנהגי ע"ז. - פס"ח פירוש:
 הכמרים להוטים כיכ אחרי הכצע עד שאינם נזהרים כלל מן הטומאה. ועל כן הקדשים
 מ ט שלהם הם באמת חולין גמורים. - פס"ט: הנעבדים הם נבזים מפני שהם עץ כסף וזהב
 מעשי ידי אדם. ועובדיהם הם נבזים מפני שהעבודה נעשית ע"י נשים. ואי אפשר
 לכנות בשם אל מי שהוא כיכ נבזה בין מצד עצמו בין מצד העבודה שבה עובדים
 ל אותו. - יו"ש ב"מ... על כסאותם. διερσεύουσιν. פירושו להנהיג את העגלה או לשבת
 בעגלה. ואין כאן ענין להוראה זו. אבל השם δῖπρος. שממנו נגזר הפעל διερσεύειν. ענינו ג"כ
 כסא. ובע' (ש"א א' ט'. ד' י"ג. ד' י"ח) השתמשו בזה לענין כסא של כהונה. וע"כ נראה לי
 לפרש פעל זה כאן לענין ישיבה על כסא הכהונה. ופירוש זה ישנו להדיא בכ"י Q:
 לב-לג καθίζουσιν. פליב-ליג ענינם: הכמרים לא רק אוכלים את הזבחים המוקדשים לאלהיהם כי
 אם גם משתמשים בבגדיהם לצרכם ולצרך בני ביתם. וכל זה הם עושים מפני שהם יודעים
 לד שאין ביד האלילים לגמול לא שכר ולא ענש. - אגורת נחשת. χαλκόν (=נחשת).
 כל' מטבע נחשת. וטעם הפסוק הוא: אין ביד האלילים להעשיר את עובדיהם ואף
 להכניס להם פרוטה. וגם אינם יכולים לדרוש מעובדיהם שישמרו ויעשו את מוצא
 לה-ל ט שפתם. - מוסיף הוא לחאר את חסרון יכולת האלילים שאין בידם לא להציל איש ממות
 ולא עשוק מיד עושקו ולא לעשות את העור פקח ולא לעזור ליחוס ולא למנה. וכל
 המדות שהוא שולל כאן מן האלילים הן המדות שבהן מצטיין הקביה. ומכל זה יש
 לו להוכיח כי אלהותם אפס. - נמרא. ἀλητέον. הפעל ἀλείν ענינו קרא לאיש או קרא
 בשם, והמתרגם מסר ע"י הפעל היווני הזה את העברי. קרא במובן של:
 דבר בקול גדול, הכריו. - אין ספק שהוא מדבר על הכשדים ועל כל
 ב (Bḡlōn) האליל מפני ששם את דבריו בפי ירמיהו ורומז עיין אל האלילים שהיו עובדים
 אותם בזמנו ובמקומו ואל כמריהם. אבל הפסוק בכללו הוא קשה הבנה. ועל כרחנו כך

מא כל ויבקשו ממנו אשר יהיה כאלו יוכל לשמע: ולא יוכלו
 מב להבין ולעזוב אותם כי אין בהם תבונה: ונשים חגורות חבל
 מג יושבות ברחובות ומקשרות קבים: ואם-אחת מהן תסטה ותשכב
 עם אחד העוברים תהרף את-רעותה על כי לא נחשקה
 מד כמוה ולא נתק חבלה: כל-אשר נעשה להם שקר הוא ואיך
 מה נחשב או נקרא כי אלהים הם: בידי חרש וצורף נעשו ולא
 מו יהיו כי אם-אשר יתקצו שושיהם: גם היוצרים אותם לא יאריכו
 ימים ואיך יאריכו מעשי ידיהם אך שקר ותקפה יעזבו לבאים
 מו אחריהם: וכי תבא עליהם מלחמה או כל-דע יתקצו הפלגים

כיונתו: הכהנים מראים עיי מעשיהם עצמם כי הם בוזים לאליליהם. אם נמצא איש
 אשר לא יוכל לדבר הם חושבים כי בשביל זה הוא גרוע, ועל כן הם מוליכים אותו
 אל בל כדי שישים הנה במין ובזה הם מודים כי אלהיהם פחותים וגרועים, שהרי גם הם
 מה להם ולא ידברו, והוא מירוש דחוק, אלא שאין טוב הימנו. - סמ"א ענינו: אי אפשר
 שהכשדים וההולכים אחריהם ידעו את שגיאתם ויעזבו את אליליהם כי אין בהם בינה
 להבין זאת, ועיין רצה הכותב להדגיש שאינו פונה אל עצמו כדי להרחיקם מן העבודה
 שלהם כי אם אל בני ישראל שלא יתעו אחריהם, המתרגם הרומי תרגם פסוק זה
 באופן אחר לגמרי: וכאשר יבינו יעזבו אותם כי לאלהיהם אין הרגשה או בינה, ואפשר
 ש-ב-מ שהיה לפניו ניסח אחר. - במסוקים מ"ב-מ"ג נרמז על איזה מנהג של זנות לשם עבודה,
 ואולי היה מנהג הקדשות להקריב סוכין ולעמוד חגורות חבלים ולחכות לעובדים
 שיבחרו בהן ויעבדו את עבודתם המנוולת שתחלחל היא קריעת חגורת הקדשה הנבחרת
 וזה היה מעורר קנאת חברותיה שלא נבחרו. כל זה מתאים אל מה שאנו יודעים על
 אימי העבודה הורה שהוכנסה בפרס בזמן ארתחשטא השני שצוה לעבוד בפרס את
 האלילה Anaitis הדומה הרבה אל עשתרת (ע' במכוא). המפרשים מעירים כאן על
 דברי הירודוטוס (א' קצ"ט) המדבר על מנהג נשים בבליות שהיו יושבות על יד ביה
 אפרודיטוס ושם היו אנשים זרים שוכבים אותן לשם עבודה, ובאמת מה שמסופר שם
 דומה למה שנרמז כאן, אע"פ שאין כל המפרשים מתאימים, ואין להתמלא על זה שהמפרשים
 העיבדים את Anaitis הלכו אחרי מנהגי הכבליים העיבדים את האלילה שהירודוטוס
 מכנה אותה בשם האלילה היוונית אפרודיטוס, המפרשים מביאים ג'כ Strabo XI, 16, c. 582
 ואין להמיה על שאי אפשר לנו לפרש מסוקים אלו בדיוק ולומר על איזה מנהג פרסי
 רומי הכותב, כי המקורות על דת האשורים והכבליים העשירים כיכ כמה שנוגע
 לידיעות אחרות אינם נותנים לנו פרטים על מנהגי הקדשות והעבודות הכרוכות בהן
 (ע' Farlati שם א' 176, ב' 355), אבל ידוע לנו בבירור כי היו נמצאות קדשות שהיו
 עושות את מעשיהן המחוברים ברחוב (Farlati ב' 355), בנוגע לחבל יש להעיר כי
 באחד מכתבי היתדות מדובר על החבל של הנובת שאין אנו יודעים מה הוא (Farlati
 בכאמרו Il sacrificio nella religione dei Semiti di Babilonia e Assiria במאמרים של
 Accademia dei Lincei, 1932, pp. 285-287), ומה נוכל להבין שהם היו משתמשים בחבלים לצרכי
 העבודה. - לא נחשבה, אפשר ג"כ לתרגם: לא נחבקשה, כי דמפל αἰούν סובל ב'
 המשמעויות. - יעשה להם, כל העבודה שעובדים אותם היא שקר. - מירוש הכתובים
 מ-מ מ"ה-מ"ז: המעשה לא יוכל להיות גדול וחשוב מעושהו: האלילים מעשי ידי אדם אינם

מה ביניהם איפה יתביאו אותם: ואיך לא יודע כי לא אלהים הם?
 מה אשר לא יצילו נפשם ממלחמה ומרעה: כי בהיותם עץ ומצבים
 והב וקסף יודע כי שקר הם גם לעמים קלם גם למלכים וקלה
 כי לא אלהים הם כי אם-משה ודי אדם ואין בהם מעשה
 נ-נא אלהים: ולמי אסוא לא יודע כי לא אלהים הם: מלך לא
 נב ימליכו על-הארץ ומלך לא יתנו על-הארץ: את-משפטם לא
 נג ישפטו וחקם לא ירחיקו כי אין לאל נדם: כי כעריבות הם
 נד בין השמים ובין הארץ: ובי חכמה אש בבית אלהי עץ מצוי
 קסף או זהב ונכסו כהניהם וימלטו נפשם והמה בקורות בתנך

אלא מה שעושה עשו אותם, כלו פסילים דומים, ואיך ניחם להם תאר הנצחיות
 או רק אריכות ימים אם גם עושה לא יאריכו ימיהם? סוף עבודתם יהיה חרפה
 מח-מט ובזו. - הכתובים מח-מט זה ענינם: בזמן צרה או מלחמה לא האלילים יצילו את
 מה עובדיהם כי אם הכהנים צריכים להציל את אלהיהם. - איפה יחביאו אותם, ביוני:
 איפה (או גיכ אנה) יסתרו עמהם, ואי אפשר להבין למה ירצו הכהנים להסתתר עם
 האלילים, ועל כן יש לשער כי המתרגם קרא יתבאו אֲתָם במקום יתביאו אֲתָם. - לפי
 השוה פסוק ליר. - בפס' הוא גותן מעין סך הכל על כל מה שהגיד על האלילים: הם
 אינם כי אם בולי עץ מצופים כסף וזהב ואין בהם שום מעשה אלהי, וכל הגוים
 והמלכים אילו היתה בהם תבונה (אבל אין להם, כמו שאמר בפמ'א) היו מוכרחים להודות
 על זה. - בחצי הראשון של פמ'א חוזר הוא על הרעיון שהביע למעלה בפס'ג, ונראה
 כי עי' החזרה על הענין הזה כוונתו להתנגד למה שמספרים מלכי פרס בכתבות שלהם
 שאלהיהם הקימו אותם (דוגמאות ללשונות אלו אצל Kittel, Gesch. d. Volkes Isr. III, 490). -
 החצי השני של הפסוק הזה הוא ביוני: ומטר לאדם לא יתנו, ונראית לי השערתו של Ball
 שהמתרגם החליף אדמה באדם (ע' בפס'ו). - לפסוק הזה יש דמו בתנ' לירמ' י' יא:
 דגא פרשגן איגרחה דשלה ירמיהו נביאה לות שאר סבי גלותא די בבבל ואם ימרון
 לכו עממא דאתון ביניהון פלחו לטעותא בית ישראל כדין תתיבון וכדין תימרון
 לכו טעון דאתון פלחין להון... מן שמיא לא יכלין לאחתא מיטרא וכו' (וע' במבוא). -
 עורביות. κορώναι מין עוף דומה לעורב. מלה זו נמצאת פעם אחת בע' לירמ' ב'
 ב' ואינו מתאים לנוסח העברי, ואפשר שהמתרגם קרא שם ערביה במקום ערבי. -
 כוונת הפסוק הזה היא להמשיל את האלילים אל עוף הרוצה להגיע לשמים ואינו יכול
 ובהשתדלותו זאת מונע הוא מצמו את האפשרות לפעל בארץ, והוא נמצא תמיד בין
 השמים ובין הארץ. וכן האלילים אינם מועילים לשום דבר בארץ מפני שעובדיהם
 מכבדים אותם כאלהים אבל אינם מגיעים לשמים שאלהם עובדיהם רוצים להעלותם.
 ואולי המשיל את האלילים לעוף הזה דוקא מפני שהוא עוף נמאס שאינו מועיל לאדם
 ושקורא בקול גדול ואינו עושה כלום. ואם נניח שידע את תרגום הע' לירמיהו או
 את הנוסח שממנו נעשה התרגום, נוכל לומר גיכ כי הוא רומז אל המדות המגונות
 ששם מיחסים אל העוף הזה. - הוא מוסיף להתל בפסילים ובכהניהם: אם תפול דליקה
 בבית שפסילים נשמרים בו יאבדו הם עם קורות הבית שאין בהם כח להציל את
 עצמם ואין מי שיוזם משם כדי להצילם, והכהנים יעזבו ויצילו את נפשם בנוסח

נה וְשָׁרְטוּ: לִשְׁנֵי מֶלֶךְ אוֹ לִשְׁנֵי אוֹיֵב לֹא יַעֲמְדוּ: וְאִךְ נֹאמַר וְאִךְ
 טו נִחְשַׁב כִּי אֱלֹהִים הֵמָּה: גַּם מִיָּדִי נִנְקִים אוֹ מִיָּדִי שׁוֹדְדִים לֹא
 טו יִצְלָו אֱלֹהֵי עַץ מִצֵּי כֶסֶף וְנָהָב: אֲשֶׁר הִקְרִינִים וְסִירוּ כֶסֶף
 נה וְהִקְבִּים וְנִשְׁשִׁיטוּ בְּגִדֵיהֶם מִעֲלֵיהֶם וְנָלְכוּ לָהֶם וְהֵמָּה אֶת־נִשְׁשָׁם לֹא
 נה יֵצְאוּ: עַל־כֵּן טוֹב הָיְתָה מֶלֶךְ הַמֶּרְאָה אֶת־גְּבוּרָתוֹ אוֹ קִלְיָנוֹת אֲשֶׁר
 נה יִשְׁחָק בּוֹ לְקוֹנָהוּ מִהָיְתָה אֱלֹהֵי שֹׁקֵר אוֹ גִּם־דֹּלֶת בֵּית אֲשֶׁר תִּשְׁמַר
 נה קִלְיָנִשְׁבוּ טִיבָה מֵאֱלֹהֵי שֹׁקֵר אוֹ עַמּוּד עַץ בְּהִיכָל מֶלֶךְ מִהָיְתָה אֱלֹהֵי
 נה שֹׁקֵר: כִּי הִשְׁמַשׁ וְהִנֵּרַם וְהַפּוֹדְקִים הַמֵּאֲדִירִים הַשּׁוֹמְרִים אֶת־
 ט משמרתם קרים אֶל־מִשְׁמַעַת: גִּם־הַבֶּרֶק בְּהִיר הוּא בְּהִרְאוֹתוֹ וְגַם־
 טא הָרִים בְּקִלְיָהֶן נִשְׁכָּת: גִּם־הַעֲנָנִים מִיָּד צוֹת אֱלֹהִים אוֹתָם
 טב לַעֲבֹר עַל־שְׁעֵרֵת־כָּל קֶלֶה עֹשֶׂה יַעֲשֶׂה אֶת־מִצְוָתוֹ: וְגַם־הָאֵשׁ הַשְּׁלֹחָה
 טב מִמֶּעַל לְאָכַל הָרִים וְיַעֲרִים עוֹשֶׂה אֶת־מִשְׁלַחָתָהּ וְהֵמָּה לֹא יָדְמוּ
 טג לָהֶם לֹא בְּמִדָּתֵיהֶם וְלֹא בְּגְבוּרָתָם: עַל־כֵּן אֶל־נִחְשַׁב וְאוֹתָם
 טג לֹא־לֵהִימוּ וְאֶל־נִקְרָא כִּי אֱלֹהִים הֵם כִּי לֹא יוֹכְלוּ לַעֲשׂוֹת מִשְׁפָּט
 טד וְלֹא לְהַיִּטֵּב לְבְנֵי הָאָדָם: דָּעוּ אֲמֹנָה כִּי לֹא אֱלֹהִים הֵמָּה וְאֶל־
 טה סוֹתֵירָאוֹם: לֹא יָבִיאוּ עַל־הַמַּלְכִּים קָלָלָה אוֹ בְּרָכָה: לֹא יִתְּנוּ

נה מבית המקדש שלהם. - לפניך השוה טייד. גורלם בזמן סכנה ומלחמה יהיה כגורלם
 נה בזמן שרמה: עובדיהם ישחללו להציל את נפשם והם יאבדו ואין אף אחד שיתעסק בהם
 נה לטובתם. - התרגום בפניה הוא לפי הנוסח היווני שלסנינו. אבל קשה להבין למה ממשיך
 הכותב את אלהי השקר אל מלך ואחר כך אל כלי הבית ואל דלתות הבית ואל עמודי
 היכל המלך. ההשוואה אל המלך אין לה שום יחס אל ההשוואות האחרות. גיל שהושמש
 איוה מאמר או נפלה איוה בגיאה בנוסח היווני שלסנינו. אפשר לשער כי במקור
 העברי היה כתוב בית מלך במקום מלך. Ball מעיר בצדק על המלים στῦλος (=שער).
 והוא מביא גם כזה ראיה להוכיח כי הנוסח היווני הוא תרגום משפה שאין לה קאסוס. -
 בתרגומים הרומי והסורי חסרות המלים המתאימות אל ol ψευδεις θεοι (=אלהי שקר.
 אלהי אליל) בטעם השניה והשלישית. לדעתו של Ball זהו הנוסח העיקרי. ולי נראה
 ט-ט שהחזרה מתאימה אל הסגנון העברי ומועילה לחזק את הענין. - הוא טוען כי אין בעולם
 שום דבר ושום חזיון שיהיה חוץ למשמעו של הקביה ועל כן חושב הוא כי שטות
 היא לומר כי יש אלוה מבלעדי. - וזה מה לא ידמו להם. פירושו: השמש והירח והברק
 והעננים והאש הם עושי רצון ה', ואיך נוכל ליחס איוה כח ואיוה גבורה אל הפסילים
 שהם כלי ערך ובלי דמיון כיכ גרועים מן השמש והירח וכו'. הרי כחם איוה אלא
 טח-טו מאת ה' ומה יהיה כח הפסילים? - הכתובים סיה-סיו הם חזרה על מה שאמר
 בטסיקים הטודמים. וכך פירושו: לא רק שאינם יכולים להקים ולהסיר מלכים, אלא איך
 לתת עליהם ברכה או קללה אין ביכולתם והם גם פחותים מן השמש ומן הירח ומן
 הכוכבים. שאע"פ שאינם אלהים יש בהם לכל הסחות איוה סימן של שררה ושלטון

טו לעמים איתות בשמים לא יקרתו לשמש ולא יאירו כנר: מ'בות
 מהם הבהמות שהן יכולות לנחם ולבקש מחסה להועיל להן:
 סה אין כל-דבר אשר בו יודע כי אלהים המה על-כן אל תראו:
 סז כי בקסמים במקשה לא ישמרו בן אלהיהם אלה-עץ מקשי וזה
 ע וקסף ולא ישמרו: באשר בגן אשר כל-עוף עליו ישכן בן
 למת משלך בחשך ירמו אלהיהם אלהי עץ מקשי וזה וקסף:
 עא גם מן-הארנמן והשש עליהם אשר במק יקוי יודע כי לא
 עב אלהים המה ואמר-יכן גמיהם ואילו וקוי דראון בארץ: על-כן
 אשרי איש צדיק אין אלילים לו כי לא תשינהו בלמה:

א בנה שהם נותנים אותות לעמים המאמינים בהם והם זורחים בשמים. - לא יתנו...
 ב אותות בשמים. הווה ברא' א' ייד, ירמ' י' ב'. - פס' פירוש: אף לא רק השמש
 והירח והכוכבים טובים מהם כי אם גם הבהמות, שלכל הפחות יכולות ויודעות להנצל
 מה-ט מן הסכנה ולהגן על עצמן (השור פניו). - בפס' הוא מסכם כל האמור לעיל. - דברי
 פס' אינם ברורים וקשה לפרשם כל צרכם. ביוני כתוב: ὡς γὰρ ἐν ἀστρονομίᾳ
 גדלים אבסחים. קשואים וכדומה) הוא חרום של מקשה בישע' א' ח'. προβασάνιον
 ענינו קמיע, קמץ שמיחסים לו סגולה לשמור מה שהוא מפני המזיקין. לפי זה חרגמתי,
 ופירוש הפסוק יהיה: כמו שאין הועלת במה שרגילים לשום בשדות ובמקשות כדי
 לשמור את הסירות (ואולי רימו המחבר אל מנהג ידוע לקוראיו) כך האליים אינם
 מועילים לשום דבר. גם המתרגם הרומי הבין כך ותרגם: sicut in cucumario formido
 ג nihil custodit. - בפ' הוא מוסיף לדבר בגנוחם של האליים ומדמה אורם לפחות
 שבצמחים. לאסד, ולפחות שבאנשים. לאדם מה. האסד בבחינת ספל לצמח נבזה נזכר
 שופ' ט' ייד-טו. - בת שך. ἐν σκότει. מלה זו אפשר לפרשה אף כמובן של שאל,
 צלמות. ואי כוונתו שהאליים הם כמו פגרי האנשים שנפשו קשלכה אל שאל.
 הרעיון אינו ברור כל-צרכו. על כן משער Ball - ואולי בצדק - שהנוסח במקור העברי
 היה בחוץ במקום בחשך. - זה שש. ביוני μαρμαρέου (מן השש). וקשה, מה
 ענין השיש אצל הארגמן ומה הוא השיש שעל האליים. על כן נראית השערת Ball
 שהמתרגם החליף שש בשיש, או הבין שש כמובן של שיש, כמו שנמצא דים בשהיש
 ב' טו ובאסתר א' ו'. - אשרי איש. ἀνθρώπου... ἀρεῖσθαι (=טיב יותר הוא
 האיש). ואי אפשר להבין או לתקן כדעת Ball המפרש: האיש אשר אין לו אלילים
 טוב מאשר יש לו, כי אחרי כל מה שכתב המחבר כדי להוכיח את אפסותם של
 האליים לא יהיה מובן למשפט כזה. ודע כי גם בע' (משלי יב ב') נמצא ἀρεῖσθαι
 (ערך היתרון) לחרגום של טוב (ערך השוה). ועל כן גיל לפרש: טוב האיש, כלו
 אשרי האיש. - סוף דבר: רק הצדיק, כלו מי שהולך בדרך התורה ואינו עובד
 האליים, יוכל להתרחק מן הבושה ומן החרפה. -

ספר ברוך

מבוא

א. אישיותו של ברוך.

ברוך בן נריה בן מחסיה (ירמ' ליב ייב. נ"א ג"ט) בן צדקיה בן חסדיה בן חלקיה (ס' ברוך א' א') היה (לפי יוספוס, קדמ' י' ט' א') כמספחה מיוחדת (שריה) אחיו היה שרי-מנוחה לצדקיה המלך ולזה את מלכו לבבל. ע' ירמ' ג"א ג"ס ואילך) והיה ידען בלשון העברית עד שזכה להיות תלמידו וסופרו של ירמיהו הנביא (ירמ' ל"ו ד' ואילך). פרק מיוחד (מ"ה) יש בס' ירמיה שבו מסופר על דאגותיו של ברוך שהיה סרוד למצוא סקום מנוחה לנפשו. לפי יוספוס (שם) היה ברוך בבית הכלא יחד עם ירמיה בשעה שהיתה ירושלים במצור ע"י נבוכדנאצר, ולבקשתו של ירמיה שחררו נבוכדנאצר שיהיה אף מחוץ לבית הכלא עם ירמיה רבו, ואחר כך לקחו יוחנן בן קרח ואנשיו לברוך ג"כ יחד עם ירמיה והביאום למצרים (ירמ' מ"ג ה'-ז'). לפי סדר עולם רבה (פרק כ"ו בסופו) הגלה נבוכדנאצר לירמיה וברוך לבבל, לאחר שכבש את מצרים (ע' נחום ג' ח'-י"א ויוספוס שם י' ט' ז'). לפי רז"ל (מגילה ט"ו א') נתגבא ברוך בן נריה בשנת שתיים לדריוש (519 לפסג"נ). ומכיון שבשנה הרביעית ליהויקים בן יאשיה (כס' 609) כבר היה משמש לירמיה, הרי האריך ימים יותר ממאה שנה. ועזרא תלמידו היה. — כך משמע מדברי רז"ל (מגלה ט"ז ב'). שאמרו שכל זמן שברוך בן נריה קיים לא הניחו עזרא ועלה.

ועל הקבלה שהיתה בישראל, שברוך היה נביא, כתוב בסדר עולם רבה (פרק כ'), וכן מגילה י"ד ב', ספרי לבמד' ס"י ע"ה ועוד): ברוך בן נריה ושריה בן מחסיה ודניאל איש חמדות כלם בימי נבוכדנאצר [נתנכאו].

ולעומת זאת מצינו לר' שמעון בן עזאי, שאמר (במכילתא בא בסיף פתיחתא): ...וכן אתה מוצא בברוך בן נריה, שהיה מתרעם לפני המקום, שנאמר (ירמ' מ"ה ג') אמרת אוי נא לי כי יסף ה' יגון על מכאובי — מה נשתניתי אני מכל תלמידי הנביאים, יהושע שמש משה ושרתה עליו רוח הקדש, אלישע שמש אליהו ושרתה עליו רוח הקדש, — מה נשתניתי אני מכל תלמידי הנביאים... אמר הקב"ה. ברוך בן נריה אם אין כרם אין סייג, אם אין צאן אין רועה, מפני מה — כי הנני מכיין רעה על כל בשר... ונתתי לך את נפשך לשלל כל המקומות אשר תלך שם [שם מ"ה ה']. הא בכל מקום אתה מוצא שאין הנביאים מתגבאים אלא בזכותן של ישראל.

על כל פנים, גמנה ברוך בין הראשונים שהיו תולים בשמוהיהם ספרים חיצונים, מן הספרים שהיו מיוחסים לו בשתיירו בידנו: ס' ברוך ותוון ברוך א' (הסורתי) ותוון ברוך ב' (היווני).

ב. שם הספר.

ספר ברוך שמות שונים יש לו בתרגומיו: בפשיטא הוצ' לאגארד הוא נקרא בשם אגרתא דחרתין (=אגרת שניה), ובפש' הוצ' וואלטון — טוב אגרתא דחרתין דילה דברוך ספרא (=עוד אגרת שניה של ברוך הסופר), ובתרגום הרומי *prophetia* — *Yat. lat. 4, b* Baruch (=נבואת ברוך), ובתרגום הסלאבי *Книга пророка Ваврыа* (=ספר ברוך הנביא).

ג. תכן הספר.

נראה, שספר ברוך הוא מאסף ספרותי הכולל כתביו של סופר אחד, ויש בו דברי פירושה ופיוט.

א) החלק הפרוזאי כולל א' א'-ג' ח', והוא נפרד לג' ראשים:
א' א'-י"ד - ברוך כתב את ספרו בשנה החמישית וקראהו באזני יכניה המלך וחבריו הגולים שבבבל. לשמע הדברים בכו הנאספים, ובאותו מעמד קבצו כסף ושלחו אל הכהן [הגדול] שבירושלים וכתבו שיקנו קרבנות להקריב על המזבח ושיתפללו בשלומם של נבוכדראצר המלך ובלשאצר בנו, ואף נוסח של וידוי שלחו אליהם שיתודו על פיו בעדם לפני ה' בימי חג.

א טו-כ' ה' - נוסח הידוי שהתודו השרידים שבירושלים: צידוק הדין על הפורענות שבאה עליהם בעונותיהם.

ב ו'-ג' ח' - נוסח של וידוי שני, של הגולים שבבבל. אף זה פותח - כמו הידוי הראשון - בצידוק הדין ומסיים בבקשת סליחה על עוונותיהם לשעבר.

ב) החלק הפיוטי (ג' ט'-ה' ט') מתחלק אף הוא לג' ראשים:

ג ט'-ד' ד' - הימנון לחכמה שבתורה.

ד ה'-כ"ט - קינה ותנחומין מירושלים לבניה שבגולה.

ד ל'-ה' ט' - תנחומין מאת ה' לירושלים.

בחלק הפרוזאי יש כמה ציטטות מספרי דברים וירמיה ודניאל, ובסגנון של החלק הפיוטי ניכרת השפעת ישעיה השני ומשלי ואיוב ואף בן-סירא כ"ד ח'.

ד. זמנו של הספר ומקום כתיבתו.

הסברה שהמחבר נתכוון בספר ברוך לכיבוש ירושלים ע"י נבוכדראצר (בש' 597), כשנשבה יהויכין (ע' מליב כ"ד י"ב-ט"ז) - אע"פ שיחזקאל (א' ב', ח' א' ועוד) מונה מאותה שנה דוקא, - היא נדחית ממילא, שהרי בזמן אותו הכיבוש לא נשרפו העיר והמקדש כלל.

ועוד סברה יש על סמך מה שבפסוק ב' בתחלת הספר נאמר שנכתב בשנה החמישית לכיבוש ירושלים ושריפתה ע"י הכשדים, מאורע זה בש' 586-587 היה (ע' מליב כ"ה ט', דה"ב ל"ז י"ט). ועוד הוא מודיע על שליחת כסף לירושלים לשם הבאת קרבנות על המזבח, ואף מירמיה מ"א ה' משמע שהיו מביאים מנחה ולבונה לבית ה' לאחר שנחרב, ומכאן אפשר היה ללמד שהיתה העבודה בבית ה' נמשכת בצורת-מה אף לאחר החרבן ולהסיק מזה שהספר ברוך נכתב בשנות 582-583.

אבל הספר גופו עומד וצוח נגד קדמותו: בעל הספר מקיים (א' י"א-י"ב) שבלשאצר היה בנו של נבוכדראצר, והיא היא הטעות שנמצאת אף בס' דניאל (ה' ב' י"ג י"ח וכ"א), בה בשעה שמתוך כתבי היתדות ידוע רק בלשאצר (=בל-שר-אצר) אחד והוא היה בנו של נבונאיד מלך בבל האחרון שנכבש ע"י כורש.

חוץ מזה ניכרת בו, בכתובים א' טו-כ' י"ז, השפעת הסגנון של ס' דניאל ט' ד-י"ט, אלא שסגנונו של ס' ברוך הוא ארוך מסגנונו של בעל ס' דניאל, ואף חזרות לשון יש בו לרוב (השוה), למשל, הלשון לא שמענו בקול, שבדניאל הוא נמצא רק ט' י', ואילו בס' ברוך א' י"ח י"ט וכ"א, ב' י').

ומן הענין שהוא מטיף לתפלה בשלומה של מלכות לא יתכן להחליט שהיה בן זמנו של בעל ס' דניאל, אלא מאוחר לו, שלא יתואר דבר כזה בתקופת החשמונאים, שהיתה תקופה של התרוממות הרוח וההרגשה הלאומית.

כנגד זה יש בחלק הפרוזאי שבס' ברוך כמה פרטים של מאורעות המקבילים למה שמספר יוספוס במלחמות היהודים על זמן כיבוש ירושלים וחורבנה ע"י אספסינוס וטיטוס (בש' 66-70):

ב' ג' מספר הוא על אכילת בשר של בנימ. ואף יוספוס (מלחמות ו' ג' ד') מספר על מריה בת אלעזר שהמיתה את ילדה בשעת הרעב שבמצור ירושלים ואכלתו. ב' כ"ה הוא מספר שהיו מושלכות בחוך להרב ביום ולקרח בלילה עצמות של בני אדם שמתו בתחלואים רעים ברעב ובחרב וכדבר. וכך מספר אף יוספוס (שם ר' ט' ג') שמספר השבויים שנשכו בשעת המלחמה היו צ"ו אלף איש ושכאחד עשר אלף איש משכויי ירושלים גועו ברעב (שם ו' ט' ב').

א' ב' וב' כ"ז משמע שהעיר והמקדש נשרפו באש. ואף יוספוס מספר (שם ר' ד') על שריפת המקדש באש ע"י טיטוס (אבל לא בש' 63 ע"י סומפיוס).

שוב משמע מס' ברוך (א' י"א) שבני בבל שולחים כסף לירושלים לשם הקרבת קרבנות ותפלה לשלום המלך ובנו. ואף יוספוס מספר (שם ב' י"ז ג') על הקרבן שהיו מקריבים בבית המקדש לשלומן של קיסר רומי על דעת גדולי העם והפרושים. ואף בכ"ה בית ה' המוזכרים בס' ברוך א' ח' ודאי הכוונה היא לכלי המקדש — שלחן הזהב ומנורת הזהב [והצוצרות הכסף] — שהוציא טיטוס מבית המקדש ושנעשה ציורם על קשת הזכרון לנצחונן של טיטוס (ע' שם ד' ה' ה') אם גם אותו מסוק שבס' ברוך אין כוונתו ניתנת להתפרש בדיוק.

נראית אפוא הסברה שהדברים שבס' ברוך נכתבו אחר חורבן בית שני ושנשמותיהם של נכחדראצור ובלשאצור (א' י"א-י"ב). נתכוון המורכר לאספסינוס וטיטוס בנו.

ומתוך ההימנן לחכמה שבתורה (ג' ט'-ד' ד') משמע רק פרט היסטורי אחד: ישראל הם בארץ נכריה (ג' י'). ואף הלך הנפש שכשיר מוריענו על אותו הדבר: אין זכר לארץ ישראל ואין להם לישראל תנחומין בעולכם ואין להם שיעור רק התורה.

ומתוך פרשת התנחומין מאת ה' לישראל (ד' ל'-ה' ט') נשמעת זעקה גדולה של תקוה למפלתם של האויבים כששמחת נצחונם על ישראל תושבת להם מחמת אותה מפלה. קרוב לודאי שהוא מתכוון בזה לשמחת הנצחון על יהודה המנוצחת שערכו ברומי ושהיה הכותב עד ראיה לאותו חג ולאותה תהלוכת הנצחון שערכו ברומי לכבודם של אספסינוס וטיטוס. ואולי — מי יודע? — צמד בשעת מעשה בצרו של יוספוס פלאביוס ושאר השבויים מיהודה על יד הפורטיקוס של אוקטאביה. ואם הדבר כך, הרי מתבקשת מעצמה ההשוואה שבין מצב רוחם של שני היהודים הללו: יוספוס עומד לו ומשקיף בקרירות הדם על שבר בת"עמו ומתפעל מרוב הדרת החג שערך לו האויב להנאתו. על מעמדו זה מעיד התיאור המפורט שהקדיש לאותו המאורע בספרו. שהוא מרצה בו כמי שאינו נוגע בדבר (מלחמות ד' ה' ד'-ר'). ואילו בעל ס' ברוך (ד' ל"א-ל"ד) זועק על שבר מורגשת בדברי זעקתו ומשאלת מפלה לאויב הרע והמר. ולא קשה להבין לגיהנום שנפשו באותה שעה כששקט מלאכותי ונימוס מזויף על פניו. הוא הרי ודאי נגזל הימנו הכל: המשפחה. המעמד. והעיקר — ארץ מולדתו. אין הוא רואה לפניו ולפני אומתו הדוויה והנדחת אלא ימים גוראים. חייגלות קשים. מרים וחשוכים. בלי שום אפשרות לחזור אל המולדת האהובה כל כך. ושם. במולדת גופה. — חשך וחרפת רעב. וישרידיים המועטים שם אין שום אפשרות של חיים. שם בכל — עינויי רוח וגוף. טירור ללא דוגמה. איום מחריד. שם מעיק הלילה. המית. שאל.

ומהיכן יסול הוא. האימלל. מעט כח. קצת גבורה להתחזק על כל מה שנותרה ש — אבל תוך כדי הרהורים משרה עליו רוחו מהשפעת ספרותו הלאומית. הנבואית. ובעין

הרח חווה הוא למרחקים, ציפה הוא להתחלת הסיף: הרי לימדוהו אותם הנביאים שנגלג ההיסטוריה הולך וחוזר בעולם של הכובשים התקפים וגורלם הוא בבחינת על דאספת אטפוך. ואז – יהודה הלא היתה, הוה ותהיה! – אז עם התגבר חשכת הלילה יאירו יותר כוכביו, והיום ההוא בוא יבוא, אף אם יאחר, והאומה בת־אלהי הנצח תוכל שוב להגיד אמריה. ואז – מה מתחזקת אז אהבתו לאמו־מולדתו! – יגדל שוב אותו הכח והוא שבר ישבר את הזיקים שאסרו בהם את המולדת.

אבל הלך רוח כזה והרהורים כאלו לבא לפומא לא גליא, דברים כאלו יקר הלב רק אל הגליון, ואף זה בוהירות יתרה ובשינוי שמות (בבל במקום רומי¹), נבוכדראצר ובלשאצר במקום אספסינוס וטיטוס).

ואין כאן סתירה בין תחלת הספר, שהוא מצוה ליהודי ירושלים להתפלל לשלומם של האויבים ובין סופו, שהוא מקוה לראות במפלתם של האויבים ובגאולת ירושלים: אמת, על כרחם משלימים לזמן מה עם האסון הלאומי ואף עם האויבים ועל כרחם מתפללים לשלומם – כל זה למראית עין! – אבל מדרך הסבך הוא שטינא שרויה בלב ואף תקוה תשעשע שסוף סוף אפשר יהיה ליפטר מאותו אויב לכשזבוא עליו מפלה, כמו שנוהגת ההשגחה ההיסטורית עם כל הכובשים הגדולים, שלאחר זמן היא מביאה על כל אחד מהם מפלה וחורבן בירי כובש כיוצא בו שהוא בא וממלא מקומו, וזהו כלל גדול בהשקפת נביאי ישראל על מהלך ההיסטוריה הישראלית, ולפיכך אף בעל ס' ברוך רומז (ד' ליג–ליד) שאותה רומי התחגגת נצחונה על יהודה עתידה אף היא שיהיו אחרים חוגגים נצחונם עליה, לפי א' ב' נכתב הספר בשנה החמישית לכידת ירושלים ושריפתה, אם כן יש לשער שהספר נכתב לערך שנת 75, כלר לאחר מותם של אספסינוס וטיטוס ועל כסאם יושב דומיטיאנוס, ואולי למיתתם של אלו ולמלכותו של זה מכוונים הדברים ג' סז–יט.

ה. גוף הספר ותרגומו.

גוף הספר נכתב מעיקרו עברית, על זה מעיד התרגום הסורי בהערותו לספר זה (א' יז, ב' ג'): לא סים לות עבריא (=לדבר זה) אינו נמצא בעברית. מדבריו אלו משמע שהשוה את תרגומו (שעשה מן היווניז) לגוף העברי. חוץ מזה מעידים לשונות הרבה שביווני¹ שהיה לפניו גוף עברי, כגון א' י הוא מעתיק באיחיות יווניות את השם העברי של קרבן מנחה כצורתו $\mu \acute{\alpha} \nu \nu \alpha$, ב' ד' וייג, ג' ח' $\acute{\epsilon} \alpha \epsilon \dot{\iota} \dots \alpha \psi \acute{\alpha} \rho \dots \psi \acute{\epsilon} \varsigma$, ב' כ"ג $\acute{\alpha} \pi \circ \acute{\iota} \nu \alpha \iota \tau \epsilon \nu \tau \omega \nu$ = מאין יושב, ב' כ"ז $\tau \acute{\omega} \nu \sigma \iota \lambda \omega \nu \sigma \dot{\upsilon} \epsilon \pi \epsilon \lambda \eta \theta \eta \tau \acute{\omega} \nu \delta \nu \omicron \mu \alpha$ סוס $\acute{\epsilon} \pi' \alpha \dot{\upsilon} \tau \phi$ ב' כ"ט $\epsilon \dot{\iota} \mu \eta \nu$ = אם לא, ג' ד' נתחלף לו הניקוד של שוא (מתי) בצרי (מתי), ג' י"א נחשבת עם־יורדי בור, ג' י"ד ארץ־ימים, ג' י"ח ואין חקר למעשיהם, ויש שטעה במסירת משמעותן של המלים שבאותו המשך, כגון א' כ"ב, ב' כ"ב וכ"ד מכר הלשון עבד בפעל $\acute{\epsilon} \rho \gamma \acute{\alpha} \zeta \epsilon \sigma \theta \alpha \iota$, ב' ג' $\acute{\alpha} \nu \theta \rho \omega \pi \omicron \varsigma$ במקום איש בהוראת כל־אחד, ב' כ"ה $\acute{\alpha} \pi \sigma \tau \omicron \lambda \lambda \eta$ (=דָּבָר) במקום דָּבָר (=מחלה), ב' כ"ט $\beta \acute{\omicron} \mu \beta \epsilon \sigma \iota \varsigma$ במקום המון, לענין עם רב, ועוד. ואין כאן מקום כלל להתווכח עם החוקרים הרוצים למצוא בס' ברוך לכל הפחות משהו כתוב מעיקרו יוונית.

1) חנה נחום, כידוע, בספרות היהודית בכל חסמים שמכניסים שם עיר או שם כדנה במקום העיר או אפדינה שאליה מכוונים הדברים ושחוששים להזכיר את השם האמתי סמכת ענש (ע' חזון עזרא א' א' ב' כ"ה ו"ל), או אינגליון חזון יוחנן י"ד ח' ס"ז י"ט, י"ז ג' ואילך, י"ח ב' ו"י, רענד). –

1) ע' 25–26, Kneucker, Das Buch Baruch (1879).

מסגנונו נראה שהיה בקי גדול בכתבי הקדש והיה רגיל לכתוב עברית מקראית. מתוך הס' תקנות האפוסטולים¹ משמע שהיו קורין ס' ברוך יחד עם הקינות בתשעה באב (הוא כותב בעשירי בחדש Γαρμαίου, כלר ביוה"כ. וכדור שתענית בתענית נחלטה לו). אבל הירונימוס (במאה ה'ר') כבר העיד (בהקדמתו לירמיה) שבימיו הספר ברוך ואגרת ירמיהו, לא היו נקראים אצל היהודים. ר"ל שבזמנו לא היה כבר הגוף העברי של ספרים אלו במציאות. ואולי רק במקומו של הירונימוס, כלומר בארץ ישראל. לא היה במציאות.

כמו כן מעיד אפיפניוס² שאין ליהודים ספר ברוך. בעל התרגום היווני³ לס' ברוך היה אף הוא. כשאר המתרגמים לספרים החיצונים מעברית ליוונית. בקי בתרגומים היוונים לספרי המקרא ומתחשב בדרכי עבודתם. ולפיכך הוא מביא לשונות שבירמיה לפי תרגום הע' ושבדניאל לפי תרגום של תיאודוטיון (שהיה רווח בעולם במקומו של תרגום הע' לס' זה). התרגום הסורי נעשה בזמן קדום, שהרי אסרים הסורי (אמצע המאה ה'ר') מביא כבר דברי ס' ברוך⁴.

יש ב' תרגומים סוריים:

א) התרגום שנדפס בפוליגלוטה של וואלטון (כרך ד') ושהוגה ע"י לאגארד בהוצאתו (Libri, Veteris Testamenti Apocryphi Syriace, 1861). נראה שתרגום זה (ע' לעיל) נעשה מן היווני והשווה לגוף העברי.

ב) התרגום הסורי שנעשה על ידי מאול האפיסקופוס מסיקל, כאלכסנדריה בשנת 617. תרגום זה מכונה בשם סוריהיכסאפלארי. משום שנוסד על הנוסח של אוריגנס שבהיכסאפלה. יצא ע"י Ceriani פעמים: פעם אחת באותיות של דפוס בשנת 1861. ופעם שניה בהוצאתו הפוסטולייתוגראפית בש' 1874.

הלשון הרומית אף היא יש לה ב' תרגומים: האחד הוא מיסודה של Vetus Latina והוא נכלל בהוצאות הוולגאטה. והשני נדפס ברומי בש' 1688 ע"י Ioa. Caro מתוך כ"י עתיק. ויצא לאור שנית בש' 1873 על פי עוד ג' כ"י על ידי Sabatier בספר Bibliotheca Casinensis I.

קצת ביבליוגרפיה:

1) נזילים מן לבנון מאת שלמה פליסנר. ברלין 1833 (24-6).

2) I. I. Kneucker, Das Buch Baruch, Lpz. 1879.

3) Архимандритъ Антонинъ, Книга пророка Варуха, С-Петербургъ 1902.

4) O.C. Whitehouse, The Book of Baruch (Charles Apoc. and Pseudep. I, 1913, pp. 569-595).

1) Constit Ap. V, 20 (מביא Swete, Introd. 276). הס' תקנות האפוסטולים (בת' ספרים) שם Διαταγαι (Διατάξεις) τῶν ἀποστόλων διὰ Κλήμεντος τοῦ Ρωμαίου ἐπισκόπου τε καὶ πολέου (=תקנות האפוסטולים הקדושים [שנמסרו] ע"י קלימנס האפיסקופוס והאזרח הרומי). הס' נכתב בטוריה או באי (הוא משתמש במין השטרו) במ"ק המאה ר' או בתחלת ה' (ע' 121-122 II, Encycl. Brit.).

2) De mens. et pond. 5. -

3) על תרגומי ס' ברוך בלשונות שונות והערכת כל תרגום ותרגום במרשי-פרסיו האריך Kneucker (pp. 76-180) וכן נרמז על החשובים שבהם ובקיצור. -

4) ציוני המקומות ע' שם 163. -

ספר ברוך

- א ואלה דברי הספר אשר כתב ברוך בן-נריהו בן-מחסיהו
 ב בן-צדקיהו בן-חלקיהו בן-חלקיהו בן-בבל: בשנה השמינית בשבועה
 ג לחדש בעת לכו הַפְּשִׁידִים אֶת־יְרוּשָׁלַם וַיִּשְׂרְפוּהָ בָאֵשׁ: וַיִּקְרָא
 ד ברוך אֶת־דְּבָרֵי הַסֵּפֶר הַזֶּה בְּאָזְנוֹ וַיִּזְכֹּר בְּיָדָיו הַנְּבִיאִים מֶלֶךְ וְהוֹדָה
 ה וּבְאָזְנוֹ כָּל־הָעָם הַבָּאִים וְלִשְׁמַע אֶל־הַסֵּפֶר: וּבְאָזְנוֹ הַגְּבוּרִים וּבְנֵי
 ו הַמְּלָכִים וּבְאָזְנוֹ הַזָּקֵנִים וּבְאָזְנוֹ כָּל־הָעָם לְמַקְטָן וְעַד־גְּדוֹל כָּל־
 ז הַיּוֹשְׁבִים בְּבָבֶל עַל־הַר־סוּר: וַיִּקְבּוּ וַיַּצּוּמוּ וַיִּתְּסְלּוּ לִפְנֵי יְיָ:
 ח וַיִּקְבְּצוּ כֶסֶף אִישׁ כְּאִשֶּׁר הִשְׁקָה יְרֹ: וַיִּשְׁלְחוּ יְרוּשָׁלַיִם אֶל־
 ט יוֹנָקִים בְּיָחִיָּה בֶן־שָׁלוֹם הַבֶּחֶן וְאֶל־הַכֹּהֲנִים וְאֶל־כָּל־הָעָם
 י הַנִּמְצָאִים אִתּוֹ בִּירוּשָׁלַם: בְּקִחְתּוֹ אֶת־בְּלִי בֵית יְיָ אֲשֶׁר הוֹצִאוּ
 יא מִן־הַבֵּיכָל לְהָשִׁיב אֶל־אֶרֶץ וְהוֹדָה בְּעֲשׂוֹרֵי כֶסֶף בְּלִי־כֶסֶף אֲשֶׁר

א א'—י"ד. פתיחה.

- א ואלה. אפשר שבזמן החיבור נקשר הספר מלכתחלה אל ספר אחר של ברוך
 (או על ברוך) שקדם לו. — על ברוך ע' במבוא. — מחסיה. ע' ירמ' ל"ב י"ב. נ"א
 ג"ט. ביווני Mausolus, וכך נמסר בע' אף השם מַעֲשִׂיָה (ירמ' ל"ז ג', דהיא ט"ו כ'),
 ועוד). — חסדיה. שם זה נמצא בדהיא ג' כ'. ובפש': שְׁרִיָה. — בבבל. בסורי: לבבל.
 ב אולי רצה להתאים אל מה שנאמר בסוף חזון ברוך הסורי. היינו שברוך שלח אגרת
 מארץ ישראל לבבל, ולא הרגיש שבפ"ג מסופר שברוך גופו קרא את הספר באזני העם
 ג שבבבל. — בשנה החמישית. נראה שכוונתו לשנת החרבן (ע' ב' כ"ו) הראשון. אבל
 יחזקאל מונה מגלות ראשונה ע"י נבוכדראצר כשהגלה ליוויכין עשר שנים קודם לכן. —
 ד בשבעה לחדש בעת... כך בסוריהיכס' של תיאודוטיון: בעדא, ורצונו לומר בשבעה
 באב, שבו לכו הנשדים את ירושלים. — ובני המלכים. בני משפחת המלך. —
 ה נהר־סור. כיון שיכניה המלך היה בין השומעים והוא היה שבו בבבל (מליב כ"ה
 כ"ו ואילך. ירמ' נ"ב ל"א ואילך) יש לשער שנהר סור (בפש': צור, בצדי ורייש)
 ו היה קרוב לעיר בבל (אולי היה פלג מפלגי פרת). ואין מקומו ידוע. — יונקים בן־
 ז חלקיה בן־שלום הכהן. אינו ידוע ממקום אחר. לפי דהיא ה' ל"ט—מ' סדרם של
 ח הכהנים הגדולים כך הוא: שלום חלקיה עזריה שריה, ושריה היה כהן גדול בשעת
 החרבן. ומתוך הלשון ואל הכהנים שבסמוך נראה שהכהן כאן=הכהן הגדול (על
 דרך מליא ד' ב', מליב י"א ס', י"ב ח'). והשנה ויקרא י"ג ב' אל אהרן הכהן או אל
 ט אחד מבניו (הכהנים). — בקחתו. כשלח ברוך (נזכר בפ"ג) שנמצא אז בבבל, ועל
 יא כרחשו נמשך פעל זה אל הנושא שבפ"ג, שהרי על כל פנים אין לעשות כאן לנושא
 את יונקים בן חלקיה הכהן שבפ"ו (שהיה בירושלים). — על כלי הזהב שהוציא נבוכדראצר
 מבית המקדש ע' מליב כ"ד י"ג ודהיב ל"ו י' (וכן ירמ' כ"ו ט"ו וי"ח ואילך, כ"ח

ס קשה צדקתו בן-אשהו מלך יהודה: אמרי הגלות נבוכדראצר
מלך בבל את-דקנה ואת-השורים ואת-המסער ואת-הגבירים ואת-
י עב-הארץ מירושלם וביאם בבל: ויאמרו הנה שלחנו אליכם
כסף וקנייתם בקסף עלות וחסאות ולבונה ונשאתם מנחה והעלייתם
יא על-מנבח הן אליהנו: והתשללתם לחני נבוכדראצר מלך בבל ולחני
יב בלשאצר בנו כי יהיו וקיהם כימי השמים עליהארץ: ויין ותדעו
לנו ויאיר עינינו ונתנה בצל נבוכדראצר מלך בבל ובצל בלשאצר
יג בנו ונעבדם ימים רבים ונמצאתם לשניהם: והתשללתם בעדנו
אליהן אליהנו כי קטאנו לני אליהנו ולא שב אף הן וסמחו ממנו
יד ערניהם הנה: וקראתם את-השם הזה אשר שלחנו אליכם
טו ובבואכם להתודות בבית הן ביום-הג ובימי מועד: ואמרתם לני
אליהנו הצדקה ולנו בישת השמים ביום הזה לאיש יהודה וליושבי
טז ירושלים: ולמלכינו ולשורינו ולבנינו ולנביאינו ולאבותינו: אשר
יז קטאנו לני ומרדנו-בו: ולא שמענו בקול הן אליהנו לקחת בתורת
יט הן אשר נתן לפנינו: למדהיום אשר הוציא הן את-אבותינו מארץ
מצרים ועד-היום הנה מקרים קיינו עמנו אליהנו ומרדנו-בו
כ לבלתי שמע בקולו: ומסר עלינו הרעה והאלה אשר צנה הן
את-משה עבדו ביום אשר הוציא את-אבותינו מארץ מצרים לתת-
כא לנו ארץ זבת חלב ודבש כיום הנה: ולא שמענו בקול הן אליהנו
כב בקל-דברי הנביאים אשר שלח אלינו: ועלך איש בשירות לבו
הרע לעבר אליהם אמרים ולעשות הרע בעיני הן אליהנו:

ג-ד). לאחר שנה (588) הוציא אף כלי הכסף, ע' מליב כיה סיו, ירמ' ג'ב י"ט, על
תקומם של נביאי השקר להתחיר את הכלים מכלל לירושלים ע' ירמ' כ"ז ס"ז ואילך.
כ"ח ג' וי', ובאמת הוחזרו הכלים בפקודתו של כורש (עזרא א' ו'-י"א), - לפיט השוח
ירמ' כ"ד א' ומליב כ"ד י"ד, - ואת-המסגה, כן ביווני, ובסורית: ואת-התקדש, -
ויאמרו, בסכתה, - מנחה, נמסר ביווני כצורתו: μέννα - בלשאצר, שם בבלי
שענינו: בל-שר-אצר=בל יצר את המלך, כאן בלשאצר הוא (כמו בדניאל ה' ב', י"ג,
י"ח וכ"ב) בנו של נבוכדראצר, ובאמת בנו של נבונאיד (=נבו חונן) מלך בבל האחרון
(שנפל לפני כורש) היה, -

א טו-ב ה', וירוי השרידים שבירושלים.

טו-י קיצור לשון מדניאל ט' ז' י', בכלל גראית בפרק זה ובסמוך השפעה של סגנון
יט דניאל ט', - ומרדנו, כך לטי הסורי ולפי דניאל ט' ה' וי"א, והיווני אפשר שקרא
בסעות וסחרנו (ἐσχεδύσαμεν), ואפשר שלשנו היווני נשתבש (ע' Charles, Apok. and
- (Pseudep. I, 578).

ב וְהָיָה כִּי אֶת־דָּבָר אֲשֶׁר דִּבֶּר עָלֵינוּ וְעַל־שׁוֹמְרֵינוּ אֲשֶׁר שָׁמְנוּ
 אֶת־יִשְׂרָאֵל וְעַל־מַלְכֵינוּ וְעַל־שָׂרֵינוּ וְעַל־אִישׁ יִשְׂרָאֵל וַיְהוּדָה:
 ב לְהָבִיא עָלֵינוּ רָעָה גְדוֹלָה אֲשֶׁר־לֹא נִעֲשְׂתָה תַּחַת כָּל־הַשָּׁמַיִם
 ג כְּאֲשֶׁר עָשָׂה בִּירוּשָׁלַם בְּחַתּוּב בְּתוֹרַת מֹשֶׁה: לְאַכְלֵנוּ אִישׁ בְּשָׂר
 ד בָּנוּ וְאִישׁ בְּשָׂר בְּתוֹ: וַיִּמָּן אוֹתָנוּ לְעֹנֶה לְכָל־הַמַּמְלָכוֹת אֲשֶׁר
 קָבִיבוּתֵינוּ לְהִרְסָה וּלְשָׂמָה בְּכָל הַגּוֹיִם מִסָּבִיב אֲשֶׁר הִדִּיקָם וְ:
 ה שָׂמָה: וַיְהִי לַמָּטָה וְלֹא לַמַּעְלָה כִּי חָסָאנוּ לִי אֱלֹהֵינוּ לְבָרְכֵנוּ
 ו שָׁמַע בְּקוֹלֵנוּ: לִי אֱלֹהֵינוּ הִצְדָּקָה וְלָנוּ וְלְאֲבוֹתֵינוּ בִּשְׁתֵּי הַקָּדוֹשִׁים
 ו כִּי־וָה: אֲשֶׁר דִּבֶּר וְעָלֵינוּ כָּל־הַרְעוֹת הָאֵלֶּה אֲשֶׁר בָּאוּ עָלֵינוּ:
 ח-ט וְלֹא הִלִּינוּ אֶת־פָּנֵינוּ לְשׁוּב אִישׁ מִמּוֹעֲצוֹת לִבּוֹ הָרַע: וַיִּשְׁקֶר וְעַל־
 הַרְעוֹת וַיָּבֹא וְעָלֵנוּ כִּי צָדִיק הוּא וְעַל־כָּל־דָּבָרֵינוּ אֲשֶׁר צָוָה
 י אֱתָנוּ: וְלֹא שָׁמְעֵנוּ בְּקוֹלּוֹ לְלַבֵּת בְּתוֹרַת וְאֲשֶׁר נָתַן נִפְלְאוֹתֵינוּ:
 יא וְעַתָּה וְעַל־יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר הוֹצֵאתָ אֶת־עַמְּךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם בְּיַד
 חֲזָקָה וּבְאֵיכוֹת וּבְמִסְתָּרִים וּבְכַח גְּדוֹל וּבְנִוְעָה נְמוּנָה וּמַעֲשֵׂה־קֶדֶשׁ
 יב כִּי־וָה: חָסָאנוּ וְהִעֲרִינוּ וְהִרְשָׁעֵנוּ וְעַל־כֵּן בְּכָל־צָדֵק תִּיָּד:
 יג וַיִּבְרָא אֶתְּךָ מִמֶּנּוּ כִּי נִשְׁאַרְנוּ מִעַם בְּנוֹת אֲשֶׁר הִצִּיצוּתָנוּ שָׂמָה:
 יד שָׁמַע וְעַל־תַּפְלָתָנוּ וְעַל־תַּחֲנוּנָנוּ וְעַל־שִׁנְתֵּנוּ לְמַעַן וְעַל־לֵבֵנוּ מִן לִפְנֵי
 טו שְׁיָבוֹנוּ: לְמַעַן דַּעַת כָּל־הָאֶרֶץ כִּי אַתָּה וְעַל־כֵּן כִּי שָׂמָה נִקְרָא
 טז עַל־יִשְׂרָאֵל וְעַל־נִדְרֵינוּ: וְהַשְׁקִיפָה מִמַּעַן קִדְשָׁהּ וְשִׁים לִבָּהּ אֱלֹהֵינוּ
 יז הִטָּה וְעָנָה וּשְׁמַע פֶּקֶד עֲנִיָּה וְרָאָה: כִּי לֹא הִמָּתִים בְּשִׂאוֹל
 יח אֲשֶׁר לִקְחָה רוּחָם בְּקִרְבָּם יִתְּנוּ כְבוֹד וְצָדֵק לִי: כִּי הִנָּשָׂא הַמַּצְרָה
 עַל־גְּדָלָה (אֲשֶׁר עָבְרָה) הַהוּלָה שְׁתִּיתִים וְכִישֵׁר וְעֵינַיִם כְּלִית וְנָשָׂא
 יט נִעְנָה הַמָּה יִתְּנוּ לָהּ וְעַל־כֵּן כְּבוֹד וְצָדֵק: כִּי לֹא עַל־צָדִיקֵת אֲבוֹתֵנוּ
 כ וּמַלְכֵינוּ אֲנַחְנוּ מִסִּילִים תְּהַנֵּנוּ לִקְנִיָּה וְעַל־כֵּן: כִּי שִׁלַּחְתָּ אֶתְּךָ
 כא וּמִתְּחִלָּה בָּנוּ כְּאֲשֶׁר דִּבַּרְתָּ בְּיַד גְּדָדִיךָ הַנִּבְיָאִים לֵאמֹר: כֹּה אָמַר
 וְהָיָה שְׂכָמְכֶם וְעָבְדוּ אֶת־מֶלֶךְ בְּכָל יוֹמָם וְלַיְלָה עַל־הָאֲדָמָה אֲשֶׁר
 כב נָתַתִּי לְאֲבוֹתֵיכֶם: וְאִם־לֹא תִשְׁמָעוּ בְּקוֹל וְעַל־כֵּן אֶת־מֶלֶךְ בְּכָל:
 כג וְהַשְׁכַּמְתִּי מִעֲרֵי וַיְהוּדָה וּמַחֲצִיט קִיל שְׁשׁוֹן וְקִיל שְׁמָתָה

לסגנון השוה דב' כ"ח י"ג. -

בר-ג' ח. וירוי הנולדים שכתב.

פתיחה זו דומה לפתיחה של הוידוי הקודם (א' ט"ז). - דבריו, כך יש למסור

כאן ἔργα (ע' 238, Αντωνινης). - לפירו השוה תהלי' ו' ו' פ"ח י"א, קטיו י"ז ועוד. -

ב ה

י-ט

י

- כד קול חתן וקול כלה והיתה קל-הארץ לשמה מאין יושב: ולא שמענו בקולך לעבד את-מלך בבל ותקם את-דברך אשר דברת ביד עבדך הנביאים להוציא את-עצמות מלכינו ואת-עצמות אבותינו ממקומן: והנה הן משלכות לחרב היום ולקרח הלילה ומותו בתם-לואים רעים ברעב ובהרב ובדבר: ותמן את-הפית אשר נקרא שמה עליו כיום הזה בגלל רעת בית ישראל ובית יהודה ולשמה: ועשית לנו אלהינו ככל-חסדך ובכל-רחמך הגדולים: כאשר דברת ביד משה עבדך ביום צאתך אותו לכתב את-תורתך לפני בני ישראל לאמר: אם-לא תשמעו בקולי והנה הקמון הגדול הרב הזה למעט בעוים אשר אסיעם שמה: כי נדעתי כי-לא ישמעו אלי כי עם-קשה-ערה הוא והשיבו אל-לכם בארץ שבים ונדעו כי אני יי אלהיהם: ונתתי להם לב ואזנים קשוחות: והורו לי בארץ שבים וקרו את-שמי וישבו מקשי ערשם ומרע מעלליהם: כי וקרו את-דברך אבותיהם אשר קראו לפני יי: והשיבותים אל-הארץ אשר נשבעתי לאבותם לאברהם ליצחק ולישכב וירשוק והרביתים ולא ימעטו: והקימותי להם ברית עולם להיות להם לאלהים והם יהיו לי לעם ולא אתש עיד את-עמי ישראל מעל האדמה אשר נתתי להם:
- ג יי צבאות אלהי ישראל נפש מצרה ורוח צמספה צועקת אליה: שמע יי והענו כי קטאנו-לך: כי אתה שוכן עד ואנחנו אובר-עד: יי צבאות אלהי ישראל שמע-נא אל-תפלת מתי ישראל ובני החושאים לך אשר לא-שמעו בקולך יי אלהיהם ותתק עלינו הרעה: אל-תזכר עונות אבותינו וקדש את-יך ואת-שמה בזמים האלה: כי אתה יי אלהינו וקדש יי טודה: כי על-בן נתת יראתך בלבנו למען נקרא בשמה ונדדך בארץ שבנו כי תסירונו מלבנו כל-עון אבותינו החושאים לפניך: הנה אנחנו היום בארץ שבנו אשר הסיצותנו שמה לתרסה ולא-לה ולשמה בכל-עונות אבותינו אשר קרו מאחרי יי אלהינו: שמע ישראל מצות המים האנו לרעת בינה: מה-לך ישראל בארץ אויב

יא למה בליק בארץ נהרתי: נשמתם נחשבת עם-יוד-יבד:
 יב-י עובדת מקור חכמה ונשפת מענן בינה: לו חלקת בדרך אלהים ומשב
 יד בשלום ער-עולם: למדה אי-נה מקום בינה אינה גבורה אינה תבונה
 טו לדעת אי ארך ימים ומים ואי מאור עינים ושלום: מי מצא
 טז מקומה ומי בא אל-אוצרותיה: אינה מושלי העמים ורודי בחיתול
 יז ארץ: משחקי בצפר שמים ואוצרי כסף וזהב בו כסחו אנשים
 יח ואי-מצה לקננים: אי חרשי הכסף והזאנים ואין סקר למעשיהם:
 יט-כ הם אבדו ונדרו שאלה ואחרים קמו מחתם: אחרונים ראו אור
 כא וישבו בארץ ומקום החכמה לא ראו ודרך בינה לא ידעו: לא
 הבינו נתיבותיה ומעגלותיה לא ידעו ולא הסויקו בה בנייהם
 כב מדרגה רחוק ויסודו: לא נשמעה בקנען ולא נראתה בתימן:
 כג בני הנה שוחרי תבונה בארץ רובלי מדין ומימא והמשלים ודורשי
 כד תבונה דרך חכמה לא ידעו ולא יקרו נתיבותיה: הנה וישאל
 כה מה-גדול בית-אלהים ורם מקום קננו: גדול הוא ואי-דמן גבוה
 כו ואין מדה: שם היו הנסילים אנשי השם אשר מעולם אנשי מדות
 כז יודעי מלחמה: לא באלה בסחר אלהים ודרך בינה לא להם נתן:
 כח-כט נא אבדו בבלי-דעת ספו באולתם: מי עלה שמים ויחקקה ומערי
 ל שחקים ומין הורידה: מי עבר אל-עבר הים וימצאה ויחנה בחרוץ
 לא-לב נבחר: אין יודע דרכה ואין מבין נתיבותה: רואה-כל הוא ידעה
 הוא חקרה בתבונתו במבין ארץ ער-עולם מלאה הולכי על-
 לג-לד ארבע: המשלם אור ונלך יקראהו וישמע אליו ברעדה: וספוקים
 במשמרותם נאירו ונשישו יקרא להם ויאמרו הגנו נאירו בששון
 לה-לו לקני עושהם: הוא אלהינו ואין זולתו אחר לא נחשב מבלעדי: הוא
 לו סקר בל-דרך בינה ויתנה לנשקב עברו ולישאל ידירו: אז על-
 הארץ נראתה ובתוך אנשים התהלכה:
 ד והספר מצות האלהים וכתורה העמדת לעולם כל-משויקיה
 ב לחיים ועונותיה נמות: שובה נשקב וסוק-בה התהלך לקננה
 ג-ד לשני אותה: אל-יתמן לאחר בבורך ויתרוקק לעם נהרי: אשרינו

מדן. ברא' מין טיה כיה ב'. היווני דלית בריש נחתלפה לו ומסר Μεθύν --
 הולכי על-ארבע. ביווני: בהמות בעלות ארבע רגלים (ατηνών τετραπόδων) --

- ה וְיִשְׂרָאֵל כִּי טוֹב הָאֱלֹהִים לָנוּ נִדְעָ: אֶל־תִּירָא עַמִּי זָכָר יִשְׂרָאֵל:
ו נִמְכַּרְתֶּם לְגוֹיִם לֹא לְהַשְׁמִיד כִּי יַעַן הִקְדַּשְׁתֶּם אֶת־אֱלֹהִים הַקְּדוֹתֵיכֶם
ו-ה לְצִדִּיקִים: כִּי הִקְדַּשְׁתֶּם עוֹשֵׁיכֶם וְכַתֵּם לְשָׁדִים לֹא אֱלֹהִים: וְתִשְׁכַּחוּ
ט אֵל מְחֹלְלֵכֶם אֵל עִלְם אֵת הַעֲצֻבְתֶּם יְרוּשָׁלַם זֶה יוֹלְדֵתְכֶם: רָאִתָּה
ח מֵמַת הָאֱלֹהִים עֲלֵיכֶם וְתֹאמַר שְׁמַעְנָה שְׁכֵנוֹת צִיּוֹן הִבִּיא אֱלֹהִים
י עָלַי אֲבָל גָּדוֹל: כִּי רָאִיתִי שְׁכֵנִי בְּנִי וּבְנוֹתַי אֲשֶׁר הִבִּיא עֲלֵיהֶם
יא-יג אֵל עוֹלָם: בְּשִׁשּׁוֹן גְּדֻלָּתִים וּבִבְכִי וְאֲבָל שִׁלְחָתִים: אִישׁ אֵל
יג וְשִׁמְחָתִי וְאֶל־גִּדְּלִי סִיּוֹן הָאֶלְמָנָה וְעוֹזֶבֶת הַרְבֵּי עַל־הַמָּוֶת בְּנִי
יד גְּשֻׁמוֹתַי: יַעַן מִתּוֹרַת אֱלֹהִים סָרוּ וְהִקְזִיתִי לֹא יָדָעוּ בְּדַרְכֵי מִצְוֹת
אֱלֹהִים לֹא הִלְכוּ וְנִתְיָבוֹת מוֹסֵר צִדְקָתוֹ לֹא דָרְכוּ: בֹּאֲנָה שְׁכֵנוֹת
צִיּוֹן וְיִשְׁבּוּת סְבִיבוֹתֶיהָ וְכִרְגָה גְלוּת בְּנִי וּבְנוֹתַי אֲשֶׁר הִבִּיא עֲלֵיהֶם אֵל
טו עוֹלָם: כִּי נָשָׂא עֲלֵיהֶם גּוֹי מִרְחֹק גּוֹי עוֹדֵפִים וְנִלְכְּזָה לְשׁוֹן פִּנִּי וְקָן
טז לֹא נָשָׂאוּ וְנִעַר לֹא הִקְנוּ: וַיּוֹלִיכוּ אֶת־אֹהֲבֵי הָאֶלְמָנָה וְאֶת־הַנְּזִמָּה
יז שִׁבְּלוּ מִכְנוֹתֶיהָ: וְאָנִי מִה־לִּפְנֵי כִּי אוֹשִׁיעֶכֶם וְכִי אֲצִילְכֶם מִיַּד בְּנֵי־נִקְרָא:
יח-יט הַמִּבִּיא הַרְעוֹת עֲלֵיכֶם וְהוּא נִצִּיל אֶתְכֶם מִיַּד אוֹיְבֵיכֶם: לָכוּ בָנִים לָכוּ
כ וְאָנִי שׁוֹמֵר וְנֹשֵׂא רָחֵם: בְּנִדִּי שְׁלוֹם שְׁשֻׁמִּי וְשֶׁק שְׁנוֹתַי לְבָשִׁתִּי בְּגָמִי
כא אֶקְרָא זֶה וְאֶל־אֱלֹהִים אֲרִים קוֹלִי: אֶל־נָא בָנִים תִּירָאוּ קִרְאוּ אֶל־
כב אֱלֹהִים וְהִצִּילְכֶם מִעֶשֶׂק מִיַּד אוֹיֵב: וְאָנִי אֶל־אֶל־עוֹלָם אֶקְנֶה וְיִשׁוּעַתְכֶם
וכא וְבֹאֲנָה לִי שְׁמִתָּה מִעַם־קְדוֹשׁ עַל־הַחֲסֵד וּבּוֹאֲכֶם מִסִּדָּה מֵאֵת אֵל
כג מוֹשִׁיעֶכֶם: כִּי בְּאֲבָל וּבִבְכִי שִׁלְחָתֵיכֶם וּבְשִׁשּׁוֹן וּבְשִׁמְחַת־עוֹלָם
כד וְיִשְׁבְּכֶם־לִי הָאֱלֹהִים: וְכֹאֲשֶׁר רָאוּ עֵתָה שְׁכֵנוֹת צִיּוֹן גְּלוּתְכֶם כֵּן
ה תִּרְאִינָה מִסִּדָּה וְיִשׁוּעַת אֱלֹהֵיכֶם תְּבוֹאֲכֶם בְּכַבּוֹד גָּדוֹל וּבְהִדָּר אֵל
כה עוֹלָם: הִבְלִינוּ בָנִים עַל חֵמַת־אֵל בְּאֶתְכֶם אִם רָדַף הָאוֹיֵב
כו מִסִּדָּה תִרְאֶה בְּאֶבְדּוֹ וְאֵתָה עַל־צוֹאֲרֵיהֶם תִּדְרֹךְ: בְּנִי טְפוּחֵי הִלְכוּ
כז אֲרָחוֹת עֲקֻלְקָלוֹת הוּבְלוּ בְּעֶדֶר גָּזוּל בְּיַד אוֹיֵב: אֶל־תִּירָאוּ בְּנִי
ל וְקִרְאוּ אֶל־הָאֱלֹהִים וְהִנֵּה לָכֶם וְזָרוֹן לִפְנֵי הַמִּבִּיא וְאֶת־הַרְעָה:
כח וְכֹאֲשֶׁר הִנֵּה עַם־לְבַבְכֶם לַתַּעוֹת מֵאַחֲרֵי אֱלֹהִים כֵּן תִּשׁוּבוּ סִי־
כט עֲשֶׂה לְבַקְשׁוֹ: וְהַמִּבִּיא עֲלֵיכֶם אֶת־הַרְעוֹת שְׁמַחַת עוֹלָם הוּא יָבִיא
ל לָכֶם בִּישׁוּעַתְכֶם: אֵל תִּירָאִי יְרוּשָׁלַם אֲשֶׁר נִקְרָא שְׁמוֹ עֲלִיךָ הוּא
לא-לב וְנִהְיָ: שֶׁד לְמַעַנְךָ וְלִשְׁמִיחִים לְאִידֶךָ: שֶׁד לְעָרִים אֲשֶׁר

לג העבירו את-בנוך שר לגלות את-בנוך: כי כאשר שמחה לאידך
 לד ושה לשרך בן תעצב על-שוממותה-היא: ומשום המנה
 לה אשכית במנה ועליצותה אהפך לאכל: כראש מעם-ה תבא עליה
 לו לזמים רבים והיתה מושב לשעירים לנצח נצחים: שאי עניך
 לו מורסה ורשלים וראי השמחה הבאה לך מאת אלהים: הנה בנוך
 אשר שלחת ובאו לך נקבצים ממורח ומפערב בך-בר קדוש (וישמחו)
 בקבור אלהים ועלו:

ה הסירי ורשלים בגרי אכלך ועניך ולבשי תפארת קבור
 ב אלהים לעולם: עמי מעיל צדקת אלהים ושימי על-ראשך פאר
 ג-ד קבור ה: כי תחת קל-השמים נראה אלהים הדרד: וקרא לך
 ה מאת אלהים שם עולם שלום-אדקה וקבור ה: ראת ה: קימי
 ורשלים ועמרי על-הר נבזה ושאי עניך מורסה וראי בנוך נקבצו
 במערב שקש וממורסה שמחים לאמרת קדוש כי נקדם אלהים:
 ו כי ברנל מעמד נצאו נהגים ביד אויב וקעל פסא-מלוכה מוקלים
 ז בקבור וביאם לך אלהים: כי על-הר נבזה ונקעות עולם בך-בר
 אלהים ישעלו וניאיות יקשאו למישור הארץ למען ילכו וישאל
 ח לבטח לקבור אלהים: ויערות וכל-עציר-בשם בך-בר אלהים על-
 ט וישאל וסבו: כי בשמחה יוביל אלהים את-וישראל באור קבורו
 ובהסד ובהדקה מאתו:

ד לו השוה ישע' מיג ה' ממורח אביא זרעך ומערב אקבצך. -
 ה ברח השוה שם נ"ב א' - שם מ' ס' מיט י"ח. - שם ס"ו כ' מיט כ"ב. - שם מ"א
 ט י"ח - י"ט. - שם ג"ה י"ב. -

חזון ברוך א

מבוא

א. שם הספר.

בראשו של הספר בתרגומו הסורי כתוב: כתבא דגלינא דברוך בר נריא דמסקי מן יוניא לסוריא (=ספר גלוי ברוך בן נריה שנתרגם מיוונית לסורית), והוא מתאים לשם חזון בעברית.

ב. תכן הספר והשאלה על שלימותו.

את הספר יש לחלק ל-יא ראשים. וזה תכנם:

- (א) שליחות ברוך מפי הגבורה אל ירמיה רבו ושאר הנבחרים להודיעם את הגזירה על חרבן העיר ופיזור ישראל בגוים (א'-ה').
 - (ב) מראה גניות כלי המקדש והחרבן על ידי מלאכי מרום (ו'-ט').
 - (ג) ירמיה נצטוו לילך עם הגולים לבבל וברוך נשאר ונשא קינה על חרבן ציון ונבואה על סופה של בבל (י'-י"ב).
 - (ד) שאלות ותשובות בין ברוך והשכינה על הנהגת העולם מצד יסורי הצדיקים ושלות הרשעים (י"ג-כ').
 - (ה) תפלת ברוך שהתקיים ההבטחה לאחרית הימים במהרה ותשובת ה' שההבטחה בוא תבוא בשעתה והודעה על פרטי המאורעות לעתיד לבוא (כ"א-ל').
 - (ו) עידוד לאומה לקראת מאורעות קשים - התקשרות העם בברוך - קינת ברוך על חרבות המקדש (ל"א-ל"ה).
 - (ז) מראה היצר והגפן והמעין והארז - פשר המראה ושאלות-תשובה על המשומדים והגרים שבישראל - הודעה לברוך על פטירתו וצוואתו לטובי העם (ל"ו-מ').
 - (ח) תפלת ברוך לה' שיגן על ישראל בזכות התורה - שאלות-תשובות על דמות המתים שיקמו לתחייה ועל סופם של הצדיקים והרשעים (מ"ז-נ"ב).
 - (ט) מראה הענן של מים שתורים ובהירים ופשרו - הודעה לברוך על פטירתו לאחר ארבעים יום וציווי ללמד את העם (נ"ג-ע').
 - (י) ברוך הוכיח את העם, ולבקשחם כתב שתי אגרות אל תשעת השבטים וחצי השבט שכאשור ואל שני השבטים וחצי השבט שבבבל (ע"ז).
 - (יא) אגרת ששלח ברוך אל תשעת השבטים וחצי השבט בירי נשר (ע"ח-פ"ז).
- מתוך להיטות אחר שיטות של חלוקת המקורות, שהנכריים להוטים אחריה, ראה Charles צורף להרכיב בחלוקת מקורות אף בספר זה, חזון ברוך. ופוררהו ומתוך כך קלקל הבנתו. הוא לא עמד על כך שספר של רמזים וויכוחים מסותרים וכוונות סמיות על כרחו יהיו בו מקימות שהם נראים לקורא המאוחר כסתירות ותמיהות.
- עוד ב' שאלות מתעוררות לגבי הקורא ביחס לשלימותו של הספר: (א) אין בסופו תוספת ב' בצורת אגרת שכתב ברוך אל גלות שני השבטים וחצי השבט שבבבל, (ב) אין בו בספר סיפור המעשה על הסתלקותו של ברוך שקבל עליה הודעה מן השמים בטרק צ"ו (פסוקים ב'-ה'). אבל השאלה השניה מתישבת בקלות: הרי הדעת נוחתת שברוך כתב את ספרו קודם הסתלקותו, ומעצמו מובן שלא היה סיפק בידו ליתן אף פרשת אותו מאורע הפלאים שהיה כלו בבחינת מעשה גסים ורז, ועל השאלה הראשונה אין בידנו להכריע.

ג. על בעל הספר.

הסופר היה בקי גדול בספרי המקרא בגוֹסס העברי ואף בספרים ההיצוניים והיה סמוג וחדור ברוחם. ומכאן הקפדתו על הצורה הפיוטית והצטיינותו בסגנונו. בפרס בולטות מדותיו אלו בקינתו על הריסות ירושלים ובביטוי שהוא נותן לרגש שאימתו לנקמה באויבי עמו (פרקים י'–י"ב). בעיקר היה גדול באגדה: ספרו רווי כלו הלך-נפש והשתפכות נפש בהתרוממות ובהתלהבות. בתולדותיה של האגדה תופס הוא מקום של ראשון לגבי אחרונים: מתוך דבריו על חרבן ירושלים. על בנין ציון לעתיד לבוא. על מנשה מלך יהודה ועוד. אנו עומדים על ראשית סיפוסיה של האגדה בתקופה שקדמה לאגדת רבותינו התנאים והאמוראים. מעמיד הוא בספרו לברוך בן נריה במעלה גדולה מירמיה הנביא: בגילוי שכינה נסמרים לו דברים שעליו להגיד לירמיה. כלר הוא משמש בבחינת מתווך בין שכינה וירמיה.

ד. זמנו של בעל הספר.

ממקום אחד שבספר נראה שנכתב אחר החרבן. שכן הוא אומר (ה' ב'–ג'): אכל אז היינו בארצנו... ואנחנו מארצנו יצאנו. על כל פנים נכתבו הדברים הללו זמן לא רב לאחר החרבן. – כך נראה מתוך השוואות בהשתלשלות האגדה על החרבן: הוא – בעל הספר – עדיין מצטער בעיקר על חרבן ירושלים. ארבעה מלאכים שירדו מן השמים עומדים בארבעה קצות העיר ושורפים אותה. שלא ישתבחו האויבים אחר כך במעשה נצחונם שהם כבשוה והחריבוה (פרקים ו'–ח'). ואילו באגדת החרבן בתקופה מאוחרת אותם ארבעת המלאכים יורדים ממרום וכל מלאך לפיר של אש בידו והם שולחים אש בארבע זוויות של היכל ושורפים אותו (פסיקתא רבתי קל"א א'). ראשונים מתאבלים על שרפת העיר. ואילו אחרונים – הם כבר מצאו להם עיר אחרת – – במקומות גלותם! – על המקדש הם מתאבלים. אמור מעתה: בעל חזון ברוך עדיין לא מצא לו עיר אחרת בעולם המורחה של ירושלים.

ביתר דיוק יש להגדיר זמנו (כדעת רוזינטאל 90–91) מתוך הפרקים ע'–ע"א. שבהם מדובר על מלחמה וְנִצְחָה הארץ. שתי פורעניות אלו שארץ ישראל ניצלה מהן. לפי השערתו של רוזינטאל יש כאן רמז לרעש-אדמה גדול שהיה בסוף שנת 115 לסה"נ בסוריה ושא"י ניצלה הימנה. וזה היה בזמן של מלחמת טראיאנוס נגד הארמינים והפרתים. והואיל ובסוף הספר מדובר על שליחת אגרתו של ברוך אל היהודים שבארצות סרת. שבהן נשמדו כל היהודים בפולמוס של קיטוס (L. Quietus) בשנת 116. הרי גמר הספר – שאין בו שום זכר לסופה הנורא של אותה מלחמה – על כרחו בשנת 115–116 היה.

ה. הנוסח הסורי של הספר הוא תרגום מיוונית.

חזן מן הכתבת שבראש הספר (ע' לעיל סי' א') המעידה שהספר ניתרגם מיוונית. יש עוד ראיות אחרות מתוך הכפר גופו: כמה מקומות יש בו בספר שמהם נראה שהמתרגם הסורי טעה בכוונת הנוסח היווני. כגון ג' ו' נמצא בסורי השם תצביטא (=תכשים) ולפי ההמשך היה צריך להיות השם עולם. וזה יתפרש רק אם נניח שביווני היה κόσμος, ושם זה טובל ב' משמעות: תכשים ועולם. והסורי טעה ועולם בתכשים נתחלף לו. כיוצא בו נמצא ע"ז כיג שהחליף ἀέρος (=סרף, עלה ויח) ב' καρπών (=פרי וית). ויש שהעתיק מלים יווניות כצורתן. כגון ו' ד' למפאדא – λάμπαδα (=לפידים). ו' ז' פירמא – πύρμα, י' ח' סידינות – σιδῆνες, ע"ז ייד ברילא – ἐν ὕλῃ (=כיער). כמו כן פרסמו Grenfel-Hunt (בס' 7–7 Oxyrhynchus Papyri, London 1903, III, 3–7) מתוך הפפירין שנמצאו במצרים קטעים של נוסח יווני (משערים שהם מתוך ספר שנכתב במאה ד' או ה' לערך) לחזון ברוך (י"ב א'–ה', י"ג א'–ב', י"ד א' ג') והם מתאימים

לגוסה הסורי, חוץ מחילופים אחדים שיסודם הוא כנראה במדותיו של המתרגם. מכל מקום עדיין קשה להכריע אם מיסודו של אותו נוסח יווני שבקטעי הפפירוס דיוקא היה לפני המתרגם הסורי.

ו. הנוסח היווני נעשה מתוך גוף עברי.

אבל אם יש ראיות שהנוסח הסורי נעשה מתוך נוסח יווני, הרי עוד יותר מאלו יש ראיות מוכיחות שהיווני בשעתו מן הגוף העברי נעשה.

ראיות אלו הן:

(א) כמה מליצות יש בו בספר שהן מזכירות ממש לשון הכתובים שכתבן העברי (אבל לא היווני). כגון ב' ב' הן על כפים חקתיך (ישע' מ"ט מ"ו). אבל בתרגום הע' (εὐκαὶστῶς=ידים). ב' ב' כי מעשיכם הם לעיר הזאת כעמוד חזק ותפלוחיכם כחימה בצורה (מזכיר ירמ' א' י"ח בנוסח העברי, אבל לא בע'). ו' ח' ארץ ארץ ארץ שמעי דבר אל שדי (ירמ' כ"ב כ"ט). אבל בע' בא השם ארץ רק פעמים). מ"א ד' ויחרדו אל תחת כנפיה (רות ב' י"ב). ג"א ד' ואונייהם הכבידו משמע (וזכריה ז' י"א). נ"ח א' בעבודה אשר עבדו בבניהם (שמות א' ד'). ע"ג ד' תלכו בכלמה (ישע' מ"ה מ"ו). ס"ד ב' קעד העיר בכם משה מלפנים את השמים ואת הארץ (דב' ל"א כ"ח).

רק ס"ב ה' הוא אומר במליצה על שונאיהם של ישראל שהם קלק יקשבו. והיא נראית נסולה מתוך תרגום הע' לישעיה מ' ס"ו (שהוא מוסר כלק נחשבו במקום כדק יסל. ואת הפעל יסל אינו גורס כלל). אבל יתכן שלשון זה אקרה שגורה היא, ורק בדרך מקרה יש לו דמיון לאותו לשון שבע'.

(ב) כמה לשונות בולט בהם רוח הביטוי העברי. כגון י"ח קאו קינה. י' ס' תחגי פרי. כ"ט ה' ושריג אחד יעשה אלף אשכולות. כ"ט ו' ומדי בקר בבקר. ל"ו י' לך... אחרי היער. ל"ח ד' מ"מי (מליא א' ו'). מ"א ה' מה... יהיה לאלה. מ"ד ב' בדרך כליהארץ. מ"ח ל"א והולכים איש איש לחפצו. ג"ו א' וס"ו א' תולדות (לענין היסטוריה). ס"ח א' זה הדבר. ע"ה ו' העלנו ממצרים. ע"ו ד' נתן לשבי. ע"ח ה' והצדקתם את הדין. פ' ו' ישיבת ציון. מ"א ד' וס"ג ד' ברב חסדיו. מ"ב ב' וס"ה י"ג גור דין. פ"ח ג' הצדיקים נאספו (ישע' ג"ו א').

ויש אף לשונות של צלצול עברי, כעין צלצולים של נרדפס. כגון כ"א י"ד כי מה יועיל חיל שנהפך לחלי או שבע קוץ שנהפך לקוץ או יפי שנהפך לקפי. מ"ח ל"ה ונהפך כבוד לקלון ועו ישפל לבו (ושכל לכסל) ויפי יהיה לקפי. ס"ג ג' ויהחזק חזקיה. ג) הצירוף העברי של שם הפעל עם עתיד. כגון י"ג ג' שמר תשמר. כ"ב ו' קרג תהלג. מ"א ו' שקל ישקל. מ"ח ל' לקח תלקח. ג' ב' שוב תשוב. ג"ו ב' והודע הודיעך. ע"ה ו' אם נתם לא תרחם. ע"ו ב' קלך תלקך. מ"ב ב' נלם ילקם. פ"ג א' קבא יביא. פ"ג ב' דון ידן. קעד תעיד. פ"ג ג' וחקר יחקר. ס"ג ו' עבר יעברו.

אמת, אפשר לטעון שאף בסורית מקורית מצויה צורה זו. אבל חוץ ממה שבסורית תרגומית נהגין המתרגמים למסור בצורה זו רק אם היא נמצאת במקורה העברי, הרי הסורי ערך תרגומו מיוונית. — משמע שאף ביוונית היו לפניו אותן הלשונות שנמסרו כצורתן מתוך הגוף העברי.

(ד) טעיות שהיו בבחינת פליטות הקולפוס בנוסח העברי או שטעה היווני בקריאת הנוסח העברי. כגון ו' ב' שבי במקום שבר. ג"ד א' במות — ימית. ס"ו ו' עשן — צנן. ס"ו ו' הגוי — הגוים. ע"ג ב' בטל — בטל. ע"ה א' יקמה — ידמה.

ויש לשער שעוד הרבה דברים של הגוף העברי היו בולטים בנוסח היווני אלא

ז. לתולדות הנוסח הסורי של חזון ברוך א'.

המסורת של הנוסח הסורי היא דלה מאד. לאחר שאבדו הגוף העברי והחרגום היווני, לא נשאר מן הנוסח הסורי בשלימותו אלא כ"י אחד. רק מן האגרת שכתב ברוך אל תשעת השבטים וחצי שבעבר הנהר נשתמרו כמה כ"י.

הנוסח הסורי של הספר נמצא בחוץ הכ"י של חנ"ך הסורי מן המאה הששית שבאוצר הספרים אמברוסיאנה במילאנו ויצא לאור על ידי A. M. Ceriani בש' 1866 בתרגום רומי. אחר כך, בשנת 1868, הוציא Ceriani אף את הנוסח הסורי גוסו בספרו *Monumenta sacra et profana ex codicibus praesertim bibliothecae Ambrosianae, opera collegii doctorum eiusdem, Tomus V, Fasc. 2* (pp. 113–180). ובשנת 1882 הו"ל פאקסימילי *Translatio Syra Pescitto etc.*

מוטוליתוגרפיה בס' R. H. Charles (בסוף תרגומו האנגלי אבל אגרת ברוך יצאה לאור אף על ידי Charles) חוץ מן הכ"י שהוציא Ceriani (ע' במבוא לחזון ברוך הסורי) על פי עשרה כ"י אחרים. חוץ מן הכ"י שהוציא Ceriani (ע' במבוא של Charles לספרו 3–4).

התרגום העברי הניתן בזה נעשה על פי הנוסח הסורי שהו"ל Ceriani בשנת 1868 ולפי חלוקת הפרקים שבאותה ההוצאה. אבל חלוקת הפסוקים נעשתה על פי Charles. ואע"פ שלא תמיד נעשו אותן החלוקות של פרקים ופסוקים כהוגן. מכל מקום נתקבלו כאן כמות שהן. שלא להכניס ערבוביה בציטטות.

ביבליוגרפיה

א) הוצאות הספר חזון ברוך:

A. M. Ceriani, *Monumenta sacra et profana*, Tom. V – Fasc. II, Mediolani 1871

וההוצאה המוטוליתוגרפית בס' *Translatio Syra Pescitto V. T. e cod. Ambr. Mediolani* (1876–1883).

M. Kmoskó, *Patrologia Syriaca* (ed. Graffin), Paris 1907, Vol. II.

האגרת שבסוף הספר נדפסה בספרים אלו:

Polyglotta Parisiensis, t. IX, p. 366–374 (עם תרגום רומי)

Polyglotta Londinensis (Waltonii), t. I, p. 2–4 (עם תרגום רומי)

P. de Lagarde, *Libri Vet. Test. apocryphi syriaci*, Lipsiae 1861, p. 88–93.

A. M. Ceriani, *Biblia Sacra*... Pescitto, Mausilii 1887.

R. H. Charles, *The Apocalypse of Baruch*, London 1896 (p. 125–167).

ב) תרגומים:

רומית:

Ceriani, *Monum. sacra* 1868, p. 73–98 (Kmoskó אצל)

C. F. Fritzsche, *Libri V T. pseudepigraphi selecti*, Lipsiae 1871 (p. 86–131).

אנגלית:

R. H. Charles, *The Apocalypse of Baruch*, London 1896

The Apocrypha and Pseudepigrapha of the O. T. Vol. II, Oxford 1913 (p. 470–526).

גרמנית:

V. Ryssel (E. Kantsch, *Die Apokryphen u. Pseudep. d. A. T.*, Tübingen 1900, II, p. 404–441) אצל

I. B. Videt, *Die Apokalypsen des Esra und des Baruch in deutscher Gestalt*, Leipzig 1924.

P. Riessler, *Altjüdisches Schrifttum ausserhalb der Bibel*, Augsburg 1928 (p. 55–113).

הזון ברוד א

- א ויהי בשנת חמש ועשרים ליקנהו מלך יהודה הנה דבר יי
 ב אל-ברוד ברנה לאמר: הראית את-כל-אשר העם הזה עושה
 לי אשר הרבו שני השקמים הנשאים האלה לחטא מעשרת
 ג השקמים אשר יצאו בגולה: כי השקמים הראשונים מלכיהם אלצום
 לחטא ואלה השונים הם היו מאלצים וממריצים את-מלכיהם לחטא:
 ד לכן הנני מביא דעה על-העיר הזאת ועל-יושביה ובסירותיה מסני
 ערשת ואת-העם הזה אפיץ בגוים למען יושב לגוים ועמי שלי
 ינסר ערבוה היום והתאוו את-ימי המוכה:
 ב ואלה הדברים דברתי אליה למען אשר תאמר לירמיהו ולכל
 ג אשר במיכם והתרחקתם מן-העיר הזאת: כי מעשיכם לעיר הזאת
 ד קצמוד חוק ותסלומיכם בחוקה בצורה:
 ג ואמר אלה יי אלהים למה-זה נילחתי לראות ברעת אמי:

א. שליחותו של ברוד מסי הגבורה אל ירמיה ועוד גבחרים להודיעם על הגזירה של חרבן ירושלים והספד העם בגוים (א-ה).

- א בשנת חמש ועשרים ליכניה. על כרחנו כוונתו לחיי יהויכין=יכניה (ולא למלכותו) כי בן ייח היה כשעלה למלוכה (בש' 599, ע' מליב כיד ח', דהייב ליו ט'). ואם כן הכתוב עומד כאן בש' 592, שנתים קודם בואו של נבוכדראצר. יכניה הלך בשבי שלשה חדשים אחר מלכו, אבל אף אחיכ הוא מתואר כמלך (מליב כ"ה כ"ז, ירמ' כ"ט ב'), וכן מתארו הכתוב כאן כמלך. אע"פ שלא הוא, אלא צדקיה אחיו היה מלך ביהודה בזמן שנפלה ירושלים בידי האויב (וכן נאמר לקמן ח' ה'). - ברוד בן-נריה, ע' עליו ירמ' ליב י"ב, ליו ד'. - מעשרת השבטים. בשאר מקומות מדובר בספר זה על תשעה שבטים וחצי ועל שנים וחצי (ע' ע"ח א'). - מלכיהם אלצום לחטא. כגון ירבעם בן נבט שהחטיא לישראל על כרחם, ואחרים. - הלשון מאלצים וממריצים את מלכיהם לחטא רומז להשפעתם של שרי יהודה, שהיו מתנגדים לדעותיו של ירמיה (השוה ירמ' ה' ל"א, וע' ערכין י"ז א' ביקש הקב"ה להחזיר את העולם לתהו ובהו מפני דורו של צדקיהו, כיון שנסתכל בצדקיהו נתיישרה דעתו). - ערשת. עד זמן גאולתם (לשון זה בא אף ד' א', ו' ט', ליב ג').
 ב לפי ירמ' ל"ח כ"ח ישב ירמיה בחצר המטרה עד היום שנלכדה ירושלים. - והתרחקתם מן העיר הזאת. השוה פסיקתא דר"ב (הוצ' בובר קט"ו ב'): כל ימים שהיה ירמיה בתוך ירושלים לא חרבה, וכיון שיצא ממנה חרבה, וכן מסיקר (קליא א'): כיון שיצא ירמיה מירושלים ירד המלאך מן השמים ונתן רגליו על חומות ירושלים ופרצן. - לסגון סיב השוה ירמ' א' י"ח. - ברעת אמי. וכן בפ"ב הוא קורא לירושלים אמי (על דרך ישע' מ"ט כ'-כ"א).

אֶל־נָא אֲדִנִי אִם־מִצְאָתִי מִן בְּעִינֶיךָ קַח בְּרֹאשׁוֹנָה אֶת־נַפְשִׁי וְנֶאֱסַפְתִּי
 אֶל־אֲבוֹתַי וְאֵל אֶרְצָהּ בְּאָבְדֵן אָמִי: כִּי שָׁנִים יִדְבְּאוּנִי מֵאֵד לֹא
 אוֹכֵל לְהִתְקַיֵּם־לָךְ וְאֵף לְרֹאוֹת בְּרֶשֶׁת אָמִי לֹא תוֹכֵל נַפְשִׁי: רַק
 אֶחָת אֶמֶר לְעֵינֶיךָ אֲדִנִי: מִהֲתִקְנָה אֲבִרִית אֵלָּה כִּי אִם־תֵּאָבֵד אֶת־
 עִירָךְ וְנִתְּתָה אֶת־אַרְצָךְ בְּיַד אוֹיְבֵינוּ אֵיךְ יִזְכָּר שֵׁם יִשְׂרָאֵל עוֹד: וּמִי
 יֵצִיד תְּהִלּוֹתֶיךָ וְאֶת־מִי יוֹרֵד דְּבָרֵי תוֹרָתְךָ: אוֹ הַיָּשׁוּב הָעוֹלָם לְקִרְמָתוֹ
 וְסָבֵל תִּשׁוּב לְדִמְמָה בְּקֹדֶם: וְנִפְשׁוֹת רַבּוֹת תִּאֲסָסְנָה וְתִכְוֹנֶת בְּנֵי
 הָאָדָם עוֹד לֹא תִזְכָּר: וְאַתָּה כִּלְיֵה־דָבָר אֲשֶׁר דִּבַּרְתָּ עָלֵינוּ אֶל־מִשְׁחָה:
 וַיֹּאמֶר יְיָ אֵלֵי הָעִיר הַזֹּאת תִּקְסֵר עַד־רֶשֶׁת וְהָעָם יִסָּר לְלִמִּים
 אֶךְ הָעוֹלָם לֹא יִשְׁחָד: הִתְחַשֵּׁב כִּי זֹאת הִיא הָעִיר אֲשֶׁר עַל־כִּסְיִם
 סָפְתִיהָ: לֹא זֶה הַבִּנְיָן הַקָּטָן עִמָּה בְּתוֹכָכֶם הוּא הַגָּלּוּי לְעֵי הַהוֹכֵן
 מִקֹּדֶם מֵאֵז הִנֵּה עֹסִילְכֶם לִבְרֹא גִן־עֶדֶן אֵף הִרְאִיתִיו אֶת־הָאָדָם
 עַד־לֹא חָטָא וְכַאֲשֶׁר עָבַר מִצְוֹתֵי הָרֶחֶק מִקֵּנוּ וְגַם גִּן־עֶדֶן: אֲחֵרֵי־
 כֵּן הִרְאִיתִיו אֶת־אֲבָרָהֶם עֲבָדֵי בְלִילָה בֵּין בְּתָרֵי הַנְּקָחִים: וְאַחֵר

ב
ג
ד
ה
ו
ז
ח
ט
י
יא
יב
יג
יד
טו

ועוד) - העולם בסורִי: תצביא (=תכשיט). וברור שהיה לפניו ביוזנית κόσμος
 (שם זה סובל ב' משמעיות: עולם ותכשיט). וטעה - לקדמתו. בסורי: לכינה (=טבע,
 תכונה. וכן בפסח ותכונת בני האדם. ועוד). ונראה מן התקבלת שכוונתו: העולם ישוב
 לטיבו שהיה לו קודם לבריאתו. כלומר יחרב (השוה ד' א' בסוף הכתוב). -
 על כסים חקתיה. ישע' מ"ט ס"ז. ובסורי: על־פני (וכן בישע' שם בפס'
 וולג': על־כפות ידו. אבל בע' χεῖρων=ידים). - מקדש של מטה אינו מתאים למקדש
 של מעלה. - הבנוי עתה. לשון של ניגוד הוא אל ההוכן מקדם: המקדש ההיסטורי
 אינו מחאים אל המקדש האידיאלי שהוכן קודם להתחלתה של ההיסטוריה. וכן הוטעם
 הניגוד בלשונות בחוככם - הגלוי לפני. - הגלוי לפני ההוכן מקדם... הרבה
 עוסקת האגדה על ירושלים שלמעלה (וע' תענית בבלי ה' א') ועל בית המקדש שלמעלה
 (השוה ספרי דברים ל"ז: בית המקדש למי שהיה חביב נברא לפני כל. וכן ת"י לברא'
 ב' ח': ואתנציב במימרא דה' אלקים גינוזיתא מעדן לצדיקיא קדם בריית העולם. וביר'
 ט"ז ח': מקדם - אמר ר' שמואל בר נחמני את סבור קודם לבריית העולם. ואינו אלא
 קודם אדם הראשון. וע' הערת תיאודור שם). והשוה תנחומא (הוצ' בומר. נשא סימן
 י"ט. ושאר המקורות שם בהערה צ"ה): כמה דברים קדמו למעשה בראשית... ובית
 המקדש... ויש אומרים אף גן עדן וגיהנם... אמר לו הקב"ה למשה, אמור להם לישראל,
 כביכול - לא בשביל שאין לי איכן לדור אני אומר לכם שחצשו לי משכן. עד שלא
 נברא העולם הרי מקדשי בנוי למעלה... ובשביל חיבתכם אני מניח בית המקדש
 העליון. שהוא מחוקק עד שלא נברא העולם. וארד ואשכון בתוכם. - אף הראיתיו.
 הראיתי לאדם בית המקדש שלמעלה. - הורחק ממנו. בית המקדש שלמעלה יחד עם
 גן עדן (כך נראה מן הסורי: וכד אעבר פוקדנא אתגלאת לה מנה איך דאף פרדיסא). -
 הראיתיו את־אברהם עבדי. איתא בביר' מ"ד י"ז: שמעון בר אבא בשם ר'

ב

וַיִּרְאוּ אֶת-מֹשֶׁה קֹדֶם שִׁינֵי כְּאֶשֶׁר הִרְאִיתִי אֶת-יִשְׂרָאֵל הַמִּשְׁכָּן וְכָל-בְּלִיּוֹ: וַעֲתָה הִנֵּה הוּא שְׂמוּרָה אֵתִי כְּמוֹת כְּנוֹרֵעַן: לֹךְ אִפְּסֹה וַעֲשֵׂה כְּאֶשֶׁר אֶנִּי־מֵיִךְ:

ה וְאֵין נֹאמֵר הֲלֹא אֵתְּנָה אֲשֶׁם לְצִיּוֹן כִּי יִבְאוּ אוֹיְבֶיהָ אֶל־
הַמִּקְדָּשׁ הַזֶּה וְשָׂמְאוּ אֶת־מִקְדָּשָׁהּ וְהִגְלוּ עַם־גִּבְהַתְּהָה וּמָשְׁלוּ עַל־כָּל־
מִמְּדֶיהָ וְאַחֵר יָשׁוּבוּ אֶל־אֶרֶץ אֲדִמְיָהּם וְהִתְפָּאֲרוּ לְפָנֶיהֶם וַיֹּמַר־
ב תַּעֲשֶׂה לְשִׁמְךָ הַגָּדוֹל: וַיֹּאמֶר יְיָ אֱלֹהֵי שְׂמִי וְהִתְהַלַּמְתִּי לְעוֹלָמִים
ג הַסָּה אֲדֹם־מִשְׁפָּטִי צָדִיקוֹ וַעֲשֶׂה בְעֵתוֹ: וְאַתָּה בְּעֵינֶיךָ תִּרְאֶה כִּי־לֹא
ד הָאוֹיְבִים יִחְרִיבוּ אֶת־צִיּוֹן וְלֹא־יִהְיֶה יִשְׁרָאֵל אֶת־יְרוּשָׁלַם כִּי רַק אֶת־
ה הַשּׁוֹטֵם וְיִשְׁרָתוֹ בְּעֵת: וְאַתָּה לֵךְ וַעֲשֶׂה כִּכֹּל אֲשֶׁר אֶמְדִּיתִּי לָךְ: וְאַל־
וָאֵקַת אֶת־יִרְמְיָהוּ וְאַת־עֵדוֹ וְאַת־שִׁרְיָה וְאַת־יִבְשׁ וְאַת־גִּדְלָהוּ וְאַת־
ז כֹּל־קְרִיאֵי הַעָם וְאוֹלִיד אוֹתָם אֶל־גִּחַל קִדְרוֹן וְאַסְפֵּר לָהֶם אֶת־כָּל־
ח אֲשֶׁר נֹאמֵר אֱלֹהֵי: וַיִּשְׂאוּ כָלֶם אֶת־קוֹלָם וַיִּבְכוּ: וַיִּנָּשֶׁב שָׁם וַיִּצְעַם
ט צֶדֶק הָעֶבֶר:

וְהָיָה מִמְּסַכְרֵת וְהָיָה חֵיל בְּשָׂרִים צָרִים עַל-הָעִיר מִסָּבִיב וְלִקְצֵת-
 עָרֵב עֹזְבֵתִי אֲנִי בְּרִירָה אֶת-הָעָם וְאֵצֶא וְאֶתְצַב לִפְנֵי הָאֵלֹהִים: וְאֲנִי
 הָיִיתִי נִצָּב עַל-צִיּוֹן וְהֵאָנַח עַל-הָעָם הַשְׁתִּיד לְשִׁבִּי: וְהָיָה סֵתָאם

יחזקן. ד' דברים הראה לו [הקביה לאברהם] גיהנם ומלכיות ומחן תורה וכו' ובית המקדש, ושם נז' י': מלמד שהראה לו הקביה [לאברהם] בית המקדש בנוי וחורב בנוי, והשוה מכילתא מסכתא דבחדש (ט') וביר ס'ט י"ז, וכן הוא אומר בחזון עזרא (א' י"ג-י"ד) שהראה לו הקביה לאברהם קץ הימים. — לפיה השוה שמות ביה ס' ומ' — אהיה אשם לציון, אהיה אשם ביחס אל ציון (השוה ויק' ה' י"ט אשם אשם לה', במד' ה' ז' נתן לאשר אשם לו). כוונתו: אם יתרחק הוא וירסיה ובני בריתם מציון (ע' ב' ב'). שלא תהא זכותם מגינה על העיר, הרי יהיה הוא אשם בחורבנות. — ע"פ נחלתך, כי חלק ה' עמו יעקב חבל נחלתו (דב' ל"ב ט'). — ומה תעשה לשמך הגדול, כתוב הוא ביהושע ז' ט'. — כי לא האויבים, אלא מלאכים מן השמים (ע' לקמן ח' א'). — עדו, השוה עדו החווה (דה"ב י"ב ט"ו), הנביא עדו (שם י"ג כ"ב). — שריה, בן גריה ואחיו של ברוך, הוא הלך לבבל עם צדקיה המלך (ירמ' נ"א נ"ט). — יבש, כך בסורי, וניקדתי מסברא (השוה השם שלום בן יבש במליב ט"ו י' י"ג וי"ד). — גדלית, בן אחיקם (ירמ' מ' י"ד). — נחל קדרון, ע' ש"ב ט"ו כ"ג. —

ב. מראה גניזתם של כלי המקדש והרבין העיר עיי מלאכי מרום (י'—ס').

ליד האלון. מחוץ לעיר היה (אבל מבטנים לשטח המצור, - כך נראה מן ההמשך). וזכר עוד לקמן ע"ז י"ח. וודאי ידוע היה ליושבי ירושלים (כיוצא בו המקום של ההדסים אשר במצולה, וזכריה א' ח'). - העתיד לשבוי. בסוריי: על השבוי שבא

וְשִׁמְתִּי רוּחַ חֲזָקָה וְתַעֲלִי עַל־חֻמַּת יְרוּשָׁלַם מִלְמַעְלָה: וְאַרְאֶה
 וְהִנֵּה אֲרַבְעָה מַלְאָכִים עֹמְדִים בְּאַרְבַּע שְׁנוֹת הָעִיר וְהִמָּה אוֹמְרִים
 אִישׁ אִישׁ לִפְדֵּי בְּיָדוֹ: וּמִלֶּאֱד אַחֵר יֵרֵד מִן־הַשָּׁמַיִם וַיֹּאמֶר אֲלֵיהֶם:
 הִסּוּקוּ אֶת־לִפְדֵּיכֶם וְאַל־תִּכְעְרוּ בָּהֶם אֵשׁ עַד־אִם־אֶמְרָתִי לָכֶם כִּי
 נִשְׁלַחְתִּי לַהֲגִיד רֵאשׁוֹנָה דָּבָר לְאַרְץ וּלְהַנִּיחַ בְּתוֹכָהּ אֶת אֲשֶׁר צֻוֵּי
 אֵל עָלִיוֹן: וְאַרְאֶה וְהִנֵּה־הוּא יֵרֵד אֶל־קֹדֶשׁ הַקִּדְשִׁים וְלֹקַח מִשָּׁם
 אֶת־הַסִּדְרָה וְאֶת־אִפּוֹד הַקֹּדֶשׁ וְאֶת־הַכִּפֹּרֶת וְאֶת־שְׁנֵי הַלְחָתוֹת וְאֶת־
 בִּגְדֵי הַקֹּדֶשׁ לַכֹּהֲנִים וְאֶת־מִזְבַּח הַקִּמְרָת וְאֶת־שְׁמֹנֶה וָאֲרַבְעִים אֲבָנֵי
 הַיִּקְרָה אֲשֶׁר הָיוּ עַל־הַכֹּהֵן הַגָּדוֹל וְאֶת־כְּלִי־הַקֹּדֶשׁ אֲשֶׁר לְמִשְׁכָּן:
 וַיִּקְרָא אֶל־הָאָרֶץ קוֹל גָּדוֹל וַיֹּאמֶר אֶרֶץ אֶרֶץ אֶרֶץ שְׂמָעִי דָּבָר אֵל
 שְׂדֵי וְקִבְלִי אֶת־וְהַכֹּלִים הָאֵלֶּה אֲשֶׁר אָנִי מִפְקִיד אֵתְךָ וּשְׁמַרְתָּם
 עַד־אַחֲרֵית הַיָּמִים לְמַעַן הָשִׁיב אוֹתָם בְּהַדְרָשָׁם מִעֲמָד שְׁוֹנֵי־מִשְׁלוֹ
 וְרִים בָּהֶם: כִּי הִנֵּה יָמִים בָּאִים וְאַף יְרוּשָׁלַם תִּקְוָשׁ עַד־עַתָּה עַד־
 אֲשֶׁר תִּפְקֹד וְשָׂבָה וְהִתְכַּוְּנָה לְעִילָם: וְתִקְרָא הָאָרֶץ אֶת־יִשְׂרָאֵל וְתִקְרָא:
 וְהָיָה אַחֵר הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה וְאֲשַׁמַּע אֶת־הַמֶּלֶאךָ אֹמֵר אֶל־
 הַמַּלְאָכִים הָאוֹמְרִים בְּלִפְדֵּי־ם עֲמָה הִסְלֹו וְהִסְדְּרַתָּם אֶת־חֻמּוֹת
 הָעִיר עַד־הִיָּסִיד וְלֹא יִתְסָאֲרוּ הָאוֹיְבִים לֵאמֹר אֲנַחְנוּ הִסְדְּרַנוּ אֶת־
 חֻמַּת צִיּוֹן אֵף שָׂרְסָנוּ מְקוֹם אֵל שְׂדֵי: וְהֵן אַתֶּם שֹׂרְסָתֶם אֶת־
 הַמְּקוֹמִים אֲשֶׁר עֲמַדְתִּי־בוֹ בְּרֵאשׁוֹנָה:

לעם (על שביחא דאחח על צמא). - ארבעה מלאכים... השוה פסיקיר (קליא א').
 ששם שורפים המלאכים את המקדש, וכאן - את העיר (והמקדש בשרף בידי אויב). -
 לגניות כלי המקדש השוה מקיב ב' ד'-ח'. שם סומן ירמיה את האהל ואת
 הארון ואת מזבח הקטרת בהר שעלה עליו משה. - ואת אפוד הקדש. אולי צריך
 להיות ואת ארון הקדש (כמו במקיב ב' ה'). והשוה שקלים ו' א' מסורת בידם מאבותיהם
 ששם הארון נגנו. ומסכת כלים בביהמיר של ילינץ ב' 88). והוא מונה כאן, חמשה
 דברים שהיו בין מקדש ראשון למקדש שני. ואלו הן ארון וכפורת וכרובים (רשי:
 כוליה חדא מלחא) אש ושכינה ורוח הקדש (רשי: ושכינה לא שרתה בו ורוח הקדש
 לא היתה בנביאים משנת שמים לדירוש ואילך) ואורים ותומים (יומא כ"א ב'). והשוה
 במד' ס"ו ו': כשחבר ביהמ"ק נגנוה המנורה, וזו אחד מה' דברים שנגנו, הארון
 והמנורה והאש ורוח"ק והכרובים. וכשישוב הקביה ברחמי ויבנה ביתו והיכלו הוא
 מחזיר למקומו לשמח את ירושלים. - ואת שמונה וארבעים אבני היקר.
 לפי שמות כ"ח ט' וס"ו-כ"א היו שתי אבנים באפוד וייב בחשן. ומזכירים ס"ח ב' לא
 גראה שנחשבו י"ב אבני החשן יחד עם ל"ו עינבלין שבמעיל האפוד לננין אחד. -
 ארץ ארץ ארץ. כישון ירמ' כ"ב כ"ס בעברית (בע' ארץ ארץ-ב' פעמים). -
 שרפתם. כך הגיה גריסמן (ואוקדוניה=שרפתם) במקום ואחדוניה (חשפתם). -

ח והמלאכים עשו כְּאֲשֶׁר צִוּם וּבִהְשָׁחִיתָם אֶת-קְצוֹת הַחוּמָה
ב נִשְׁמַע קוֹל מִהִיכַל אֲחֵרֵי נָסַל הַחוּמָה וּקוֹל קוֹרָא וְאוֹמֵר: בָּאוּ
ג הָאוֹנִיבִים אִתּוֹ הַשּׁוֹנָאִים כִּי עָנֹב הַשּׁוֹמֵר אֶת-יְבִיטָה: וְאֶלְדִּלִי אֲנִי
ד בְּרוּךְ: וְאֶחָד־יֶכֶן בָּאוּ חֵיל הַכְּשָׁדִים וַיִּתְּשׁוּ אֶת-הַכּוֹת וְאֶת קִלְ
ה קְבִיבוֹתָיו: וַיִּשְׁבּוּ אֶת-הָעָם וַיַּהֲרֹגוּ בָהֶם וְאֶת-יְבִיטָה אֶחָד־יֶכֶן אֶת-הָעָם
וַיִּשְׁלַחְהוּ אֶל-מֶלֶךְ בָּבֶל:

ט וְאָבִיבָא אֲנִי בְרוּךְ וַיִּרְמְנוּ אֲשֶׁר לְבֹו הָיָה קְהוֹר מִחֲסָאִים
ב וְאֲשֶׁר לֹא נִתְּשָׁה בְּהִלְכֵּךְ הָעִיר: וַתִּקְרַע אֶת-בְּגָדֵינוּ וַתִּבְכֶּה וַתִּתְאַבֵּל
וַתִּצְעַם שְׂבַעַת יָמִים:

י וַיְהִי מִקֵּץ שְׂבַעַת הַיָּמִים וַיְהִי דָבָר אֱלֹהִים אֵלַי לֵאמֹר: דָּבָר
ב אֶל-יִרְמְנָה וַיֵּלֶךְ וַיִּשָּׂא בְּנִימָשָׁא הָעָם הַגּוֹלִים בָּבֶלָה: וְאֵתָה סָה
עָמַד עַל-הַקְּרִיבוֹת צִיּוֹן וְאֲנִי אוֹדִיעָה אֲחֵרֵי הַיָּמִים הָאֵלֶּה אֶת אֲשֶׁר
ג-ד יִקְרָה בְּאַחֲרֵית הַיָּמִים: וְאֶדְבָּר אֶל-יִרְמְנָה כְּאֲשֶׁר צִוִּיתִי: וַיֵּלֶךְ
ה עִם-הָעָם וְאֲנִי בְרוּךְ שְׂבַעַתִּי וְאָבִיבָא וְאֶשְׁבּ לִפְנֵי שַׁעֲרֵי הַהִיכָל: וְאֶקְוֶה
אֶת-הַקְּרִיבָה הַזֹּאת עַל-צִיּוֹן וְאֵמַר:

ו אֲשֶׁרִי הָאִישׁ אֲשֶׁר לֹא נִלְדָּה אוֹ אֲשֶׁר נִלְדָּה וַיָּמָת:

ז וְאֶנְחֵנוּ הַחַיִּים אוֹיֵר-לָנוּ הַרְוֹאִים בְּעֶצֶת צִיּוֹן

ח וְאֲשֶׁר הִנִּיעַ אֶל-יִירוּשָׁלַם: אֶקְרָא לְבָנוֹת הַיָּמִים

וְאֵתָה בְּנוֹת-לִילִית מִמֶּדְבָּר בּוֹאִינָה וְשָׂדִים וְתַנְיִים מִן-הַיַּעֲרֹת

הַתְּעוֹדְרוּ וַתִּהְיוּ מִתְּנִיכָם לְמִסְפָּר שָׂאִי עִמִּי קִינָה וְקוֹנְנִי:

ח ב הַשּׁוּהָ מִה שִׁסְפֵּר יוֹסֵפֹס (מִלְחָמָה ו' כ' ב') שֶׁהַכְּהֵנִים שִׁנְכַסְמוּ לְמִקְדָּשׁ בְּלִיל חֹג
הַשְּׁבוּעוֹת שִׁמְעוּ קוֹלוֹת רַבִּים: – גִּלְךָ מִכָּאן (μεταβαίνωμεν ἐντεῦθεν) – וְכֵן מִסְפֵּר
סְצִיטִס (Hist. 5,13): פִּתְאֹם נִפְתַּחוּ שַׁעֲרֵי הַמִּקְדָּשׁ וּקוֹל עַל-אֲנוּשֵׁי נִשְׁמַע (אוֹמֵר) שֶׁהָאֱלֹהִים
הוֹלְכִים מִכָּאן (Apertae repente delubri foreset audita major humana vox excedere deos). –
ג. יִרְמִיָּה נִצְטוּה לִילְךָ עִם הַגּוֹיִם וּבְרוּךְ וְשָׂאִי קִינָה עַל חֲרָבִן צִיּוֹן וְנִבְוָהָ עַל קִצָּה
שֶׁל בָּבֶל (י"ז-י"ב).

י וְאֵתָה מִה עָמַד. וְלִפִּי יִרְמִיָּה מִיָּג ה'–ד' הִבִּיא יוֹחָנָן בֶּן קֶרַח אֶת שְׁנֵיהֶם. אֵת
יִרְמִיָּה וְאֵת בְּרוּךְ. לְמִצְרִיִם. וְלִפִּי סְסִיקִיר (קִלְיָא ב'), וְהַשּׁוּהָ פִּתְיַחְתָּא דְאִיכָה רַבְתִּי לִידָּה
הִלְךְ יִרְמִיָּה עִם הַגּוֹלִים עַד נָהָר פֶּרֶת וּשְׁם פֶּרֶשׁ מֵהֶם וַחֲזָר לִירוּשָׁלַם. וְהַשּׁוּהָ לְקַסֵּן
עִיז יִיז–יִיט שֶׁבְּרוּךְ כּוֹתֵב לְבָבֶל אֶל הָאֲחִים סָתֵם וְאִינוּ פּוֹרֵשׁ כִּלְל בְּשִׁמּוֹ שֶׁל יִרְמִיָּה. –
ח לְבָנוֹת הַיָּמִים. בְּסוּרִי: אֶקְרָא לְסִירִינוֹס מִן יִמָּא. כּוֹוֹנָתוֹ אֶל σελήνες (=בְּנוֹת הַיָּמִים)
שְׁבָאגֶרֶת הַיּוֹנוֹסִים (כֵּךְ נִרְאָה מִן הַלְשׁוֹן: מִן יִמָּא). וְכֵן מִצִּינּוֹ סִירִינוֹת אֶף בְּקִטְעִים הַיּוֹנוֹסִים
שֶׁל חֲנוּךְ א' (יִיט ב'). וְהַשּׁוּהָ סְפָרָא שְׁמִינִי ד' ג': חִיָּה – זוֹ חִיַּת הַיָּמִים, הַגִּפְשׁ – לְהִבִּיא
אֶת הַסִּירִינוֹת. וְקִשָּׁה לְהַכְרִיעַ מִה הִיָּה בְּמִקּוֹר הַעֲבָרִי. בְּע' נִמְסֵר בְּשֵׁם σελήνες בְּנוֹת

וְאַתָּה אֲדַמָּה לָמָּה תִּתְּנִי וְכִילָךְ	הָאֲדָרִים אֶל-עוֹד תִּתְּנִי	ט
וְאַתָּה נָשָׁן לָמָּה תּוֹסִיפִי מֵת וַיִּנָּךְ	עֲדָרִי בְחִיקָךְ אֶת-מִנְדָּךְ תְּנוּבָתְךָ:	י
וְגַם-בְּבִנְיָה תִּתְּבוֹאָה לֹא-עוֹד נִבְיָאוֹ:	וְעוֹד לֹא יִקְרִיבוּ מִמֶּנּוּ בְּצִיּוֹן	יא
וְאֶל-תִּשְׁתַּחֲוֶה אֲצֵרוֹת מִסָּר:	וְאַתָּם הַשָּׁמַיִם אֶת-שִׁלְכֶם בָּלְאוּ	יב
וְאַתָּה גֵרָם כִּפְּהָ רַב-אֲוִרָה	וְשָׁמֶשׁ גַּם-אַתָּה הִתְבַּיַּא אֹדֶר עֲרֻנָךְ	יג
וְאֹדֶר צִיּוֹן חֲשָׁךְ:	כִּי לָמָּה יִנְחָה-עוֹד אֹדֶר	יד
וְכָלוֹת אֶל-כְּלוֹלוֹת תַּעֲרִיקָה:	וְאַתָּם חֲתָנִים אֶל-תִּבְלָאוּ	טו
כִּי שָׁמַם תִּשְׁמַתְּהָ הַעֲקָרוֹת	וְאַתָּן נָשִׁים אֶל-בָּנִים אֶל-תִּתְּסַלְלָהָ	טז
וְאַמּוֹת הַבָּנִים כּוֹנֵנוֹת תִּהְיֶינָה:	וְתִגְלָהָ הַשּׁוֹכֵנוֹת בָּנִים	יז
לִמְעַן קִבֵּר בְּאֲנָחוֹת:	וְלָמָּה סִלְדָּהָ בְּעֶצֶב	יח
וְלָמָּה יִדְבַּר-עוֹד עַל-יַדְרַע אֲנָשִׁים	וּבְגֵר-אָדָם מִה-לָּהֶם עוֹד וּלְבָנִים	יט
וּבָנֶיהָ בְּשָׂבִי הִלְכוּ:	אֲחֵרֵי אֲשֶׁר הָאֵם שׁוֹמְמָה	כ
וְחֵן אֶל-תִּתְּנֶנּוּ:	אֶל-תּוֹסִיפוּ תִּדְבְּרוּ עַל-יֹסִי	כא
וְיִרְקַחְם אוֹתָם הַשְּׁמִימָה	וְאַתָּם הַכֹּהֲנִים קָחוּ מִשְׁתַּחֲוֹת הַמִּקְדָּשׁ	כב
שָׁמֶר אֶתָּה אֶת-בֵּיתְךָ	וְתִתְּנוֹם לֹאדָנִי וְאַמְרָתָם	כג
וְאַתָּן הַכְּתוּלוֹת הָאֲרָנוֹת	כִּי אֲנִיחֶנּוּ שָׁוֵא שְׁמִרְנֶנּוּ:	כד

יַעֲנֶה (ישע' יג כ"א ועוד). ואף תָּנִים (שם ל"ד י"ג, איוב ל' כ"ח ועוד). וכן אצל עקילס, סומכוס ותיאודוטיון. ואף כאן יש סבור-Violet - שלשון זה בא מטעם קורא יווני כדי להתאים לאבדח עמו, ובאמת עיקרו: לבנות יענה מן הערבה, וכדומה. - בנות-לילית. הלילית (כריכוי לילין, שבת קנ"א ב' ועוד) באה בישיע' ל"ד י"ד סמוכה לשעיר. - וְשָׁדִים, ע' דב' ל"ב י"ז. תהלי ק"ו ל"ז. - ותנינ'ם, ישע' י"ג כ"ב (בסודי: ירורא, וכן הוא בפס'). - שֵׁאוּ עָמִי קִינָה וְקוֹנָנָה בלשון יחז' כ"ז ל"ב. - אֶל-תְּבֹאָה, לשון נקיה וקצרה היא ביאה זו. השוה דב' כ"א י"ג ואחר כן תבוא אליה ובעלתה, שופ' ס"ו א' אבא אל-אשתי החדרה. - וְכָלוֹת, בסודי: ובתולתא. - וְחֵן, בסודי: ולא חתנון על יאיותא. - לפיכך השוה תענית בבלי כ"ס א': כשחרב הבית בראשונה נתקבצו כחות כתות של פרחי כהונה ומפתחות העזרה בידיהם ועלו לגגו של היכל ואמרו לפניו, רבונו של עולם הואיל ולא זכינו להיות גזברין נאמנים לפניך הרי המפתחות מסורין לך, וזרקום כלפי מעלה, יצחה כמין פסת יד וקבלתן מהם, והם קטצו ונפלו לתוך האור (וע' שקלים ר' ג', פסיקת קליא א' ועוד). - כִּי אֲנִיחֶנּוּ שֵׁאוּ שִׁמְרָנָה, בסודי: סר ביתך אנת חנן גיר הא אש[ת]כתן רבי בְּחַא דְּגָלָא (=שמור אתה את ביתך כי אנחנו נמצאנו ראשי שקר לבית, והשוה פסיקת שם, שהכהן הגדול אומר: אמיסרופוס של שקר הייתי בחוכה, ותענית שם: ולא זכינו להיות גזברין נאמנים לפניך). אבל מן הניגוד ללשון שָׁמֶר אתה נראה שעיקרו דוקא שֵׁאוּ שִׁמְרָנָה (=שומרי שֵׁאוּ היינו), והוא על פי הכתוב (תהלי קכ"ז א') אִם-הָיָה יֵשׁ מִרְעִיר שֵׁאוּ שָׁמֶר, - הַכְּתוּלוֹת הָאֲרָנוֹת, נראה שכוונתו לאורגות וילאות למקדש (השוה כתובות ק"ו א': אמר רב נתמן אמר רב, נשים האורגות בפרכות נוטלות שכן מתרומת הלשכה). -

- בוך ומשי עס-זכב אוזיר
 והשל-למנ אל-תוך-האש
 ולקהה תשלםם אל-יוצרם
 ובה אמר אני ברוך קעמך בבל
 וציון בחדר נאוקה יושבת
 עליכי כמוד קציון:
 ואין שרף ליגון
 וציון חרבה:
 ולשנימי נתאונן על-קרובימי:
 אבותימי בלי מקאוב נאססו
 כי-הם לא נדעו את-הצרה הזאת
 מ-יחוד-לך ארץ אוננים
 וכלקתם והנחתם בשאל
 טוב לכם כמנו החיים:
 ואדברה קעמך ארץ בצליחה:
 וקרני השמש לא לעילם מאירות:
 כי תמיד תסרחי תגילי
 נס-עליך בעתה תתעורר חמה
 ואסגרי דברי את-הדברים האלה צמתי שבעת ימים:
 והי אחר הדברים האלה ואני ברוך עמדת על-הר-ציון והנה
 קול מקרום קורא ואומר לי: ברוך עמר על-רגליך ושמע דבר
 אל שדי: וען השתוממת על-המצאות את-ציון לכן שמר תשמר
 לקץ הנמים למען תהנה לעד: והנה בי תאמרנה הערים המצליחות
 האלה: למה הביא אל שדי עלינו את-העגש הזה ואמרם אליהן
 אתה ורגעך אשר כמך אשר ראיתם ואת-משטיבן זאת הדעה
 וזה הנמיל אשר באו עליכן ועל-עמכן בעתם למען ידבאו העמים
 יא יישנו בעמר. השנה דני ייב בי ישני עמר. והלשון ומקים אמונתו לישני עמר
 ה (בחפלת שיע). - לפיה השנה ברכות בבלי ייח בי שהמתימים אינם יודעים מן הנעשה
 בעולם הזה. -
 יב אל-תרבי תחגאי. כן בסורי: ולא סני תחרימין. ובקטע התרגום היווני: אל-
 תרבי חרשיעי (χαρδία). -
 ז. שאלות ותשובות בין ברוך והי על הנהגת העולם מצד יסורי הצדיקים ושלות הרשעים (יג-כ).
 יג שמר תשמר. כגן עדן (ע) לקמן עי' ב'. -

ו-ז חֲכִילִל; וְאֵן וְחִילֹו; וְכִי יֵאמְרוּ בַּיּוֹם הַהוּא עַד-מָתִי; וְאֶמְרָתְ אֲלֵיהֶם
 אַתֶּם אֲשֶׁר שְׁתִּיתֶם אֶת-הַיַּיִן הַזֶּה שְׁתֵּה תִשְׁתֶּה עִתָּה גַם מִשְׁקָרִי
 וְכִי מִשְׁפָּט עֲלִיּוֹן לֹא יֵשֶׁה סִיּוֹם; עַל-כֵּן לֹא תִמַּל לְסִיּוֹם עַל-כֵּן
 וַיִּשְׁפָּט מִשְׁפָּט אֲוִיבִים כִּי הִטְאוּ-לוֹ; וְהִמָּה נִעְנְשׁוּ אֵן לִמְעַן תִּכְסֶּה
 חֲטָאתָם; וְעִתָּה הַעַמִּים וְהַלְאָמִים בְּגִי-עֲנוּשׁ אַתֶּם יַעַן דִּשְׁתֶּם כָּל-
 הַנָּשִׁים אֶת-הָאָרֶץ וְהַתְּעַלְלֶתֶם בְּדַרְיָאָה לֹא-עָדֶק; כִּי כָל-הַנָּשִׁים
 הַיִּשְׁכָּתִי עִמָּכֶם וְאַתֶּם כַּחֲשָׁתֶם תִּמִּיר בְּמוֹכְתִי;
 יד וְאֵן וְאֵמֶר רְאֵה הוֹדַעְתִּי הַלִּיכּוֹת הָעַתִּים וְאֶת-הַקְּבָאוֹת אֲחֵרֵי
 אֵלֶּה וְתַגְדִּלִי כִּי פָעַל הָעַמִּים וְשָׁלַם לָהֶם כְּאֲשֶׁר נִגְזַר מֵאֲתָד;
 כ וְעַתָּה הִנֵּה נִדְעָתִי כִּי רַבִּים אֲשֶׁר הִטְאוּ וַיִּרְאוּ סִיּוֹם מוֹכִיבִים עַד-
 צֹאתָם מִן-הָעוֹלָם וּמַעֲשִׂים הָעַמִּים הַנִּשְׁאָרִים לַיּוֹמִים הֵם אֲשֶׁר
 ג עֲלֵיהֶם דִּבַּרְתָּ דְּבָרֶיךָ; וְהַהִיתָרוֹן בָּוָה וְהַהִירָעָה גְדוֹלָה מִן-הָרַעוֹת
 ד אֲשֶׁר רָאִינוּ בְּכָל-הַקָּבָא עָלֵינוּ עֲתִידִים אֲנַחְנוּ לָרְאוֹת; וְעוֹד אֲדַבְּרָה-
 ה נָא לְסִנְיָה; מַה-הִיתָרוֹן לְסִנְיָה לְאֲשֶׁר נָדְעוּ וְלֹא הִלְכוּ אֲחֵרֵי הַהִבֵּל
 בְּיַתֵּר הָעַמִּים וְלֹא אָמְרוּ אֶל-הַמַּתִּים תָּנוּ לָנוּ סִיּוֹם כִּי אִיתָךְ הָיוּ
 ו יִרְאוּם תִּמִּיר וְאֶת-דְּרָכֶיךָ לֹא עָנְבוּ; וְהִנֵּה גַם-הִמָּה נֶאֱסָפוּ וְאַף אֶת-
 ז צִיּוֹן לֹא רַחֲמָתָּ בַּעֲבוּרָם; וְאִם-אֲחֵרִים הִרְשִׁיעוּ לַעֲשׂוֹת נִסְקָד
 וְעוֹנֵב עַל-צִיּוֹן אֲשֶׁר בַּעֲבוּר מַעֲשֵׂי הָאֲנָשִׁים אֲשֶׁר עָשׂוּ הַמֹּכֵב
 ח הָיְתָה רְאוּיָה לְסַלֵּם לָהּ תַּחַת הַיּוֹתֶה לְתַרְבֵּה בַּעֲזוֹן עוֹשֵׂי הָרָע; וְמִי
 ט וְכִי לְמִשְׁפָּטֶיךָ יְיָ אֱלֹהִים וְמִי יִחְקֹר עִמָּךְ אֶרְחוּתְךָ; וְמִי יִשָּׁן מִשָּׁא
 י נְתִיבָה וְמִי יִתְבּוֹנֵן בִּינָה בַּעֲצָתְךָ וְמִי מִיִּלְדֵי [עָקָר] יוֹכֵל לִמְצֹא
 י ראשִׁית חֲבֻמָּתְךָ וְאַחֲרִיתָהּ; כִּי קִלְטִי לְהִבֵּל דְּמִינוּ כִּי כִהְבֵּל יַעֲלֶה
 וַיִּדְעֶךָ וּבְלִי-דַעְמָה בֶּן דָּרֶךְ בְּנֵי הָאָדָם יוֹצֵאִים הִמָּה וּמִן-הָעוֹלָם
 יא וְלֹא לְרַצְיוֹנִם וְאֲשֶׁר יִהְיֶה בְּאַחֲרִית אֵין מִהֶם יוֹדֵעַ; כִּי הַצְדִּיקִים
 בָּעָדֶק יִחְמוּ לַעֲזֹר וְכִלִּי פֶסֶד יֵצְאוּ מִן-הָעוֹלָם הַזֶּה יַעַן הַיּוֹתֶם רַבִּיר
 יב סַעֲלִים וּמַעֲלָתָם אִתָּךְ שְׁמוּרָה בְּאֲצוּרֹתֶיךָ; עַל-כֵּן כָּלִי יִרְאֶה

יד א פֶּעַל הָעַמִּים. כֵּן בַּקְּטַע הַיוּנָנִי: πεσσεις. וְהַסּוּרִי מַסְרָהוּ לְמִי הָעֵנִין: פּוֹרַעְנָא
 א (=גמול). - אֶל-הַמַּתִּים. אֵל הָאֱלֹהִים (הַשּׁוֹה יֵשׁע' ח' יֵיט בַּעַד הַחַיִּים אֵל הַמַּתִּים). -
 י וְאַף-אֶת-צִיּוֹן לֹא רַחֲמָתָ בַּעֲבוּרָם. סַעְנָה גְדוֹלָה סַעַן: הֵיתָכֵן שְׁלֹא עֲמָדָה לָהּ
 לְצִיּוֹן וְכוּתָם שֶׁל צְדִיקִים שְׁבַתְמוּכָה. וְכִבֵּר תִּירְצוּ רַאשׁוֹנִים (כִּיר מִיט י"ג): ר' יוֹדֵן בְּר' טִימּוֹן ר' חֲנָן בֶּשֶׁם ר' יוֹחָנָן. נֹאמֶר כֹּאן [בַּפֶּרֶשֶׁת סְדוּם, בְּרֹא' יִיח לִיב] עֲשָׂרָה וּבִירוּשָׁלַם
 אֲמִילוּ אַחֵד. הַהִיד [רַמ' ה' א'] שׁוֹטְטוּ בַּחוּצוֹת יְרוּשָׁלַם [...] אִם תִּמְצְאוּ אִישׁ אִם יֵשׁ
 יא עֲשֵׂה מִשְׁפָּט מִכְּקֹשׁ אֲמוּנָה וְאִסְלַח לָהּ. - הַמַּעֲשִׂים שְׁמוּרִים לְמַעַלָּה בְּאוֹצְרוֹת מִיּוֹחָדִים. -

- יז יעזבו את-העולם הזה ויצפו בהררה לעולם אשר הבטחתם: ואולם
 אני אוילני כי נס-היום אני מענים ונס-בימים ההם הקנו צמים
 יח אליהם: ואם יודע אלי-כח את-אשר עשית עס-עבדי כי
 יז אנהנו לא נוכל לדעת כמוה יוצרנו מה-טוב: ועוד אדרבה-א
 יז לקניי ואלהים: מקדם עד-לא היתה תכל ויושביה הואלת ורפרת
 יז דבר וכל-מעשי הבריאה כמו ויהיו לקניי: אמרת לעשות בעולמך
 אדם המושל במעשיך למען יודע כי-לא האדם נברא למען העולם
 יח כי אם-העולם נעשה למענו: ועתה ראה אנכי כי העולם אשר
 למעננו נעשה עומד כהן ונאננו אשר למעננו הוא חלף נחלף:
 יח ונען ויאמר אלי צדקת כי השתוממת על-בני האדם שהם
 בני-חלף אף לא שפסות נכונה על-הרעות אשר תקרינה את-
 יח החוסאים: ואשר אמרת כי הצדיקים נכרתים ומארץ והרשעים
 יח הוים חיים מוכים: ואשר אמרת לא ידע אדם משפט: על-
 ה זאת שמע ונאידה לך הקשיבה ואשמיעך דברי: אמנם לא ידע
 האדם את-משפטו לולא קבל את-התורה ולולא למדתו בינה:
 יח ועתה יען אשר ברעת עבר לכן נס-ברעת נענש: ועל-הצדיקים
 אשר אמרת למענם הנה העולם הזה הנה נס-העולם הבא למענם
 ה והנה: אם-העולם הזה להם יגון ועמל רב הנה העולם הבא קליל-
 תפארת רבה:
 יח ונען ויאמר ואלהים הנה שנותינו עתה מעשות ורעות ומי
 יח וזה בימיו הקלים האלה לנחל את אשר לא ימר:
 יח ונען ויאמר אלי לפני עליון אין ומדרב ולא שנים מעשות:
 יח ומה-הועיל אדם כי חי תשע מאות ושלשים שנה והן הוא עבר
 יח את כל אשר צנה: לא הועילו אפוא ומי חיו הרבים כי נס-מנות
 יח הביא ונקצר ומי צאצאיו: ומה-תסר משה אשר רק מאה ועשרים
 שנה חנה והוא יען עברו את-יוצרו הביא לרע נעלב את-התורה
 ונאזר אור לבית ישראל:

- יח הוואלת ורברת דבר. וכן הוא אומר (תהי ליגו'): בדבר ה' שמים נעשו וברוח
 יח פיו כל צבאם. - לפיכך השווה סנהד' ד' ה' כל אחד ואחד חייב לומר בשבילי נברא
 העולם. אדרג לא ב' אדם אחד שקול כנגד מעשה בראשית כולו. -
 יח השווה יומא ליח ב' בשביל צדיק אחד עולם נברא. -
 יח ויאר אור. השווה תהי קיים קיה גרלרגלי דברך ואור לנחית. -

יח ואען ואמר האיש אשר האיר הוא גם-לקח מן-האור אך
ב מעשים עשו כמהו: והרבים אשר האיר למו לקחו מחשבת אדם
ועל-גנה האור לא התענוו:

יט ויען ויאמר לי הלא על-פני הקים להם בעת ההיא ברית
ויאמר ראה נתתי לפניכם את-החיים ואת-המנות ויער בהם את-
כ השמים ואת-הארץ: כי ידע כי ימיו מעשים אך השמים והארץ
לעולם עומדים: והנה אחרי מותו חסאו וקשעו את-פי ידעו כי
ד עמם התורה אשר תפקד עליהם עינם והאור אשר איש לא-תתענה
בו וצבא השמים אשר יעידו וכן ואלכבי: ועל-כל דן אלכבי ואתה
ה אלת-תוספת-עוד לחשוב על-אלה ואל-תתעצב על-כל-אשר הנה:
ו כי הנה עתה קץ הַיָּמִים אשר בהם גם-חסען גם-הצלחה גם-צער
ו נדרש ולא ראשיתם: וען כי אם-שוב לאדם בראשיתו ודע-לו
ו בוקנתו ושבח כל-השוב אשר הנה-לו: ואם-דע לאדם בראשיתו
ח ושוב-לו באחריתו לא וקד-עוד את-ימי הרעה: ושמע עוד-זאת
לו היו כל-בני האדם מאשרים כל-הנמן שהוא מאן נגזר המנות
על-אשר וחסאו בנמן שהוא ואחריתם להברית הלא כל-אשר הנה
כמהו קאין:

כ לכן הנה ימים באים והנמנים ימיהו בהליכתם מאשר היו
לפניהם והתקיימות תחישיתן מרוצתן מן-הראשונות והשנים מתפוסה
ב לשבר מן-השנים האלה: ועל-פני הסירותי עתה את-ציון מלפני
למען אחיש לפקד על-העולם בעתו: ועתה שמר כל-אשר אצוה
ד בלבבך וחתם את-הדברים בחדרי מדעך: ואז אראה מעשמי וכלי
ה וידרכי אשר אין להם חקר: לך אסוא והתקדש שבעת ימים לחם
ו אלת-אכל ומים אלת-משק ואל-תדבר אל-איש: אחר-כך תבא אל-
המקום הנה ונגליתי אליך ונבונות אדבר אליך וצויתך על-הליכות
הנמנים כי בוא נבאו לא ואחרו:

כא ואלך משם ואשב בנחל קדרון במערת-אדמה ואתקדש-שם

הוא גם-לקח מן-האור. כלומר משה עצמו נהנה מן האור המאיר שבתורה.
ראה נתתי דב' לי ייט. - ויעד בהם. שם ד' כיו. לי ייט. ללא כיו. -
השנה דברי סולון לקריסטוס (הירודוטוס א' ל"ב): בכל ענין צריך אדם להשגיח על
הסוף. הרי להרבה אנשים היתה האלהות מלטפת בתקוה לאושר ואחר כך הפכה אותם
משרש. -

לחם לא אכלתי ולא רעבתי ומים לא שתיתי ולא צמאתי ואהי
 ב שם ער-היום השביעי באשר צוני: ואחר באתי אל-המקום אשר
 ג דבר אתי שם: ויהי השמש לבא ותקח את-נפשי מחשבה רבה
 ד ואחל לדבר לפני שדי ואמר: שמעני יוצר הארץ אשר תבן רקיע
 בראשך וימלאמי שמים העמיד ברוח אשר קרא מראשית העולם
 ה את אשר עזן לא-הנה וקח ושמענו: אתה אשר צוית לרוח בראשך
 ו והעמידים להיות ראית באשר עברו: אתה המספר ברחמך רבה
 את-הצבאות העמדים לפניך וגם-חיות הקדש לא-יזמקסר אשר
 עשית מעולם שלחבת ואש העמדות מסביב לבסאך בנצחתך
 ו-ה תנהלם: אתה אשר לבדך תעשה בבתך כל אשר תחפץ: אתה
 הממסיר במספר נפשי מסר על-הארץ וקץ הימים בסרם: ובא אתה
 ס לבדך ידעת קבל-נא את-בקשתי: כי אתה לבדך בידך לכלכל
 את-הכל אשר ישגם באשר היו ואשר יהיו פחוטאים בצדיקים:
 י כי אתה לבדך תחי אשר לא ימות ואשר לא יתקד ומספר בני
 יא האדם אתה יודע: [ואתה יודע] אם-תצט רבים תסאו ולא מעשים
 יב עשו הצדק: אתה יודע איפה שמור אתה הקן לחוטאים או
 יג האחרית לעושה הטוב: ואלו היו לכל-איש רק החיים האלה לבדם
 יד לא הנה דבר-מר מזה: כי מה-יועיל חיל שנהפך לחלי או שבע
 טו מזון שנהפך לרזון או יפי שנהפך לדסי: כי תכונת בני האדם
 טז משתנה בכל-עת: כי אין אנתנו היום באשר היינו לשנים וכאשר
 יז אנתנו היום לא נהנה אחר-כן: ולולא הנה עתיד לבוא קץ לכל
 יח כי עתה לשוא היתה ראשיתם: ועתה הודיעני-נא כל-הבא מאתך
 יט וקאר עיני בכל אשר אני שואל מפה: ער-מתי יעמר הנשחת
 וער-מתי בני תמיתה יגליחו ימיהם וער-אנה יסמאו העובדים
 כ בעולם ברב ששעיהם: סקר אסוא ברחמים וקבא כל אשר דברת:
 כא למען יודע כחה לחושבים כי ארך רוחך קצר-יד הוא והודע

ה. חפלת ברוך וחשובת ה' על המקיימות ההבטחה לאחרית הימים ועל פרטי המאורעות בימי המשיח
 (כ"א-ל').

כא כ אל-המקום. השוה כ' ו', ונראה שכוונתו להר ציון או למקום המקדש (י' ה').
 ו-ה כאשר עברו. כך מגיה Violet (דעברו). במקום דעבר שבסורי. - לפי השוה תהלי
 ט קטיו ג' כל אשר-חפץ עשה. - בסוף פס' יש הלשון: כמו חי בלתי מושג. ואין לו כאן
 יד שום שייכות, ונראה שהוא דיסוגרמיה מתחלת הפסוק הנא. - שבע מזון שנהפך

לְאִשֶּׁר לֹא יָדָעוּ וְלֹא יָדָעוּ כִּי קִלְיָהָא עָלֵינוּ וְעַל־עִירָנוּ עֲדִיפָה
 בְּגִלְלֵי אֶרֶץ רִחֶקָה הוּא קִבְחָהּ כִּי לִמְשַׁן שְׂמָהּ קָרָאתָ לָנוּ עַם אֱהוּבָה:
 כב-כג וְכִלְהָ מַעֲתָה אֶת־הַמִּנּוֹת מִבְּנֵי תַמּוּתָהּ: וַיֵּצֵר בְּמִלְאָהּ הַמִּנּוֹת וַיִּרְאֶה
 בְּבוֹרָהּ וַיִּנְדַּע רֹב תַּפְאֲרֶתָהּ וְתַאֲמֵר שָׂאל סִיָּה וְלֹא תִקְבַּל־עוֹד אֶת־
 כד הַמִּנּוֹת וְאַצְרוֹת הַנִּקְשׁוֹת יוֹצִיאוּ אֶת־הַקְּלוּאִים בָּהֶם: כִּי רַבּוֹת הֵן
 הַשְּׂנִיִּים הַשּׁוֹמְמוֹת לְמִימֵי אֲבָרָהֶם וַיִּצְחַק וַיַּעֲקֹב וְכָל־הַדּוֹמִים לָהֶם
 כה הַיִּשְׁנִיִּים בַּעֲשָׂרָה אֲשֶׁר אָמְרָתָּ בַּעֲבוּרָם בְּרָאתָ אֶת־הָעוֹלָם: וְשָׂתָה
 הַרְאֵה־נָּא מִהֵרָה אֶת־בְּבוֹרָהּ וְאֶל־תַּאֲמֵר אֶת־אֲשֶׁר הִבְטַחְתָּ עַל־יָדֶיךָ:
 כו וְכַאֲשֶׁר בְּלִיַּתִּי אֶת־דְּבָרִי הַתַּפְּלָה הַזֹּאת נִחַלְשִׁיתִי מֵאֹד:
 כז וַיְהִי אַחֲרֵי הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה וַהֲנֵה נִפְתַּחוּ הַשָּׁמַיִם וַאֲרָא וְכַח
 ג נִתְּחַלִּי וְקוֹל מִמְרוֹם נִשְׁמַע וַיֹּאמֶר אֵלַי: בְּרוּךְ בְּרוּךְ מִהֵלָּה כִּי
 ד תִּנְדָּעָנִי: כִּי יִלְךְ־אִישׁ בְּדֶרֶךְ וְלֹא הִשְׁלִימוּ אוֹ כִּי יִרֶד הַנֶּמֶס וְלֹא
 ה הַיָּעֵר עַד־הַחוּף הַיּוֹכֵל לִשְׁבֹּעַ רָצוֹן: אוֹ כִּי יִדְבַר־אִישׁ לְרַעְיוֹ
 ח לְתַת־לוֹ מִתֵּן וְלֹא יִתְּנוּ בְּיָדוֹ הַאֵין זֹאת גּוֹלָה: אוֹ כִּי יִנְדַּע אִישׁ
 חֲלֻקַּת־שָׂדֶה וְלֹא יִקְצֹר אֶת־תְּבוּאָתָהּ בַּעֲתָהּ הֲלֹא לְדִיק כְּלִי־יָעִישׁ:
 ו אוֹ כִּי יִשְׁעֵי־אִישׁ עֵץ וְלֹא יִגְדֹל עַד־אֲשֶׁר יִמְלֹאוּ יָמָיו הַמְּנוּחָה הַנוֹשֵׁעַ
 ז לְאַחַת אֶת־יָסְרִיו: אוֹ כִּי תִלְדַּר אִשָּׁה הָרָה בְּלֹא־עֵת הֲלֹא הָרָג
 ח תִּמְרָג אֶת־עֵינָהּ: אוֹ כִּי יִבְנֶה אִישׁ בַּיִת וְלֹא יַעֲשֶׂה־לוֹ גִּגַּ לְכִלּוֹתוֹ
 הַיִּקְרָא וְהַ בְּשֵׁם־בָּנוֹת הַיִּנְיָה־לִּי בְּרֵאשׁוֹנָה אֶת־זֹאת:
 כג וַאֲנִי וַאֲמֵר לֹא הֵן אֱלֹהִים: וַיֵּצֵן וַיֹּאמֶר אֵלַי וְלָקָה זֶה תִּרְנֹנִי
 ד עַל־דְּבָרִי אֲשֶׁר לֹא תָדַע וְלָקָה תִּבְהַל עַל־דְּבָרִי אֲשֶׁר לֹא תִכְדֹּר:
 ג כִּי כַאֲשֶׁר לֹא שִׁכַּחְתִּי אֶת־הַאֲנָשִׁים הַמֵּיִים וְאֶת־הָאֲנָשִׁים אֲשֶׁר
 ד עָבְרוּ בֵּן אֶנְכֵר אֶת־אֲשֶׁר יָבֹאוּ: כִּי כַאֲשֶׁר הִטָּא אֲדָם וַיִּנְגֹר
 מִנּוֹת עַל־אֲשֶׁר יִגְדְּרוּ אֹז נִסְפְּרוּ הַמִּין הַשְּׂתִידִים לַהֲגִלָּר וְלִקְטֹ

לרזון. השוה הלשון לשובע ולא לרזון (חפלות גשם וטל). - במקור: וְכִלְהָ (כך צ"ל במקום
 כולא שבסורי) מעתה את תכונת המות. השוה ישע' כ"ה ח' בלע המות לגצח. - ותאמר
 שאול פיה. בסורי: וְתַתְּנֵם שְׂאוֹל. והשוה גיגורו בישע' ה' י"ד לכן הרחיבה שאול גפשה
 כו ופערה סיה לבל־יחַק. - ואוצרות הנפשות. ע' לקמן ל' ב'. - נחלשתי מאד.
 לתשישות זו השוה דנ' י' מ"ז-י"ז ועוד. -

כב א לִמִּיא הַשּׁוֹה יַחוּ' א' א' -

כג א אֶת־הַעֲתִידִים לְבֹא. כך מגיה Ch: דעתידין דנאחון. במקום לאילין דעתידין
 י ולאילין דאחין (=לזוכרים ולבאים) שבסורי. - ונגזר מות על־אשר יולדה. השוה
 בן סירא כ"ה כ"ד מאשה תחלת עון ובגללה גוענו יחד, וביר' ט' ה' ר' חמא בר' חנינא

המקשר שהוא הוכן מקום אשר-שם יחיו החיים ואשר-שם ישמרו
המתים: ואם-לא יקלא המקשר האמור לא ישובו הקדויות לתחיה
כי רוחי בורא חיים ושאל תאמך את-המתים: ועוד נמדלך
לשמע מאשר יבא אחרי חיים האלה: כי אמנם קדוה ישועתי
לבא ולא תרחק בקדם:

כד הנה ימים באים ונקתחו הספרים בהם רשומות המאות קל-
אשר קטאו ואף-האוצרות בהם נאצרו צדקות קל-אשר היו
ב צדיקים בקריאה: בעת ההיא יהיה הדבר וראית אתה ורבים
אשר אתה ארדרום העליון אשר בקל-ידו נדור בהאריכו רוחי
ג לקל-ילוד בחושא בעדיק: ואען ואמר אלה יי איש לא ידע
ד מקשר העברות ואף-לא אשר תבאנה: הנה ידעתי גם-אני את
אשר קרנו אר-את אשר יקרה אויבינו לא אדע וקתי תסקר על-
מעשיך:

כה ונען ואמר אלי אף-אתה תשמר ער-הקמן שהוא ער-בוא
ב האות אשר נעשה העליון ליושבי הארץ באחרית חיים: וזה
ג האות אשר יהיה: באשר יבו יושבי הארץ בתמהון וקאו עליהם
ד צרות רבות ומצוקות גדולות: והנה כי יאמרו בלבם מרב צרותם
שדי לא נקד-עוד את-הארץ וכאשר יאמרו נאש אז יחל להנלות
הקמן הקדש:

כו ואען ואמר בתעמר הערה הקצה ומדרב ותמצוקה יהיה
תמשך שנים רבות:

כז ונען ואמר אלי לשנים עשר ראשים יחלק הקמן שהוא וכל-
ב אחר ואחר ישמר לאשר נמדל: בחלק הראשון תהיה ראשית
ג-ד הקנעה: ובחלק השני הרג הנדולים: ובחלק השלישי ימותו רבים:

אמר, ראוי היה אדם הראשון שלא יסעם טעם מיתתו. - הוכן מקום. כונתו לאוצר
ג של נשמות חדשות ולמקום שבו נמצאית נשמותיהם של המתים. - ואם-לא ימלא
המספר. השנה יבמות סיב א' אין בן דוד בא עד שיכלו כל נשמות שבגוף (=שבאוצר
הנשמות). ביר כי' ד' אין מלך המשיח בא עד שיבראו כל הנפשות שעלו במחשבה
להבראות (ועי' בפ' חיאודור). -

כד-ג ונקתחו הספרים. השנה דנ' י' וספרין פתיחו. - השנה ביק ג' איר חמא
ואיתמא רבי שמואל בר נחמני מאי דכתיב [שמות ליד ו'] ארך אפים ולא כתוב
אריך אף. ארך אפים לצדיקים (רשי: מלשלם שכר טוב לאלתר) ולרשעים (רשי: מליפרע
מהם לאלתר). -

ה- ובחלק הרביעי משלחת הרב: ובחלק השמישי רעב ונצירת
 ח- ונשמים: ובחלק הששי ונעות ורעשים: ובחלק השביעי - |:-
 ט- ובחלק השמיני המון סויות וסנעי שדים: ובחלק התשיעי
 יא- יב- וירידת-אש: ובחלק העשירי סתם ולחץ גדול: ובחלק האחד
 יג- עשר עול ומה: ובחלק השנים עשר בליל-תעריכת מקל
 יד- האמורים ומה: אלה הם חלקי הזמן שהוא השמורים והם ותערכו
 טו- זה בזה ונעורו זה את-זה: מהם ושאירו משלהם ונקחו משל
 אחרים ומהם ושלמו שלהם ושל-אחרים עד-אשר לא יבינו
 הנמצאים של-הארץ בימים ההם כי קץ הימים הוא:

כח ואולם כל-משכיל בעת ההוא יבין: ומדת הזמן שהוא ומקונו
 ? הם שני חלקים וקל-אחדן שבוע של-שבועה שבעות: ואען
 ואמר טוב לאדם אשר יגיע ויראה נסוב ממנו אשר לא יגיע
 ד- ולא יפל: ואח-זאת אמר: הלא נכחו מי שאינו חולף לאשר
 חליפות לו ולמצאות את-אשר חליפות לו וסנה רק אל-אשר אין
 ו להם חליפות: ואם-אמנם אלפי בוא יבאו הדברים אשר אמרת-
 ז לי לסניכין הודיעני-נא אם-מצאתי מן בעיניך גם-את-זאת: הנהיו
 אלה במקום אחד או באחד מחלקי מכל יהיו או בתחוש כל-
 הארץ אותם:

כט ונען ויאמר אלי אשר יקרה אז לכל-הארץ היא ולכן כל-
 ב אשר יהיו בשמים ותחשו: ובעת ההוא אהנה מן רק לאשר ונצאו
 ג בימים ההם בארץ הזאת: והנה כאשר ישלם העתיד להיות
 ד בחלקים ההם והמל המשיח להגלות: ובהמות וכלה ממקומו
 ולוהמן יעלה מן-הים הם שני המנינים הגדולים אשר בראתי ביום
 השמישי לקריאה ואשמרם עד-הזמן שהוא ואז יהיו מאכל לכל-

כז מ המון חזיונים. בטורי: סוגא דמנסטא (φαντασία) והוא תרגום הע' של חזיונים
 יח בזכריה י' א'. - עד-אשר לא יבינו. אולי כוונתו: לכל יבינו. -
 כח-ב לפיכך השוה דנ' יכ י' והמשכיל יבין. - 2X7X7=98. חשבון זה מזכיר הענין
 של שבעים שבעים שבדניאל ט' כד-כז. אלא שכאן הענין קטוע. -
 כט ב אהיה מן. השוה יואל ג' ה' כי בהר ציון ובירושלם תהיה פליטה כאשר אמר
 ג ה' ובשרידים אשר ה' קרא. - והחל המשיח להגלות. לשון מיוחד הוא לביאת
 המשיח. שהוא קודם לכן בבחינת נסתח. השוה תני למיכה ד' ח': ואת משיחא דישראל
 דסמיר מן קדם חובי כנסתא דציון. ולזכריה ג' ח': הא אנא מייתי ית עבדי משיחא
 ד ותגלו. ועוד. - ובהמות... ולויתן. השוה ביר' ז' כ"א ויברא אלהים את התנינים

ה אשר ישארו: גם־האֶרֶץ תִּמְנָן שָׂרָהּ רַבּוּא שְׁעָרִים וּבְנוֹן אֶחָת יִהְיֶה
אֶלֶף שָׂרִיגִים וְשָׂרִיג אֶחָד יַעֲשֶׂה אֶלֶף אֲשַׁבְּלוֹת וְאֲשַׁבֵּל אֶחָד יַעֲשֶׂה
אֶלֶף עֲנָבִים וְהָעֵנָב יַעֲשֶׂה כִרְיָתוֹ: וְאֲשֶׁר יָרָעוּ וַיִּשְׁמְחוּ וְהֵם יִרְאוּ
נִסְלֵאוֹת בְּקִלְיוֹנָם: וּבִבְקָר בִּבְקָר תִּצָּאָה רִחוּת מִלִּשְׁנֵי לִהְבִּיא
רִיחַ קָרִי לְשִׁמְחָה לְקַבּוֹת וּבְקַבּוֹת הַיּוֹם יִרְעִימוּ עָנִיּוֹת שֶׁל־מֶרְסָא:
וְהִנֵּה קֶצֶת הַיָּמָא יָשׁוּב לְרֹדֶת מִמַּעַל אוֹצַר הַמֶּן וְאֶקְלוּ מִקְנֵוּ בְּשָׁנִים
הַזֶּן כִּי הֵם יִגְיעוּ לַקֶּץ הַיָּמִים:
ל וְאַחֲרֵיכֵן בְּהִנִּיעַ עֲתִיבּוּא הַקָּשִׁית כִּי יָשׁוּב לְקַבּוֹדוֹ וְקָמוּ
ב כָּל־אֲשֶׁר יִשְׁנוּ בְּתַקְנָה לְבֹאוֹ: וּבְקֶצֶת הַיָּמָא יִשְׁתַּחֲוּ הַאֲצִרוֹת אֲשֶׁר
בָּהֶם נִשְׁמַר מִסְּפַר נִשְׁאוֹת הַצְּדִיקִים וְיִצְאוּ וְיִרְאֶה הַמֶּן הַנִּשְׁאוֹת
יִחַד קֶהֱל אֶחָד וְלֵב אֶחָד וְשִׁמְחוּ הָרֵאשׁוֹנִים וְהָאַחֲרוֹנִים לֹא
יִתְעַצְבוּ: כִּי יִרְעוּ כִּי הִנֵּיעַ הַמֶּן אֲשֶׁר־לּוֹ וְאָמַר קֶץ הַיָּמִים הוּא:
ד-ה וְנִשְׁאוֹת הַרְשָׁעִים הָרֹאוֹת אֶת־כָּל־אֶלֶף תִּהְיֶינָה שׁוֹמְמוֹת יוֹתֵר: כִּי
תִדְּעָה כִּי קְרוֹבִים לָהּ שְׁשָׁמִים וְאַחֲרֵיתָן בָּאָה:
לא וְהִי אַחֲרֵי הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה וְאֵלֶּךְ אֶל־הַקֶּסֶם וְאָמַר אֲלֵיהֶם אֲסַפֵּר
ב לִי בְּלִוְקוֹנִיקָם וּדְבַרְתִּי דְּבָרִי אֲלֵיהֶם: וְנִאֲסַפּוּ קָלָם אֶל־נַחַל קָדְרוֹן:
ג וְאָשֵׁן וְאָמַר אֲלֵיהֶם שְׁמַע וְשָׂרָאֵל וְאַדְבָּרָה אֵלֶיךָ וְאַתָּה יִרְעַע וְעֶקֶב
ד הַאֲוִיגָה וְאַעֲדָה קָר: אֶל־תִּשְׁבְּחוּ אֶת־צִיּוֹן וְזָכַר תִּזְכְּרוּ צָרַת
ה יְרוּשָׁלָּם: כִּי הִנֵּה יָמִים בָּאִים וְשֶׁל־כָּל־הַנִּמְצָא יָבֹא כְּלִיּוֹן תִּרְוֹן
וְהִנֵּה כָּלֵא הִנֵּה:

[ברא' א' י"א] - זה בהמות ולויתן (וע"ש בס"י תיאודור). ותיי לברא' א' כ"א, ובאריכות
כ"ב ע"ד ב', ופרטי אגדה זו כלה בחזון עזרא ד' מ"ט-נ"ב, - כד' י"ן, השנה יוספוס
קדמ' ט"ו ס' ב': כר שזה לעשרה מדימנים (μέδιμνος) של אטיקה (=525.27 ליטרין.
ע' (Hultsch, Griech. u. röm. Metrologie, 1882, p. 305). - כך יהיה לאחר הגלות המשיית.
אבל בדור שקודם ימות המשיה אמרו ש, הגפן תתן פריה והיין ביוקר" (פסיקתא ע"ה ב').
וע"ש במאיר ע"ן). -

ל א-ג ישוב. מן השמים לארץ. - לפיכך השנה ספרי במד' קל"ט: ר' אליעזר בנו של
ר' יוסי הגלילי אומר, סימן זה יהיה בידך שכל זמן שאדם גתון בחיים נפשו פקודה
ביד קונו, שנאמר אשר בידו נפש כל חי [אויב י"ב י']. מת - נהונה באיזר, שנאמר
והיתה נפש אדוני צרורה בצרור החיים [שיא כ"ה כ"ט]. שומע אני בין צדיקים בין
רשעים. ת"ל ואת נפש אויבך יקלענה בכף הקלע [שם]. וענין זה מפורש בשבת קנ"ב
ב': ושל רשעים וזממות והולכות ומלאך אחד עומד בסוף העולם ומלאך אחר עומד בסוף
העולם ומקלעין נשמתן זה לזה. - מקומו של אוצר הנשמות הוא תחת כסא הכבוד, ע' אדר"ג
י"ב ושבת שם. -

- לב ואתם אבותינו לבותיכם לזרע בכם שרי התורה והנן עליכם
 כ בעת זבוא אל שדי לזרוע את-כל-הבריאה: כי עוד-מעט והתשרר
 נ בגן ציון למען ישוב ויבנה: והבנין ההוא לא יעמד כי אם-ינמש
 ד שנית מקץ ימים והנה תרצה עד-עת מועד: ואשר-יבן ותחדש
 ה בקבוצ ויהתבונן לעולם: ולכן אל-לנו להתעצב על-כל-הרעה
 ו הזאת אשר באה קמה וגם-לא על-אשר גבא-עוד: משמי המצרות
 ז האלה תגדל התלצה באשר יחדש שדי את-בריאתו: ועתה אל-
 ח תקרבו אלי ימים אחרים ואל-תבקשוני עד-בואי אליכם: והי
 כאשר דברתי אליהם את הדברים האלה הלכתי אני ברוך לברכי:
 ט וכאשר ראיתי העם בלכתי וישאו את-קולם ויגלילו ויאמרו אנה
 אתה הולך מעמנו ברוך ועוזב אותנו באב העוזב את-בניו ותומים
 והולך מעמם:
 לז האלה הן המצוות אשר צוה ירמיהו הנביא סברה ויאמר
 כ לך: שימה עינה על-העם הזה עד-אשר אלך ואכונן את-שארי
 ג אחינו בקבל אשר נגזר עליהם ללכת בשבי: ועתה אם-גם-אתה
 עוזב אותנו טוב מוטנו קלנו ראשונה ואחר תלך מאתנו:
 לד ואען ואמר אל-העם חלילה לי מעזב אתכם או מלכת מאתכם:
 ב כי רק עד-בית קדש הקדשים אלך לבקש מאת שדי עליכם ועל-
 ציון אולי תאונה עיני מעט יומר ואחר אשובה אליכם:
 לה ואלך אני ברוך עד-המקום הקדוש ואשב על-תרבותיו ואבך
 כ-ג ואמר: מירושן עיני מבועים וספספי מעונות דמעה: כי איך אקונן
 ד על-ציון ואיך אתאבל על-ירושלם: והמקום אשר אני שוכב עליו
 קמה כהן גדול הנה מקריב-בו לפנים קרבנות-קדש ובו הנה
 ה מקטיר קטורת סמים ריח ניחוס: ועתה בית-תפארתנו הנה לעשר
 ותקמדת נפשנו לאסר:
 לו וכאשר דברתי את-הדברים האלה נרדמתי שם וארא בלילה

ו. עידור לעם לקראת מאורעות קשים - העם נקשר בברוך - קינת ברוך על חטכות המקדש (ליא-ליה).

לב כ-ג והתערער בנין ציון. על כרחנו כוונתו: על ידי נבוכדראצר. - ינת ש שנית.

י עי הרומיים. - יחדש שדי את-בריאתו. השוה ישע' סיה יין כי הנני בורא שמים

חדשים וארץ חדשה. כוונתו: יעמיד עולם מתוקן וחמים במקום העולם המקולקל. -

לה ב לסגנון פ"ב השוה ירמ' ח' כ"ג. -

ב מראה: והנה ישר עצים שתול בבקעה ומסביב לו הרים גבוהים
 ג ושני סלעים והנער שהוא השתרע על מקום רחב-גדים: ומשלו
 ד עלתה גסן אהת ומען יוצא מתחמיה לאפו: וגע המען שהוא
 ער-הנער ונהי לגלים גדולים ונציפו הגלים את-הנער וסתאם עקרי
 ה את-לב-הנער ויסתמו את-כל-ההרים אשר מסביב לו: ורום הנער
 ונהי הולך ושפל וראש ההרים השפל והמען גבר מאד ולא השאיר
 ו מן-הנער הגדול כי אס-ארז אחד לבדו: וכאשר הפיל גס-אותו
 ואת-לב-הנער אבר ושרש ער-כלי השאיר מקצו מאוקה וגם-
 מקומו לא נודע ותבא הגסן והיה והמען עמה בשלנה ובשקם
 רב ותגע ער-מקום אחד לא רחוק מן-הארז ואת-הארז בנוסל
 ז קרב והמען אליה: וארא והנה הגסן שתתה את-שיה ותדבר אל-
 הארז לאמר הלא אתה הוא הארז אשר נשאר מנער הרשע ובגדך
 היתה הרשעה נאמנה וגעשה כל-השנים האלה וטוב מעולם לא
 ח ועשית: ומתגבר היות על-אשר לא לך וגם על-אשר לך מעולם
 לא רחמתי ונהי שופך את-משלתך על-הרחוקים מקר ומרחק
 ב רשעת רשעתך את-הקדושים אליה ותגבה לבך תמיד כאלו לא
 ט-מ תעקר עוד: עתה הנה מכה לבא עתה והגיע יומך: לך אסוא
 גס-אתה הארז אחרי הנער אשר הלך לשניה והנה עמו לאשר
 יא וספרכם ותערב יחד: וישקתם עתה בצדה ושבבתם במקוה ער-
 בוא ומנה האחרון אשר-בו תשוב תבא ותוסיף ותגד-עוד:
 לו ואמר הדברים האלה ראיתי את-הארז בוער ואת-הגסן גדלה
 ומסביב לה בקעה מלאה סרחים אשר לא יבלו נאני הקוצתי
 ונאקים:

לח ואתפלל ואמר יי אלהים אתה הוא המאיר בכל-עת להולכים
 ב-ג בדרך תבונות: תורתך חיים ותקמתך ישר: הודיעני-נא ספר
 ד המראה הזה: ואתה הלא נדעת כי נשתי הלכה בתורתך תמיד
 ומתקמתך לא רחמתי מימי:

ז. מראה היער והגסן והמען והארז וספר המראה — שאלה ותשובה על המשפטים והגרים — הודעה
 לברוך על ספירתו וצוואתו לסובי העם (לז-מז).

לז יא וישנתם, שניכם, אתה הארז והיער, —

לח ב תורתך חיים, השהיה תהלי קייט ב זאת נחמתי בעיני כי אמרתך חיתני, שם
 ציג לעולם לא-אשכח סקדיך כי בם חיתני, —

לט ויען ואמר לי ברוך זה ספר המראה אשר ראית: אשר
 ב ראית נער גדול ומשכיב לו הרים רמים וקשים זה הדבר: הנה
 ימים באים ונתרבה הממלכה הזאת אשר בעתה תתריבה את-
 ד ציון ונבקשה לפני והממלכה אשר תבא אמריה: ונסזאת תתרב
 בבוא עתה וקמה אתרת שלישית ומשלה גמיהיא בעתה ואמר
 ה תתרב: ואחרי הממלכות האלה תקום ממלכה רביעית וממשלתה
 תהנה קשה ורעה מאשר היו לפנייה ומלכה ומן-רב בגער בהקעה
 ו ומשלה ומנים והתרוממה מארצו הלבנון: בה תהנה האמת מסתרת
 ואליה ינוסו כל-אשר נטמאו בעול פהיות רעות אשר תנסנה
 ו תסתפרנה בגער: ונהה כאשר יקרב ומן הסן למסלתה ונגלתה
 ראשות נפשים בדומה למען ולנסן ובהגלותה תעקר את-רב צבאוי:
 ח ואשר ראית ארצו גם הנשאר מן-הנער שהוא נאשר דברה אליו
 הנסן את-הדברים אשר שמעת זה הדבר:
 מ הנגיד האחרון אשר ישאר מי בנימים ההם אחרי מות רב
 צבאותיו בתרב נאשר והעלה אליה ציון ומשיחי יוכיחנה על-
 ב כל-דעותיו וערף לעניו את-כל-מעשי צבאותיו: ואחרי-כן יתקנהו
 ו הסן על-שאר עמי אשר ימצא במקום אשר בחרתי: ונהה שלטונו
 ד לנצח ועד-יתם העולם הנשחת ועד-מלאות הימים האמורים: זה
 המראה אשר נראה-לך וזה ספרו:
 מא ואען ואמר למי ולכמה ואנשים יהיו אלה או מי וזה להיות
 ב בעת ההוא: הנני מדבר לפניך את-כל-אשר בלבבי ושואל ממך
 : על-הדברים האלה העולים על-דעתי: וען כי אראה רבים בעמך
 ד אשר קובו את-בריתך ויפרקו מעליהם על תורתך: ועוד ראיתי
 ה אחרים אשר קובו את-הבליהם ונתרדו אל-פסח קנסיף: מה-יהנה

לט מ מלכה רביעית. הראשונה היא בבל. השניה - פרס. השלישית - הדיאדוכין
 שלאחר אלכסנדר. הרביעית - רומי (השנה דניאל ז', וע' תנחומא תרומה ס' ז'). -
 ב ה תהיה האמת מסתרת. וכן הוא אומר על רומי בחזון עזרא ג' א': ונעלמה דרך
 האמת (abscondetur veritatis via). - ראשונות. בסורי רישיתה (ראשיתו). ודאי טעה במסירת
 ה התיבה היוונית ἀόχ (כך נראה מן ההמשך לקמן מ' ג'). -
 ס ה הנגיד האחרון. אולי כוונתו לפומפיוס. -
 מא א ת-הבליהם. עבודת אליליהם. השוה דב' ל"ב כיא כעסוני בהבליהם. ירמ' ב'
 ה' וילכו אחרי ההבל ויהבלו. ועוד. - אל-תחת כנסיך. שבאו לחסות תחת כנפי השכינה.
 כלו' נתגירו (השוה רות ב' י"ב ה' אלהי ישראל אשר-באת לחסות תחת-כנפיו. תהלי
 ליו ח' בצל כנפיך יחסיון). -

- ו אפיא לאלה ואיד וקבל אותם הזמן האחרון: או אולי שקל וישקל
ומנם ולפי משקלו בן יהנה משקשם:
- מב וישן ויאמר אלי גמאתה דברים האלה אראך: אשר אמרת
ב למי ולכמה יהיו אלה לאשר היו מאמינים ויהנה השוב האמור
ג ולאשר היו בונים ויהנה ההסד מכל-אלה: ואשר דברת על-אשר
ד קרבו ועל-אשר רחקו זה הדבר: אשר לשנים קרבו ואחר-כך
רחקו ויתקרבו בנרע העמים המערבים לאלה יחשב ומנם הראשון
ה ויקר קרבו: ואשר לשנים לא ירעו את-דרך השנים ואחר-כך
הקידהו ויתקרבו בנרע עמי הנבדל ומד-העמים לאלה יחשב ומנם
ו והאחרון ויקר קרבו: וירשו ומנים את-ומנים ותקופות את-תקופות
ו וקבלו אלה מאלה ואן לעת קץ ישמנה הפל לפי מדת הזמנים
ז וישעות התקופות: כי בכליון יקחילו את-אשר-לו והסנים יקחו
ח להם את-אשר להם: וקול קורא ואומר לעשר השיקה את-אשר
לא-לך והקם ולתחיהו אשר שמרת למישר:
- מג ואטה ברוך הבן לבקד לאשר נאמר-לך והתבונן בדברים
ג-ג אשר הראית: כי סגחומים רבים לך ולעולם המה: הנה אטה
הולך מן המקום הזה ועובר מן-המקומות האלה אשר הראית
ד עמה: ושוכם בל-דבר-חלוק ולא תוקר-עוד את-אשר לבני תמותה:
ה לך אסוא ואיית לעמה וקאת אל-המקום הזה ואחר-כך תצום
שבעת ימים וקאתי אליך ודברתי עמך:
- מר ואלך משם אני ברוך ואבוא אל-עמי ואקרא לבני בבואי

- מב ד עם ישראל הוא עם נבחר ומובדל (השוה במד כ"ג ט' עם לכדד ישכן ובגוים לא
יתחשב) ושאר האומות עמים מעורבים הן. ובין ישראל לעמים יש קרובים שנתרחקו
ורחוקים שנתקרבו (כלי יש משומדים ויש גרים). למשומדים יש עבר של יהדותם.
ולגרים - עתיד של יהדותם. ויש יתרון לאחרונים על הראשונים לעולם הבא לכשיהא
נעשה הסכום הכולל של הזמנים שעברו וכל אחד יקבל המגיע לו לפי הזמן האחרון.
ה דרך החיים. חיי עולם. כלוי היהדות. - בזרע עמי. כן ציל לפי ההמשך. וכוונתו
לישראל (ובסודי בטעות בזרע דעמא=בזרע העמים). - זמנם (האחרון). כן ציל
(ובסודי בטעות: זבנהון קדמא=זמנם קודם). וכוונתו שלגרים עתיד עולם הבא. -
- מג ג-ה מן המקום הזה. רמז למסירתו מן העולם. - וצוית לעמך. לשון צוואה הוא.
מד א ולגדליה אזהבי. בסורי יש (וראי בטעות) שתי נקודות על הדליה של ולגדליה
ועל הרי"ש של רחמי. כאילו שני גדליה היו. ואולי הטיל מי שהוא שתי הנקודות בכוונה.
משום שלא ידע להכריע לאיזה גדליה הוא מתכוון. אם לגדליה בן אחיקם (כגון ירמ')
מ' ח' או לגדליה בן ששחור (שם ל"ה א', אבל הוא היה מסתגדיו של ירמיה'). -

ב ולגדללה אוהבי ולשבעה מזקני העם ואמר אליהם: הנה אני נאסף
 ג אל-אבותי בדרך כל-הארץ: ואתם אל-תסורו מדרך התורה
 ושמרתם והזהרתם את-שארית העם לכל-ימורו ממצות שדי:
 ד ואתם הלא ראיתם כי צדיק הוא אשר אותו אנחנו עובדים וקנים
 ה לא ישא יוצרנו: וראו אשר קרה את-ציון ואשר הגיע אל-ירושלם:
 ו למען יודע משפט שדי ודרךיו אשר-ציון סקר להן והן ושרות:
 ז אמ-תקו ושמרתם ביראתו ולא תשכחו את-תורת: ושמנו הנמנים
 ח עליכם לטובה וראיתם בנחמת ציון: כי דבר הנהה איננו מאומה
 ט ודבר השתיד גדול מאד: כי כל-אשר משחתו בו עובר וכל-בן
 תמותה יחלוף ונשכח כל-זמן הנהה ואין זכרון לנמי הנהה הנקתם
 י ברעות: וכל-הרץ עמה להכל הוא-ידן והמצללים מהרה ופל
 יא והקד: ודבר השתיד הוא הנבסח ואשר יבוא אמרי-כן לו נקנה:
 יב כי יש-זמן אשר לא יעבר וקאה שת אשר תקום לנצח והעולם
 החדש אשר להולכים בראשו לא יקפו להם למשחית וההולכים
 יג לשפטים רעים לא ירחם ואת-החיים בו לא יוליך לאברהן: והם
 הם השתידים לנחל את-הזמן האמיר ולקם ורשת הזמן המבטח:
 יד הם הם אשר תבינו לקם אוצרות ההקמה וננוי הבינה אצלם
 טו נמצאים ומן-החסד לא רחמי ונאמתי-התורה שמינו: ולקם ינמן
 העולם הבא והנשאים באש יהנה מושבם:
 מה ואתם אפוא הורו את-העם בכחכם כי לנו העמל הנה: ואם-
 ב תלמדות תחיום:
 מו ונען בני וזקני העם ויאמרו אלי האמנם ער-כה דבאנו שדי
 כ אשר יקסח מאתנו מהרה: ונאמנם נחנה בחשך ולשארית העם
 ג לא-יהנה אור: ואיפה נוכל לבקש-עוד את-התורה ומי יורה אותנו
 ד בין מות לחיים: ואמר להם נגד כשא שדי לא אוכל קום ואולם
 ה לא יחסר ישראל חכם ולא בית יעקב יודע תורה: ואתם תבינו
 ואת-לבבכם לשמוע תורה ולסור אל-משמעת החכמים והנבונים
 ו ביראת אלהים והבשירו את-נפשכם לבלתי סור מאחריהם: ואם-
 ו את-הדרך הנה תעשו וקאו לקם ההבטחות אשר אמרתי לקם

- ז קדם ולא תסלו ברעות אשר העידותי בקם קדם: ועל-דבר
הלקחי מעמם גם-להם גם לבני לא הנדתי:
זו וכאשר וצאתי ואענכם הלכותי-לי משם ואמר אליהם הני
ב הולך תברונה כי שדי שלחני שמה: ואבא אל-המקום אשר דבר
עמי שם ואשב-שם ואצום שבעת-ימים:
מח ויהי מקץ היום השביעי ואתפלל אל-שדי ואמר: הן אתה
ב קורא הַיָּמִים לבוא והם עומדים לשניה: מעביר אתה את-לכ
ה העולמות והם לא ימרו את-פיה: אתה מככלל את-מהלך התקופות
ה והן נשמעות לך: ארץ ימי הדרות אתה לכדה יודע ואין אתה
ו מגלה דיןך לרבים: אתה מודיע מחבנת האש ומשקל עשית
ז לקלות הרוחות: אתה חוקר נבתי שמים ומעמקי-חשך אתה תדקק:
ח-ט אתה סוקר מספר העובר והנשקר ומשקן לבאים אתה מבין: אתה
י זוכר ראשית מעשרך והכליון השתיד אינך שוכח: אתה סוקר
יא להבות ברקני וראך נועם והן לרוחות משתנות: את-אשר לא
יב היה בדבר תקום ואשר לא-יבא ענה בך-בכח תאמרו: אתה
בבינתך תורה לבריות ואת-הבוקרים תחכים לשרת במשקנכם:
יג צבאות אין מספר עומדים לשניה ולרמיה יעבדו במשמרותם:
יד-טז הקשיבה לעבדה והאזינה תפילתי: כי כוון מצער נולדנו וכוון
טז-יז מצער נשוב: ואצלך שעות הן כוון וימים בדרות: אל-נא תקצף
יח על-בני-אדם כי כמהו באין: ואל תביא בושבון מעשינו כי מה-
יט-כ אנחנו: הלא בתקדך נולדנו ולא לרצוננו נמותה: כי לא אסרנו
כא אל-הורינו הולידנו את-לא שלחנו אל-שאל לאמר אספינו: ומה-
כב בחנו כי נשא קצפה ומה-אנחנו כי נסבל משפטיך: הן עלינו
כג אתה ברמיה והושיענו בתקדך: הביטה אל-המעטים העובדים
אותך והצילה כל-הקדמים אליך ואל-תכרת תקנת עמנו וימי

זו ה לקחי לשון הסתלקות מן העולם (השוה מליב ב' וג' היום ה' לקח את-אדניך
מעל ראשך). —

ח. תפלת ברוך להי שיגן על ישראל בזכות התורה ושאלות ותשובות על דמות החמים שיקומו לחיה
ועל סופם של הצורקים והרשעים (מז-ג'ב).

מח העובר והנשמר. נשמות הנפטרים שהן נשמרות בעולם הבא. — ומשכן
טו לבאים. לנולדים. — וימים בדרות. השוה תהלי צ' ד'. כי אלף שנים בעיניך כיום
אתמול כי יעבר ואשמורה בלילה. — ודאי שיעורו של הכתוב: זמנים הם כשעות ודרות
יז-כג כימים. — הלא בהסדך נולדנו. החיים הם מתנת חנם לאדם מאת הבורא. — הקרבים

כד וישועתנו אל-תקצר: כִּי-אֵלֶּה הֵם אֲשֶׁר בְּחֶרֶת וְהֵם עִם לֹא תִמָּצָא
 כה-טו כִּמְהֵרָה: וְשִׁמְהָ אֲדַבְּרָה-נָא לִפְנֵיהָ וְאֶת-אֲשֶׁר יִהְיֶה לִּבִּי אֲנִידָה: עֲלֶיךָ
 תִּקְוֵנוּ כִּי תִזְרַחְךָ אִתָּנוּ יִדְעֵנוּ כִּי לֹא-נִפְּלָ כִּי בִמְצֹתֶיךָ הִתְחַזְקֵנוּ:
 כז-כח אֲשֶׁרֵינוּ כָּל-הַיָּמִים כִּי בָגִים לֹא הִתְעַרְבֵנוּ: כִּי עִם אֶחָד מִזֵּאֵר
 קָלְנוּ וְתִזְרָה אֶחָת מֵאֶחָד קָבָלְנוּ וְהִתְזַרְהָ בְּתוֹכֵנוּ וְהִיא תִשְׁנֹרֵנוּ
 וְהִקְמָה יִמְרָה בָּנוּ הִיא תוֹשִׁיעֵנוּ: וְאַחֲרֵי אֲשֶׁר הִתְפַּלֵּלְתִּי וְאַדְבַּרְהָ
 ל את-הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה לֹא עָצַרְתִּי-עוֹד בָּח: וַעֲנֵן וַיֹּאמֶר אֵלַי בְּרוּךְ
 בְּתִם-לִדְבָרְךָ הַתְּפִלָּה וְכִלְדָּבְרֶיךָ נִשְׁמָעוּ: וְאוֹלָם מִשְׁשָׁטִי רוּחַ
 אֶת אֲשֶׁר-לוֹ וְתִזְרַחְתִּי דוֹרָשֶׁת וְכוּתָהּ: וּמִדְּבָרֶיךָ אֲשִׁיבָה וּמִתְפַּלָּתְךָ
 אֲדַבֵּר אִתָּךְ: כִּי הִנֵּה זֶה הַדְּבָר הֵן בְּיָדְךָ לִפְנֵי הָעָם וְהִיא
 הַרְשִׁיעַ בְּאֲשֶׁר יוֹכַל לַעֲשׂוֹת דְּבָר וְאֶת-חֲסָדֵי לֹא זָכַר וְאֶת-אֲדָרְךָ
 רוּחִי לֹא קָבַל: עַל-כֵּן לָקַח תִּלְקַח בְּאֲשֶׁר אֶמְרָתִי לָךְ לִשְׁנִיבֹן:
 וְכֹאנִי הַיָּמִים אֲשֶׁר אֶמְרָתִי לָךְ וְקָמוּ וַיִּמִּי הַצָּרָה וְכֹאנִי וְעָבְרוּ מִכֶּרֶךְ
 בְּכֶלֶת וְעֹבְדֵיכֶם יִהְיוּ כִּי יָבֹאוּ בְּחֶמְתִּי-נֶעֱמָם: וְהִנֵּה בָּיִמִים הֵהֵם וְנָעוּ
 כִּלְיוֹשְׁבֵי הָאָרֶץ וְהִיוּ אִישׁ נֶגֶד רֵעֵהוּ וְלֹא יִדְעוּ כִּי-קָרֵב מִשְׁשָׁטִי:
 כז בָּיִמִים הֵהֵם לֹא יִהְיוּ חֲכָמִים רַבִּים בְּעוֹלָם וּמַעֲשִׂים יִהְיוּ
 הַנְּבוֹנִים וְאֵף אֲשֶׁר יִדְעוּ הֵם הֵם יִמְרִישׁוּ: וְהִיוּ שְׂמִיעוֹת רַבּוֹת
 וְאַמְרִים לֹא מַעֲשִׂים וְדְבָרֵי חֲזוֹן יִהְיוּ נִסְתָּרִים וְהַבְּשָׁחוֹת לֹא מַעֲשִׂוֹת
 תִּסְפָּרֶנָּה מִהֵן רִיקוּת וּמִהֵן אֲשֶׁר תִּאֲמָנָה: וְהַדְּבָר בְּבוֹר לְקַלּוֹן וְעוֹ
 יִשְׁפֹּל לְבוֹן וְנִשְׁכַּל לְכַסֵּל וְיִשִּׁי יִהְיֶה לְרִשִּׁי: וְאַמְרוּ רַבִּים אֶל-רַבִּים
 בָּיִמִים הֵהֵם אֵינָה הַסִּמְתָּרָה הַבִּינָה הַרְבֵּה וְאֵינָה הַרְחִיקָה מִרְבִּית
 הַתְּקַמָּה: וְעִיד הֵם חוֹשְׁבִים כֹּזֶאֶת וְנִרְחָה הַקִּנְיָאָה בְּאֲשֶׁר לֹא חִבֵּר
 לָהּ וְאֶחָד סָעַר אֶת-הַשּׁוֹקֵט וְנָעוּ רַבִּים בְּעֶבְרַת אִשָּׁם עַד-לַעֲוֹל לְרַבִּים
 וְעוֹרְרוּ צָבָאוֹת לְשִׁשְׁרֵדֶם וְאַתָּם יִסָּר בְּאַחֲרוֹנָה יֹאבְדוּ: וְהִנֵּה בָּיִמִים
 הֵהֵם וְנִרְאָתָה לַעֲיֹד-כָּל חִלּוּשֵׁת הַעֲשִׂים וְתַחַת אֲשֶׁר בָּיִמִים הֵהֵם הִיוּ
 מִשְׁמָאִים וְעוֹלָבִים אִישׁ אֶת-רֵעֵהוּ וּפְנִינִים אִישׁ לַמַּעֲשָׂהוּ וְאֶת-תַּרְתִּי
 שְׂדֵי לֹא זָכְרוּ: עַל-כֵּן תֹּאכַל אִשׁ מִזִּמְתֵּיהֶם וּבְלִהְבָה תִּצְרַח עֲצָת
 כח כִּלְיוֹתֵיהֶם כִּי בּוֹא יָבֹא הַשּׁוֹפֵט וְלֹא יִשְׁתָּר: כִּי כָל-אִישׁ מִיּוֹשְׁבֵי

כד-לג א ל יך. הם הגרים. - אשר בחרת. בסורי: עדמא דגבית. ואינו מובן. - פסוק ליג
 לו-לח קשה לפרנסו. - וזעור. כך מגיה Ch (נתחיוצון. במקום נתחניחון=ינוחו). - בסורי: ונתמכך
 עושנא לשיטותא ותשתרא תקנותא (=ושפל על לבו ויאבד יושר). ונראה תיקונו של
 Ch: ונתמכך עושנא לשיטותא [לשטיותא] תקנותא (=עז יושפל לבו ושכל לכסל). -

- טו הארץ ידוע גרע אשר על ותורתי בגנותם לא ידעו : ואן באמת
 טז בכה ובכו רבים עליהם מ אשר עליהם : ואען ואמר או
 מה עשית אדם לכל אשר יצאו מקד ומה יאמר לחנה הראשונה
 טז אשר נשקעה לגחש : כי כליהמון הרב נתן להשחית ואין מספר
 מז-סח לאשר תאכל האש : ועתה אדברה-נא עוראות לשניה : הן אתה
 מט וי אליה ידעת את-הבריאה אשר בראת : אתה לשנים צוית לעשר
 להוציא אדם ואתה יודע מספר הנולדים אחריי ובהם חסאו לך
 נ אשר חיו (עדיהם) ולא הכירו אותך כי אתה יוצרם : ועל-כל-
 אלה תנצחם אחריהם ותורתך אשר עברו תשפט עמם ביומה :
 נא-נג ועתה נצוב את-הרשעים ונשאל עליהם דקים : את-מוקם אתנה
 נ לא אבריש להלל את-כל-הקבוצ השמור להם : כי אמןם כ אשר
 באדם קמל רב בנמים המעשים בעולם הזה אשר אתם חיים בו
 כן יהנה לכם אור גדול בעולם שאין לו סוף :
 מא ועוד אשאל כמה שדי ואשאל רחמים מעשה-כל : מה
 ב הדמות אשר בה יהיו חיים ביומה ומה-יהנה ויום אחר-כן :
 ג בתהנה דמותם או בדמותם היום אסילבשו את-האברים המקברים
 האלה אשר הטאם-כם ובהם החטא נשלים או תשנה את-אשר
 היו בעולם כ אשר תשנה את עצם-העולם :
 ד ויען ויאמר אלי שמע ברוך את-הדבר הזה וכתב על-זכרון
 ב לבך את-כל-אשר תלקד : השב תשוב או הארץ את-המתים אשר
 היא מקבלת היום לשמדם ומאומה לא תשנה בדמותם כי כאשר
 ג תקבלם בן תשיבם וכ אשר מסרתם-לה בן תקימם : כי או יבקש
 להראות את-החיים כי המתים יהיו וכי אשר תלכו שבים ובאים :
 ד ואם היודעים זה את-זה היום יכירו איש את-ירעהו ונהה המשפט
 נאדך בכם וכו' וכל-הדברים אשר נאמרו לסניכין :
 נא ונהה כעבר היום ההוא והשפנתה דמות הסניכים ואף הוד

ס ער. במקור : צר.

חשה כ"ר ציה : כשם שאדם הולך כך הוא בא חי. הולך עוור וכא עוור. הולך
 חרש ובא חרש. הולך אילם ובא אילם... שלא יאמרו רשעי עולם. משמתו רפא אותן
 הקביה ואחר הביאן? דומה שאין אלו אותן אלא אחרים הן. אמר הקביה, אם כן יעמדו
 כשם שהלכו ואחר כך אני מרפא אותן. למה - לפני לא נוצר אל (ישע' מ"ב י'). וצ'
 סנהד' צ"א ב' (ושאר מקורות בס"י תיאודור לב"ר, 1186). -

ב מראה הנבאים: דמות החיפאים היום תשתנה לרע ברגם ענה
 ג יענו: ואף הוד מראה האנשים אשר הלכו בתורת היום ואשר
 היו חני תבונות ואשר נשעו שרש החכמה בלבם נהיר ונהרם
 בתמונות שונות ומראה סגיהם נהפך לישעת אורה למען יוכלו
 ד לקבל ולהכיל את-עולם אלמנות אשר הקטח להם מאז: ועל-
 זאת יהיו הבאים אז נאנחים יותר על-אשר עזבו את-תורתם ואנניהם
 ה הקבירו משמע חכמה ומקבל בינה: וכאשר יראו את-אלה אשר
 התרוממו עליהם עתה ואז יתרומו הם והתפארו עליהם והשתנו
 אלה ואלה אלה ליו מלאכים ואלה לחזיונות תמהוהו ולתמונות
 ו-י ראיה ימסו: בראשונה גבימו ואחר-כך הלכו לענוים: ואלה אשר
 נאלו במעשיהם ואשר עתה התורה תקנותם והבינה תחלקתם
 ח והאמונה חקמתם יראו להם נסים בימיהם: כי יראו את-העולם
 שעשה איננו נראה להם וסו את-הזמן שעשה הוא נסתר משניהם:
 ט-י ולא עוד נקנים הזמן: ובמרומי העולם שהוא ושבנו ודמו למלאכים
 ושוו לכוזבים והשתנו לכל-דמות אשר יחפצו מיסי להוד ומאור
 יא לויתפארת: והשתרעו לפניהם רמזי נדענן ונראה להם גסי
 רוממות בחיות אשר מפתח לכשא וכל-צבא הפלאים האחרים
 עתה בדרבי לבלי הראות והמחזיקים בפקדתי לעמוד תחתם
 יב-יג עד-עת בואם: ויתרון יהיה-אז לצדיקים מזה הפלאים: כי הראשונים
 יקבלו אז את-האחרונים אשר היו מצפים להם והאחרונים את-
 יד אלה אשר ושמעו עליהם כי הלכו: בירגלו מעולם צרה זה
 טו והסירו מעליהם את-סכל המצוקות: על-מה אפוא אברו בני אדם
 את-חניהם וכמה החלימו האנשים אשר היו בארץ את-נשמותיהם:
 טז כי בחרו להם את-הזמן הזה אשר בלי מצוקות לא יוכל עבר
 ויברו להם את-הימים אשר מצאותיהם מלאו אגחות ורעות ונכשו
 בעולם אשר לא נקו לראי ויכו לזמן התפארת על-כן לא גיעו
 אל-הקבור אשר אמרתי אליה לפני-כן:
 נב ואעז ואמר איד ושבחו אלה אשר צרה שמונה להם: ולמה
 ג נתאבל-עוד על-אשר מתו אז למה נבכה ליופדים שאולה: תהינה

נא ג-י שרש החכמה. הוה בן סירא א' ו' וכ' ὁ ἄλλος σοφίας - ואנניהם הכבירו
 מ שמוע. כלשון הכתוב בזכר' ו' יא. - ימסו. מתוך תמיהתם לחזיונות וראותם אותן
 הדמיות. -

הקנינות שמורות לראשית העניי העתיר ותאספנה הדמעות לבוא
 ר-ה הפליון (ואשר והנה) און: גם-אל-מול העקר האחר ארבר: והצוריקים
 ו קעת מהעליהם לעשות: רצו בוסורים אשר תוקרו בהם עתה
 ו אל-תשניחו אל-ושלנתו שונאים: הבונו לאשר שמור לקם ושתרו
 נקשותיכם אל-הגמול אשר נאצר לקם:

נג אחר בברי את-הדברים האלה נרדמתי שם וארא והנה
 עננה אחת גדולה מאד עולה מן-הים ואתבין אליה והנה היא
 מלאה מים לבנים ושחורים וצבעים רבים לפנים האלה וקמראה
 ב כ רק גדול נראה בראשה: וארא והנה העננה עברה במרוצה
 ג מהירה חיש כל ותכם את-כל-הארץ: ואחר החלה העננה להמטיר
 ד על-הארץ את-המים אשר היו-בה: וארא והנה לא אחר הוא
 ה מראה המים היו-רדים מתוכה: כי בתחלה שחורים היו עד-ללזמן
 ורבים היו ואחר ראיתי את-המים והנם בהירים אך לא רבים
 ואחריהם ראיתי עוד מים שחורים ואחר-אלה עוד מים בהירים
 ו עוד שחורים ועוד בהירים: וכן היה שמים עשרה פעמים אכל
 ו השחורים היו רבים בכל-פעם מן-הבהירים: לאסרונה המטירה
 העננה מים שחורים ובהים מכל-המים אשר היו בראשונה ואש
 ח בלולה בהם ובאשר ירדו המים עשו שמות והרם: וארא אחר-
 כן והנה הברק אשר ראיתי בראש העננה אסנה ויורידה עד-
 ט לארץ: ואז האיר הברק אור גדול עד-אשר האיר לכל-הארץ
 ונרא את-המקומות אשר ירדו שמה המים האחרונים וישחיתום:
 י-יא ונקח את-כל-הארץ וימשל-בה: ואחר ראיתי והנה שנים עשר
 יב נהרות עולים מן-הים ונפבו את-הברק ונקשו סחת ירו: ואני
 הקיצוטי מקדם:

נג-ו חן כרי דיבור הוא מפסיק שאלמו אל הגבורה בנוגע למה שמוסל על הזכאים
 לעשות והוא פונה בדבריו אל הזכאים גופם ומורה להם היאך עליהם להתנהג באותו
 זמן. — ואל-תשגחו אל-[שלות] שונאיםכם. כך שיערתי לפי ההמשך. והנוסח הסורי
 (ולמנא גיר חירין אנתון במצטלינותהון דסניכוון=ולמה תשגחו אל נסית שונאיםכם) איני
 יודע לפרנס. —

ט. מראה הענן של מים שחורים ובהירים ומשרו — הודעה לברוך על סטירתו וצווי ללמד את העם
 (נג-יז-יח).

נג א עגנה אחת גדולה מאד. כן ציל (לפי ג'ו ג'). ולא כמו בסורי: עננה אחת
 היתה עולה מים גדול מאד. —

נד וְאֶתְסַלֵּל אֶל־שָׂדֵי וְאָמַר אֶתָּה וְנִי לְבִדְדִי יוֹדֵעַ מֵרֹאשׁ יָמֹת
 עוֹלָם וְאֲשֶׁר וְקָרָה בְּעַתִּים אֶתָּה מֵבִיא בְּדִבְרֶךָ וּלְקַעֲמַת מַעֲשֵׂי יוֹשְׁבֵי
 ב אֶרֶץ תִּמְהַר רֹאשֵׁי הַמְּנִינִים וְסָךְ הַעֲתִים אֶתָּה לְבִדְדִי תִדְרֹג: (וְאֶתָּה)
 ג הוּא אֲשֶׁר מִמֶּךָ לֹא יִסְלָא מֵאוֹמָה וְכִלְ־דָבָר תַּעֲשֶׂה בְּרָמּוֹ: (וְאֶתָּה)
 הוּא אֲשֶׁר בְּעַמֻּקִּים כְּמִרוֹמִים בָּאִים לְסִנְיָה וְרֹאשֵׁי עוֹלָמוֹת לְדִבְרֶךָ
 ד מִשְׁתַּרְתִּים: (וְאֶתָּה) הוּא הַמְּגַלֵּה לִירֵאִיָּה אֶת־הַמּוֹכֵן לָהֶם לִהְיוֹת וְזֹאת
 ה תַּנְחִימִיתִיהֶם: (וְאֶתָּה) מוֹדִיעַ גְּבוּרֹתֶיךָ לְאֲשֶׁר לֹא יִדְעוּ וְגֵרֵר תַּסְרִיץ
 לְאֲשֶׁר לֹא יָבִינוּ וְתֹאדִיר מִחֲשָׁבִים וְתַגְלֵה צְפוֹנוֹת לְאֲשֶׁר אֵין בָּהֶם
 ו דִּסִּי לְאֲשֶׁר נִכְנְעוּ לָךְ וּלְתוֹרָתֶךָ בְּאַמְוִיָּה: אֶתָּה הַרְאִיתָ אֶת־עַבְדְּךָ
 ו אֶת־הַמֶּרְאָה הַזֶּה גִּלְגָּא לִי נִם־אֶת־שִׁשְׁרוֹ: בִּי יִדְעִתִּי בִי עַל־אֲשֶׁר
 בְּקִשְׁתִּי מִמֶּךָ עֲנִיתִי וְאֲשֶׁר שְׁאַלְתִּי גִלִּיתִי לִי וְתוֹדִיעֲנִי מִה־הַקִּיל
 אֲשֶׁר־בִּי אֲשַׁבְּחָה וְיָמָה הָאֲבָרִים אֲשֶׁר בָּהֶם אֶעֱלֶה־לָּךְ תּוֹדָה וְתַהֲלֵלָה:
 ח וְלוֹ הָיוּ כָּל אֲבָרֵי סִיּוֹת וְשִׁעְרוֹת רֹאשֵׁי קוֹלֹת לֹא יִבְלִיתִי בְּכָל־
 זֹאת לְשֵׁלֶם תּוֹדוֹת לָךְ וּלְהַלְלֶךָ כֹּאֲשֶׁר לָךְ וְאֶתָּה וְלֹא אוֹכֵל לְתַנּוֹת
 ט אֶת־תַּסְאֲרָתֶךָ וּלְהַבִּיעַ אֶת־יִסְעַת הוֹדָה: בִּי מִי־אֲנִי בְּבִנִי הָאֲדָם
 וּמִה־עֲרֵבִי בְּתוֹךְ הַטּוֹבִים מִמֶּנִּי בִּי שְׁמַעְתִּי אֶת־כָּל־הַנִּסְלָאוֹת הָאֵלֶּה
 י מִסִּי עֲלִיּוֹן וְהַבִּשְׁחוֹת לְאִין־עֲרוֹף מִסִּי יוֹצְרִי: תִּבְרַךְ מִיּוֹלָדוֹת אֲמִי
 יא תִּהְלֵל בְּנָשִׁים הוֹרְתִי: וְאֲנִי לֹא אֶחְשֶׂה מִהַלֵּל שְׂדֵי וּבִקּוֹל תּוֹדָה
 יב אֶסְפָּרָה נִסְלָאוֹתַי: בִּי מִי יַעֲשֶׂה כְּאוֹתוֹתֶיךָ אֱלֹהִים וּמִי יִשְׁגֵּי עִמָּךְ
 יג מִחֲשָׁבֶתֶךָ בְּחַיִּים: (וְאֶתָּה) מְגַלֵּה אֶת־כָּל־הַיִּבְרִיּוֹת אֲשֶׁר בְּרָאָה
 וּמִיָּנָה וְכִלְ־מַעֲשֵׂי אוֹרָה אֶתָּה כּוֹנֵנָה לָךְ וְאַצְרוֹת הַחֲבָמָה תַּסַּח
 יד כִּסְאָה הַכִּינּוֹת: וּבִצְדֶק יֹאבְדּוּ אֲשֶׁר לֹא אֶהְבּוּ תוֹרָתֶךָ וְשִׁבְט
 טו הַמִּשְׁפָּט מִחֲכָה לְאֲשֶׁר לֹא נִכְנְעוּ תַּסַּח יִדָּה: (וְאֲמִנִּם) חֲמָא אָדָם
 בְּתַחֲלָה וַיָּבֹא עַל־כָּל מוֹת בָּלֹא עֲתוֹ הֲלֹא אִישׁ אִישׁ מַצְאֲצִאוֹ
 הָבִין לְנַפְשׁוֹ אֶת־הָעֲנוּי הַבָּא וְכֵן בְּסִרְי לְנַפְשָׁם אִישׁ אִישׁ מֵהֶם

נד א בסורי כתוב כאן בראש הפרק: תפלת ברוך. — ימות-עולם. בסורי: רומהי
 דעלמא (=מרומי העולם). וברור שצ"ל יומהי. שרי בזמן הכתוב מדבר ולא במקום. —
 כ-ה ממך לא יפלא. על דרך הכתוב ברא' י"ח י"ד, ירמ' ל"ב י"ז וכ"ז. — לסגנון של
 הגזמה שבפי"ה השוה תפלת נשמת: אלו פינו מלא שירה כים ולשוננו רנה כהמון
 גליו... אין אנחנו מספיקים להודות לך... כיוצא בכך יש בשהשיר א' ג': ר'
 אליעזר אומר אם יהיו כל הימים דין ואנמים קולמוסין ושמים וארץ מגילות וכל בני
 האדם לבלרים אין מספיקין לכתוב תורה שלמדתי (וכבר השתמש בסגנון זה בעל אקדמות
 טו-י"ט מליני). — גזירה ובחירה מתרוצצים יחד. על דרך אבות ג' י"ט: הכל צפוי והרשות נתונה

כו-י את-הקבור הבא: ואמנם המאמין יבא על-שקרו: ועתה הכותו
 לבליון רשעי ומינו כי קשה תקנשו על-מאמכם לשנים עצת עליון:
 יח כי מעשיו לא הורוכם דעה ואח-מלאכת בריאתו הנשללה העומדת
 יט לעד לא הביאה חכמה בלבכם: אדם עולל אפוא רק לנפשו
 כ ואנחנו קלנו באדם היינו איש לנפשו: ואתה אלני באר-נא לי
 כא את-הדברים אשר גלית לי ואשר אשאל מפה הודיעני: כי בקץ
 הנמים ושלם גמול לעושי רע ברעתם ואת-המאמינים תהדר באמונתם:
 כב כי את-אשר-לקח אתה תגדלם ואת החושאים תמחה מתוך שלך:
 נה ויהי ככלותי לדבר את-דברי התפלה הזאת ואשב שם תחת
 ב העץ ליום בצל הענפים: ואהי משתומם ותמה ושוקל במחשבותי
 את-הרב המוב אשר דחו מעליהם החושאים בארץ ועל-הקענוי הרב
 ג אשר בורלו והם הלא ידעו כי ותענו על חסאם: ועוד אני חושב
 על-הדברים האלה וקאלה והנה רמיאל המלאך המקנה על חיוניות
 ד אמת נשלח אלי ויאמר לי: ברוך מדוע ישער לבך ולמה יבהלוך
 ה רעיונותי: ואם-עבד וקשה אותך השמועה אשר שמעת על-הדין
 ו מה-יהיה כאשר תראהו עין בעין: ואם-עבד נדהמת בצפייתך אשר
 ז תצפה ליום שדי מה-יהיה כאשר תגיע לבואו: ואם-עבד נבוכות
 משני הדבר אשר הודיעך ענות החושאים אחי-כי כאשר וגלו
 ח המעשים ההם תמחון: ואם-עבד נמצאת בשמחה את-ספרשת המזכות
 והרעות אשר תבאנה אז מה-יהיה כאשר תראה את אשר וגלה
 יי בקורו את-אלה ובשמחו את-אלה:

ובטוב העולם גדון והכל לפי רוב המעשה. והשוה יוספוס (מלחמ' ב' ח' יד) על
 הפרושים: הם אומרים כי הכל תלוי בגזירה (εἰσαρμμένῃ) ובאלהים. אבל עשיית הצדקה
 והסכה היא על הרוב בידי אדם ובסיוע בכל דבר אף מצד הגזירה. - השוה ספרי דב'
 שכינ: בניו של אדם הראשון אתם שנקנס עליו מיתה ועל כל תולדותיו הבאים אחריו
 עד סוף כל הדורות. - כאן הוא מבחין בחטאו של אדם ב' נקודות: א) אותו החטא גרם
 לכל בני אדם רק למיתה ולא לסבל החיים. ב) גורלו של כל אדם הוא רק לפי זכויותיו
 או חובותיו. אבל אין מצבו נמשך מחטאו של אדם הראשון. - כי מעשיו לא הורוכם
 יח דעה. על דרך תהלי יט א' (ועוד): השמים מספרים כבוד-אל ומעשה ידיו מגיד תרקיט. -
 דמיאל (בטורי רמאיל) המלאך נמצא עוד לקמן סיג' ו' ובחזון עזרא (בטורית)
 ב' ליו. ואילו לא מסתפינא הייתי סבור שעיקרו רזיאל. שהרי גלות רזים נשתלת.
 ואילו רמיאל (בחנוך א' ביוניז כ' ד', סיבילות ב' רסיו-רייז) ממונה על הזמנת הנשמות
 לדין (וע' (Schwab, Vocabulaire de l'angéologie, p. 248). -

יען אשר שאלת מאת העליון לגלות לך פשר המראה אשר
 ראית לשלחתי להגיד-לך: והודע הודיעה שדי את-הליכות הנאמנים
 אשר עברו והעתידים לעבר בעולמו מראשית בריאתו ועד-אחריתו
 כסוד-שוא כסוד-ראמת: ואשר ראית עננה גדולה עולה מקרבם
 והולכת ומכסה את-הארץ הוא ארץ-העולם אשר עשה שדי כאשר
 עלה במחשבתו לעשות את-העולם: ויהי כאשר נצא הדבר מלפניו
 והנה קם ויהי ארץ העולם מעט מעט ונתקן לסי רב בינת שולחיו:
 ואשר ראית בתחלה מים שחורים בראש העננה אשר נדדו
 בראשונה על הארץ זה הסמל אשר קטא אדם הראשון: כי בגלל
 הסמל בא מות בלא עתו ואכל נקרא בשם נצרה נוצרה והיל
 חולל ועצבון עצב והמשאת החלה ושאל שאלה להתחדש בדם
 והריון-בנים הנה ותאנת-הורים נוצרה ופסל רום אנשים והטוב
 נדף: ומה-ישקר או מה-נחשך מאלה: זאת ראשית המים השחורים
 אשר ראית: ומאלה השחורים נצאו עוד שחורים ער-היות חשך
 הששכים: והוא הנה למחמח-לו ולמחמח אף למלאכים: כי כיום
 י-ג-י הקראו הנה להם חשך: ומהם נדדו וניתקרו בני-שם: ואשר עשו
 כן אסרו באזקים לענותם: ושאר המין המלאכים לאין מספר
 נמנעו ומעשות באלה: ואשר נדדו על-הארץ אבדו בפי המבול
 ונקדו: אלה הם המים הראשונים השחורים:
 אחריהם ראית מים בהירים והם מעינות אברהם ותולדותיו
 ובוא בנו ונבנו והאנשים אשר במוהם: כי בימים ההם עדי-לא

ארץ העולם. במושג הזמן. כלו' אורך ההיסטוריה העולמית ההולכת וגמשת
 כדי י"ג תקופות עד ימות המשיח. שסימנם הוא הברק המאיר שבראש העננה. - פסוק
 ו' היה מעיקרו חרוזים בלשון נוסל על לשון או בצלצולי מלים. צורתו של הכתוב
 בסורית: מטל גיר דכד אעבר מותא דלא כובנה הוא ואבלא אשתמה ועקתא אתעתדתי
 וכאבא אתברי ועמלא אשתכלל ושובהרא שרי דנתקים ושיוול תבעא דתתחדת בדמא וגסבא
 דבניה הוא ורתחא דאבהתנא אתעבד ורבוהא דאנשותא אתמככת וסיבוחא חמת. -
 והמשאת החלה. בסורית: ושובהרא שרי דנתקים (=וגאות-או משאת-החלה להתקיים).
 ונראה שתפס לשון הכתוב (שופ' כ' מ') והמשאת החלה לעלות מן העיר עמוד עשן
 (והשוה שם ליח משאת העשן. ירמ' ו' א' ועל-בית הכרם שאו משאת). וכאן כוונתו
 לאש של גיהנם, כמו שחברו-שאל-מוכיח עליו. - ושפל רום אנשים. לשון ישע'
 י' י"ז. -

לענין שהאבות ידעו את התורה וקיימו מצותיה ע' ביר חוצ' תיאודור עמ' תמ"ג
 ות"ק-תק"א. -

12
 י

13
 ב

נכתבה התורה היתה נודעת להם ומעשי המצות היו אז נעשים
ואז נולדה האמונה ביום הדין הבא ונולדה התקנה להתחדש
העולם ונשע היעוד לתיים הבאים אמרי-כן: אלה הם המום
הבהירים אשר ראית: ג

והמים השלישים השחורים אשר ראית הם ערב כל-החשאים
אשר קמאו העמים אמרי-כן אמרי מות הצדיקים קהם ורשעת
ארץ מצרים אשר הרשיעו בעבודה אשר עבדו בקניהם: וגם
הם אמרי-כן ערי אבדם: נח

והמים הרביעים הבהירים אשר ראית הם בוא משה ואהרן נט

ומרים ויהושע בן-נון וכלב וכל-הדומים להם: כי בימים קהם ב

האיר המאור שבתורת עולם לכל אשר ישובו בחשך למאמינים ג

הודיע הבשמת שגרים ולכוסרים עני-האש השמור להם: וגם ג

השמים קמו בימים קהם ממקומם ואשר היו מתחת לכסא שרי ד

הנודעו כאשר לקח את-משה אליו: ויראהו תוכחות רבות בדברי ה

התורה וקץ הימים כאשר הראית אתה וגם-תבנית ציון ומדותיה ה

אשר נעשתה בתבנית בית המקדש אשר בתינו: ואז הראהו גם- ו

מדות האש ועמקי תהום ולבד הרוחות ומספר נפשי המספר: ואחר ז

אפים ורב-אדר הרום וישר המשפט: ושרש החקמה ורב התבונה ח

ומען הדעת: ורום שחק וגדל גן-עדן וקץ העולמות ותחלת יום ט

הדין: ומספר הקרבנות ואת הארצות אשר לא-באו עדנה: וסר י

שואל ומקום הנמול ומעמד האמונה ומסגת התקנה: ומאור העני יא

הבא ורב המלאכים לאין מספר ואבאות השלמה וחר הבקרים וקול יב

הרעמים ומשמרות שרי המלאכים ואצרות האורה וסליחות הנמנים יג

ומחקרי התורה: אלה הם המום הרביעים הבהירים אשר ראית: יד

והמים השמישים השחורים אשר ראית ממסירים הם המעשים טו

נח א ורשעת ארץ מצרים, שמות א' ד'.

נט ד תוכחות רבות בדברי התורה, בסורי: ומצוות התורה, ואין כאן ענין למצוות.

אלא כוונתו שהקביה הראה לו למשה פרשת התוכחה שבתורה בקשר עם קץ הימים

של גאולת ישראל, כמו שהוא מגלה כאן אף לברוך. - תבנית ציון ומדותיה, רמו

ה-א לכתוב בשמות כ"ה מ'. - לענין מה שהראה ה' למשה ע' תנחומא הוצ' בובר נשא י"ט

(והמקורות שם בהערה).

ט א על דרכי האמרי ע' תוספתא שבת (הוצ' צוקירמנדל) פרקים ו'-ז'.

אשר היו האמורים עושים ולחשי כשפיהם אשר היו עושים ורעות
 ב ריחם ותערכת סמאם : אך גם ישראל השמאו אז בתקאים בימי
 השוקמים אחרי רואים היו אותות רבים אשר עשה יוצרם :
 סא והמים הששים הבהירים אשר ראית הם ימי דוד ושלמה :
 ב ובזמן שהוא היה בגן ציון ותקנת בית המקדש וישרדו לרב דם
 העמים אשר תסאו אז וקרנות רבים הקרבו אז בתקנת בית
 ג-ד המקדש : ושלום ושקט היו בעת ההיא : ותקמה היתה נשמעת
 ה בקהל בקנסיות לרב ותבונה גדלה : ומעדי קדש נחמו בקרבה
 ו וברב שמחה : ומשפט המושלים נגלה אז בלי מרמה וצדקת מצות
 ו שדי נעשתה באמת : והארץ היתה וארץ המדה בימים ההם ויהי
 לתהלה בקלהארצות וען אשר יושביה לא תסאו וציון העיר
 ח היתה אז נקרת קלהארצות והמקומות : אלה הם המים הבהירים
 אשר ראית :

סב והמים השביעים השחורים אשר ראית הם סלה מומת נרבעם
 ב אשר יען לעשות שני ענלי הנהב : וכל מעשי הרשעה אשר
 ג הרשיעו המלכים אשר היו אחריו : וחרם אינבל ונראת הססילים
 ד אשר עברו וישראל בימים ההם : ומניעת הקשר והרעב אשר היו
 ה בארץ עד אשר אכלו גשים פרי בזמן : וימי הנזלות אשר באה
 ו עלתשעת השבטים וחצי בגלל אשר הרבו לחטוא : ונבא שלמנאסר
 ו מלך אשור ונגלם : ועוד נש להגיד הרבה עליהעמים כמה היו
 ח מעולים ומרשיעים לעשות בקלעת וצדק לא עשו מעולם : אלה
 הם המים השביעים השחורים אשר ראית :

סג והמים השמינים הבהירים אשר ראית הוא ישר חזקתו מלך
 ב יהודה וצדקתו וטהרה אשר באה עליו : וכאשר התרגו סנסריב
 גדי אברו ורגזו הנה לו למוקש עדתמו הוא נעמים רבים אשר
 ג היו אתו : ובשמע חזקתו את הברברים האלה כי מלך אשור חושב
 לבא ולתפשו ולאבר את עמו את שני השבטים וחצי השבט הנשארם

סא ימי דוד ושלמה. בסורי: הימים אשר נולדו דוד ושלמה.

סב-ו לפי השוה מליב ו' כיה-כיס. - שלמנאסר. ע' שמינו ג' ור. -

סג-ו ויתחזק חזקיה במצויו. כלשון בן-סירא מיה יי. - כאן שרי הצבא בלכד

(והשוה סנהדר' ציה ב' אמר ר' אבהו הללו ראשי גייסות הן) היו קפיה אלה. ולפי מליב

יט ליה וישע' ליו ליו הוא מנינם של כל אנשי אשור שהומחו בידי המלאך. ובדחיב ליב כיה

וכי-הוא מבקש להסריב נס-את-ציון ויתחזק חזקתו במשעיו וישעו
 על-צדקתו וידבר אל-שדי ויאמר: ראה הנה סתריב מתבונן
 להאבירנו ולהתנאות ולהתסאר כי אבד את-ציון: וישמע שדי
 אל-חזקתו כי חכם הנה ויסן אל-תפלתו כי צדיק הנה: ואז צוה
 שדי את-רמיאל המלאך המדבר אליה: ואצא ואאבד את-הקמון
 שהוא אשר מספר שריהם לבדו הנה מאה ושמנים וחמשה אלה
 וקאיש איש מהם הנה וגדודו כמספר הנה: ואהי שורף ביום ההוא
 את-סגריהם מסניקה ומשאיר קליהם ונשקם מחוץ למען יראו יוחר
 פלאי שדי ולמען יספר שמו בקל-הארץ: וציון נושקה וירושלם
 נגאלה וגם ישראל נחלץ מלחם: וישמחו כל-אשר היו בארץ הברש
 ויהלל שם שדי באמרו: אלה הם המים הבהירים אשר ראית:
 והמים התשיעים השחורים אשר ראית הם כל-הרשעה אשר
 היתה בימי מנשה בן-חזקתו: כי הרבה להרשיע ויחרג את-
 הצדיקים ויסלף את-המשפט ודם נקי שפך ונשים בעולות סמא
 בחוקה ויחרם את-המקדחות וישבת את-קרקנותיהם ואת-הכבדים
 הוציא לכל-ישרתי במקדש: ונעש צלם ולו חמשה סנים ארבעה
 מהם פונים לארבע הרוחות והדמות הסמישית בראש הצלם
 במקניא מיל-שדי: ואז יצא הקנה מלפני שדי לנתש את-ציון
 כאשר הנה בימיהם: וגם-על-שני השבטים וחצי נחרץ משפט
 ללקת בגולה גם-הם כאשר ראית עתה: ותגדל רשעת מנשה
 ויחטק קבור עליון מבית המקדש: על-זה נודע מנשה בימים
 ההם בשם רשע ובאחריתו הנה משפטו באש: אך באחרונה נשמעה

הוא אומר וישלח ה' מלאך ויכתד כל גבור חיל ונגיד ושר במחנה מלך אשור. - כלל
 אף לאנשי הצבא עם שריהם. - את סגריהם מסנימה. השוה סנהד' ציד א': רבי
 אלעזר אמר, תחת כבודו [ישע' י' טז] - משש כשריפת בני אהרן, מה להלן שריפת
 נשמה וגוף קיים אף כאן שריפת נשמה וגוף קיים. -
 לפיג השוה דהיב ליג ז' וישם את-הסל הסמל אשר עשה בבית האלהים שנמסר
 במש': ושמה לצלמא דאביע אפינ' דעבד בביתא דמריא. וע' סנהד' קיג ב' (ובאריכות
 דביר ב' יג): איר יוחנן, בתחלה עשה לו פרצוף אחד ולבסוף עשה לו ד' פרצופים
 כדי שתראה שכינה וחכעם. - כמקנה, השוה יחז' ח' ג' סמל הקנאה המקנה. - וירחק
 כבוד עליון, השוה ילקוט המכירי לתחלים קטיו (סי' כ"ב): כיון שהעמיד מנשה את
 הצלם בהיכל נסתלקה השכינה... לשמים. סנהד' שם: מנשה קדר את האזכרות והרס את
 המזבח. - על תשובת מנשה וסליחת ה' לו ע' דהיב ליג י"ב-י"ט, ופסיקתא דרי"כ (הוצ'
 כובר, דף קס"ב): איר לוי בר חייתא, עשה לו [מלך אשור למנשה] כמין מולי של נחשת

תשלחו לפני עליון כאשר הושל אל-תוף סום הנחשת וימם סום
הנחשת ויהי לו לנם לשעה : ולא חי חיים שלמים כי לא הנה
ראוי ומעשה נדע סוף-סוף בנר-מי ונהה מענה : כי אשר וכל
להיטיב ויכל גם-לענות :

סה וקבה הרשיע מנשה בקשבו כי שדי לא ישלם-לו גמול המעשים
ב האלה על-שניו : אלה הם המום השחורים התשיעים אשר ראית :
סו והמים העשירים הבחורים אשר ראית הם מהר תולדות
יאשיהו מלך יהודה אשר הוא לבדו הנה בימים ההם עובד שדי
ב בקל-לקבו ובקל-נששו : והוא מהר את-הארץ מן-האלילים ונקדש
את-כל-הכלים אשר נטמאו ונשב את-הקדושות לשונם ונרם קרן
לקדושים ונרומם את-הצדיקים ונקבד בתבונתו את-כל-החכמים
ונשב את-הפכנים לכהנתם ואת-המכשפים ואת-הקוסמים ואת-
ג האבות בער מן-הארץ : והמעט כי הני את-הרשעים אשר היו
בחיים ביינם את-עצמות המתים הוציא מקבריהם וישקם באש :
ד ואת-המוטרים ואת-השבתות הקים בקדשתם ואת-השמים שרף
באש ואת-נביאי השקר המתעים את-העם גם-איתם שרף באש
ואת-בני העם אשר היו שומעים להם בעודם חיים השליך אל-
ה נחל קדרון ונקם עליהם גל-אבנים : ונקמא קנאת שדי בקל-נששו
והחוק הוא לבדו בתורה בימים ההם עד-אשר לא השאיר ערל
ו או מרשיע בקל-הארץ כל ימי חיו : ועל-כן יקבל שכר-עולם
ז ומקבד ונהה לשדי בקץ הימים יומר מרבים : כי למענו ולמען
ח הדומים לו נבראו והוקנו הנקבדות אשר הנד-לך עליהן : אלה
הם המום הבחורים אשר ראית :

(הכוונה לסום הנחשת שלכאן, וע' תרגום לדה"ב ל"ג י"א) ועשה אותו נקבים נקבים,
וגתנו לתוכו והתחיל מסיק תחתיו, וכיון שראה צרתו צרה לא הניח עין שלא הזכירה.
צלמא פלן אחא שיוביה. מכיון שלא הועילו לו כלום אמר זכור אני שהיה אבא מקריא
אותי את הפסוק הזה בצר לך... ושבח עד ה' אלהיך [ד' ל' וליא]. חרי אני קורא
אותו... והיו מלאכי השרת סותמין את החלונות של רקיע שלא תעלה תפלחו של מנשה
לפני הקב"ה... מה עשה לו הקב"ה. חתר לו כמין חתירה חחת כסא הכבוד שלו ושמע
תחינתו (וע' הסי' החיצוני תפלת מנשה). —

סו ד ואת-המועדים ואת-השבתות הקים בקדושתם. לשון זה אינו ענין
לכאן, ומקומו בפסוק ב' אחר הלשון וישב את-הכהנים לכהנתם. — אשר הנד-לך
עליהן. לעיל י"ד י"ח. —

סו והמים השחורים השנים-עשר אשר ראית הם הצרה אשר
 ב באה עתה על-ציון: התחשב כי המלאכים אשר לפני שדי לא
 יתעצבו על-אשר נמסרה ציון ובגד-אויב] והעמים מתפארים בלבותם
 ומתאספים לפני פסיליהם ואומרים גדושה אשר ימים רבים היתה
 ג דשה ואשר היתה כבשת נקבשה: התחשב כי באלה ישמח
 ד-ה העליון או כי יהלל שמו: אך מה-יהנה למשפט צדקו: אמרר
 כן תתקף צרה ומצוקה גם את-הנפוצים בגוים ויושבים בקל-
 ו מקום לתרפות: כי בקל-היות ציון עזובה וירושלם שקמה כן
 יגדל כבוד האלילים בערי הגוים וישנן קטרת הסמים אשר לצדקת
 ז התורה דעך בציון ובקל-מקום בציון עשן הרשעה עולה: וקם
 מלך בקל אשר החריב עתה את-ציון והתנשא על-הגוים] ולבו
 ח-ס יהנה רמות נגד עליון: אך גם-הוא יפל באחרונה: אלה הם
 המים השחורים:

סח והמים השנים-עשר הבהירים אשר ראית זה הדבר: הנה
 ב ימים באים אחרי-כן ועמך יפל במצוקת סכנה וקלם יחד יהיו
 ג אפונים לכליון: אחריהם ינצלו ואוֹבִיָּהֶם יפלו לפניהם: והיתה להם
 ד אז שמחה רבה: וקשת תהיה בעוד מעט מוקר תשוב תבנה ציון
 וישבו ותקנו קרבנותיה והבהנים ישובו לשרת והעמים ישובו ויבאו
 ה-ו לשארה: אך לא במספר-רב בקדם: ואסרי הדברים האלה תהנה
 ז מסלת עמים רבים: אלה הם המים הבהירים אשר ראית:
 סט והמים האחרונים אשר ראית אשר היו שחורים מכל אשר
 היו לפניהם אשר היו אחרי מספר השנים-עשר שהיו מאססים יחד
 ב לבד-העולם הם: כי עליון חלקם מכראשונה וען כי הוא לבדו
 ג יודע את-אשר עתיד להיות: כי רעות הרשעים השתידות להיות
 ד לפניו ראה הוא מראש והן שש למיניהן: וצדקות הצדיקים

סו ב ומתאספים... ואומרים. בסורי: וכנשא... ואמרין (=והקהלות... ואומרים). והיו
 של ואומרים מוכחה על הפעל (ולא על השם). - על-הגוי[ם]. בסורי: עלי-הגוי
 (ביחיד). והשוה יחז' כ"ט ט"ו ולא-תתנשא עוד עלי-הגוים. -

סח-ג רמז למה שמסופר במגילת אסתר. - בס"ד ירמז למקדש שני שלא יהיה מפואר
 כראשון. -

סט-ב האחרונים. בסורי בטעות: האחרים. - חלקם מבראשונה. הפריד את המים
 הללו משנים העשר שקדמו להם. -

השתירות להעשות לקנין רצה מראש והן שש למיניהן מלבד
 ה אשר נעשה הוא באחרית העולם: ועל-כן לא היו מום שחורים
 עם-שחורים ולא מים בהירים עם-בהירים כי זה הפוך:
 ע שמע אפוא ששר המים השחורים האחרונים האלה השתירים
 ב לבוא אחרי השחורים וזה הדבר: הנה מים באים והנה באשר
 יבשל וזן העולם וקא הקציר לתבואת הרעים והטובים והביא
 שדי על-הארץ ויושביה ועל-מושליה רים שונים ותמחון לכב:
 נ ושנאו איש את-אחיו ואיש ברצחו ותגר מלחמה ומשלו נקלים
 ד בנקבדים והתנשאו קטנים על-גדולים: ונקשרו רבים בידי מעשים
 ואשר לא נחשבו למאומה יעלו למשל בארדיר-שם ולעניים והנה
 ה יתרון מן-העשירים ורשעים יתעלו על-גבורים: והחרישו הסבכים
 והכסילים ידברו ולא תקום אז ממשכת בני אדם ואף-לא עצת
 ו האדירים ולא תבא תקנת המקומים: והנה כי נבאו הדברים האמורים
 והנה מבוכה בקל-בני האדם מהם יפלו בקרב ומהם יאבדו
 ז במצוקה ומהם יבשלו בידי אנשים משלהם: ואז יעלה העליון לעמים
 אשר יעדם מקדם וקאו ועשו קרב עם-המנהיגים הנשארים אז:
 ה והנה כל-העמל מן-הקרב ומות ברעש והעמל מן-הרעש ושרף
 ס באש והעמל מן-האש יסוף ברעב: והנה כל-העמל והנצל מכל-
 הדברים האמורים אם-מנצחים ואם-מנצחים יקשרו בידי משיח
 י עבדי: כי כל-ארץ תאכל את-יושביה:
 עא וארץ הקדש תרחם על-אשר-לה והנה בנמים ההם על בנייה:
 ג-ה הוא הפקאה אשר ראית וזה פשרו: ואבוא להגיד-לך את-הדברים
 האלה כי-נשמעה תסלתה לפני העליון:
 עב ועתה שמע גם-על-הבדק המאיר השתיר להיות באחרונה
 ב אחרי המים השחורים האלה וזה הדבר: אחרי כוא האותות
 שנאמרו-לך למעלה והעמים יבוכו וכל זמן משיחי וקרא לכל-

ע ו יבשלו. בסורי: נתעוכו. - אנשים משלהם. על דרך הכתוב במיכה ו' ו' כי
 י בן מנבל אב בת קמה באמה וגו'. - לעמים אשר יעדם מקדם. אולי כוונתו לחיל
 ת-י גוג ומגוג. - יסוף. בסורי: נוסף (לשון הוספת). וכבר תקן Ceriani: נסוף. - גראה שפסוק
 " מקומו אחר סוף. -
 עב א (הבדק המאיר). גראית הגהה זו של Ch מתוך ניג ח'-י"א. במקום המים
 המאירים (=מא נהירא) שבסורי כאן ואף ע"ד ד'.

הקמים ומקם יתנה ומקם יתנה: ואלה הדברים אשר יבאו מאתו
על-העמים השתירים להשאר בחיים: כל-עם אשר לא ידע את-
ישׂראל ולא דבא את-גרע יעקב תיה יתנה: וזה יען כי מקל-
העמים יהיו הקה עובדים את-עמה: וכל-אשר קשלו דבם או אשר
ידעוכם הקה לתרב ימסרו:

והנה כאשר יבניע את כל-אשר בארץ וישוב בשלום על-בטא
מלכותו לעולם אורח-השמה ותרעה מנוחה: ואורגד מרשא
בשל ומסלה תרסן וצרה ומצוקה ואנחה יעברו מתוך בני האדם
וסדרה תתהלך בעולם: ולא עוד ימות ואישל כלל עתו וכל-שנע
שתאם לא יקרה-עוד: ומשפטים ותרפות ומריבות ורדיפות ודם
ותאזות וקנאה ושנאה וכל-הרומים לאלה ילכו בקלמה ויחלסו: כי
אלה הם אשר מלאו את-העולם רעות ובגללם היו חיי בני-האדם
רבי מהומה: וקאו סתו-ינער לשרת את-האדם וסתנים וצטעונים
נצאו מחוריהם לעבר ילד: ולנשים לא יהיו עוד סבלי לדה ולא
מעצבנה בהוציאן פרי-בטן:

והנה בימים ההם לא ייגעו הקוצרים ולא ייעמו הפונים כי
המלאכות תשלמנה מאליהן חיש-קל בנר עושיהן במנוחה רבה:
כי העת ההיא קץ לדבר-סלון וראשית לאשר אין סליפות לו:
עליבן יהיו בה הדברים האמורים למעלה ועליבן ירחקו מן-הרעים
ויהיו קרובים לאשר אינם מתים: והדבר והדרך השאיר אשר בא
באחרונה אחר המים השחורים האחרונים:

ואען ואמר יי מי ידמה טובה והוא לא ישנ: ארמי יחקר
את-ירמיה ואין להם סוף: ארמי ישיג ביקתה: ארמי יוכל לסנות
מהשכות מדעה: ארמי מן-הילודים יקנה לבא עד-אלה לבד
מאשר תרסמם ותתנם: יען כי אסירתם לא תרחם עלי-בני-אדם
גם-החוסים בימיה לא יגיעו לזה לבד מאשר יוכלו להיות נקראים
במקסר שמותם: ונאנקו הסוים היום אס-גרע לקה באנו ונעבר

עג ב-1 במל לפי השערתו של Violet עיקרו: פשל (בכף). - לפיו השווה ישע' יא ר-ט'.
עד ד [הברק המאיר]. ע' ע"ב א'. -
עה א [דעה]. כך (בבנין פיעל) לפי הגהתו של פרלס. ובסוריי: נחדמא... בטובתך (=דעה...
ו-1 לטובך). - החוסים בימינו. על דרך תחלי ט' ייז תהי ירך על-איש ימינו. - נשוב
ונשאל. בזמן של תחית המתים. -

ח את־המעלה אותנו ממצרים אל־הארץ הזאת עוד נשוב נזכר את־
אשר עבר ונשמת על־אשר הנה: ואם־לא נדע למה באנו ולא
נביר ראשות המעלה אותנו ממצרים אז־נשוב ונשאל לאשר הנה
עתה ונתעצב ער־לכאב על־אשר קרה:

עו וינען ויאמר אלי אחרי אשר הודע לה פשר חזון המראה
הנה כאשר התפללתי הלא תשמע דבר עליון למען תדע את־
ב אשר יקרה אשר הדברים האלה: כי עליהם עלה מעל הארמה
ג הזאת אך לא למות כי אם למשמרת ולקצץ הנמים: עליהם אפוא
א־ל־ראש הקר הנה ועברו לסניף כ־ל־המקומות אשר בארץ הזאת
וידמות סבל וראשי הקרים ועממי הניאיות ומעממי הים ומספר
ד הנקרות למען תראה את־אשר עזוב ואנה אתה הולך: מקץ
ה ארבעים יום יהיה הדבר הנה: ועתה לכה והורית בנמים האלה
את־העם ככל אשר תוכל למען ידעו כי לא ימותו בזמן האחרון
אבל ידעו ידעו כי יהיו בנמים האחרונים:

עו ואלך אני ברוך משם ואבא אל־העם ואקבצם מגדול ועד־
ב קצון ואמר אליהם: שמעו־נא בית ישראל ראו כמה נשאתם
ג משנים פשר שבטי ישראל: הלא לכם ולאבותיכם נתן יי את־
ד התורה מ־ל־העמים: וינען כי עברו אחיכם את־מצות עליון הביא
עליכם ועליהם את־הרעה ולא חמל על־הראשונים ונס־את־
ה האחרונים נתן לשבי ולא השאיר להם שריד: ועתה אתם הנכם
ו אתי נה: אם־תִּנְשְׁרוּ אֶרְחוּמֵיכֶם לא תצאו אֶת־אתם כאשר יצאו
ז אחיכם כי אם־המה יבאו אליכם: כי רחום הוא אשר אתם עובדים
אותו וחנון אשר אתם בושחים־בו ונאמ־הוא להיטיב ולא להרע:
ח-ט הלא ראיתם אשר מצא את־ציון: ואולי תחשבו כי במקום חסא

עו ב לפי האגדה היה ברוך בן נריה (=עבד מלך הכוש, ע' ספרי במדבר צ"ט) מן
התשעה שנכנסו בחייהם לגן עדן (ע' דרך ארץ וטא סוף פרק א' ועקסאן דמר יעקב.
ירושלים תרמ"ה, 12, ועוד). - פסוק ג' מזכיר דברים ליד א'-ג'.

י. ברוך מוכיח את העם ולבקשתם כתב ב' אגרות אל תשעת השבטים וחצי שבאשור ואל שני השבטים
וחצי השבט שבבבל (ע"ה).

א מגדול ועד־קטן. לשון אחרונים הוא (אסתר א' ה' וכו', דהייב ליד ל'). וראשונים
היו אומרים להפך: מקטן ועד־גדול (ברא' י"ט י"א, ש"א ה' ט', ירמ' ו' י"ג, ועוד). -
ד הראשונים. חוזר אל עליכם. כל' אל ב' השבטים וחצי השבט. וגם את האחרונים חוזר
אל ועליהם. כל' אל ס' השבטים וחצי. - ולא השאיר להם שריד. הרי הוא כופר

י ועל-כן נחרב או כי הארץ נקבלה ועל-כן נקשה: הלא תדעו
 כי בגללכם אתם אשר קטאתם נחרב אשר לא קטא ובגלל אשר
 יא עולו נתן ביד אויב אשר לא נקבל: נשנן כל-העם ויאמרו אלי
 בקל פחנו נביר הפיכות אשר עשה עמנו שדי ואשר לא נדע
 יב אנחנו הוא ברחמינו נדע: ואתה זאת תעשה-לנו לעמך וכתבת
 גם-אל-אחינו בקלה אגרת תורה ומגילת תקנה למען תחוק גם-
 יג אותם לפני לכתה מאתנו: כי אבדו רועי ישראל וקבו המנורות
 אשר היו מאירות והמענות אשר היונו שותים מהם כלאו את-
 יד זרמם: ואנחנו בחשך נשארנו ובמטבה היער ובצינת המדבר:
 טו ואען ואמר אליהם רועים ומנורות ומענות מן-התורה מוצאם ואם-
 טו אנחנו הולכים הלא התורה עומדת לעד: ואם-תתבוננו בתורה
 ותהיו נזקרים בהקמה לא תבלה המנורה והרוצה לא יעדר והמען
 יז לא יחרב: ובקל-זאת אכתב גם-אל-אחיכם אשר בקבל באשר
 אמרתם אלי ושלחתי בידי בני אדם וגם-אל-תשעת השבטים ונצי
 יח אכתב ושלחתי ביד עוף: ויהי בעשרים ואחד לחדש השמיני
 באתי אני ברוך ואשב תחת האלון בצל הענפים ואיש לא היה
 יט עמדי בלתי אני לבדי: ואכתב את-שמי האגרות האלה האחת
 שלחתי ביד אשר אל-תשעת השבטים ונצי והאחרת שלחתי אל-
 כ אשר בקבל בידי שלשה אנשים: ואקרא לנשר ואדבר אליו
 כא בדברים האלה: אותה עשה עליון אשר תהיה גבוה מכל-עוף:
 כב ועשה לך ואל-תעמד בקל-מקום ואל-תבא אל-קלקון ואל-תעמד
 על-קל-עץ עד-עקרה את-רחב המים הרבים אשר בגנה שרת
 ובאת אל-העם היושב שם והשלכת להם את-האגרת הזאת:
 כג וזכרת כי בזמן המבול קבל-לח מאת היונה פרי-נות באשר שלחה
 כד מן-המבנה: וגם-עורבים שרתו את-אליהו בהביאם לו אכל באשר
 כה צו: גם שלמה בימי מלכותו היה מצוה על-עוף לקחת לכל-

יד בישראלותם של השומרונים. - ואנחנו... כתוב זה מתיחס אל שלפניו כך: אנחנו בחשך
 נשארנו כי כבו המנורות, ובעבי היער אנו חוצים כי אבדו הרועים, וכצית המדבר כי
 יז כלו המענות. - אל אחיכם אשר בבבל, אגרת זו לא הגיעה אלינו, ואולי כוונתו
 כג שישלח להם את כל הספר חזון ברוך. - ע' ברא' ח' י"א. - פרי-זית, במקום עלה
 כה זית, Violet משער כי λάμπος (=טרף, ברא' שם) בחיבה λαρόν נחלף כאן. - על שלמה
 שהיה משמש בעופות ע' קהליר ב' כ"ז: נשר גדול היה לו לשלמה והיה רוכב עליו

המקום אשר חפץ לשלח או לבקש דבר והעוף הנה שומע לו
 כו לכל אשר צוהו: ועתה אל-נא וחר לך ואל-תסנה אל-ימין או
 אל-שמאל כי אם-תעוף והלכת בדרך ישרה למען תשמר את-
 מצות שדי באשר אמתני אליך:

עח ואלה דברי האגרת אשר שלח ברוך בן-נריה אל-תשעת
 השבטים וחצי אשר בעבר הנקרה ובה הנה כתוב בדברים האלה:
 ג-ב כה אמר ברוך בן-נריה לאחים אשר בגולה רחמים ושלום: אחי
 זכור אני אהבת הבורא אותנו אשר אהבנו מקדם ומעולם לא
 ד שנאנו אך יסר וסרנו: ובאמת נדעתי כי שנים עשר השבטים
 ה קשורים בקשר אחד כי ילדי אב אחד אנחנו: ובשבור זה דאגתי
 מאד לעזוב לכם דברי האגרת הזאת בשכם אמות למען יהיו לכם
 תנחומים על-הדעות אשר באו עליכם ולמען תתאבלו גם-על-
 הדעה אשר מצאה את-אחיהם והצדקתם את-משפט (האלהים)
 אשר נזר עליכם לצאת בגולה כי מעט הוא אשר סבלתם לעמת
 אשר עשיתם לבשבור תהיו בזמים האחרונים שנים לאבותיכם:
 ו לבשבור תחשבו כי לטובתכם תסבלו עתה לכל תשפטו ותענו
 באחרית הזמים והיתה לכם תקנת-עולם אם-אד-תסירו מלבבכם
 ו את-מעותי ההבל אשר בגללם וצאתם מפה: את-הדברים האלה
 תעשו והוא יזכר אתכם תמיד הוא אשר דבר עלינו אל-הטובים
 מקמו כי לעולם לא ישבתו ולא יעזבו כי אם-ישוב יקבץ נפוצותינו
 ברחמי הרבים:

עמ ועתה אחי ידע מדעו קדם כל את-אשר הגיע אל-ציון כי
 ב עלה עלינו גבוכדראצר מלך בבל: כי חטאנו לעושינו ולא שמרנו
 נ את המצות אשר צונו ונש-הוא לא יסרנו בבל הראוי לנו: כי אשר
 מצא אתכם נזר גם-עלינו ותקרינה גם-אותנו באלה:

והולך לתדמור במדבר ובא בו ביום אחד (ועוד אגדות על הדוכיפת וכדומה שהאריך
 בהן גרינבוים בספריו Neue Beiträge zur sem. Sagenkunde pp. 227 ff., Gesammelte Auf-
 sätze z. Sprach- u. Sagenkunde pp. 33 ff). —

יא. אגרת ברוך ששלח עיי נשר אל תשעת השבטים וחצי השבט (עז-כ"ו).

עח ה והצדקתם את-משפט (האלהים). השות תהלי נ"א ר' למען תצדק בדברך תזכה
 ו בשפטך. — בימים האחרונים. כשיבוא זמן גאולתכם. — אל-הטובים ממנו. אל
 אבותינו. —

ס ועתה אחי אודיעכם כי כאשר סבו האוֹיִבִּים את־הָעִיר וְשָׁלְחוּ
מִלֵּאכֵי עֲלִיֹן וַיִּחְרִיבוּ אֶת־מִצְדֹּת הַחוֹמָה הַבְּצוּרָה וַיַּהֲרִסוּ אֶת־
ב סגֹּת הַבְּרָזֶל הַמִּזְקָּה אֲשֶׁר לֹא יָכְלוּ לִשְׁקֹרֵן: אֵךְ כָּלִים מִכְּלֵי הַקָּדָשׁ
ג הִתְבָּיְאוּ שֵׁן וַיִּחַלְלוּ הָאוֹיִבִּים: וְאַחֲרֵי עֲשׂוֹתָם זֹאת מָסְרוּ לְאוֹיֵב אֶת־
הַחוֹמָה הַתְּרוֹסָה וְאֶת־הַבֵּית הַבְּזוּז וְאֶת־הַיִּכָּל הַשָּׁרוּף וְאֶת־הָעָם
הַמִּנְּצָח וְכָל־זֶה נָמַסַּר לְכָל יִתְשָׁאֵר הָאוֹיֵב לֵאמֹר אֲנַחְנוּ בְּכַתְנוּ
ד הַחֲרָבָנוּ בַּמִּלְחָמָה גַּם־בֵּית הָעֲלִיֹן: גַּם־אֶת־אֲחֵיכֶם אָסְרוּ וַיִּלְיִכּוּם
ה-ו בְּבִלָּה וַיּוֹשִׁיבוּם שָׁם: וַיִּשְׁאַר פֹּה אֲנַחְנוּ מַעֲשִׂים מְאֹד: זֹאת הִיא
ז הַנֶּצֶרָה שֶׁבַּתְּבִיתִי לָכֶם עָלֶיהָ: כִּי יִדְעִתִּי נֶאֱמָרָה כִּי יוֹשִׁיבֵת צִיּוֹן
בְּהִיוֹתְכֶם יוֹדְעִים שֶׁהִיא מַצְלִיחָה הֵיחָה לָכֶם תִּנְחֻמִּים יוֹמֵר מִן־הַנֶּצֶרָה
אֲשֶׁר הָיִיתֶם מַצְרִים בְּרַחֲקֵיכֶם מִמֶּנָּה:

סא וְעַל הַתִּנְחֻמִּים שֶׁמַּעַן דְּבָרִי: אֲנִכִּי הָיִיתִי מִתְאַבֵּל עַל־צִיּוֹן
ב וּמִבְקֵשׁ רַחֲמִים מֵאֵת עֲלִיֹן וְאָמַר: עַד־מָתִי יִהְיֶה אֵלֶּה לָנוּ וְתִבְאֲנָה
ג עֲלֵינוּ בְּכִלְעֵת רַעוֹת כְּאֵלֶּה: וַיַּעַשׂ שְׂדֵי בָרֵב רַחֲמִיו וְעֲלִיֹן בָּרֵב
ד חֲסָדָיו וַיִּגְלִלֵי דָבָר לִנְחֻמִּי וַיֵּרְאֵנִי מִרְאֵה לְכָל־אֶתְעָצָב עוֹד וַיִּודִיעֵנִי
סד סוֹד הַזְּמַנִּים וְכֹא הַשָּׁמַיִם הִרְאֵנִי:

סב וּבְעִבְרִיָּה בַּתְּבִיתִי לָכֶם אָחִי לְמַעַן תִּנְחַמּוּ עַל־דָּב אֲסוֹנְכֶם:
ג וַיִּדְעִתֶּם כִּי נָקָם יִקָּם בְּעֵדְנוּ עוֹשֵׁנוּ בְּכָל־אוֹיְבֵינוּ עַל־כָּל־אֲשֶׁר עָשׂוּ
ד לָנוּ וְגַם־כִּי קָרוֹב מְאֹד הַקֵּץ אֲשֶׁר יָבִיא עֲלִיֹן וְקָרוֹבִים רַחֲמִיו לְבֹא
ה וְלֹא רַחוּק קֵץ מִשָּׁמָיו: כִּי רוֹאִים אֲנַחְנוּ בְּבִשׁוֹב הַגּוֹיִם הַמִּרְשִׁיעִים
ו לַעֲשׂוֹת וּבְכָל־זֹאת לִהְבֵּל יָדְמוּ: וְנִחְזֶה רֵב בָּחֶם וְהִמָּה מַעֲלִים אֲבָל
ז בְּמוֹתָם כְּסוּפָה יִהְיֶה: וְרוֹאִים אֲנַחְנוּ עֵצִים יָדָם וְהֵם מִמְּרִים עַם־שְׂדֵי
ח שָׁעָה שָׁעָה אֵךְ בָּרֶק יִחַשְׁבוּ: וּמִתְבֹּנְנִים אֲנַחְנוּ בַּתְּסַאֲרֵת גְּדִלְתָם
ו וְהִמָּה אֶת־מִצְוֹת עֲלִיֹן אֵינָם שׁוֹמְרִים אֵךְ בְּהִגְדֵּף עֵשֶׂן יִדְמוּ: וְחוֹשְׁבִים
ז אֲנַחְנוּ עַל־הוֹד יִסָּם וְהֵם בְּסִמְאֻתָם יִהְיֶה אֵךְ בַּעֲשָׁב נֹכֵחַ יִכְשׁוּ:
ח וְחוֹשְׁבִים אֲנַחְנוּ עַל חֹזֶק קִשְׁיָם בְּכָלִי וְהֵרָם אֲסְרִיתָם אֵךְ כְּגַל עוֹבֵר
ס יִתְפּוֹצְצוּ: וְאֲנַחְנוּ מִתְבֹּנְנִים בַּתְּסַאֲרֵת עֵצִים וְהֵם מִכְּחָשִׁים בְּסוֹב יֵי
אֲשֶׁר יִתְנַהֵל לָהֶם אֵךְ בַּעֲזָן עוֹבֵר יָכְלוּ:

סג כִּי הָעֲלִיֹן יִסְהַר אֶת־נִמְנוֹי וְהִבֵּא עֲתוּתָיו: וְדוֹן יִדְוֶן אֶת־
ב כְּנִי עוֹלָמוֹ וַיִּסְקַד וַיִּסְקַד עַל־כָּל־סִתְרֵי מַעֲשֵׂיהֶם: וְחָקֵר יַחְקֹר כָּל־
ג מִתְשַׁבּוֹת סִתְרֵי וְכָל־אֲשֶׁר בְּמִשְׁכִּיּוֹת לֵב וְקָרֵב אִישׁ וְהוֹצִיאוּ נְלוֹי

- ד לסני כל: עליבן אל-תשעו לאחד מקל-הדקרים אשר ישנם היום
ה אחד חכה נחכה לאשר הקטח-לנו: ואל-נבט עתה אל-תענוגות הגוים
ו כי אם-נזכר נזכר את-אשר הקטח לנו לקץ הימים: כי גבולות
ז הזמנים והעתים עבר ועברו וקל-הנעשה בהם נהדו ונלסו: וסוף
ח העולם נראה אז את-גדל כח מנהיגו וקל-דקר למשפט נבא: ועל-
ט כן הבינו אתם את-לכבכם לאשר האמנתם לשנים סן תדחו משגי
ס העולמות בהיותכם גולים פה ומענים שם: כי בקל-דקר אשר
ישנו או אשר הנה או אשר יהנה אין הטוב קלו טוב ולא הרע
י-א קלו רע: כי כל-מרפא עתה נהפך למרנה: וכל-גבורה עתה תהפך
יב לחלשה וכל-כח עתה נהפך לרסיון: וכל-כח-עלומים נהפך לזון
יג ולבלי וכל-הוד-דיו עתה יבול וימאס: וכל-שלמון נאנה עתה נהפך
יד לשפל וילחרסה: וכל-תפארת גדלה עתה תהפך לחרשת-שתיקה
טו וכל-נאות ועוז עתה תהפך להתבוסה חרישית: וכל-תענוג ושמחה
טז עתה נהפכו לרמה ולכליון: וכל-שאון-נאנה עתה נהפך לעשר ודממה:
יז-יח וכל-הגון ועשר עתה יהנה לשאל לבדה: וכל-חם-תאנה עתה
נהפך למות אבירי וכל-חשק התאות עתה נהפך לשפטים רעים:
יט-כ וכל-מופת-ערמה עתה תהפך למופת-האמת: וכל-ברי-גיחוס המשחה
כא עתה נהפך למשפט ולעגש: וכל ירדות-רמיה תהפך לחרפות
כב נאמנות: וישן כי כל-זה נעשה עתה הנחשב איש כי לא ישלם:
כג ואמנם לכל אלה בוא נבא המקץ:
פר הנה הודעתיכם בעודני חי כי אמרתי אודיעכם למען תרבו
ללמד מצות שדי אשר הודיתיכם ואשים לפניכם מעט ממצות
ב תורתו בשרם אמות: וזכרתם כי העד העיד בכם משה מלפנים
את-השמים ואת-הארץ ויאמר אם-תעברו תורה תפוצו ואם-תשמרוה
ג תשמרו: ועוד הוסיף להגיד לכם כאשר הויתם במדבר שנים עשר
ד שבטים יחד: ואמרי מותו הסירותם אותם מלפניכם ועליבן באו
ה עליכם הדקרים אשר נאמרו לפניכם: והנה משה הגיד לכם מראש
ו בשרם תקרינה ועתה באו עליכם כי עזבתם את-התורה: ונס-אני
אומר לכם אתרי אשר סבלתם כי אם-תשמעו ותעשו את-הדקרים
אשר נאמרו לכם תקבלו מאת שדי את הנאצר והשמור לכם:
ז והאגרת הזאת תהנה לעד ביני וביניכם לבעבור תוקרו את-מצות

ח שדי ולי תהנה צדקה לפני שולחיו: וזכרתם את-התורה ואת-ציון
 ואת-ארץ הקדש ואת-אבותיכם ואת-ברית אבותיכם ואל-תשכחו את-
 ט המועדים ואת-השבתות: ומסרתם את-האגרת הזאת ואת-מסרת
 י התורה לבניכם אחרים כאשר מסרו אבותיכם לכם: ודרשם
 כל-הנשים באמונה והתפללתם בשקידה בכל-נפשכם כי ישוב שדי
 לרצותכם ואל-תשוב לכם תשאיכם כי אם-וכר יזכר צדקת אבותיכם:
 יא כי אם-לא תשמעו קרב מסדיו אוילגנו לכל-יגור:
 סה וידעתם גם-את-זאת כי בימי קדם ובדרות עולמים היו
 ב לאבותינו מושיעים צדיקים ונביאים קדושים: ואולם אז היינו
 בארצנו והם היו מושיעים לנו כאשר תסאנו ומשתירים בעדנו
 לאשר עשנו כי בשוטים היו במעשיהם ושדי הנה שומע תפלתם
 ג וסילח לנו: ועתה הנה הצדיקים נאספו והנביאים נעדרו ואנחנו
 מארצנו נצאנו וציון נלקחה ממנו ואין לנו כיום מאומה מכלעדי
 ד שדי ותורתו: ועתה אם-יגשר ונבין לבנו נקבל את אשר אבד-
 ה לנו ודברים טובים מאשר אבדו לנו הרבה יתר מאד: כי אשר
 ו אבד-לנו בדרסלות הנה ואשר נקבל איננו בדרסלות: גם לאחינו
 ז בתבתי כזאת לבבל כי גם-עמם אעיד את-הדברים האלה: והיו
 ח כל-הדברים האלה אשר נאמרו למעלה תמיד נגד עיניכם כי אנחנו
 עדינו כיום ברוח מרוחנו ובשלמונה: ועוד זאת העליון מאריך
 רוחו אתנו עד-כפה ויודיענו את-השטיר להיות ולא העלים ממנו
 ט את-אשר יקרה באחרית הימים: ולפני דרש המשפט את-אשר
 י לו והאמת את-הראוי לה גבין את-נפשנו למען נקח ולא נלקח
 י ונקבטח ולא נבוש ונגות עם-אבותינו ולא נענה בגד אויבינו: כי
 נעירי העולם עוברים וכל הדריאה בבר בא עד-קצו ובוא הנמים
 הוא קצר וקצר יעברו להם וקרוב הכר אל-המבוע והאניה אל-
 יא החוף ומורד הדרך אל-העיר והסדים אל-הקע: ועתה היו גבונים
 למען תנוחו אחרי אשר תעלו מן-האניה ולא יצא משפטכם לחובה
 יב כאשר תלכו: כי כאשר יביא עליון את-כל-אלה לא יהיה עוד
 מקום להשיבה ולא גבול לנמים ולא ארך לעתים ולא חלישה

לדרךבים ולא מקום לתעלה ולא משלחת לבקשות ולא קבלת
 ודיעה ולא מתן תבנה ולא מקום לנחם-הנפש ולא סיוע למעשי
 סבלות ולא בקשת האבות ולא תפלת הנביאים ולא עזרת הצדיקים:
 אך היה והנה-שם משפט חרוץ לבליין ודרך לאש ונתיב המוביל
 לגיהנם: ולעמית זאת יש תורה אחת ביד-אחד ועולם אחד ולנמצאים
 בו קץ אחד לכלם: או ומה את אשר יוכל לסלח להם ויאבד
 את אשר נקמאו בחטאים:

והנה קבוא האגרת הזאת אליכם וקראתם בה באססו-מיתכם
 בשום-לב: והגיתם בה הרבה בימי צומכם: וזכרתם אותי בוקראתכם
 את-האגרת הזאת כאשר אני זוכר אתכם בה ונשלום לכם מעתה
 ועד עולם:

והי כהשלימי את-כל-דברי האגרת הזאת וקבתבי אותה
 בשום-לב ער-תמה ואגל אותה ואחתמה היטב ואקשרה בצנאר
 הנשר ואמירחו ואשלמהו:

נשלם ספר ברוך בן-עריה:

חזון ברוך ב'

מבוא

ספר זה מכיל את הסיפור על המראות שראה ברוך בן נריה כאשר בקר בחזון לילה בלוח אחד ממלאכי השרת את הרקיעים אשר סמלם לארץ.

הידיעה הקדומה ביותר על מציאות ספר כזה היא אולי מה שכתב אוריגנס בספרו *περί ἀρχῶν* (II, 3. 6). בתוך שאר הראיות המובאות ע"י המאמינים במציאות עולמות רבים מזכיר הוא גם את „ספר ברוך הנביא“, שבו מדובר בפירוש על שבעה עולמות או שבעה רקיעים. עד שנת 1886 לא נודע שום ספר אשר יוכלו לכוון אליו דברי אוריגנס. באותה שנה הוציא Stojan Novaković (בכרך י"ח של עתון האקדמיה שבעיר אג'רם) מתוך כ"י אחד – לפי דעתו מוצאו מן המאה הסיי – נוסח סלאבי של חזון ברוך, שבו מסופר על ברוך שנסא לרקיעים אחדים וראה שם נסתרות. בשנת 1896 מצא Cathbert Butler בכ"י אחד במוזיאון הבריטי נוסח יווני שתכנו דומה לנוסח הסלאבי. הנוסח היווני, כל"י ספר חזון ברוך היווני, יצא עם מבוא והערות ע"י M. R. James (1) והוא ספח אליו גם תרגום אנגלי של הנוסח הסלאבי מאת W. R. Morfill (2). תרגום גרמני של הנוסח הסלאבי יצא בשנה ההיא (1896) ע"י R. Bonwetsch (3). תרגום גרמני של הנוסח היווני עם מבוא והערות נעשה ע"י V. Ryssel (4). תרגום אנגלי עם מבוא ופירוש נעשה ע"י Hughes (5).

מאמרים על חזון ברוך זה נכתבו ע"י ל. גינצברג (6) וע"י פ. קרויס (7). המוציא את הנוסח היווני הציע לכנות את הספר הזה בשם ברוך ד' (8). אבל בסעל קרא אותו חזון ברוך ג', והמתרגם האנגלי קראו ברוך ג'. ידוע, כי מלבד הספר הזה הגיעו אלינו כמה ספרים אחרים המיוחסים לברוך בן נריה או המדברים עליו וכלם נרשמו ע"י ג'ימס (9), אבל לא נמצא שום יחס ישר וברור בין אותם הספרים ובין חזון ברוך היווני. וגם מה שכתב ג'ימס (10), שאולי יש למצא איזה יחס בין חזון ברוך הסורי ובין היווני הזה, שבסוירי ע"י ג' הובטח ברוך על דבר שלא נמצא קיומו בספר ההוא ונתקיים לפי המסופר בברוך היווני, אינו מספיק להוכיח כי מחברו של ברוך היווני השתמש בברוך הסורי.

מה שנמצא בראש ברוך היווני על אבימלך ושדה אגרימס רומז בלי ספק אל המסופר בס' יתר דברי ברוך (ראה בפ' למקום ההוא), אבל מזה אין ראיה כי לפני המחבר היה הספר ההוא, כי אפשר ששניהם שאבו ממקור קדום בכתב או על פה. בכלל, מכל מה שיש בחזון ברוך היווני הדומה למה שנמצא בזה או בזה מן הספרים

1) Apocrypha anecdota II, edited by M. R. James. Cambridge 1897
LI–LXXI, הנוסח היווני (94–84).

2) בספר חז"ל, ע' 95–102.

3) Nachrichten von d. Kön. Ges. d. Wiss. zu Göttingen 1896, 94–101.

4) Die Apokryphen u. Pseudepigraphen von E. Kautzsch II (Tübingen 1900), 446–457.

5) Charles, The Apocrypha and Pseudepigrapha of the Old Testament II, 527–541.

6) בספר הנזכר בהערה א' ע' LIII–.

7) Jewish Encycl. II, 549–551 (Baruch, Apocalypse of).

8) Encyclop. Judaica III, 1121–2 (Baruchapokalypsen).

9 ע' LIII – 10 ע' LIV.

החיצונים¹⁰) או בזה ובזה מספרי האגדה¹¹) אי אפשר להוכיח על הספרים שהיו לנגד עיני הסופר, כי בכל המקרים האלה אפשר או קרוב לודאי כי בעל ברך היווני ובעלי הספרים המכילים איזה דבר דומה לנמצא בספר זה השתמשו בחמר מסורתי משותף, אבל אין אף מקרה אחד שממנו מכל להוכיח השפעה ישירה של ספר אחד על חברו. ואף אם נשער או נניח, כי באיזה מקרה אפשר שאחד מן הספרים הושפע ע"י השני, מתעוררת השאלה מי לקח ממי. אבל הואיל ואין אף אחד מן הספרים הנ"ל אשר התברר זמן חברו בדיוק, על כרחנו אנו משאירים את השאלה בלי הכרעה. ועוד יש להעיר שהספר סבל מידי מעתיקיו הנוצרים, שהכניסו בו תוספת בפרק ד', וכמו כן השפיעו אף על הסגנון, כגון בפרק י"ג שבו הכניסו את המבטאים הנוצריים *πνευματικοὶ κατέρες, ἐξαληψία*, הרומזים אל כנסייה נוצרית ואבות רוחניים נוצרים, במקום לשונות המכוונים לבית כנסת יהודי ולחכמי ישראל.

כמו כן יש בספר גם יסודות מיתולוגיים יווניים והודיים, ביחוד בנוגע לתיאור השמש והירח, העוף חל-פיניקס¹²), וגם מקורות בלתי ידועים לנו, כמו שנראה משמות המלאכים, שאחדים מהם לא נודעו לנו כי אם מתוך הספר הזה¹³).

מכל זה נראה כי מחבר הספר שלפנינו היה מ"בעלי אסופות" (אקליקסיקוס), ואולי קרובה אל האמת השערת גינצברג¹⁴) שהוא היה מבני כת היודעים (Gnostici). אין דרך לקבוע בדיוק את זמן חברו של הספר. מן האמור למעלה יוצא ברור כי זמן הספר לא יוכל להיות קודם למאה השניה לסה"נ, בקירוב. לפי דעתו של ג'ימס¹⁵) יש להוכיח מדברי אוריגנס, המובאים למעלה, כי הספר קדם לאוריגנס, אבל הראיה אינה מוכיחה, כי מי יאמר לנו שהספר שאליו כיון אוריגנס הוא הספר שלפנינו ממש. אדרבא זה אי אפשר, כי בספר המובא ע"י אוריגנס מדובר על שבעה עולמות ובספר שלפנינו לא תוארו כי אם חמשה רקיעים. ואין לומר כי הספר לא בא לידינו בשלימות, כי מה שנמצא בסוף הספר הוא באמת חתימתו. ואפשר כי הספר שאליו כיון אוריגנס הוא המקור אשר ממנו ניטל הספר שלפנינו. ועוד אפשר שבחלק האחרון של הספר המקורי שבו היו מתוארים הרקיע הששי והשביעי נמצאו דברים אופייים עבריים שלא לפי רוח המעתיק, שהיה נוצרי או מכת היודעים, ומפני זה השמים אותם וחתם בתיאור הרקיע החמישי. בנוגע ליחס שבין הנוסח היווני והנוסח הסלאבי די לנו לומר כי מן ההשוואה בין שני הנוסחאות יוצא ברור ששני החבורים יצאו ממקור אחד. הנוסח הסלאבי הוא קצר מן היווני ובמקומות אחדים נראה שהוא קיצור ממנו. בנוסח הסלאבי לא נזכרו כי אם הרקיע הראשון והשני, אבל נזכרו בו כל העניינים שמספר עליהם הנוסח היווני. בתוך הפירוש העירוני על השניים החשובים ביותר שבין שני הנוסחאות.

10) המקומות הדומים נרשמו בפרוט. והספרים החיצונים, שבהם נמצאים בפרט עניינים דומים לנמצאים בחזון ברך היווני הם: חזון עזרא (ע' בפי' לפרק א' על "למה שרפת", פי"א על "מלאכים"), חזון (ע' בפי' לפרק א' על "מלאך הצבאות", פי"ד על "הראני נא את העץ" ופי"ו על "איש" ועל "מיניקס"), חזון ברך הסורי (ע' בפי' לסי' על "ספאל"), יתר דברי ברך (ע' בפי' לפי"א על "מיכאל הסלאב"), חזון משה (ע' בפי' לפי"ד על "הראני נא את העץ" ובפי' לפי"ו על "אנב פיס"), צוואת אדם (ע' בפי' לפי"א על "לקבל את תשלוח"), צוואת י"ב השבטים (ע' בפי' לפי"ח על "בראתו את עונות").

11) ע' בפי' לפי"ב על "כרחק מזרח טעריב", על "פניהם פני אדם", על "עבי הגלגל", לפי"ג על "יהי כאשר בנו", לפי"ד על "הקדמה", על "הראני נא את העץ", לפי"ו על "איש", על "על זה", על "שלוש מאות וחמשה", על "דעטרה על ראשו", לפי"ח על "הוא וקרניו ביום נטמאים", ועל "מפני שהוא טעבב", לפי"ט על "חלחץ", לפי"י על "צטריים" ועל "המים המרטיבים", לפי"א על "לקבל את התשלוח".

12) ע' בפי' לפי"ו על "איש" ועל "חול" ולפי"ח על "לפני הרכב".

13) שמות המלאכים שלפי יריעתו אינם נמצאים במקורות אחרים הם: סטאל (פ"ב) סרטאל (פ"ד), וע'

בפי' המקומות הנזכרים.

14) במקום המובא לעיל.

15) עמוד L.I.

חזון ברוך ב

ספר חזון ברוך על-התעלמות אשר חזה במצות האלהים | ברך אדון:

חזון ברוך אשר ישב על-גג קדרון בוכה על-שבי ירושלם
כאשר נמלט גם-אבימלך אל-שדה אגרסם בנר-אלהים וכן ישב
לד השערים הנסים אשר הנה שם קדש הקדשים:

אזי ברוך הניתי יושב ובוכה ונקצב אל-לבי על-הקסם ועל-

אשר נתן אלהים אל-המלך נבוכדנאצר להסריב את-עירו ואמר:

ב למה שרפת את-ברקך ותשימהו לשמה מדוע עשית זאת

ספר חזון. Διήγησις καὶ ἀποκάλυψις (=סיפור וחזון). - ברך אדון. אדון. לשון קריאה. במלים אלו רוצה הכותב להביא עליו ועל מלאכתו את ברכת ה'. ומובנו כמובן הלשון בע"ה (=בעזרת ה') שנוהגים לכתוב בראש מכתבים וחבורים. - ברוך. אין ספק שהמחבר מכוון לברוך בן נריה הידוע מתוך ספר ירמיהו הנביא (ירמ' ל"ב ל"ז ומ"ג) ומתוך הספרים החיצונים הנקראים על שמו. זה יוצא ברור ממה שנאמר לקמן כי הוא יושב בוכה על שבי ירושלם שהיה בזמנו. - קדרון. בכ"י: γέλ. ואין לו מובן. המ"ל תקן קדרון על סמך מציאות השם הזה בחזון ברוך א' (ח' ו', כ"א א', ל"א א'). אם כן, המחבר מכוון אל נחל קדרון הסמוך לירושלים. - אבימלך. כדי להבין זה יש לשום לב אל מה שכתוב בספר הנקרא יתר דברי ברוך הוצאת Rendel Harris (Cambridge 1889) (הוא הספר שהקדמונים קראו לו ἀποκαλύπτου ἱερείου) סי' ה'. שם מסופר כי אבימלך היה עבד כרשי (וגראה כי יש לחזותו עם עבד מלך הכושי בירמ' ל"ח ו' י"ג, ל"ט ס"ז-י"ח). שירמיהו שלח אותו לפני החורבן אל כרם אגריפס לארות תאנים והוא עשה כמצות הנביא, ואח"כ נרדם ושנתו נמשכה ששים ושש שנים, ובמשך כל הזמן ההוא נשארו התאנים לחות כמו שהיו בזמן אריקן. - אל שדה אגריפס. ἐπὶ Ἀγρίππας τὸ χωρίον. המלה χωρίον יש לפרש באופנים שונים, וגראה שפה יש לה מובן של שדה או גן. לדעתו של Rendel Harris (ע' 12, מביאו ריסל), יש להבין בשם שדה אגריפס הפרדסים של שלמה המלך (קהלת ב' ח', יוספוס קדמ' ח' ו' ג'). ולפי דעתו של F. H. Abel (1935] 61-68) Revue biblique 44) הוא המקום הנקרא Deir seneh שהוא דרך מיל מן ראש הר הזיתים. - השערים היפס. בחזון ברוך א' (ו' ה') מסופר כי ברוך ישב אצל שערי בית המקדש ושם נשא קינה על ציון. ואין ספק כי גם כאן מכוון המחבר אל שערי בית המקדש. תדע שאחר זה הוא מפרש כי הם שערי המקום אשר שם היה בית קדש הקדשים, כלו' בית המקדש. ואין לומר כי כוונתו לשערי בית קדש הקדשים, כי, כידוע, לא היו שערים לבית קדש הקדשים כי אם הפרכת היתה מבדילה בינו ובין הקדש. וגם לא אוכל להסכים עם ג'ימס (ע' LII) שיש כאן רמז על גניזת כלי השרת המסופרה בס' יתר דברי ברוך ג'.

א. הקדמה כללית אל החזון. ובה הוא מפרש איך היה הדבר שברוך הובא ע"י המלאך אל הרקיעים. ונעצב. καὶ ἔχω. (=ובהיות לי). אין ספק כי יש פה שגיאה או חסרון. Ryssel מציע להוסיף λυτῶν (=עצב) או לתקן λενθῶν (=נעצב). אם היה לפני הסופר מקור עברי אפשר ג"כ שהיה לפניו בעברית: ונהיית (דג' ח' כ"ז). - למה שרפת אותה השאלה שנמצאת בחזון עזרא (א' כ"ה ואילך). אבל שם יש לשאלה זו מובן מיוחד. כי המחבר יודע שבני ישראל היו ראויים לסורענות מפני חטאיהם, והוא שואל: וכי בני בבל היו טובים מבני ישראל? וכאן המובן אחר לגמרי: אם היינו ראויים לסורענות

וְלָמָּה זֶה לֹא יִסְתַּתְנוּ מוֹסֵר אֲחֵר וְתִסַּן אוֹתָנוּ בְּיָד גּוֹיִם הַמִּתְקַרְסִים
 ג וְאוֹמְרִים אֵיךְ אֱלֹהֵיהֶם: עוֹדֵנִי בִּיָּדָה וּמְדַבֵּר בְּפִדְרִים הָאֵלֶּה וְאֵרָא
 וְהִנֵּה מִלֵּאדָּה זֶה בָּא וַיֹּאמֶר אֵלַי שִׁים לְבָבְךָ אִישׁ חֲמִדּוֹת וְאֵל־תִּרְבֶּה
 דָּבָר לְדָאֵן לִישׁוּעַת יְרוּשָׁלַם כִּי כֹה אָמַר יְיָ אֱלֹהִים שְׂדֵי אֲשֶׁר
 ה שְׁלַחְנִי לִסְגִיָּה לְהַגִּיד לָךְ וּלְהוֹדִיעַךָ אֶת כָּל־דְּבָרֵי אֱלֹהִים: כִּי נִשְׁמָעָה
 ה לִסְגִיָּה תִּסְלַקְתָּה וְתִבָּא בְּאֲזְנֵי יְיָ אֱלֹהִים: וּבְדַבְּרוֹ אֵלַי בָּזֹאת שִׁקְטָתִי
 וַיֹּאמֶר אֵלַי הַמִּלֵּאדָּה חֲדָל מִהֲדַעַם אֶת־הָאֱלֹהִים וְאַרְאֶה עוֹד מַעֲלָמוֹת
 ו גְּדוּלוֹת מֵאֵלֶּה: וַאֲמַר אֲנִי בְרוּךְ מִי יְיָ אֱלֹהִים כִּי אִם־תוֹדִיעֵנִי וְאִשְׁמַע
 מִמֶּנִּי דָּבָר אִם־אִסְקִיף עוֹד לְדַבֵּר כֹּה יוֹסִיף אֱלֹהִים לְשַׁקְטָנִי בְּיוֹם־
 ו הַדִּין אִם־אֲדַבֵּר עוֹד: וַיֹּאמֶר אֵלַי מִלֵּאדָּה הַצְבָּאוֹת בּוֹא וְאַרְאֶה
 נִסְתָּרוֹת אֱלֹהִים:

ב וַיִּקְרָאנִי אֱלֹהֵי־הַמָּקוֹם אֲשֶׁר שָׁם הִעֲמָדוּ הַשָּׁמַיִם וְשָׁם נִהַר
 אֲשֶׁר אִישׁ לֹא יוֹכֵל לְעֵבֶר אוֹתוֹ וְאֶת־לֵא רֹחַ זָרָה מִקְלֹה־רוּחוֹתָהּ

הלא יכלת להביא עלינו ענש אחר, שלא יהיה לנו, נוסף על הצרות הבאות עלינו, גם לעג
 הגוים? - ברמך. ע' ישע' ה' א', יחז' יז ו', משל זה נמצא ג"כ בחזון עזרא ג' כ"ג. -
 ג המהרסים. אותנו ואותך. - איה אלהיהם. השוה תהל' ע"ס י', קט"ו ב' - איש
 חמודות. השוה דנ' י' י"א. - את כל דברי אלהים הדברים האלהיים הנעלמים והנסתרים. -
 ה מהכעיס את האלהים. בדברים שאינם ראויים להאמר, כי מי יאמר לו מה תעשה. -
 ת עלומות גדולות מאלה. ברוך שואל על חרבן ירושלם, שלפי דעתו הוא דבר שאין
 לו טעם גלוי, והמלאך אומר לו: אל תדאג לזה כי אני אודיעך נסתרות גדולות ועמוקות מאלה
 ו שאתה שואל עליהן. - כה יוסיף... כל' אני נשבע שאם תודיעני הנסתרות שאמרת לא
 אוסיף עוד לדבר ולשואל על החרבן, ואם כה אעשה ואעבור על שבועתי מודה אני שהנני
 ז ראוי לענש מאת האלהים לא רק בעולם הזה כי אם גם בעוה"ב ביום הדין. - מלאך
 הצבאות. תאר זה נמצא עוד בחנוך א' בחלקו היווני כ' ל' ששם נקראים ἄγγελοι τῶν
 δυνάμεων (=מלאכי הצבאות) המלאכים הקדושים השומרים, והם אוריאל, רפאל, רעואל,
 מיכאל, שריאל, גבריאל. לפי גירסא אחת של הנוסח היווני יש להוסיף על ששת המלאכים
 האלה גם מלאך שביעי והוא רמיאל (Ῥεμυήλ). מלאכי הצבאות נזכרים ג"כ בס' חנוך הכוש
 (ס"א י') לגבי שאר כתות המלאכים. -

ב. עלית ברוך למרום אחרי עברו את גבולות הארץ - ביאתו אל הרקיע הראשון ששם נשמות אנשי
 דור הפלגה בצורת חיות משונות - ידיעות על מדת השמים ועל מרחק השמים מן הארץ.

תיאור הרקיעים בספר זה אינו דומה ברוב פרטיו אל התיאורים הנמצאים בספרי חזיונות אחרים,
 גיימס במביא לספר הזה נחן לוח להשוואת התיאורים על הרקיעים כפי ספרי החזיונות השונים. -

המקום אשר שם העמדי השמים. המקום שעל הארץ שבו עומדים העמודים אשר
 א השמים נכונים עליהם. - נהר. נראה שנהר זה הוא האוקינוס הסובב את הארץ לפי דעת
 הקדמונים (וכן פי' גיימס וריסל שהביאו מקומות אחרים מתוך הספרים החיצוניים של יהודים ושל
 נוצרים שבהם האוקינוס נקרא נהר). לדעתו של גינצברג (במאמרו על חזון ברוך JE II, 554-6)

ב אֲשֶׁר שָׁם הָאֱלֹהִים: וַיִּקְחֵנִי וַיְבִיאֵנִי אֶל־הֶרְקִיעַ הָרָאשׁוֹן וַיֵּרְאֵנִי שְׁעַר
גָּדוֹל עַד־מְאֹד וַיֹּאמֶר אֵלַי נְבוֹזָאָה בִּי וַנִּכְאָ וַנַּעֲבֹר כְּכַנְקָנִים מִהֶלֶךְ
ד קִדְרָךְ שְׁלֹשִׁים יוֹם: וַיֵּרְאֵנִי בִקְשָׁה בְּתוֹךְ־הֶרְקִיעַ וַהֲיִשְׁלָבִים כִּה
ה אֲנִשִּׁים אֲשֶׁר שָׁנִיתָם שְׁנֵי שָׁנִים וַקְרַנִּיתָם קְרָנֵי אֲזִלִּים וַרְגְּלֵיהֶם רַגְלֵי
ו עֲזִים וַקְרַנִּיתָם קְרַנֵּי כְּשִׁים: וַאֲשָׁאֵל אֹנִי כְרוּךְ אֶת־הַמֶּלֶאךָ הַגִּידֶהָ
ו זָא לִי מָה עָבִי הֶרְקִיעַ אֲשֶׁר הִתְהַלַּקְנוּ בּוֹ וּמַה־מִּדְּתוֹ וּמָה וְאֶרְךָ
ה הַבִּקְשָׁה לְמַעַן אֲגִיד גַּם־אֲנִי לְבְנֵי הָאָדָם: וַיֹּאמֶר אֵלַי הַמֶּלֶאךָ אֲשֶׁר
שָׁמוּ סָמְאֵל הַשֹּׁעֵר הָזֶה אֲשֶׁר אָתָּה רוֹאֶה הֵיא שְׁעַר הַשָּׁמַיִם וַכְּרַחֵק

נרמז כאן אל המים העליונים ולא אל ים אוקינוס. אבל קשה לקבל את פירושו. כי עד
כאן לא עלה ברוך אל השמים, ואיך ראה את המים העליונים בהיותו עוד על הארץ? -
רוח זרה... לשון דומה לזה נמצא בספר Δουίησις Ζωόντων (=ספור זוסימוס), סי' ב'. כבר
הראה ג'ימס שנמצא שם קול יוצא מן הנהר אומר אל זוסימוס: לא תוכל לעבר בי, ראה מה
שיש בין הנהר ובין השמים. זוסימוס רואה ענן מבדיל כחומה בין הנהר ובין השמים, והענן
אומר אל זוסימוס: בי לא יעבר מעופף מן העולם הזה ולא נשיבת רוח (πνοὴ ἀνέμου) ואף
לא השמש. ונראה כי גם כאן המובן הוא: אין איש ואין רוח נושבת בארץ אשר יוכלו
לעבר את האוקינוס. לולא היה לפנינו המקום הזה של ס' זוסימוס היה נראה לפרש πνοὴ
(=נשיבה) במובן של נשמה, ולבאר: כל נפש חיה לא תוכל לעבר את הנהר. - זרה. ἔστιν.
כלו' אפילו הרוח הנורה מכלן, היינו רוח שאינה מצויה, היוצאת מן הכלל בגבורתה. -
ב ויביאני אל־הרקיע הראשון. הוא ספור דרך כלל, ואח"כ הוא יורד אל הפרטים
ומספר כי המלאך הראהו שער גדול שהיה על הארץ והוא השער שבו יוצאים מן הארץ ונכנסים
אל השמים, אבל לא אל השמים ממש, כי יש מרחק גדול בין הארץ ובין השמים, ומרחק זה
שהוא מהלך שלשים יום עברו המלאך וברוך כמו בכנפים, כלו' ברגעים אחדים, בתעופה.
ואחר כך בא ברוך לספר מה שראה בגלגל הראשון. וכל זה יוצא ברור ממה שמסופר בתחלת
פרק ג' (וע"ש). - שער גדול. שער זה הוא המקום שממנו יוצאים מן הארץ ונכנסים אל
השמים. דלתי שמים (תהל' ע"ה כ"ג) או ארבות השמים (ברא' ז' י"א, ח' ב') הן מונחות, ושער
השמים שבכאן עומד וקוף. - פנייהם פני שורים... לפי האגדה שבסנהדר' ק"ט א' בשם
ר' ירמיה בן אלעזר היתה כת אחת מאנשי דור הפלגה לקופים ורוחות ושדים ולילין. - עב'י
ד הרקיע. τὸ πᾶχος τοῦ οὐρανοῦ. לא נתברר לי מהו עב'י הרקיע שעליו שואל ברוך.
וגם המפרשים לא בארו. אפשר שכונתו למדת מה שבין הרקיע הזה ובין זה שלמעלה ממנו.
כלו' לקומתו, כמו שמצינו בהזון פולוס (פ' ל"ב), ששם הוא מדבר על מדת עמק התהום. אם
פירוש זה נכון, אולי יש להשוות את האמור כאן עם המימרא דר' פינחס בשם ר' הושעיא
בבב' (ד'): כחלל שבין הארץ לרקיע כך יש בין הרקיע (והוא הרקיע הראשון) (מים העליונים
(שהם למעלה מן הרקיע). והשווה חגיגה י"ג א' עב"ז של רקיע הוא כפי מדת המהלך מן
הארץ עד לרקיע. - פמאל. Φαμαλή. נראה כי בעל חזון ברוך הסלאבי היה גורס Φανουλή
(=פנולא). לדעתו של ג'ימס הגירסה הנכונה היא Παμύλη (=פמיאל), כי השם הזה נמצא
בהזון ברוך א' (ג'יה ג'). ושם נאמר על המלאך הזה שהוא הממונה על חזיונות האמת. ואולי
יש לזהות מלאך זה עם המלאך Ρεμύλη (השונה בס' על מלאך הצבאות בפרק א'). ובחזון
עזרא ב' ל"ו נמצא שם דומה לזה: Remibel או Hieremibel. - וכרחק ומורת ממערב. -
אין ספק כי בנוסח היווני חסרות מלים אחדות. שם נמצא καὶ τοῦ πάλιν ἐστὶ καὶ

הַשָּׁמַיִם מִן־הָאָרֶץ בְּן שְׁבִי הֶרְקִיעַ וּכְרַחַק וּמִזְרַח מִמַּעַרְבּוֹ בֶּן אֶרֶץ
הַבִּקְעָה אֲשֶׁר אַתָּה רוֹאֶה: וַיֹּאמֶר מֶלֶאֶךְ הַצְּבָאוֹת אֵלַי עוֹד בּוֹא
וְאֶרְאֶךָ נִסְתָּרוֹת גְּדוֹלוֹת מְאֹלָה: וְאָנֹכִי אֶמְרָתִי הַגִּידָהָנָא לִי קֹהֵל
הָאֲנָשִׁים הָאֵלֶּה וַיֹּאמֶר אֵלַי אֵלֶּה הָאֲנָשִׁים אֲשֶׁר בָּנוּ אֶת־הַמִּנְדֵּל
לְמַרְדּ בַּאֱלֹהִים וַיִּפְצֵם יי:

ג וַיִּקְחָנִי מֶלֶאֶךְ יי וַיְבִיאָנִי אֶל־הֶרְקִיעַ הַשָּׁמַיִם וַיִּרְאֵנִי גַם־שָׁם שֶׁשֶׁר
בִּשְׁשֶׁר הָרֹאשׁוֹן וַיֹּאמֶר גְּבוּאָה בּוֹ: וְנָבִיא וְנָעִם מִהֲלָךְ רַב כְּדֶרֶךְ
ג שָׁשִׁים יוֹם: וַיִּרְאֵנִי גַם־שָׁם בִּקְעָה וְהִיא מֶלֶאֶךְ אֲנָשִׁים וּמְרִיאֵיהֶם
ד כְּמֶרְאֵה קְלָבִים וְרִנְלֵיהֶם כְּרִנְלֵי אֵילִים: וַאֲשָׁאֵל אֶת־הַמֶּלֶאֶךְ בִּי
ה אֲדֹנִי הַגִּידָהָנָא לִי מֶה־אֵלֶּה: וַיֹּאמֶר אֵלֶּה הָאֲנָשִׁים אֲשֶׁר נִעְצְוּ
לְבָנוֹת אֶת־הַמִּנְדֵּל בִּי הָאֲנָשִׁים הָאֵלֶּה אֲשֶׁר אַתָּה רוֹאֶה הַשְׂוִאוּ הַמֶּזֶן
אֲנָשִׁים וְנָשִׁים לִלְבָן לְבָנִים וְתִהְיֶה בָהֶם אִשָּׁה לּוֹבֶנֶת לְבָנִים בְּשֶׁת
לְיָמֶיהָ בִּי לֹא תִסָּעֶה לְהַסְמֵר וּתְלַךְ בַּהֲיוֹתָהּ לּוֹבֶנֶת וּתִשָּׂא אֶת־
ז עֵילָה בְּסָרִין וּתְלַבֵּן: וַיְהִי כֹאֲשֶׁר בָּנוּ אֶת־הַמִּנְדֵּל עַד־אַרְבַּע מֵאוֹת
ז וְנָשִׁים אֵמָּה וְשָׁלֹשׁ אֲמוֹת וַיִּפֹּעַ יי עֲלֵיהֶם וַיִּשְׁנֶה אֶת־שִׁשְׁתָּם: וַיִּקְחוּ

πεδίου μῆκος (=וכמו כן הוא ארך הבקעה). ז'ימס ואחריו ריסל משערים כי אחרי ἀστὲς נפלו
המלים ἀπὸ βορρᾶ ἕως νότου, τοσοῦτον ארך הבקעה. ומפני שזו היא השערה בעלמא, כתבתי מורח ומערב במקום צפון ותימן, כי זה
מתאים יותר אל הסגנון העברי, וגם אפשר כי כך היה באמת בנוסח המקורי. וכן גמצא גם
באגדה (תמיד ל"ב א').

ג. הרקיע השני מקום האנשים שיעצו לבנות את מגדל בבל – מרטים על הבנין ההוא.

א-ב ש.ב. במקום אשר בו יצאו מן הרקיע הראשון (ע' בס'י' לתחלת פרק ב') – ש.ש.י.מ.
י.ו.מ. א"כ מרחק הרקיע הראשון מן השני הוא כפלים ממרחק הרקיע הראשון מן הארץ. ואם
מה שפירשתי בפרק הקודם על "עבי הרקיע" הוא נכון, י"ל כי בין הקצה העליון של הרקיע
הראשון ובין הרקיע השני יש מרחק כמו מן הארץ עד לרקיע, ואולי הוא המקום שבו מכוונים
המים העליונים. – ומראייהם. θεωρία. אין ספק שכך ענינה של חזיונה זו כאן, אע"פ
ה שלא נמצאה במובן הזה אצל הסופרים היוונים. – השיאו. ἐξέβαλον (=דחפו, הוציאו). –
ה לא חפצה להפסד. כל כך היתה שקועה במלאכתה וכיכ חפצה בה עד כי לא נתרצתה
להשתחרר ולהתרחק ממנה אף לשעת לדתה. – וי"ה י' כאשר בנו... המרטים הנוספים על מה
שנמצא בספור התורה (היינו מספר האמות אשר בנו. הפסג לרצות את השמים כדי לדעת
מאיזה חמר הם עשויים, המכה אשר הוכו בסנורים בעוה"ז ובשנוי צורתם בעוה"ב) אינם לפי
ידיעתי בשום מקור אחר. ואולי יש להשוות את המסופר כאן עם המסופר בפרקי דר"א מ"ה,
כי כאשר הוכרחו בני ישראל המשועבדים למצרים לקושש להם תבן ללבן לבנים. היו
רומסים אותו בחמוריהם ובנשיהם ובניהם ובנותיהם והקש של מדבר היה נוקב עקביהם והיה
הדם יוצא ומתבוסס בחמר וכת רחל בתו של שותלת היתה הרה ולדת ורמסה בחמר עם

מַרְצֵעַ וְהִתְאַמְצוּ לַרְצֵעַ אֶת־הַשָּׂמִים כִּי אָמְרוּ נִרְאָה הַתָּרֶשׁ הֵם אִם־
ח נְחֹשֶׁת אוֹ כְּדָל: וְנָרָא אֱלֹהִים וְלֹא הִקְבִּים לָהֶם וַיָּבֶם פְּסָגוֹרִים וַיָּקַל
אֶת־שִׁפְתֵּם וַיְשִׁימֵם כַּאֲשֶׁר אָמַר רֹאֵה:

ד וְאָמַר אֲנִי בְרוּךְ הִנֵּה אֲדֹנִי הִרְאִיתִנִי גְדֻלּוֹת וְנִסְלָאוֹת וְעֵתָה
ב הִרְאִיתִנִּי אֶת־הַכֹּל לְמַעַן אֲדַנִּי: וַיֹּאמֶר לִי הַמַּלְאָךְ נִקְוָה וְנִלְכָּה
וְאֵלֶךְ עִם־הַמַּלְאָךְ מִן־הַמְּקוֹם הַהוּא בְּמַהֲלָךְ מָאָה וּשְׁמוֹנִים יוֹם וְחֲמִשָּׁה
ג-ד יָמִים: וַיִּרְאֵנִי בְקֶסֶה וְנִחַשׁ וְאָרְכּוֹ בְּקִמְחָתוֹם פְּלִתָּרִים: וַיִּרְאֵנִי אֶת־
ה שְׁאוֹל וּמִרְאֵה מִרְאֵה חֹשֶׁךְ וְקִמְחָה: וְאָמַר מִה־הַנִּחַשׁ הִנֵּה וּמִה־

בעלה ויצא הולך מתוך מעיה ונתערב בתוך המלבן. וקצת דומה לזה נמצא ג"כ בספר הישר וויניציאה ש"צ, נח, כ"א ע"א: ויהי כאשר תפל לבנה מידם ותשבר ויבכו כלם עליה וכאשר יפול אדם וימת אין מכים אליו מהם. ואין ספק כי הסופר השתמש כאן במקור בלתי ידוע לנו. גם יש להעיר, שהמחבר רוצה להבדיל בין בוני המגדל שדבר עליהם בפרק הקודם ובין היועצים לבנין זה שהוא מדבר עליהם כאן, אבל באמת הוא מספר גם בריקע השני, כלו' במקום המיוחד ליועצים, על הבנין ועל הענש אשר מצא את הכובנים. —

ד. הריקע השלישי (ז) — הנחש ושאל האוכלת את נפשות הרשעים — הנהרות המספקים מים לים — העץ אשר בו חטא אדם הראשון — נטיעת הגפן ע"י נח — הרעות היוצאות כן היין.

הסיפור בפרק זה קצת מבולבל, שאי אפשר לדעת בבירור באיזה ריקע עומדים המלאך וברוך. המרחק הגדול שבין המקום שהיו עומדים בו קודם לכן ובין המקום המתואר כאן (מהלך קפ"ה יום) הוא לפי הנראה סימן מובהק שאינם עומדים עוד בריקע השני כי אם בשלישי. אבל מצד אחר, קשה לפי זה מה שנמצא בכ"י בתחלת פרק י': ויביאני אל הריקע השלישי. ואולי יש לשום לב גם אל מה שנאמר (ולקום שמעוני, קהלת תתקס"ז) בשם ר' ירמיה בן אלעזר, כי גלגל השמש שקוע בריקע השני. ואם נניח כי באמת כל מה שמסופר עד המקום ההוא היה בריקע השני, אי"כ קשה מה שכתוב בראש פרק י"א: ויקחני המלאך אחרי כן ויביאני אל הריקע החמישי. על כן נראה לקבל השערת ג'ימס שט"ס יש בתחלת פרק י', והגירסה הנכונה היא εἰς τέταρτον οὐρανόν (=אל הריקע הרביעי). ואם כן צ"ל כי מן פרק ד' עד סוף פרק ט' מדובר על הריקע השלישי. אע"פ שהסופר לא אמר זה בפירוש בשום מקום כי אם ברמזיה קלה בפרק ז' (ע"ש), על קושיות אחרות שבפרק זה ע' לקמן. —

ג נחש. ὄφις. לקמן הוא משתמש בשם ὄφιας, ואין ספק כי היינו ὄφιας היינו ὄφιας. וע"כ תרגמתי נחש בכל מקום. — כמאתים פלתיים ארכו. כך תקן רובינסון (מובא ע"י ג'ימס). — ויראני את־שאוֹל... גם בנוגע לתיאור הנחש ושאל יש כאן ערוב דברים. לפי מה שנאמר פה נראה כי הנחש ושאל הם שתי בריות נפרדות זו מזו, אע"פ שמעשה אחד לשניהם, שגם הנחש כמו שאל אוכל את נפשות הרשעים. ומפרק ה' נראה כי שאל הוא בטן הנחש. בחזון ברוך הסלאבי הענין ברור יותר. לפי האמור שם אין שום יחס בין הנחש ובין שאל כי אם בזה שבטן הנחש גדלה כגודל שאל, אבל הנחש אינו אוכל את גופות הרשעים כי אם שותה את מי הים. ע"כ נראה לי כי יחס הענינים כמו שנמצא בחזון ברוך הסלאבי הוא העיקרי, וכי הערוב נולד ע"י הדעה הנמצאת באגדה (גם אצל הנוצרים), שעל פיה הנחש הוא סמל לשטן ולגיהנם. אחד הקוראים בראותו הנחש אצל שאל ובקראו כי גודל בטן הנחש הוא כגודל השאל חשב כי בטן הנחש היא שאל והכניס ביטוי

- המקום אשר סביב לו ויאמר המלאך הנקחש הוא האוכל גופות
 1 האנשים אשר כלו ומי סניהם בָּרַע ומהם הוא גִּזּוֹן: וכן שאל
 הדומה לו גם-היא כי שוקה היא מן-הים באמה אחת ולא
 2 נחסר ממנו מאומה: ויאמר ברוך ואיכבה זה ויאמר המלאך שמעני
 3 אלהים עשה שלש מאות וששים נהרות ונהראשונים בהם אלסם
 4 ואבורם ונריקום ובגללם לא נחסר הים: ואמר הראני-נא את-
 העץ אשר התעשה את-אדם ויאמר המלאך הוא הנסן נטע סמאל

המחשבה הזאת אל תוך הספור מבלי להסיר ממנו מה שהיה מתנגד לזה. ואם נכונה השערה זו, יש למחק את הלשון „ויראני את שאל“ ולחקן דברי המלאך כך: „ויאמר המלאך הנחש דומה לשאל – האוכל את גופות האנשים אשר כלו ימיהם ברע ומהם הוא גִּזּוֹן – בזה שגם הוא שותה וכו'“. – המקום „בכ“ *περὶ αὐτὸν ἀπηγγέλλον* לא נמצאת ביוונית ע"כ גורס המו"ל *ἀπηγγέλλον* (=קשה, או ג"כ מכוער, מתועב). אבל הענין אינו עולה יפה. אולי בנוסח המקורי היתה השאלה על העמק אשר סביב לנחש כי לא נמצא בשום מקום שיהיה איזה דבר קשה או מכוער או מתועב סביב לנחש. – כא מה. כלו' בכל יום, וכן נמצא בפירוש בנוסח הסלאבי, ובנוסח ההוא מפורש ג"כ כי מטרת שתית מי הים ע"י הנחש היא כדי שהים לא יעלה על שפתו ולא יעבור את גבולו. – שלש מאות וששים. ולפי הנוסח הסלאבי שלש מאות שלשים ושלשה. – אל פיס... אי אפשר לזהות את הנהרות הללו. בנוסח הסלאבי נמצאים חשעה שמות ושלשה מהם דומים קצת לשמות הנמצאים בנוסח של כאן. בין הששה הנתרים יש סרת, חדקל ודונאו (*Danubius*). לדעתו של המו"ל יש לקרא *γυγαλός*, כלו' האוקינוס, במקום *Γιγαλός*. – הראני-נא את-העץ... אל הבקשה הזאת יש להשוות המחלקת שבין בעלי האגדה (ב"ר ט"ו) מה היה אותו האילן שאדם וחוה אכלו מפריו, וגם שם יש מי שאומר (ר' יהודה בר אלעי) ענבים היו. וגם וחקח מפריו ותאכל (בפרשה י"ט) א"ר איבו סחטה ענבים ונתנה לו. – קשה להבין מה ענין בקשה זו אצל ספור הנחש והנהרות. לפי ספרים חיצוניים אחרים (ד"מ חנוך ב') מקום גן עדן הוא שבמקום שמדברים על גן עדן יש לדבר ג"כ על העצים אשר בחורכו ועל חטא אדם וחוה. ואולי יש כאן נוספות (ע' לקמן). – סמאל. בכ"י היווני נמצא *Σαμουήλ* ובנוסח הסלאבי *Satanel*. סמאל נמצא ג"כ בסמר *Martyrium Jesaiae* (=מסירות-נפש ישעיה על קדוש השם) ב' א'–ב' ובספרי אגדה וקבלה שונים במקומות המצוינים ע"י שוואב (199, p. 199, *Vocabulaire de l'angelologie*). ומכל זה נראה כי שם זה מורה על אחד מעזורי השטן וממלאכי החבלה והגיהנום. –

אחר פסוק ס' באה כאן תוספת נוצרית בזה הלשון:
 ואמר אני ברוך ואחרי שהגפן היתה סבה לרעה כזאת היא חייבת קללה מאת האלהים והיא השחתה לראשון מן היצורים מדוע משתמשים בה כל-כך ויאמר המלאך היסבת לשאל כאשר הביא אלהים את המבול על הארץ וישחת כל-בשר ואת-ארבע מאות וחשעת אלפי הנפילים ויעלו המים על ההרים עד חמש עשרה אמה נכנסו המים בגן וישחיתו את כל-הפרחים ואת כל-שריגי הגפן כלם הוציאו וישליכום חוצה וכאשר נראתה הארץ מן-המים ויצא נח מן התבה ויחל לנטוע מן העצים הנמצאים וימצא גם שריג הגפן ויקחהו ויאמר בלבו מה-זה ואבא אליו ואגיד לו את-משפטו ויאמר אם כן האטע אותו או מה אעשה הנה אדם אבד

ס המלאך אשר בגלל זה קעם יי אלהים: ויקלל אותו ואת-נמסו ובגלל
 הדבר הזה לא נתן לאדם לנגע בו ונקמא בו השמן ונדיחיהו
 י בנפשו: דע אפוא ברוך פי באשר נשא אדם ענש בגלל העץ ההוא
 וקבור אלהים נעלה מעליו בן בני האדם היום אם-ישתו מן-הנין
 היוצא ממנו עד-בלי-די יגדל עונם משון אדם וירחקו מקבור
 יא אלהים וימקרו עצמם לאש עולם: פי כל-שוב לא יהיה ממנו ואך
 יב אלה מעשי השותים ממנו לרונה: אף לא יחמל על-אף ואב על-בן
 וקנים על-אבות ואף-גם-קלנ-רע נעשו בפרעלת הנין רצוה ונאוף
 ונה והשבע לשקר ונגב ונזל ועוד קאלה וכל-שוב לא יקום עמו:
 ה ואמר אני ברוך אלי-המלאך אדני אשא-לה-נא אותך דבר
 אחר אשר אמר-ת-לי הנקח שותה מן-המים אמה אהת הגידה-נא
 ב לי גם-מדת בקנו מה-היא: ויאמר המלאך בבקנו כשאול ובאשר

בגללו פן אעיר גם אני עלי את חמת האלהים בגללו ויאמר כן ויתפלל למען
 יגלה לו אלהים מה יעשה בו ויעמד בתפלה ארבעים יום ויתחנן הרבה ויבן
 ויאמר אדני ואלריך אקרא למען תגלה לי מה-אעשה בעץ הזה וישלח אלהים
 את מלאכו את סרסאל ויאמר לו קום נח ונסע את השריג כי כה אמר אדני
 המר אשר בו יתפך למתוק וקללתו תהפך לברכה ואשר יעשה ממנו יעשה דם
 אלהים וכאשר זרע האדם נשא ענש על ידו יקבלו בו על ידי המשיח ישוע
 עמנואל את-הקריאה אל-על ואת-הדרך לגן-עדן.

תוספת זו אין לה המשך לא אל הקודם ולא אל מה שבא אחר זה, כי בתחלה ובסוף
 מדובר על הגפן ועל היין לגנאי ובעל התוספת מדבר על היין לשבח, ונראה שנכתבה ע"י
 נוצרי שתמה על זה כי היין שמשתמשים בו בפולחן הנוצרי יצא מעץ מקולל שקלקל בעולם.
 ורצה לפרש כי העץ עצמו שהיה סבה לקלקול נועד להיות אמצעי לתקון ולהצלה, שלפי אמונת
 הנוצרים הוא הדם של ישו שהכמרים מקריבים בכל יום על המזבח. — בהתחלת פרק ה' יש
 המשך ענין הנחש שנפסק ע"י השאלה על העץ שהחסיא את אדם הראשון. התוספת נמצאת
 ג"כ בנוסח הסלאבי, אבל שם איננה מטסקת את הענין, כי הספור על העץ שהחסיא את האדם
 ועל הגפן שנטע נח ועל תועלת היין ועל נזקו נמצא אחר גמר ספור הנחש. על כן נראה
 שבעל הנוסח הסלאבי מצא את התוספת ושנה את מקומה כדי שלא להפסיק בענין של הנחש. —
 א אם יש חן... עד-בלי-די. כך מגיה ריסל (ρίνοντες = שותים) לפי הענין. — כל טוב לא
 יהיה ממנו. בכ"י: וכל טוב נעשה על ידו. ואין ספק כי יש לקבל הצעת ג'ימס שהוסיף
 יב οὐ (=לא) בין αὐτοῦ ובין γίνεταί. — בחרעלת היין. ὁ ἀτῆς πτώσεως, והוא תרגום
 תרעלה בישעיה נ"א כ"ב. ויש לפרש תרעלה בענין של מהומה. שממון, סחרחרת, ומי שאחזתו
 תרעלה, כל' סחרחרת ע"י היין ששתה, יעשה כל המעשים הרעים. —

ה. סוף ענין הנחש ושאל שנפסק למעלה — מרת בסן הנחש.

וכאשר תוסל... ביוונית: וכמו כבר עופרת של שלש מאות איש תושלך. וריסל
 הוסיף מלת πῶς לפני ἀνδρῶν, ולדעתו פירושו: ארך בטנו הוא כמהלך כבר עופרת קשלכת
 בכה של ש' אנשים. אבל אין להכחיש כי הפירוש הזה אינו מספיק, שעדיין חסר גודל הככר.

תוטל ככר עופרת בידי שלש מאות איש בן בקנו ועתה בוא וארצה
מעשים גדולים מאלה:

- ו ויקחני ויביאני אל-המקום אשר מקנו יוצא השמש: ויבאני
- ב רכב אשר-לו ארבעה אופנים ואש יוצאת מתחתיו וברכב יושב
- ג איש נושא עטרת אש וארבעים מלאכים נוהגים את-הרכב: והנה
- ד עוף משוטט לפני השמש והוא בתשעה קרים: ואמר אל-המלאך
- ה מה-העוף הזה ויאמר אלי שומר הוא למבל: ואמר איך הוא שומר
- ו למבל הנה-נא לי: ויאמר המלאך העוף הזה משוטט לפני השמש
- ז ופורש בנפשו ומקבל את-קני-אשו: ולולא קבלם פי עתה לזו
- ח נמלט ורע האדם ולא כל-נפש חיה אך אלהים צנה את-העוף
- ט על-זאת: ויפרש בנפשו וארא על-כנף מינו אותיות גדולות עד-מאד
- י במקום גרן המכיל ארבעת אלפים קאה והאותיות אותיות זהב:
- ו יאמר אלי המלאך קרא-נא זה ואקרא לאמר לא הארץ ולדתני
- י ולא השמים ולדוני כי אם-בנפי השמים ולדוני: ואמר אדוני

ואין ספק שנפלה טעות בנוסח, ואין בידינו לתקנו. בנוסח הסלאבי חסר כל זה. ריסל מציץ גם פירוש אחר שעל פיו מספר שלש מאות יהיה מספר השעות הדרושות כדי שכבר העופרת תגיע אל המקום המבוקש, הפירוש הזה מיוסד על מה שנמצא בחזון פאולוס (פרק ל"ב): כאשר אם איש חזק יקח אבן וישליך אותה אל בור עמוק והיא תגיע אל קרקע הבור שעות רבות אחר זה כך היא התהום. אבל פירוש זה רחוק בתכלית מפשוטו של הנוסח שלכאן.—

ו. בדרך מגיע אל מקום מוצא השמש ורואה את רכבו ואת המלאכים הנוהגים אותו ואת העוף חולל—
חיאור העוף ותפקירו — מתיחת שערי השמים עיי המלאכים.

- א י ש. בנוסח הסלאבי מבואר שהאיש היושב ברכב הוא השמש, כי שם כתוב: ויאמר לי המלאך
- ב האיש היושב ברכב הנושא עטרת האש הוא השמש. דבר כזה נמצא ג"כ בצלמי היוונים (ד"מ בפרתינון אשר באתונא) וגם אצל ההודיים (וע' מה שכתב על זה ג'ימס שמביא ג"כ מקום חנוך ב' הדומה בפרסים אחדים אל המקום שלפנינו כאן). גם בפרקי דר"א (פרק ו') נאמר כי השמש רוכב במרכבה וכי מלאכים נוהגים אותו. ובמדבר רבה י"ב נאמר: מרכבו ארגמן (שה"ש ג' י')
- ג זה השמש שהוא נתון למעלה והוא רוכב במרכבת. — כת ש ע ה הרים. ὡς ὅρα ἐννέα — כך גורס ג'ימס. בכ"י: ὅρα, שאין לו שום מובן. אבל גם אם נקבל גירסת ג'ימס אין המלים ברורות, ואפשר שנפלה כאן טעות. מתרגומו של ריסל [wie neun Berge [gross] נראה שלדעתו זוהי מדת העוף, אבל זה קשה. בנוסח הסלאבי לא נמצא דבר מתאים לזה. אולי יש לשער כי בנוסח המקורי היה במקום ὅρα שם של מדה. גם בחנוך ב' (וע' לקמן) כתוב כי גודל החול הוא תשע מאות מדה. — קוי א שו. πνευμάτους (=כעין אש). — על זאת. כל' נתן לעוף את התפקיד להציל את בעלי החיים מהמימותו היתרה של השמש. והשוה מה שנאמר בפרקי דר"א (פרק ו') המובא לקמן בפירוש לסוף פרק ו'. — כמקום גרן המכיל...
- ח ביוניות: כגרן יש לה מקום מדה כארבעת אלפים מודיה. מודיה (Modius) היא מדה רומית

יא מה־העוף הזה ומה־שמו: ויאמר אלי המלאך חול נקרא שמו:
 יב-יג [ואמר] מה־מאכלו ויאמר אלי מן־השמים ושל־הארץ: ואמר המוציא
 העוף צאָה ויאמר אלי מוציא הוא תולֵע ומצאת בתולֵע צומח
 הקנמון אשר יש־חשק בו למלכים ולמושלים ועתה חבה וראית
 יד את־קבור אלהים: וקדברו והנה קול כקול רעם ויתנעש המקום
 טו אשר עמדנו עליו: ואשאל את־המלאך אדני מה הקול הזה ויאמר
 אֵלֵי המלאך הנה עתה פותחים המלאכים את־שֵׁלֶש מאות וחמשה
 טז וששים שערי השמים ויסרד האור מן־החשך: והנה קול יוצא
 יז ואמר נזמן האור מן אורה לעולם: ואשמע את־רעש העוף ואמר
 יח אדני מה רעש הזה: ויאמר הוא המקורר את התרנגולים על־
 הארץ כי כבעלי סיסיות מן התרנגול מניד דבר ליושבי הארץ לאיש
 יט ואיש בלשונו: כי המלאכים מבינים את־השמש והתרנגול קורא:
 ז ואמר ואיפה עושה השמש מלאכתו אחרי קריאת התרנגול:
 ב ויאמר אלי המלאך שמע ברוך כל־הדברים אשר הראיתך ברקיע
 הראשון וברקיע השני הנה וברקיע השלישי מתהלך השמש
 ג נזמן אורה לעולם ועתה חבה וראית את־קבור אלהים: וקדברו
 אֵלֵי ראיתי את־העוף נגלה בתחלה ונגדל מעט מעט עד־הראותו

יא המכילה כס' לשדים. - חול. Φοῖνιξ (Phoenix), והוא עוף אגדי ידוע אצל הסופרים היוונים
 והרומים. אבל מה שמסופר פה על העוף הזה אינו מתאים אל מה שאומרים עליו סופרי
 טו הגויים [וע' בפרטות בס'] לחנוך ב' ו' ו'. - שלש מאות וחמשה ושישים. נראה שהוא
 רמז למנין ימות החמה. ואולי לפי דעתו השמש יוצא בכל יום מן השער המיוחד לו, וזהו
 סבה לארך הימים ולקיצורם. רעיון כזה נמצא בפרקי דר"א (פרק ו'). לפי המסופר שם,
 השמש יוצא ונכנס בג' מאות וס' חלונות כמנין ימות החמה, ומקום מוצאו ומבואו מתחלף
 לפי חלוף הזמנים ולפי ארך הימים וחלילות בהם. ויש גם להשוות לזה מה שנמצא בירושלמי
 (ריה ב' ד') על שלש מאות ושישים וחמשה חלונות שבא הקביה. ולפי האגדה (ילקוט קהלת
 תתקס"ז, על הפסוק וזרח השמש) גלגל השמש מחלף ברקיע כקלע של ספינה ויש בה שסיה
 יח חבלים כמנין ימות החמה. - כבעלי סיפיות. לדעתו של ג'ימס אולי יש לפרש: כמי
 שיוכל לבטא את הקול באופן שיבינו המדברים בשפות שונות. אבל הוא בעצמו מודה כי
 אין זה מובנה של המלה היוונית δίστομος (= בעל שני פיות). ריסל מציע לנסח: ὁ δὲ
 ἀνθρώπων διὰ στόματος = כאנשים בפה, ולפי זה הוא מתרגם. - גם לפי מה שנאמר בס'
 הזהר (ויקרא כ"ב ב', כ"ג א') התרנגול מתעורר בכל יום ע"י דחיפה מן השמים: „שלהובא נפק
 ובטש בגופו דתרנגולא וקרי ושבח למלכא קדישא וקרי לבני גשא דישתדלון באורייתא וכו'". -

ז. המשך הפרק הקודם.

נגלה בתחלה. קודם כל נראה העוף שלא היה נראה (ולסיכך צ"ל כי בדבר המלאך
 עם ברוך נתעלם העוף מעיניהם). ואחר כך הלך וגדל עד כי נראה בשלימותו. ואפשר ב"כ

ד קלו: ומאחריו ראיתי את-השמש וזרח ועמו המלאכים הנושאים
 (אותו) ועמרה על-ראשו ולא יכלתי להביט אל-מראהו ולראותו:
 ה ובזרם השמש פרש גם-החול את-בגדיו ואני בראותי את-הקבוד
 הנה פג לבי מרב פחד ואברה ואשתר פחת כנפי המלאך: ויאמר
 אלי המלאך אל-תירא ברוך כי אם-סבה וראית גם-את-בואם:
 ח וינקתי ויביאני אל-מבוא השמש ובהגיע עת בואו ראיתי עוד
 את-העוף בא לפני ובבואו ראיתי את-המלאכים נושאים את-העמרה
 ב--ג מעל ראשו: והעוף שמד ענה ונרפה את-בגדיו: ובראותי את-עלה
 אפרתי אדני למה הסירו את-העמרה מעל-ראש השמש ומדוע
 ד העוף קבה ענה: ויאמר אלי המלאך אך-קצה מלאכים יקחו את-
 עמרת השמש מדי הקיפו את-יומו ונקשו אותה השמקמה והחדשו
 אותה יען אשר נקמא הוא וקרניו על-הארץ וכה תתחדש בכל-
 ה יום ויום: ויאמר אני ברוך ומדוע נקמאות קרניו על-הארץ ויאמר
 אלי המלאך כי געים אל-עונות בני האדם ואל ששעיהם ונה ונאף
 נגב ונזל ועבר אלהים אנשים שברון נרצח ריבות וקנאות מלשינות
 ותלונות לחשים וקסמים וכאלה רבות אשר הן רעות בעיני
 ו אלהים באלה הוא נקמא ועל-כן הוא מתחדש: ולעוף ואשר
 שאלקו איך הוא ענה יען אשר הוא עוצר את-קרני השמש

ד לפרש εμπεριεσθαι (=בתחלה, לפני) כמו ε. μου (=לפני) שלקמן. - וצטרה על-ראשו.
 גם בפרקי דר"א (פרק ו') נאמר כי השמש רוכב במרכבה ועולה מעוטר כחתן וישיש כנבור,
 ה שנאמר והוא כחתן יוצא מחופתו. - סג לבי. εἰς τὸν κόλπον (=נתמעטתי, גבהלתי, נתעלפתי). -
 ו בואם. בוא השמש והעוף עמו. -

ח. ברוך מגיע אל מקום מבוא השמש ורואה שם עוד את מצעה החול - השמש נשפא בכל יום
 ע"י המעשים הרעים הנעשים בארץ וע"כ סעונה עמרתו סמרה בכל יום.

א-ד לפני εμπεριεσθαι במובן של ε. μου (=ע' לעיל). - מדי הקיפו את-יומו.
 כיוונית: כאשר עבר במרוצה דרך כל היום. - נסמא הוא וקרניו על-הארץ. רעיון זה
 נמצא ג"כ בתנא דבי אליהו רבא (ב'): לגלגל תמה יוצא בסהרה ונכנס בסומאה. אבל שם
 ה לא פורש מה היא סבת סומאיתו. - כי יביט אל-עונות בני האדם ... כיוצא בו
 נמצא בצוואות השבטים (צוואת לוי ג'), ושם נאמר כי הרקיע התחתון הוא אפל מפני שהוא
 כנגד עונות בני האדם (וא, לשי נוסח אחר, מפני שהוא רואה את עונות בני האדם). וגם
 בספר חזון סאולוס (פרק ד') נאמר שהשמש אמר להקביה כי הוא רואה את עונות בני האדם
 ואת מעשיהם הרעים. מעין רשימת עונות זו נמצאת גם בספרים חיצוניים אחרים (ע' ג'מס). -
 י יען אשר הוא עוצר. מעין זה בפרקי דר"א (פרק ו'), אע"פ ששם לא נזכר העוף:
 „פניו (כלו' פני השמש) המביטות למעלה של ברד ואולולא הברד שהוא מכבה פניו של אש
 היה העולם נבער באש שנאמר ואין נסתר מחמתו. וע' ילקוט שמעוני (קהלת תתקס"ז) בשם

- ז מפני אשׁו וְחַמוּ קָל־הַיּוֹם מִקָּל־נָה יִיעָת: וְלֹאֹלָא קִנְשִׁיו הַמִּכְסוֹת
 אֶת־קִרְנֵי הַשֶּׁמֶשׁ כְּאֲשֶׁר אָמְרָנוּ כִּי עָתָה לֹא תִמְלֹט קָל־נִשְׁמָה:
 ט וּכְאֲשֶׁר הִלְכוּ לָהֶם הַשֶּׁמֶשׁ וְהַעוֹף שָׂרָץ הַלֵּילָה וְנִבְאוּ עִמּוֹ
 ב רָכֵב הַלָּדָה וְהַכּוֹכָבִים: וְאָמַר אֲנִי בְרוּךְ הוֹדִיעֲנִינָא אֲדָנִי גַם־אֶת־
 ג זֹאת אֵיךְ תֵּצֵא וְאֵנָה תָּבֹא וּמַה־דֶּרֶךְ מִתְלַכָּה: וַיֹּאמֶר הַמְּלָאךְ חֲבֵה
 עוֹד מַעַם וְרֵאיוֹת גַּם־אֶת־זֹאת וְהִי כַּבֵּקֶר וְאֶרְאָ גַּם־אוֹתָהּ וּמִרְאָהּ
 ד כְּאִשָּׁה יוֹשֶׁבֶת בְּרָכֵב קָל וְנִגְדָה לִפְנֵי הַרְכָּב שָׂרִים וּבְקָשִׁים וְגַם־הַמּוֹן
 ה מִלְּאָכִים: וְאָמַר אֲדָנִי מַה־הַפָּרִים וְהַבְּקָשִׁים הָאֵלֶּה וַיֹּאמֶר אֵלַי גַּם־
 ו וַיֹּאמֶר אֵלַי שְׁמַע בְּרוּךְ זֹאת אֲשֶׁר אָתָּה רוֹאֶה נִגְזֹר עָלֶיךָ מָאֵת
 ז הָאֵלֵהִים לְהַיּוֹתָהּ וְכָה מֵאֵין כְּמוֹתָ: וּכְאֲשֶׁר הִטָּא אָדָם הָרֵאשׁוֹן נִגְשָׁה
 ח אֶל־סִמְעָאֵל כְּאֲשֶׁר לָכַשׁ צוּרַת נָחֵשׁ וְלֹא הִסְתַּתְּרָה כִּי אִם הִתְנַגְּדָה
 ט וּנְקִצָּה עָלֶיךָ אֱלֹהִים וַיִּלְחֹץ אוֹתָהּ וַיִּקְצֹר גְּמִיהָ: וְאָמַר וּמַה־עַם אֵינָהּ
 ז זְרֹחֶת בְּקָל־עַת כִּי אִם־בְּלִילָה לְכַדּוֹ: וַיֹּאמֶר הַמְּלָאךְ שְׁמַע כְּאֲשֶׁר

ר' אלכסנדר, שמונה מלאכים יש לשמש ארבעה מלפניו וארבעה מאחוריו, מלפניו כדי שלא ישרוף את העולם מאחוריו שלא יצטנן העולם. -

ט. הלבנה והכוכבים ודרך הלובם. - הענש שקבלה הלבנה מפני שהיתה עוזרת לנחש המשיא לחיה ולאדם הראשון.

א וכאשר הלכו להם השמש והעוף... הנוסח היווני משובש כאן כל־כך עד שאי־אפשר להבינו. נוסח הכ"י הוא: ואחרי שהם נתמעטו (או נתקבצו או נתכווצו) בא הלילה ויחד עמו ועם הלבנה ועם הכוכבים, התרגום שבפנים הוא לפי חקונו של ריסל. -
 ג ברכב קל. ἐπὶ ὄρματος τροχῶν. המלה τροχός היא על הרוב שם דבר ופירושו אותן, וכן הבין אותה ריסל שתרגם auf einem Wagen mit Rädern (= על רכב בעל אופנים), אבל לפעמים (דימ אצל סיגדארוס) τροχός הוא שם תאר ופירושו קל, מהיר, ונראה כי כן מובנו כאן, שהרי כל הרכבים בעלי אופנים הם. ועוד אם נאמר כי הוא שם דבר לא יתברר חבורו הדקדוקי עם ὄρματος. - לפני הרכב. ביווני: ברכב, ואין ספק כי ר"ל לפני הרכב כדי למשוך אותו. - התיאור הזה של לבנה בצורת אשה יושבת ברכב נמשך ע"י בהמות מצוי אצל היוונים. Sidas (ע' ταυροπόλος) אומר כי הלבנה נמשכת ע"י פרות, וכן היא מצוירת לפעמים ע"י אמני יון. - נגעה. παρῆψε. ריסל מתרגם hielt er sich in der Nähe Smaels (= נצבה אצל סמאל), אבל לא נמצא הפעל היווני הנ"ל במובן זה, ופירושו הוא: נגע בקלות. ע"כ נראה לי לפרש נגעה אל סמאל, כלו' נגעה בו ע"י קרניה, האירה עליו, וע"י זה היתה לו לעוזרת במעשיו הרעים. - וילחץ. ἐβλήψεν (= לחץ, כבש), כלו' העמידה במקום צר, הקטינה. לפי הנוסח הסלאבי סבת ענש הלבנה היא אחרת: בזמן שאדם וחתה ידעו כי עירומים הם בכו ועמם בכו כל בראי מעלה ומטה, חוץ מן הלבנה שצחקה, וקצף עליה הקביה והמעיס את אורה וגור עליה שלא תאיר תמיד כי אם לפרכים, גם לפי רז"ל (חולין ס' ב') היתה הלבנה בתחלה גדולה ומאירה כשמש ואחר כך נתקטנה ונתמעט אורה. -

לא יוכלו העבדים לדבר לפני המלך כרצונם כן לא יוכלו הנרם והבוכבים לזרם לפני השמש כי הבוכבים תלוים תמיד אך השמש מכסה אותם והלכה אשר היא שלמה בלה מפני חם השמש:

י אחר אשר למדתי את-כל-זאת בסיר-המלך הראש לקחני ג-נ וביאני אל-הרקיע הרביעי: וארא בקצה פשוטה ובתוכה אנם קים: וכו' המון צפרים למיניהם אך לא רמו לצפרים אשר אתנו פה כי ראיתי את-הענוד והנה הוא כסרים גדולים וכלן גדולות מאד מן-הצפרים אשר בארץ: ואשאל את המלך מה ה-ה בקצה ומה-האנם ומה-המון הצפרים אשר סביבותיו: ויאמר המלך שמע ברוך בקצה המקיפה את-האנם ואת-כל-הנספלות אשר בו (הוא המקום) אשר שמה תבאנה נפשות הצדיקים בהתאסף ובעמדן יחד במקהלות: והמים הם אשר יקחו העניים והמסירים עליהם ויגדלו את-פניהם: ואמר עוד אל מלך וי-הצפרים מה הנה ויאמר אלי הן המזמרות תמיד לוי: ואמר ואיך יאמרו האנשים כי המים המרטיבים מן-המים המה: ויאמר המלך המים המרטיבים מן-המים המה ונמיהמים אשר עליהם המים

ט כי הכוכבים... לא נחברר לי מה הוא לפי דעתו של בעל הספר ההפרש שבין הירח והכוכבים בענין יחסם אל השמש. -

י. הרקיע הרביעי (ז) - אגם המים והצפרים - כקצה סביבות האנם אשר שם נשמות הצדיקים - שני מינים של המים הבאים על הארץ.

א-ה הרקיע הרביעי. ביווני: τρίτον (=שלישי), וע' לעיל. - בהתאספן ובעמדן יחד במקהלות. ביווני: ὅταν ὁμιλώσι συνδιαγόντες χοροὶ χοροὶ (=כשמתאספות בהיותן מבלות יחד את זמןן מקהלות מקהלות). - והצפרים. נראה שהן נפשות הצדיקים. כיוצא בכך סנהדר' צ"ב ב' שהקב"ה עושה כנפים לצדיקים לעתיד לבא. גי'מס נתן רמזים מתוך ספרים שונים שבהם נפשות הצדיקים בעולם הבא הן בצורת צפרים. כך, למשל, נמצא בספר "ויכוח פאנאגניוס" שנמשלו נפשות הצדיקים ליונים, ובמסעו של הקדוש בראנדאן, ועוד נמצאים ספרים מצוירים נוצריים של ימי הביניים שבהם נפשות הצדיקים בגן עדן יש להן צורה של צפרים. ואולי יש להשוות עם זה גם מה שנמצא בס' תקוני זהר (תקונא שתיחאה כ"ב ב') כי הנשמות היתורות הנתונות לבני ישראל ביום השבת נקראות אפרוחין. - המים המרטיבים. נראה שלפי הכותב יש שני מיני מים היורדים מן השמים: (א) מים שמקורם מן הים ומן מקוי המים שעל הארץ, והם עולים למעלה ואח"כ תוררים ויורדים למטה בצורת גשמים, (ב) מים שמקורם בשמים, והם הנקראים טל השמים. תפקיד המים מן המין הראשון הוא להרטיב את הארץ, ותפקיד המים מן המין השני הוא לגדל את הפירות. בנוסח הסלאבי מפורש כי המים שמקורם מן הים אינם יכולים לגדל פירות כי מלוחים הם. ענין זה ממש נמצא בב"ר י"ד

י המגדלים את-השרי מזה הם: דע אפוא כי הפנים הנקראים טל השמים מזה המה:

יא ויקחני המלאך אחר-יכן ויביאני אל-הרקיע החמישי והשער
ב הנה סגור: ואמר אלני הלא יסתח השער למען יבא בו ויאמר
לי המלאך לא נוכל לבא עד-כי יבא מיכאל אשר בננו מסתח
ג מלכות השמים ואולם חכה וראית את-קבור האלהים: ויהי קול
ד גדול כקול רעם ואמר אדוני מה הקול הזה: ויאמר אלי עתה יבא
ה מיכאל שר-הצבא הראש לקבל את-תפלות בני האדם: והנה קול
ו יוצא וסתחו השערים וסתחו ויהי קול חריקה כקול רעם: ויבא
מיכאל ויסגשוהו המלאך אשר הנה עמי ויסתחו לו ויאמר שלום
ז לך שר-הצבא הראש שלי ושל-כל-חילני: ויאמר מיכאל שר-
הצבא הראש שלום גם-לך אחינו מכאן התוונות להולכים בדרך
ח הנשירה ויחבקו איש את-אחיו ויגמרו: וארא את-מיכאל שר-הצבא
הראש ובננו ססל גדול מאד עמקו כמרחק השמים מן-הארץ ורחבו
ט כמרחק מזרח ממערב: ואמר אלני מה-זה בנך מיכאל המלאך
הראש ויאמר זה [המקום] אשר תבאנה שמה צדקות הצדיקים
ומעשיהם הטובים המובאים לפני אל-הי השמים:

ובקהליר (לפסוק א' ו') על השאלה מהיכן הארץ שותה, והתשובה היא כי אינה יכולה לשתות מממי אוקיינוס כי מלוחים הם והיא שותה מן העננים או מן המים העליונים. -

יא. הרקיע החמישי - מיכאל מחזיק מסתח מלכות השמים - פגישתו עם המלאך המלוה את ברוך - הפסל אשר בו הפעמים הטובים של בני האדם.

ב מיכאל אשר בידו מסתח מלכות השמים. בס' יתר דברי ירמיהו (Paralipome-
non Jer. ט' ה') נאמר כי מיכאל הוא מלאך הצדק וכי תפקידו הוא להעלות לשמים את נשמות
הצדיקים. ולפי הנוסח הכושני ולפי גירסה של כ"י יווני אחד הוא פותח השערים בשביל
הצדיקים. בנוסח הסלאבי של חזון ברוך נוסף כי על השערים כתובים שמות האנשים (כלר)
האנשים שעתידים לזכות להכנס בשמים). - לקבל את-תפלות בני האדם. גם בס'
ד צוואת האדם הראשון בנוסח סורי (הנקרא גם חזון אדה"ר ע' 143 Apocrypha Anecdota I)
נמצא כי שערי השמים נפתחים בשעה קבועה כדי לקבל את תפלות בני האדם, ואין צריך
ה לומר כי רעיון זה מצוי הרבה באגדה שלנו (השוה ד"מ ברכות ל"ב ב'). - קול חריקה.
ה $\tauρασμός \acute{\omega}ς βροντης$ (=חריקה כמו של רעם). אי אפשר שקול חריקה יהיה דומה לקול רעם,
ע"כ נראה פירושו של ריסל, שר"ל כי קול החריקה היה חזק כקול רעם, ולדעתו של ריסל
הקול הזה הוא משק כנפי המלאכים המעופפים. - ססל גדול מאד. יש להשוות לכאן חזון
יחנן ה' ח', ח' ג' ששם מדובר על ספל מלא קסרת ובתוכו תפלות בני האדם. -

יב וּבְדַבְרֵי עֲמָהֶם וַהֲנֵה בָּאוּ מִלְּאָכִים נוֹשָׁאִים סִלִּים מִלְּאֵי פָרְחִים
 ב וְנֹשִׂימוֹם לִפְנֵי מִיכָאֵל: וְאִשְׁאֵל אֶת־הַמֶּלֶאךָ אֲדֹנִי מִי־אֵלֶּה וּמִה־הֵם
 ג-ר מְבִיאִים: וַיֹּאמֶר אֵלַי אֵלֶּה הַמֶּלְאָכִים אֲשֶׁר עַל־הַשְּׁלֶמֶן: וַיִּקַּח
 ה הַמֶּלֶאךָ הָרֹאשׁ אֶת־הַסִּלִּים וַיְשַׁלִּיכֵם אֶל־תּוֹךְ הַסֶּסֶל: וַיֹּאמֶר אֵלַי
 ו הַמֶּלֶאךָ הַפָּרְחִים הָאֵלֶּה צִדְקוֹת הַצַּדִּיקִים הֵמָּה: וְאַתָּה וַהֲנֵה מִלְּאָכִים
 ז אֲחֵרִים נוֹשָׁאִים סִלִּים רִיקִים לֹא־מִלְאִים וַיָּבֹאוּ עֲצוּבִים וְלֹא הָיוּ
 ח לְנִשְׁתָּה כִּי לֹא זָכוּ לְתַשְׁלוֹם שָׂכָר: וַיִּקְרָא מִיכָאֵל וַיֹּאמֶר בָּאוּ הֵנָּה
 ח גַּם־אַתֶּם הַמֶּלְאָכִים וַהֲנִישׁוּ אֶת־אֲשֶׁר הִבֵּאתֶם: וַיַּעֲצֹב מִיכָאֵל
 יא מְאֹד וַהֲמִלְּאָךְ אֲשֶׁר עָמִי כִּי לֹא מָלְאוּ אֶת־הַסֶּסֶל:
 יב וְאַחֲרֵי־כֵן בָּאוּ מִלְּאָכִים אֲחֵרִים וַהֲמָה בּוֹכִים וּמִתְנוּדִים
 ג וְאוֹמְרִים בִּידָאָה רָאָה אֲדֹנִי כִּי שִׁחֲרָנוּ וְעַן אֲשֶׁר הִסְקָדְנוּ עַל־אֲנָשִׁים
 ד רָשָׁעִים וַהֲנֵה אֲנִיחָנוּ חֲסָצִים לְסוּר מֵהֶם: וַיֹּאמֶר מִיכָאֵל לֹא תוֹכְלוּ
 ז לְסוּר מֵהֶם פֶּן־יִגְבֹּר הָאוֹיֵב בְּאַחֲרוֹנָה אֲך־הַיָּדוּ לִי מִה־אַתֶּם מְבַקְשִׁים:
 ח וַיֹּאמְרוּ אֲנָּה מִיכָאֵל שָׁרְנוּ הַעֲלִיּוֹן הַשִּׁיבָנוּ מֵאַתֶּם כִּי לֹא נוֹכַל לַעֲמֹד
 ט אֶצֶל אֲנָשִׁים רָשָׁעִים וַיְבָרְכוּ אֲשֶׁר אֵין בָּהֶם דָּבָר טוֹב כִּי אִם כָּל־
 י ד רָשָׁעָה וְקָצַע: מַעֲוֹלָם לֹא רָאִינוּ אוֹתָם הוֹלְכִים אֶל־בֵּית־הַבְּקָשָׁה וְלֹא
 ה אֶל־הַקְּנִיּוֹת אֲנָשֵׁי הָרוֹחַ וְלֹא אֶל־כָּל־דָּבָר טוֹב: כִּי בְּאֲשֶׁר רָצָח
 שָׁם הֵם וּבְאֲשֶׁר זָנָה וְנָאֵף וְנָגַב וַהֲבֵה בְּלִשׁוֹן וַהֲשִׁבַע לְשִׁקָּר וְשָׁנְאָה

יב. המלאכים המביאים את מעשיהם הטובים של בני האדם בצורת פרחים בתוך סלים.

מלאכים... תיאור מלאכים נושאי פרחים נמצא גם בחזון עזרא (א' מ'). השוה גם
 א מה שכתוב בחזון פאולוס (ו'-י') ע"פ הנוסח היווני, ששם מדובר על ג' כתות של מלאכים:
 הכת הראשונה הם שומרי הצדיקים, הכת השנייה הם שומרי המסתגפים, והכת השלישית הם
 ג שומרי החילונים. בנוסח הרומי ובנוסח הסורי חסרה הכת הראשונה. - אשר על־השלטון.
 οἱ ἐπὶ τῶν ἐξουσιῶν (=אשר על הכחות). לשון זה מתפרש על ב' דרכים: א) הכחות
 (ἐξουσίαι) הם כתה של מלאכים (כמו במכתב אל הקולוסיים א' ט"ו) ולפי זה המלאכים האלה
 הם העומדים על הכת הנקראת כחות. - ב) ללשון היווני הג'ל יש אותו מובן שיש לו בתרגום
 ה'ע' לדנ' ג' ג' ששם לשון זה הוא תרגום של תפתיא, ולפי זה המלאכים אשר על הכחות
 ו יהיו המופקדים להיות שוטטים ושוטרים, ולפי הענין נמסר בלשון אשר על השלטון. - כי לא
 זכו לתשלום שכר. ביווני: διοῦτι οὐκ εἶχον τέλεια τὰ βραβεῖα (=כי לא היה להם
 שכר הנצחון שלם). -

יג. המלאכים המביאים הסלים הריקים השייכים לרשעים.

ג האויב. כל' השטן. מיכאל רוצה לומר למלאכים באי כחם של הרשעים כי אין
 ד רשות בידם להתרחק מהם פן יגבר השטן לגמרי. - בית הכנסת... הזקנים אנשי הרוח.
 ביווני: כנסייה... האכות הרוחניים. אם הכתוב הוא ממקור יהודי, אין ספק כי המכוון הוא
 לבית הכנסת ולסופרים והחכמים (וע' במבוא). -

והנאה ושקרון ומדנים ותלונות וקלשים נעבודת אלילים וקששים
 וקאלה שם המה ורעות קאלה וגדולות מאלה נעשו: על-כן
 מבקשים אנחנו לצאת מאתם: ויאמר מיקאל אל-המלאכים עמדו
 ואלמר מאת יי איד והנה הדבר:

יד ונלך-לו מיקאל בשעת ההיא והשערים סגרו ויהי קול קרעם:
 ב-ג ואשאל את-המלאך מה-הקול והנה: ויאמר אלי עתה מביא מיקאל
 לפני האלהים את-הצדקות לפני האדם:

טו בשעת ההיא בא מיקאל וישתח השער ויבא שמן: וימלא שמן
 ב את-הסלים אשר הביאום המלאכים מלאים ויאמר שאו ותנו שקר
 ג סר-מאה לאוהבינו ולכל-העמלים לעשות טוב: כי הזרעים טובות
 ד-ה טובות ואם-פ: ויאמר גם לאשר הביאו הסלים הריקים: גשו הנָה
 גס-אתם וקבלו השקר כפי אשר הבאתם ותנו ואותו לפני האדם:
 ו אחר אָמר גם לאשר הביאו והסלים המלאים גם לאשר הביאו
 ו הסלים הריקים בלבבתכם מזה ברכו את-אוהבינו ואמרו להם כה
 אָמר יי על-מעט תהיו נאמנים ועל-הרבה נעמיד אתכם לכו אל-
 שמחת אדניכם:

טז וישן אל-המלאכים אשר לא-הביאו מאומה ויאמר אליהם
 כה אָמר יי אל תהיו זועפים ואל תבכו ואל תענבו את-בני האדם:
 ב ואולם אשר הקעיםני במעקליהם לכו הקניאום הרגיונם מָררו
 ג אותם בלא-עם בגוי נָבֵל: ועל אלה שלחו בהם עוד את-
 הנָם ואת-הארבה ואת-התסיל ואת-התנב וקרר עם-הבָרקים ונָעם

יד. סגירת שערי השמים.

טז. שחר הצדיקים כעזרה שמן נחון בחוף הסלים המלאים – השכר הנתן למלאכים המביאים
 הסלים הריקים.

ב וימלא... מלאים. הנוסח ביווני משובש ואין לו מובן. ותרגמתי לפי הענין בלי
 ו דויק במלים של היווני. – את אוה בינו. לצדיקים אותבי ה' שבעולם הזה. – על מעם...
 אתכם. השכר שאתם מקבלים הוא כפול ומכופל: אם תהיו נאמנים וזמן מועט, כל' בימי
 חייכם הקצרים, יהיה לכם שכר הרבה לעולמים לחיי העולם הבא. – לכו אל-שמחת
 אדוניכם. כל' אל השמחה העולמית אשר אדוניכם מכין לכם. המאמר הזה נמצא כמעט
 מלה במלה במתיא כ"ה כ"ג. –

טז. הלנש הנָן לרשעים שהמלאכים הממונים עליהם לא הביאו כלום.

ב לכו הקניאום... השוה דברים ל"ב כ"א. – לפי הנוסח הסלאבי נתן למלאכים אשר
 אצל הרשעים התפקיד להתזויר למוטב, ואם לא ירצו לעשות תשובה – לענשם בחרב ובדבר

ו' וְשִׁסְקַתְּם אוֹתָם בְּתַרְבּוּ וּבְדִבְרֵי וְאֶת־בְּנֵיהֶם בְּשָׂדִים: כִּי לֹא שָׁמַעְנוּ
 לְקוֹלִי וְלֹא שָׁמְרוּ אֶת־מִצְוֹתַי וְלֹא עָשׂוּ כִּי מָעַלּוּ בְּמִצְוֹתַי וַיַּעֲשׂוּ
 בְּדֹרוֹן עַם־הַכְּהֻנִּים אֲשֶׁר הִשְׁמִיעוּם אֶת־דִּבְרֵי: יז

יז עוֹדְנֵי מִדְּבַר וְהַשְׁעַר סָגַר וַאֲנִי שָׁבָנוּ: וְהַמֶּלֶךְ לִקְחָנִי יח

יח וַיְשִׁיבֵנִי אֶל־וְהַמֶּקוֹם אֲשֶׁר־הָיִיתִי שָׁם בְּתַחֲלָה: וְכָשׁוּב רֹחֲמִי אֵלַי יט

יט נָתַתִּי כְבוֹד לֵאלֹהִים אֲשֶׁר זָכַנִי אֶת־הַנְּכֹחֹת הַזֹּאת: וְאַתֶּם אֲחֵי אֲשֶׁר כ

כ וּמִצְאָכֶם חֲזוֹן כָּזֶה בָּבְרוּ גַם־אַתֶּם אֶת־הָאֱלֹהִים לְמַעַן וּבְדִבְכֶם גַּם־ כא

הוא מַעֲשֵׂה וְעַד־עוֹלָם וְלְעוֹלָמִי עוֹלָמִים אָמֵן:

ז' וכו' - ו בד ב ר. או תכו אותם בדבר. - לפי הנוסח הסלאבי הרשעים מבקשים רחמי השמים, ז
 וברוך מבקש רשות מן המלאך להתפלל גם הוא בעדם, וברגע ההוא קול יצא מן השמים
 וקרא: תורידו את ברוך לארץ כדי שיגלה לבני האדם את הסודות אשר ראה ואשר שמע. -

יז. חזרת ברוך אל המקום אשר היה שם לפני החזון.

לקחני... בתחלה. פירוש הוא לסוף פסוק א'. - וכשוב רחמי אלי. ביווני: ז-א
 ובבואי אל עצמי. מכאן אנו למדים כי כל מה שראה ברוך במחזה היה או בחלום. -

ב. הספרים החיצונים לכתובים

תהלים מזמור קנ"א

מ ב ו א

ראשונים היו תמהים שבכל המזמורים שבספר תהלים על רשימותיהם שבראשיהם אין שום רשימה מיוחדת בראשו של אחד המזמורים על דבר נצחונו הראשון של דוד במלחמתו עם גלית הפלשתי. וכבר עמד על כך המתרגם היווני מיסוד הע' ובראשו של מזמור קמ"ד (בע' קמ"ג) הטיל רשימה: $\tau\eta\ \Delta\alpha\upsilon\iota\delta\ \pi\rho\acute{o}s\ \tau\acute{o}\nu\ \Gamma\omicron\lambda\iota\alpha\delta$ (=לדוד על גלית), ובעל התרגום הארמי הלך בעקבותיו. ואע"פ שלא גרס את הרשימה של היווני שבראש המזמור, מכל מקום מסר באותו מזמור בפי"א הפועה את דוד עבדו מהרב רעה בלשון: דפצי ית דוד עבדיה מהרבא בישא דגלית. ואולי עשה כך משום שהוא היה לו עוד מזמור על אותו מאורע, הוא מזמור ט' שבפ"א מסר את הלשון על-מות לבן – על מיתותא דגברא די נפק מביני משרייתא, ובפ"ו מסר גערת גוים אבות רשע – נופתא עממי דפלישתאי הובדתא גלית רשיעא.

אבל בינתיים נתעורר אדם מישראל וכתב מזמור מיוחד על נצחונו של דוד על גלית. הוא המזמור שבא לידנו בתרגום יוני בסופו של ט' תהלים ביוונית שבע' (=מזמור קנ"א).

מזמור זה באה בראשו רשימה יוונית בזה הלשון: זה המזמור לדוד כתוב בידו ($\text{ἰδύγραφος εἰς Δαυὶδ}$) והוא מחוץ למנן אחרי הלחמו את-גלית (Γολιάθ).

ארבעה דברים מלמדנו כתבת זו: א) שהמזמור היה כתוב מעיקרו עברית ובראשו היה רשום מזמור לדוד, ובא המתרגם ופירש שהלמ"ד של לדוד אין ענינה מזמור שכתבו אחרים לכבודו של דוד, אלא פירושה: מזמור שדוד עצמו כתב, ב) שבעל כתבת זו הוא בעל התרגום היווני של המזמור, ג) שהמתרגם ספח את המזמור אל ספר תהלים היווני שלו, ולפיכך הטעים שאינו ממנינם של פרקי הספר, ד) שצורת הכתבת מעיקרה היתה: מזמור לדוד אחרי הלחמו את-גלית.

ויש להעיר שלמרות מה שנאמר בכתבת זו שהמזמור הוא מחוץ למנן הפרקים, באו מעתיקים שהחשיבוהו והכניסוהו לתוך המנין, כמו שנראה, למשל, ממה שכתב המעתיק של כ"י Sinaiticus בסוף ט' תהלים בפירושו: מזמורי דוד הם קנ"א ($\psi\alpha\lambda\mu\omicron\iota\ \Delta\alpha\delta\ \sigma\upsilon\alpha$). חוץ מן הפירוש ללמ"ד של דוד שבכתבת שהוא מורה על מקורו העברי מעיד אף הסגנון של המזמור הצרוך בחרוזי תקבלת שנכתב מעיקרו עברית. בסגנונו ובתכנו ניכרת השפעה של שופ' ו' ט"ו (בפ"ב), שי"א ט"ז ז'–י"ג וכ"ג (בפ"ג–ח'), י"ז מ"ב–נ"א (בפ"ט–י').

על תולדותיו וזמנו של המזמור אין שום ידיעות.

נראה שהמזמור לא היה עדיין לפני בעל התרגום לס' תהלים מיסוד הע', שאילולא נן לא היה מחפש מזמור אחר בתהלים ליחסו לאותו מאורע של דוד עם גלית, או אפשר שהיה כבר, אלא שלא היתה לו מסורת קדומה למדי שתכשירה להכנס בחזרת מזמור ממזמורי תנ"כיים. ואע"פ שאחדים מן הנוצרים שבמאות הראשונות מסמנים אותו כמזמור קנ"א ומיחסים אותו אל דוד, מכל מקום נראה שבין היהודים לא היה ידוע כלל, כמו שמוכח מן המתרגם הארמי שהיה מבקש לו מזמור אשר ייטב לו והיה תלוי בין מזמור קמ"ד ובין מזמור ט'.

ואף שאר המפרשים היהודים והקראים (ע' Neubauer, The Authorship and the Titles of the Psalms, Studia Biblica et Ecclesiastica II, 38–40) הלכו בעקבותיו של המתרגם הארמי בפירושו של לבן (ט' א')=לאיש הבינים, כל' גלית, ואיש מהם לא הזכיר במקום כושר זה את המזמור קנ"א.

המרגום היווני של המזמור מסתרו בלשונו שלו, מבלי לחשב על הלשון שבמרגום הע'. כמו שנראה ממה שמסר בפ"ט ויקללני באליליו (ἐν τοῖς εἰδώλοις αὐτοῦ), ולא ויקללני באלהיו, כמו שהוא בכתוב העברי (ש"א י"ז מ"ב) ואף ביווני (ἐν τοῖς θεοῖς αὐτοῦ), או שהשתמש בפ"י בלשון ἀπεκεφάλισα αὐτόν (=הסירותי ראשו מעליו), שאין לו חבר במרגום הע', ולא כתב בלשון ἀφελεῖν τὴν κεφαλὴν כלשונו של מרגום הע' לוחסירותי את ראשך (ש"א י"ז מ"ו) ולויכרת-בה את ראשו (שם נ"א), אע"פ שהוא יודע למרגום בפ"ט הפלשתי - ὁλόφρυς (=בן-זכר), כרגיל במרגום הע'.

מתוך ההרחקים המקבילים נראה שהמזמור לקה בפסוקים ג' וז' וואלי חסר אף הרוח אחד לפי"א).

ביבליוגרפיה :

שלמה פליסנר, נדחים מן לבנון ברלין, 1833 (עמ' 64, 52-50),

Swete, An Introduction to the Old Testament in Greek, Cambridge 1914, 252-253.

מזמור קנ"א

א	מזמור לְדָוִד אֶחָד הַלְלָמֹ אֶת־נְלִית :	
ב	אֶעֱרֹ הַיִּיתִי בְּתוֹךְ אֶמִי	וְנַעַר בְּבֵית אָבִי :
ג	לִעֲדָה בְּצִאֲנִי אָבִי	וְנִזְכֹּר עֲקָרֹ בְּמִקְדָּשׁ :
ד	נְדִי עָשָׂו עֹנֵב	אֶעֱבָדֶנּוּ בִּזְנוּ נְקִל :
ה	וְנִי נִגִּיד לְאֶדְנִי	אֶדְנִי הוּא יִשְׁמַע :
ו	הוּא שָׁלַח מַלְאָכָו	וְנִקְחֵנִי מֵאֶחָד צִאֲנִי אָבִי :
ז	וְנִמְשַׁחֵנִי בְּשֶׁמֶן מִשְׁחָתוֹ	וְנִינְצֹנִי נְגִיד עַל־עַמּוֹ :
ח	אֶחָד מִזְבֵּיכֶם וְנִדְוִלִים	וְנִלֵּא בְּכֶם חֶסֶד אֶדְנִי :
ט	וְנִצָּאתִי לְקִרְאָת הַסִּלְשָׁמִי	וְנִקְלָלִנִי בְּאֵלֵיכֶם :
י	וְנִאֲכִי שְׁלֹשָׁמִי חֶרֶב	וְנִאֲכֶרֶת רֹאשׁ מִעֲלֵיכֶם :
יא	וְנִאֲסִיר חֶרֶף מִבְּנֵי יִשְׂרָאֵל :	

מזמורי שלמה

מ ב ו א

א. שם הספר וגורלו.

קובץ זה המכיל שמונה עשר מזמורי תהלים ביוונית נקרא בכתבי היד בשם מזמורי שלמה (Ψαλμοί Σαλομῶντος). חוץ מזה יש למזמורים הבודדים שמות שונים. גם השם הכללי, המשותף לכל הקובץ, וגם השמות של המזמורים הבודדים אינם מקוריים ואין ליחס אותם לבעל הקובץ עצמו. השם מזמורי שלמה הוא טוב מן השם תהלות שלמה שבא מאחד המעתיקים שרצה כנראה להבדיל קובץ זה מספר תהלים שבמקרא המיוחס לדוד. אפשר שגם השמות של המזמורים הבודדים הם מן המעתיק הזה. על כל פנים, השמות האלה ניתנו למזמורים כבר במקור העברי (ע' לקמן). ומי שתרגם את הספר ליוונית תרגם גם את הכתובת הראשית. בגוף המזמורים אין רמז ברור לשום שייכות אל שלמה המלך. יש קובץ אחר מן הספרות שאחרי המקרא שהוא מיוחס לשלמה המלך, הוא הספר חכמת שלמה, אבל שם המשורר בעצמו מיהס את הספר למלך שהיה מפורסם בחכמתו, מה שאין כן בספר זה.

קובץ זה, הדומה בהרבה לאחדים מן הספרים שבמקרא, וביחוד לתהלות דוד, בסגנונו וברוחו, נשתכח בהמשך הזמן אף נוסחו היווני והיה ידוע רק מן הרשימות השונות של הספרים התיצונים המפוקפקים (Antilegomena) שנערכו מטעם הכנסייה הנוצרית. בשנת 1626 הוציא אותו בפעם הראשונה הישועי de la Cerda בליידן על פי כתב-יד גרוע אחד הנמצא כעת בספריה המלכותית בקופנהאגן. במשך הזמן נמצאו עוד שבעה כ"י אחרים, וע"פ שמונה כה"י הוציא גיבהארדט בליפטסה (1895) מהדורה מדעית. יש עוד כ"י אחד בסורית, אבל אין ערכו רב, משום שאינו תרגום מן המקור העברי, אלא מן התרגום היווני.

ב. שפת המקור וסגולות התרגום היווני.

אין עכשיו כל ספק בין החוקרים שהעברית היתה שפת המקור של המזמורים האלה. אחרי הנסיון הבלתי מוצלח של חילגינפילד¹⁾ שהחליט כי הספר נכתב ביוונית ולפינוי מקור ולא תרגום, לא השמיע דעה זו שום חוקר מתון. הראיות לכתיבת הקובץ מלכתחלה בעברית הן: המשקל העברי, הסגנון, ולכל לראש השגיאות הרבות שאפשר להסבירן רק על יסוד הריקונסטרוקציה של המקור העברי. יש שהמקור העברי לא הועתק כהוגן, והמעתיק קרא מלה אחרת דומה במקום המלה המקורית, ויש שהמתרגם היווני טעה בקריאת המקור העברי. מזה יצא לפעמים נוסח בלתי הגיוני שאין לו כל מובן, ורק לאחר שמחזירים את המקור העברי לקדמותו על סמך התרגום היווני מקבל הענין את ההארה הנכונה. יש להעיר שהמקור העברי לא היה מנוקד וזה גרם לטעויות שונות מצד המעתיק והמתרגם.

המתרגם היווני עשה עבודתו על הרוב באופן מינימי מבלי לחשב על רוח השפה היוונית. רק לעתים רחוקות שינה מן המקור העברי. וכך במקום שהיה במקור העברי שם עצם שנוסף עליו שם תואר רגיל המתרגם לתת שני שמות עצם, שהשני מהם הבא במקום שם תואר נמסר בצורת שם עצם עם ב"ת השמוש, כגון: ב'תום במקום תמים (ח' כ"ג), או: נפש בהודאה והתובדות. במקום: נפש מודה ומתודה (ט' ו').

¹⁾ Messias Judaeorum, 1888, XVI—XVII.

מן השגיאות השכיחות הוא ערבוב אותיות השמוש במכיל. כמורכב לא שם המתרגם לב לענין הזמנים והוראתם בשפה העברית. וכך נמסר זמן עתיד ועבר עם ו' ההפוך בזמן עתיד ועבר סתם, וכיוצא בהן מן השגיאות הדקדוקיות.

יש לו למתרגם שאיפה לפשטות ולחדגונויות והוא מוסר במלה יוונית אחת כמה לשונות נרדפים בעברית וזה מפריע בקריאת המזמורים, כגון במלה היוונית ἀπώλεια 'וש' (פעמים) מוסר המתרגם: שחת, דראון, כליון, אבדון וכדומה, ובמלה παράνομος (י"ב פעמים) - חוטא, פושע, זר, רשע וכו'. ומכאן עניות השפה של המזמור הפלאה לפעמים את הקורא.

ג. זמן כתיבת המזמורים.

קודם כל יש להטעים שהמזמורים מצטיינים באחדות הסגנון והרעיונות. יש אפילו לשונות שהם נשנים במזמורים אחדים, ולפיכך אם יעלה בידנו לקבוע את זמנו של חלק אחד מן המזמורים, הדין נותן שגם שאר המזמורים נחתם בדרך כלל לאותו הזמן וגם למחבר אחד, או למצער לכוון משותף אחד של תקופה מסוימה.

מצב הדברים מבחינת הזמן שלמזמורים הוא: בארץ יהודה מתפלג העם לשני מחנות. באחד, ועליו נמנה גם המשורר, נמצאים אותם המכונים בשמות: חסידים, קדושים, צדיקים, יראי ה', עניים ועוד. במחנה השני התבצרו: רשעים, פושעים, סמאים, חנפים ועוד. הרשעים תפסו את השלטון והמלוכה בחזקת היד וישבו על כסא דוד והם אינם מורעו (י"ז ו') ונוגשים את הצדיקים התמימים. הפושעים הצליחו מתחלה ועשו חיל וידעו לכסות על תועבותיהם באופן שנחשבו לצדיקים גמורים (א' ב' ועוד). אבל הגלגל החזור בעולם נהפך ומארצות המערב מקצה הארץ הופיע כובש זר (ח' ט"ו) שגמר אומר לכבוש את הארץ ולהכניע את יושביה. השליטים יוצאים לקראתו ומקבלים אותו בזרועות פתוחות, מברכים אותו ומבטיחים למסור את ירושלים בידו (שם ט"ז). הכובש הנכרי מעלים את מזמותיו מפני השליטים. אבל לכשהתבצר בארץ הסיר את המסוה מעל פניו, שם מצור על ירושלים, לכד אותה וערך טבח נורא ושוד בתוך העיר (שם י"ט). הצר רומס כזרז את בית המקדש (ב' ב') ומטמא את הקודש. הוא מוליך בשבי את שרי העם עם בניהם ובנותיהם לארצות המערב (ח' כ"א) ושם אותם לקלסה (י"ז י"ב).

רשעת המושלים החוטאים אשר עשו תועבותיהם בסתר מתגלות עכשיו בעת כשלונם לעיני כל. המשורר מצדיק את הדין על הפושעים, אף-על-פי שאינו יכול לסלוח גם לכובש הערץ "המכה בחוקה" (ח' ט"ו) את תעלוליו ואת הבזיונות, שהעליב את שרי הארץ והלל בזה את כבוד האומה העברית כלה (י"ז י"ב ועוד). אבל בכל הצרה הלאומית אשמים הפושעים מבני ברית, כי הצר האכזר היה רק מסה זעם בידי אלהים. אלה חסאו בלכתם אחר שרירות לבם ותאות בשרים (ב' י"א ואילך). הם טמאו גם את בית המקדש וכל קודש (שם ג'), שהרי הפושעים האלה השתלטו על הארץ וגם בית המקדש היה כרשותם.

בה בשעה שהרשעים החנפים דוכאו מתגרת יד האויב החיצוני סבלו הצדיקים רק מעט, בערך. אלה היו יסורים שהאלהים שלח עליהם מתוך חמלה כדי למרק את עוונותיהם. כאשר ייסר איש את בנו האהוב (י"ג ט'), ועוד מעט תבא שעת שלווה לצדיקים.

אולם גם הצר האכזר שהתנקם בישראל מרוע לבו ולא מתוך הרצון למלא את מקודת האלהים (ב' כ"ד) קבל את ענשו מן השמים: הוא נהרג בהרי מצרים ונגבלתו הושלכה בחרפה ובקלון באין קובר (ב' כ"ז ואילך).

לאיזה זמן מתאים התיאור הזה? - מכיון שבית המקדש עומד עוד על תלו באים בחשבון שלשה כובשים זרים: אנטיוכס אפיפנס, פומפיוס וטיטוס. את זה האחרון אין הולם התיאור של היתסים הפנימיים, ומי הם השליטים היהודיים שלקחו בחזק יד את השלטון בידם

וישבו על כסא דוד? נשארים רק שנים – אנטיוכס אפיפנס ופומפיוס. השלימים והפושעים יכולים להיות או היהודים שנתיונו כמינילאוס וסיעתו בימי אנטיוכס או הצדוקים שבימי פומפיוס. לדעת פראנקינברג הצר הנכרי הוא אנטיוכס הרביעי העריץ הסורי, לזה מתאימה העובדה של טומאת בית המקדש ועוד פרטים אחדים מן התיאור הניתן במומורים. אבל חוץ ממה שאין במומורים זכר ל"שקן המשומם" (דניאל י"א ל"א) שהעמיד אנטיוכס בהיכל בשנת 168 לפסה"ג, הסתבך פראנקינברג בקשיים שונים, שהרי אנטיוכס לא בא מקצה הארץ, מארצות המערב, ולא הומת במצרים.

לכן מסכימים כל החוקרים לדעה אחת שהמאורעות המתוארים בספר זה מתאימים ליחסים ששררו ביהודה בקירוב באמצע המאה הראשונה לפסה"ג. שתי כתות או מפלגות אלו הם הפרושים והצדוקים, והמושלים שנטלו להם בזרוע את המלוכה הם התשמונאים. אותו שישב על כסא דוד ולקח לעצמו את כתר המלוכה שלא בצדק הוא יהודה אריסתובולוס הראשון שכתחלה שם כתר מלוכה על ראשו בשנת 104, ובוה הרגיו מאד את הפרושים, כי לדעתם נועד כסא המלוכה לאחד מצאצאי דוד. הרשעים התגפים שכבשו את הסנהדריה (ד' א') ובידיהם גם עבודת בית המקדש אלה הם הצדוקים הכהנים האצילים. הצר הנכרי הוא פומפיוס, מתחלה, כאשר הופיע בדמשק ושם פניו דרומה, יצאו לקראתו השליטים מארץ יהודה ונתנו לו מתנות רבות והבטיחו למסור בידו את הארץ ועיר הבירה, ואח"כ כשנגלו מזמותיו נשארו על צדו רק הפרושים ובראשם הורקנוס השני, בו בזמן שאנשי אריסתובולוס השני, מתנגדו ומתחרו של הורקנוס, התבצרו בירושלים. וכשנפלה העיר בידי פומפיוס בשנת 63 נרצחו הרבה מתושבי ירושלים, וביחוד הצדוקים שעמדו על צד אריסתובולוס וגלחמו ברומים. אריסתובולוס המלך ובניו הובלו אסורים לרומי והיו ללעג ולקלס, כי נאנסו ללכת אחרי מרכבת הנצחון של פומפיוס בשנת 61. לאחרונה הומת פומפיוס בשנת 48 במצרים מות נבל בקרבת הרי מצרים ופגרו הושלך בחרפה ואין קובר, כי המצרים יראו לקבר אותו, שלא יענוש אותם יוליוס קיסר יריבו של פומפיוס. בשום לב אל ההתאמה השלמה בין התיאור במומורים ובין העובדות הידועות מן ההיסטוריה, וביחוד מתוך ספרי יוספוס, אין כבר מקום לשום פקפוקים, כי בתקופה של מלחמת אחים ביהודה בין אריסתובולוס והורקנוס, יורשי שלומית אלכסנדרה המלכה, אנו עומדים.

אבל לא כל המומורים נכתבו בזמן אחד. אחדים מהם מתארים את הפושעים כמושלי הארץ, ואם כן נכתבו עוד לפני שנת 63, היא שנת כיבוש ירושלים ע"י פומפיוס. ושוב יש מומורים שלשי תכנם נכתבו בין כיבוש ירושלים ולפני הנציבות של גאביניוס בסוריה (55–57), שהרי נציב זה הוציא גזרות שונות על יהודה, ואין להן זכר במומורים הנידונים. נמצא שאלה האחרונים נכתבו בשנות 57–63. ולסוף מומור אחד (ב') שיש בו רמזים בהירים להריגת פומפיוס במצרים נכתב לאחר מות פומפיוס בשנת 48 וסמך לה. ואם נשתמש במספרים עגולים נוכל לומר שהמומורים נכתבו בשנות 45–70 לפסה"ג.

ד. בעל המומורים ומולדתו.

מכיון שהמומורים היו נכתבים במשך כעשרים וחמש שנים אין כל קושי ליחס את כלט למשורר אחד שהיה מלוות במומוריו את המאורעות שבאותם הזמנים, בעת של סכסוכים פנימיים בין המפלגות והכתות וגם צרות שבאו מחוץ בעקב הכיבושים הרומיים בארצות המזרח. לשאלה: מהי עמדתו של המשורר במריבות אלה? אפשר להשיב: המשורר הוא אחד החסידים. שם זה יש לו הוראה כפולה: אישית-מוסרית ומפלגתית-מדינית. בכתבי הקדש יש כבר למלת חסיד מובן כפול¹. חסיד נקרא מי שמשתייך לאיזו חבורה

L. Gulkowitsch, Die Entwicklung des Begriffes Haaid im A. T., Tartu (1 (Dorpat) 1934, 27.

דתית. החברים הם חסידים במובן הברותי. ויש שהחסיד הוא איש פרטי המצטיין במדות מוסריות ודתיות ידועות. בעל המזמורים הללו הוא חסיד בשני המובנים, גם האישי וגם החברותי. אמת, הוא אינו פרשי לוחם, וכנראה לא השתתף כלל במלחמה שבין אריסטובולוס והורקנוס. אמת, הוא שונא את מצדדי אריסטובולוס תכלית שנאה, אבל אינו מראה חבה גם להורקנוס ולבני סיעתו המדינית. יתכן אפילו (ע' פי' י"ז ס"ו) שהוא מגנה אותו ואת אנטיפטר והאדומיים שעמדו על צדו וחסו בצל הרומים. אם כן נראית ההשערה שהמשורר שייך לאותם החוגים ששלחו באי כחם אל סומפסוס – כידוע מספרי יוספוס – לדרוש ממנו שישם קץ לשלטון המדיני העצמי היהודי בכלל ויהפוך את ארץ יהודה למדינה רומית תחת שלטון כהן גדול, כמו שהיה בתקופה הפרסית והיוונית לפני תנועת השחרור של החשמונאים. המשורר שהוא מן הענפים והדלים אינו מוצא חפץ באריסטוקרטיה, הן צדוקית והן פרושית, והוא שואף להגשמת האידיאל של התיאוקרטיה ללא מגמות ארציות וגשמיות. ובנוגע לחסידות במובן אישי-מוסרי יש להוסיף שיש חלקי דעות בין החוקרים היהודים והנוצרים. הנוצרים נוטים, כדרכם, לראות במושג החסידות במזמורים אלו רק ענין של מנהג חיצוני וקיום מצוות דתיות גרידא. החסיד הוא לדעתם רק מי שמקיים את המצוות מתוך משמעת כמו שהן כתובות בתורה. למוסריות צרופה ונעלה ששרשה בכוונת הלב ובמדות תרומיות אין מקום בתפיסה זו. כך מחליטים רייל וג'ימס. אתריהם נמשכים שאר הנוצרים כגון קיטל, גרי ועוד, חוץ מן וויטו הצרפתי שמשתדל לתפוס את החסידות במדה רחבה ומקיפה יותר. ואם הנוצרים מטים את הכף לדעת הפרושים מטעמים פולמוסיים, הרי היהודים, כישראל לוי ובייחוד ביכלר, מחליטים מטעמים סניגוריים שהחסידות שבספר זה היא נעלה ורוממה ואין בה אפילו שמץ של ריטואליות. הם נוטים ליחס למשורר ולזול בענין הקרבת קרבנות בבית המקדש, ולפי ישראל לוי העמדה של המשורר לבני הפולחן בבית המקדש היא שלילית בהחלט. והאמת היא, כרגיל, באמצע. המשורר הוא חסיד בכל המובנים. גם המנהג הדתי גם דרישות המוסר יקרות בעיניו, כי המושג של הקדושה כולל גם הראשון גם האחרונות (ע' הערה ל"ז כ"ו).

המשורר אינו מזכיר במזמוריו מצוות מעשיות והלכות הפרושים לא מפני שהיה מזלזל בהן או שלא החשיב אותן ביותר, אלא מפני שלא היה מן הטיפוס של תלמידי חכמים מלומדים. הוא היה בעל רגש דתי כביר וחזק באמונתו, אבל בתקופתו לא התפתחו עוד הישיבות, והחטיבה המיוחדת של חכמי ישראל שחורתם אומנותם עדיין לא גפוצה בעת ההיא. אע"פ שהמשורר עומד הכן על קרקע התורה והמסורה אין ההלכות והדינים מושכים את לבו. את דמיונו מלהיבים תזיונות משיתיים לאחרית הימים, מלכות שדי ועתידה המזהיר של ציון במרכז האנושיות. לענינים אלה הוא מקדיש הרבה מקום בערך במזמוריו, ובייחוד במזמור המשיחי הגדול (י"ז). כל מה שהמצב הנוכחי הוא עלוב ועגום בה במדה מתעוררים בלב המשורר כיסופים עזים אל התקופה המשיחית שבה ישלוט בעולם יושר וצדק, והרשעה וממשלת זדון תעבור מן הארץ.

אין ספק שהמשורר חי בארץ ישראל, ודומה שמקום שבתו היתה ירושלים. שאלית הוא מסור בכל נימי לבו. התיאורים השונים במזמורים, ובפרט התוצאות האיומות של מלחמת אחים ביהודה, מצור ירושלים, השוד והרצח של חיל סומפסוס וכדומה, הם כלי-כך מלבבים ומלאי חיים עד שנראה בבידור שעד ראייה כתב אותם. אם כן, גם המזמורים בירושלים נכתבו.

ה. ערך המזמורים בשביל קורות היהודים בימי בית שני.

ספר זה ערכו גדול גם בשביל ההיסטוריה הפוליטית של התקופה המתוארה וגם בשביל קורות התרבות בימים אלה. יש כאן מקור חשוב לשאלת הכתות בימי בית שני, שהרי המזמורים

האלה הם המקור העברי היחידי שנשתמר מאותה התקופה, כי יוספוס כתב את ספריו ויונתן בשביל קוראים רומיים ויווניים, ומגמתו המיוחדת לו, היתה לתאר את הכתות היהודיות כעין האולפנות הפילוסופיות של היוונים, והיא האפילה על טיבן של הכתות וגרמה לערבוביה גדולה בנידון זה. והמקורות התלמודיים בעצם מזמן מאוחר הם באים, לאחר שהצדוקים כבר עברו מן העולם אחר חורבן הבית, וממילא יש להתחסם אל המקורות האלה בזהירות. ומכאן דוקא חשיבותו של קובץ המזמורים האלה שנכתבו ע"י פרושי שחי גם בימי שלטון הצדוקים גם בזמן כשלונם, אם, למשל, יוספוס מטעים שהצדוקים היו מיחסים כל מעשי אנוש לבחירה חפשית, בעוד שהפרושים היו גוסיים לתלות מעשים ידועים במזל ובגזרה, הרי נראה מתוך ספר זה שאין הדבר כך, הואיל והמשורר הפרושי מטעים בפירוש את החופש השלם והבלתי-מוגבל דוקא שיש לו לאדם (ט' ד'), ולכן האחריות רובצת על האדם בעד כל פעולותיו באין יוצא מן הכלל. מן הספר מזמורי שלמה אפשר גם כן ללמוד הרבה ע"ד היחסים המתוחים שהיו בין הכתות. המשורר הפרושי אינו נרתע מכל חטא ופשע פלילי ברצותו לגזול אותו על ראש הצדוקים שנזאי גפשו. אין ספק שגם הצדוקים היו מאשימים את הפרושים בכל מיני תועבות, מה שאפשר לראות גם כן מן הספר, ברית דמשק שמוצאו מחבורה צדוקית בסוריה. אבל אין להאשים את המשורר בסילוף האמת מתוך כוונה רעה, כי בנידון זה תמיד השנאה מקלקלת את השורה. ומי שהסתכל אל הענין בלי כל פניה מפלגתית בא למסקנה אחרת. אוסיית היא תפלתו של חוני (המגלג'ז) בעת מצור ירושלים ע"י אנשי הורקנוס השני אצל יוספוס (קדמ' י"ד ב' א'): „רבונו של עולם, אדון כל המעשים, העומדים מסביב לי (הפרושים) עמך הם והנצורים (הצדוקים) הם כהניך. בבקשה ממך אל תפן אל תפלת אלה נגד אלהי. חוני החסיד ובעל מזמורי שלמה חיו בעונה אחת, ומה רב ההבדל בהשקפתם על הכתיות.

המשורר שנא את הרומים מפני אכזריותם, אע"פ שהם ענשו את אויביו הצדוקים, מתוך שמכיר היה כי הרומים עשו זאת מתוך רדיפה אחרי כיבושים ונצחונות, ולא לשם מילוי פקודת אלהים. אנו קוראים גם כן על מעשי שוד ורצח שעשו הרומים בשנת 63 בעת כיבוש ירושלים. על התועבות האלה עובר יוספוס – או המקור שלו – בשתיקה מפני טעמים ידועים ומובנים. גם להורקנוס אין המשורר רוחש חבה. יתכן שציפה מראש, כי חולשת האיש הזה ורפיונו ימיטו צרה גדולה על העם וישעבדוהו אל האדומים הנבזים.

המזמורים חשובים גם להכרת הזרמים המשיחיים שהיו מפכים בין השדרות השונות של העם, ביחוד מאחר שיוספוס, ההיסטוריון של אותה תקופה, עבר בשתיקה עד כמה שאפשר היה לו, על תופעה זו שלא להקניט את הרומים מיטיביו ואנשי חסדו. יש מיתסים למזמורים אלו אפילו ערך ליטורגי: כך החליטו אחדים, כגון וולהיון וישראל לוי, שהמזמורים נועדו לשיר אותם במקהלות בבתי התפלה של הפרושים בימי בית שני בתוך שאר התפלות. חכמים אלו נשענים או על הכתבות הראשיות של המזמורים, כגון למנצח, בניגונות, וכדומה, או על מקומות שונים בתוך המזמורים עצמם (ע' סי' י' ז') אבל הכתבות אינן מאת המחבר עצמו, ואפשר שהוסיפו אותן אח"כ כדי להשוות מן הצד החיצוני מזמורים אלו לצורת המזמורים שבתהלים, והרמזים הנידונים מתוך המזמורים עצמם אינם מוכיחים. כמו שנראה במקומם. חזק מזה אילו היו שרים את המזמורים בבתי הכנסיות בימי בית שני לא יתואר שהיו יכולים להשתכח לגמרי מישראל. אמת, יש לפעמים קרבה גדולה בין המזמורים האלה ובין תפלת שמונה עשרה שבעיקרה היא באה מאותה התקופה. הדמיון הוא, כמו שהראה ישראל לוי, ביסודות משיחיים אסכאטולוגיים ועוד. אבל מכאן אין ראיה שגם המזמורים היו חלק מן התפלות בצבור. את הדמיון הפנימי בין המזמורים ובין תפלת ש"ע אפשר להסביר מתוך מה שהמזמורים והתפלות העבריות נכתבו באותו הזמן, באותה הלשון ובחוגים דומים, חוגי הפרושים בארץ-ישראל.

יש שספר מזמורי שלמה משתמש יותר מן הראוי ברימיניסצנציות ספרותיות, ומשתמשים שלמים הם פראפראזות של פסוקים שונים מכתבי הקודש, ביחוד מישעיהו השני וספר תהלים. אבל יש גם מקומות המראים כשרון יצירה מקורית ודמיון ער (כגון, מזמור ח'). הספר מראה, כמה מן ההפרזה יש במשפט הרגיל שהפרושים גרמו לאפיסת כח היצירה המקורית של היהדות. הרי לפנינו משורר פרושי הממשיך את המסורת היפה של משוררי תהלים.

ו. התרגומים העבריים של הספר.

הספר מזמורי שלמה מתורגם כמעט לכל השפות האירופיות. כמו כן נעשו כבר נסיונות חשובים לעשות ריקונסטרוקציה של המקור העברי על סמך תרגום מוחזר לעברית מן התרגום היווני. זה הועיל הרבה להבנת הספר ולהערכתו הנכונה. ואלו הם התרגומים העבריים השונים:

(א) התרגום העברי הראשון הוא מאת פראנץ דליטש. אבל תרגום זה לא ראה אור, כי דליטש לא הספיק לגמור את ההערות, וגם מבוא לא כתב, ורק רשימות בודדות הכניס לו בפנקס קטן המצורף אל מחברת התרגום. הכ"י נמצא (למן ש' 1896) בספריה של האוניברסיטה בליפסיה (מספר 01503, בלי תאריך).

(ב) אל כ"י זה של דליטש נספה עוד תרגום מאת אחד מתלמידיו, הכומר אלביירט רינובאנץ. כפי שאפשר לראות ממכתבו של רינובאנץ (5 I. 1884) אל דליטש נגמר התרגום עכ"פ לפני שנת 1884. לתרגום נוספו קצת הערות בעברית בלשון חכמים. גם תרגום זה לא הוכשר לדפוס. (ג) בשנת 1896 יצא בדפוס תרגומו של פראנקינברג. תרגום זה אינו מוצלח, ובכלל הוא עבודה לכסיקונית, כי המתרגם לא ידע את העברית ואת רוחה, ויש בתרגומו מליצות שאין להן כל שחר.

(ד) תרגום עברי כמעט מופתי הוא תרגומו של א"ש קאמיניצקי (ב, השלח"י כרך י"ג, תרס"ד). עבודה זו נעשת בכבוד ראש, אלא שההערות הן דלות, כי המתרגם לא הקיף את הספרות המדעית השייכת לכאן.

בתרגומי הנוכחי השתדלתי להשאר נאמן למקור כפי האפשר, כל מלה ומלה ושקלה. ביחוד התאמצתי להתחשב עם לשון תרגום הע', כלו' למסור את הנוסח העברי באותן המלים שהע' רגילים להשתמש בהן בתרגומם. לשם כך השתמשתי בקונקורדנציה של Hatch-Redpath לתרגום הע'.

חובה נעימה לי להביע תודה לספריה הלאומית הפולנית בווארשה, בפרט לספרן מר אדוארד פונננסקי, שהואיל לתווך בין אותה הספריה ובין הספריה של האוניברסיטה הליטסאית כדי להמציא לי את התרגום של פראנץ דליטש ושל רינובאנץ (שהיה צרוף לתרגומו של דליטש), ובזה עלה בגורלי להשתמש בו בפעם הראשונה לשם הוצאה זו.

ז. קצת ביבליוגראפיה.

- Swete, The Old Testament in Greek, Cambridge 1894, III 765—787.
 (בהוצאה זו השתמשתי).
 Oscar von Gebhardt, Die Psalmen Salomo's, Leipzig 1895.
 I. Rendel Harris, The Odes and Psalms of Solomon, Cambridge 1909.
 (נוסף תרגום עברי).
 W. Frankenberg, Die Datierung der Psalmen Salomos, Giessen 1896.
 א. ש. קאמיניצקי, תהלות שלמה (השלח"י כרך י"ג תרס"ד, 149—159, 43—55).
 E. E. Geiger, Der Psalter Salomo's herausg. und erklärt, Augsburg 1871.
 Wellhausen, Die Phariseer und Sadducker, Greifswald 1874.
 R. Kittel (Kautzsch, Apokr. u. Pseudepigr. des AT, Tübingen 1900, II 127 148).
 E. Ryle and M. R. James, Psalms of the Pharisees, commonly called The Psalms of Solomon, Cambridge 1891.
 B. Gray (Charles, The Apoc. and Pseudepigr. of the OT, Oxford 1913, II—625—652).
 J. Viteau, Les Psalms de Salomon, Paris 1911.

מזמורי שלמה

מזמור לשלמה |

שֹׁשְׁתִי אֶל־יְיָ בַּצֹּרֶלִי לְנֶצַח
 שָׁתֵּאֵם נִשְׁמָעָה תְּרוּשָׁת מִלְחָמָה לִשְׁנִי
 אֲמַרְתִּי בְּלִבִּי בִּי־מָלְאֹתִי צָדֶק
 עָשָׂרָם שָׂרָץ בְּכָל־הָאָרֶץ
 רָמּוּ עַד־הַכּוֹקְבִים
 [וְהִקְהָה] בְּטוֹקָם הַיָּדַיִם
 חֲפָאֲתָם בְּמִסְתָּרִים
 הִרְבּוּ לִשְׁשַׁע מִן־הַגּוֹיִם אֲשֶׁר לִפְנֵיהֶם
 אֶל־אֱלֹהִים בְּשִׁית וְעָלִיו רָשָׁעִים
 נִעֲנִי בִּי־מָלְאֹתִי צָדֶק
 כִּי שָׁלֹתִי וְאֶעֱשִׂיר בְּבָנִים
 וּקְבוּדָם עַד־קֶצֶה הָאָרֶץ
 אָמְרוּ כֹל וַפְּלוּ
 וְלֹא הִבִּינוּ
 וְאָנֹכִי לֹא נִדְעָתִי
 חֲלַל חָלְלוּ קֹדֶשִׁי יְיָ

מזמור לשלמה על־יְרוּשָׁלַם |

הַרְשָׁע בְּנֶאֱתָנֻהוּ חֲמוֹת בְּצִוּרוֹת בְּכָר הַפִּיל וְאָתָה לֹא קִנְעָתָ:

שם המזמור מזמור לשלמה אינו מקורי ונמצא רק בכ"י J (ממנור האיברי) (באתוס), שהוא מן הגרועים. בכ"י הטובים יש רק כתובת כללית אחת: מזמורי שלמה, והמזמור הראשון מתחיל בפ"א בלי כתובת. על ההשערה שהכתובת עיקרה למנצח ע' בפ"א. – תכנון: המלחמה קרובה. ציון מקוה לה' שיציל את בניה מן המצוקה. סבת הצרה הצפויה לארץ הן חסאות יושביה. – זמן חיבורו: המלחמה בין אריסטובולוס השני ופומפיוס כבר פרצה. פומפיוס הולך וקרב. אם כן, נכתב המזמור בקירוב בשנת 64 לפסה"נ. –

שׁוֹעֲתִי הַנוֹשָׂא הוּא צִיּוֹן (ג'). – לִנְצָח. בע' תרגום של εἰς τέλος פירלים משער שהמלה לקוחה מן הכתובת, ושם היה כתוב למנצח. במזמורים כאן נמסר למנצח – εἰς vñkos (ע' כתובת מזמור ח'). – רשעים. פומפיוס וחילו (ע' ב' א'). – יעגני. גיבהארדט מוסיף לפני זה: וְאֶפֶר (מלה שגורה במזמורים אלו). – עֶשְׂרָם. של בני ציון, והם השליטים החשמונאים. – פָּרָץ בְּכָל־הָאָרֶץ. על המתנות ששלח שמעון המקבי לרומי ע' מקיא י"ד כ"ד. גם אריסטובולוס השני נתן מתנות לסקארוס בשנת 65 בהיותו בדמשק, ואח"כ שלח לפומפיוס גפן זהב שהצטיינה ביפיה ובשוויה הרב (יוספוס קדם' י"ד ג' א') – וכבודם. δόξα קמיניצקי מוטר: הון, והלשון והוגם עד קצה הארץ מקביל לרישא: עֶשְׂרָם שָׂרָץ וכו' (הוא מסתייע בתרגום הע' לתהלים קי"ב ג'). – וְלֹא הִבִּינוּ. καὶ οὐκ ᾔνευκαυ (=ולא הבינו). לפי דליטש וגיבהארדט הביאו בהבינו נתחלף לו למתרגם. יתכן ג"כ שהשבוש הוא בכ"י וצ"ל ἔγνωκαυ (=הכירו, הבינו) במקום ᾔνευκαυ (גריי). וכן בסורית: ולא ידעו. – הִרְבּוּ לִשְׁשַׁע... בְּדִיּוּק: מַשְׁעִיהֶם עַל וּשְׁעֵי הַגּוֹיִם וכו'. – מן־הַגּוֹיִם. השליטים החשמונאים והצדוקים בני סיעתם גרועים בעיני המשורר מן הסורים שטמאו את בית המקדש בימי אנטיוכוס אפיפנס. – תוֹכֵן הַמִּזְמוֹר: יְרוּשָׁלַם גִּלְכָּה ע"י צר. הכובש המנצח מתגכם במוצחיהם, מהם יכריע לטבח ומהם יקח בשבי. עונש המנצח העריך. משפט ה' נודע בארץ. – זמן חיבורו הוא אחר שנת 48 לפסה"נ, בה נהרג פומפיוס במצרים (פב"ו). ונראה שנכתב זמן לא רב אח"כ, שהרי זכרון המאורע עודנו חי וער. ובכן, זמנו הוא בקירוב שנת 47. –

בְּכָר הַפִּיל. פומפיוס הביא מכוונת־פָּצוֹר מן צוֹר ובהן השתער על ירושלים מצד

ב	על-מנכחך גוים ורים עליו	ובנשליהם בודון רמסו:
ג	תחת אשר טמאו בגירי-ירושלם קדשי	חללו מנחות אלהים בתועבות:
ד	לכן אמר גרשום הרחק ממני	לא ארצה-דבם:
ה	הדר בבדדה נמאם לפני	נבזה עד-לכלה:
ו	בניה ובנותיה בשבנה קשה	בחת צוארם לעיני הגוים:
ז	כחפאתם עשה למי	כי עזבם בידי עריצים:
ח	כי הסיר קניו מרחמם	נער ונקו ובניהם נחדו
ט	כי רעות עשו נמר	לבילתי שמע:
י	וירגזו השמים	ותקיאם הארץ
יא	כיראיש לא-עשה בתוכה את אשר-עש:	והמה:
יב	והרע הארץ כל-משפטו צדקה אלהים:	
יג	שמו את-בני ירושלם לקלסה	בגלל הזנות אשר בקרבה
יד	כל-העבר סר נגד השמש:	וישחקו בתעבותיהם
טו	כאשר עשו המה נגד השמש	לראיה נתנו עונותיהם:
טז	ובנות ירושלם חללו כסר-משפטו	על-אשר טמאו נפשומיהן בזמת-תבל:
יז	מצי וקרבי אוהילה על-אלה:	אנכי אצדקה אלהים בישרת לקב

ב	צפון (קדמ' יד ד' ב', מלחמ' א' ז' ג'). - על מזבחך... ע' מלחמ' א' ז' ה': ורבים מן הכהנים ראו את האויבים עולים עליהם... ובעור הם זורקים את דם הקרבן... נשחטו על זבוחיהם. - ובנעליהם בודון רמסו. אפשר שהכוונה להתפרצות פומפיוס לתוך קדש הקדשים (ע' קדמ' יד ד' ד', מלחמ' א' ז' ר'). - ובנעליהם. וזה לא יתכן במקום קדוש (השוה שמות ג' ה'). - בני-ירושלם. הצדוקים התרכזו בעיקר בעיר הראשה כבעלי משרות גבוהות. - בחה צוארם. ἐν τῷ τράχηλ ἐν משמעו בחותם (וכך מתרגם רליטש). הרבה נתלבטו המפרשים. יש חושבים כי הכוונה לחותם שהיו מטביעים על העבדים שלא יברחו. מנהג זה היה ידוע אצל האשורים והבבלים, ואח"כ גם ברומי (השוה וויטו וקמיניצקי). ביכלר (IQR, XV [1903] 115 sqq) סבור שבמקור העברי היה חת. את החת היו שמים באיברים שונים של עבדים וחיות טורפות לאחר שנרצעו אותם האיברים. והוא משער כי שהכוונה היא לקולר (collare) של הרומים. ודבריו הראשונים עיקר. יתכן שהמתרגם טעה וחת בחותם נתחלף לו מתוך הדמיון ההיצוני שבין שתי המלים (אפשר שהמ"ם היתה מחוקה בספרו). - לעיני הגוים. את המלה ἐν ἐπισημῶν (רק פעמים: כאן וי"ז ל') מפרש דליטש: לעיני, והוא מסתייע במקרא י"א ל"ז וי"ד מ"ח ἐν τόπῳ ἐπισημῶν (=במקום גולה, במקום רואים). וקמיניצקי שתרגם כאן: לאות בגוים, לא שם לב שהתרגום הזה לא יתאים י"ז ל'. - נער ונקו. ק' סובר שעיקר הלשון היה: כי רעות עשו יחד - נער ונקו וילדיהם ייביג יחדו - לבילתי שמוע. - ותדע הארץ. ח' ח'. - כל העובר סר. אל הזנות. - כפי משפטך. מדה כנגד מדה. - בזמת-תבל. כך מתרגמים דליטש וקמיניצקי (מבלי שידע אחד מהברו) את הלשון הקשה ἐν φουρμῷ ἀναμύξεως (בדיוק: בטומאת התערבות). -	
---	--	--

טו	כי כמשפטיו צדקתו אלהים:	כי נתת לרשעים כספליהם
יז	ובחטאתיהם הרעות מאד:	גלית עונותיהם למען נראה דינך
יח	מחית זכרם מן הארץ:	אלהים שופט צדיק ולא יחדר פנים:
יט	כי תרפו גוים וירושלם וירמסיה	הורד הדרך מפשא כבודה:
כ	תחת לבושי מכלול שק חננה	חבל לראשה תחת עטרה מסביב:
כא	הוסר צניף הקבוד	אשר צנפה אלהים
כב	תפארתה קבו ארצה השלכה:	ראיתי אנכי ואחל פני יי ואמר
כג	רב-לך יי להקביר וך על-ירושלם	בשר גוים:
כד	כי בחמה ובשעף קצף לענו ולא חסו	ויכלו לילא אתה יי וערת-כם בתמיה:
כה	כי לא מקנאה עשו כי אם-בתאות נפש	לשפך חמם עלינו כמשפה:
כו	אל-נא אלהים תאסר להשיב	
כז	ולא אתרתי עד אשר-הראני	ואין חטין בקלון להמיר:
כח	אלהים גותו	מקצת בקרי מצרים

טו-טז	אצדק. להצדקת דין שמים השות תהל' נ'א ר', איכה א' י"ח. - כי נתת. פראפראסה של תהל' כ"ח ד': תן להם כפעלם וכרוע מעלליהם כמעשה ידיהם תן להם השב גמולם להם (וע' שם סיב י"ג: כי אתה תשלם לאיש כמעשהו). - אלהים שופט צדיק. תהל' ו' י"ב. - ולא יחדר פנים. כך פירלים. גיגר: ולא יכיר פנים. דליטש: ולא ישא פנים. ודעתו של פירלים עיקר. - וירמסוה. בדיוק: בלעג (בבוז, במבוסה). אפשר שהלשון <i>ἐν καταπαύσει</i> אינו אלא הכפלה משובשת מן <i>κατεπαύσθη</i> שבסמוך. - לבושי מכלול. יח' כ"ג י"ב. - תפארתה... על דרך השליך משמים ארץ תפארת ישראל (איכה ב' א'). - ויכלו. מוסב על החסידים (הפרושים) הנרדפים. - לא מקנאה. ר"ל הרומים לא התכוונו כלל לעשות רצון אלהים הכועס על עמו. לרעיון השוה ישעיה י' ז': והוא לא כן ידמה... כי להשמיד בלבבו וגו'. - במשסה. או: בגול. אמת, פומפיוס עצמו לא גול מאוצרות בית המקדש (קדמ' י"ד ד' ד'). אבל נראה שלא שמט ידו מגול בכלל, ועכ"פ החיילים הרומיים לא נמנעו משוד. - התנין. פומפיוס. השוה לתמונה זו יח' כ"ט ג', ליב ב'. - להמיר. במקור: <i>τοῦ εἰπεῖν</i> (=לאמר), ואין לכך מובן. פירלים מגיה <i>ταπεινῶν</i> =להשפיל (וכך גם קמיניצקי). גיגר משער, שבמקור היה לשבר והמתרגם קרא לדבר, ונראה תיקונו של וולהיון: להמיר, שלדעתו היה במקור למיר (=להמיר), והמתרגם קרא בטעות למור=לאמר. - גויתו. לפי היווני: גאותו. פירלים משער שהמתרגם החליף גוה (גויה, גוף) במלה דומה גאוה (וכך גם קמיניצקי). - בהרי מצרים. רייל-גיימס מוכירים שלפי דיון קאסיוס מ"ב ג'-ה' נרצח פומפיוס ע"י מצדדי יוליוס קיסר בשנת 48 סמוך להר קאסיוס (<i>ὄρος κάσιον</i>) בקרבת פילוסיון במצרים. בלי ספק מתכוון המשורר למאורע זה, וכך כרכוריו של פראנקינברג הרוצה ליחס את המומורים הללו לתקופת השמד של אנטיוכוס אפיפנס אין בכחם להזיז את הרמו הבהיר הזה ממקומו. אמת, על סגנון המשורר השפיע גם יח' ליב ב'-ה' (ביחוד פ"ה: ונתתי את בשרך על ההרים), אבל המשורר לא היה מסלף	יח	יט	כ	כב	כג-כד	כה	כו
-------	--	----	----	---	----	-------	----	----

- כז נבנה מן-הנהגלה בארץ ובנים:
ואין קבר
כח לא זכר פי אדם הנהו
כט אמר אנכי ארון נקשה וגם אהנה
ל אדיר [הוא] בן-בכח:
לא ושפט מלכים וממלכות:
ומוריד זרים לאבדון עולם בכלמה
לב ועתה גדולי הארץ ראו משפט
לג ברכו אלהים וראו בן-השכל
לד להבדיל בין צדיק לרשע
לה ולרחם צדיק מפני עקת רשע
לו בריטוב וי לקראו בבקשה
לז לעמד תמיד לפניו בבח:
ומוריד זרים לאבדון עולם בכלמה
לב ועתה גדולי הארץ ראו משפט
לג ברכו אלהים וראו בן-השכל
לד להבדיל בין צדיק לרשע
לה ולרחם צדיק מפני עקת רשע
לו בריטוב וי לקראו בבקשה
לז לעמד תמיד לפניו בבח:

ג מןמור לשלמה על-הצדיקים

למה תישני נששון ולא תברכי את-וי שיר תרש ומרי לאל המקלל:

- כז את האמת ההיסטורית למען המליצה. - ואין קובר. גם הפרט הזה מתאים לתיאור הגיתן
עיי פלוטארכוס ודיון קאסיוס. פגרו של פומפיוס נקבר לבסוף עיי פיליוס עבדו המשורר. -
כח לא זכר כי אדם הנהו. כבר חלקו הרומים כבוד אלהי לטולה ואחיכ גם ליוליוס
כט קיסר ולאבוגוסטוס. מאותה תקופה ואילך נעשית האלהת השליטים לחק בין הרומים. וודאי גם
לא אל הים. אפשר למצוא בזה רמז לכנוי הגדול (Méyas, Magnus) של פומפיוס. המשורר מדגיש
זדים. בפנים: κομῖζων=משכיב (דליטש: ומשכן). ולפי ההמשך תקנו פריטשי ופיק:
κομῖζων, שאפשר לתרגם גם: מוריד. ואפשר גיכ לקיים את הגירסא המקורית, ואז יהיה
הרעיון על דרך איוב י"ד י"ב: ואיש שכב ולא יקום עד בלתי שמים לא יקיצו וגו'. -
לג במשפט. ביום המשפט, כך נראה מן הפסוק הבא. והרעיון דומה לתהל' א' ה', אלא ששם הוא
לז מובע בצורה שלילית (על כן לא יקומו רשעים במשפט). - לקוראיו בבטחה. תהל' קס"ה
לז ייח: לכל אשר יקראוהו באמת. - לעמוד... בכח. עיד דניאל א' ד': ואשר כח בהם לעמוד. -
ג תכן המומור: פניה אל הנפש שתהלל את ה'. גורל הצדיק והרשע. הצדיק יבטח
בה', ואם יפול יקום וירשע, והרשע יאבד לעד. - זמן חיבורו: אם כי המומור מכיל רעיונות
כלליים על גורל הצדיק והרשע, דומה שהרהורים אלו נחצורו בלב המשורר בקשר עם
מאורעות הזמן, אחר שהרשעים-הצדוקים יוסרו עיי פומפיוס. גם הצדוקים-הפרושים סבלו
בשעת חירום זו, אבל היתה להם תקומה ותקוה שיעוד מעט ישובו לקדמוהם. התיאור מתאים
לשנים הראשונות שלאחר כבוש ירושלים עיי פומפיוס, קרוב לשנות 63-60. -
גפש ון. בסורי וביווני: נפש. - זמרי. בפנים: זמרו. - לאל המהלל. השה ש"ב

ג	וּפְרִי וְשִׁמְרֵי מִשְׁמֶרֶתְךָ	כִּי-טוֹב לֵאלֹהִים מִזְמוֹר בְּכָל-לֵבָב:
ג	צְדִיקִים יִזְכְּרוּ תְּמִיד אֶת-יְיָ בְּתוֹרָה	וְהַצְדִּיקוּ אֶת-מִשְׁפָּטֵי יְיָ:
ד	לֹא יִמָּאס צְדִיק מוֹסֵר יְיָ	חֲסָצוּ תְּמִיד בֵּינִי:
ה	נִקְשַׁל הַצְדִּיק וַיִּגְדֹּק אֶת-יְיָ	נֶסֶל וַיִּרְא מִהַיִּשְׁשֶׁה-לּוֹ אֱלֹהִים
ו	וַיִּשָּׂה מֵאֵן וְבֹא עָדוֹ:	תְּשׁוּעַת הַצְדִּיקִים מֵאֵל וּשְׁעָם
	לֹא תִשְׁלַן בְּבֵית הַצְדִּיק חֲסָאָת עַל-חֲסָאָת:	
ז	וַיִּקְדַּר תְּמִיד בֵּיתוֹ הַצְדִּיק	לִכְצֹר עֲוֹלָה בְּשִׁנְתּוֹ:
ח	וַיִּכְסֹּר עַל-שִׁנְיָאָה בָּצוּם וַיַּעֲזֶה נֶפְשׁוֹ	וַיִּי וַיִּשְׁהַר כָּל-אִישׁ חֲסִיד וּבֵיתוֹ:
ט	נִקְשַׁל רָשָׁע וַיִּקְלַל חַיּוֹ	יוֹם הַקִּלְדּוֹ וְתִבְלִי אָמוֹ:
י	קִסָּה חֲסָאָת עַל-חֲסָאָת בְּחַיּוֹ	נֶסֶל כִּי רָעָה מִשְׁלַתּוֹ וְלֹא יוֹסִיף קוֹם:
יא	אָבְדוֹן הִרְשָׁע לְעַד	וְלֹא יִזְכֹּר בַּסֶּקֶד וַיִּזְן צְדִיקִים:
יב	זֶה חֵלֶק הַרְשָׁעִים לְנֶצַח	וַיִּרְאֵי יְיָ וַיְקוֹמוּ לְחַטֵּי עוֹלָם
	וְחַיִּיהֶם בְּאוֹר יְיָ וְלֹא יִקְלּוּ עוֹד:	
יד	שִׁיחַת שְׁלֹמֹה עִם-הַחֲנָנִים	

ג	כ"ב ד': מהלל אקרא ה' - ושמרי משמרתך. לפי קיטל - בכל לבב. בכ"י אחדים:	ג
ד	בלב טוב. - מוסר. כך היה כנראה במקור העברי, והיווני טעה וקרא: מיסור (παυδεύόμενος). והוא ע"ד מוסר ה' בני אל תמאס (משלי ג' י"א). - חפצו תמיד ב"י. בדיוק: חפצו תמיד נכח ה'. הכוונה היא שהוא מיישר תמיד את רצונו למצות אלהים ומבטל רצונו מפני רצון המקום. - תשועת הצדיקים. בפנים: אמת (ἀληθεια). ופירלים מתקן תשועת (βοήθεια). על דרך ותשועת צדיקים מה' מעוזם (תהל' ל"ו ל"ט). ובוה יש המשך לפסוק הקודם. - לא תשכן ... ע' איוב י"א י"ד. - ויענה נפשו. גיבהארדט מגיה ταπεινώσει ψυχῆς (במקום ταπεινώσει). ואחריו פירלים וקמיניצקי: ובענוי נפשו. ואין צורך בהגהתם. - מפסוק ט' ואילך גורל הרשע בנגוד לגורל הצדיק. דומה שנכתב בהשפעת משלי כ"ד ט"ז: שבע יפול צדיק וקם ורשעים יכשלו ברעה. - ויקלל חיינו. על דרך ירמ' כ' י"ד ואילך, איוב ג' א' - י"ב. - ספה חסאת על-חסאת. השוה ישע' ל' א': למען ספות חסאת על חסאת. - נפל ... שיעור הכתוב: נפל ולא יוסיף קום כי רעה מפלתו. לרעיון השוה ישע' כ"ד כ', תהל' כ"ו ב' ועוד. - יקומו לחיי עולם. דניאל י"ב ב'.	ד
	שם המזמור: נראה שבמקור העברי היה: עם החנפים. למלה זו יש הוראה כפולה: חנפים וסמאים. ובאמת השתמש במוזמור זה בשתי הוראותיה של מלה זו. - תכנו: הוא פונה נגד השופטים החנפים המתחסדים ושבע תועבות בלבם. תיאור פשעיהם. הוא מקלל את הצבועים הערומים. - זמן חיבורו: החנפים, הצדוקים, אוחזים ברסן הממשלה. ובכן נאמרו הדברים לפני כשלון אריסטובולוס בשנת 63, היינו בשנות 64-66, בימי שלטונו של אריסטובולוס השני. ולפי השערת וולהיון החנף שבפסוק א' הוא אלכסנדר ינאי (76-103), כל' המזמור נאמר בשנת 80 בקירוב. ואף-על-פי שהתיאור במוזמור זה מתאים יותר לאלכסנדר ינאי, עד כמה שהוא ידוע לנו מספרי יוספוס (קדמ' י"ד ב' ועוד), מכל מקום קשה לשער שמוזמור זה נכתב בזמן קדום כזה, שהרי כל יתר המזמורים לא נכתבו	

לָמָּה חָנַף בְּסוּד חֲסִידִים תִּשָּׁב	וְלָכֶּךָ רָחֵם מֶלֶךְ
וּבְמִזְמוֹתֶיךָ תִּכְעַס אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל:	מִרְבָּה רָדָרִים מִרְבָּה רָמִיִּים מִכָּל
קֹשֶׁה בְּדַרְכֵּי לְדֹן חֲשָׁאִים בְּמִשְׁפָּט:	וְנָדָו בְּרֹאשׁוֹנָה בּוֹ כְּמוֹ בְּקִנְיָא
וְהוּא יֵאָשֶׁם בְּרַב שְׁשֻׁעֵי וּבְהוֹלָלוֹת:	עֵינָיו אֶל־כָּל־אִשָּׁה לֹלֵא הַבְּדִל
לְשׁוֹנוֹ תִּשְׁקַר בְּבִרְיֹת שְׁבוּעָה:	בְּלִילָה וּבְמִסְמָרִים וְחֶשֶׁא כְּמוֹ בְּאֵין רוֹאֵה
וּבְעֵינָיו יִקְרַע לְכָל־אִשָּׁה בְּנִעֻדַּת זָנוֹת	יִמְהַר לְסוּר לְכָל־כִּיּוֹת בְּאֹדֶר שְׁנִים בְּתַמִּים:
הַשְׁמִידָהּ נָא אֱלֹהִים אֶת־הַמְהַקְקִים	
עַם־הַחֲסִידִים בְּחֶנֶף	יְכַל בְּשָׁרוֹ וְחֵינּוֹ בְּעֵינָיו:
זֶלַח אֱלֹהִים מַעֲלִילֵי אַנְשִׁים חֲנֻסִים	לְלַעַג וּלְקַלֵּם וְלִהְיוֹ מַעֲשִׂיו:
וַיַּצְדִּיקוּ חֲסִידִים מִשְׁפָּט אֱלֹהִיהֶם	בְּהַשְׁמַד חֲשָׁאִים מִלִּפְנֵי הַצְדִּיק
וּבְהַשְׁמַד הַחֶנֶף הַמְסַפֵּר חֶק בְּעֶרְמָה:	וְעֵינֵיהֶם בְּכִית־אִישׁ שָׁלוֹ בְּנֶחֶשׁ
לְהַקְחִיד חֲכָמַת רַעְיוֹ בְּדַרְכֵּי בְלִיעַל:	רָדָרִיו מִרְמָה לְכַצֵּעַ תַּאֲוַת־אָן
לֹא יִשְׁקַט עַד־נִצָּח	לְהַשִּׁיעַ וְאַנְשִׁים בִּיתוּמִים:

אלא מזמן אריסטובולוס השני ואילך. ואפשר ג"כ שהחנף הוא רק טיפוס של צדוקי תקיף המשתלט על העם בנכליו ותחבולותיו, ולא אישיות מסוימה.	
בסוד חסידים. המתרגם היווני, שמסר סוד במלה היוונית סנה דריון. קלע כנראה אל המטרה. כי הכונה לסנהדריה שבה היו הצדוקים מכריעים בימי אלכסנדר ינאי ואריסטובולוס השני. - החסידים או הקדושים הם חברי הסנהדריה הפרושים, כגון ר' שמעון בן שטח בימי אלכסנדר ינאי והמלכה שלומית אלכסנדרה. - מרבה דברים מרבה רמזים. את הלשון הקשה ἐν σήμεῖσι (= מולל ברגליו). הדבר מתאים אפוא לפ"ה ובעיניו יקרוץ וגו', וגם לענין הרמזים שבפסוק זה. ואפשר שגם בלשון מרבה דברים כלול ענין העגבנות כמו בפסוק ה' על דרך אל תרבה שיחה עם האשה. - קשה בדבריו. המפרשים מזכירים את דברי יוספוס (קדמ' ב' ט' י"א): הצדוקים מחמירים במשפט מכל יתר היהודים, ואילו הפרושים היו מתונים בענשין (שם י"ג ט"ז). - וידו בראשונה בו. לשון דב' י"ג י': ידך תהיה בו בראשונה. - כמו בקנאת. ע' לעיל ב' כ"ד. - ובהוללות. זה מתאים לתיאור הניתן אצל יוספוס על ינאי אלכסנדר כעל איש שטוף ומה. אבל המשורר מאשים בזה גם את הצדוקים שהיו בימיו. - עיניו אל-כל-אשה. ע' הערה הקודמת. - ללא הבדל. דליטש סובר שהלשון היווני ἀνευ διαστολῆς דורש מלוי: τῶν χελέων, ומשמעו: בלא פתיחת שפתים, בלי הגה, בלא ביטוי. גם גייגר מפרש: בלא מבטא. לפי פירליס היה במקור: בלי פרישות, והיווני סעה וחשב שהוא ל' הפרש. ולדעתי כך היה באמת במקור: בלי הפרש או: ללא הבדל. - ובעיניו יקרוץ. משלי ו' י"ג: קורץ בעיניו. לענין הרמזים ע' הערה לפ"ב. - בועידת זנות. דליטש המתרגם בועד זנות, מביא את לשון המשנה: בית ועד יהיה לזנות וסוטה ט' ט"ז. - יכל בשרו. היחיד חוזר אל התנף שבט"א. וכמה מעברים יש כאן במזמור מרבים ליחיד. - המספר חק. השוה תהל' ג' ט"ז: ולרשע אמר אלהים מה לך לספר חקי. - חכמת רעהו. על פי גייגר ודליטש. - לא ישקט עד-נצח. בפנים: ἕως ἐνυκτησεν (= עד אשר ניצח). סבורני שבמקור היה עד	א ב ג ד ה ו ז ח ט י יא יב יג יד יז יח יט כ כא כב כג כד כה כו כז כח כט ל

יא	וְלִשְׁמֵי בֵּית בְּגִלָּל תִּמְאֹת־אָן	כֹּזֵב בְּדַבָּרוֹ כִּי־אֵין רוּחָהּ וְשׁוֹשֵׁט:
יב	וַיִּשְׁכַּע הַנְּקֻלָּה הַזֹּאת	וַעֲיָנוּ לְבַיִת אֲחֵר
יג	לְהַבְרִית בְּדַבָּרֵי רַחֵב:	כִּשְׂאוֹל לֹא תִמְלֹא נִשְׁשׁוּ בְּכֹל־אֱלֹהִי:
יד	וְיִהְיֶה חֲלָקוֹ בְּקִלְוֹן לִשְׁנֵי	צִאתוֹ בְּמִנְחֹת וּבֹאוֹ בְּמִאֲרָה:
טו	וְיִבְעַל וּבִעֲנִי וּבִמְחִסּוֹר חֲזִיו	שְׁנָתוֹ בְּתוֹנֶה וְתִקְצֹצוּ בְּהַחֲלוֹת:
טז	תִּנְזֹל שְׁנָה מִעַסְעָסָיו בְּלִילָה	וַיִּשָּׁל בְּכֹל־שֹׁעַל כְּשִׁיו בְּהַלְמָה:
יז	בְּנִדּוֹם רִיקוֹת יָבֹא בְיָתָהּ	וּבֵיתוֹ וַיִּחַסֵּר כֹּל־אֲשֶׁר יִשְׁבִּיעַ נִשְׁשׁוֹ:
יח	יִסְבֹּאֲלֵמָן וַיִּשְׁבֹּל שׁוֹכְתוֹ עַד־בֹּא חֲלִיטָתוֹ:	וַיִּסְרֹר בְּשׂוֹר חֲנֻסִים לְחַיִּית
יט	וַעֲצָמוֹת רָשָׁעִים נִגְדַּה הַשִּׁמְשׁ בְּחִרְשָׁה:	עֵינֵי עֲרוּמִים וַיִּקְרוּ עוֹרְכִים
כ	כִּי הִשְׁמִי כָמִי אֲנָשִׁים רַבִּים בְּבוֹ	וַיִּסְיָצוּם בְּעֶבְרָה:
כא	וְלֹא יִזְכְּרוּ אֱלֹהִים	וְלֹא יֵרָאוּ אֱלֹהִים בְּכֹל־אֱלֹהִי
כב	וַיִּקְעִימוּ אֱלֹהִים וַיִּנְאָצְהוּ:	הַבְּרִיתָם מִדְּהָאָרֶץ
כג	כִּי נִשְׁשׁוֹת תְּמִימִים הִחֲנִיפוּ בְּחֻלְקוֹת:	אֲשֶׁרֵי יִרְאִי וְיִבְתָּמָם
כד	וְיִסְלָטֵם מֵאֲנָשֵׁי מִרְמָה וְעוֹלָה	וַיִּצְּלֵנוּ מִכֹּל־מִקְשׁוֹל עֵזֶן:
כה	הַשְּׁמִידָה אֱלֹהִים הַעוֹשִׂים כָּל־	כִּי שִׁפְטָם גָּדוֹל וְנוֹרָא וְיִצְּלֵנוּ בְּצִדְקָה:
כו	תִּזְעָקָה בְּדוֹן	
כז	וַיִּהְי־מִסְרָף וְיִצְּלֵנוּ אֹהֲבֵינָהּ:	
כח	מִמּוֹר לְשִׁלְמָה	
כט	וְיִצְּלֵנוּ אֹהֲרָה לְשִׁמְהָ בְּגִילָה	בְּתוֹךְ יוֹדְעֵי מִשְׁפָּטֵי צִדְקָה:

נצח, והמתרגם קרא בטעות גיצה. הענין הוא על דרך ישע' נ"ז כ': והרשעים כים נגרש כי השקט לא יוכל. - כוזב בדברו. ביוונית: בדבריו (ἐν λόγους). - כי אין רואה. יחו' ח' י"ב: כי אומרים אין ה' רואה אותנו. - כשואל. השוה משלי כ"ז כ': שואל ואברון לא תשבענה. - צאתו... הפסוק מושפע מדב' כ"ח י"ט. - באלמון ושכול. השוה ישע' מ"ז ט': שכול ואלמון. המתרגם חשב בטעות שלפניו שתי מלים למושג אחד (ἐν διὰ δυοῖν), ותרגם: כדירות של שכול, ואינו. - עד בוא חליפתו. לפי איוב י"ד י"ד תרגמתי ἀνάληψις שאינו מצוי בהגרום הע'. - יסור בשר. הלשון יסור שאינו מתקשר היטב עם בשר, נגרם ע"י ועצמות רשעים. השוה תהל' קמ"א ז': נפזרו עצמינו (קמיניצקי). - לחיות. הכאב גדול כפלים כי לא זכו לקבורה. השוה תהל' ע"ט ב' נתנו... בשר חסידך לחיתו ארץ. - כבוז. במקום הלשון ἐν ἀτιμία (=בהרפה, בבוז) שאינו מתאים, מגיה פירלים ἐν ἰταμία (=בודון). - החניפו בחלקות. דגאל י"א ל"ב. - יפלטם מאנשי מרמה. תהל' מ"ג א': מאיש מרמה ועולה תפלטני. - ויצילנו. המשורר כולל עצמו במפלגת החסידים, כלומר הפרושים. - בברכה דומה לעכ"ה נסתים תהל' ל"ג. -

תכן המזמור: ה' חומל על דל ורש. בטחון המשורר בה' המכלכל בטובו עולם ומלואו. שבח מדת ההסתפקות. - זמן חיבורו. בשום לב למצב הנפש הכללי הבא לידי

ב	כִּי אָתָּה מוֹכֵחַ וְחַנּוּן מְנוּס לְדָל	בְּקָרְאִי אֵלֶיךָ אֱלֹהֵי תַּחֲנוּן מִמֶּנִּי:
ג	כִּי לֹא־יָקַח מִלְּקַח מֵאִישׁ גְּבוּר	וּמִי יָקַח מִכָּל אֲשֶׁר עָשִׂיתָ
ד	וְאָתָּה לֹא נָתַתָּ:	כִּי אִישׁ וְסָלְקוּ אֹתָךְ בְּמֵאוֹנוֹם
ה	לֹא יוּכַל לְהוֹסִיף עַל־חֲקֹךָ אֱלֹהִים:	בְּצַר־לָנוּ נִקְרָא אֵלֶיךָ לְשׁוּבָה
	וְאָתָּה אֱלֹהֵי־שֹׁב תַּחֲנוּנִי	כִּי אָתָּה אֱלֹהֵינוּ:
ו	אֱלֹהֵי־תִבְכֵּךְ יְדֹךָ עָלֵינוּ	שֶׁן־נִחַשְׁתָּ מִלְּחָמָה:
ז	גַּם־אִם־לֹא תִשְׁכַּנּוּ לֹא נִפְוֹן (מִמֶּךָ)	אֶךְ עֲדִיךָ נָבֵא:
ח	כִּי אִם־אֶרְעֵב אֵלֶיךָ אֲשׁוּעַ אֱלֹהִים	וְאָתָּה תַּתֵּן־לִי:
ט	עוֹפוֹת וְדָגִים אָתָּה תַּכְלִיכַל	בְּתַתֶּךָ נִשְׁמַע בְּעֲרֻבוֹת לְהַצְמִיחַ עֵשֶׂב:
י	תִּכְיֶן חֲצִיר בַּמֶּדְבָּר לְקַלְחִי	וְאִם־יִרְעֻבוּ אֵלֶיךָ יִשְׂאוּ סִנִּיָּהֶם:
יא	מִלֵּכִים וְשָׂרִים וְעַמִּים אָתָּה תַּכְלִיכַל	
	אֱלֹהִים	וּמִי תִקַּנְתָּ עָנִי וְאֶבְיוֹן אִם־לֹא אָתָּה יי:
יב	וְאָתָּה תִשְׁמַע בְּרִמְי מוֹכֵחַ וְסָלַח בְּלַעְדֶּיךָ	שְׁמַח נִשְׁמַע עָנִי בְּשִׁתְחַתֶּךָ יְדֹךָ בְּחֶסֶד:
יג	חֶסֶד אָדָם מִצָּעַר	וְלִמְחֶרֶת וְאִם־יִשְׁנֶה [וְיִמָּן]

גילוי במזמור זה בא וויטו אל המסקנה שהמזמור נכתב אחרי שנת 63: הפרשים הסתגלו כבר אל התנאים המדיניים החדשים. ואף־על־פי שהכביד עליהם עול הרומיים מכל מקום היו מרוצים מן המצב השולט שניתנה להם בו אפשרות לחיות בשלוה. המזמור נכתב לפי זה בשנות 55-63, כי בשנה האחרונה הורע המצב בעמין של גישות שונות ע"י גאבניוס. — מנוס לדל. או: משגב לדל, כמו בתהל' ט' י'. — לדל. הפרושים היו ברובם מדלת העם, ואילו הצדוקים היו אמידים בעלי נכסים. — כי לא יקח מלקח. השוה ישע' מיט כ"ד. — ואתה לא נתת. ובכן נצחון הרומים בא מאת אלהים, ואין להרהר אחר מדותיו. — במאזנים. ע' תהל' ס"ב י', איוב ל"א ו'. — לא יוכל להוסיף. בדיוק: לא ירבה להוסיף. — להוסיף. נכסים. — על חקך. על החק שאתה חלקת לבני אדם. חק כאן (השוה הטריפני לחם חקי, משלי ל' ח') החלק הקבוע והקצוב לאדם מאת אלהים. יתכן שבמקור העברי היה חקו, והיווני שינה והשתמש בכינוי של גוף שני בחשבו שחק כאן ענינו משפט (ἄρκιον), וע' בפס"ז ואילך. — אל־תשב תחנתנו. או: אל תסיר תפלתנו (כמו בתהל' ס"ו ב'). — פן נחטא מדחק. לרעיון השוה תפלת שחרית: ואל תביאנו... לידי נסיון. — גם־אם־לא תשיבנו. הוא מוסיף על הפסוק „השיבנו ה' אליך ונשובה" (איכה ה' כ"א), ואומר: אף אם לא תשיבנו לא נרפה ממך. — עדיך נבא. תהל' ס"ה ב': עדיך כל בשר יבאו. על יסוד מיט ואילך משער קיטל שהמזמור נאמר בשנת בצרת, ואין ראיה מספיקה לדבר. — עופות ודגים... בערבות. פסוק קשה, כי מה ענין העשב בערבות לכלכלת דגים. ואם נקשר סוף פ"ט עם פ"י (כהצעת וויטו) יפגם המשקל בשני הפסוקים. לכך מסדר גרי בשיעור זה: בתתך גשם בערבות להצמיח עשב — תכין חציר במדבר לכל חי ועופות ודגים אתה תכלכל — ואם ירעבו אליך ישאו פניהם. — לרעיון שבפ"ט השוה תהל' קמ"ח ס"ו־ס"ז, קמ"ז ט', איוב ל"א כ"ה—כ"ז. — פ"ג כך פירושו: חסד שבירו של אדם לעשות מצער הוא (ורק יום אחד זמנו) ואם ישנה חסדו אף ביום מחרת ויתן יש

יד נם-על-זה תתפלל: אמןם מתנתך רבה בקסד ובקדיבות
טו ואשר מבטחו בך לא-ימעיט מתן: על-כל-הארץ חסדך וי בקדיקה:
טז אשרי האיש וקדונו אלהים במדת חסדו אם יעדיף האיש וחסא:
יז די לו חק-חסדו בעדקה ובו ברפת וי לשבע בעדקה:
יח ושמחו יראי וי בטוב ושוותה על-ישראל במלכותה:
יט ברוך כבוד וי כ-הוא מלכנו: ברוך כבוד וי כ-הוא מלכנו:

ו בתקנה לשלמה |

אשרי האיש אשר לבו נבון לקרא קשם וי בקרו שם וי וישע:
ב מני דרכיו בוננו ומני אלהיו מעשי ידיו ושמרו:
ג מתונינות חלמות רעים לא תבהל נפשן בעבר נהרות ובשאון ימים לא יחרד:
ד יקום משנתו ויברך שם וי בשלות לבו וימר לשם אלהיו:
ה ויחלה את-פני וי בעד כל-ביתו וי שומע תפלת כל-יורא אלהים:
ו וכל-משאלות-נפש מקנה אליו ומלא וי ברוך וי העושה חסד לא-הקיו באמת:

ז-י לתמה על מדת יכלתו. - הרעיון שבפסוקים ט"ז-י"ז דומה לכלל של שביל הזהב או הדרך הממוצעת במוסר היווני. טוב להתרחק משני הקצוות, והסתפקות במועט רחוקה גם מן העושר גם מן העוני. הצורה המקראית לרעיון זה היא במשלי ל' ח'-ט': ריש ועשר אל תתן לי הטריפני לחם חקי סן אשבע וכחשתי... סן אורש וגנבתי. - אם יעדיף איש יחסא. השיה הפתגם היווני: השפע מוליד את הזדון (משירת סולון). - ברוך כבוד ה', פסוק הוא ביחו' ג' י"ב. - כ-הוא מלכנו. אפשר שרמו נגד המלכים מבית החשמונאים, והוא רוצה להביע בזה את עמדתו השלילית לגבי המלוכה החילונית (וע' מומור י"ז בתהלתו ובסופו). -

ו שם המזמור: בתקנה (דליטש: עלי תקנה) לשלמה (מיוסד בסי'ה). - תכנו: על ערך התפלה הנובעת מתוך בטחון חזק באלהים. - על יסוד ט"ג מעער אני שהמזמור הוא תפלת ערבית או תפלת השכבה, כעין תפלת השכיבתו או תפלת המפיל שלנו. - זמן חיבורו: קרוב לזמנו של מזמור ה'. הנימקים לקביעת הכרונולוגיה דומים בשני המזמורים. -
ז-ב מיי דרכיו כוננו. תהל' לז כ"ג: מה' מצעדי גבר כוננו. - בפנים: מחלומותיו (αὐτοῦ), ונראה שכונתו: אחרי החזיונות כשהיו בהם חלומותיו רעים לא תבהל נששו. - הלשון מזכיר את תפלת המפיל: ואל יבהלני רעיוני וחלומות רעים, אלא ששם יש רעיונים במקום חזיונות. - יקום משנתו... גם תוכן פסוק זה מתאים לתפלת ערבית (וע' לפסוק הקודם), שגם בברכת המפיל נאמר: ותשכיבני לשלום ותעמידני לשלום. מזכירים בשעת ההשכבה גם את היקיצה והקימה. - ויחלה... לשון זה (שמות ל"ב י"א ועוד) נמצא גם ב' כ"ב. מליצות כאלה מראות על אחדות הסגנון של המזמורים, וזה חשוב לפתרון השאלה, אם המזמורים הם ממשורר אחד או ממשוררים אחדים. - ברוך יי. פסוק בפני עצמו, והוא ברכה שבת רגיל המשורר לסיים את המזמורים הבודדים כנהוג בתהלים. -

ז	קְשִׁלְמָה לְהַשִּׁיב	שֶׁן־תִּנְסֹלֵי עֲלִינוּ שׁוֹנְאִינוּ חֲנָם:
ב	אֶל־תִּרְחֹק מִמֶּנּוּ אֱלֹהִים כִּי זָנְתָם אֱלֹהִים	בִּלְתִּירָמָם רָגִלָם גִּסְלָת קָדְשָׁה:
ג	אֶתָּה כִּרְצוֹנָה וְסִרְנוּ	וְאֶל־תִּתֵּן [וְאוֹתָנִי] לְנוֹיָם:
ד	גַּם־כִּי תִשְׁלַח דָּבָר	אֶתָּה תַצְוֶהוּ עֲלִינוּ:
ה	כִּי רַחֵם אֶתָּה	וְלֹא תִקְצֹף לְכַלּוֹתָנוּ:
ו	בִּשְׂכֵן שְׁמָה בְּקִרְבֵּנוּ נִשְׁשַׁע	וְלֹא יוֹכַל לָנוּ גּוֹי:
ז	כִּי אֶתָּה מִנֵּנוּ	וְנִנְהֵנוּ נִקְרָאָה
ח	וְאֶתָּה תַשְׁנֵנוּ:	כִּי אֶתָּה תִרְחֹם עִם־יִשְׂרָאֵל לְעוֹלָם
ט	וְלֹא תִזְחַח:	וְנִנְהֵנוּ תַחַת עֶקֶף עוֹלָם
י	וְשָׁכַט מִיִּסְרָה:	תִּבְנֶנּוּ בִּעֵת יִשְׁעָתָה
	לְרַחֵם בֵּית־יִשְׁעֲבָב	לְיוֹם אֲשֶׁר הִבְטַחְתָּ לָמוֹ:
ח	לְמַנְצָה לְשִׁלְמָה	

ז שם המזמור: אם נתרגם ἐπιστροφῆς ביחס השייכות היה צריך לקרא לו: מזמור חשובה (כך קמניצקי). אבל אין במזמור הזה זכר לתשובה במובן המצומצם של המושג ומשום כך. כנראה, קורא דליטש: להשיב, כלו' להשיב גאון ישראל לקדמותו (ע' בסוף המזמור). - תכנו: בקשה שהפורענות שנגזרה על ישראל תבא מאת ה' ולא מיד השונאים. תפלה לישועת ישראל. - זמן חיבורו. האויבים רמסו את בית האלהים אבל יש תקוה להבא, כי המעשה הזה לא יבא עוד. ובכן נאמרו הדברים אחרי שנת 63, בה כבש פומפיוס את ירושלים ודרך בנעליו בקדש הקדשים, וכנראה סמוך לשנת זו. -

א שונאינו חנם. השונאים אותנו על לא חמס בכפינו. השונאים הם הרומיים שחללו את בית המקדש ברמיסת נעלים. - כי זנחתם אלהים. אפשר היה לחשוב שהכוונה לצדוקים ולא לרומיים, אבל מסוף הפסוק ואילך נראה ברור שברומים הכתוב מדבר. אם כן, זנחתם ענינו שהאלהים מואס בגוים בכלל, או מפני שהרומים עזבו את ירושלים אחרי כיבושה בשנת 63 ומסרו את השלטון הפנימי להורקנוס השני, המשורר מתאר אפוא את הדבר כאלו הרומים עשו זאת על כרחם. - בל-תרמס רגלם. ע' ב' ב'. - נחלת קדשך. בית המקדש (השנה תהי' ע"ח ג'ד). - כרצונך. בפנים: ברצונך. ונראה שכיף בבי"ת נתחלפה לו. - לרעיון השנה ש"ב כיד י"ד: נפלה נא ביד ה' כי רבים רחמיו וביד אדם אל אפולת. - תשלח דברך. כך יש לתרגם ἀποστείλης θύματος, ויש שהמלה ἀποστολή סתם משמעותה דבר (ע"פ דליטש). - עלך. הכוונה לעול מלכות שמים. כיף הכינוי להדגיש היא באה: עול שלך ולא של הגוים, הרומיים. - עלך עולם. מלת עולם מפריעה ההמשך. ולפיכך סבור פירלים שעולם היא טעות בהכפלת המלה הדומה עולך, ואפשר שהמלה נשתרבה מן הפסוק הקודם. - ליום אשר הבטחת למו. הסיום המשיתי הזה מקביל אל י"ו כ"א. נמצאת למד ששני המזמורים מחבר אחד להם. -

ח שם המזמור: הכתבת היוונית היא εἰς νῆκος=למנצח (כך מתרגם תיאודוטיון). - תכנו: האויב הולך וקרב. הפורענות העתידה לבוא תגלה את התועבות שעשו הרשעים

ב	קול עס-רב בקול רוח חזקה מאד	קול שוקר משמיע הרג ואכזר:
ג-ד	ואמרת בלבי איפה-ישפטנו אלהים:	באוסת אש גדולה חלשת במדבר:
ה	לשברו קתני משמע:	קול שמעתי בירושלם עיר-הקדש
ו	רחמי עצמותי כששטה:	קשלו ברפי תרד לבי
ז	אבינה למשפטי אל למן-ברא	אמרת וישיר ארחותם באדמה:
ח	גלה אלהים תפאתיהם נגד השמש	ואצדיק אלהים במשפטיו אשר מעולם:
ט	בתחתיות סתר תועבותיהם להקעים	ומדע כל-הארץ משפטי-אל הצדיקים:
י	נאפו כל-איש את-אשת רעהו	בן עס-אמו ואב עס-בתו ננאלי:
יא	קדשי אלהים בוזו	ויקרתו להם ברית בשבועת האלה:
יב	רחמי מנח יי בכל-שמא	קמו באין יורש ונוואל:
יג	לא הניחו חטא אשר-לא-הקבו	ובנדת-דם טמאו קרבות כבש-חל:
יד	עשות מן-הגוים: לבן מסך אלהים בקרבם רוח ענים	

בקרב ירושלים. לאחרונה לוכד הצר את העיר, שופך דם בקרבה ומוליד בשבי את שרי הארץ. המשורר מצדיק עליהם את הדין. — זמן חיבורו: המצב דומה למצב שבמומור ב'. פומפיוס כובש את העיר ומדכא את מפלגת הצדוקים. פה מתוארים מאורעות השנים 62-63. אך לעונש שנענש פומפיוס עצמו אין זכר במומור זה. הזמן הוא איכ של המומור ז', היינו שנת 62, בקירוב. —

צוחה. בפנים $\sigma\lambda\gamma\iota\psi\alpha\nu$ = צרה, אבל בצרה לא שייך לומר שמעה אוני. לדעתי היה במקור העברי צוחה והמתרגם קרא צרה מפני דמיון המלים. — ישפטנו. הטיית בצירי, והמתרגם היווני קרא בסעות ישפטנו בטיית סגולה. — נשברו מתני. יחו' כ"א י"א: שברון מתנים. — רחפו עצמותי. ירמ' כ"ג ס': רחפו כל עצמותי. בפסוקים ד'-ה' יש השפעת ישע' י"ג ז'-ח', כ"א ג'-ד'. — אמרת י... מתחלה חשב המשורר שהעיר ירושלים מלאה צדק (א' ב'-ג') עד שה' הראהו את הרקבון המוסרי הפנימי של גדולי העיר. — נגד השמש. ע' ב' א'. — האלה. כך מגיהים רייליגיימס על דרך במדבר ה' כ"א (בשבועת האלה). במקום האלה שקרא המתרגם במקור העברי, ומכאן ביוונית $\pi\epsilon\alpha\tau\iota\tau\omega\nu$ על אלה. אולם אין ראיה מוכיחה לחיקון היפה הזה. אמת, המלים על אלה מיותרות הן, אבל המשורר רגיל להשתמש בכגון זה גם במקומות אחרים לשם המשקל. — בוזו. פירליס משער שבמקור העברי היה בוז, ומביא ראיה מיחו' כ"ב ח': קדשי בויט, אבל אין זה מתישב היטב עם הלשון כמו באין יורש וגואל, כי מזה יוצא דוקא שההוכחה היא מה שהצדוקים נטלו לעצמם שלא בצדק את השלטון בבית המקדש. ולפיכך השארתי בוזו. — ובנדת-דם... לפי המשגה (נדה ד' ב') היו בגות הצדוקים מסתגלות בדיני טומאת נדה אל הלכות הפרושים. נראה שהמשורר מפריו בתיאור תועבות שונאיו הצדוקים. — לא הניחו חטא. לפי פירליס היה במקור העברי לא הניחו חטא... על דרך הלשון (ע"ז י"ז א'): לא הניח זונה אחת בעולם שלא בא עליה. וכך גם בתרגומיהם של דליטש ורינובאנץ

טו	וַיִּשְׁקֶם כּוֹס יַיִן-חֲמֵר לְשִׁכְרוֹן:	וַיָּבֹא מִקְצֵה הָאָרֶץ אֶת־הַמִּכָּה בְּחֹקֶהָ
טז	וַיִּקְדֹּשׁ מִלְחָמָה עַל־יְרוּשָׁלַם וְאֶרְצָהָ:	שְׁרֵי הָאָרֶץ נָצְאוּ לִקְרֹאתוֹ בְּשִׁמְתָהּ
יז	אָמְרוּ לוֹ בְּרוּכָה דְרָכָהּ	לָכֵן בָּאוּ בְּשָׁלוֹם:
יח	וַיִּשְׂרוּ רַקְסִים לִסְנֵי בָאוּ	שָׁתְחוּ שְׁעָרֵי יְרוּשָׁלַם
יט	עֲשֹׂרו חֲמִיטִיהָ:	כָּא קָאָב אֶל־בֵּית קִנּוּ בְּשָׁלוֹם
כ	וַיִּכְוֹן אֲשָׁרָיו בְּבִקְתָהּ רָבָה:	לְכֹד אֶרְמְנוֹתֶיהָ וְחִלְמֶת יְרוּשָׁלַם
כא	כִּי אֱלֹהִים הִבְיֹאוּ בְּבִקְתָהּ בְּמִשְׁוֹנָתָם:	הַשְׁמִיד שְׂרִיָּהֶם וְכָל־חֲכָם עֲצָה
כב	שֶׁשֶׁךְ דָּמִי יוֹשְׁבֵי יְרוּשָׁלַם בְּמִי־נָדָה:	וַיָּגֵל בְּנֵיהֶם וּבְנוֹתֶיהֶם
כג	אֲשֶׁר הוֹלִידוּ בְּסִמְאָהָ:	עָשׂוּ בְּקִמְאָתָם בְּאֲבוֹמֵיהֶם
	חָקְלוּ יְרוּשָׁלַם וְאֶת־הַמִּקְדָּשׁ לָשֵׁם	
כג	אֱלֹהִים:	נָצַדְק אֱלֹהִים בְּמִשְׁשָׁסָיו בְּקָרֵב עַמִּי הָאָרֶץ

יז (שפירליס לא ידע מהם). - מסך אלהים. ישע' י"ט י"ד: ה' מסך בקרבה רוח עוזים. - כוס יין-חמר. ע"פ קמיניצקי. הוא מעיר שבלשון οἶνον ἀραιότου (=יין לא מזהל) מוסרים הע' בתהל' ע"ה ס' את הלשון יין חמר. - לשכרון. שכרנו של אריסטובולוס השני וסיעתו מן הצדוקים מתגלה במה שהם מסרו עצמם ביד הרומים וקו' לחנינה. - המכה בחזקה. הוא סומפיוס שהיה עטור נצחונות מרובים. בארצות המזרח נתפרסמו ביותר נצחונותיו על מיתרידת מלך פונטוס, טיגראנס מארמניה והכיבושים במדינות הקרובות. - שרי הארץ... עוד בדרכו מדמשק לא"י באו לקראת סומפיוס אנשי אריסטובולוס והביאו לו מתנות יקרות (קדמ' י"ד ג'). אריסטובולוס הבטיח למסור בידי סומפיוס את מפתחות שערי ירושלים (שם ד' א' ועוד). מוכן מעצמו שאריסטובולוס לא עשה זאת בשמחה, והמשורר מגזים, כדרכו. ולדעת וויטו מוסבים הפסוקים האלה על מעשה הורקנוס וסיעתו. ובאמת גם הם עשו כזאת וביתר שמחה קבלו את הרומים מאשר מפלגת אריסטובולוס. אף-על-פי כן נראה שהמשורר מתכוון ליריביו הצדוקים ולא לפרושים שעמדו על צד הורקנוס. - ישרו רכסים. ישע' מ"ג ד', מ"ה ב'. ודרך משל הוא. - ויכונו אשוריו. תהל' מ' ג': כונן אשור. ואפשר ג"כ לתרגם העמיד רגליו, כמו בתהל' ל"א ס'. העמדת במרחב רגלי. - בבטחה במשוגתם. בשתי המלים האלה מפליא המשורר לתאר מצד אחד את ההחלטה הברורה של סומפיוס ותכניתו המחושבת מראש כהוגן לכבוש ולנצח, ומצד שני את הפסקנות שבלב אריסטובולוס, אם להאמין להבטחות הרומים ולהכנע מפניהם, או לצאת נגדם בחזק יד. - השמיד שריהם. על הרציחות האכזריות של סומפיוס בעת כיבוש ירושלים ואחרי לכידת העיר ע' קדמ' י"ד ד' ד'. - וכל-חכם עצה. הסנהדרין היתה בידי הצדוקים מצדדי אריסטובולוס. - ויגל... גם בניו ובנותיו של אריסטובולוס הובאו בשבי לרומי (קדמ' י"ד ה'). - כאבותיהם. כמו שעשו הצדוקים בדורות הקודמים, כגון בימי אלכסנדר ינאי. - בקרב עמי הארץ. או: גויי הארץ. פירליס טובר שבמקור העברי היה כתוב עמי הארץ. והכוונה היתה להדיוטות, כלו' לעמי הארץ לפי המובן התלמודי. את עמי הארצות הוא מזהה עם הצדוקים (ו), והנגוד לזה הם חסידי אלהים שבפסוק זה, היינו הפרושים. והשערה נדחית היא. - בתמתם ככבשים. בחילוף מקום המלים: ἐν ἀχαλῖα ὧς ἀρνία, וקמיניצקי מתרגם: כשיות תמות. וגם זה אפשר, כי מדרך המתרגם למסור שמות תואר בצורת שם עצם עם ב'

כד	וְתִסִּידֵי אֱלֹהִים בְּתַמְתָּם בְּכַבְּשֵׁים בְּתוֹכָם: מְהֵלֵל יְיָ הַשֹּׁשֶׁט בְּלִהְיָרֵץ בְּצַדִּיקָתוֹ:
כה	וְהִנֵּה אֱלֹהִים הִרְאִיתָנִי מִשְׁשָׁשִׁיךְ בְּצַדִּיקָתְךָ עֵינֵינוּ רָאוּ מִשְׁשָׁשִׁיךְ אֱלֹהִים:
כו	הִצְדַּקְנוּ שִׁמְךָ הַנִּבְכָּד לְעוֹלָם כִּי אַתָּה אֱלֹהֵי הַצֶּדֶק
כז	שִׁשְׁמ וְשִׁרְאֵל בְּמוֹסָר: וְרַחֵם עָלֵינוּ:
כח	כִּי אֲמוֹנֶתְךָ אֶתָּנוּ: וְאַתָּה מְנַסְּרָנוּ:
כט	סָן יִבְלָעֵנוּ גּוֹיִם בְּאֵין גּוֹאֵל:
ל	וְאַלֶּיךָ תִּקְוָתָנוּ יְיָ: וְאַתָּה אֱלֹהֵינוּ מִקְדָּם
לא	כִּי טוֹבִים מִשְׁשָׁשִׁיךְ עָלֵינוּ: וְאַתָּה לֹא-נִסָּר מִמֶּךָ
לב	יְיָ מוֹשִׁיעֵנו בְּלִי-נִמוּט עוֹלָם וָעֶד: לָנוּ וּלְבָנֵינוּ הַרְצוֹן לְעוֹלָם
לג	וְיִבְרָךְ וְשִׁרְאֵל לְיָ לְעוֹלָם:
לד	לְשִׁלְמָה לְתִיכְחָה

ב	בְּהֵלֶךְ וְשִׁרְאֵל בְּגוֹלָה לֹא-רֵץ נִבְרָה נִרְשָׁו מִן-הַנִּחְלָה אֲשֶׁר נָתַן לָמוֹ יְיָ: לִמְעַן תִּצְדַּק אֱלֹהִים בְּצַדִּיקָתְךָ עַל-
ב	בְּסוֹרָם מַעַל יְיָ וְנֶאֱלָם בְּכָל-גּוֹי שׂוֹזְרֵי וְשִׁרְאֵל בְּרִבְרֵי אֱלֹהִים שֹׁשְׁעֵנו כִּי אַתָּה שִׁשְׁמ צְדִיק עַל-כָּל-עַמֵּי הָאָרֶץ:

כח	השמוש (כגון ἐν ἀκακίᾳ) - כנס נדחי ישראל, תהל' קמ"ו ב': נדחי ישראל יכנס, והשוה תפלת תקע בשופר בשמחה עשרה. - באין גואל. בדיוק: כמו באין גואל (ע' בפ"א, וכן ט' א'). - כי טובים משפטיך, תהל' קי"ט ל"ט: כי משפטיך טובים, השוה גם המאמר: חייב אדם לברך על הרעה כשם שמברך על הטובה (ברכות ג"ד א'). - לנו ולבנינו הרצון, רצון אלהים הוא לטובה לנו. - בפ"י חסידים, החסידים הם הפרושים המצדיקים את הדין על כשלוני הצדוקים. -
----	--

ט	שם המזמור: ἑλεγχος שבכתבת משמעה גם תוכחת גם מצפון, הכוונה היא מה כנראה לשני המושגים גם יחד, מכיון שכל מעללי אנוש תלויים בבחירתו החפשית (ד') וממילא במצפון, שהוא השופט הפנימי של האדם, הרי יש מקום לתוכחת, מה שאין כן לפי דעת שוללי הרצון החפשי. - תכנו: משפטי ה' צדקו תמיד הן ביחס ליחידים והן ביחס לאומה כלה, האדם מחונן בבחירה חפשית וגורלו מסור לידו. - זמן חיבורו: הרעיון של הצדקת הדין (ב') מתאים לזמן שלאחר שנת 63, הפרושים השלימו עם המצב החדש שנוצר אחרי כיבוש ירושלים ע"י הרומים, בשנת 55 תקף גאביניוס את הסנהדריה והשלטון העצמי הפנימי של היהודים, לזה אין רמז במזמור ט'. ולכן יש לקבוע את זמן המזמור בשנים 55-62. -
---	--

ב	בכל-גוי פזורי ישראל, תפוצת ישראל היתה גדולה כבר בראשית התקופה החלניסטית, לקבץ נדחי ישראל מתפלת כבר בן-סירא (כ"א כ"ו), השוה גם מאמר הסיבילה
---	--

- ג כִּי־לֹא יִסְתַּר מִדַּעְתְּךָ כְּל־שׁוֹעַל אֵן
ד וְאִיפֹה יִסְתַּר אֲנֹכִי מִדַּעְתְּךָ אֱלֹהִים:
ה לַעֲשׂוֹת צָדֶק וְעוֹל בַּשָּׂעַל כְּסִינוּ
ו הַעוֹשֶׂה צָדֶקָה גִּינוּ לוֹ חַיִּים מֵן
ז כִּי מִשְׁשָׁטִי יִן בְּצָדֶק עַל־אִישׁ זָכִיתִּי:
ח תִּסְתַּר בַּשְּׁשָׁעִים נָשָׂשׁ מִדָּה וּמִתְנָה
ט וְלִמִּי תִסְלַח חַטָּאִים אִם־לֹא לַחֲזָקָאִים
י וְאַל־תִּסָּן לְאֲשֶׁר שָׁשָׁעִי
יא וַעֲתָה אַתָּה אֱלֹהִים
יב רָאָה וְרַחֵם אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל
יג וְאַל־תִּבְדֹּל רַחֲמֶיךָ מִמֶּנִּי
יד כִּי אַתָּה דָּחַרְתָּ בְּרַעַע אֶבְרָהָם מִכְּל־הַגּוֹיִם
יז וְאַל־תִּרְחַק לַעֲוֹלָם:
יח וְאַנְחֵנוּ נִקְוָה אֵלֶיךָ בְּתַשׁוּבַת נַשְׁשָׁנוּ:
יט לְעוֹלָם וָעֶד:

- ג היהדות ג' רע"א: כל־ארץ וכל־ים ממך מלאו. — פסוק ג' הוא כעין הקדמה למסוק שלאחריו:
ס ה נרמז הרעיון שאף אם האדם הוא בעל בחירה חפשית לעשות כחפץ לבו, ידיעת אלהים
כללת גם את רצונו. על דרך מאמרם ז"ל: הכל צמר והרשות נתונה ואבות ג' ס"ח. גם
ד במאמר זה משולבים שני הענינים, הידיעה האלהית הכוללת והבחירה החפשית. — כב חירותנו.
ז כבר הכיר גיגור שלמלה היוונית ἀλογία מתאימה המלה העברית בחירה. ואע"פ שהוא מלה
מאוחרת כבר השתמשו בה כנראה בתקופה קדומה. ביטורים מאוחרים. כל' שנודעו לנו רק
ממקורות מאוחרים, יש גם בפסוק הבא. אגב, יש להעיר שלפי יוספוס (מלה' ב' ח' י"ד)
זוהי אחת הפלוגטות שבין הצדוקים והפרושים, שנראשונים מחייבים בהחלט את הבחירה
גם שם המלה היוונית ἀλογία האחרונים מיהסים חלק ממעשי האדם לה' וחלק לו עצמו.
ח מכאן נראה שהפרושים דוקא מדגישים ביותר את ענין הבחירה החפשית, וממילא אין
לסמוך הרבה על יוספוס, ובפרט אחר שגם את החילוקים האחרים שבין הכחות לא מסר
בדיקנות יתרה. — ובצדקתך. גם המשך המשנה הכל צמר והרשות נתונה (ע' לעיל) הוא: ובטוב
העולם נידון (רע' ס"ז). — פסוק ה' מצטיין בסגנונו המאוחר. — גיגור לו חיים. ע"פ מירליס
המביא סמוכין מחגיגה י"ב ב' גיגור חיים, ותי' לדב' ל"א ס"ז: ותשמחך תהי' גיגור בגיגור חיי
עלמא. ותי' לשי"א כ"ה כ"ט: ותהי' נפשא דרבתי גיגור בגיגור חיי עלמא. — יחייב גם שו.
י ע"פ דלימס ומירליס. — הקוראים אל יי. ע' ב' ליי. — מ"ש ע"ש. במקום בפסעים. המתרגם
החליף גם כאן (ע' ד' ג') את אותיות השמוש. — כי לנו בשת הפנים. בדיוק: כי בשת לנו
ולפנינו, מה שלא יתכן בעברית. הושה דניאל ס' ז': ולנו בשת הפנים. והמתרגם החליף ה"א של
הפנים בב', הוסיף ו' וקרא ובפנים. — ואל תכלא רחמיך ממנו. ע"ס רינובאנץ המסתייע
בתהל' מ' י"ב. — סן יחנסלו עלינו. ע' ז' א'. — ואל תרף. על דרך תהל' קליח ח': מעשי
ידיך אל תרף. וכך אני מקיים את הגירסא שבכ"י καὶ ταῦτα οὐ (וכן דלימס: ואל תרפה לעולם). —

בנגינות לשלמה

אשרי הנקר ונקדנו ו בתוכה	ונסור מדרך רעה בשפט ומסר
להשחר מחטא לבלתי הרבות:	הנותן נור למכים וסר
כי טוב ו לסבלי מוסר:	כי וישר ארחות צדיקים
ולא יעז בתוכה	ומסר ו על-אחיו באמת:
ו וינבר עקדיו ברמזים	כי עדות בחק ברית עולם
עדות ו על-דרכי אנשים בקקרה:	צדיק וישר אדוניו במשפטיו לעולם
ונשאל וכלל שם ו בקרה:	ומסירים יודו בקהל-עם
והעניים וחן אלהים בשמחת ושראל:	כי-טוב ורחום אלהים לעד
וקהלות ושראל וסארו שם ו:	לי וינשקה לבית ושראל לשמחת
	עולם:

לשלמה לתקנה

תקנו בציון שוסר תרועת-קדש השמיני בירושלם קול מבשר

שם המזמור: אין ספק ששמו בנגינות וכן דליטש), שהרי לשם זה מתאים גם	י
בע' (תהל' ו', נ"ה, נ"ה, ס"א, ע"ו). — תכנו: הערך החיובי של היסטורין, הבאים למרק	
עונותיו של אדם ולהחזירו למוטב. — זמן חיבורו: מפני הטעמים שניתנו למזמור הקדמ	
יש לקבוע את הזמן לשנות 55-63. —	
אשרי הגבר, השוה תהל' ציד י"ב ואיוב ה' י"ז, וע' משלי י"ג י"א-י"ב. —	א
ויסור. ὁ ἀναλόγος = יסוב, וכן דליטש, אולם דומה שהמתרגם רחליף ב' בר', זוהי גם	
השקפת קמיניצקי, אלא שהוא מבטל דעתו מפני דעת סירליס ומתרגם: ויחזור, לפי הלשון	ב-ד
חזר בתשובה. — למכים. εἰς μάστιγας. וכן בע' לישע' נ' ו'. — עדות בחק, כמו עדות	
ביהוסף שמו (תהל' ס"א ו'). הרעיון הוא שסימני השגחת אלהים אפשר למצא גם במתן	
תורה גם במעללי אנוש. ללשון השוה דהיא ס"ז י"ז: רעמדה ליעקב לחק לישראל ברית	ו
עולם. — החסידים והעניים, הם הפרושים. — וקהלות ישראל, ממה שכתוב כאן	
συναγωγαί (משמעו ג"כ בתי כנסיות) רצו אחדים למצוא ראיה שהמזמורים האלה הושרו בבהכ"נ,	
ואין זו ראיה מוכיחה. — ליי הישוועה, כך הוא תרגום τοῦ Κυρίου, שבראש הפסוק. —	ח
שם המזמור: εἰς προσδοκίαν אפשר לתרגם: לתוחלת, ליחל (דליטש), לתקוה	יא
(רינובאנק) — תכנו הוא משיחי: אלהים עומד להשיב את שיבת ציון, ירושלים מתנערת	
מאבלה. מזמור זה יש לו דמיון גדול לנבואות ישעיהו השני, ומקביל לספר ברוך ד' ל"ו,	
ה' ט' (על היחס בין הספרים האלה ע' ריילג'יימס). — זמן חיבורו: יש שרצו למצוא	
במזמור זה רמזים לנצחונותיו של אלכסנדר ינאי, אבל מלך זה צדיקי היה, ונצחונותיו לא	
היו עלולים לעורר שמחה רבה בלב הפרושים אויביו בנפש, יותר נראה שבכלל אין שום	
מאורע מסוים מקביל למזמור זה, והחקקה המובעה בו היא תקוה משיחית סתם, כמו במזמור	
המשיחי י"ז, מפאת המצב הכללי מתאים המזמור הזה לשנות 55-63, כמו המזמורים הקודמים. —	
בפקדתם, ביום פקדתם, ופקודה זו לטובה היא (כמו בפ"ו), ופירליס חושב	א
שהמלה הזאת נתגלגלה לכאן מסוף ס"ז ושצ"ל: ἐν σφοδρισμῷ αὐτῶν = בתפוצתם. —	

- כ כי רחם אלהים את ישראל בסקנותם: עמדי ורושלם עליהמצפה וראי את-בניך
 ג ממנחה וממערב נקבצו וחדו לוי: מצפון ובאו לשמחת אלהיהם
 ד מאנים ממרחק קבצם אלהים: הרים רמים השפיל למי שור למי
 ה הנקעות נסו מסגי בואם: הישרות הצליל להם בעברם
 ו בל-עציר-בשם הצמיח להם אלהים: למען ועבר ישראל בסקנות קבוע
 ז לבשי ורושלם בגדי תפארתך: הניני לבוש קדשך ואלהיהם:
 כי אלהים דבר טבות על-ישראל לעולם ועד:
 ח נעש וי באשר דבר על-ישראל וירושלם: וקם וי את-ישראל בשם קבוע:
 ט לוי תהסר על-ישראל לעולם ועד:

יב על לשון רשעים |

- ו הצילה נפשי מאיש רע ובלעל: מלשון רשע ורכיל
 ב המדברת קנבים ומרמה: קרב תהסבות דברי לשון איש-רע
 ג באש בתבערה תלה-גרון: מומתו לקצר בתים בלשון-דשק
 ד לברת עצי משוש בלהט-רשע: להרניז בתים קורון במלחמת
 ה תחיקה אלהים מן-התמימים שפתי: ושפתי נרננים:
 רשעים מבהלות ותסננה עצמות הנרננים מסגי יראי וי

- ג-ד מצפון... מאנים. השוה תהל' ק"ו ג'. - התיאור שבפ"ד לקוח מישע' מ' ג'-ד'. -
 ה-ו היערות הצלו. השוה ברוך ה' ח'. - בסקנות כבוד אלהיהם. כבוד ה' הוא כינוי
 לשכינה ושכיח בישיעה השני. והשוה לבאן ברוך ד' ל"ז. ה' ו'-ו' -

- יב תכן המזמור: המלשינים מביאים בסכנה את הצדיקים בהוציאם עליהם דבה
 רעה. המשורר מתפלל שה' יגן על חסידיו מפני לשון הרשעים. המזמור מזכיר בתוכו את התפלה
 ולמלשינים בשמונה עשרה. - זמן חיבורו: השלטון נמצא עוד בידי הרשעים, כלו'
 הצדוקים המסוכנים לפרושים. הזמן הוא אפוא לפני כשלון אריסטובולוס ב', ובין אחרי
 שנת 69, שבה מתה שלומית אלכסנדרה ואריסטובולוס הגיע לשלטון, וקודם שנת 63 שבה
 נלכדה ירושלים ע"י פומפיוס. להקדים את המזמור לימי אלכסנדר ינאי אין הכרח. -

- כ כאשר בתבערה תלהט גרן. בפנים: ὡς περ ἐν λαῶ πυρ ἀνάντων καλλόνην αὐτοῦ (= כאשר בעם אש תלהט יפיו), ואין לזה שום מובן. לדעתי יש לנסח:
 ὡς περ ἐν δαλῶ πυρ ἀνάντων ἁλωνα (= מומתו. במקום παροικία (= שְׁכֵנֻת), שאינו מתישב בהמשך זה, אני מגיה:
 178. - מומתו. במקום παροικία (= מומתו). השוה הע' לתהל' ל"ז ד'. - לברות עצי משוש בלהט-
 רשע. ע"פ דליטש. ההשוואה של לשון רע לאש בוערת נמצאת גם בתהל' ק"כ ד', גחלי
 רחמים. וע' משלי כ"א: פחם לגחלים ועצים לאש ואיש מדנים לחרחר ריב, ושם ט"ז
 כ"ז: איש בליעל כורה רעה ועל שפתיו כאשר צרבת. - בזדון. παρὰ νόμους במקום
 παρὰ νόμους (ולחורון). - ותסננה עצמות. ע' ד' י"ט. - נפש שלוה... עושה

בָּאֵשׁ לְהִקְהָה תִּקְלָה לְשׁוֹן רִנְלִי מִסְנִי

מְסִידִים:

יִשְׁמַר יְיָ נֶפֶשׁ שְׁלֹחַ שׁוֹנָאת מִרְעִים
לִי הַיְשׁוּעָה לְיִשְׂרָאֵל עֲבָדוֹ לְעַד
וּמִסִּדֵּי יְיָ יִקְלָו אֶת אֲשֶׁר־דִּבֶּר יְיָ:

לְשִׁלְמָה מִזְמוֹר נֶחֱמַת צְדִיקִים |

יָמִין יְיָ הַסְתִּירְתָּנוּ

יָמִין יְיָ הַסְתִּירְתָּנוּ:

זָרוּעַ יְיָ הַצִּילְתָּנוּ מִקְרֵב עֲבָרָת

מִקְדָּן וּמִמּוֹת חַשָּׁאִים:

חַיּוֹת רָעוֹת עָלוּ עָלֵינוּ

בְּשִׁנְיָהֶן שָׂרְפוּ בְּשָׂרָם

וּבִמְתַּלְעוֹתֵיהֶן נָרְמוּ עֲצָמֵינוּ:

וּמִכָּל אֱלֹהִים שָׂדְנוּ יְיָ:

נִבְהַל הַצְדִּיק בְּגִלְלֵי שִׁשְׁעֵיו

סָרַן וְשָׂרָה עַם־הַרְשָׁעִים:

כִּי נִזְרָאָה תְבוֹסֶת הָרָשָׁע

אֲדַבֵּר צְדִיק לֹא תִשָּׁנַע אַחַת מִכָּל־אֱלֹהִים:

כִּי־לֹא תִשָּׁנַה תּוֹכַחַת הַצְדִּיקִים בְּשִׁנְנָתָם

וּתְבוֹסֶת הָרָשָׁעִים:

בְּמַעַם יִסָּר צְדִיק

סָרַן וְשָׂרָה הָרָשָׁע לַצְדִּיק:

כִּי יוֹכִים צְדִיק בְּאֵת־בֶּן־אֶתְנָה

וּמוֹסְרוֹ בְּלוֹמוֹסֵר בְּבוֹר:

כִּי יָחוּם יְיָ עַל־הַסִּידִיו

וַיִּמָּחֶה שִׁשְׁעֵיהֶם בְּתוֹכָהָ:

כִּי חַי הַצְדִּיקִים לְעַד

וְהַחַשָּׁאִים יִלְכוּ לְאֲבָדוֹן

שְׁלֹמֹה. הַפְּרוּשִׁים רִגְלִים לְתַאֲרֵי אֵת הַצְדִּיקִים כְּאוֹהֲבֵי קִסְטוֹת וְקִשִּׁים לְבִרְיוֹת (ע' קדמ' י"ג י' ה'—ו'). — אֵת אֲשֶׁר דִּבֶּר ה', בְּדִיוֹק: אֵת הַבְּטָחוֹת ה'.

תִּכְנֵן הַמִּזְמוֹר: הַצְדִּיקִים גִּיּצְלוּ מִן הַפּוֹרְעָנוֹת הַכִּלְלִית. אֱלֹהִים מִנְסָה אֵת הַצְדִּיקִים מִתּוֹךְ אֲהָבָה לִזְמַן מֵה, וְהַרְשָׁעִים יֵאָבְדוּ לְנֶצַח. — זִמְן חִיבוֹרוֹ: אַחֲרֵי הַצְרֹת הַתְּכֻפּוֹת שֶׁסָּבְלוּ הַיְּהוּדִים בִּימֵי כְבוֹשׁ יְרוּשָׁלַיִם עֵי הַרְוּמִים (הַחַיּוֹת הַרְעוֹת בַּפֶּגַע) בֹּא זִמְן שֶׁל שְׁקֵם, וְדֵק הַרְשָׁעִים, הֵינּוּ הַצְדִּיקִים, נִשְׁמְדוּ. הַזִּמְן הוּא סְמוּךְ לְשָׁנַת 63, כִּי זָכַר הַמַּאֲרָעוֹת עוֹד חַי, וּמִמִּילָא בִּשְׁנוֹת 60—63 בְּקִירוֹב. —

הַסְתִּירְתָּנוּ. בְּכִינוּי רַבִּים (לְפִי הַסוּרִי, וּבִיוּנֵי יַחֲדִי). — מִקְרֵב עֲבָרָת. הַשּׁוּעָה וְיָקָר כִּי ו': וְהַרְבֵּה לֹא תְעַבֹּר בְּאַרְצְכֶם, יַחַד יִיד יִיד: חֲרֵב תְּעַבֹּר בְּאַרְץ. — מִכְּפָן. הַרְעָב הִיָּה בִירוּשָׁלַיִם בְּעַת מַצּוֹר שׁוּמְפִיּוֹס וּבִכְלָל בִּימֵי הַמִּלְחָמָה. — וּמִמּוֹת חַשָּׁאִים. הַרְשָׁעִים מַתִּים לְפָנֵינוּ זְמַנָּם (ע' תְּהַל' גִּיָּה כִיד: לֹא יַחֲצוּ יִמֵּיהֶם). — חַיּוֹת רָעוֹת. הַרְוּמִים, — עָלוּ עָלֵינוּ. מִפְּנֵי שֶׁבְּעִיקָר הֵיוּ בִירוּשָׁלַיִם אֲנָשִׁי אֲרִיסֹתוֹבִלוֹס, וְהַרְוּמִים עָלוּ עָלֵיהֶם, כְּלו' עַל יְרוּשָׁלַיִם, לְתַפּוֹשׁ אוֹתָהּ. — הַצְדִּיק. εὐσεβής, בְּמָקוֹם ἀσεβής=הַחֹטָא (וּלְהַחֲזִיק). — כִּי לֹא תִשָּׁנַה. עַל הַהִבְדֵּל שֶׁבֵּין עוֹנֵשׁ הַצְדִּיק וְהַרְשָׁע מְדַבֵּר הַמִּשְׁוֹרֵר בְּפִרְסוֹת ג' ה' וְאִילָךְ. — בְּמַעַם. ἐν περιτολῇ=בְּכִסּוֹת, בְּמַעֲסָה, וְאֵין לֹה מוֹבֵן. בְּתַרְגוּמֵי נִשְׁעַנְתִּי עַל פִּירְלִיס הַמִּשְׁעֵר כִּי הַמִּתְרַגֵּם קָרָא בְּמַעֲסָה בְּמָקוֹם בְּמַעַס. — בֶּן־אֲהָבָה. בֶּן יַחֲדִי (הַשּׁוּעָה בְּרֹא' כִבֵּב ב', וּבִזְכֹּר' יִבֵּי מִקְבִּיל הַיַּחֲדִי לְבִכּוֹר). — חַיִּי הַצְדִּיקִים לְעַד... דְּנִיָּאל יִבֵּי ב':

יב ולא ימצא עוד זכר למו: ועל-החסידים רחמי יי
ועל-יראיו חסדו:

יד תהלה לשלמה |

נאמן יי לא-הביו באמת
ג להולכים בצדקת הקותיו
ג חסידיו יי וחייהם לעולם
ד משקם שרש לעד
ה-י כי-חלק אלהים ונתלתו ישראל:
ז אשר אהבו יום בתברת טואתם:
ח ולא זכרו את-האלהים:
ט ויע סדרי לקב טרם היותם:
י ולא ימצאו ביום חנות צדיקים:

למבלי מוסרו:
בתורה צוה לנו לחיותנו:
עדן יי עצי חיים חסידיו:
לא ינתשו כל-ימי השמים:
ולא-כן החסידים וקדשעים
בקעט סרחון חמדתם
פי דרכי האנשים גלויים לסגיו תמיד
לכן נתלתם שאול וחשך ואבדון
תסידיו יי וירשו חיים בשמחה:

טו מןמור לשלמה בפסיר |

בצרתה לי קראתי שם יי
קויתי לישועת אלהי יעקב ונצלתני

יב אלה לחיי עולם ואלה לחסרות ולדראון עולם. - ועל החסידים רחמי יי. השוה
תפלת שמו"ע: ועל החסידים... יהמו נא רחמיה' ה' -
יד תכן המזמור: הצדיקים הם עצי חיים בנן ה' וחקותם לעד. גורל הירשעים
כשולן וכליון. - זמן חיבורו: אחרי סערת המלחמה התבצרו הצדיקים-הפרושים מחדש
והם מלאי תקוה לעתיד. המצב מתאים לשנות 60-63, כמו המזמור הקודם. -
ג-י צוה לנו לחיותנו. ויק' י"ח ה': אשר יעשה אותם האדם וחי בהם. - ב.ה.
בתורה. ויש מוסרים בו, כל' באלהים. החיים האלה הם נצחיים, המשורר מטעים תכופות
את אמונתו בתחית המתים, הצדוקים כפרו, כידוע, בתחית המתים. - עצי החיים.
ד באלגוריה יפה זו יש רמז לעץ החיים בנן עדן. - מטעם. הענוים הם מטע' ה' (ישע' ס"א
ו ג'). - אהבו יום. לשון זה מוכיר את היסממה של מצדדי אפיקורס: carpe diem (=תפוס,
השתמש ביום), כל' מהר ליהנות מן החיים בטרם יעברו. החיים האלה בהשוואה לחיים
הנצחיים, אל "כל ימי השמים", אינם אלא כיום אחד. הצדוקים נהנים מן החיים עלי אדמות
ומהתלים בפרושים, שמצערין עצמם בעוה"ז ולעוה"ב אין להם כלום" (אבות דר"ב סוף ה'). -
ח בחברת חסאתם. בחברתם החוטאת (מופשט במקום מוחש). - דרכי האנשים
גלויים, תהל' קייט קס"ח: כי כל דרכי נגדך. - טרם היותם. או: היותו, כל' הלב.
לרעיון השוה ירמ' א' ה': בטרם אצרך בבטן ידעתך וגו'. -
טו שם המזמור הוא לפי ט"ג. - תכנו: המשורר מודה לה' על גס הישועה.
הירשעים יאבדו לעד ואין שארית להם. - זמן חיבורו: מפאת התכן יש לקבוע את זמנו
בין השנים 60-63, כמו המזמורים הקודמים. -
ג-י בצרתה לי קראתי. תהל' קי"ב א'. - בפ"ב יש רמזים של התנגדות לשלטון

- ב כי תקנה ומגום לדלים אתה אלהים: כי מי יצטרפת אלהים אמלא יודה-לך באמת
- ג ומה-יוכל אנוש אמלא יודה לשמך: מזמור חדש בשיר בשמחת לבב בבורי ששנים מלב חסיד יצדיק: להבת אש ועברת רשעים בל-תנענה-בו: להשמיר בל-ינקים רשעים: כסן ותרב ומנת רחוקים מן-הצדיקים ואת-הרשעים ירדפו וישיגום כמו ממלמדי מלקמה ותששו ונחלת החסאים אברון וחשך נחלתם לא תמצא לבניהם ויאברו רשעים ביום-דין ו לעולם ויראי ו ירדמו דה ורשעים יאברו לעולמי עד:

מז תהלה לשלמה לעזרת חסידים |

- בנים נפשי וברחקו מני במקום נקשלותי ב במקום הערקה למות נפשי

- המקבים. המשורר אינו מאמין באפשרותו של קיום שלטון ישראל זולת מלכות המשיח. — ג-ד-י-מזמור חדש. ע' ג' א'. — עושה אלה לא ימוט לעולם. תהלי' טו ה'. — אות אלהים. מעין יחו' ט' ד'. פירליס מביא את האגדה לשמות ט' ד': אמר לו הקב"ה לגבריאל לך ורשום על מצחם של צדיקים תיו של דיו שלא ישלטו בהם מלאכי חבלה, ועל מצחם של רשעים תיו של דם כדי שישלטו בהם מלאכי חבלה (ושבת גיה א'). — כרדופי דבר. אני מגיה λουμου=דבר, מגפה (במקום λυμου=רעב). — תו-ה-מ-ש-ח-ית. ע' פ"ו. — ופ-ש-ע-יה-ם ירדפום. יש כאן פירצוף הפסע הרודף אחר האיש כמוסר כליות ואינו נותן לו מנוחה כמו האניניות, אלילות הנקמה, בסראגידה היוונית. — נחלתם לא תמצא לבניהם. תקותו זו לא נחיימה, כי האריסטוקרטיה הצדוקית הגבירה את השפעתה בסוף ימי בית שני. — שם המזמור: תהלה (או: שיר, דליטש) לשלמה, המלים לעזרת (או לישועת) חסידים נוספו ע"פ פ"ג. — תכנו: בהתרחק נפש הצדיק מאלהים הוא ברחמיו יעזור אותה מתרדמתה ויחזירה אליו. המשורר מבקש מאלהים סיוע חמרי ומוסרי גם להבא. — זמן חיבורו: תכן המזמור מתאים למצב הרוחות בשנות 57-63, ודומה בזה למזמורים הקודמים. — א בנום נפשי. הציור של הנפש הנרדמת בשעה שהגוף ער שכיח אצל פילון האלכסנדרי. — בנום — בתרדמת. רינובאנץ מעיר שתרדמה יותר משינה ושינה יותר מתנומה. — הערתה נפשו למות. ישע' נ"ג י"ב. פירליס מעיר שגם החלק השני של הפסוק עם הפושעים הושפע מן הלשון שבישע' (שם) ואת פושעים נמנה (ע' לפ"ה). — קרבה. בדיוק: קרובה. לפי פירליס קרא המתרגם קרובה במקום קרבה. —

- ג בסור נפשי סגן אלהי ישראל
ד עבדני כמו (ב)דרבנים למשמרתו
ה אורח אלהים כי סמכתי לישועה
ו אל-תסר סדרך ממני אלהים
ז חזקני אלהים מששע רע
ח ואל-יפסמי יישי אשה חוטאת
ט מששי גדי בוננה לפניך
י לשוני וקסתי הלבשה דברי-אמת
יא תלונה וקצר רוח בצרה הרחק ממני
יב כחן וחסד סמך לפי
יג-יד כי אסילא תאמץ מי ישא מוסר בעני:
טו תקטנו בקשרו ובמצוקת ריש:
יז מןמור לשלמה בשיר למלך |
|| אתה-הוא מלכנו לעולם ועד
כי כה אלהים תתהלל נשנו:

- ג-ה בסור נפשי. זהו הנמשל אל משל השינה. - ולא מניתי עם הפושעים. ע'
ו לפיכך. - זכרך מלבי. שמירת זכר ה' בלב האדם היא הצרות, ההפך לתנומה והתרדמה
ז שבפני. - חזקני אלהים מששע. כל' תן לי את הכח החזק להתגבר על הפשע.
ח המתרגם לא הבין זאת ומסר: *ἐπαρτάτης σου* (=התחזק עלי, משול בי). - מששע רע.
התכן שהמתרגם קרא רע במקום רב (השנה תהל' י"ט ד' ונקיתי מפשע רב). - אשה רעה.
ה הוא החטא שבו מאשים המשורר את יריביו הצדוקים (ד' יעוד). - המתמכר לחסאת-
י און. או ביתר דיוק: הנכנע תחת חטאת און (דליטש). וחמה בערה. *ὁ θυμὸν ἄλογον*
(=חמה אוילית), וכך מתרגם דליטש: וחרון גמרה. קמיניצקי: וחמת סכל. כמעט אין לי
יא ספק שהמתרגם לא הבין את המלה בערה-בוערת, על דרך וחמתו בערה בו (אסתר א' י"ב),
יב וחשב שזה מלשון בער, כמו איש בער (תהל' צ"ב ז'). - תיסרני למען אשוב. בדיוק:
יג ביסרך לתשובה. - די לי המתן. או: הנתן, כל' אסתפק במועט הניתן לי מאת אלהים,
יד בניגוד לתלונה וקצר רוח שבפסוק הקודם, שהיא הקובלנה באין מדת הסתפקות. - די
סרחונה. בפנים: ביד סרחונו, שנחלף לו די ביד, ואח"כ הוסיף ב' השמוש. - סרחון
כאן במוכח חטא, ואם נקרא סרחונו הכונה לאיש החוטא. -

- יז שם המזמור: ע' שמו של מזמור טו. - תכנו: ה' לבדו הוא המושל ומלך ישראל,
ומשיח בן דוד ישלוט בשם ה'. הרשעים חפשו את השלטון בחזקת היד, וה' הענישם בידי זרים.
התיאור של תועבות הורים בארץ. המצוקה גדולה. תפלת המשורר לביאת המשיח ולתקון עולם
במלכות שדי. - זמן חיבורו: אריסטובלוס השני שלקח את השלטון בזרוע נענש עיי הרומים.
שריו הובלו בשבי לרומי ושם הלכו אחרי מרכבת הנצחון של מומפיוס (פייא ואילך). הזמן הוא א"כ
אחרי שנת 61 שבה חגג סומפיוס ברומי את נצחונותיו שנחל בארצות המזרח. אולם לצרות שבאו
על ישראל בימי גאביניוס 55-57 אין עוד זכר, ובכן המזמור המשיחי הזה נכתב בשנות 57-60. -
א אתה הוא מלכנו. בפסוק זה המכיל את יסוד התיאוקראטיה הפרושית פותח

ב	וְהָיָה עַתָּה חַיִּי-אֲנוֹשׁ עַל־אֲדָמֹתַי	בְּתַלְמִידוֹ בֶּן מִבְּטָחוֹ בּוֹ:
ג	וְאֶנְחָנוּ נִבְטָח בְּאֵל מוֹשִׁיעֵנוּ	כִּי נְבוֹרַת אֱלֹהֵינוּ לְעוֹלָם בְּרַחֲמִים
ד	וּמַלְכוּת אֱלֹהֵינוּ לְעַד עַל־הַגּוֹיִם בְּמִשְׁפָּט:	אֲתָה יְיָ בְּסֻרְתָּ בְּדוֹר לְמַלְךְ עַל־יִשְׂרָאֵל
ה	וְאֲתָה נִשְׁבַּעְתָּ-לּוֹ עַל־יָרְעוֹ עַד־עוֹלָם	כִּי־לֹא תִכְרַת מִמַּלְכָּתוֹ לְשֹׁנָיָה:
ו	וּבְעֻנּוּתֵינוּ קָמוּ עָלֵינוּ חַטָּאִים	וַיִּתְנַסְּלוּ עָלֵינוּ וַיִּבְדִּיחוּנוּ
ז	אֲשֶׁר־לֹא הִבְשַׁחְתָּ לָמוּ הַמָּה לָקְחוּ בְּחֻקָּהּ	וְלֹא קָדְשׁוֹ שִׁמְךָ הַנִּבְדָּבָר:
ח	וַיִּשִׁימוּ [וּבְרָאשָׁם] הוֹד מַלְכוּת בְּנִדְבָקָם	וַיִּמְרִיבוּ אֶת־כִּסֵּא דָוִד בְּשֹׂאוֹן תְּרוּעָה:
ט	וְאֲתָה אֱלֹהִים תִּשְׁפִּילֵם	וְתִקַּח יוֹרָם מִדָּה־אָרֶץ
י	בְּקוֹם עָלֵיהֶם אִישׁ נִבְרִי לְעַמּוֹ:	בְּהַטְּאֲתֵיהֶם תִּשְׁלַם לָהֶם אֱלֹהִים
יא	כְּמַעֲלֵיהֶם וּמַצֵּא לָמוּ:	לֹא יִחַם אֱלֹהִים
יב	יִבְקֹשׁ יוֹרָם	וְלֹא יִנְקָה אֶתֶד מֵהֶם:
יג	וְנִאֲמָן יְיָ בְּכָל־מִשְׁפָּטָיו	אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה בְּאֶרֶץ:
יד	הַשֵּׁם הַרְשָׁע אֲרָצֵנוּ מִיּוֹשְׁבֶיהָ	הַשְׁמִיד נֶגֶד [וְזָן] וּבְנֵיהֶם יִתְחַדּוּ:
טו	בְּחֶרֶן אָפוֹ שָׁלַחְם עַד־מַעְרָב	וְשָׂרֵי הָאָרֶץ וְעָשָׂה לְקַלָּסָה וְלֹא תִמָּל:

המשורר וגם מסיים את המזמור המסיחי הזה ליתר חיזוק. פסוק זה משמש ג"כ תכנית מדינית של הפרושים בהתנגדותם למלכות החשמונאים. עצם הרעיון נמצא גם בחפלת שמו"ע: ומליך אתה ה' לבדך. וע' ישע' י"ג כ"ב. - כח לדנו... הבטחון שאדם ישים בכחותיו של עצמו אינו גדול ממדת חייו של האדם על הארץ. ומכאן אפסות שלטון החשמונאים הנשען על כחות אנושיים. - ואנחנו כל' הפרושים. המגמה המדינית באה לידי ביטוי בלשון ומלכות אלהינו, בניגוד למלכות החשמונאים שהיא מלכות אנושית. - על הגוים. מלכות שדי היא מלכות כללית גם בזמן גם במקום. - חטאים... לקחו בחזקה הכוונה לחשמונאים, וביחוד לאריסטובולוס השני, שלקח בחזק יד את רסן השלטון בידו. - וידיחנו. כבר בימי אלכסנדר ינאי ברחו הרבה מן הפרושים למדינות הקרובות, וכך היה בודאי גם לאחר ההמלכות של אריסטובולוס. - וישימו [בראשם] הוד מלכות. יהודה אריסטובולוס הראשון, ואפשר כבר יוחנן הורקנוס בסוף ימיו, שם בראשו כתר מלכות נגד דעת הפרושים שהתנגדו לכך. בטענם שכסא המלוכה נועד למלך המשיח, ועל כסאו לא ישב זר". בטענה דומה יוצאים הפרושים לפני פומפיוס אצל יוספוס קדם' י"ד ג' ב'. וע' גיטין ס"ו א'. - הוד מלכות. ἐν δόξῃ יש לקשר עם βασιλείον, שכן רגיל המתרגם להשתמש בכגון זה, בשם עצם עם ב' השמוש. ובכן: הוד מלכות. וכך תרגם גם דליטש. - בשאון תרועה. בשאון במקום בגאון שבפנים (ע' עמוס ב' ב'). השערה זו של פירליס נמצאת אצל דליטש. - תשפילם. העתיד רומז לירידה המורגה של הצדוקים בימי המשורר אחר כשלונם הגדול בשנת 63 של כבוש ירושלים ע"י פומפיוס. - איש נכרי. פומפיוס. - ולא ינקה אחד מהם. בני אריסטובולוס הב' מתו מיתה חסופה. - השם הרשע. על רציחות פומפיוס בירושלים ע' ח' כ'. - בחרון אפו. בפנים: ἐν ὀργῇ ἀλλὰ αὐτοῦ=בחרון יפיו. לפני המתרגם היתה א' מטושטשת שנשתיירה הימנה רק ה' העליונה וקרא יפיו במקום אפו (ע' קיטל). - שלחם עד מערב. ע' ב' ו'. ח' כ"א. - ושרי הארץ לקלסה. אריסטובולוס ובניו הובאו לרומי כשבים (קדם' י"ד ד' ה', ה' ד' ו' א' ומלחמ' א' ד' ז',

יג	קִנְיָדְרִי עֲשֵׂה הַצֵּר נֶאֱנָה	וְלִבּוֹ זֶר מֵאֲלֵהֵינוּ:
יד	וְכִלְ-אֲשֶׁר עֲשֵׂה בִירוּשָׁלַם	כְּנֻשׁוֹת] הַגּוֹיִם בְּעֲרִיכָם לֹא־הִיָּהֶם:
טו	וְנִחְזִיקוּ בָהֶם בְּנֵי-בְרִית בְּתוֹךְ עַרְב הַגּוֹיִם	וְלֹא הָיָה בָהֶם עוֹשֶׂה הַסֵּד וְאָמַת בְּתוֹךְ-
טז	נָסוּ מִבְּנֵיהֶם אֲהָבִי קְהִלּוֹת חֲסִידִים	בְּצִפְּרִים חָרְדוּ מִמֶּעוֹנָם: [וְיִרְוּשָׁלַם:
יז	תָּעוּ בַּמִּדְבָּר לְהַצִּיל נַפְשָׁם מִרָעָה	וְתִיקֵר בְּעֵינֵי הַגּוֹלָה נֶאֱשׁ נִפְעָלָה מֵהֶם:
יח	בְּכִלְ-הָאָרֶץ נִפְּצוּ עַל-יְדֵי הָרָשָׁעִים	כִּי כִלְאוּ הַשָּׁמַיִם מִהִמָּטִיר עַל-הָאָרֶץ:
יט	נִסְכְּרוּ מִעֲוֹנוֹת תְּהוֹם עוֹלָם מִהָרִים רָמִים	כִּי לֹא-הָיָה בָהֶם עוֹשֶׂה אֲדָקָה וּמִשְׁשָׁמ:
כ	מִשָּׁרָם עַד-דִּלְת הָעָם בְּכִלְ-שִׁשֶׁע	בַּמִּלֵּךְ בְּעוֹן
	וְהַשּׁוֹפָט בְּמָרִי	וְהָעָם בְּחִטָּאת:
כא	הַבִּיטָה יְיָ וְהָקֵם לָהֶם מִלְּכָם בְּיָדְךָ	לְמוֹעֵד אֲשֶׁר חֲזִיתָ אֱלֹהִים
כב	לְמִלֵּךְ עַל-יִשְׂרָאֵל עֲבָדָךְ:	וְאֲנִיחָהוּ חֵיל לְמַחֵץ רֹגְנֵי עוֹל
	מִיָּד יִרְוּשָׁלַם מִגּוֹיִם	אֲשֶׁר יִקְמֹטוּהָ לְשִׁמְתָה:

יג	ח' ו'). - לְקַלְסָה. לדעת המפרשים יש כאן רמז למה שאריסטובולוס וביתו נאלצו ללכת אסורים בויקים אחרי מרכבת הנצחון של פומפיוס בשנת 61 (קדמ' י"ד ד' ה'). - ולא חמל. המשורר מתרגו על פומפיוס שחלל את כבוד עם ישראל ע"י הבויין שעשה לאריסטובולוס וב"ב. - כנכרי. היווני קרא: בנכר (ἐν ἄλλοτρίοις). - עשה... גאות. תהלי' ל"א כ"ד. - וכל אשר עשה בירושלים. הכוונה לחילול בית המקדש ע"י פומפיוס שנכנס לקדש הקדשים מה שאסור היה להדיוטות, ורק לכה"ג הותר פעם אחת בשנה. ופומפיוס התנהג כמו שעושים הגוים במקדשיהם. יש כאן האשמה לפומפיוס, אבל אפשר להצדיקהו שהוא היה נכרי ולא ידע איך להתנהג בירושלים. - ויחזיקו בהם בני ברית... נראה שהכוונה היא למפלגת הורקנוס השני שעל צדו עמדו האדומיים ובראשם אנטיפטר אבי הורדוס. המשורר אינו הוגה חבה יתרה גם למפלגה זו של אוהבי הרומים. נראה שהוא גופו היה בן מפלגה אחרת שהופיעה לפני פומפיוס ודרשה לסלק גם את אריסטובולוס וגם את הורקנוס ולהחזיר את המצב של שעבוד שהיה לפני החשמונאים, כמובן אל שלטון הרומים. אפשר גם כן שהמשורר שב בזה לזמן שכרת אריסטובולוס ברית עם פומפיוס (ע' ח' ס"ז ואילך). ואז הציק לפרושים שהיו אנוסים לעזוב את הארץ כבימי אלכסנדר ינאי (קדמ' י"ג י"ד ב'). - בני ברית בתוך ערב. הושפע כנראה מיחז' ל' ה': וכל הערב... ובני ארץ הברית. - כי כלאו השמים... התיאור של הבצרת נרמז כבר לעיל ב' ס'. - לשון השות חגי א' י' כלאו השמים מסל. - והעם בחטאת. כאן בא לידי ביטוי מצדו של המשורר הפרושי הבחילה ב"עם הארץ" השכיחה בתלמוד. עכ"פ רואים מכאן שלא כל העם עמד לצד הפרושים כמו שרגילים לחשוב על פי יוספוס. - הביטת ה'. ראה את המצב הנוכחי. המשורר אינו מרוצה גם מהורקנוס וסיעתו שאליה נסתפחו אחיכ האדומים (אנטיפטר). ובכן יש רק מוצא ומפלט אחד - מלכות שדי, היא מלכות המשיח. - חזית. εἶδες (לפי כ"י אחדים). פירלים מתרגם: למועד אשר יעדת (ש"ב כ' ה'), ולפי זה היה במקור יעדת והמתרגם קרא ידעת εἶδες (לפי כ"י אחרים). ובאמת אפשר לקרוא גם אשר ידעת לפי זכר' י"ד ז' והיה יום אחד הוא יודע לה'. - כל יקומם. ע' ס"ו ה'. -	
----	--	--

בְּהִקְדָּמָה וּבְצִדְקָה יָדִים חֲסָאִים מִן־הַנֶּחֱלָה	בג
וְשֹׁפֵר זָאֵן רָשָׁע בְּכָלִי יוֹצֵר:	בג
בְּשִׁבְטֵי בָרְנָל יָרַע קֶל־יִקְוָם	בג
וְיֹדְכִים חֲסָאִים עַל־הַגִּיּוֹן לָבָם:	בג
וְיִקְבֹּץ עַם־קָדָשׁ	בג
וְיִשְׁפֹּט שִׁבְטֵי עַם־נִקְדָּשׁ לִי אֱלֹהִיו:	בג
וְלֹא יִגְדֹר אֶתֶם קֶל־אִישׁ יוֹדֵעַ רֵעַ	בג
וְיַחֲלֹקֵם לְשִׁבְטֵיהֶם בְּאֶרֶץ	בג
וְיָדִין עַמִּים וְגוֹיִם בְּחֻקֵּי צִדְקָתוֹ סֵלָה:	בג-ל
וְאֶת־יְיָ יִכְבֹּד לַעֲבִי קֶל־הָאָרֶץ	בג
וְיָבֹאוּ גוֹיִם מִקְצֵה הָאָרֶץ לִרְאוֹת כְּבוֹדוֹ	בג
וְלִחְזוֹת תִּשְׁאָרֶת יְיָ אֲשֶׁר שָׁאֲרָה אֱלֹהִים:	בג
וְאִין עוֹלָה בְּתוֹכָם בְּיָמָיו	בג
כִּי־לֹא יִבְטַח בְּסוֹם וּבִרְכָב וּבִקְשֶׁת	בג
וְרוֹבִים לֹא יִשִּׁים מִקְשָׁתוֹ בְּיוֹם קָרָב:	בג
וְיָמֵן קֶל־הַגּוֹיִם לִפְנֵי בִירְאָה:	בג
כִּי קָלָם קְרוֹשִׁים וּמִלְכָּם מְשִׁים יְיָ:	בג
וְלֹא־יִרְבֶּה־לָּו זָהָב וְכֶסֶף לְמִלְחָמָה	בג
יְיָ הוּא מִלְכּוֹ מִבְּטַח הָאֱמִיץ	בג
בְּקִטְחוֹנוֹ עַל־אֱלֹהִים	בג
כִּי יִבֶּה אֶרֶץ בְּאֶמְרֵי־סִי לְעוֹלָם	בג

יִנַּחֲהוּ בַצִּדְקָה. תהלי' ה' ט'. לצדקת המשיח השווה ישעיה י"א ד'. - פסוק כ"ו הושע	בג
בִּיחוד מִיח' לִיז כִּיח: כִּי אִנִּי ה' מִקְדֵּשׁ אֶת יִשְׂרָאֵל וְגו'. וְע' שֶׁם כֹּל הַתִּיאוֹר בְּסִכְג-כ"ח. -	בג
הַמוֹשֵׁג שֶׁל הַקְדוּשָׁה הוּא רַחֵב בִּיחוד וְכוּלל גַּם אֶת הַשְׁלִימוֹת הַמוֹסְרִית כִּמוֹ בַּתּוֹרָה. - וְגַר	בג
וְנִכְרִי... יוֹאֵל ד' י"ז: וְהִיטָה יְרוּשָׁלַיִם קָדֵשׁ וְזָרִים לֹא יַעֲבִרוּ בָהּ עוֹד. טַעַם הַדָּבָר הוּא אִם	בג
כֵּן שֶׁהַגּוֹיִם לֹא יִטְמְאוּ אֶת הָאָרֶץ הַקְדוּשָׁה (ע' יח' מ"ד ט'). - יִדִּין עַמִּים. וּבִכֵּן מַלְכוּת	בג
הַמְּשִׁיחַ תִּקְיָה אֶת כָּל הָעַמִּים, אֲלֵא שֶׁאִי תִהְיֶה מִיחודָה לְעַם יִשְׂרָאֵל. - וְאֵת יְיָ יִכְבֹּד.	בג
בְּנוֹד לֹא־יִסְתַּבֵּל לֹשֶׁן קָדֵשׁ שֶׁם שָׁמַיִם (ה'). הַמְּשׁוֹרֵר מֵתַמָּץ בְּכָלִל לְהַבְלִיט אֶת הַנִּיגוּדִים	בג
בֵּין מַלְכוּת הַמְּשִׁיחַ וּבֵין שְׁלֹטוֹן הַחֲשֹׁמוֹנָאִים. - מִלְמַד עַל־הֵם, מַמּוֹנָה עֲלֵיהֶם, דְּלִישׁ מִשׁוֹה	בג
לִזֶּה יִרְמ' י"ג כ"א: וְאֵת לִמְדַת אוֹתָם עֲלֶיךָ. פִּירְלִיס מְגִיָּה αἰατός (=מַמּוֹנָה) בַּמָּקוֹם δῖος	בג
(=מְלֹמֵד), וְהַגְהַתוּ מִיחודָתוֹ. - מְשִׁיחַ יְיָ. לְפִי הַיּוֹנוֹי צִדִּיק לְהִיחֹ: מְשִׁיחַ ה' (הַמִּים בַּמָּקֵץ)	בג
בְּנִפְרֵד, כָּלִי מְשִׁיחַ שֶׁהוּא ה'. זֶה וְדֹאֵי שִׁינוֹי שֶׁנַּעֲשֶׂה עִי אֶחָד הַמַּעֲתִיקִים הַנוֹצְרִים אֲשֶׁר	בג
רָצָה לְהַכְנִים לִכְאֵן אֶת הָרַעִיּוֹן הַכְּרִיסְטוֹלוֹגִי שֶׁל אֱלֹהִיּוֹת הַמְּשִׁיחַ. - וְרוֹבִים. לְפִי הַיּוֹנוֹי:	בג
רְבִים. וְנִשְׁעַנְתִּי בַּתְּרִגוֹמִי עַל הַתִּיקוֹן הַקָּל שֶׁל דְּלִישׁ, הַמְּשַׁעַר כִּי הַיּוֹנוֹי טַעַה וְקָרָא רְבִים	בג
בַּמָּקוֹם רְבִים. - יְיָ הוּא מִלְכּוֹ. ע' בִּפְיָא. - וְיִתָּן. הַיּוֹנוֹי קָרָא בְּטַעַם: וְיִתָּן (ἐλάτσει).	בג
וְיִתָּן כָּל הַגּוֹיִם לְפָנָיו. עִד יִתָּן לְפָנָיו גּוֹיִם (יִשְׁע' מִיָּא ב', פִּירְלִיס). - בַּחֲכָמָה	בג
וּבַתְּבוֹנָה. כְּתִיקוֹן קְמִינִיצְקִי שְׁגוֹרֵס σωφροσύνη=כִּינָה, תְּבוֹנָה, בַּמָּקוֹם εὐσφροσύνη	בג
(=שְׁמֻחָה), שְׁאִינָה עֲנִין לִכְאֵן. רֹאִיָּה לְהַשְׁעֵרֶת קְמִינִיצְקִי אֲמִשֶׁר לְהַבִּיא מִיִּשְׁע' י"א ב' וְנַחַת	בג
עֲלֵיו רֹחַ ה' רֹחַ חֲכָמָה וּבִינָה, שֶׁהַמְּשׁוֹרֵר הוֹשִׁעַ מֵאוֹתוֹ פִּסּוֹק (וְע' הַהֲעֵרָה הַקּוֹדֶמֶת). -	בג

[illegible]

לו- והוא חף מפשע. בניגוד לשליטים החשמונאים. - למשל בעם רב. שיהא ראוי למשל
בעם רב (השוא ישע' יא י'). - ברות קדשו... עד סוף הפסוק הוא פראטראסה של ישע'
יא ב'. - לאחד מהם. ἐν (לאחר) נשמט כנראה לפני ἐν αὐτοῖς מפני הדמיון אל ἐν. -
מ- מהם. לפי היווני: בהם. חלוף ב' ומ' שכיח בספר זה. - כפמ"ב-מ"ד בא סיכום התיאור
מ- של מלך המשיח. - ידעו. לפי פירלים צריך לקרא: יעדו (ע' לפמ"א). - הקדושים בפסוק
זה אינם המלאכים (גרי, וויטו) אלא הפרושים. השוא חפלת שמרע: אתה קדוש... וקדושים
בכל יום יהללך (ע' ישראל לוי 176, 166, pp. 1895, REJ). - וע' מכילתא ס"ג א': וגר
קדוש - קדושים ומקדושים פרושים מאומות העולם ומשקיציהם. - אשרי הילודים
בימים ההם. גיגר ודליטש משוים לבאן הסיבילה היהודית (ג' שע"א): אשרי האיש אשר
יחיה בזמן הזה. וע' פסיקתא דר"כ בבובר (קמ"ט א'): אשרי שעה שמשיח נברא - אשרי
הבטן שיצא ממנו... - אשרי הדור [שעיניו] רואות. - יושיענו מסומאת. יחו' ליו כ"ט:
מ- והושעתי אתכם מכל טומאותיכם. - יי הוא מלכנו. ע' לפמ"א. -

שם המזמור על משה' מתאים רק לקטע השני, היינו לסוסקים ה'–ט' (ע' לקמן בתוך המזמור). דליש וויטו קוראים: עוד על משה' ה', שהם גשענים על כ"י הגורסים $\epsilon\lambda\lambda$ (=עוד) במקום $\epsilon\lambda\lambda$ (=על), וגירסה אחרונה כנונה – תכנו: יש במזמור שלשה חלקים שונים. חלק א' (א'–ד'): חסדי אלהים על כל הבריות ואהבתו לישראל בפרט. חלק ב' (ה'–ש')

ב	צִינִיָּה וּבִישׁוֹ אֱלֹהִים	וְלֹא יִחְסֹר מֵהֶם [אִישׁ]
ג	אֲזִנִּיָּה תִשְׁמַעְנָה תַּחֲנֹת־דָּל בְּבִטְחָהּ	מִשְׁשָׁשֶׁיךָ עַל־קֶלֶה־אֶרֶץ בְּרַחֲמִים
ד	וְאֶתְּבַתְּךָ לְגֹרֶעַ אֶבְרָהִם בְּנִי יִשְׂרָאֵל	מִיִּסְרָךְ אֵלֵינוּ כְּמוֹסֵרוֹ בֶּן־בְּכוֹר יָחִיד
ה	לְהָשִׁיב נַפְשׁ נַעֲנָה מִסָּכָל וּמִשְׁנָה	יִשְׁתַּחֲוֶה אֱלֹהִים אֶת־יִשְׂרָאֵל בְּיוֹם
ו	בְּיוֹם הַבְּחִירָה בַּמַּלְכוּת מִשִּׁיתוֹ	רַחֲמִים בְּבִרְכָּהּ
ז	לְרֵאוֹת בְּמִוְבָּיִן אֲשֶׁר נַעֲשֶׂה לְדֹר הַבָּא	אֲשֶׁר יִיֻלְדוּ בְּיָמֵם הָהֵם
ח	בִּירְצַת אֱלֹהֵיו	תַּחַת שִׁבְט מוֹסֵר מִשִּׁית וְ
ט	לְיִשְׂרָאֵל בְּשִׁעְלוֹת אֶרְכָּה	בְּתַבְּת־רִחוּם וְאֶרְכָּה וְנִבְרָה
י	לְהָצִיב קָלָם לִסְנִי וְ	בִּירְצַת אֱלֹהִים
יא	בְּיָמֵי הַסֵּד סָלָה	דֹּר מִזֶּבֶן בִּירְצַת אֱלֹהִים
	גְּדוֹל אֱלֹהֵינוּ וּמִקְלָל	שׁוֹכֵן בְּמְרוֹמִים
	אֲשֶׁר שָׁם בַּמִּסְלָה מְאֹרֹת	לְמוֹעֲדֵי עֲתִים מְיָמִים וְיָמִיָּה
	וְלֹא יִסְוּרוּ מִגִּיד־דֶּרֶךְ אֲנִיָּתָ לָמוֹ	בִּירְצַת אֱלֹהִים דֶּרֶכָם בְּקִלְיוֹם

חזר על הרעיון המשיחי שבמזמור הקודם במליצות דומות. בחלק ג' (י'–י"ב) מתוארת היציבות החוקית השולטת במהלך הכוכבים והסדר הקיים לעד. נראה ששלשה קטעים יש כאן שחזרו ע"י עורך הספר. – זמן חיבורו: כל אחד מחלקי המזמור יש לו אופי בפני עצמו ואי אפשר לקבוע זמן אחד לכולם: חלק א' מתאים בתכנו ליתר המזמורים שנתחברו בשנות 57–63. חלק ב' דוקא בתכנו המשיחי למזמור יז ונראה שהוא בן זמנו. בחלק ג' יש רעיון חדש שאין דוגמתו ביתר המזמורים, וקשה לקבוע את זמנו. יתכן שהקובץ נגמר בפ"ט ומכאן הסיום סלה, ואח"כ נתוסף חלק ממזמור אחר שאינו שייך לקובץ הזה כלל. –

ג	צִינִיָּךְ – אֲזִנִּיָּךְ. הַשׁוֹה תַּהֲלִי לִיד טִיז: עִינֵי ה' אֵל צְדִיקִים וְאֲזִנֵּי אֵל שׁוֹמְרִים. –	וְלֹא יִחְסֹר מֵהֶם אִישׁ. תַּהֲלִי כִּיג א'. – כְּמוֹסֵרוֹ בֶּן־בְּכוֹר יָחִיד. אוֹתוֹ רַעִיּוֹן יִג
ד	ט' (עִישׁ). – נַפְשׁ נַעֲנָה. נִרְאָה שֶׁכֶּךָ הִיָּה בַּמִּקּוֹר הָעֵבְרִי, וְהַמֶּלֶךְ εὐχαριστος (= שׁוֹמְרֵת) הִיא	לְסִי זֶה תִּרְגֹּם מִטַּעַם מִן נַעֲנָה. – בְּיוֹם הַבְּחִירָה. הַשׁוֹה יִז כִּיא. – בַּמַּלְכוּת.
ה	לְיִשְׂרָאֵל בְּשִׁעְלוֹת אֶרְכָּה. (עֵן ἀναξίς=ἐν ἀναξίς) (וכן מִפֶּרֶשׁ גַּם רִיגִיבֶאנֶץ). וְיִיֻלְדוּ וְג' מִפֶּרֶשִׁים: בַּהֲבֹאת מִשִּׁיתוֹ,	מִן ἀναξίς=בַּהֲבֹאת. קְמִינִצִּיקִי: בַּצֹּאת מִשִּׁיתוֹ, וְהֵם רֹאִים כֹּה רֵמֶז לַאֲגָדָה שֶׁלִּפְנֵי הִיָּה מִשִּׁית
ו	קִיָּם עוֹד לִפְנֵי בִירְצַת הָעוֹלָם, וְאִין זֶה מִוְכָח. – אֲשֶׁר יִיֻלְדוּ. יִז מִיד. – לְדֹר	הַבָּא. הַשׁוֹה מִסִּיקְתָּ דֶּרֶךְ בּוֹכֵר (קִמִּים א'): אֲשֶׁר יִיֻלְדוּ הַדֹּר (שְׁעִינִי) רֹאוֹת (ע' יִז מִיד). –
ז	בַּחֲכֵמַת רוּחַ. בַּמִּקּוֹם בְּרוּחַ חֲכָמָה שְׁבִישַׁע' יִיא ב'. – לְהָצִיב כָּלָם. בִּזָּה מִטַּעַם הָעֶרֶךְ	הָאוֹנִיבֶרסִלִּי שֶׁל הָרַעִיּוֹן הַמִּשִּׁיתִי. – בִּירְצַת אֱלֹהִים. הוּא מַטַּעִים וְחֹזֵר וּמַטַּעִים מִדָּה זֶה
ח	כָּלפִּי הַשְּׁלִיטִים הַחֲשֻׁמְנוֹאִים וְהַצְדוֹקִים. – סִלָּה. נִרְאָה שֶׁכֶּכָּן נִגְמַר וְסִפֵּר, וְכֵן שְׁבֹא אַחֲרֵי	אֵינוֹ אֵלָּא תּוֹסֶפֶת מִמִּקּוֹר אַחֵר. – גְּדוֹל אֱלֹהֵינוּ וּמִקְלָל. תַּהֲלִי מִיָּה ב'. – שׁוֹכֵן
ט	בְּמְרוֹמִים. וּמִמִּילָא מִקְלָל גַּם בְּמְרוֹמִים (ע' תַּהֲלִי קִמִּים א'). – לְמוֹעֲדֵי עֲתִים. רֵמֶז	לְבִרָא' א' יִיד. – בִּירְצַת אֱלֹהִים. אֲפֹשֶׁר שִׁמְפִּנִּי לְשׁוֹן זֶה הַחֹזֵר וְנִשְׁנָה אַרְבַּע פְּעָמִים

יב למן-היום בראם אלהים נער-נצח: ולא תטו מיום יקדם
מדרות קדם לא סרו מדרךם בלתי אם-צגם אלהים בסקקרת עקריו:

מוזמורי שלמה שמנה עשר פסוקים אלה:

יב בקטע הקודם צרפו את הקטע הזה לכאן. - בלתי אם צום אלהים, רמו לגס יהושע
(יהושע י' י"ב-י"ג) וגם ישעיהו עם חזקיהו (מל"ב כ' י'-י"א, ישע' ל"ח ו'-ח"א). -
עבדיו, הנביאים. -

מוזמורי שלמה שמונה עשר פסוקיהם אלה.

המספר אלה אינו מתאים אל החלוקה שלנו. אצל גיבהארדט עולה מספר החרוזים
השלמים לשש מאות וחמשים, אבל בכ"י H (Haudiensia) יש חרוזים ולא כלם, כמו שכותב
בטעות קמיניצקי שנהלקו לשנים באמצעות נקודה. באופן כזה אפשר להוסיף עוד ש"ן על
המספר תר"ן ולקבל את הסכום אלה (ע' הערת גיבהארדט בהוצאתו עמ' 41,1 ועמ' 138). -

תיקון:

בטעות נדפס השם אריסטוכלוס במק"ו ת' טי"ח. -

ספר חכמת שלמה

מבוא

א. שם הספר.

הספר נקרא בכל כתבי-היד היחניים ובתרגום הלטיני העתיק בשם חכמת שלמה אבל בתרגום הסורי שמו: חכמתא רבתי דשלמה. התואר רבתי בא, כנראה, משום שכבר בתקופה עתיקה נודעו אספרי-חכמה שונים שנתייחסו לשלמה המלך (ע' לקמן). וכדי להבחין בין ספר זה ובין שאר ספרים מסוג זה, שהיו קטנים בכמות או באיכות, כינהו בשם: חכמתא רבתי, — ספר החכמה הגדול.

מתחלה היה השם חכמת שלמה מקיף רק את החלק השני של הספר, ספר החכמה במובן המצומצם (פרקים א'—י). ולאחר שנתאחד ספר זה עם החלק הראשון של הספר — הוא ספר החזון (פרקים א'—ה') — קבל כל האוסף המרכב מחלקים שונים (כמו שנראה לקמן) שם אחד. אין מן הנמנע ג"כ, שמכאן נובע השם הסורי חכמתא רבתי דשלמה. כלל הספר המוגדל והמורחב המכיל חלקים שונים שאין להם קשר ישר אל ספר החכמה במובן המצומצם (הם חמשת הפרקים א'—י, או לדעת אחרים — רק ארבעת הפרקים — א'—ד').

ב. חלוקת הספר ותוכנו.

הספר חכמת שלמה מרכב משלשה חלקים שונים: א) פרק א'—ה', ב) פרק ו'—א', ג) פרק י"א ב'—ט. החלק הראשון של הספר נקרא בצדק בשם ספר איסכטולוגי, כלל ספר החזון. נושא החלק הזה הוא הניגוד בין הצדיק והרשע, כעין הניגוד שבין העונים והרשעים שבספר תהילים. הרשע לוחץ את הצדיק ולועג לאידי, השלטון הוא ביד הרשע, הוא שופט את הצדיק ומרשיע אותו בסלפו את היושר והצדק. שורש רשעת העריצים הוא חוסר אמונה בהשגחת אלהים, ובכן בגמול ועונש. הרשע כופר ביום הדין ובעולם הבא. לדעתו אין אחר המות כלום וסוף האדם — אפסות מוחלטת. ואם כך הדבר — טוען הרשע — אין טוב לאיש מאשר לנצל את החיים עד כמה שאפשר, להתענג ולתנוות עד בוא אחריתו.

כלפי הכופרים האלה פוסק הסופר שיש השגחת אלהים והיא שולטת בעולם. הצלחת הרשע היא רק אושר מדומה, ומאידיך גיסא יסורי הצדיקים אינם אלא נסיון לצרף את גשמותיהם. אמת, יש שהצדיקים מתים בדמי ימיהם כחשוכי בנים, והרשעים להפך מאריכים ימים ברוב בנים. אבל אריכות ימים והקמת זרע אינן עיקר, כי נפש האדם נבראה להי נצח. התולדות האמתיות של האדם הם שכל ישר ומעשים טובים, והאושר האמתי הם חיי העולם הבא. אז ישבו הצדיקים ויתענגו על זיו השכינה, והרשעים יזכירו לאחר זמן את סבלותם, שהרי חיי העולם הזה הם כאין וכאפס לגבי השכר הצמח לצדיקים לעתיד לבוא. הנשפטים סלפנים יהיו אז השופטים, והם ישבו לדון את מי שהיו מעניהם ונוגשיהם בעולם הזה.

בחלק הזה, כלל החלק החזוני, אין כל תפקיד מיוחד לחכמה והשם ספר החכמה אינו הולם אותו כלל. ואע"פ שהמלה הזאת נזכרת פעמים אחדות בראשית הספר אינה שם עיקר, ויתכן שהמקומות האלה נכנסו אל החלק הזה מספר החכמה במובן המצומצם. אבל מה שהוא ספל, ובנראה שלא במקומו, בחלק הראשון הנהו דבר יסודי ועיקרי בחלק השני.

הנושא של החלק השני הוא ערך החכמה. המושג של החכמה בתור יסוד פועל

ויוצר בעולם ומלאו ידוע כבר מספרי המקרא (משלי ח—ט, איוב כ"ח), אלא שבמקרא החכמה היא פירצוף פיוטי גרידא, בעוד שבספר זה הולכת החכמה ומתקרבת אל המושג של עצם ממשי, העומד ברשות עצמה, ובכן יש לנו כעין העצמה (ἐνσώφισμα) במקום פירצוף. החכמה בספר זה היא יסוד קוסמי כללי, כי היא הרוח התודר בכל ומחיה הכל, וכאחת היא גם יסוד מוסרי ושכלי. החכמה כיסוד שכלי היא השורש של כל מיני מדע. בתקיפה ההלניסטית התגבש החנוך הכללי (παιδεία) בשורה של מקצועות מדע שונים, כגון ידיעת הטבע, דיאלקטיקה, קוסמולוגיה וכו'. בעל חכמת שלמה מיחס את יסודות ההשכלה התיא לחכמה האלהית. ידיעת הנסתר והנגלות יסודה בחכמה שהיא אמנית הכל (ו' כ"א).

הסופר מתנה את שבח החכמה בסגנון נשגב מלא התפעלות. החכמה היא: גנה אור עולם וראי טהור לפעולת אלהים ודמות טיבו (ו' כ"ו). החכמה כגדמות טובה של אלהים היא גם כן מקור המוסר. בפילוסופיה היוונית התפתח המושג של המוסר המרובע, כלומר: הרבע מדות טובות נתקבלו כאמות המוסר בכלל. לפי סופר זה גם המדות המוסריות האלה יסודו בחכמה האלהית: כי היא תלמד ענוה ובינה ישר וגבורה (ח' ז').

מתיאור תפקיד החכמה בכלל עובר הסופר לתיאור פעולת החכמה בקורות העולם, וביחוד בקורות עם ישראל, הנבחר באומות. בין החלק הכללי העוסק בחכמה האוניברסלית (הפרקים ו—ח) ובין החלק ההיסטורי הפרטי שעיקר ענינו הוא מהלל אבות האומה הישראלית (פרק י') מכניס הסופר את התפלה הזכה של המלך שלמה שבה הוא מבקש מאת ה' חכמה ותבונה (פרק ט'). כמו בספר בן-סירא (פרק מ"ד) עובר אס-כן גם הוא מתהלת החכמה כרוח השורר בכל אל התיאור ההיסטורי כדי להראות שגם במרוצת ההיסטוריה מופיעה החכמה כרשות עליונה החותכת את גורל האנשים לפי מעשיהם. אותה החכמה, שהיא גבורת מעשי אלהים ביצירה (ח' ד'), בוררת ג"כ ומבחינה בין טוב לרע ובין צדיק ורשע בהתפתחות ההיסטורית. בפרק י' מתאמץ הסופר גם כן ליתן הקבלה בין הצדיק והרשע במעשי האבות (אדם וקין, נח ודור המבול, אברהם ואנשי דור הפלגה, לוט ואנשי סדום, יעקב ועשו וכו'), ומכניס כעין פראגמטיסמוס מוסרי בקורות המקרא מנקודת ההשקפה של שלטון החכמה.

בחלק השלישי בא דרוש הילניסטי-יהודי על יציאת מצרים או (לפי דברי קושטך קהלך JB ערך Wisdom) אגדה של ססח הילניסטית. מתוך החלק הזה יש להוציא את הפרקים י"ג—ט"ו המדברים על עבודת אלילים. כאן מבאר הסופר את התהוותו של הפולחן האלילי על פי שיטה שכלנית דומה לאותה של הסופר היווני Euhemerios. לפי שיטה זו אין האלים אלא אנשים שזכו להאלהה. מה היתה הסבה להאלהה זו? לפני שנים רבות חיו אנשים שגמלו חסד לבני האדם, ולכן נתנו אחרי מותם כבוד גדול לזכרם. במשך הזמן נשתכח סעם ההערכה והיא התחילו לחשוב את אנשי החסד לאלים. כך ביאר אבהימירוס את מוצא האלים ופולחנם. ולפי סופר זה, שגם הוא נשען על תורת אבהימירוס, יסוד האלהת אנשים נעוץ בחיי משפחה. וכך, למשל, יש שמת לאדם בעל השפעה או שליט בנו החביב ועשה לו פסל של בנו המת, לבל ימוש מבנו כל ימי חייו. האלהת אנשים התפתחה לאחר זמן מן ההתחלות הקטנות האלה גם כן מתוך אי-הבנה כמו אצל אבהימירוס. ולבסוף הרחיבו את ההאלהה הזאת על שליטים ומלכים.

מה ענין האלהת השליטים למדרש על יציאת מצרים? — הדבר פשוט. מכיון שהסופר עוסק ביציאת מצרים, וביחוד במכות שאלהים הביא על המצרים, הכניס את הענין על הפולחן האלילי ובקשר עמו את האלהת השליטים, שהרי דוקא במצרים היתה רוחת הערצת השליטים בתקופה ההלניסטית. דמיון לזה אפשר למצוא גם אצל בעלי המדרש בארץ-ישראל, שגם הם מרבים לדבר על פרעה שעשה עצמו אלה (שמ"ר ח'). לרד"י אין ספק שהכוונה לפרעונים מן התקופה ההלניסטית הרומית, ובכן לבני דורם של אותם הדרשנים.

חוץ מזה, מדבר הסופר בנגזרת אלילים בכלל, ובקשר עם מכת ערוב — על פולחן החיות בפרט, שלפי דעתו היתה מכת ערוב העונש המתאים לעבירה זו. והרי במצרים נתקבל הפולחן המונח הזה, ובכן גם בה יש קשר בין עיקר הדרוש על יציאת מצרים ובין הענין על עבודה זרה, בכל זאת אין ענין זה חלק אורגני מן הדרוש.

לעצם הדרוש על יציאת מצרים לא הפנו החוקרים עדיין את תשומת לבם כראוי. בדרוש זה נראה ההפרש בין המדרש הארץ-ישראלי ובין המדרש ההילניסטי. במדרש שבא"י יש רק רעיונות בודדים שקבלו צורת דרשה באופן יותר חיצוני מאשר פנימי, הגיוני (השחה, למשל, את הפתיחה במדרש של אי"י), בה בשעה שבמדרש ההילניסטי שזורת השאיפה לפתח רעיונות מסוימים על פי תכנית קבועה מראש ולתת לדרוש שלמות פנימית מן הבחינה ההגיונית.

הדרוש של כאן מיוסד על רעיון כפול המשמש נקודת המוצא. (הוא: א) אלהים עונש את הרשע מזה כנגד מדה. היינו העונש הוא ממין החטא. באופן שהעונש מגלה בבירור את הקשר הישר שבין עון הרשע והפורענות שבאה עליו. הרעיון הזה ידוע למדי מן הספרות התלמודית. חדש הוא רק הנימוק: מפני הדמיון שבין החטא והעונש מתעורר הרשע לעמוד על חטאו ולחזור בתשובה (י"ב ב'). אבל אל הרעיון של מדה כנגד מדה בעונש מצטרף עוד רעיון לואי שאין דוגמתו, עד כמה שידעונו מגיעות, בספרות הארץ-ישראלית. (הוא: ב) ההקבלה המדויקה בין מדת השכר ובין מדת העונש, כלל שהצדיק נושע בו בדבר ששימש עונש לרשע. לפיתוח הרעיונות האלה מוקדש כל הדרוש על יציאת מצרים. במכות הבודדות שבאו על מצרים מוצא הדרשן ראייה לאמיתות רעיוניו. נקח, למשל, את המכה הראשונה, מכת דם. הכלל הראשון של מדה כנגד מדה: המצרים טיבעו את ילדי היהודים במים ולכן נפרע חי מהם במים בהפכו את המים לדם. והכלל השני של התאמת מדת השכר למדת העונש: בעוד שהמצרים נענשו במים נושעו בני ישראל במים בהיותם במדבר, כשניתנו להם מים מן הסלע (י"א ב, ועוד). כך דורש הסופר גם מכות אחרות. הדרוש הוא לפעמים דחוק ומלאכותי מאד, כי שני רעיונות הצטלבו, כאמור, בדרוש. יש שקל היה לפתח רעיון אחד, אבל קשה היה לקשר אותו עם הרעיון השני. יש בדרוש הזה הרבה משיטת הפלפול. אך אם הגיון אין כאן הגיונות ודאי יש, כלל בכל מקום ניכרת השיטה ההגיונית השואפת ליתן לכל הדרוש אחדות פנימית בשילוב הרעיונות לפי תכנית מסוימת.

הדרשן משתמש גם בשיטת הביאור האליגורי. כך, למשל, מסמלים לפי דעתו בגדי הכהן הגדול את הקוסמוס (י"ח ב"ד), וחשך מצרים הוא סימן למרה השחורה שתקפה את המצרים. ובכן היה חשך מצרים סמל החשך הפנימי שבנפש (י"ז כ"א), ועוד כאלה.

בסוף הדרוש נותן הדרשן ביאור רציונאלי עמוק לענין הנסים. באמת אי אפשר לשנות את מהות היסודות שאינם סובלים כל שינוי עצמותי, אבל אלהים משנה בגבורתו את סדר היסודות ויוצר בריאה חדשה. וכך היה גם במצרים. ענין האותות והמופתים שאלהים עשה במצרים הוא כי היסודות את סדרם החליפו כאשר ישנתה קצב צלילי הנבל בהשתנות מיתריו אף כי קולם ישאר תמיד כלעומת שהיה (י"ט י"ח). — בסיום של „דברי נחומים" נגמר הדרוש המגלה את דרכי המחשבה של היהדות המאמינה שבגולה ההילניסטית.

ג. האופי המורכב של הספר.

מן האמור למעלה נראה ברור שאין לספר חכמת שלמה אופי אחדותי. בתלק הראשון יש חזון של אחרית הימים כעין החזון שבס' דניאל וספר חנוך. אמת, האמונה בתחית המתים אינה מובעת בפירוש בספר זה כמו בספר דניאל ובספר חנוך, אבל אפשר למצוא רמזים לאמונה זו גם כאן. יתר על כן, מן הביאור שבתלק הזה נראה, שהעיקר הוא משפט הרשעים לעתיד בעולם הזה, וכל עצמה של השארות הנפש בלי קשר עם הגוף („ונשמות הצדיקים

בין אלהים, ג' א') היא מצב של מעבר ממיתת האדם עד יום הדין. בכלל, הדבר מוטל בספק אם הסופר מאמין בנצחיות הנפש, שהרי ממקומות שונים (כגון ד' א') נראה שאם הוא מדבר על אלהים כונתו לזכרון טוב שהאדם משאיר אחריו בין אנשים עלי אדמות. השאלה הזאת, אם הוא מאמין בנצחיות הנפש ובאינו מודה, היא מן הדברים שאין להם הכרע בספר. איך שיהיה, נחלק החזיוני הוא חסיבה בפני עצמה.

אם בחלק הראשון חזון העתיד הוא הציר שעליו סובב כל התיאור, הרי תם וגשלם החזון בסוף החלק הזה ואין לו זכר בחלק השני. עם הנושא החדש, מושג החכמה לגילוייה השונים, מופיעה גם אישיות חדשה. הוא המלך שלמה המראה את עקבות החכמה גם בקוסמוס וגם בתודעה האנושית. שלובת-דורע עם החכמה האלהית מופיעה כאן — חכמת יין. ואי אפשר לתלות במקרה את העובדה שבחלק החזיוני אנחנו מוצאים רק שרידים קלים של ההשכלה היוונית בה בשעה שבתק החכמה יש מונחים ולשונות שלמים הלכותיים מן הפילוסופיה היוונית. החכמה מתוארת כאן במונחים השאובים מן הלוגוסופיה. כלומר תורת הלוגוס הסטואית. אותם הכינויים שחכמי הסטואה יחסו ללוגוס שלהם כלנשמת העולם ויסוד קיומו, נותן הסופר כאן למושג החכמה (ד' כ"ב). הרעיון של שניות גוף ונפש (כ"ב גוף בן חלוף יכבד על הנפש ומשכן חמר ידכא שכל רב-עשתונות, ט' ט"ו) מובע כאן במליצות דומות לאותן של אפלטון בפירון (C.81). בשני המקומות מתואר הגוף כמשכן חומר המכביר את אכזר על הנפש. במקום אחר (ח' כ') יש זכר לקיום עצמאי קדום של הנשמה לפני הכנסה לתוך הגוף (praesistentia) כמו שהורה גם אפלטון בספרי. ושוב במקום אחר (ח' ד') מונה הספר כאצילות החכמה את ארבע המדות הטובות הידועות ממשנת אפלטון האולפמה הסטואית: ענוה, בינה, יושר וגבורה. המונחים הם אותם שבפילוסופיה היוונית. השפעת ההשכלה היוונית ניכרת בבירור גם בהקש המרכב משש חוליות שבעצם הן שלשלת הגיונית אחת בפרק פסוק י"ז ואילך. שלשלות מחשבתיות כאלה אינן ידועות כלל בספרות היהודית העתיקה.

חזן מה מכיל החלק החזיוני יסודות עממיים שונים שאין למצואם בחלק החכמתי. כגון האמונה בשטן ("בקנאת השטן בא המות לעולם, ב' כ"ד). אמונה זו רחוקה מאד מן העמדה הפילוסופית המשתקפת בחלק החכמתי. דרך כלל יש לספרות החזיונית או הגילויית (האפוקליפסית) אופי עממי או אפילו המוני, מה שאין כן בספרות החכמה. מזה אפשר להוציא את המסקנה, שהחלק החזיוני החלק החכמתי הם שני יסודות שונים שנתאחדו לאחר זמן לספר אחד.

בנוגע לחלק השלישי, הוא הדרוש האילניסטי — להוציא את הענין על "מולחן האילני" — הרי הוא מצטיין באפי הדרשני המיוחד, ומראה שהוא לקוח מחוג אחר לגמרי. הענין מחוג הרבנים. כמו הספרות המדרשית של ארץ-ישראל, מראה גם דרוש זה סימני חריפות פלפולית. רעיונות שאין ביניהם קשר הגיוני ישר משולבים אחד בחברו באופן מלאכותי. חזן מה מכריע בשני החלקים הראשונים היסוד המוסרי, ובחלק השלישי היסוד הלאומי. בחלקים הראשונים יש ניגוד בין צדיק לרשע, ואילו בחלק האחרון הניגוד הוא אותו שבין ישראל ואדמות העולם. התופעה הזאת שכיחה מאד גם בספרות המדרשית הארץ-ישראלית.

לאידך גיסא מכיל הדרוש גם מושגים ומונחים פילוסופיים כמו החלק השני, אף כי במדה מעטה לעומת האחרון. בפרק הראשון של הדרוש נמצא כבר הלשון האפלטונית על יצירת העולם מתומר (הביטוי חומר היולי לקוח הוא מאריסטו) נעדר צורה ("א י"ז). השפעת ההשכלה היוונית נראית בבירור גם בסוף הדרוש, — שם מבאר הדרשן את ענין הנסים על ידי חלוף סדר היסודות. ידיעה עמוקה ומקיפה של היהדות המקורית והספרות המדרשית (מה שנבליט בפי) משתלבת בדרוש זה עם יסודות ההשכלה היוונית הכללית.

מכאן אנן באים לידי המסקנה ששלשת חלקי הספר שלשה סוגי ספרים הם: א) סוג איסכטולוגי או חזיוני עממי. ב) ספיקולטיבי מקראי, שכן מושג החכמה

יסודו בספרות החכמה של ספרי המקרא (משלי, איוב, קהלת ועוד). ג' ודרשני רבני אמת, בין חלק לחלק יש חמיד פסוק המגשר גשרים ביניהם ומשמש מעבר מענין לענין, אבל חוק ההגיון דורש שלא ליחס את החלקים השונים והמשונים למקור אחד. ולפיכך אפשר כבר עכשיו להביע את הדעה שהספר בצורתו הנוכחית הוא אוסף של ספרים אחדים שנצטרפו יחד על ידי עורך אחד והוא שחבר את פסוקי המעבר מחלק לחלק, הספרים הם שלשה, או אפילו ארבעה, אם נחשוב את הענין על הפולחן האלילי למקור מיוחד. לאותה מסקנה נבוא גם כן אם נשים לנקודת המוצא את שפת הספר וסגנונו.

ד. על השפה המקורית של הספר.

כמה חוקרים עסקו בשאלה זו. ביניהם חקר זבדק מרגליות את השפה של הספר והגיע לדי מסקנה, שכל הספר, כמו שהוא לפנינו, אינו אלא תרגום מן השפה העברית, שפת המקור. נגדו יצא פרוידנטל והוכיח על יסוד יוניסמים שונים, שהשפה היוונית דוקא היא השפה המקורית. בידי פרוידנטל עלה בקלות לסתור את דעת מרגליות, לאחר שמרגליות לא הראה במחקרו חוש מיוחד לשפה העברית. הוא רצה, כביכול, להחזיר את המקור העברי על יסוד "שגיאות שונות" של המתרגם. אם נמצא, למשל, איזה מקום קשה להבנה בפנים הספר, הרי לפי דעת מרגליות סבה היא שהמתרגם לא הבין כהוגן את המקור העברי וסלף את הרעיון המקורי. אבל הנוסח העברי "מוחזר" על ידי מרגליות הוא כמעט תמיד רחוק מאד מרוח השפה העברית, ולרוב אי אפשר להבינו בלי ביאורו האנגלי שנתן בצדו, ולכן קל מאד היה לו לפרוידנטל להראות, שהשגיאות, כביכול, מכילות יותר הגיון מאשר הנוסח העברי ה"מתוקן" שמרגליות היה מציע במקומו.

אבל גם פרוידנטל טעה טעות יסודית: הוא ברר מתוך הספר לשונות בודדים שחזתם השפה היוונית הקלאסית סמוע עליהם ושאינו להם מלים מתאימות בשפה העברית העתיקה וחשב כי בזה הצליח להוכיח, שהשפה היוונית היא שפת המקור. החוקר הזה העלים עין מן המעשה שבעל הספר אינו נותן תרגום מדויק אלא פראפראסה גם במקומות שהם בלי ספק מתורגמים מן התורה (ע', למשל, ט"ו ט"ז). ואם הדבר כך, שוב אין הגריציסמים הבודדים מוכיחים כלום, הלשונות הללו יכולים להחשב לתוספת הסופר. מי שמכיר את התרגומים הארמיים לתורה לא יתמה על החופש הזה שלקחו להם המתרגמים או, יותר נכון, הפראפראסטים, אמת, בהשערות שהשפה היוונית היא שפת המקור בשען פרוידנטל גם על רעיונות ומונחים הלקוחים מן הפילוסופיה היוונית. הנימוק הזה הוא כבר יותר רציני, משום שבכגון זה אי אפשר לתלות את הדבר בפראפראסה, ביתר אם כל הרעיון הוא זר לגמרי לרוח הספרות היהודית העתיקה, עד שלא נוכל לקלוף אפילו גרעין עברי מקורי מן המאמר הפילוסופי היווני. אבל פרוידנטל לא שם לב שהמשפטים המכילים רעיונות ומונחים כאלה נמצאים בין משפטים אחרים שרית היהדות המסורתית נודף מהם, חוץ מזה בנויים המשפטים האלה בדרך תקבולת של כפל לשון, ממש כמו בספרי המקרא. יצא מזה, שפרוידנטל אף הוא חדצדדי היה במחקרו כמו מרגליות. הלו הדגיש רק את הצד העברי חלה רק את הצד היווני.

חוץ מזה טעו שניהם כאחד במה שחשבו כל הספר לחטיבה אחת, ואין הדבר כך, כמו שראינו לעיל. אפשר לקבל שפות מקוריות שונות בשביל החלקים הבודדים, כי הנימוקים המסתמכים על חלק אחד אין להם ערך לגבי חלק אחר.

בעקבות החוקרים הנזכרים הלכו אחרים (שפיזור, פוקקה), אבל מחוסר חוש השפה, ביחוד בעברית, לא באו לידי מסקנות מבוססות כהוגן, אפיני הוא הדבר, שחכמים האלה הנשענים גם הם על "שגיאות" המתרגם, עושים אך זרק ריקונסטרוקציה, כביכול, של מלים בודדות, ובכך הם משתדלים להחזיר את המלה העברית המקורית במקום המלה היוונית שאינה מתאימה

לפי דעתם אל כוונת הסופר העברי. אבל אין אצלם נסמך לעשות ריקנות וטרקציה של משפטים שלמים, ואם הם עושים כזאת באופן יוצא מן הכלל (כגון שפירור) יוצא פסוק עברי שאינו ראוי לשם זה, יען כי אינו מתאים לחוקי השפה העברית, ואין אפשרות להבינו בלי התרגום הלועזי שנכתב בצדו.

לדעתי, השאלה נפתרת מתוך הערכת החלקים הבודדים מפאת השפה, הסגנון ומבנה המשפטים. החלק החזיוני מצטיין במספר עצום של עבראיסמים ובהקבלת הצלעות. כמעט כל המאמרים בנויים לפי חזק התקבלת זהווא. מי שקורא את החלק החזיוני במקור בלי שום פניה, יש לו הרגשה ברורה שתרגום מן השפה העברית לפניו. הלשונות היווניים והמושגים שאין דוגמתם בשפה העברית המקורית (כגון: נצחיות, השגחה וכדומה) הם מועטים מאד ומורגשים כעצם זר אפילו בתרגום היווני עצמו. ללבוש הסגנוני המקראי מתאים גם התוכן העברי. המסקנה פשוטה היא: החלק החזיוני הוא תרגום ממקור עברי.

החלק החכמתי דומה בהרבה לחלק הראשון. רוב הפסוקים מראים סימני המקור העברי כמו בחלק הראשון. מאידך גיסא, יש הרבה מונחים יוניים, ובכן עבראיסמים, תוכן עברי, הקבלת הצלעות ברוב הפסוקים מצד אחד, ויוניסמים, תוכן יווני ומבנה הפשי מצד שני. לפי השערתו יש כאן מקרה של תרגום ושל עבוד מקור עברי כאחד. הסופר השתמש בספר עברי על החכמה כעין ספר בן-סירא. את הספר הזה תרגם באופן קצת פראפראסטי, כמו בחלק הראשון. תוך מזה הוסיף משפטים שלמים משלו. בתוספות כאלה השתמש כבר באופן חפשי במונחים יוניים. לתוספות ממין זה אני חושב משפטים כמו ז' כ"ב ואילך. שם מתוארת החכמה האלהית בכינויים לקוחים מתורת הלוגוס של חכמי הסטואה, גם מאמרים אחרים, כמו ענין המוסר המרובע (ח' ד'), יש לחשוב לתוספות. בחלק הזה יש משפטים שהם בלי ספק עבריים במקורם, ויש מהם שמקורם היווני הוא בבחינת דאיות גמורה. אמת, יש גם משפטים שמקורם מוטל בספק, כי המחבר היה, כאמור, גם מתרגם גם מעבד, והתרגום הועיבד משמשים אצלו בערבוביה. מכאן הקושי לעשות נתוח מפורט של החלק החכמתי לכל בטויו ומאמריו הבודדים. אולם בדרך כלל רשאים אנו להחליט, כי החלק החכמתי מרכב מתרגום מקור עברי, מעיבודו של המקור הזה ומתוספות יוניות מקוריות.

אבל החלק האחרון של הספר — הדרוש ההילניסטי, אין בו כמעט שום סימני תרגום. השפה היוונית היא כאן עשירה מאד ומוצאת לה ביטוי בתיאורים יפים, מלאים כוח דמיון עז וכביר (ע', למשל, את התיאור היפה של בהלת המצרים, י"ז ב' ואילך). זרם המליצות ושסף הרעיונות הולכים ומתגברים באופן טבעי וחפשי במדה שהדרשן מתקרב אל סיום הדרוש. גלי המליצות הדברניות מפכים בעוז ואינם סובלים את התחומים הצרים של המשפט המקראי הפשוט, וכבר בראשית הדרוש יפרצו את המסגרת של תקבלת הצלעות. רק זעיר שם יש בסגנון ובמבנה המשפטים כעין זכר לחלקים הראשונים של הספר, עד כמה שהם עצמם נובעים ממקור עברי, ובכן, אפשר לומר בכלל, שהשפה היוונית היא שפת המקור בדרוש ההילניסטי. לרבות את הפרשה על הפולחן האיללי, אין כאן לא תרגום ולא עיבוד. אלא דרוש מקורי של דרשן רבני שהיה אחד מאותם שהכניסו את יסוד של יפת לתוך אהלי שם.

ה. על בעל הספר, מקומו וזמנו.

אין ספק שהספר יצא מתחת ידי עורך אחד. על זה מעידים סימנים לשוניים שונים, כגון החומר הלכסיקוגרפי, וביחוד הניאולוגיסמים, השגיאות הלשוניות של המחבר הסגולות הסגנוניות המיוחדות לספר. מצד אחד יש הפרשים לשוניים וסגנוניים בין חלקי הספר השונים, ומצד שני יש קורבה גדולה ביניהם. ענין זה אפשר לבאר על ידי האופי השונה של החלקים

האלה. במקום שהעורך היה רק מתרגם על כרחו היה מסתגל במדה מרובה או מועטה אל המקור העברי. לא כן במקומות שהכניס תוספות לחוך התרגום. חוץ מזה המצב הוא אחר לגמרי בחלק השלישי, שאינו בכלל תרגום אלא הוא דרשה בשפה יוונית מקורית. במקרים כאלה היה העורך מוכרח להשתמש בתכסיס ובשיטה שונה. מכאן הדמיון והשינוי בשפה. כשם שיש הבדל גדול ויחד עם זה גם דמיון גדול בין השפה של המבוא היווני המקורי שכתב נכד בן־סירא לתרגום ספרו ובין עצם תרגומו של הספר הנה שיתרגם מעברית ליוונית.

בנוגע לסגולות סגנוניות כדאי להראות על הצורות השונות של לשון נופל על לשון. צלצולי מלים, האנטיטיסות המרובות וכדומה. דבר זה אפשר עוד להכיר מן התרגום העברי הניתן כזה. אמת, בתרגום משפה לשפה קשה למצוא תמיד בשפת התרגום צלצול־מלים דומה לשפת המקור, אבל לעומת זה נשמרות האנטיטיסות תמיד גם בתרגום. על יסוד האנטיטיסות וגם על יסוד משחקי המלים זהירותמוס — המשתמרים במדה מרובה בכל תרגום מדעי, התרגום הנוכחי בכלל — יוכל הקורא העברי להרוץ משפט על האופי האחדותי שיש לכל הספר מבחינת השפה והסגנון. מכל זה אפשר להסיק: בעל הספר תרגם את החלק החזונוי וגם את הגרעין העברי של החלק החכמתי ואף עיבד במקצת את החלק החכמתי. חוץ מזה הוסיף גם בופך משלו, היינו את הצד הפילוסופי שבדבר, ולסוף עיבד וסגן את הדרוש ההילניסטי. כדי לשלב גם באופן חיצוני את החלקים השונים, הכניס ביניהם פסוקים המשמשים מעבר וגשר. היוצא מזה: הספר חכמת שלמה בצורתו הנכחית הוא פרי עבודת ה תרגום, העיבוד והעריכה של עורך אחד.

ובנוגע למקום כתיבת הספר, יש להבחין שוב בין החלקים הבודדים ובין הספר בשלמותו. מקום עריכתו האחרונה של כל הספר דאי אחת מארצות הגולה ההילניסטית היתה. קרוב לדאי שאותו מקום הוא אלכסנדריה של מצרים. הרי כאן נוצרה כל הספרות ההילניסטית־יהודית במובן המצומצם. וזאת זה עוסק העורך הרבה בענין מצרים. הוא מרבה לדבר על פולחן החיות הנבזה שהיה נהוג במצרים, גם הערצת השליטים שהמחבר מדבר בגנותה היתה ביחוד במצרים. נושא הדרוש בחלק האחרון של הספר כולל ענין יציאת מצרים. גם רמזים שונים על רדיפות היהודים וקיסוח זכויותיהם שנמצא במקומות שונים בספר מתאימים ליחסים ששלטו בארץ זו. בכוח נימוקים אלו נעשית ההשערה על דבר עריכת הספר במצרים כמעט ודאית.

לא כן כשאנו באים לדון על מוצאם של החלקים העבריים, כל"י אותם החלקים ששפתם המקורית היתה, לפי הנחתנו, השפה העברית. עובדה היא שאין לנו אפילו ספר אחד בכל הספרות ההילניסטית־יהודית מחוץ לארץ־ישראל שנכתב עברית במקורו, ולהפך הספרים החיצונים שבאו מארץ־ישראל, כגון בן־סירא, מכבים א', תהלות שלמה ועוד, שפתם המקורית עברית היתה, ולכן אין מקום לפקפק, שהחלקים העבריים של הספר חכמת שלמה מוצאם מארץ־ישראל. התהוות הספר נוכל לתאר לנו באופן דומה לתרגום ספר בן־סירא: הספר חכמת בן־סירא נכתב, כידוע, עברית בא"י, ונכדו שעבר מא"י לאלכסנדריה תרגם את ספרו של וקנו יוונית והוסיף עליו מבוא יווני. אלא שבדיון זה יש עוד עיבוד המקור ותוספות בגוף הספר.

ובכן, כתיבת הספר כך היתה: העורך השתמש בשני ספרים עבריים, ספר החזון וספר החכמה, בזמנים שונים, כנראה, מתחלה היינו בחלק החזון, נהג עוד חירות ידועה במקור ונתן כמעט תרגום המקור. אבל בחלק השני לקח לו חופש יותר ולא הסתפק בתרגום לבד, אלא גם עיבד את המקור במדה מרובה, וחוף מזה הוסיף קטעים שונים משלו. לסוף סיפח את הדרוש ההילניסטי בניסוח מתאים ועריכת הספר תמה ונשלמה.

ובנוגע לזמנו של הספר דעתי היא שהרשעים האפיקורסים והליצינים

שבחלק החזון הם ההילניסטים, היהודים המתבוללים מתקופת אנטיוכס אפיפנס. הספר החזוני נכתב בזמנו של ספר דניאל, שהוא קרוב אליו ברוח ובתוכן. הרשעים הם מרשיעי הברית — הנזכרים בס' דניאל ובספר מכבים א'. לזה מתאימים פרטים שונים בתיאור הרשעים האלה (ע' בפ'). ומה שאין המחבר מזכיר עוד את גאולת הצדיקים כמאורע ממשי, אלא כתקנה לעתיד, כמו בספר דניאל, אפשר להסיק, שזמן חבורו הן השנים האחרונות של השמד הרדיפות, בערך רל"ח שנים לפני החורבן.

גם הגרעין העברי של חלק החכמה הוא מזמן קדום בערך, כי הוא שייך אל הסוג הספרותי של החכמה שבספרי המקרא ובספר בן-סירא. יתכן אפילו שהרעיון לתנות את „שבח אבות העולם“ בקשר עם מושג החכמה (פרק י') לקוח מספר בן-סירא (פרק מ"ד). איך שהוא, החל מתקופת החשמונאים אין אנו מוצאים עוד ספרות חדשה ממין זה. במקום החכמה באה התורה והעצמה.

ביקורות ההילניסטיות התחילה להתפתח התיאולוגיה הלוגוסופית, כל' שילוב המושג של החכמה המקראית עם הלוגוס הלכות מן הפילוסופיה היוונית של הירקליטס וחכמי הסטואה. זמן רב לפני פילון חדר כבר הלוגוס לתוך התיאולוגיה ההילניסטית-יהודית (ע' ספרי על הביאור האליגורי ע' 30). הסופר היהודי שהשתמש בחלק החכמה ראה איפוא צורך להכניס לתוך תיאור החכמה יסודות פילוסופיים חדשים, ביחד מן הפילוסופיה הסטואית. ולכן הוא מיתס לחכמה אתם הכינויים שחכמי הסטואה תארו בהם את הלוגוס כנפש העולם. מצד שני התפתח בתקופה זו הדרוש ההילניסטי עם המסקנות והאגוניות המיוחדות ליהדות ההילניסטית. דרשות כאלה נמצא גם במכבים ספר ד' ובספרי פילון. למרות הדיגריסיות המרובות בדרשותיו של פילון אפשר תמיד למצוא בהן איה רעיון מרכזי המשלב את חלקי הדרוש. כמו בדרוש שלנו גם אצל פילון נגמר הדרוש בסיום המסכם את מהלך הרעיונות של כל הדרשה. את כל אלה הכניס עורך הספר לתוך החומר שמצא לפניו ועיבד את מקורותיו העבריים ומזגם יחד עם החלקים החדשים, ולא דוקא לחטיבת אחת.

מתי חי העורך הזה? — התשובה על שאלה זו תלויה בביאור הרמזים הנמצאים בספר לרדיפות היהודים במצרים ההילניסטיות. דעתו של גריץ, שהכוונה היא לרדיפות מימי קאיוס קאליגולה קיסר, אינה מתקבלת על הלב, כי המחבר לא היה גמזע מרמזו על אופן האלתחו של קאיוס שמצאה בישי גם בהעמדת פסילי הקיסר המשוזע בבתי הכנסיות שבאלכסנדריה. כידוע מספרי פילון „נגד פלאקוס“ והמלאכות אל קאיוס. גם אין כל רמז לפקודה המזעזעת של הקיסר שצוה להעמיד פסל בהיכל בירושלים, ולולא מיתתו החטופה היה הדבר מביא לחילול בית המקדש ולשפיכת דמים.

אמור מכאן, שהנגישות הנרמזות בספר זה הן הרדיפות על היהודים בימי תלמי השמיני לתירוס. ובכן, כמאה ושבעים שנה לפני החורבן. זכר שנות השמד מימי אנטיוכס הסורי היה עדיין ער וחי. בתקופה זו כתב יסוף-יהושע איש קיריני את הספר ההיסטורי הגדול על התקומת מות החשמונאים. וקרוב לדאי שדוקא סופר יהודי שחי בעת הרדיפות תחת התלמיים במצרים מצא ענין בספר החזון מימי נגישות הסורים וחרגם אותו. על כל פנים אין לאחר יותר מדי את חייו של העורך מומן כתיבת החלק הראשון של הספר. ולפיכך אני נוטה אפילו למצוא ברמזים הנזכרים הד המאורעות שהתרחשו בימי תלמי השביעי פיסקון יתור מאשר בימי מלכות תלמי השמיני לתירוס, כי במקרה הראשון אפשר שהעורך שלנו היה בן דורו הצעיר של אנטיוכס אפיפנס (164—175) באופן שבנערותו חל השמד הנורא בא"י ובקנותו היה עד ראייה לרדיפות היהודים במצרים מטעם תלמי השביעי (130—145). עורך הספר חי איפוא בתקופת שלטונו של המלך האכזר תלמי השביעי פיסקון.

תלמי פיסקון היה המלך הראשון לנגוש את יהודי אלכסנדריה, כפי שמספר יוספוס

בספרו נגד אפיון, בערך שתחת שלטון התלמיים שמלכו קודם לכן חיו שם היהודים חיי שלום ושקט. הרדיפות הראשונות הביאו ליהודים אכזבה איומה. ברצונם לעזוב את לב אחיו השקועים ביאוש מר חישש העורך ספר מוזן הרדיפות הסוריות כדי לנתח אותם ולהראות שגם בעבר הקרוב הושיע אלהים לעמו כשנמצאו בצרה דומה לזו. בקש ומצא את הספר החזיוני. בהתאם לשאיפתו תרגם ועיבר עוד ספר חכמה אחד, שכן החכמה היא גם השגחה אלהים, כמו שהסופר מדגיש במקומות אחדים. פעולת החכמה בהשגחה אלהית ניכרת בקורות העם (פרק י'). המלך שלמה המדומה פונה אל התלמיים בדברי מוסר ודורש מהם צדק וישר, ויחד עם זה מדבר הסופר אל אחיו המדוכאים במצרים ומטיף להם דברי תנחומים.

ומכיון שהדברים מתרחשים במצרים אין דבר מתאים מן הדרוש על מכות מצרים ויציאת מצרים. הדרוש מכל — כמו שראינו — שני רעיונות ראשיים: עונש המצרים מדה כנגד מדה וגמול טוב לישראל, מדה טובה כנגד מדת פורענות. כלום יש נחמה גדולה מזו? אמת, היהודים סובלים רדיפות באותו זמן, אבל היסורים אינם אלא נסיון מאת ה' (הרעיון הזה מוטעם פעמים אחדות), ולאחרונה תופיע מדת הדין ותראה את גודל עוזה. היא תפרע מן הרשעים הנוגשים, ותתן שכר טוב לצדיקים הסובלים חנם מחמת המציק. אין לך דבר שאין לו זמן ושאלו לו מקום. הזמן המתאים ביותר לעריכת ספר כזה הן הרדיפות הראשונות תחת תלמי פיסקון, והמקום — היא אלכסנדריה של מצרים, בה התרחשו המאורעות הללו.

ו. ספר חכמת שלמה בתרגומיו הלועזיים והעבריים והתרגום הגוכחי.

הספר חכמת שלמה נשתמר בביבליה היוונית מיסודו של תרגום הע' ובתרגום הרומי של הוולגאטה, אעפ"י שהירונימוס בעל הוולגאטה אומר בפירושו שלא תרגם לא את ספר בן-סירא ולא את ספר חכמת שלמה. היה איפוא תרגום לטיני עתיק אחר של הספר שנכנס לתוך הוולגאטה. יש שהתרגום הלטיני מכיל משפט שלם שאינו במקור היווני. לזה הושם, כמובן, לב בתרגום הגוכחי.

התרגום הסורי הנקרא פשיטא (יש עוד תרגום סורי אחר הנקרא בשם Syrus hexa-plaris שחשיבותו קטנה מאד) מלא שגיאות ותוספות שנכנסו משולי הגליון לתוך הפנים. ערכו קל בערך לענין קביעת הצורה של הנוסח היווני. יש עוד שורה של תרגומים קדמונים אחרים: חבשי, ארמיני וערבי.

לעומת זה אין כל זכר לידיעת הספר בספרות היהודית העתיקה בתקופת התנאים, האמוראים והגאונים. הרמב"ן במבואו לפירוש ספר בראשית מביא פסוקים אחדים מן הספר בתרגום ארמי. הוא כותב: וראיתי הספר המתורגם הנקרא חוכמתא רבתא דשלמה וכתוב בו ולא ממקום הזה תולדתא חרדתא למלך וכו' (ו' ה'—ח'). והוא ממשיך: ונאמר שם והוא דהב אדיעתא וכו' (ז' י"ז—כ"א). בזמן מאוחר שם לב לספר זה ר' עזריה מן האדומים (1513—1578), שהתענין בכלל בספרות ההיליניסטית-יהודית (בתרגום הע', פילון שקרא לו בשם ידידה וכו'). הוא הכיר תרגום ארמי של ספר חכמת שלמה וחשב ששלמה המלך חבר את הספר ארמית, לשלחו אל איזה מלך אשר בקצה המזרח (מאור עינים, ימי עולם פרק נ"ז).

את הערך הגדול של הספר הכירו בפרוס תקופת ההשכלה. הספר הראשון העומד על סף הספרות העברית החדשה מן התקופה הנזכרת הוא תרגום הספר חכמת שלמה מאת נפתלי הירץ וויזל (שנת תק"ס). סבור היה וויזל שבעל הספר הוא שלמה המלך בכבודו ובעצמו שכתב את הספר עברית, ובמשך הזמן אבד המקור ונשארו רק תרגומים יוונים ורומיים. לפיכך חשב שתרגום הספר לעברית יש בו מעין גאולתו מידי זרים. אבל וויזל עצמו לא ידע יוונית, השתמש בתרגומים אשכנזיים

וצרפתיים, כנראה מן ההקדמה הראשונה לספר, בכלל, התרגום הוא מוצלח. מצד אחד ניכרת השאיפה למסור את התוכן לכל פרטיו, ומצד שני מתאמץ המתרגם להשאיר במסגרת המליצה המקראית. ולפיכך מורגש דוחק גדול בהרבה מקומות. לעומת זה יש מקומות מעטים שהמתרגם לא הבין כהוגן את המקור הלועזי, וגם במקומות אלה אפשר שהשגיאות היו כבר בתרגום הגרמני או הצרפתי.

וויזל הוסיף על התרגום פירוש רב הכמות בשם „רוח חזק“. הספר מכיל ריש עמודים בתבנית גדולה. הוא דורש כל קצץ וקוץ וכל ביטוי וביטוי ומתאמץ להכניס כל מיני חכמות שבעולם וכל הפילוסופיה לתוך הטיכסט. מובן מאליו, שערך הפירוש הזה אינו גדול, ובפרט אם נשים לב שוויזל לא השתמש במקור היווני, שהרבה מדרשותיו פורחות באור כשמשוים אותן אל המקור. אבל זכות גדולה היא לוויזל שבאמת גלל את תחרפה מעל עמו בתחזירו את הספר חכמת שלמה, שהוא רב העניין והתוכן, לספרות העברית.

נסיגה לאחר בפינה זו הוא התרגום של זקיל פרינקל (תקציה—תקציה) שבקובץ „כתובים אחרונים“. התרגום הוא חפשי במובן הגרוע של המלה, ובאמת אינו ראוי לשם תרגום. העיקר היא לו המליצה ולשם המליצה הוא מקריב את הרעיון. הקבלת הצלעות נשמרת תמיד, אף במקום שאין זכר לזה לא במקור ולא בתרגומים החדשים. העבודה היא שטחית מאד, ויש שהמתרגם לא שם לב להבין את הטיכסט הגרמני שהיה לפניו. אולם אין לכתור שאל פרינקל אפשר למצוא הרבה מליצות מוצלחות, ובפרט בתרגום המקומות שמקורם היתה השפה העברית, מה שפרינקל הרגיש בודאי. את אלה לא נמנעתי להכניס לתוך התרגום במקומות בודדים.

התרגום הניתן כאן הוא התרגום העברי הראשון שנעשה ישר מן המקור היווני. לפני המתרגם היו קשיים בלתי מצויים בתרגומים לועזיים: החלקים העבריים עם המשקל המקראי שלהם מצד אחד והחלקים היווניים המלאים מונחים פילוסופיים ומושגים שאין דוגמתם בספרי המקרא מצד שני. כדי לתת תרגום מדויק הייתי מוכרח להשתמש במין סגנון מנומר שהיה בודאי צורם את אוזן הקורא העברי. ולפיכך השתדלתי עד כמה שאפשר לשמור על אחדות הסגנון ולבאר בהערות את הסטיות הקלות מן המקור, בפרט בחלקים העבריים המכילים תוספות יווניות. רק במקום שהיתה נחיצות גדולה (ביסויים כגון השגחה, חומר נעדר צורה, וכדומה) מסרתי את המושג היווני בעזרת מונח עברי מאוחר. לעומת זה יותר מדויק הוא החלק האחרון של הספר, הדרוש ההילניסטי. בכל הספר שמרתי על הקבלת הצלעות במקום שישנן במקור.

קצת ביבליוגראפיה.

- Swete, The Old Testament in Greek, Cambridge 1900.
 Loeb, Biblia Sacra vulgatae editionis, Ratisbonae 1872.
 Lagarde, Libri apocryphi Vet. Test. Syriace, Lipsiae 1861.
 Ceriani, Codex Syro-Hexaplaris Ambrosianus, Mediolani 1874.
 Grimm, Kommentar z. Buche d. Weisheit, Lpz. 1860.
 Siegfried, Die Weisheit Salomos (Kautzsch, Apokr. u. Pseudep. I. 476—507), Tübingen 1900.
 Holmes, Wisdom of Solomon (Charles Apoc. and Pseudep. I 518—568), Oxford 1913.

הקמת שלמה

א	שָׁשִׁי הָאָרֶץ	אָהִבּוּ אֶרֶץ
ב	חָשְׁבוּ עַל־אֱלֹהִים בְּיָשָׁר	וְדָרְשׁוּהוּ בְּתֵם־לֵבָב:
ג	כִּי יִמְצָא לֹלֵא נְסוּהוּ	וְנִרְאָה לֹלֵא כְּחֹשׁ בּוֹ:
ד	כִּי מִמִּשְׁבּוֹת עֵקֶלְקִלוֹת מִרְחִיקוֹת	
ה	מִן בְּנִשָּׁשׁ עֲקֶשֶׁת לֹא תָבֵא חֲכָמָה	וְלֹא תִשָּׁכֵן בְּגוֹף מִתְמַכֵּר לַחֲמָא
ו	וְגַם מִמִּשְׁבּוֹת נְקָלִים	וְיִסּוֹר בְּקֶרֶב הָרָשָׁע:
	כִּי הַחֲכָמָה רוּחַ אֱוִיָּהּ אֶנְשִׁים	

א. ספר החזון (א-ח).

א-ה. תוכחה מוסר לרוזני ארץ לירוש אה אלהים באמת.

שׁוֹפְטֵי אֶרֶץ. יש חושבים, שהכוונה לשופטים הרעים שבפרק ב' (ביחוד בפסוק ב') המטים את משפט הצדיק. אבל אין זה לפי הענין. ועוד, שכאן הוא פונה אל השופטים במלים רכות ושם בתוכחה נמרצה. ונראה שהשופטים כאן הם מלכי הארץ שאותם מוכיח המלך שלמה מפרק ו' ואילך. ולא זו בלבד, אלא לפי השערתו שייך רוב הפסוקים של הפרק הראשון לחלק השני של הספר הוא ספר החכמה (ע' מבוא). על זה מראה תכן הפסוקים וביחוד זכר החכמה שבפסוקים ד'-ו'. - לעצם הפניה אל שופטי ארץ הוזה תהל' ב' ו'. - ב' ישר... בתם-לבב. הוזה מל'א ט' ד': בתם לבב וישר. - חשבו על-אלהים ב' ישר. כוונתו להכיר באחדותו ולא לשחף עמו אלים זרים (ע' לקמן י"ד ל'). הנגוד לזה מפורש בפסוק: ויחפאו בני ישראל דברים אשר לא כן על ח' אלהיהם (מל"ב י"ז ט'), וע' גם תהל' ג' כ"א. - כי ימצא ללא נסוהו. דב' ו' ט"ו. רק עושי רשעה בוחנים את אלהים (ומלאכי ג' ט"ו). - מרחיקות מאלהים. ישע' נ"ט ב'. - החלק הראשון של פסוק ד' מתאים לחלק הראשון של הפסוק הקודם, ואלהים וחכמה היינו הך. - כי רוח מוסר קדוש. בפסוקים הבאים עובר הסופר מ"חכמה" ל"רוח". גם במקומות אחרים נמצאים הביטויים חכמה ורוח משמשים בערבוביה בלי כל הפרש. הפירצון ואפילו ההעצמה של החכמה עברה גם אל המושג רוח (על העצמת הרוח בתנ"ך ובספרים חיצונים ὑπόστασις) ע' (Bousset-Gressmann, Relig. d. Judent. im Späthellenist. Zeitalter, 348 sqq). - ויסור כקרב הרשע. בפנים: ἐλεγχθησεται=יסור, ואין לו כל שחר. הגני משער, שבמקור העברי היה: יסור, והמתרגם קרא בשגיאה יסור, בחלוף מקום האותיות. הפעל סור בלי מ' השמוש אחריו נמצא פעמים הרבה במקרא במשמעות הלוך, התרחק, כגון ירמ' ה' כ"ג, איכה ד' ט"ו, ועוד. -

ו-יא. אין נסתר מפני ה'.

בפסוקים ו'-י"א מזהיר הסופר במבטאים שונים מפני חומר החטא של גידוף שם שמים. לפי השערתו, התכוון הסופר לאנטיוכס אפיפנס שהטיח דברים כלטי מעלה (דניאל י"א ל"ו). הסופר מוכיח איפוא למלכי הארץ, שלא ילכו בדרך חברה לכסא המלוכה. העריץ הסורי, לבל יהיה סומם כסופו המר. - כי החכמה רוח אוהבת אנשים. לשון זה אין לו המשך

וְלֹא תִנְקָה אֶת־הַמִּתְרָף בְּשִׁשְׁתָּיו כִּי אֱלֹהִים בּוֹחֵן כְּלִיּוֹתָיו
וַיֵּשִׁיב לְדָאוֹת לָלֶבֶו׃ וְלַהֲקָשִׁיב לְקוּלוֹ׃
כִּי רוּחַ יְיָ מְלֵא תִבֵּל וְהַכּוֹלֵל הַכֹּל נִסְדַּר גִּבּוֹן בְּלִהְיָה׃
לָבֶן לֹא יִסְתַּר מִמֶּנּוּ כִּלְדוּבֵר תַּהֲסִבּוֹת וְלֹא יִמְלֹט מִתַּגֵּרֶת נֵד הַמִּשְׁשָׁט׃
כִּי מִשְׁלָלִי דָשַׁע יִבְהֶנּוּ וְקוּל דְּבָרָיו גְּבֵא לִפְנֵי אֱלֹהִים
לְהַעֲדִיר עַל־תַּעֲבוּתָיו׃

כִּי אֲזֶן קִנְיָה תִשְׁמַע הַכֹּל וְלִשְׁמַע תְּלֻמוֹת לֹא יִסְתַּר׃
לָבֶן הַשִּׁמְרוֹ מִתְּלִנָּה בַּל־תּוֹעִיל וְתִצְרוּ לְשׁוֹקֶכֶם מִדְּבָרָה דָּשָׁה
כִּי דְבַר־סִסְתֵּר לֹא יִשׁוּב רִיקָם וְסִי־כּוֹזֵב גְּמִית נָקֵשׁ׃
אֶל־תִּבְקָשׁוּ מוֹת בַּעֲקָשׁוֹת חֲנוּכָם וְאֶל־תִּשְׁתַּרְוּ אֲבִדוֹן בַּפֶּעַל כְּסִיכָם׃
כִּי אֱלֹהִים לֹא עֲשָׂה אֶת־הַמּוֹת וְלֹא יִשְׁיֵשׁ עַל־כְּלִיּוֹן הַחַיִּים׃
הֵן דְּבָרָא אֶרֶץ וּמְלוּאָה לְמַעַן סָקוּם וַיִּצְרִי הָעוֹלָם שְׁלָמִים הַמָּה
וְסֵם מוֹת אֵין בָּמוֹ וְשִׁאוּל אֵין עַל־שָׁסֵר מִמִּשְׁלָה׃
כִּי הַצֶּדֶק יַעֲמֵד לְעַד וְהַדָּשָׁה תִּדְרֹף מִנֶּת׃

וְהַדָּשָׁעִים בְּמַעֲלָלֵיהֶם יִבְדְּבִרֵיהֶם יִקְרְאוּהוּ

בְּחִשְׁבָּם אוֹתוֹ לְדַע כִּי־הֵא וְלֹא נִשְׁשֵׁם וְנִקְרְתּוּ אֹתוֹ בְּרִית
כִּי לָהֶם יֵאָתֶה הָיִוֹת הַכֹּל נִחְלָתוֹ׃

לא לשלפניו ולא לשלאחריו, לכן העבירו Boie (ע' 379) לטוף פסוק י"ג. גם ויגפיריד קבע מאמר זה בסוף פ"ג, ושם הוא משמש מעבר לפסוק י"ד. אבל שם הוא מפסיק את הקשר הטבעי והתגיוני בין פ"ג וי"ד, ונראה שפסוק זה נכנס מתיאור החכמה ז' כ"ג (ע"ש). - בוחן כליותיו. במקור: עד כליותיו. - מלא תביל. ישע' ו' ג' וירמ' כ"ג כ"ד. - והכולל הכל יחד. *τὸ συνέχον τὰ πάντα* (לוגוס) בכל חלקי היצירה ומשור אותם, כביכול, לכל יתפרקו. הכח הזה של חיבור חלקי המאמר נקרא בשם *ἕξις*. כאן מיוחס אותו כח לרוח ה', הוא החכמה והוא גם המאמר האלהי. - ולא ימלט... בדיוק: ולא תדלוג עליו מדת הדין המענישה. משפט זה מכיל פירצוף של המשפט (Δικαιοσύνη) - משפט וגם אלת הצדק. בתרגום השתדלתי לשמור על הפירצוף ההוא. - און קנא ה-און ה' המקנא. לשם הרחקת הגשמיים משתמש הסופר בביטוי מופשט במקום להזכיר את שם ה'. - יב-טז. ה' לא יחפץ במות הרשע.

אלהים לא עשה את המות. השה ב' כ"ד: בקנאת השטן בא המות לעולם. לפי דעת פילון לא ברא אלהים בכלל את הרע אלא "הרוחות המתווכים". השה גם ספרא בחקותי ד': אין הרעה יוצאת מלפני לעולם, וכן הוא אומר מפי עליון לא תצא הרעות, אלא הטוב. - ברא ארץ ומלוואה למען חקום. ישע' מ"ה י"ח: לא תהו בראה לשבת יצרה. - ושאול... במקור: ואין מלכות הקדש על הארץ. הסופר מזהה, כנראה, את הדיס-פלוטון, אליל השאול, עם השטן (ע' Boie, 296). - טוף פט"ו השלם על יסוד התרגום הלטיני: *injustitia autem mortis adquisitio est*. - לדעת מפרשים אחדים מקומו של פט"ו הוא בין פכ"ב ופכ"ג של הפרק השני. - במעלליהם. בדיוק: בידיהם. - יקראוהו. את המות. -

- ב כי יאמרו בלבם בְּחֶשֶׁבָם לֹא כֵן
וְאֵין מִרְפָּא בְּבוֹא קֶץ הָאָדָם
ג הֵן בְּמִקְרָה נִזְלְדְנוּ
ד כִּי עָשִׂין הִנְשָׁמָה בְּאִפְסוּ
ה בְּקִבּוּתוֹ הַנּוֹקָה לְאִשָּׁר וְהִנֵּה
ו וְזָכְרָנוּ וְשָׁכַח בְּשֶׁשֶׁבֶר הַיָּמִים הַבָּאִים
ז הִנֵּינוּ וְנִחְלָצוּ בְּעֶקְבֹת עָנָן
ח הֵן חֲתוּם הוּא וְאֵין שָׁב
ט וְיִתְמוּגָה מִמֶּתוֹ
י וְהִשְׁנוּת קָצְנוּ עָנָן
יא כִּי חֲתוּם הוּא וְאֵין שָׁב

ויכוח נגד האנשים הכופרים בהשגחה אלהים ורודפים חיי הענינות.

בפרק זה מתוארים אנשים המשתעבדים לתענוגי הגוף ולתאוות בשרים לפי האמרה אכול ושתו כי מחר נמות (ישע' כ"ב י"ג). ויש שמוצאים בתיאור זה פולמוס נגד תורת אפיקורוס הפילוסוף היווני שלפיו החמדה היא מסרת המוסר. דעה זו נדחית, כי אין בתיאור זה שום סימנים מובהקים לשיטה הפילוסופית של אפיקורוס. לעומת זה יש דעה אחרת המוצאת בפרק זה רמזים לס' קהלת. הדבר מתקבל על הלב. אמר, תיאור כזה נמצא גם במקום אחר בספרים ההיצונים (חנוך א' ק"ב ו'-ח'), אבל בספר זה יש אפילו לשונות שמקבילים לאותם שבס' קהלת, כמו שנבליט בס' הפסוקים הבוודיים. —

א-ה. אפסות חיי האדם.

יאמרו בלבם. קהל' ב' א': אמרתי אני בלבי וגו'. — מעשים (ימין) חיינו... שם ו' י"ב: מספר ימי חיי הבלו (ע"ש), גם שם ה' י"ז ואיוב י"ד א'. — בבוֹא קֶץ הָאָדָם. בדיוק: בקץ האדם. — מתיר = *ἀναλύω* (כדעת שפיזור [1914], QJR XIV 472). — למשמעות *ἀναλύω* (= מתיר) שבפסוק זה והמקביל *ἀναστρέφω* (= שב) שבפסוק ה' השווה ט"ז י"ד. — במקרה נולדנו. גם בקהלת נזכר פעמים אחדות כח המקרה, רק בקשר עם המות. — והרוח גיצוף. הרוח (פה: לוגוס) הפרטי נאצל מן הרוח הכללי הקוסמי, לפי משנת הסטואה. כמו הרוח הקוסמי כן נפש האדם הפרטית אינה אלא חומר של אש עדין מאד. כבר הורה ג'נון מיסד האולפנה הסטואית שהרוח האנושי הוא אש (ע' ציצירון I, 19, Tuse). — בנוֹע לבנו. בדיוק: בתנועת לבנו. הלב הוא מרכז המחשבה לפי השקפת עמי קדם, ולא המוח. — הדעה המובעת בפסוק ג' היא אותה שבקהלת ג' כ' ואילך, אלא ששם הדבר עדיין בחזקת ספק („מי יודע רוח בני האדם העולה היא למעלה" וגו'). — וזכרנו ישכח... שם ב' ט"ז: כי אין זכרון... בשכבר הימים הבאים הכל נשכח, ושם ט' ה': והמתים... נשכח זכרם. בתרגום הובלטה גם בסגנון קרבת הרעיונות שבשני הספרים (התרגום המדויק: וזכרנו ישכח בומן). — ויתמוגג. בדיוק: ויכבד (וישקע מרוב כבודו). — חיינו כצל עובר. דה"א כ"ס ט"ז: כצל ימינו על הארץ. — והשנות קצנו אין. שגור הוא הרעיון בספרות העתיקה שרק פעם אחת אפשר למות (ע', למשל, הורציוס שירים 1, 16, *et calcanda semel via leti*). אבל הלשון היווני קשה קצת. שפיזור משער שבמקור העברי היה: ואין לשנות, בשיין פתוחה, והמתרגם קרא ואין לשנות בשיין שואית. גם כן הרעיון המקורי היה שאין קשנות, כלו' אין לדחות קץ האדם. —

- ו קָדָה נִתְעַלְסָה בְּכַל־הַמּוֹב אֲשֶׁר לָנוּ עֲמָה
- ז וְנִשְׁקָד לְהִתְעַנֵּג עַל הַזֶּנֶן
- ח נִרְרָא זֵין נִבְחָר וְשָׁמֵן הַמֶּר
- ט נַעֲטִירָה רְאִישֵׁינוּ בְּצִיצֵי קָרְחִים
- י וְנִבְכַּל־כֹּר תַעֲבֹר מְשׁוּבָתָנוּ:
- יא אִישׁ מִמֶּנּוּ לֹא יַעֲדֹר בְּהוֹלָתָנוּ
- יב כִּי זֶה חֻלְקָנוּ וְגוֹדְלָנוּ:
- יג נַעֲשֶׂקָה דֵּל וְצָדִיק
- יד וְאֶל־נִשְׁע לְשִׁיבָה זָקֵן שָׂכַע יָמִים:
- יז כִּי הַחֲלָשׁ לֹא יוֹעִיל וְחֶשֶׁב:
- יח וְאֶרְבֵּינָא לְצָדִיק כִּי לֹא מוֹב לָנוּ
- יט וְעַל־עֲבָרָנוּ תוֹרָה יוֹכִיחֵנוּ
- כ בְּדַעַת אֱלֹהִים יִתְהַלֵּל

ו-כ. הכופרים כרדפס תענוגי החיים נוגשים את הצדיק המחקומם להליכותיהם.

- ו לפסוק ו' ואילך הוזה קהלת ט' ז' ואילך, י"א ט'. - כאשר בימי ילדותנו.
- ז רמז לפסוק שם י"א ט': שמח בתור בילדותך וגו'. מכיון שהכופרים המתוארים כאן הם כבר אנשים באים בימים, שהרי הגיעו למעלת שופטים, לכן נאמר: כאשר בימי ילדותנו (ὡς νεότητι), וכן בתרגום הלטיני), ואין מקום לתקינים. - נרו-נא... מקרא קצר ושיעורו:
- ח גרתי יין ונמשח בשרנו בשמן המור. - לשתי יין הוזה קהלת ב' א', ג'-יג ח' ט"ו.
- ט וביחוד ט' ז': שתה בלב טוב יינך. - למשיחת הברכה בשמן הוזה שם ט' ח': שמן על ראשך אל יחסר. - העטרת הראש בפרחים למסכות ותניגות מנהג ידוע הוא ביחוד מהי היוונים. - ובכל-כר... נוסף על פי התרגום הלטיני: nullum sit pratum quod non pertranseat luxuria nostra. - כי זה חלקנו. קהלת ב' ו': לא מנעתי את לבי מכל שמחה... וזה היה חלקי וגו'. שם ג' כ"ב: כי הוא חלקי. - נעשקה דל וצדיק. האפיקורסים כופרים בהשגחת אלהים, ומאחר שהעולם הפקר, לית דין ולית דיין, אין כל מעצור לגזול ולחמוס. על עושי דלים ע' שם ד' א'. - כחנו תורת צדק יהיה. וזה המוסר של ה"חיה הצהובה", כידוע. ראשית התורה הזאת על "האדם העילאי", שבת הזרוע הוא לו לקו ולמשקלות, נעוצה בדעת קאליקלס בספר גורגיאס לאפלטון, ושם יש נימוק מפורט לדעה "מוסרית" זו. - נארב-נא לצדיק כי לא טוב לנו. נראה ברור שהסופר רוצה למסור כאן בקירוב את הפסוק ישע' ג' י' לפי הע': נאסור צדיק כי לא טוב לנו (במקום "אמרו צדיק כי טוב"). ויש חושבים להפך, שמן המקום הזה נכנסה הגירסה לתרגום הע', וזה רחוק. מכאן ראינו, שהסופר השתמש בתרגום הע'. - התיאור בפסוק זה ובפסוקים הבאים מתאים לפי דעת זיגפריד לתיאור היהודים המושעים מרשיעי חברית מימי רדיפות אנטיכוס אפיפנס (מכבים א' א' נ"ב ואילך), ע' במי' א' י"א. - בדעת אלהים יתהלל, ירמ' ט' כ"ב: כי אם בזאת יתהלל המתהלל השכל וידוע אותי. - ובן-ה' יקרא לו. בכינוי הזה נקרא גם כל העם, כוון בנים גתם לה' אלהיכם (דב' י"ד א'), וגם צדיקים יחידים, כגון מלאכי ג' י"ז: והמלתי עליהם כאשר יחמול איש על בנו העובד אותו. הכינוי הזה נפוץ הרבה

יד	הָיָה לָנוּ לְמוֹכִיחַ עַל־מַחֲשַׁבּוֹמֵינוּ	רְאוּת סָנְיוּ לְמַשָּׂא לָנוּ:
טו	כִּי בְסָנְיוֹ לֹא־יָדָמָה לְאַחֲרִים	וְשׁוֹנוֹת הַלִּיכּוֹתָיו:
טז	בְּסָנְיוֹ כֶּסֶף נִחְשְׁבָנוּ לוֹ	מֵאַחֲרֵתֵינוּ יָדָחַק בָּמוֹ מִשְׁמָעָה
	אַחֲרִית צָדִיק וְאַשֶּׁר	וְתַנְעָה בְּנֵי אָבִיו:
יז	נִרְאָה אֲסִי־פָנִים דְּבָרָיו	לְתַבְּלִיתוֹ נִחְקָרָה:
יח	אִם אֲמָנָם בְּזִאֲלֵהֵם הַצָּדִיק	וְשִׁלְטָהוּ וְנִצְלָהוּ מִכָּפַח מִתְקַוֵּמָיו:
יט	בְּלִעַץ וּבְלִחָץ נִבְחָנָהוּ	לְמַעַן גִּבּוֹר יִשְׁרֹו וְנִקְסָה עֲנָתוֹ:
כ	בְּמוֹת נָבֵל נִרְשִׁיעָהוּ	וְתַצְמַח לוֹ וְשׁוּעָה בְּדְבָרָיו:
כא	כְּאֵלֶּה דְּבָרָיו וַיִּשְׁנֹו	כִּי רִשְׁעָתָם עֲנָתָם:
כב	וְלֹא נִפְרָו אֶת־יְסוֹד אֲלֵהֶם	וְלֹא יִחַבּוּ לְזִמּוֹל קִדְשָׁה
	וְלֹא יִשְׁכִּילוּ	כִּי־יִשָּׁר שָׁכַר לְקִשְׁשׁוֹת תְּמִימוֹת:
כג	הָיָה אֱלֹהִים קָרָא אֶת־הָאָדָם לְחַנּוּן נָצַח	וַיַּעַשׂ אוֹתוֹ בְּדַמּוֹת עֲצָם עֲצֻמוֹתָיו:
כד	אֲמָנָם בִּקְנָאת הַשָּׁטָן בָּא הַמָּוֶת לְעוֹלָם	וְנִדְעוּהוּ אֲנִשׁ־הַקְּלוֹ:

בספרות החיצונית (למשל בן־סירא ד' י': ואל יקראך בן) ובספרות התלמודית (אבינו שבשמים). וע' גם לקמן בפס"ז ואילך ה' ה', ס' ז', י"ב י"ס וכ"א, ט"ז י' וכ"ו, י"ח ד' י"ג. — למוכית. בדיק: לתוכחת. — ושונות הליכותיו. למן טענת המן (אסתר ג' ח': ודתייהם שונות מכל עם) ואילך מלאה כל הספרות המאוחרת תוכחה זו שעם ישראל משונה בדרכי חייו מכל יתר העמים. (השוה, למשל, מכבים ג' ג' ד' ונגד אפיון א' רל"ט). — כסיגי כסף נחשבו לו. יש מתרגמים: כשעטנו נחשבנו, מפני שבמלה αβδηλος נמסר בע' שעטנו. ונדחה הוא, כי לא שמו לב למקרא בירמ' ו' כ"ט: לשוא צרף צרוף ורעים (=חסינים) לא נתקו כסף נמאס קראו להם. אין ספק שלשון זה — כסיגי כסף נחשבנו לו — מקביל ללשון כסף נמאס קראו להם שבירמיה. — אם אמנם בן־אלהים הצדיק... אותו נימוק נמצא במדרש לגבי ישו הנוצרי: טפס לבם של שקרנים שהם אומרים יש לו בן להקב"ה... ואילו היה לו בן היה מניחו ולא היה הופך את העולם ועושה אותו תהו ובהו (אגדת בראשית פרק ל"א)? אין מן הנמנע שבפסוקים י"ח ואילך יש לפנינו באמת עיבוד נוצרי מאוחר (השוה בפ' י"ד ז'). — יפלטו ויצילו... דומה הוא ללעג הרשעים לענוים בתהלי' כ"ה ט': יפלטו ויצילו כי חפץ בו. — יתכן שמפסוק י"ט ואילך גרמוזות הרדיפות האיומות שסבלו החסידים הנאמנים לעמם ולתורתם בימי אנטיכוכס. —

ב כא—ג ט. רב טוב הצפין לצדיקים לעתיד לבוא.

סוד אלוה. המסתורין של אלהים (μυστήρια θεού) היא האמונה בהשגחת אלהים ובגמול לעולם הבא הכרוך באמונה זו. — הדמיון שבין אלהים ואדם שנברא בצלם אלהים הוא אמ"ן רק ברוח. נצחיות הנפש (ἀφθαρσία) באיזו צורה שהיא אינה אלא התוצאה הישירה של הפְּרָאוֹת האדם בצלם אלהים. באופן דומה לזה מבאר ג"כ פילון (על בריאת העולם ס"ט) את יצירת האדם כדמות אלהים (ע' ברכות י' א' ומדרש שוחר טוב ק"ג ד'). — בקנאת השטן... לפי הספר „חיי אדם" י"ב ואילך צוה אלהים לכל המלאכים לתת כבוד לאדם הראשון כלדמות אלהים. השטן לא שעה לטקודת אלהים ולכן נענש והורחק מחוג שמים. מכאן קנאת השטן לאדם (ע' גם חנוך ב' ל"א ג'). (השוה בפ' א' י"ג). — מן הפסוק הזה יוצא, שהסופר דרש את ענין הנחש בגן עדן

- ג וְנִשְׁמֹת הַצְּדִיקִים בְּיַד אֱלֹהִים
ב קִעֲנֵי כְסִילִים כְּמַתִּים הָיוּ
ג וְלִבָּתָם מִמֶּנּוּ – בְּכִלְיוֹן
ד וְאִם-לִמְרֹאֶה וְעִינֵי אֲנָשִׁים יַעֲנִשׁוּ
ה וְאֶחָדִי הַנֶּקֶדָם מִקֵּם
ו כִּי-אֱלֹהִים נָסָה אוֹתָם
ז פְּנֹהֵב בְּכֹוֹר בְּחֻנָּם
ח וְלִעֵת שִׁקְרָתָם נִהְיָרוּ
ט וְשִׁפְטוֹ גִּזְוִים וְיִמְשְׁלוּ בְּעַמִּים
י הַבּוֹקְהִים בּוֹ גִּבְיָנוּ אָמַת
י א כִּי חָסֵד וְרַחֲמִים לִבְחִירָיו:
י א וְהַדְּשִׁים וְקָבְלוּ גִמּוּלָם כְּסִי מִחֲשָׁבוֹתֵיהֶם כִּי הִנֵּיתִי אֶת-הַצְּדִיק וּבְנֵי קִרְוֵי:
י א וְכִי אֶמְלֹל הָאִישׁ אֲשֶׁר-יָבֹוֹ חֲכָמָה וּמוֹסָר
י א וְתִקְוָתָם הִבֵּל וּמֵאֲמִצֵּיהֶם תִּהְיֶה וּמִעֲלֵיהֶם אֵין חֶסֶד בָּם:

לפי שיטת הסמל, הנחש הוא סמל לשטן. אצל פילון הנחש הוא סמל לתאוה (דרושי החקים ב' ע"ד). בביר י"ט א': הנחש אסיקורוס היה (על הקשר שבין פילון והמדרש ע' ספרי על פילון והמדרש).

- ג בפסוקים א'-ג' מתבטאת האמונה החזקה בגמול ועונש וביום הדין. לאמונה העתיקה בשאול אין כל זכר. אל הביטויים הבודדים של הפסוק הראשון השוה תהלי' ל-א ו', צ"א י"א. – בעיני כסילים, יתכן שגרמו כאן פולמוס נגד קהלת ג' י"ט: כי מקרה בני האדם ומקרה הבהמה מקרה אחד להם וגו', ט' ב': מקרה אחד לצדיק ולרשע. – והמה בשלום. השוה ישע' ג' ב': יבא שלום ינחו על משכבותם הולך נכחו. – תקותם אל-מות מלאה. גם הקדושים שעונו ונהרגו בתקופת השמד של אנטיוכס אפיפנס מביעים את תקותם העזה בחיי נצח (מכבים ב' ז' ט' ועוד). – אלהים נסה אותם... אותו הרעין עצמו, שהיסורים אינם אלא גסיון, מובע גם כן במכבים ב' ז' ליג וליז בקשר עם עגוי האשה ושבעת בניה. – כזה ב בכור. תמונה רגילה בכתבי הקדש (כגון משלי יז ג). – יזהירו דנ' י"ב ג' – וכניצוצות בקש. עובד' א' י"ח. – יטוסו. אפשר שבמקור העברי היה: יבערו. בהתאם לעובד' א' י"ח: ודלקו בהם, והסופר קרא בשגיאה: יעברו (= διαφραμῶσιν). שגיאה דומה לזו לעיל א' ה' (יסור – ינסר). – ישפסו גוים. דנ' ו' כ"ב. – יבינו אמת. בלי הכרה וידיעה נכונה אין אמונה צרופה ואין צדקה. הכרה זו היא תנאי מוקדם לנצחיות (לקמן ט"ז ג'). – חסד ורחמים לבחיריו. ע' חנוך א' א' ח': אור חסד ושלום לבחיריו. –

ג י-ד ו. הרשע יסבול עונש וזרעו יכרת. נצחון הצדיק טוסו לבא.

- י כפי מחשבותיהם. Bois (ע' 304) מוצא כבר כאן את הרעין של מדה כנגד מדה המפותח בפרקים האחרונים של הספר. לפי זה יתפרש: הרשעים שחטאו במה שכפרו בקיום הנפש אחר המות יהיו באמת לאין ואפס במותם, וזה עונשם. ואין פירוש זה מוכרח. – כי אמלל האיש... חלק זה של הפסוק שהוא במספר יחיד בניגוד לשאר הפסוקים שהם בריבוי

יב	וְשִׁיחָם פְּתִיחַת בְּנֵיהֶם מִשְׁחִיתִים	וְנָרְעָם אָרוּר:
יג	כִּי־אֲשֶׁרִי הֶעֱקָרָה בְּלִי־נִסְמָאָה	אֲשֶׁר לֹא־יִדְּעָה מִשְׁכָּב עוֹן
יד	וְגַם הַסָּרִיס אֲשֶׁר לֹא־עָשָׂה עוֹל בְּכַפּוֹ	וְלֹא יַעַץ רַע עַל־אֲלֹהִים
טו	וַיִּתְּנֵהוּ הַסָּרִיס רַב בַּעֲבוּר אֲמוֹנָתוֹ	וַיִּקְדֹּר נִחְמָד בַּמִּקְדָּשׁ ה':
טז	כִּי־סָרִיס מִסְעָלִים מוֹכִימ וַיִּתְּנֵהוּ לֵל	וַיִּשְׁרַשׁ בֵּינָה בְּלִי־עֶקֶר:
יז	וַיִּבְנֵי מִנְּאֻסִים לֹא וַיִּקְדְּלוּ	וְנָרַע מִשְׁכָּב־חֲסָא וְשִׁמְר:
יח	וְאִם יֵאָרִיכוּ יָמִים לְאִסָּם וַיִּתְּשִׁבוּ	וְשִׁיחָתָם לֹא־יִמְקִדֵּר לְאִסְרִית (וַיִּנְיָמִים):
יט	וְאִם מִסְרָה וְמוֹתוֹ	וַיִּתְּנָהּ בְּיוֹם הַמִּשְׁשָׁמָה:
כ	לֹא תִהְיֶה לָהֶם תִּקְוָה	
כא	כִּי־דוֹר רָשָׁע מָרָה אַחֲרֵיתוֹ:	
כב	טוֹב מִזֶּה שָׁבֵל בַּעֲדָקָה	וְגַם לְאֲלֹהִים וְגַם לְאִנְשִׁים תִּתְּנֶה:
כג	כִּי וְקָרָה לְנֶפֶחַ	וּבְלִלְכָתָהּ וּבְקִשְׁתָּהּ
כד	כְּבוֹאָהּ יִלְכּוּ בַּעֲקֻבוֹתֶיהָ	
כה	וְלַעוֹלָם תִּדְרֹךְ בְּסִמְלֻכָתָהּ וְנֶחֱחֹן	
כו	וּבְלִיל בְּרֹאשָׁהּ אַחֲרֵי נֶפֶחָהּ בְּמִלְחָמָהּ הַתְּחִרֹת	
כז		בְּקַרְבּוֹת אֵין רִפּוּי:

יב הוא, כנראה, תוספת מאוחרת על יסוד משלי א' ו': חכמה ומוסר אוילים בזו. - נשיהם פתיות. מרגליות משער שבמקור העברי היה כתוב שוטות. המתרגם קרא בשי"ן ימנית במקום בשי"ן שמאלית, ושעיקרו: נשיהם שוטות, כלו' בוגדות בבעליהן. - אשרי העקרה... יש רואים בזה השפעת תורת האיסים, וביחוד התירסיביתים המתוארים בספרו של פילון על חיי ההתבוננות. בספר זה מסוּר על בתולות שבאו בקשר נשואין קדוש עם אלהים (ἐρὸς νόμος) כי לא מצאו חפץ בהקמת זרע אדם, ואולם העקרה כאן אינה לא בתולה ולא בכלל פנויה. המתברר רצה רק לומר שחוסר בנים אינו ראיה לרשעת האיש, כשם שמאידך גיסא עושר בנים אינו מעיד על צדקתו, ושטוב לא להוליד בנים כלל מאשר להולידם בטומאה (ע' ד' ר'). איך שהיה, מן הפסוק הזה ושלאחריו, וגם מפסוק ד' א', נראה עד כמה התרחקה היהדות ההילניסטית מן ההשקפה העברית המקראית, שלפיה הברכה הגדולה היא: בניך כשתילי זיתים סביב לשלחנך, וכתוב אחריו: הגה כי כן יבורך גבר וגו' (תהל' קכ"ח ג'). - גם הסריס... ע' ישע' נ"ו ג'. - וזבד נחמד במקדש ה'. שם ג'ו' ה'. - וזרע משכב חטא, השה פסוק י"ג ולקמן ד' ר'. - ואם יאריכו ימים, אפשר שגם המלים האלה מכוננות כלפי קהלת ו' ט"ו: ויש רשע מאריך ברעתו. -

כז כי זכרה לנצח. בדיוק: כי אלימות בזכרה, ואם נקרא כך יצא מזה הרעיון שהנצחיות מותנית בזכרון האנשים ובאין זכר אין נצחיות. - Bois (ע' 386) גורס: אלמות וזכר יש בה, וזה מתאים להמשך הפסוק: וגם לאלהים (=אלמות) וגם לאדם (=זכר) תתדע. - לסיום הפסוק השהו משלי ג' י"ד. - ולעולם תדרך... כל התיאור נטול מחיי היוונים.

- ג וְהָמוֹן רָשָׁעִים כִּי־קָרְבוּ וַנַּעֲצָמוּ לֹא וְאֵלֵיהֶוּ וְנִמְצְאוּ זָנוּנִים לֹא־יִנְעֻמִּיקוּ הַכּוֹת שָׁרֵשׁ
וַיִּסּוֹד אֵיתָן כֹּל־יִבְוֹנֵנוּ:
- ד וְאִם לִרְנֵעַ וְשִׁלְחֵו עֲנֻסִיהֶם
כִּי כְסֻפָּה יִסְקְרוּ
ה כְּדִיהֶם וְשִׁקְרוּ כֹלֹא עַת
בְּסֵר יִהְיוּ מֵאֵלֵל
- ו כִּי הַבָּנִים הַנּוֹלָדִים מִמֶּשֶׁכֶּב עֶזָן
וְצִדִּיק כִּי נָמוֹת כֹּלֹא עַת
ז כִּי לֹא זָקָה רַבַּת נָמִים תִּקְדֹּר
ח בִּנְיָה הִיא שִׁיבָה לִבְנֵי אָדָם
- ט כְּמִצָּאוֹ חֵן בְּעֵינֵי וְנָאֻהָב
יֹא לָקַח לְכֹל־תַּשְׁמֵנָה הָרַעָה אֶת־דַּעַתוֹ
יב כִּי קָסָם הָרַשָּׁעָה וַחֲשִׁיד אֶת־לִוְהָרָה הַנָּאֻהָ
יג עַד מִהֲרָה הִנֵּה לְתַמִּים
יד כִּי נִשְׁשׁוּ וְשָׂרָה בְּעֵינֵי אֱלֹהִים
וְהַעֲמִים יִרְאוּ וְלֹא יָבִינוּ
- לא לֹא לְכַטָּח יִנְדָּלוּ
ובְרַעַשׁ רוּחוֹת וְשָׁרֵשׁוּ:
וסָרִים לֹא יִצְלָח
ולֹא יוֹעִילוּ לְכֹל־דָּבָר:
עַל־דַּעַת אֲבוֹתֵיהֶם יַעֲדִידוּ לָעַת הַבָּתָּקִים:
בְּשָׁלוֹם יָנוּחַ:
ולֹא בְּמִסְפָּר שָׁנִים תִּמְנָה:
וְנִלֹּ זָקָה חֲנִי אֵין דָּסִי:
ובְחִיּוֹתָו בֵּין פּוֹשְׁעִים הָעָבָר וְאֵלִיוֹ:
ולֹא תַצִּיֹר מִרְמָה נִשְׁשׁוּ:
ומְשׁוֹכֵת תֵּאָנָה תִּהְפֹּךְ לִבְתָּמִים:
וְנָמִים רַבִּים מִלֵּא
וְנִמְכָּר לְקַחְתָּהּ מִקָּרֵב הָרַשָּׁעָה:
ולֹא יִשִּׁימוּ לִבְ לָזֹאת:

כאשר ירגיש כל קורא. חוץ מזה מראה גם הסגנון שהמאמר הזה מן ולעולם תדרוך עד סוף הפסוק נכתב במקורו יוונית ואינו תרגום מעברית. במאמר הזה יש גם בסוויים אחדים שאינם נמצאים כלל בתרגום הע' (στυφανοφοροῦσα, ἀθλα ἀμύαντα). תמונה זו של הצדיק בתור אתליס המנצח בקרב ההתחרות עם היצר הרע שכיחה מאד בספרות ההילניסטית־יהודית (פילון) והנוצרית. - אל הרעיון שהמעשים הטובים נהפכים לכליל תפארת בראש הצדיק השווה צוואת אברהם סיו. ע' גם משלי א' ט': כי לוית חן הם לראשך וענקים לגרורותיך. ושם ד' ט'. - והמון רשעים כִּי־יִרְבוּ. הניגוד לזה: שכול בצדקה בפסוק א' (ע' בפ' ג' י"ג). - ישלחו ענפיהם... התמונה מזכירה תהל' צ"ב ח': בפרוח רשעים כמו עשב ייציצו כל פועלי און וגו' (רע"ש בפ"ג). השוואה דומה (אילן שנהפך בעת הסערה) יש באבות ג' כ"ב. -

ז-יט. וזכר צדיק לעולם ושם רשעים ישכח.

- ט בינה היא שיבה לבני אדם... השווה המאמר אין זקן אלא מי שקנה חכמה וקדושין ל"ב ב'. וע' פילון על חיי ההתבוננות ס"ז. הרעיון הזה נמצא גם אצל הסופרים היוונים והרומים (ע' פי' של גריס). - הפסוקים י'-יא גותנים טעם למיתתו הקדומה של הצדיק (פסוק ד'): הצדיק מת בלא עת, כדי שלא ילמד ממעשי הרשעים. - פסוקים אלו מכילים רמז ברור למעשה חנוך שבבראשית ה' כ"ד: ויתהלך חנוך את האלהים ואיננו כי לקח אותו אלהים. אותו הנימוק ללקיחת חנוך שלכאן נמצא גם במדרש: אמר הקב"ה עד שהוא (חנוך) בצדקו אסלקנו (בר' כ"ה א'). וע' פילון, על אברהם מ"ז. - הנאווה. ללשון τὰ καλά יש מובן כפול: טוב ויפה. גם כאן יש למלה זו משמעות מוסרית, על דרך טוב אשר יפה (קהלת ה' י"ז). ובמובן הכפול הזה נאמר שה' הוא יוצר היופי (י"ג ג'). -

טו	כי חסד ורחמים לבחיריו	ועניו על-חסדיו:
טז	והצדיק סמך גרשע את-הפושעים	
	חסדים	וגערות תמימה בלא עתה את-
		זקנת הרשע רבת השנים:
יז	כי יראו אחרית חכם ולא יבינו	מה-דען עליו ולמה שקרו ו:
יח	הסה יראו וילעגו	וני ישחק למו:
יט	ואשרי כן יהיו לנשל נתעב	לבושה במתים לעולם
	פי נשילם על-הדגדגם	ואין הנה בסיסם
	ונשליכם ממוסדוטיהם	ולנצח וחרבו
	ויהיו בצרה	ואכזר זכרם:
כ	וביום) חשבון עונותיהם יצאו מבהלים	וששעיהם בסניהם ועידו:
ה	אז יעמד הצדיק הכן וקוממיות	בסני צורריו ובניו מעשיו:
ב	בראותם (ואת) יבבו מלב סחר	ונקהלו משני תשועתו הנקלאה:
ג	הם יתקמו וינקחו מקצת רוח	ויאמרו בלבם
	זה הוא האיש אשר הנה לנו לשנים	לשחוק למשל ולקלס:
ד		היו אנחנו תבסילים
	סניו חשבנו לשנעון	ומותו לתרסה:
ה	איבקה נחשב בין בני אלהים	ובין קדושים סלקו:
ו		אכן סרנו מדרך אמת
	ואזר הצדק לא האיר לנו	והשמש לא נרקה עלינו:

טו-טז חסד ורחמים לבחיריו ג' ט' - תמימה בלא עתה. כל' הצדיק הצעיר שהשיג את השלימות המוסרית בנערותו. - וה' ישחק למו. תהל' ב' ד'. - לנפל בתעב... כבר הכירו (ע' גרסנר ע' 208) שציטטה יש כאן מיסע' יד י"ט. - לבושה במתים. השזה לעג המתים שביסע' יד י'. - ולנצח יחרבו... תהל' ט' ז'. - ואבד זכרם. ע' גם תהל' ק"ט י"ג. - ד כ-ה יד. הרשעים מכירים את אולתם לאחר זמן.

כ חשבון עונותיהם. ע' מלאכי ג' ט"ו. -

ה א הכן וקוממיות. כך אני מתרגם παρόλησα πολλή מונח קיים בבתי הדין היווניים. ומשמעו: חושדבור גמור (ע' (Volz, Jüd. Eschat. 264). - יבכו. גם בחנוך א' ק"ה ט"ו בוכים הרשעים למראה תשועת הצדיק. - חיו חשבנו לשנעון. ע' ב' ט"ו. - ומותו לחרפה. שם כ': במות גבל נרשיעהו. יסוריו ומותו של בן אלהים בספר זה מוכרים גורלו של עבד ה' בישעיה השני (ע' ביחוד על מותו יג ח' ואילך). - נחשב בין בני אלהים. ע' ב' יח. Bousset (ע' 277) חושב שבני אלהים וקדושים הנזכרים כאן הם המלאכים שהצדיקים עתידים לישוב בסודם, ומביא ראיות מספרים חיצונים אחרים. שגם שם מקום הצדיק לעולם הבא בין המלאכים.

ז	תעינו בדרך כי שון ואברון	והלכנו במדבר שקמה:
ח		ואת-דרך יי לא נדענו:
ט	קדה העיל לנו ורוננו	ומה יספן לנו עשרנו ונאוננו:
י	כל אלה עקרו כצל	וכשמוקה פורחת:
יא	ועקבות דרכה לא נודעו	באניה חילסת במים עזים
יב	או קעוף הפורח בשמים	ושבילה בגלי ים:
יג	רק משק הקנסים נאליף את-הרוח הקל	ולא ימצא כל-זכר למעומו
יד	והנחהו בתנועת אבקתו	ויסלנהו בהמלה עצומה
טו		והנה עברבו וכל-אות לא-ינשאנה
טז	אז כחץ יקלע למסדה	ואמריו:
טז	הרוח יחלק וקרנע ושוב כל-עמית שהיה	ואין להביר את-מרוצתו:
יז	כן גם אנחנו נולדנו ואבדנו	
יח	בלא ובלת להראות כל-אות אדקה	קרעטנו נאספנו:
יט	כי תקנת רשע בעשר אשר ישאנו רוח	וכבסור דק תדענו סערה
כ	וכעשן וסננהו הרוח	וכחלת זכר אורח ליום אחר יסור:
כא	ובני גמולם	והצדיקים לעד יחיו
כב	לכן ממלכת-הוד ושטרת תפארת	ועליון ידאג למו:
כג	כי בימינו יסד עליהם	יקסלו מיד יי
כד		ובקורשו יגן בעדם:

ז	אבל בפסוק זה בוני אלהים הם הצדיקים עצמם, וכך הם מכונים בפרק ב' - תעינו. במקום
ח	העברי היה כתוב: נואלנו והמחבר קרא: נמלאנו - ושבילה בגלי ים. בדיוק:
ט	ואין עקבות מסד הספינה בגלים. יש לשום לב אל הלשון ἀτραπὸν τροπῆος (=עקבות
י	המסד) לשון נופל על לשון, ומכאן שהמקור של התיאור היפה רבהגונים והתמונות הניתן
יא	לאפסות הוי האדם היא השפה היוונית. - נולדנו ואבדנו. ע' ב' טו. Holmes המתרגם
יב	האנגלי מוצא בזה את הרעיון של מיתה מוסרית (על דרך הרשעים בחייהם קרואים
יג	מתים). - בסוף פסוק יג נמצא בתרגום הלטיני המאמר: Talia dixerunt in inferno hi, qui
יד	peccaverunt (=כדברים האלה יאמרו בשאול האנשים אשר חטאו), והיא תוספת ביאור
טו	מאוחרת. - פי"ד הוא המשך ישר לפסוק י"ב. תמונה דומה לאותה שבפסוק זה נמצאת בתה"ל
טז	א' ד' -

טו-כג. אשר הצדיקים ואבדן הפושעים במלכות שדי.

טז	ממלכת-הוד... התיאור מוכיר את המאמר: צדיקים יושבים ועטרותיהם בראשיהם
יז	ונהנים מזוי השכינה (ברכות י"ז א'), ובאמת מדובר כאן על ממלכת הצדיקים בעולם הזה
יח	כמו ג' ח'. - לביטויים הבודדים של פסוק זה השובה משלי ד' ט' ותה"ל י"ח ליו

יז	וְחָזַר קִנְיָתוֹ קִנְשָׁק	וְקָלִי-הַצֹּר לְקָלִי-קָרֵב וְהַפֶּךְ לְהִנָּקֵם מֵאֻיָּבָיו:
יח	וְלָבַשׁ בְּשָׂרָיוֹן אֶרְקָה	וַיִּצְנַח בְּכֹכֵבֶּע מִשְׁשָׁם נִמְרָץ:
יט		וַיֵּשָׂא קִדְשָׁתוֹ בְּמִנְעוֹ עֹז:
כ	וַיִּשָּׁן בְּתֹרֵב וַעֲם אָפוֹ	וַעֲוָלָם וּמִלְאוֹ אֹתוֹ וְחָד וְלָחֶם בְּחִטָּאִים:
כא	וַחֲתוּ הַצִּי בְּרָקִים מִיִּשְׁרָיִם לְקָלֵעַ	וּבְמִקְשָׁת עֲנָנִים דְּרוּבָה לְמִשְׁתָּה וַעֲוָסִי:
כב		וּבְאֲהֵבִי קָלֵעַ וְשִׁלְךָ עֲלֵיהֶם בְּרֹד פִּירָץ בְּנֹעַם
	וְמִי הָיָם וְנִשְׁפּוֹ עֲלֵימוֹ	וְהַרְוֹת יִשְׁטָפוּם בְּשִׁעָת קִנְיָה:
כג	וְנָקִים עֲלֵיהֶם רוּחַ גְּבוּרָה	וּבְסוּפָה וְיִצְעָם
	וַעֲוָלָתָהּ תִּשָּׂים בְּכִי-הָאָרֶץ לְשִׁמְמָה	וְהַרְשָׁעָה תִּמְיָם בְּקִמּוֹת גְּדִיבִים:
ד	וַתִּמָּה הַקָּשִׁיבוּ מַלְכִּים וְהַשְׁכִּילוּ	וְהִנָּסְרוּ שְׁשָׁטִי קִצְוֵי אֶרֶץ:
ה	הַלֵּלוּ הַרְדִּים בָּעָם	הַמִּתְנַשְּׂאִים עַל-הַמֶּן לְאֻמִּים:
ו	כִּי מֵאֵת ה' נָתַן לָכֶם הַעֹז	וְהַמְשַׁלָּה מֵאֵת עֲלִיוֹן
	הוּא יִכְחֵן מַעֲשֵׂיכֶם	וְיַחְלֹךְ מִזְמוֹתֵיכֶם:
ז	כִּי מִשְׁרָתִי מִלְכוּתוֹ אֶתֶם	וְלֹא שְׁשָׁטָתֶם מִיִּשְׁרָיִם
	וְתוֹרָה לֹא שְׁמַרְתֶּם	וּבְעֶצֶת אֱלֹהִים לֹא-הִלַּכְתֶּם:
ח	כְּשׁוֹאָה גְּבֵא עֲלֵיכֶם שְׂתָאִם	כִּי מִשְׁשָׁם חֲרוּץ עַל-אֲדִירִים:
ט	הֵן לְדֹל יֵאוֹת לְקָלֶם בְּרִחְמִים	וְהַחֲזִקִים בְּחֹזֶק וְיִסְרוּ:

יז (וע' ירמ' י"ג י"ח וישע' ט"ב ג'). - לפסוקים י"ז-י"ט השוה ישע' ג"ט י"ז. - וכל-
היצור לכלי-קרב יהסך. אפשר שהכוונה למכות שהביא ה' על המצרים בהפכו את
כל היסודות להרע להם, כמו שמתואר בחלק האחרון של הספר (וע' גם יהושע י' י"א
ויוסף ה' כ', ודוד). - ישנן כחרב. ע' דב' ל"ב מ"א. - ועולם ומלואו. ע' בפי'
לג ו'. - תמונה דומה לאותה שבפס"א יש בתה"ל ז' י"ג (וע' שם י"ח ט"ח). - ישלך
עליהם ברד. מכת ברד במצרים, שמות ט' כ"ג ואילך. - ומי הים... שם י"ד כ"ז
ואילך. - וכסופה יסיצם. ע' בפ"ד. - והרשעה תמיט כסאות נדיבים.
מעבר הוא אל הפסוק הבא. שבו הוא פונה אל נדיבי ארץ. וכאחת משלב הוא את סוף החלק
הראשון, שחכנו חזון האחרית, בראשיתו, שגם בה מוכיח הסופר את שופטי הארץ (א' א'). -
ב. ספר החכמה (ו א-יא א).

א-יא. הוכחת מוסר ללכבים.
פסוק זה הוא פראפראסה של תה"ל ב' י': ועתה מלכים השכילו הוטריו שופטי ארץ.
השוה גם ישע' ח' ט'. בלי ספק הכוונה למלכים ממש, ובייחוד למלכי מצרים ההילניסטית.
הולמס טובר שהסופר פונה אל היהודים התקפים באלכסנדריה. הביאור הזה הוא רחוק מן השכל,
כי איך אפשר לננות אלה בשם מלכים, שופטי ארץ. הרודים בעם (פסוק ב'), וכדומה? -
כי מאת ה' נתן לכם העז. הרעיון ששלטון שרי העמים בא מאת ה' מובע ג"כ
בבן-סירה י"ז י"ג. משרתי מלכותו. מלכותו=מלכות שדי על הארץ. על השרים לחזק עולם
במלכות שדי ע"י חושפת רעיון היושר והצדק. - והחזקים בחזק יוטריו. לשון נחל

- ו כי אֲדוֹן קִלְיָהֶעֱלֵם לֹא יִכִּיר פָּנִים וְלֹא יִירָא מַסְנֵי רַגְם
 ז כי קָמֶן וְגִדּוֹל הוּא עָשָׂהוּ וְלִקְלָם יָדָאג וְחֹדֶר:
 ח אֶד לְאֲדִירִים וְבוֹנֵן מַשְׁפָּט נֹרָא:
 ט הִנֵּה לָכֶם הַמּוֹשְׁלִים דְּבָרֵי לְמַעַן תִּלְמְדוּ חֻקָּהּ וְלֹא תִקְשְׁלוּ:
 י כי שׁוֹמְרֵי חֻקֵּי קֹדֶשׁ בִּקְרָשָׁה יִקְדָּשׁוּ וְלֹמְדֵיהֶם יִמָּצְאוּ מַלְיָן יֵשֶׁר:
 יא וְעַתָּה בִקְשׁוּ אֶת־דְּבָרֵי שְׁמֵרוֹם וְתִשְׁבִּילוּ:
 יב בָּרָה הִיא הַחֻקָּה וְלֹא תִבָּל תִּגְדַּע עַל־נִקְלָה לְאֻזְבִּיָּה
 יג וְתַעֲבֹר לִפְנֵי דוֹרְשֶׁיהָ וְתִמְצָא לְמִבְקָשֶׁיהָ:
 יד כִּלְשִׁיתָהּ לֹא יִיעָת לְמַעַן יִמְדְּרוּ לְהַבְרִיָּה:
 טו כי הַגּוֹת־בָּהּ מִקְלָל הַתְּבוּנָה וְהַשׁוֹמֵר עָלֶיהָ בָּרֻנַע לְבִטָּח וְשָׁב:
 טז כי הִיא תִסּוּבֵב וְתִחַסֵּשׁ אֶת־אֲשֶׁר יִקְרוּ לָהּ וּבְנֵי־יִבּוֹת בְּרָצוֹן תּוֹפִיעַ לָמוֹ
 וּבְכִלְיוֹנָמָם תִּתְמַכֵּם:
 יז כי רֹאשִׁיתָהּ בִּקְשׁ מוֹסֵר בְּאֵמֶת:
 יח וְדָרֶשׁ מוֹסֵר אֶתְבָּהּ וְאֶתְבָּהּ שֹׁמֵר מִצְוֹתֶיהָ
 יט וְיִצָּר מִצְוֹת עֲרֵבֶת אֶל־מְנוֹת:
 כ עַל־כֵּן תִּשׁוּקֶת חֻקָּהּ וְאֶל־מְנוֹת יִקְרַב לָיִ:
 כג עַל־כֵּן תִּשׁוּקֶת חֻקָּהּ לְמַלְכוּת תּוֹבִיל:

ו על לשון, וכיוצא בזה אף במקור היווני. - לא יכיר פנים... פראפראסה של דב' א'
 ז ייז: לא תכירו פנים במשפט כספן כגדול תשמעון לא תגורו מפני איש. - קדש בקדשה
 י קדשו. ע' בפ' לפי. על הרעיון ע' ה' ח'. - מליץ ישר. בדיוק: המלצה. -
 יב-כ. האכמה ומתנחלת.

יב ברה היא החכמה ולא תבל. פראפראסה של תהל' ייט ט' ייז: מצות ה' ברה
 מאירת עינים. יראת ה' טהורה עומדת לעד. החכמה כוללת בקרבה גם את המושגים מצות
 ה' ויראת ה'. - הלשון ותמצא למבקשיה אינה בשום כ"י ואף לא ב־רצאת Swete. ע'
 יד משלי ח' ייז: ומשחרי ימצאוני, ושם ב' ג' ועוד. הפראפראסה של הפסוק הזה במשלי
 נקראת לקמן בפ' יד. אמור מכאן, שהמלים ותמצא למבקשיה הן תוספת מאוחרת. - כל
 שוחרת... כי ימצאה ומשחרי ימצאוני (משלי ח' ייז). - על התמונה δρῶν=שחר
 טו מן δρῶν=שחר ע' גרסנו עמ' 194 ואילך. - והשוקד עליה. משלי ח' ליד: לשקוד
 על דלתותי יום יום. - מן הפסוק הזה (כי הגות־יבה וכו') יוצא שהסופר מעריך את חיי
 ההסתכלות (βιὸς θεωρητικὸς, vita contemplativa) שהיו רווחים הרבה בתקופה ההלניסטית.
 טז מן היהודים התמכרו לחיים כאלה מצדדי כת התירופיטים במצרים. - ובנות־יבות. משלי
 יז-כ ח' ב': בית נתיבות נצבה. - הפסוקים ייז-כ' מכילים. הקש השלשלת' הידוע מאולפנת
 הסטואה ושם נקרא הקש כזה בשם σωφισμός. החוליה האחרונה של השלשלת נמצאת בפסוק
 כ'. בשלשלת זו יש עוד להשלים: (א) בראש פייז את ההנחה: תשוקת חכמה ראשית חכמה.
 ובין פייז ופייז צריכים להכניס את החוליה: וקרבת ה' שורש מלכות, והכל יתחבר היטב. -

- כא וְלֵבָן מוֹשְׁלִי עַמִּים אִם-בְּבִקְסָא
 כב וְשִׁבְטִי חֲסִידִים הוֹקִירֻ חֲכָמָה לְמַעַן תִּמְלְכוּ לְעוֹלָם:
 וְהַחֲכָמָה מִה הִיא וְאֵיךְ נִזְכָּרָה אֲנִידָה וְלֹא אֶסְתִּיר מִקֵּם מִדָּ
 אֵךְ רֵאשִׁית מוֹצָאָה אֶחָדָךְ וְדַעְתָּה אֲנִלָּה
 כג וְלֹא אֵשָׁה מִדְּרֹךְ אֶמֶת:
 כד כִּי לֹא אֵלֶיךָ בְּמַעֲנֵל קִנְיָה צֶרֶת הָעֵין אֲשֶׁר אֵין לָהּ חֶלֶק בְּחֲכָמָה:
 כה בְּרִבּוֹת חֲכָמִים תִּשְׁוֶעַת עוֹלָם וּמִלֶּךְ מִשְׁכִּיל אֲשֶׁר הָעָם:
 ז עַל-כֵּן הוֹסִרֻ בְּדִבְרֵי וְתוֹשְׁעֵי:
 ג וְגַם אֲנֹכִי אֲנֹשׁ בְּנֵת-מִוְתָּה בְּכִלְיָהּ-הָאֲנָשִׁים מִצְּאֻזָּאִי אָדָם הָרֵאשֹׁן יָצוּר הָאֲדָמָה
 ב וּבְרַחֲמֵם אֲמִי לִקְשֹׁר עֲצָבָתִי:
 ג בַּעֲשָׂרָה יָרֵחִים בָּדָם הִקְסֵאתִי מִנְרַע וְכֵר וּמִחֲמִדָּת הַמִּשְׁכָּב גַּם יָחִיד:
 ג גַּם אֲנֹכִי אֶסְרִי הַקִּלְדִּי שְׂאֵסָתִי
 רֵיחַ מִשְׁתָּהּ וּלְפָלַל וְצִנְחָתִי לְאָרֶץ קְדוֹבָת הָרֹשׁ
 וְהַתִּקְוִלִּי נִשְׂאָתִי בְּכִבִּי לְרֵאשֹׁנָה בְּדֶרֶךְ כְּלִי-הַלֹּדִים:
 ד בְּהַתוֹלִים נִדְלָתִי וּבְקֻאֲנוֹת:

כא-כה. הכרת מהות החכמה תנאי מוקדם להצלחת השלטון.

לפכ"ב השווה איוב כ"ח (ביחוד את הפסוקים י"ב-י"ג וכ"א-כ"ב). הסופר רוצה איפוא לגלות את "הנעלם מעין כל חי" - ודעתה כל' ידיעת החכמה - ולא אסה מדרך אמת. ע' משלי ח' ו' - צרת העין. במקור: האוכלת (לב האדם). הקנאה רחוקה מחוג האלים - היא האמרה השגורה של אפלטון. הולמס חושב שיש כאן פולמוס נסתר נגד הסופיסטים היוונים שהיו צרי עין בהוראת חכמתם ודרשו שכר למוד. הסופר מתנגד אם-כן לעשות החכמה "קרדום לחפור בה".

א-ו. המלך שלמה מדבר על לידתו. בלידה ובמות אין הבדל בין מלך ליתר האנשים. אדם הראשון. במקור יש המלה היוונית πρωτόπλαστος=היצור הראשון. מלה זו נחתדשה כנראה ע"י הסופר הרודף אחרי ביטויים מרכבים פיוטיים. - בעשרה ירחים. המספר הזה רגיל אצל הקדמונים (ע' למשל מינאנדר אצל גיללוס 6, 3). זמן ציבור של עשרה חדשים יש אף בכתבת הלניסטית-מצרית (אצל Deismann, Licht vom Osten, 83). - בדם הקפאתי. איוב י' י': ובגבינה תקפיאני. - קרובת הרגש. ὁμοιοπαθήσ. ע' שמיר א' לפטיק ואם בן הוא והמתן אותו. שם מביאר (ע"פ נדה ל"א ב') מדוע הילד מביט למטה בשעה שנולד: "שמביט בארץ (נ"א: באמו בארץ) שממנה נברא". ואפשר שלזה התכוון הסופר. הילד יצנח לארץ. כי היא קרובה לו ברגש כאם. - ואת-קולי נשאתי בבכי לראשונה. על בכית הילד אחרי גיחו מרחם אמו עמדו כבר חכמי יון ובארו אותה בשני אופנים: א) פסיכולוגי-פסימיסטי, ב) ביאולוגי. הבאור הראשון הוא שהילד מרגיש מראש את גורלו המר המזומן לו בעולם הזה ולכן יבכה. דעה זו נשתמרה אצל הסופר הרומי פליניוס, קורות הטבע ו' ב' ואבגוסטינוס בביאוריו לתהלים קכ"ה י'. הביאור הביאולוגי רואה את הסבה לבכית הילד בשינוי תנאי הנשימה. דעה זו נמצאת במשנת אפיקורוס אצל Usener, Epicurea

- י' כי הוא נתן לי הברה נבונה של-הקצואים לדעת תכונת תכל וכל הניסדות:
יח ראשית השמים אשריתן ומקציתן תנועות והשמשן להליפותיהן ותמורות הנמים:
- יט מקזור השנים ומשטר הכוכבים:
כ תכונות נפש חנה ונחמת היות פרא בל הרוחות ושיחות אנשים
הקמחים למיניהם וקנלות השרשים:
- כא הנסקרות והקנלות נדשתי כי הקדמה אקנית הכל למדתני:
כב אשר-בה רוח משכיל קדוש וחיד במינו מרה סלקים עדין קל התנועה
וך קדור בהיר שלם דורש טוב מעמיק לראות אמין
פועל קסד:
- כג אורב אדם איתן תמים חששי מדאנה כל יכול צושה בכל
חודר לכל-הרוחות המשכילים הקדורים העדינים:
- כד כי הקדמה ממקרת להתנועע מקלת-תנועה עוקרת וחודרת לכל בטהרתה:
כה כי היא נשיקה מקבורת אלהים שפע נך מקבורו המושל בכל
ולכן כל-קמאה לא תנוע בה:

י' האמתית. הסופר מיחס איפוא לשלמה המלך את החינוך שקבל הוא עצמו. - הכרת המצואים
יח-כ טיח-יט טכונים לידעת הומנים (כרונולוגיה) וחכמת ההנדסה הכרוכה בה (אסטרונומיה). -
כ תכונות נפש חיה-זואולוגיה. - כח הרוחות. ויגפריד מבאר שהכוונה לשדים ולרוחות
שלמה המלך היה שולם עליהם (לפי יוספוס קדם' ח' ב' א'). ואם נסכים לפירוש זה, עלינו
להניח שלפני הסופר היה מקור עברי ושם היה כתוב רוחות, כי νεύματα ביוונית הוראתה
רק רוחות סתם ולא שדים. כך הבין הסופר, וגם בתרגום הלטיני vim ventorum, ובכן:
רוחות נרשבות, - שיחות אנשים, דיאלקטיקה ופסיכולוגיה. - הצמחים למיניהם.
בוסאניקה. - החכמה אמנית הכל. נראה שכוונתו לפסוק: ואהיה אצלו אמן (משלי
ח' ל'), והוא מפרש אמן=איש יודע אמנות. -
זכ-כא. כינוי החכמה ורום מעלתה.

כב-כג פכ"ב-כ"ג מכילים עשרים ואחד כינוי חכמה. משערים שזה נעשה בכוונה, כי המספרים ג'
ז' שהמספר כ"א הוא הכפלתם נחשבו קדושים. ונדמה לי שנעלם מעיני החוקרים המקום
בספרי האזינו ש"ו: נמצינו למדים שלא הזכיר משה שמו של מקום אלא לאחר כ"א דבר.
ממי למד, ממלאכי השרת שאין מלאכי השרת מזכירים את השם אלא לאחר ג' קדושות שנאמר
וקרא זה אל זה ואמר קדוש... אמר משה די שאהיה כפחות משבעה מלאכי השרת. סבורני שאין
לתלות במקרה את ההתאמה שבין מדרש ספרי ובין הכתוב כאן. שם יש כ"א תיבות לפני
הזכרת השם, וכאן כ"א כינויים לפני הזכרת החכמה. - התארים האלה נטולים מן הפילוסופיה
היוונית. כגון התואר νοερόν (=משכיל) משמש כינוי גם אל הרוח (νεύμα) או הלוגוס
במשנת הסטואה, והכינוי עדין (λεπτόν) לקוח מתורת אנאכסאגורס. ופילוסוף זה נותן את

- כו כי היא נגה אור עולם
כו ותיקדה היא ותוכל הכל
ומדור לדור תעבר ותבא בקששות
- כה כי אלהים לא יאהב
כט הן נהדרה היא מן השמש
- ל כי את מקומו ליל יירש
ח מן הקצה עד הקצה תשתרע בעו
ב אותה אהבתי ודרשתי מנעורי
- ג את היום נקשה תראה
ד תעלומות דעת אלהים לשניה נגלו
ה ואם תעשר קנן נחמד בחיים
ו ואם נקבר התבונה מחולקת מעשים
ז ואם יוש אוהב ישר
- זא ונתן לה ממשלת בפוקבים
זב וקחתי לי לכלה חסדתי
זג ואת נסיה הקבתי
חא בקיומה בני שתפית עמי
חב וארון הכל אהבתי
חד והיא בנרת מעשיו
חג מי יעשר מן החכמה המחולקת הכל
חז מי יותר ממנה יוצר הנמצאים
חא הנה כל מעשיו משרים

הכינוי הזה ליסוד הרוחני שהוא הכניס בפעם הראשונה אל הפילוסופיה היוונית. — נגה אור עולם. נגה (ἀπαύγασμα) וגם שפע (ἀπόρροια) שבפסוק הקודם מוסרים את המושג של אצילות במשנת הסטואה. ה"מאמרים" או הכחות החלקיים הזורעים בעולם (λόγοι σπέρμα) נאצלו מן הכת העליון. הלוגוס, וחודרים בכל הבריאה. לכן נקראת גם החכמה רוח יחיד במינו (פכ"ב) וכאחת מרובה חלקים (שם). — מן המושג "נגה אור עולם", או בדיוק: נגה מן האור הנצחי (ἀπαύγασμα φωτός ἀίδιον) נעשה "אור חור" בספרי המקובלים. — בעינה תשא. לפי תורת הסטואה יסוד האש עצמו, הוא הלוגוס, אינו משתנה לעולם אע"פ שכל התמורות החלות במציאות שרשן ביסוד הזה (ע' Bois, 391). — לידידי אלהים. ע' פי"ד. הפילוסופים חם לפי דעת אפלטון וחכמי הסטואה ידידי האלים. לשון זה שגור הרבה גם אצל פילון. — ולנביאים. החכמה היא לפי משנת הסטואה תנאי מוקדם לנבואה (ע' ציצירון, על הנבואה, II, 62) והשוה מאמרים: חכם עדיף מנביא. —

ח כ-כא. גדולת שלמה כדור החכמה בשלום ובמלחמה.

זדרשתי מנעורי. משלי ד' ג' ואילך. — וקחתה לי לכלה. אליגוריה שגורה בס' משלי. — רום יחשה. משלי ח' כ"ב ואילך. — חיי שתפות עמי. משלי ח' ל'. כדאי להזכיר שאצל פילון (על הכרובים מ"ט ועוד) נקרא אלהים בעלה של החכמה. — תעלומות דעת. ע' ז' כ"א. — ואם וכבר התבונה. התבונה הנזכרת כאן היא הבינה האנושית בנגוד אל החכמה העליונה. — יותר ממנה. כל' מן החכמה. — מעשיה. מעשי החכמה. — ענוה (σωφροσύνη) בינה (φρόνησις) יושר (δικαιοσύνη) ונבירה (ἀνδρεία) הן ארבע המדות הטובות הידועות מתורת המוסר של אפלטון והסטואה. לפי דעת כריזוסוס הסטואיקן

כי היא תלמד ענוה ובינה ישר וגבורה ומהם איך דבר מועיל בנשים לבני אדם:
ואם לקהוסיף דעת ושארף איש הנה היא תבין כך מוניות ושאר העתיד
וסרע מאמרי מליצות ופתרון חידות אותות ומופתים תהנה מראש

וקרות הנמים הקאים לתקופותיהם

ולבן ומרתי לקחתה ולחיות עמה

בדשתי כי תהנה לי יועצה טובה ונחמה בדאנה ועצב:

בגבורה וגדל שמי בעמים וקבודת האציר בין ושישים:

חרוץ אמצא במשפט ובצניי נדיבים אנשא:

בהרדשי וסכו לי ובדברי נשו און קשבת

ואם אוסיף לדבר כה לשה ושימו:

בגללה אירש אל-מנות וזכר נצח אשאיר לבאים אחרני:

אך ביר עמים תחתי וקלמים וקנעו לסני:

עריצים נזראים ושמעו ונרצו משני

בקהל עם בעושה חסד אוסיע ובמלקמה בבעל גבורה:

בבואי הביתה ביה אמצא מנוחתי

כי בחברתה אין גזון ובכרעתה אין עצבת

אך ששון ושמחה:

זאת התבוננתי בנפשי וקשבתני בלבי

כי נש אל-מנות בקרבת התקמה:

ובידירותה מרעיה נעמה ובמששי נדיה הון עמק

שגות ביה תמיד תבונה ותרבות עמה שיחה שם טוב

והנה שומעתי וחסשתיה לקחתה אלי:

ח-א כל המדות האלה שרשן בחכמה - מאמרי מליצות. משלי א' ו'. - חרוץ אמצא
ב משפט. רמז למשפט שלמה (מל'א י"ב ג'). - כף לפה ושימו. איוב כ"ט ט'. - וזכר
י-א נצח אשאיר. ע' ד' א'. - לפסוקים י"ד-ט"ו השנה תהלי' ע"ב ח'-י"א, וביחוד הפסוק האחרון:
י-א וישתחו לו כל-מלכים בלגוים יעבדוהו. - בפ"ח נגמר ענין בחירת החכמה ע"י שלמה
ח שמתחיל בפ"ב. בחיבור הזה (פסוק ב'-י"ח) רואה פאול היינש הקיף לבחירת הצדקות
(ἀρετή) ע"י היראקלס אצל כסינופון (בזכרונותיו II, 1). כסינופון מביא שם את הספור האגדי
של פרודיקוס הסופיסטן על היראקלס שעמד בפרשת דרכים והופיעו לפניו שתי נשים הצדקות
והחמדה. שתיהן הללו ושבו את תשורותיהן בחיים והיראקלס בחר בצדקות. בגדון זה קשה
לחרוץ משפט. שהרי גם בספר משלי (ח'-ט') יש חיבור של שתי נשים דומה לאותן של
פרודיקוס הסופיסטן, והן החכמה והנפחיות על פרשת דרכים, והלשונות הידועים שעליהם נשען
ריינש הם כלליים יותר מדי. אבל אין זה מן הנמנע שגם האגדה הזאת היתה מרחפת לפני
הסופר, שכן היתה לו השכלה הילניסטית מצקה, ומאידך גיסא האגדה של פרודיקוס היתה

- יט נער יפה מראה היותי
כ-כא יותר נכון בהיותי טוב באתי לתוך גוף קהור: בדתתי כי לא אקנה אותה בלי עונת אלהים ובינותי עמדה לי לדעת את מקור החסד הזה דרשתי את-י: ואתשללה לשניו בקל-לבי ואמר:
- ט אלהי אבותינו ואדון הרמים
ב ובהקמתך כוננת אנש
ג לכלכל תכל בקדשה ובצדק
ד סג-לי חכמה היושבת על-יד כסאך
ה כי אני עבדך וכן-אמתך
- איש גדל אונים וקצר ימים
ו הן אם-ימצא איש תמים בין בני-אדם
ז אמה בחרתני למלך על-עמך
ח ותפקד לבנות מקדש בבר-קדשה
ט תבנית משכן קדשה
כא ועמך החכמה היוצעת מעשיך
כב ותדע את-הנשר בעיניך
- ואעיר מדעת משפט וחקים:
אקסם ויחשב בהעדר מקני חכמתך:
ולשפט בניה ובנותיה:
ומנבח בעיר שבתה
אשר מראש הכינות:
כי (עמך) היתה בקראך את-העולם
ואת-הטוב לסי מצותיה:

- יט נפוצה הרבה בתקופה ההלניסטית. - נער יפה מראה. ש"א ט"ז י"ב. - הפסוקים כ' - כ"א
כ מראים סימני הוספה גם במבנה הפרוסאי שלהם וגם בתוכן, ואינם מן המקור העברי. -
ג בהיותי טוב. ובכן יוצא מזה שהנשמה היתה קיימת לפני הגוף, והיא ה"אני" העקרי של
כא שלמה בפסוק זה. מכאן ראינו, שהסופר האמין בקיומה העצמי הקדום (praeexistentia) של הנשמה, גם לפי שאר קדמוניו קיימת הנשמה באוצר הנשמות לפני ירידתה לעולם. - פסוק
כ"א משמש מעבר מלאכותי אל תפלת שלמה בפרק הבא. אמצעי אמנותי כזה ראינו כבר בפסוק האחרון שבפרק ה'.
- ט א-יט. תפלת שלמה לה' על החכמה כמורת דרך כחיים.
- א-ב בדברך (תהל') ליג ו': בדבר ה' שמים נעשו) ובחכמתך היינו הך. גם אצל פילון הלוגוס הוא אחד עם החכמה, אע"פ שפילון מבכר את הביטוי לוגוס על החכמה (=סוסיחה). -
ג למשול ביצורים. ברא' א' כ"ז-כ"ח ותהל' ח' ז'. - בקדושה. או: בחסידות. הלשון קצת קשה, ואפשר שבמקור העברי היה כתוב בחסד והסופר הבין כמו בחסידות (ἐν δούλοῦντι). -
ד ה' יושבת על-יד כסאך. הוא מתאר את החכמה כמו במיתולוגיה היוונית: גם שם יושבים אלים שונים (הרמים, דיוניסיס ועוד) לפני כס ג'וס, אבי האלים והאנשים. משם לקוח גם הביטוי παρὰδεξιῶν=היושב על יד הכסא (ע' גרטנר 199). ואפשר שבמקור העברי היה כתוב פשוט לפניו, כמו משחקת לפניו בכל עת (משלי ח' ל'). -
ה תבנית משכן קדשך אשר מראש הכינות. הכוונה לבית המקדש של מעלה שהוא הדוגמה לבית המקדש של מטה. גם לפי האגדה ביהמ"ק הוא אחד מן הדברים שקדמו לבריאת העולם... בית המקדש מנין... (ביר א', וע' אפסוביצר בתרביץ ב' 287-287, 153-137). -
ט-י היתה בבראך את-העולם. משלי ח' כיב ואילך. - למען תשכן עמי בעמלי.

י	שָׁלַח אִתָּהּ מִשְׁמִי קֹדֶשׁךָ	וּמִסְכֵּי כֶסֶף בְּבוֹדֶךָ תִּסְקַדְנָהּ
יא	לִמְעַן תִּשְׁכַּן עִמִּי בְּעַמְלִי	וְאֵדַע אֶת־הַיֶּשֶׁר לִפְנֶיךָ:
יב	וּמִנִּיתִי בְּכָל־מַעֲלֹתַי בְּהִשָּׁבֵל	וְתִנָּצְרֵנִי בְּבִבְדֶּיךָ:
יג	וּמִעֲשֵׂי יָדָיו לִרְצוֹן	וְאֶשְׁפֹּט בְּצֶדֶק אֶת־עַמְּךָ
יד	כִּי מִי הָאִישׁ אֲשֶׁר־נִדַּע עֲצַת אֱלֹהִים	וְיָמִי וְיָמֵי חַסֵּד יְיָ:
טו	כִּי גֹף בְּרִמְלוּת וְכֶבֶד עַל־הַנָּשָׁשׁ	וּמִשְׁכַּן חֶמֶד וְדֶבֶר שָׁבֵל רַב־עֲשָׂנוֹת:
טז	זֶן בְּכֶבֶד נָשִׁיג אֲשֶׁר בָּאָרֶץ	וּבְעַמְלִי נִמְצָא אֲשֶׁר בְּכֶסֶפוֹ
יז	וְיָמֵי הַבֵּינָן עֲצָתָהּ בְּמִנְעָה חֲבִיבָהּ	וְאֶת־רוּחַ קֹדֶשְׁךָ לֹא תִשְׁלַח מִמֶּרְוּמֵיהֶם:
יח	אֲךְ אֲזִי וְכֹנֵן אֲרָחוֹת (וְהָאֲנָשִׁים) עַל־יָד	אֲדָמוֹת וְיִלְקְדוּ בְּנֵי־אָדָם אֶת־הַיֶּשֶׁר לִפְנֶיךָ:
יט		וּבְהִקְבָּהּ יִלְשְׁעוּ:
י	הִיא שְׁמָרָה אֶת־אָדָם הָרָאשׁוֹן אֲבִי תִבְלִי	אֲשֶׁר נֹצֵר לְבָדוֹ
יא		וְתִקְיַמְהוּ מִבְּשָׁלוֹנוֹ:
יב		וְתִתְּנֵנִי לוֹ בַּח לְמַשְׁלִי בְּבָל:

בדיק: למען תעמל בהיותה עמי. – ותנצרני בכבודך. משלי ב' י"א: תבונה תנצרך. בתרגום הרומי potentia = בגבורתה (ובמקום בכבודך). והמפרשים שהתקשו בפסוק זה לא שמו לב לישע' ניח ה': כבוד ה' יאספך ועל ערך הכינוי האלהי כבוד בקשר עם הכתוב הזה ע' (Bousset, 346). – כי גוף בן־תלוף. ההערכה השלילית של הגוף היא בהשפעת אפלטון בסידון (C 81): הוא מתאר במלים דומות מאד את סבל הנפש תחת לחץ הגוף. השניות של גוף ונפש הנעוצה בהערכה זו אינה מתאימה לרוח היהדות ואף לא להשקפת הסופר עצמו במקומות אחרים (למשל ח' י"ט, ע' מפליידר 295–296, Bois 282 ואילך). – לתמונה של משכן חומר השות איוב ד' י"ט. אפשר, שהסופר רוצה למסור בזה את הרעיון הכלול בצלצול המלים הידוע אצל אפלטון, σώμα-σῆμα (=הגוף הוא הקבר, כל' של הנשמה). אגב, אפשר למצא לשון נוסף על לשון כגון זה גם בעברית: קרב – קבר. והשוה שוחר טוב מ"ט לפסוק קרבם בתימו לעולם: אל תקרא קרבם אלא קברם. – חכמה ורוח הקדש היינו הך, גם פילון מסמך את החכמה בכינוי מרובה השמות = πολυώνυμος (ע' Bois 235, Bousset-Gressmann 348).

י א–יא א פעולת החכמה בדברי ימי עולם מאדם עד משה.

ותקימה מכלשוננו. לפי האגדה (עירובין י"ח ב'), שוחר טוב צ"ב ועוד) עשה אדם הראשון תשובה ותשובתו נתקבלה. ואפשר שלזה מתכוון הסופר. – והחסא. קין. –

- ג וְהִתְקַדַּם אֲשֶׁר-יָסַד מִקְנֵה בָּאֵפוֹ אֶבֶד בְּזַעְמוֹ כְּרוּצָה אָח:
- ד וְהָאָרֶץ אֲשֶׁר הֵצִיאוּ הַמִּים בְּגִלְלוֹ שָׂקָה הַחֲקֵמָה לְהַצִּילָהּ וַתִּתֵּן אֶת-הַצִּדִּיק עַל-עַץ וְקָלָהּ:
- ה הִיא מַצָּאָה אֶת-הַצִּדִּיק גַּם בְּהַבֵּל הָעֲמִים אֲשֶׁר הִרְעוּ לַעֲשׂוֹת לֵב אֶחָד וַתִּשְׁמְדֵהוּ תָמִים לִפְנֵי יי וַתִּשְׁמְדֵהוּ וַתַּחֲסֶקְהוּ בְּאֲשֶׁר הָמוּ מַעֲיוֹ לִבָּנוֹ:
- ו הִיא הִמְלִיטָה אֶת-הַצִּדִּיק בְּאֶבֶר הַקָּשָׁעִים בְּנוֹסוֹ מִפְּנֵי הָאֵשׁ הַיּוֹקֶדֶת עַל-חֲמֹשׁ הָעֲרִים:
- ז וְהָאָרֶץ הִתְרַבָּה הַמַּעֲלָה עֲשָׂן מְקוֹם לַעֲדָה עַל-דֹּשֶׁת הָאֲנָשִׁים וַיָּקָעִים נוֹשָׁאִים פְּרוֹת לֹלָא עַת וַיַּצִּיב מֶלֶח נַעֲמָד לְזָכָר נָקֵשׁ חֲדָלָת אֲמֻנָה:
- ח בְּקֻקֵּם אֶת דָּרְדָּר הַחֲקֵמָה לֹא כִלְכַּד לָקוּ מַחֲסֵד דַּעַת אֶת-הַטּוֹב אוֹלָם הַשְּׂאִירוּ גַם מִן-קֶדֶת סְבִלּוֹתָם לַחַיִּים כֹּל-תַּסְמֵר סִבַּת בְּשָׁלוֹנָם:

- ג אבד ב זעמו כרוצת אח. בדיוק: בזעמו הרוצח אח. יש כאן פירצוף הזעם השואף לרצח. – במסוק הזה וגם בבאים אין הוא מזכיר במירוש את שמות הצדיקים והרשעים (לא כמו בכ סירא טרק מ"ד). ויגפריד מגנה אותו בשל הזרות הזאת. Bois (215) משער שלפי דעת הסופר אין הרשעים והצדיקים שבתורה אלא סמלים וטיפוסים של טוב ורע, כמו אצל פילון לפי ביאורו האליגורי, ולכן אין ערך לשמות פרטיים. ואין זה נכון, כי האישים המקראיים הם אצל סופר זה דמויות היסטוריות ולא טיפוסים סתם. ובאמת אין צורך בכל התידושים הדחוקים, כי המחבר נמנע מקרוא לדמויות המקראיות בשמותיהן כדי שלא ליתן לתיאורו אופי פרוסאי, וכידוע רגילים המשוררים להשתמש בכגון זה ברמזים. – בגללו. בגללו לאו דוקא, אלא בעק צאצאי קין, יורשי רשעתו. ע' פרקי רבי אליעזר כ"ב: מקין עלו ונתיחסו כל הדורות, הרשעים הפושעים והמורדים שמרדו במקום, ואמרו אין אנו צריכים לסיפת גשמיך וכו'. במלים האחרונות יש זכר למבול שבא בעין בני קין. – הצדיק הוא נח שניצל בתיבה (ברא' ו' ט'). – בהבל העמים. פסוק זה מדבר על דור הפלגה. – לב אחד. שם ייא א'. – הצדיק. אברהם, שהיה בעת אבדן דור הפלגה בן מ"ח שנה (סדר עולם רבה ט"א), וע' שו"ט א': אשרי האיש – זה אברהם, אשר לא הלך בעצת רשעים – זה דור הפלגה. – המו מעיו לבנו. ענין עקידת יצחק (ברא' כ"ב). – פסוק ו' מדבר על הפיכת סדום ושאר הערים, והצדיק הנמלט הוא לוט (שם י"ט). – חמש הערים. חוץ מסדום ועמורה אדמה וצבויים חושב הוא גם את צוער שהיתה צריכה להתרבה וניצלה (שם י"ט כ"ב, וע' דב' כ"ט כ"ב). גם בביר נ"א מדובר על חמש ערים שנהפכו: חמשה הכריכים הללו היו יושבות על צור אחד, שלח מלאך את ידו והפכן. – והארץ החרבה. לפי אמנות העם נשארו עקבות מהפכת סדום עד זמן מאוחר (ע' ביר נ"א: עד עכשיו אם יקלוט אדם סטר מאוירה של סדום ויתן בערוגה אינה מצמהת). – על הנסעים המוזרים של סדום שהם, תפוחי סדום' ע' מלחמ' ד' ח' ד'. – גם נציב מלח נמצא עד זמנו של יוספוס (קדמ' א' ב' ד'). ובברכות נ"ד א': הרואה אשתו של לוט צריך שיתן שבת והודיה לפני המקום. – פסוק ח' עושה רושם של תוספת ביאור לרעיון שהובע במסוק הקודם. –

ט	והחכמה תשוב את-מכבדיה מעלי:	
י	היא הוליקה בדרך ושר את-הצדיק ותראהו ממלכתו ותושע לו בתלאותיו	י
יא	היא עמדה לימינו מפני נזשיו	יא
יב	ותשמרהו מפני אויביו ותעמד-לו בקרב עצום	יב
יג	היא לא עזבה צדיק נמקר	יג
יד	ותמרד עמו אל-הבור עד-תביא לו שקט מלכות	יד
טו	ותגל שקר מלשיניו	טו
טז	היא הוציאה עם קדוש ונרע תמים	טז
יז	ותבא בנקש עברו	יז
יח	והיא נתנה לקדושים שכר עמלם ותהי למו למחסה יוקם	יח
יט	ותעבירם בנס-סוף את-שונאיהם מבעה	יט
י	ה צדיק יעקב. — ממלכת... דעת קדש. בדיוק: דעת דברים קדושים. הוא מפרש. כנראה, באופן אליגורי את מחזה הסולם בחלום יעקב (ברא' כ"ה י"ב). המלים וראשו מגיע השמימה רומזות לפי זה על ידיעת הענינים הקדושים העומדים ברומו של עולם. גם פילון (על החלומות א' קמ"ו ואילך) מוצא במלים אלה אליגוריה דומה לשל כאן. — פרי עמלו. אצל לבן (ברא' ל' מ"ג). — נוגשיו ואויביו של יעקב הם לבן ועשו ושם ליא כ"ג ואילך, ליב ח' ואילך. — בקרב עצום. עם המלאך (שם ליב כ"ה ואילך). — צדיק נמכר. יוסף (שם ליז כ"ח). — ותחשך אותו מחטא. בנסיון עם אשת פוטיפר (שם ליט). — יח ותרד עמו אל הבור. שם ליט כ"ג: באשר ה' אתו וגו'. — אל הכינויים שבפס"ו המדבר על יציאת מצרים ע' שמות י"ט ו' (גוי קדוש) וירמ' ב' כ"א (זרע אמת). — זרע תמים. זרע אברהם שנקרא בפ"ה תמים (ἀμειπτος). — עבד ה'. משה נקרא עבד ה' (דברים ל"ד ה'). — שחר עמלם. וויזל (בביאורו למקום זה) הכיר את הקשר שבין המלים האלה ובין האגדה על משפט היהודים ובני מצרים לפני אלכסנדר הגדול. בסנהדרין (צ"א א') מסופר שהמצרים באו לפני אלכסנדר ודרשו שהיהודים יהיוירו להם את הכסף והזהב ששאלו מן המצרים (שמות י"ב ל"ה-ל"ו). על זה ענה להם בא-כח היהודים: תנו לנו שכר עבודה של ששים רבוא ששיעבודתם במצרים ארבע מאות שנה ושלשים שנה. ראוי להזכיר שיחזקאל הטראגיקן היהודי כבר נוהג טעם זה בדרכה היוונית שלו Εξαιγωγή (= יציאת מצרים, שורה 166, הוצ' Wienecke, ע' 16). — ותהי למו למחסה. Drummond (על פילון II, 268) רואה	י

- כ על-כן ששמו הצדיקים הנשק מעל
הרשעים ונזמרו לשמך הקדוש ו
והללו וחדו את-יך הפוכה:
כא כי התקמה שתחה סיראלמים ותרנן לשון עוללים:
יא היא הצליחה את-משניהם בדרגה קדוש:
ב וילכו במדבר לא-ישב שם אדם וישעו אהלים במקומות
ג-ד לא-עבר בם איש: ויקמו נגד אויביהם וינקמו מצריהם: ויצמאו
ויערוא אליה ויתן להם מים מצור חלמיש ורונה לצמאם מצחית
ה קלע: כי-בדבר אשר נשמו צריהם בו נשעו הנה בצר להם:
ו וצריהם נבדלו בוראותם דם נבאש תחת ששף מי-נהר לא-יבויב
ז להוביהם על-סקדת רצח ולדים: ולתת ששפת מים איש לא
ח-ט סלל: ובצמאון אשר צמאו אז הראית את תנקם משונאיה: וכן
טא אשר נסיתם ותנסרם ברחמים המירו ענש הרשעים אשר בטרון
י אף וישמו: כי אותם נסית קאב מוכית ואלה בנהת והרשעת
יא-יב בבלך עז: והנה גם-הרחוקים וגם הקרובים כאחת נוסרו: הן
משנה עזב דבא את-לכם ואנקה לזכר הדברים אשר קרו למו:

כ בזה אליגוריה של עמוד האש ועמוד הענן (שמות י"ג כ"ב). - פשוטו הצדיקים הנשק. על השאלה מנין לקחו היהודים במדבר נשק להלחם עם אויביהם משער דמיטריוס הכרונגורף, סופר הילניסטי-יהודי, שהיהודים פשוט את הנשק מעל גומות המצרים אשר פלט אותם הים. מה שהוא בגדר השערה אצל דמיטריוס הוא כבר בבחינת ודאי אצל סופר זה ואצל יוסטוס
כא (כ' ט"ז ו'). - מיראלמים. שמות ד' י'.

יא א נביא קדוש. עבד ה' (י' ט"ז). פסוק זה שייך לשלמניו, כי מפי' מתחיל ענין חדש ואין כבר זכר להכמה, ומן ט"ז ואילך פונה כבר המטיף ישר אל אלהים בלי אמצעות החכמה. -
ג. חלק הדרוש. (יא-כ-ט).

ב-י. ענש המצרים מדה כנגד מדה, ושבר בני ישראל מדה טובה כנגד מדה פורענות-מכת דם.
ג-ד וילכו במדבר. ירמ' ב' ו'. - ויקמו. מעשה עמלק, שמות י"ז. - ומים מצור חלמיש. שם י"ז ו'. השות גם דב' ח' ט"ז. - מפיה ואילך מפותח הרעיון. שבמדה שה' מודד לרשע לרעתו כה הוא מודד לצדיק לטובה. - כי דבר. ע' בפ' לפט"ז. -
ו דם נבאש. בדיוק: דם פגרים (ע' שמות ז' כ"א). - רצח ילדים. טעמים אחרים למכת דם ע' שמ' ט' ותנחומא הוצ' בובר בא אות ה'. - ותיסרם ברחמים. במקור: אף כי ברחמים יסרתם. הלשון קצת קשה, אבל הרעיון ברור: הם השוו את הנסיון הקל שעליהם לעמוד בו אל העונש הגדול שבא על שונאיהם. - כאב מוכית. משלי ג' י"ב. - גם הקרובים וגם הרחוקים. כל' המצרים נענשו בעשר מכות בהיותם בבתיהם במצרים, וגם אחרי רדפם את ישראל נשפטו בים. - משנה עזב. הם התעצבו על השבר של עצמם ועל תשועת יב

י'

י'

טו

טז

יז

יח

יט

כ

כא

כב

וּבְשִׁמְעֶם כִּי בִדְבַר אֲשֶׁר נִשְׁמָעוּ בוֹ הָמָּה נוֹשְׁעוּ אֶלֶּה הַכִּירוּ אֶת־
 יי: מִן הַמַּעֲשִׂים אֲחֵרֵי כָּלֶם צִמְאון שׁוֹנָה מִצִּמְאון הַצַּדִּיקִים
 הַשְׁתַּחֲוִּימוּ עַל־הָאִישׁ אֲשֶׁר בָּזוּ וְלָעֲגוּ לוֹ בִּירֵעַל־בֶּן נִשְׁאָהוּ
 טו: וְהַשְׁלִיכֵהוּ (הַמִּנְמָה) לָקָיִם: חֲלָה מִהַשְׁבִּית אֲנִלְתָּם וְרַשְׁעָתָם אֲשֶׁר
 טז: הִדִּיחוּ אוֹתָם לַעֲבֹד לַשָּׂרָצִים אֵינִדְעָה בָּמוֹ וְלִרְמָשִׁים נָבוֹזִים
 שְׁלַחַת עֲלֵיהֶם עָרַב עֲצוֹם אֵינִדְבוּ רַעַת לְהִנָּקֶם מֵהֶם: לְמַעַן יֵדְעוּ
 יז: כִּי בִדְבַר אֲשֶׁר יָרָ אִישׁ בּוֹ יִשְׁסַם: כִּי מִנְדָּה הַכֹּל־יִכְלָה אֲשֶׁר
 יח: וְצָרָה אֶת־הָעוֹלָם מִהֶמֶר נֶעֱדָר צוּרָה לֹא־יִנְבָצֵר לְהַשְׁלִיחַ בָּהֶם
 יט: הַמֶּן דָּבָרִים וְאֲרִיֹּת עֲזִי נָקֵשׁ: אוֹ בְרִיאֹת מְדֻשּׁוֹת חַיֹּת וְרוֹת מְלֹאוֹת
 כ: חֲמָה אוֹ חַיֹּת מוֹצִיאֹת אֵשׁ בְּהֶבֶל פִּיָּהֵן אוֹ מַעֲלֹת מִקְדָּן צִמְנָה
 עֲשֵׂן אוֹ מַתִּיזֹת מַעֲנִיָּהֵן נִיצוּצֹת אֵימָה: יַעַן הִנָּקֵל לָהֶם לְהַשְׁמִידֵם
 כא: בְּשִׁנְיָם כִּי גַם בְּמִרְאֵיהֶם יִבְשָׁתוּם וְנִשְׁחִיתוּם: וּמִבְלָעֲדֵי אֶלֶּה הֵלֹא
 כב: בְּנִשְׁמָה אֶחָת וְכֻלָּה לְכֻלִּיתָם בְּרָדָה אוֹתָם נִקְמָתָהּ וּמִרוֹת גְּבוּרָתָהּ
 נִסְבְּצוּ אֲמָנָם בְּמִדָּה בְּמִסְפָּר וּבְמִשְׁקָל הַכֹּל הִבְנִינֹה: כִּי בְּרָדָה תִּמְדֵּר
 לְהַרְאוֹת כְּתָה הַעֲצוֹם וּמִסְפֵּי וְרוֹעַ עָזָה מִי יַעֲמֹד: הֵן בְּשִׁחַק מֵאוֹנִים

יג-יח ישראל. - הכירו את ה'. שמות ייד כ"ה. - השתוממו על האיש. שם י"א ג'.

טו-טז

טו-כב. באור מכת ערוב (צפרדע וכננים) לפי הכלל של מרה כנגד מדה.
 הטעם שניתן כאן למכת ערוב מתקבל יותר על הדעת מן הטעמים הדחוקים במדרש
 (שמ"ר י"א ותנחומא בובר בא אות ה'). מלואים לענין זה בפרק ט"ז פסוק ב' ואילך (השלי
 לצדיקים במקום השרצים המזיקים לרשעים). - לשרצים... ולרמשים. כדעת ר' נחמיה
 שערוב. מיני צרעין ויתושין. ולא כדעת ר' יהודה הסובר כי ערוב כולל דובים נמרים ואריות
 (שמ"ר י"א). לדעת ר' יהודה אין כל מקום לקושיא שבפ"ח ואילך. - הרעיון של ענש מדה
 כנגד מדה ידוע מספרים חיצוניים (היובלים ד' ל"א) ומדברי רז"ל (משנה סוטה א' ז', איכה
 רבתי פתיחה כ"א ועוד) וגם מן הספרות ההילניסטית-יהודית (פילון נגד פלאקוס ק"ע ועוד).
 על מכות מצרים מודגש במדרש במקומות שונים שהמצרים נענשו במה שהרעו לישראל
 (ע' מכילתא בשלח פ"ו: בדבר שחשבו מצרים לאבד את ישראל בו בדבר נפרע מהם). בספר
 זה מסתתרת רעיון זה במקומות אחדים. הרעיון המקביל של ההתאמה בין מדת טובה ובין מדת
 טורענות אינו נמצא במדרשים ואפשר שהוא יליד הסופר עצמו או מקורו. - מחמר נעדר
 צורה. חזקיה לרברי אפלטון (Timaios 50d 51a). ועדיין טעונה פתרון השאלה אם לדעת הסופר
 ברא אלהים את העולם מחומר קדמון (וזה באמת דעת פילון) או שה' עצמו ברא תחלה את
 החומר ואח"כ יצר ממנו את העולם (ע' ויגפריד, פילון 230 - הוא שולל את החומר הקדמון -
 וספרו של Bois, 268 - הוא מחייב את החומר הקדמון ושולל את הבריאה יש מאין). - המון
 דבים ואריות. גם פילון (חיי משה א' ק"ט) שואל מדוע השתמש ה' ברמשים נבזים ולא
 בדבים אריות ונמרים (כדעת ר' יהודה, ע' לפס"ו). והוא עונה (סע' ק"י). כמו כאן בפס"ג.
 שה' לא חפץ להשמיד את המצרים, אלא לעוררם לתשובה. - הבריאות המשובות הן המפלצות
 הידועות מן המיתולוגיה היוונית. - כשחק מאזנים. ישע' מ' ט"ו. אבל במקור היווני

י

יח

כב

כג העולם לפניך וקטפת טל-בקר וטקלת ארצה: אך אתה מרחם
על-כלל כי תוכל כל וטקלים עין מפשעי בני אדם למען ושובו:
כד כי אתה אוהב כל-המצואים ולא תתעב מאומה מכל-אשר עשית
כה ולא כוננת דבר לו שנאתה: איך יקום דבר ואתה לא תספיק או
כו איך יצמד ואתה לא סקדך: אתה תחום על-כלל כי קף הוא ארון
קסן בתיים:

יב כי רוחך תקום לעד בכלל הוא: ולכן למצער תזכיר את-
ב הפושעים ובאשר קמאו תישרם להזכירם כי יסורו מרשעתם וינאמינו
ג-ד בך יי: וגם את-יושבי ארץ קדשך בקדמונים שנאת: כי התעבבו
ה במשעי קשפים ועצרות און: וימיתו בניהם באקצרות ויאכלו
קרבנים וינערכו ברה מסגרי אדם ומדמו בכתרי להקת ההוים:
ו ואבות מורסים בקסם נפשות וקלדים איך-איל אפרת להשמיד

כתוב ἐκ πλαστήγγων = נפש מאזנים (השוה ב"ב פ"ט א' לשון המאזנים). את המלח
ἐκτὸς לקח הסופר, כרגיל, מתרגום הע' לשסוק הנ"ל שבישע' -

יא כג-יב ב. ה' מרחם על הרשע וחנן בתשובתו.

כג-כד מרחם על-כלל. תהל' קמיה ט'. - בסכיד נרמו הרעין הנשגב, שהסבה שהניעה את
ה' לברוא את העולם היא אהבתו לכל המצויים. רעיון זה שגור אצל פילון, שלקח אותו
ט מתורת אפלטון. - ארון חסן בחיים, בדיוק: אוהב הנשמות. -

יב-ג המוסר של הסופר מקבל בפסוקים אלו אופי אוניברסלי. אלהים הוא בכל ולכן מרחם
הוא על כל. מענין גם הנימוק הניתן כאן לכלל של עונש מדה כנגד מדה: ה' עונש את
הרשע במה שחטא כדי להעמידו על פשעו ולהחזירו בתשובה. נימוק כזה אינו ידוע מן
הספרות התלמודית, וממקום אחד (אבות ב' ו') יוצא אפילו ההפך מזה. ואולם גם ר"ל אמרו
שה' נתמלא רחמים על המצרים: בקשו מלאכי השדת לומר שירה, אמר הקב"ה, מעשי ידי
טובעין בים ואתם אומרים שירה. ונימוקו בצדו: לפי שאין הקב"ה שמה במסלתן של רשעים
(מגילה י' ב'). -

ג-י. רחמי ה' על שכני כנען.

בפסוקים הבאים מתאמץ הסופר להצדיק את גידוש הכנענים והשמדתם ע"י ישראל
במצות ה'. יתכן שהסופר רוצה להמליץ על היהדות מפני תוכחות אומות העולם שהיו מונים
לישראל: לטטים אתם, שכבשתם ארץ וזה (ע' ב"ר א' י"ט ופילון, המלצה על היהודים אצל
ד איבסביוס Praep. ev. VIII 6,8, והשוה גם מעשי השליחים י"ג י"ט, ע' לפי"ב). - במעשי
ח כשמים. דב' י"ח י"ד. - עצרות און. בדיוק: פולחן סתר פלילי. הכוונה לפולחן המסתורין
של האלילים. - וימיתו בניהם. שם י"ב ל"א. - ויאכלו קרבים. הוא מאשים את
הכנענים שלא בצדק בעלילת דם, כשם שהאשימו היוונים את היהודים מימי אנטיוכס אפיפנס
ברצח אנשים לשם פולחן, כידוע מספר יוספוס נגד אפיפון. אח"כ הטילו האלילים את האשמה
הזאת על הנוצרים, ולסוף הנוצרים - על היהודים. - כחברי להקת ההוים. הכוונה
י על הבאכתנסות והקורבנות הידועים מן הפולחן היווני (ע' בסמוך). - ואבות מורסים
בכסם... כוונתו לסעודת תיאיסטים (Thyestes) הידועה מן האגדה היוונית, אע"פ שהוא מדבר

ז בְּיָדֵי אֲבוֹתֵינוּ: לְמַעַן כִּי הָאָרֶץ אֲשֶׁר הִיא סְגֻלָּה לָּךְ מִכָּל־הָאָרְצוֹת
 ח תְּהִיָּה נַחֲלַת צָבִי לִבְנֵי אֱלֹהִים: אָמֵנָם נִסְעִילֵיהֶם חֶסֶת בְּעַל־בְּנֵי
 אָדָם וְתִשְׁלַח אֶת־הַצִּרְעָה בְּשִׁלְחָה רָצִים לִפְנֵי הַמַּסְגָּה לְכָל־זֶמֶן מִעַתָּה
 ט מִקֵּץ: וְהֵן לֹא־יִבְצֹר מִמֶּךָ לָמַת אֶת־הַפּוֹשְׁעִים בְּיָדֵי הַצִּדִּיקִים
 י בְּמַעֲרֶכֶת מִלְחָמָה אוֹ לְהַשְׁמִידָם בְּחַיּוֹת טוֹרְפוֹת אוֹ בְּמֵאֵמֶר נִמְרָץ
 יא בְּשֵׁם אֱתָת: אֵךְ בְּשִׁשְׁטָה (אוֹתָם) מִעַתָּה מִקֵּץ נִתְּן מָקוֹם לְתִשׁוּבָה
 יב אֵךְ כִּי־לֹא נִשְׁלַח מִמֶּךָ אֲשֶׁר וָרַע מַרְעִים הֵם וְהַרְעָה נְטוּעָה בְּלִבָּם
 יג וּמִשְׁבָּתָם לְעַד לֹא תִהְיֶה כִּי אֲדוּר וָרָעַם מֵאֵן: וְלֹא מִיֶּרֶאֱתָה
 יד מִפְּנֵי אִישׁ נִתְּן לָהֶם לִחְטֹא לֹלֵא עֲנֹשׁ: כִּי מִי־יֹאמֶר מִה־תַּעֲשֶׂה
 טו אוֹ מִי יָקוּם נָגִיד מִשְׁשִׁטָּה אוֹ מִי יִרְשִׁיעַ בְּהַשְׁמִידָה גּוֹיִם אֲשֶׁר
 טז אֶתָּה וְצִרְתָּם אוֹ מִי יַעֲמֵד אֶתָּה לְמַשְׁשֵׁט בְּמִלִּין יִשָּׁר לְאֲנָשִׁים לֹא־
 יז יִשְׂרָאֵל: הֲלֹא אֲנִי אֱלֹהִים מִבְּלַעֲדִיהָ מִשְׁנִים עַל־כָּל אֲשֶׁר לִפְנֵי
 יח תּוֹכִיחַ כִּי־לֹא הוֹצֵאתָ מִשְׁשֵׁט שָׂקֶר: וְאִין מֶלֶךְ וְאִין מוֹשֵׁל יוֹכֵל
 יט לְהָרִים רֹאשׁ נִגְדָה בְּרִכְרֵךְ הָאֲנָשִׁים אֲשֶׁר הַשְׁמֵרְתָּ: בְּהִיּוֹתָה צִדִּיק
 כ תִּבְלָל כָּל־כָּל בְּצֹדֶק עַל־דַּעְתָּה וְנִחַלְיָלָה לְגִבּוֹרְתָה מִהַרְשִׁיעַ אֶת־
 כא הַחַף מִשְׁשֵׁעַ: הֵן גִּבּוֹרְתָה רֹאשִׁית צִדְקָתָה וְנִעַן כִּי תִמְשַׁל כָּל־
 כב תַּחֲנוּם עַל־כָּל: כִּי אֶת־עֲוֹן תִּרְאֶה לְאֲשֶׁר לֹא־נֶאֱמִינוּ בְּעַצְמָם
 כג גִּבּוֹרְתָה וּבִקְרֹב יוֹדְעִיהָ תּוֹכִיחֶם עַל־נַאֲוָתָם: וְאֶתָּה אֵךְ כִּי־הִבַּחַם
 כד בְּיָדָה תִּשְׁשֵׁט בְּמִישְׁרִים וּבְרַחֲמִים רַבִּים תִּתְּנֵנוּ כִּי וְכָל־כָּל בְּיָדְךָ
 כה אֵם אֶת־תַּחֲפֹץ: וְאֶת־עַמְּךָ הָעֹרֵיתָ בְּשִׁעְלִיהָ אֵלֶּה כִּי נֶאֱוָה לְצִדִּיק

ז כביכול על הכנענים. — סגולה מכלל הארצות. דב' י"א י"ב. — תהיה נחלת צבי.
 ח בדיוק: תקבל מושבת הגונה של בני אלהים. המושג מושבה (ἀποικία) לקוח מחיי היוונים. —
 ט ותשלח את הצרעה ... לכלותם מעט מעט. שמות כ"ג כ"ח. שם יש נימוק אחר:
 י פן תהיה הארץ שממה. והסופר שינה ויחס את הדבר לרחמי אלהים, בדרכו במקומות שונים
 יא (סעמים) אחרים לענין זה נמצאים שופ' ב' כ"ג-ג' ב'. — מהלך הרעיונות בפסוקים ט'-י'
 יב הוא כמו י"א י"ז ואילך ביחס אל המצרים, שהרי מפני הצד השוה שבין מכת המצרים
 יג והכנענים — גם אלה וגם אלה געשו ברמשים גבוים ולא בחיות טורפות — מביא הוא כאן
 יד בכלל ענין הכנענים. — אדור ורעם מאן. ברא' ט' כ"ה. —

יא-כב. גבורת ה' ודקתו — רחמי ה' מופת לבני אדם.

כ כי מי יאמר מה תעשה. איוב ט' י"ב. — הביטויים: מי ירשעך, כמליץ יושר,
 כב במסוקים הבאים מראים על המגמה הסניגורית של המחבר (ע' לפ"ג). — ויען כי
 כג תמשל בכל. חזרת הרעיון האוניברסלי שבפ"א המשמש נקודת המוצא למהלך המחשבות. —
 כד ובקרב יודעיה. ע' פכ"ז. — והורית את עמך. נראה לי שבוזה רצה הסופר לתארץ
 כה קושיא אחת, והיא: אם ה' ידע מראש את קשי ערסם של המצרים והכנענים, כי לא יחזרו

היות אוהב אנשים ואת-בניו מלאה תקות טובות אשר תמן לשוב
 כ משפעים: כי אם-שונאי בןך אשר להם משפט מות ושרף בחדר
 ובחמלה קזאת בתתך להם מועד ומקום למען ושובו בהם
 כא מרשעתם: איבדה תרבה להזהר בשפסוף את-בניך אשר לאבותיהם
 כב הקימות שבועה וברית לתועלת טובה: ולכן אותנו ורקן תגטר
 ואת-צרינו תבה רבוא פעמים בבה למען נשים אל-לבנו את-
 כג מוכה בשפסונו ואחרים ויגחל לרדמים בהשפסונו: לכן גם את-
 כד הפושעים המבלים בהכל חניהם ושרף ביד תועבותיהם: כי הם
 הרחיקו ללכת בדרךים עקלקלות בהשכם לאלים הנבזות בין
 כה החיות הנתעבות ונקצרים בסילים אחריו הקוב הקבו: לכן בעל-
 ולדים אין תבונה למו שלחה עליהם משפסוף ולעשותם לקלם:
 כו-כוהם לא שט לענש קלסה ויסקרם אלהים במשפט צדק: כי
 נשפטו באלה אשר חשבו אותם לאלהים ועליהם נקדו בתלאתם
 הקה ראוי ויבירו את-אלהי אמת אשר מאנו לדעתו מראש ולכן
 הגיעה צרתם למרום קצה:

יג אכן הבל בל-בני אדם מתבוננת נפשם אשר אין בהם דעת
 אלהים גם נבצר מהם להביר את-הנש על-פי מובותיו הנראות

בתשובה, מדוע נתן להם ארכה? – ועל זה בא התירוק: ה' עשה זאת, כדי לתת לעמו דוגמה
 של אהבת הבריות, וזולת זה הראה ה' במחיתו שיש בכלל תשובה וחגיגה לפושעים. –
 כב תרצה בתשובה פושעים. בדיוק: תתן תשובה לפושעים... לרעיון שבפס"ב השה י"א י' –
 כג-כו. חזרת הרעיון על עונש המצרים מזה כנגד מזה.

אחר הדיגריסיה על יחס ה' אל הכנענים ותורת המוסר שיוצא ממנו שב הסופר אל
 ט ענין מכת ערוב שהביא ה' על המצרים. – ענש קלסה. במה שה' ענש את המצרים בחיות
 נבזות שם אותם לענש ולקלס. את הרעיון נטל מן הפסוק: אשר התעללתי במצרים ושמות י"ב.
 כז הפעל התעללתי נמסר בע' כמו צחקתי (ἐμπέταξα), וכן פירש רש"י. – נשפטו באלה.
 רמז לשמות י"ב י"ב: ובכל אלהי מצרים אעשה שפטים. – ראוי ויכירו. שם ח' י"ח ועוד. –
 ולכן הגיעה צרתם. לפני המלים האלה יש להשלים: ובכל זאת לא שמעו בקול ה', ולכן...

יג א-טו יו. על עבודת אלילים.

קטע זה מפסיק את הדרוש והמשכו הישר הוא ט"ו י"ח. –

א-ט. סכלות האנשים העובדים ליצורים ולא לאדון העולם.

מתכונת נפשו. ברא' ח' כ"א. טבת הרע היא לפי דעתו העדר חכמה, מה שמתאים
 להערכת החכמה בכל הספר כמקור כל הטוב. – היש. הפסוק אהיה אשר אהיה (שמות ג' י"ד)
 נמסר בע': ἐγώ εἰμι ὁ ὢν (=אנכי היש, הקיים, הנמצא). גם פילון מטעים תדיר את הרעיון.
 שאלהים נקרא יש. שאי אפשר ליחס לה' כל תואר ואין כל יכולת להשיג את עצמותו, ורק
 אפשר להביע את המשפט שה' יש ונמצא (פילון על שנויי השמות י"א, על המדות הטובות

ב קצנו ולא ישימו לב לדעת את האמן על-פי פעלותיו: אך אש
 או רוח או אור חולף או חוג הבוקרים או מים אדירים או
 ג מארות השמים חשבו לאלים שרי העולם: ואם על-יפעת הדברים
 האלה התענגו ונרמו כי אלהים הם: ותבוקני-נא כמה טוב מהם
 ד רבון המעשים אשר יוצר הנשי וקדם: ואם על-כחם ונבירתם
 ה ישתוקמו מן-הדברים האלה נעירו כמה יחזק מהם בוראם: הלא
 ו בנגד יפעת היצורים נכס המין יוצרם: אמנם קלון המעשים
 האלה מצער הוא ונתכן אשר-נם הם ידרשו את-אלהים ונתחצו
 ז למצא ואותו ויתעו: בעבור פיתורו ונתקרו במסעלותיו וישפטו
 ח למראה עיניהם אשר נאים הדברים הנראים: אוילם גם להם לא
 ט יקשר: כי אם-עמדה להם ביקתם לתכן את-העולם הנה מדיע לא
 י ימחרו למצא את-אדון המעשים: אכן אמללים כמה ומבטחם
 דברים אינרום חיים כמו הם קראו בשם אלהים למשעי ידי
 אדם וקב וקסח מלאכת מחשבת ותבנית סיה או אכן לא-תצלת
 יא מעשה יד משנות קדם: או אם-תרש עצים וקרת במשור נצר
 נוח לשלטל ויסצל כל-קלשתו מסביב בהשכל ובכשרון מלאכה
 יב ויטיב עשות כלי לצרכי חיו: ואת-הרסיסים הנזשרים בעבודתו
 יג יקח להכין אכל וישקע: ומן-הנותר מהם אשר לא-יצלח לכל-
 דבר יקח עץ מעקל מלא קשרים ונקאיעהו בכשרון מעשה ויעצבהו
 יד בקשיון חקבתו ויתארהו תבנית אדם: או יעשהו בדמות סיה נכה

רס"ה ועוד). - לדעת את האמן על פי פעולותיו. הכוונה אל המופת הקוסמולוגי
 למציאות אלהים. המופת הזה מצוי אצל חכמי הסטואה וחוזר ונשנה אצל פילון (השוה יוספוס
 נגד אפיון ב' קס"ו: ורק במעולותיו הוא ניכר לנו, אף כי לא נודע לנו עצם מהותו). -
 אש או רוח. בתיאולוגיה של חכמי הסטואה היו האלים סמלי היסודות, וכך מסמל היפאיקסוס
 את יסוד האש, הדיה את האור, וכו' (ע' ספרי על הבאור האליגורי 3. על הערצת היסודות
 אצל היוונים ע' גם פילון, על עשרת הדברות פרק י"ב). - פולחן הכוכבים ידוע גם מן
 התורה (דב' ד' י"ט) וגם מן המיתולוגיה היוונית (שמש - אפולון, ירח - דיאנה). - יוצר
 היס. ה' נקרא אבי היס' גם אצל פילון (על כלבול הלשונות ק"ג ועוד). ו' יוספוס נגד
 אפיון ב' קס"ו: והוא נעלה ביפו על כל דמות בת-חלוק. - גם הם ידרשו את אלהים.
 המקום הזה איננו היתירי בספרות היהודית מתקופה זו ללמד זכות על עובדי אלילים בשל
 רצונם הטוב (ע' גם אגרת אריסטיאס ט"ז: היוונים מעריצים את אלהי ישראל בשם זיגוס). -
 י-יט. גדולה ממנה בערות האנשים העובדים מעשי ידי אדם.

בתיאור הבא נשען הסופר על תיאור דומה ביסע' מ"ד ט' ואילך ורמ' ו' כ"ח-ל'.
 גם לשונות בודדים לקוחים משם. -
 מעשה יד משנות קדם. בדיוק: מעשה יד קדומה. - בדמות חיה גבוהה.

וַיִּמְשְׁחוּהוּ בַשֶּׁשֶׁר וּבַשָּׂרָק וְאָדָם עֹרֹו וְכָל־בָּתָם בַּצָּבֶע וְכִסְהָ:
 וַיַּעֲשֶׂה־לוֹ מִשְׁכָּן נָאָה לְשִׁמּוֹ וַיַּעֲמִידֵהוּ אֶל־הַקִּיר וּבִבְרָזָל וַיַּחֲקֶהוּ:
 כִּי־יִדְאָג לוֹ לְבַל־יָמוּט בְּדַעְתּוֹ כִּי־קָצְרָה יָדוֹ מִהוֹשִׁיעַ לוֹ הָלָא
 סָכַל הוּא וְעֹנָה יִדְרֹשׁ: בְּעַד קִנְיָו וַיִּתְּסַלֵּל בְּעַד אִשְׁתּוֹ וּבְקִיּוֹ וְלֹא
 יָבוֹשׁ לְדַבֵּר אֶל־אֵין בּוֹ רוּחַ חַיִּים וְעַל הַבְּרִיאוֹת וַיַּחֲסֹן אֶל־הַחֶלֶשׁ:
 חַיִּים וְכִשָּׁשׁ מֵאֵת הַמֶּת עֹנָה וַיִּשְׁאַל בְּמַחֲנֵנִים מִמֶּדֶל עֲצוֹת וַיַּחֲלֹם
 דְּרָכּוֹ מֵאֲשֶׁר בְּרִנְלָיו לָקַח בַּל־יִזְכָּל: וְלֹא־יִכָּפַח בְּנִדְּיוֹ וְקָרָא לְתַת־
 לוֹ פֶּחַ בְּמִשְׁלַח יָדוֹ וּבִמְשָׁלָתוֹ וְלַעֲשׂוֹת חֵיל בְּיָגִיעַ בְּשִׁינִי:
 וַיֵּשׁ אֲשֶׁר וַיַּחֲבֹנֵן אִישׁ לְקִסֵּעַ בָּיָם וְלַעֲבֹר דֶּרֶךְ גָּלִים סוֹאֲנִים
 וַיִּשְׁנֵעַ לַעֲץ רָקֹב מִן־הָאֵנָה אֲשֶׁר תִּשְׁאַהֲוּ: כִּי אוֹתָהּ הִמְצִיָּאה
 הַמֶּדֶת רְכוּשׁ וְהַקֶּרֶשׁ בָּנָה אוֹתָהּ בְּתַקְמָתָהּ: אֵךְ אוֹתָהּ אָבִינוּ בְּהַשְׁתַּחֲתָהּ
 תּוֹלִידָנָה כִּי־נִתְּתָה בָיָם דֶּרֶךְ וּבְגָלִים נְתִיבָה בְּמוֹתָהּ: לְהַרְאוֹת אֲשֶׁר
 תּוֹכַל לְהַצִּיל מִכָּל־עָדְרָהּ נָם אִם־יִרְדֹּא אִישׁ וּבָאֵנָה לְלֹא־תַקְמָה:
 וְאוֹתָהּ תִּסְמָךְ כִּי מִשְׁעָלִי תַקְמָתָהּ לֹא יִהְיֶה לְדִיק לָבֵן וַיִּקְרִיּוּ בְנֵי־
 אָדָם לַעֲץ קָל אֶת־נִשְׁאוֹתֶיהֶם וַיַּעֲבְדוּ בַתְּבָה בְּסֶטֶר הַיָּם וַיִּנְצְלוּ:
 נָם בְּהַשְׁמַד הַנְּסִילִים הַנְּאִיוִעִים מִקְרָם תַּקְנֹת סָבֵל בַּתְּבָה נִמְלָקָה
 וְהַשְׁאִירָה נֶרַע לְדִרוֹת עוֹלָם כִּי יִדְרֹעַ נִתְּנָה אוֹתָהּ: הֵן וְכִרְךְ הַעֵץ

הכוונה לפולחן תחיות ותבהמות אצל המצרים. זאת הוסיף הסופר על התיאור שבישע' מיד
 י"ט וירמ' ו', ששם מדובר בפירוש על תבנית איש (ישע' מ"ד י"ג). - בשש אנטיטיות יפות
 מבלים הוא את הרעיון על אפסות הפולחן של האלילים ובערות עובדיהם (ע' ישע' מ"ד
 י"ח כ"ג). -

א-יא. מעץ יצא טוב ורע: ספינה להפליג בים ופסלי אלילים.

א רָקֹב מִן הָאֵנָה. ערך ההפלות: רָקֹב יותר מן־הָאֵנָה. לפי י"ג י"ג לוקחים את החלק
 הגרוע לעבודת הפסל. נראה שכן הבין הסופר את הלשון ישע' מ"ד י"ז: שארית משמע
 שלא יצלה לשום דבר אחר. - חִמְדַּת רְכוּשׁ. רעיון ידוע מן הפילוסופיה הפופולרית
 של היוונים. ההפלה בספינה בלב ימים היא נגד הטבע ורק תאות הממון המציאה אותה. -
 ב בהשגחתך תולידנה. הכונה לחיבת נח כמו שמכח מפיו. - כִּי נִתְּתָה בָיָם דֶּרֶךְ.
 ד ישע' מ"ג ט"ז: הנותן בים דרך ובמים עזים נתיבה. - הָאִישׁ הַנֶּעֱדָר חֲכָמָה. הוא נח
 ח שלא היה לו כל נסיון בספנות. - וְאוֹתָהּ חֲסָצָה. הרעיון שההפלה בספינה מתאימה לרצון
 האלהים הרוצה שהחכמה תצא, כביכול, מן הכח אל הפועל, עמד בניגוד אל פ"ב. שם נאמר
 שכל ענין הספנות יסודה בתאות הממון, ובכן ראויה היא לגנאי. אמור מכאן, שבס"ב נמשך
 הסופר אחרי הדיאטריבה ודרוש מוסר=Διατριβή היוונית של הפילוסופיה הפופולרית (ע'
 י"ט בפי' שם) מבלי לשום לב שהשקפה זו אינה מתאימה למחלק רעיונותיו הוא. - הַנְּסִילִים
 הגאיונים. הנפילים היו בימי נח ונשמדו במבול (ברא' ו' ד'). - הֵן יִבְרָךְ הָעֵץ. כוונתו
 לעץ של חיבת נח. ולדעת גריטש (Gesch. III, 613) תוספת נוצרית היא שנתכוונה בעץ המבורך

ח אשר מקניו יקום צדק: וארור ופסל עין מעשה ירי אדם גם הוא
 וגם עושהו זה יען עשהו וזה כי בן-סלון הוא ובשם אלה וקנה:
 ט- כי הרשע ורשעתו תועבת ו: גם שניהם: על-כן המעשה ועושהו
 יא יתדו וישפטו: ולכן תבא סקודה גם על-אלילי הגוים כי מפעל
 אלהים היו לתועבה ומוקש לנפשות בני אדם וסח לרגלי אוילים:
 יב- כי ראשית זמה מזמת אלילים ומתוללם משחית נפש: כי מראשית
 יד לא היו ובל-יהיו לעד: הלא בסבלות בני-אדם באו לעולם ולכן
 טו יען וינו למהר קצם: הנה אב אכול באב על-בנו אשר נאסף
 שפתאם בלא-עתו עשה תבנית אדם מת מאז ועתה כאל יצריצו
 מז ולקתינו ישרך ולקבורו אספות סתרים וצערך ימים: כעבר זמן
 טז גבר המנהג הרע הזה וכתק נשמר: גם המושלים צו להשתחוות

לצלב ובצדיק - למשיח הנוצרי. - פ"ח מכיל פראמראסה וכאחת נימוק לרב' כ"ז ט"ו: ארור
 האיש אשר יעשה פסל ומסכה תועבת ה' מעשה ידי חרש. - המעשה ועושהו. לפי
 השערת מרגליות היה במקור העברי: הנעבד והעובד, והסופר הבין את הלשון הזה במובן
 של עבד-עשה, ובאמת הרעיון הוא שגם הפסל שעובדים לו וגם האיש העובד לפסל שניהם
 ארורים. ביאור זה אינו נכון כמו שהראה פרוידנטל (JQR, III [1891], 736). חוץ מזה, מרגליות
 הולך כמובן לשיטתו, שכל הספר נכתב במקורו עברית, ואינו מבחין בחלקיו השונים. -
 יא תבא סקודה גם על-אלילי הגוים. שמות י"ב י"ב: ובכל אלהי מצרים אעשה
 שפטים. והשוה מכילתא בוא א': ואין לך כל אימה ואומה שלוקה שאין אלהיה לוקה עמה. -
 מפעל אלהים. הוא העץ שנברא ע"י ה' לטובת האנושיות ולא לרעתה. -

יב-לא. ראשית הפולחן האלילי ותוצאותיו האיומות.

יב-ראשית זמה. הלשון לזנות אחרי אלילים ידוע מן התורה. - בפ"ג ט"ז מבואר
 מקור עבודת אלילים באופן דומה לתורת Euhemeros. סופר זה באר בספרו כתב קדש
 (ἱερὰ ἀναγωγή) שהאלים היו אנשים שנתאלחו ע"י נתיניהם בגלל החסדים המרובים
 שעשו לבני ארצם בחייהם. השקפה זו הידועה בשם אבהימריסמוס השפיעה כאן, ואף כי הוא
 נותן פירוש שונה קצת לצמיחת האלילות, בעיקר הדבר מסכים הוא לדעת אבהימרוס
 שהאלים אינם אלא אנשים שנתאלחו. - מראשית לא היו. כל' בראשונה לא היו
 אלים אלא אנשים. - גם המושלים. לדעתי מתחיל כאן ענין חדש, ולכן צינתי כאן סוף
 פסוק באופן אחר מבהוצאות השונות של הספר. - גריטץ (שם 611) ואחרים מפרשים פ"ז
 ואילך על ההערה האלהית שנתנו לקסרי רומי, אלה הם - לדעתם - השליטים הרחוקים
 הנזכרים בפסוק זה, שהיו ברומי וניתנו להם אותות הערצה בארצות המזרח הרחוקות. גריטץ
 מרחיק עוד ללכת וחושב שהמלך שתמונתו מיופה ע"י האמנים (פ"ט) והנערץ ע"י הרחוקים
 הוא קאיוס קאליגולה קיסר שדרש לעצמו פולחן אלהי והמצריים החניפו לו מאד עד שהעמידו
 פסיליו בבתי הכנסיות שבאלכסנדריה והציקו בזה מאד ליהודי העיר הזאת, כמו שמודיע
 פילון בס' המלאכות אל קאיוס. אולם אין פ"ח, המדבר על חריצות האמנים, מתאים לכך,
 שהרי דוקא מספרו של פילון ידוע שאנשי אלכסנדריה עשו את פסילי קאליגולה בחפזון רב
 ולקחו מן הבא בידם, כדי למצוא חן בעיני הקיסר מוכה-השגעון. ועוד, הרי כל הפולחן הזה

- יז לסמיליהם: כי האנשים אשר לא יכלו לכבדם שנים בגלל רחם מושבם תארו דמות מראהו במקדשים ונעשו תבנית המלך הנערץ
- יח נראה לעין למען הסניפו מרחוק במקרוב בנזר שאת: תריצות האמן הניעה את-לב האנשים אשר לא ידעוהו להתאושש בעבודה הזאת: ואולי הוא שאף למצא חן בעיני השליט ונתאמץ בהקמתו
- יט לנפות את-דמות תבניתו: ולבב הקמון נמשך אחרי נפשת המלאכה ויאמרו להעריץ (ובאל) את אשר באדם בברו מקרוב: והיתה זאת
- כ דפח יקיש לחיים אשר האנשים נהגו מפני שלחץ או מפני (נראת) שלטון עריצים ויקראו לאבנים ולעצים בשם המיוחד (ולוי לברוך): ותקטן בעיניהם לאחרונה לשנות ברשת אלהים והנה יתיו סני מלקמה נוראה בגלל בערותם וקרעות כאלה בשם שלום וקראו:
- כז הן נערכו עצרת דוים לרצח ולדים או אספות סתרים עין לא שנסתן או כרות שוכבים על-פי מנהגים ודלים: ועל-שקרת סניקם וסקרת נשיהם לא ישמרו עוד איש את-רעהו בצדנה ונרג או
- כח יציק לו בטמאו את-ראשתו: בקלם באהר תמשל (ומאות) דם ורצה נגכה ומרמה משחת מעל מהומה שבושת שוא לחץ צדיקים:
- כט שכתת טובה שקוע נששות חלופי המשקב הרם משקחה גאון וזוללות: כי עבודת אלילים שמותיהם הם מלחמכיר ראשית הרעה
- ל (היא) סקתה ותכליתה: או ושתנשי בעליצותם או ינקאו סרה או
- מ סני עול יתיו או ושבנו לשקר בשחזותם: כי ושימו מבטחם באלילים אין רוח חיים כמו ולא יגורו מרע אם-לשקר ושבנו:

של קאיוס לא נמשך אלא כשנתיים (38-39 לסה"נ) ובודאי לא הספיקו לעשות פסילים מתוקנים ומשוכללים כמו שמתואר כאן. חוץ מזה לא היה הסופר נמנע מהזכיר ענין העמדת פסל בבית המקדש שצוה קאיוס, ובאמת טוב יותר ליחס כל האמור כאן לתלמיים שעשו את פולחן השליט לחובה על כל נתיניו. בפולחן זה השתתפו גם הרחוקים, היינו הקרתגים שגרו ברחוק מקום מן העיר הראשה אלכסנדריה, וגם הקרובים דיירי המקומות הקרובים והארצות הסמוכות שנמצאו ברשות התלמיים. — מקרוב, כלו' קודם שהיה לשליט, — בשם המיוחד, כך מתרגם באכיר (Aelt. Terminol. d. jud. Schriftausl. 71) את הלשון *ἄνομα ἀνομιώνητος*, — חיי מלחמה... בשם שלום יקראו. בלשונות דומים לזה מתאר פילון את התוצאות הנוראות של עבודה זרה: כי כל מעשי המלחמה נעשים בעת השלום, חומסים וגוזלים, שובים, שוללים, הורסים, עושקים, פוצעים, מענים, מעליבים, רוצחים בצדיה והורגים בגלוי וכו' (על בלבול הלשונות מ"ז). נראה שפילון חקה לסופר זה. — שמותיהם הם מלהזכיר, או: ימחו שמותיהם. גם התרגום הלטיני של המלה *ἀνομιώνητος* הוא: infandum, משמע שאסור לבטא את שמותיהם בפה (ע' שמות כ"ג י"ב):

ל אָמַנָם עַל-שְׁתֵּימָם בְּצֹדֶק וְשִׁסְמוּ עַל-חֲשָׁבָם רַע עַל-יְיָ בְּהִתְמַקְרָם
לֹא לְאֵלִילִים וְעַל-הַשִּׁבְעָם בְּמִרְמָה לְשַׁקֵּר לְבוֹזֹת כְּלִי-קֹדֶשׁ: וְלֹא כֹחַ
אֱלֹהִים אֲשֶׁר נִשְׁבְּעוּ בָּם אֶדְ הַנֶּעֱשָׂו הַנוֹעֵד לְפִשׁוּשֵׁים יִרְדֹּף תָּמִיד
אֲחֵרֵי עֹן הַרְשָׁעִים:

טו וְאַתָּה אֱלֹהֵינוּ טוֹב וְנֶאֱמָן אֶרֶץ אֲפִים וּבְרַחֲמִים תִּכְלָכֵל הַכֹּל:
ב וְאַתָּה בִּי-נִחָמָא לָךְ אָנְחֵנוּ בִּי נָדַע אֶת-עֲוֹן אָמַנָם לֹא-נִחָמָא בְּרַעֲמֵנוּ
ג אֲשֶׁר לִקְנִינָה נִחָשֵׁב: בִּי הִכָּר אֹתָךְ צֹדֶק תָּמִים וְדַעַת עֲוֹן שֶׁרֶשׁ
ד אֶל-מֹת: בִּי לֹא תִתְּנָה אוֹתָנוּ מִזִּמָּה אֲנָשִׁים דָּעִים וְלֹא הִבְלִי
ה עֲבוֹדַת הַצִּזְרִים תִּבְנִית מְשֻׁחָה בְּשָׁלָל צָבָעִים: אֲשֶׁר מִרְאָה יָבִיא
ו כְּסִילִים לְקַלּוֹן בִּי נִחָשֵׁק בְּצֹלָם תְּמוּנָה מִתָּה אֵין רוּחַ בְּאַפּוֹ: תִּקְנָה
ז קֹואַת וְאַתָּה לְאוֹהֲבֵי רַשָּׁע לַעֲשׂוֹי וְהַפְסִילִים לְחִישָׁקֵיהֶם וּלְעוֹבְדֵיהֶם:
ח בִּי יוֹצֵר חֶרֶשׁ יִינַע לְלוֹשׁ טִימָה רַךְ וְיִיצֵר לָנוּ כְּלִי-שֶׁרֶת אָמַנָם
ט מִחֲמַד אֲחֵד וְעֲשֵׂה חֲסָדִים לְשֶׁרֶת-בָּם לְצִרְכֵּים מְהוּרִים וּלְכִלְדָּדָר
כָּלִיתִי מְהוּר לְלֹא-הִבְדִּיל עַל-צִדָּק כְּלִי-אֲחֵד מִהֶם: נִחְדָּע מִשְׁפָּט
ח הַיּוֹצֵר: וְגַם יִינַע לְדִיק לְקַרֵּץ אֱלִיל הִכָּל מִן-הַחֲמַד הֵנָּה וְהוּא נוֹלֵד
ט מִקְרִיב מִן-הָאֲדָמָה וְאַחֲרֵי זֶמַן מֵצֵר יָשׁוּב אֵלֶיהָ אֲשֶׁר מִמֶּנָּה לְקַח
כ בִּי יֵשׁוּ מִמֶּנּוּ סִקְדוֹן נִשְׁשׁוּ: וְלֹא יִדָּאג בִּי הֵנּוּ הוֹלֵךְ לְמוֹת וְכִי
קִצְרִים מִיָּו אֶדְ יִתְּחַדָּה בְּרוּקָצִי זָהָב וּבִצּוֹרָסִי כֶּסֶף וְעֲשֵׂה כְּמַעֲשֵׂה
י תִרְשִׁי נִחָשֶׁת וּלְכָבוֹד וְנִחָשְׁבִּי-לִי בִּי יֵצֵר דְּבָרֵי תְהוֹ: לְקַבּוּ לְבִי-

וְשֵׁם אֱלֹהִים אַחֲרִים לֹא תוֹכִירוּ לֹא יִשְׁמַע עַל מִיָּךְ. - עַל חֲשָׁבָם רַע עַל-יְיָ. פִּסּוֹק
זֶה יִכּוֹל לִשְׁמַשׁ בִּיאוֹר לֹא א'.

טו א-ה. ה' אֶרֶץ אֲפִים לְמַאֲמִינִים בּוּ גַם אִם יִחְסָא.

ו אף כִּי נִחָמָא לָךְ אֲנַחְנוּ. כִּיּוֹצֵא בִזָּה מַצִּינוּ בַּפִּסְקִיתָא דְרַ"כ (הוצ') בּוֹבֵר
קכ"ח ב'): אִמַר מִשָּׁה לְפָנֵי הַקְּבִיָּה. רַבּוּנוּ שֶׁל עוֹלָם... בֵּין חֲטָאִין בֵּין זִכָּאִין דִּידָךְ אֵינוֹן.
דְּכַתִּיב וְהֵם עִמָּךְ וְנִחַלְתָּךְ. - וְדַעַת עֲוֹן. פְּעָמִים אַחְדוֹת מוֹדַעַת בַּסֵּפֶר (ע' לְמַשָּׁל, ג' ט')
עַרְךְ הַכֹּרֶת הָאֵמֶת כִּיסוֹד הָאֲמוּנָה, עַל דֶּרֶךְ: הַשְׁכֵּל וְיִדְוֹעַ אוֹתִי (רמ' ט' כ"ג). - יִחָשֵׁק
בְּצֹלָם. הַלֹּמֶס מַחֲלִים שְׁבַמְלִים אֱלֹהִים כָּלִיל בְּלִי טַפֵּס (ו) רַמּוֹ לֵאגִידָה הַיּוֹנִינִית עַל פִּיגְמָאֲלִיוֹן
מֶלֶךְ אֵי קַפְרִיסִין שֶׁהָתָהָב בְּצִלְמָה שֶׁל הָאֱלִילִה אֲפִרּוּדִיטָה. אוֹלָם ע' יִיד כ'. וְנִרְאָה שֶׁהַחֲשֵׁק
הָאֲמוֹר בַּפִּסּוֹק זֶה וּבַסִּמּוֹךְ מִשְׁמַעוֹ סִיפּוֹק הוּא הַיּוֹפִי, וְלֹא יוֹתֵר. -

ז-י. תִּאֲוֹר מַעֲשֵׂה הַפִּסָּל.

הַרְעִיּוֹן כָּאֵן דּוֹמָה לְרַעֲיוֹן שֶׁל יִיג יִיב וְאֵילָךְ. - וְהוּא נוֹלֵד. בְּרֹא' יִיג יִיט. -
פִּקְדוֹן נִפְשׁוֹ. תִּיאוֹר נִפְשׁ הָאָדָם כַּפִּקְדוֹן מֵאֵת הָאֱלֹהִים יִדְוֹעַ גַּם מִדְּבָרֵי רוּל. הַשּׁוֹה
הַמַּעֲשֵׂה בְּבִרְוִיָּה אֵשֶׁת ר' מֵאִיר שְׁמַחַו לֵה שְׁנֵי בָנִים בְּיוֹם אֶחָד וְנִיחָמָה לִר' מֵאִיר בַּעֲלָהּ
בַּהֲשׁוּתָהּ אֵת הַחַיִּים לַפִּקְדוֹן שְׁצִירִכִּים לְחַשִּׁיב אוֹתוֹ בְּכָל זֶמַן בְּלִי תְלוּנָה לְבַעַל הַפִּקְדוֹן אִם
יִרְשָׁהוּ (וּלְקוֹט מִשְׁלִי תַחֲסִיד). - לִבְבוּ לִב-אֲפֹר. הַשּׁוֹה תְּרַגּוֹם הַע' לִישַׁע' מִיִּד כ':

יא אשר ותקנתו מעשר נקלה וסניו מדמן נבונים: כי לא יבדע את-
 יב יוצרו אשר נשחטבו נפש פועלת וישח באשיו נשמת חיים: אמן
 הוא נחשב את-היטתו למשחק וסניו למרפלת מעשיר איש כר
 יג יאמר לבצע בצע שומה עלינו מכל-מקום גם מן-מקום רע: איש
 אשר קנה דע יותר מכל-האנשים כי פושע הוא בעשתו מחמר
 יד עשר פלים וקסילים נוחים להשבר: וקלם נקעים מדעת ונקלים
 טו מנפש עולל והם אויבי עמך ובו ידעו: כי כל-אלילי הנזים לאלהים
 נחשבו אשר אין להם עינים לראות ואף לשא-הרום ואננים לשמע
 טז ואצבעות ידים למשש ולרגליהם אין כח ללכת: הלא אדם עשם
 ואשר רוח הקודש אתו וצדק ואין בלם איש לעשות אלהים אשר נדמה
 יז אליו: בהיותו בן-התמותה ועשה ואליל מת בקר רשע הלא מוב הוא
 יח מאשר יצריך כי הוא מי והמה לא ויחיו לעד: גם-יושתחו לחיות
 יט הנבזות מקלן ואין בין כל-האחרות משלן לכצרות: גם הסרות גפי הן
 ואין בהן חסך באשר במראה החיות אכן רחמו מתהלת יי ומברכתו:
 טז לכן בעדק נשפטו בדבר אשר ידו וינקרו בבזמן רמשים:
 כ תחת ענש זה עשיית הקודש עם-עמך ותמן להם למתנה את-

א רועה אפר לב הותל הטהו במלים דע אפר לבם וגו'. - נשף... ויפח. במקור:
 ἔμψυοντα—ἐμψύοντα, וזה מתאים לשתי הגירסאות שבתרגום הע' לבראשית ב'
 ז: ויפח באשיו נשמת חיים. מכאן ראיה, שבימי הסופר כבר היו חלופי גירסאות בתרגום
 יב העתיק הזה (השוה גרסנו 155). - חיתנו למשחק. השקפת-עולם יוונית: - וחינו
 למרכלת. המפרשים מביאים את המאמר של פיתגורס אצל ציצירון (Tusc. V, 359) ודיוגניס
 איש לאירטה (Diogenes Laertius VIII, 1,6) שהשוה את העולם הזה ליום השוק. - לב צוע
 בצע... מכל מקום. השה מאמרו של תוראציוס (Epist. I, 65): Si possis rem facias rem. וזרי מוטב) -
 טו ואם לאו, מכל מקום-רכוש! - אין להם עינים. פראפאסה של תהל' קט'ו ו' ואילך. -
 טז הפקד אתו. מאת אלהים. ע' בפ' לפ'ח. והשוה תהל' קיד כ"ט. - אשר ידמה אליו.
 יז ישע' מ' כ"ה. מ' ה'. - הלא טוב הוא. ע' י"ג י"ז-י"ח. -

טו יח-יט. המשך הדרוש על יציאת מצרים.

טו יח-טז. כנגד מכת ערוב של המצרים במצרים שלח ה' לבני ישראל שלו במדבר.

יח-יט לחיות הנבזות. הם השקצים והרמשים שהמצרים עברו להם (י"א ט"ו). - אכן
 רחוק החיות הנבזות. - מתהלת ה' ומברכתו. המפרשים נדחקים בפסוק זה, כי לא
 נודע משום מקום שה' קלל או מנע את הברכה מחיות אלה. חזק מן הנחש שה' קלל אותו
 (ברא' ג' י"ד). וע' השערת גרסנו (154) שלפני הסופר היה דרוש שלפיו גם החיות האחרות
 הנעבדות ע"י אומות העולם היו בכלל הקללה של הנחש. על כל פנים, וכו' גם החיות האלה
 (שרצים, צפרדע, ואפילו נחש) לתהלת ה' בפרק שירה. -

טז-כ בדבר אשר ידו. ע' י"א ט"ז ובפ'י. - תחת ענש זה עשית חסד. מיתוח

ג השליו מטעמים חדשים למלא תאונתם: למען אשר אלה ירעבו לקוון
 ויקוצו בתאונתם העזה למראה המשלמת הגרה ואלה כמעט החלו
 ד לסבל חסר והנה מטעמים חדשים היו להם למנה: הן בצדק בא
 על-העריצים האלה מחסור נזרא ואלה אף הראו לדעת איבדה
 ה נפשמו צרימו: וכן באשר נגעה גם בהם חמת חיות אומה ונפשכום
 ו נחשים עקלקלים ונמותו לא קם אסף עד-תכלית: רק למצער
 נבדלו למען יקחו בירעל-פן אות וישע הנה עמם לזכרון מצות
 ז תורתך: כי בהביט אליו איש וינשע לא בלח הדבר הנראה (נצל)
 ח אך בכתף מושיע לכל: וקזאת הראית לזרינו כי אתה הפודה
 ט מקל-צרה: הלא הנה מתו בקשר אותם ארבה ונבוכים ותרוסה
 י בלי-מצאה לנשונתם כי להם זאת להשפט בקמו אלה: ולקניה
 גם שני תנינים וסמקם לא תוכלנה כי רחמיה לקניהם וכלכונ
 יא ונרפאום: הן למען יקרו דבריה נשכו ועד מהרה נרפאו לכל-
 יב יסלו בתהם הנשנה ולא נמוש מהם חסדך: כי לא עשב ולא מזור

הרעיון של ההקבלה בין מדת פורענות לרשעים ומדת טובה לצדיקים. – השלו. שמות ט"ז
 י"ג. למלא תאונתם. בדיוק: לחמדת תאונתם. – בתאונת העזה. בדיוק: בתאונת
 ההכרתית. – ההקבלה בין מכת הרמשים (צפרדע כנים וערוב) ובין תשועת הצדיקים ע"י
 השליו היא רחוקה ומלאכותית מאד. שאיפת הסופר להראות מצד אחד שעונש המצרים היה
 מדה כנגד מדה, ומצד שני שתשועת ישראל היתה בו בדבר שלקו המצרים, הביאה לידי
 ביאורים דחוקים. – ויקוצו בתאונתם. ע' שמות ז' כ"ח, שהצפרדעים עלו בתנורים
 ובמשארות. לזה מתכוון, כנראה, הסופר ור"ל שמראה הבריות הנבזות במקום הכנת לחם וכל
 מזון הביאם לידי בחילה בכל מאל. – והנה מטעמים חדשים. אע"פ שמעשה השליו
 היה במדבר ומכת הרמשים במצרים ואין ביניהם תקבלת זמנית, אבל הוא נאחז בדמיון קל
 כדי להראות את אמתות הכלל, שמדת טובה לצדיקים היא דוגמת מדת פורענות לרשעים. –

ה-י"ה. אמנם גם בני ישראל סבלו מרמשים (נחשים) במדבר אבל רק לשם נסיון.

הוא מפתח את הרעיון שנרמז י"א י' (כי אותם נסית כאב מוכיח וכו'): אם גם בני
 ישראל סבלו, הרי זה נמשך רק זמן קצר והיסורים לא באו אלא כדי לנסות את העם. –
 י' ען כאשר נגעה. עוד דוגמה ליסוריהם של ישראל שהיו קלים ביחס לצרות המצריים.
 בסבל ישראל היה רק רמז ליסורי שונאיהם (ד'). – וינשכום נחשים. במד' כ"א ו'. –
 אות ישע. שם ט"ח: עשה לך שרף ושים אותו על גם והיה כל הנשך וראה אותו וחי
 (על הבטי את ישע – σῦμβολον σωτηρίας ע' ספרי על הביאור האליגורי 13). – לא
 בכח הדבר הנראה. השהה משנה ר"ה ג' ח': וכי נחש ממית או נחש מחיה, אלא בומן
 שישראל מסתכלין כלפי מעלה ומשעבדין את לבם לאביהם שבשמים היו מרפאים. והו
 המכוון גם כאן. – הנה מתו בנשך אותם ארבה. אצל מכת ארבה כתוב ויסר
 מעלי רק את ומות הזה (שמות י' י"ז). והלשון המות הזה נאמר באמת רק דרך גזמא. –

יג רשאים אך דברך וז' הרופא הבל: כי בדרך הסוים והקנות ותוריד
יד אל-שערי שאול ותעל: ואדם כי-יגמית ורעהו ברשעתו הרוח
טו הניצא לא ישוב ואין מתיר נפש נאקסה: אמנם להמלט מכסף
טז ובלת און: והורים אשר אמרו לא ידענוה בן-דוד ענה נקענו מנשם
יז משנה מברך ומקטור סוהת נרדפו ויהיו למאכלת אש: והנה הסלא
והלא אשר פה האש נבר בתוך-המים המכבים הכל כי-תכל
יח ומלואה תלחם לצדיקים: ויש אשר שקטה הלהקה לבלתי שרף
את-הקרב השלוח ברשעים את-המה קראו בעיניהם כי משפט וז'
יט נרדפם: ויש אשר תתלקח בתוך-המים ותחזק מלח האש לקשר
כ צאצאי הארץ הנקסה: ותחת זאת האכלת את-עמך לחם אבירים
ודגן לצידה המשרת למו מן-השמים ללא-עמל אשר יביל כל-
כא מערנים ויגרב בקל-המשעמים: כי שכינתך הודיעה טובה לנדיך
כב בדברך (ותלחם) לבל אשר-יחפץ האיש לעשות ברצון לוקמו: שלג
וקרח עמדו בפני האש ולא נמסו למען ידעו כי [רק] את-יכול
האויב תבער האש אשר תיקר בתוך-הברך ותברק בתוך-הנשם:

יג-יג דברך הרופא הכל. תהל' קיז כ': ישלח דברו וירסאם. - ותוריד אל שערי שאול
יד ותעל. ש"א ב' ו'. - ואין מתיר. ללשון זה ע' בפ' ב' א'.

טו-כט. ככת ברך למצרים וברכת המן לישראל.

טז לא ידענוך. שמות ה' ב'. - מגשם משנה מברך וממטר. שמות ט' כ"ג
וימטר ה' ברד. תהל' ק"ה ל"ב: ויתן גשמייהם ברד. כזה עשה כאן גשם ברד ומטר. כבר
הגשם והברד כשהם לעצמם הם משונים בארץ מצרים (דב' י"א י'). וזוהו מרגיש גם פילון
יח (חיי משה א' קי"ח). - והנה הפלא ופלא. אם הברד כשהוא לעצמו היה נס במצרים,
הרי האש המתלקחת בתוך המים היא זרות כפולה (מפירושו של וויזל). את הזרות הכפולה
מרגיש גם פילון (לעיל). הנס הכפול מוטעם במדרש שמיר י"ב: ויהי ברד ואש מתלקחת
בתוך הברד. נס בתוך נס. - כה האש גבר בתוך המים. שמות ט' כ"ד. - תבל
ומלואה תלחם לצדיקים. ע' ה' י"ז ובפ'. - לבלתי שרף את-הערוב.
יח מרוב חריפות הוא בא לידי טעות, שהרי המכות לא שמשו בערבוביה, ולפני כוא מכת ברד
נעלמו הצפרדעים (שמות ח' ז') והערוב (שם כ"ז, וע') לעיל י"ט כ"א. - ותחת זאת. הצד
כ השוה שבין הברד והמן שניהם ירדו מן השמים. וזהו דרוש דחוק. חוץ מזה אין הקבלה
זמנית, שהרי מכת ברד היתה במצרים והמן במדבר (ע' בפ' לפ"ג). - לחם אבירים.
כא תהל' ע"ח כ"ה. - שכינתך. המלה היוונית *ἐπιστάτης* נתבארה ע"י המפרשים בכמה פנים,
וענינה הוא כמו: עצמות, מחות, טבע, מכיון שהעצמות האלהיות מתגלה כאן כלפי חוץ,
תרגמתי: שכינה, באין מלה עברית עתיקה אחרת מקבילה יותר לביטוי היווני. - לכל אשר
יחפץ האיש. ע' יומא ע"ה א': המן כל זמן שישראל אוכלין אותו מוצאין בו כמות
כב סעמים. - שלג וקרח. זה המן, הוא מסמן אותו כך מפני מראהו הלבן (שמות ט"ז ל"א)
והמסו כשלג בעלות השמש (שם כ"א, וע') י"ט כ"א: עינו כעין הקרח. השוה גם שמות ט"ז

כג-כד אֵלֶם לַמֶּעַן הַחַיִּים וְשָׂרִים הָאֵשׁ כַּחַה נָשָׂת: בִּי כָל-צֹר וְעֹמֶד
 לְשָׂרָת אוֹתָהּ יוֹצְרָהּ שָׁמָּה וְנִבְרָה כְּחוֹ לְשָׂר רָשָׁעִים וְשָׁמָּה וְנִבְרָה
 כה לְהַיִּסֵּב עַם-הַבְּיָשִׁים בָּרָ: לְכֹן הַסֵּף וְהַלָּחֶם נָם אֵז לְשָׂרָת אֶת-
 כו קְדִיבוֹתָהּ הַמִּחְנָה הַכֹּל בַּחֲסֵן כָּל-שׂוֹאֵל: לַמֶּעַן וְלִמְרוּ בְּנֵיהָ אֲשֶׁר
 אֶהְיֶה וְ בִי לֹא הַתְּבוֹאוֹת לְמִינֵיהֶן תִּמְצִיגָה אֶת-הָאָדָם בִּי אִם-
 כז דְּבָרָהּ וְשָׂמָּה כָּל-הַמְּאֻמִּים בָּרָ: בִּי אֲשֶׁר לֹא-אֶבֶל בָּאֵשׁ בַּמַּעַם
 כח נָחֵם מִקֶּרֶן שָׁמָּה קָלָה וְנָחֵם: לְהַיִּדִיעַ בִּי נֶאֱוָה לְהַקְדִּים וּלְהוֹדוֹת
 כט לָהּ לִסְנִי וְעֲלוֹתוֹ הַשָּׁמֶשׁ וּלְשֹׁמֵר שְׁנֵיהָ בְּזֶרֶם הָאוֹר: בִּי תִקְוָה אִישׁ
 לֹא-יִבְרָ מוֹקֵה בַּכֶּסֶד תִּרְחַ אֲשֶׁר-יִמָּס וְתִמְוֹג בְּמִים אֵין חֲסֵן בָּם:
 יז הֵן גְּדוֹלִים מִשְׁשָׁףִי וְאֵין חֶקֶר לְמֹ עַל-כֵּן תִּתְּצִיגָה נִשְׁוֹת
 ב נִבְעָרוֹת: בִּירְשָׁעִים חָשְׁבוּ לְרִדּוֹת בְּגוֹי קְרוֹשׁ וְאִסִּירִי חֹשֶׁךְ וּבְלֹא-אִי
 ג לִילָה אֶרֶץ בְּקִמְיָהֶם וְשָׁכְבוּ אֲשֶׁר נִדְּחוּ מֵאֵת הַשְּׁנִיחָת נִצַּח: הֵם
 ד אֲמָרוּ לְהַסְתֵּר בַּמַּשְׁשָׁכִי מִשְׁעִיָּהֶם בְּחִבּוּן הַנִּשְׁנָה לִלָּא אוֹר וְהִנֵּה
 נִסְתָּרוּ בִּירְנִקְהֵלוּ מֵאֵד וּמִחֹזֶן שָׁוָה הִסְתָּרוּ: נָם הַמַּחְבֵּא אֲשֶׁר בּוֹ
 נִסְתָּרוּ לֹא נִצָּרָם לְכַסֵּחַ וְקוֹלוֹת מִבְּהִילִים הָמּוּ בְּקִיבָם וּמִחֹזֹת
 ה בְּלָחוֹת נוֹגִים נִרְאוּ לְמֹ וּמִנִּיהֶם אִיקָה: וְכָל-אֵשׁ לֹא עֲצָרָה כֹחַ

י"ד). - האש כחה נשת. המן לא נמס, אם נלקט לפני עלות השמש וע' בפ' לפכ"ח). -
 לא התבואות למיניהן, דב' ח' ג'. - כאן שינה בדרך פראפראסה: לא על הלחם כי
 אם על מוצא פי ה', ור"ל שרק דבר ה' הוא המחיה את הכל. טילון הרחיק עוד ללכת
 ודרש באופן אליגורי שהמן הוא סמל למאמר האלהי (ביאורים אליגוריים ב' פ"ח). - וגמס.
 שמות סיו כ"א. - להקדים ולהודות. המנהג הזה להתפלל לפני עלות השמש היה
 מקובל בין האיסיים, אבל לא רק אצלם. השה ברכות ט' ב': ותיקין היו גומרין אותה עם הנץ
 החמה. - לדעת הסופר נאמר הפסוק וחס השמש ונמס על מן סתם, שהיו צריכים ללקוט
 אותו לפני זריחת החמה ואז היה משתמר, ואם נלקט אח"כ נמס בטל. ומכאן הוא מוציא
 תורת מוסר שצריך אדם להודו ולהתפלל לה' לפני הנץ החמה. מקום זה הוא אפייני לשיטת
 הדרוש של הסופר.

יז-א-יח. מכת חשך למצרים ועמוד אש לישראל.

גדולים משפטיך ואין חקר למו. תהלי' ליו ו': משפטיך תהום רבה. -
 רשעים חשבו לרדות. ובכן שוב מדה כנגד מדה, שהמצרים שאפו לשעבד את
 ישראל ולאסור אותם והם עצמם היו אסירי חשך. כוונתו נעלמה מעיני המפרשים השונים
 וע' תנחומא בוכר בוא אות ה': הם חשבו לאסור אותם בבית האסורים הביא הקב"ה
 עליהם חשך). - במה שכי פשעיהם. השה ישע' כ"ט ט"ו. החשך שבא על המצרים
 היה לפי זה סמל מעשיהם החשוכים. אפשר שכוונתו למסתורין של האליליים שבהן נעשו
 מעשי תועבה, כמו שמצינו בהרבה מקומות בספר זה וע' שמ"ר י"ד: הרשעים שנאמר והיה
 במחשך מעשיהם, למיכך הקב"ה מכסה עליהם את התהום שהוא חשך). - התיאור המבהיל
 שבמכת חשך שבס"ד ואילך הוא של הסופר, אע"פ שמצינו לו גם רמז במדרש (שמ"ר שם):

לְהַאֲדֹר וּלְתַבֹּת בּוֹכֵב־אֹדֶר דָּמוּ מִהַיּוֹת חֲשֵׁכֶת לִיל־חֲמָדִים זֶה:
 אֶד נִרְאָה לָהֶם מוֹקֵד מְלֹא־אִימָה אִישׁ לֹא הִעָלְהוּ וְנִקְבְּעוּ מִסָּנִי
 הַמִּתְנוּה הַהוּא מַעֲרָם לֹא רָאוּהוּ וַחֲשָׁבוּ אֶת־הַמֶּרְאֶה לְרַעַה גְדוֹלָה:
 ז-ח טַעֲלִילִי קִסְמִיהֶם חָדְלוּ וְנִאֲזוּת חֲדָמָתָם וְנִלְתָה חֲרָשָׁתָה: כִּי הָאֲנָשִׁים
 אֲשֶׁר הִבְשִׁיחוּ לְגֶרֶשׁ מִנָּשׁ חוֹלָה בְּעִתָּהּ וּבְלָקָהּ זֶם הָמָה חָלוּ
 מֵאִימָה נִלְעָנָה: זֶם בְּאִי־מִתְנוּה אִימִים מִבְּעִיתָם מוֹחֵל רָמָשִׁים וּמִלְחָשׁ
 י נְחָשִׁים חָדְדוּ: וְיִנְעוּ מִפֶּחַד וּמִאֲנוּ לְהַבִּישׁ בַּחֲשָׁךְ אֵין מִסְלָם מִמֶּנּוּ:
 יא כִּי־חֲרָשָׁה מוֹנֶת לֵב מִתְכַּוְּנָה וְסִיָּה יַעֲדִי עָלֶיהָ לְחֲרָשִׁיָּהּ וְנַעַן
 יב אֲשֶׁר מוֹסֵר כְּלִימָתָהּ תִּיִקְנָה צְרוּמָתָהּ חֲמִיד מֵרָשׁ תִּחְנוּה: חֲלֹא
 יג אֵין מִפֶּחַד כִּי אִם־הָרָשׁ מִתְחַבֹּלוֹת הַמִּתְשַׁבָּה: וְאִם יִקְטֵן הַבְּשִׁחוֹן
 בְּלֵב הָאָדָם מִבּוֹכָתוֹ תַּחֲשֹׁב לְרַעַה גְדוֹלָה מִן־הַסָּבָה אֲשֶׁר הוּא
 יד שָׂרֵשׁ הַנֶּעֱרָה: וְכָל־הָאֲנָשִׁים יִשְׁנֻ אֶת־שִׁנָּתָם בְּלִילָה חֲדָל־אוֹנִים
 טו מֵאֵין כְּמוֹהוּ אֲשֶׁר יִצָּא מִנְּרָמִי שְׁאוֹל אֵין־אוֹנִים: אֵלֶּה שׁוֹמְטוֹ אָנָּה
 וְאָנָּה מֵאִמַּת הַבְּלָהוֹת וְאֵלֶּה חֲמוּ בְּהִנָּאשׁ נִשְׁשֵׁם מִתְקַנָּה כִּי סִחַר
 מו סְתָאִם וְשׁוֹאֵר כְּאוּ עֲלִיהֶם: אַחֲרֵי־כֵן נָסַל כְּל־אִישׁ וְאִישׁ אֶרְצָה
 יז בְּאֲשֶׁר הוּא־שָׁם וַיַּעֲצֵר בְּאִסּוֹר בְּמִאֲסָר אֵין־בְּדוֹל: כַּעֲבוֹד הָאָדָמָה
 כְּרוּעָה כְּפֻעֵל הַיֵּנַע בְּדָר בַּעֲמָלוֹ קָלָם נִסְנָעוּ וַיִּסְבְּלוּ צָרָה קָשָׁה
 יח אֵין מִנּוֹם מִמֶּנָּה: כִּי קָלָם בְּאִחָד בְּחִבְלֵי חֲשֶׁךְ נֶאֱסָרוּ וְרוֹם שׁוֹרֵק
 אוֹיֶקוֹל צַפְרִים עָרֵב סְבִיבוֹת עֲסָאִים עֲבָתִים אוֹ הִמְנֵת מִים שׁוֹמְסִים
 יט בַּעַז אוֹ־שְׁאוֹן אִים בְּהִעָמֵק צוּרִים מִמִּקְוָם: אוֹ מְרוּצַת חִיּוֹת מְדַלְגוֹת
 נִעֲלָמָה מִעֵין אוֹיֶקִיל נִחְמַת חִיּוֹת נוֹרָאוֹת אוֹיֶהֱדֵר הָרִים פּוֹרֵץ

מהיכן היה החושך ההוא... מתוּשַׁךְ שֶׁל גִּיהֶנֶם. וְכֵאן הוֹסִיף לֹזֶה אֶת בִּלְהוֹת הַגִּיהֶנֶם. - נִרְאָה
 לָהֶם מוֹקֵד. הַדְּבָרִים סְתוּמִים, וְאִשְׁשֶׁר שֶׁהַכּוֹנֵה לַמְדוֹרֹת גִּיהֶנֶם. - לְרַעַה גְדוֹלָה. בַּפְּנִים
 ח יֵשׁ הַדְּרָגָה, וּבִכֵּן יֵשׁ לְהַשְׁלִים: [גְּדוֹלָה] מֵאֲשֶׁר הִיתָה בָּאִמָּה. - מֵאִמָּה נִלְעָנָה. עֲצֵם הַמִּכָּה
 מְקוּרָה הִיָּה לְפִי הַסּוֹפֵר בַּתְּעוּלָּי הַדְּמִיוֹן הַחֻלּוֹנִי שֶׁבָּדָה אֶת הַבְּלָהוֹת הָאֵלֶּה וְשֶׁם לְקַלֵּם אֶת
 י חֲכָמֵי מִצְרַיִם. - לְהַבִּישׁ בַּחֲשָׁךְ. בַּמִּקְדָּה: לְהַבִּישׁ בְּאוֹיֶר. הַשְּׂכֵבָה שֶׁל הָאוֹיֶר (ἀήρ) שֶׁלֹּמֶטָה מִן
 הָאִיתָר (הַשְּׂכֵבָה הָעֲלִיּוֹנָה=αἰθήρ) הִיא לְפִי הַשְּׂקֵמַת הַקְּדִמוֹנִים עֵבֶה וְחִשּׁוּכָה. הַשּׁוּה לַפְּסוֹק זֶה
 יא שְׁמִיר (שֵׁם): אוֹיֶר לֹו לְבִית שְׁחִלּוֹנָתוֹ פְּתוּחִים לְתוֹךְ חֲשֶׁךְ. - מוֹסֵר כְּלִיּוֹתֶיהָ. *συμείλησις*, וּמִשְׁמַעוֹ: כְּצִפּוֹן (conscientia), וְהוּא רִגֵּשׁ הָאֲחִירִיּוֹת הָאִישִׁית. מִלָּה זֹו נִמְצְאָה
 כֵּאֵן בַּפֶּעַם הָרִאשׁוֹנָה בַּסְּפָרוֹת הִיְהוּדִית! - מֵרָאשׁ. אֲנִי קוֹרָא: *προσειλησις* בַּהֲתַאמָּה אֶל
 יב הַתְּרֻמָּה הַלִּטְנִי *praesumit*: הַגְּדֵרֶת רִגֵּשׁ הַפָּחַד בִּיאוֹשׁ מִתְחַבֹּלוֹת הַשְּׂכָל (אוֹ: יֵאוֹשׁ הַשְּׂכָל
 יד מִתְחַבֹּלוֹתֵינוּ) חוֹתֵם הָאוֹלֶפֶנָא הַיּוֹנִית טְבוּעַ עֲלֶיהָ. - חֲדָל־אוֹנִים... אֵין־אוֹנִים. בַּלְשׁוֹנָה
 טו אֵלּוּ הוּא רֹצֵה לְהַגְבִּיר בְּתִיאֹוֹרוֹ אֶת רִגֵּשׁ הַיֵּאוֹשׁ וְהַפֶּחַד הַנּוֹבֵעַ מִמֶּנּוּ (פִּי"ב). - בְּאִשֶׁר הוּא־

כ משמקים הסחידים ונתקדו: כי על-כל-העולם נרח אור ורוע
כא וישקר [איש] על-מששיו ואין מסריע: ורק עליהם הקביר מסך
הלילה אות לחשך השתיד לאסוף אותם ונששם היתה להם
למשא קבד מן-החשך:

יח ולתסדיף הנה אור גדול מאד והם (והמצרים) שקמו את-
קולם ודמותם לא-ראו ונאשרו אשר לא-סבלו כמותם גם אלה:
ב ויודו להם כי לא-נקמו את-עולתם מלשנים ויבקשו סליחה על
ג אשר-הרעו למו: ותתת אלה הכינות להם ול-ישראל עמוד אש
ד לנחותם דרך בל-גדעו ושמש מרסא למשע קבד: הן בצדק נמנע
אור מאלה ונעצבו בחשך כי כמאסר בלאו קניף אשר על-גדמ
ה נתן לעולם אור תורת נצח: הם נמנו להמית עוללי מסידים ונרקו
אחר מן-הילודים המשלקים נמלט והנה ושרתם ותקח מהם קנים
ו לרב ואבדתם כלם יחד במים עזים: הלילה שהוא קשר לאבדו

ס ש. שמות י' כ"ג. - אות לחשך. חשך מצרים היה אפוא סמל לחשך הגיהנום. לפי
המדרש (ע' בפ' לפר' היה חשך מצרים ממש מן הגיהנום. - ונפ' ש. מצפונם. הוא המושג
συνηλθους הנזכר בפ' יא. - יש סוברים שהמלים האחרונות של הפסוק הזה מכילות אליגוריה
חדשה, כל' שהחשך הוא סמל המרה השחורה שתקפה את המצרים (ע' ספרי על הביאור
האליגורי 14 הערה 1). -

יח ו לחסדיך היה אור גדול. שמות י' כ"ג. - לא-סבלו. יש לקרא לו במקום
ב טל (תיקון גרים). - ויודו להם. רמז לשמות י"א ג'. - פסוק זה כתוב אחרי מכת חשך
ולפני מכת בכורות, ולכן הוא דורש שישראל מצאו חן בעיני מצרים בקשר עם מכת חשך,
היינו משום שלא השתמשו במכה זו להרע לצוריהם מאו. וכיון שהפסוק ויתן ה' את חן
העם בא אחרי ענין ביות מצרים נראה לי שהמחבר רצה לתת טעם חדש לביזת מצרים, כדי
להמליץ על היהודים מפני שונאיהם: הם היו טוענים שהיהודים לסטים הם, שגולו כסף וזהב
מאת המצרים (ע' בפ' י' י"ז), ועל זה הוא משיב כאן שהמצרים עצמם נתנו ליהודים כסף
וזהב ברצונם הטוב, מפני שהכירו להם טובה. גם המדרש (שמ"ר שם) מוצא קשר בין מכת
חשך לביזת מצרים: "ובג' ימי אפלה נתן הקב"ה חן העם בעיני מצרים" (ע"ש). - עמוד
א.ש. שמות י"ג כ"א, ייד כ"ד. - הן בצדק נמנע אור מאלה. שוב דרוש אליגורי לפי
הכלל של מדה כנגד מדה: המצרים חפצו להזעיק אור התורה ונדעך להם אור היום. התורה
נמשלה לאור בכמה מקומות (תהל' קי"ט ק"ה, משלי ו' כ"ג, וע' צוואת השבטים, לוי י"ד ד'). -
ה-יט. מכת בכורות.

הדרוש הזה, שמכת בכורות היתה כנגד השלכת ילדי ישראל ליאור, נמצא גם בס'
היובלים מ"ח י"ד. אמת, מיתת הבכורים לא היתה במים, ולכן הוא מוסיף: ואבדתם
כלם יחד במים עזים. כיוצא בזה תנחומא (הוצ' בובר בוא אות ה'): הם חשבו להרוג
אותם, הקב"ה הרג בכוריהם ... הם חשבו לשקע אותם במים, אף הקב"ה שקען במים.
שילוב הרעיונות ממש כמו כאן. - גשר לאבדו ינו. שמות י"א ד', י"ב כ"ג. -

מראש למען נאמן רוחם כי ירעו נבונה את־השבעות וקהן
 ז-ה האמינו: אז חכה עמך לנשע צדיקים ולעבדן צרים: כי כדבר
 ט אשר שפסקת קמינו בו רוממקנו ותקרא אותנו אלה: כי הססידים
 בני טובים ונחוו וקדו במסמרים ונחוו את־מאנות אלהים בתם
 דעה אשר כל־הקדושים חלק בחלק וקחו חבל בשוב וקדע ועוד
 י אבותינו שרו הלל לראשונה: ולעמיתם נשמעה אנקת צריהם מר
 יא יארחו גם בניהם נשאו קול בקינה נונה: בענש אחד נשפטו העבד
 ב בארצו ודלת העם ממלכם סבלו: לקלם באחד היו מתים איך
 יי מספר הללי מנקה אחת ולקבר ואת־המתים לא נשפיקו הסנים
 יי פרימבחר תולדותם קרנע נשמד: והאנשים אשר לא־האמינו בכל
 יי אלה בגלל קסמיהם הודו בהננת בכוריהם כי העם הזה בני
 יי אלהים נקמה: כאשר השלף הם נשקט בפל ותלילה הניע במרוצתו
 טו למחצית דרכו: והנה גרד דברך הכל־יכול מן השמים מבשא
 טו מלכותך בגבור מלחמה אים בקרב הארץ הנבונה לדליה: וכתרב
 חנה הביא אתו סקנתך הנמרצה ובהתנצבו מלא הכל (הקדמת)

זב חו. הכוונה לקרבן פסח. כל הקדושים חלק בחלק יקחו. לזה יש רקזר קלוש בתורה:
 תורה אחת יהיה לאזרח וגו' (שמות י"ב מ"ט). לדעת, הסופר או העורך של ספר חכמת שלמה
 שהיה איטי או קרוב לאיטיות (ע' ב' י"ג, ט"ז כ"ח ובמ"י) נתכוון במלים אלה להרים על גס את
 שותפות הקנינים והחיים של הכחה האיטית, כמו שהיא מתוארת אצל פילון ויוספוס. - בטוב
 וברע. בדיוק: בדברים הטובים ובסכנות. - ועוד אבותינו שרו הלל. ע' פסחים
 קי"ז א': הלל זה מי אמרו ... משה וישראל אמרוהו ... אפשר ישראל שחטו את הפסח ונטלו
 יא את לולביהן ולא אמרו שירה? - אנקת צריהם. שמות י"א ו'. - העבד בארדוניו. שמות י"ב
 יב כ"ט. - ולקבר ואת־המתים לא ישפיקו החיים. לא נודע מנין לקח זאת. ואפשר
 שבא לידי מסקנה זו מן במד' ל"ג ג'-ד', שכשנסעו בני ישראל מרעמסס בחמשה עשר לחודש
 ניסן ממחצית הפסח היו המצרים עדיין עסוקים בקבורת בכוריהם. ובמדרש מסופר שהבכורים
 בעצמם הרגו באבותיהם על שלא רצו לשלח את בני ישראל מן הארץ: מיד יצאו הבכורות
 והרגו באבותיהם ששים רבוא, הה"ד למכה מצרים בבכוריהם (פסיקתא דר"כ הוצ' בובר ס"ה
 א'). ואפשר שלפני עיני הסופר היתה מרחפת האגדה הזאת והיא מקור המאמר, ולקבר ואת
 יג המתים לא ישפיקו החיים. - כי העם הזה בני אלהים המה. את האמת הזאת הכירו
 המצרים ביחוד בקשר עם מכת בכורות (ע' שמות ד' כ"ב-כ"ג), שמכת בכורות באה על
 המצרים משום שלחצו את ישראל, בנו בכורו של ה' (למינוי בן־אלהים ע' ב' י"ג ובס"י).
 טו דברך הכל־יכול. בתיאור דבר ה' מכאן ואילך מתקרב הסופר אל פילון האלכסנדרני.
 המאמר האלהי יוצא מגדר הפשטה ופירצוף פיוטי גרידא ומקבל כמעט אופי של מציאות
 עצמאית. הפירצוף של דבר ה' נמצא גם במקרא. כגון ישע' נ"ה י"א, תהל' קמ"ז ט"ו, ועוד. -
 טו ובלכתו על־הארץ השמימה הגיע, דבר ה' מתואר כאן כמו המלאך בדה"א כ"א
 ט"ז: וירא את מלאך ה' עומד בין הארץ ובין השמים וחרבו שלופה בידו וגו', ראוי להזכיר.

יז מות ובלקתו על-הארץ השמחה הניח: אז קרנע הקציתום מראי
יח חלומות נוראים וסחר פתאם נסל עליהם: זה משה וזה משה קרע
יט כחצי מת ויגלו לקניכל סבת מותם: כי בחלומות המבהילים
נדע להם הרקב מראש למען נרעו במוותם מה-הקצת סבת צרתם:
כ אמן גם בצדיקים נגע המות למען נפיתם ויהי במרדך מנסה
כא רבה אך ועמך לא ארך זמן רב: כי מהר איש תמים לעמד בפניך
בבבואו אתו בלי-קרב עבודתו תפלה וקטרת לכשרה ויתנצב
כב לפני האף וישם קץ לצרה וירא כי הוא עבדך: ויגבר על-הקצת
לא בעו הגוף ולא בלבם בלי-קרב אך בדברו יקבש את-המשחית
כג בהנבירו את-השבויה ואת-הקרת עם-אבותינו: ויהי כאשר נסלו
קללים ונעמנו אלה על-אלה ונעמד ביניהם ונעמד בעד הנעם
כד ונחמם את-הדרך אל-החיים: כירעל מעילו המניע לרגליו הנה
קל-העולם ומחלל האבות חרות על-ארבעה טורי אבן ופארך על-
כה מקנשת ראשו: מפני אלה נסוג המשחית אחרנית ומפני אלה נרא
יט כי מכת ועמך לבדה ששקה:
ו את הרשעים רדף באפו בלי חמלה ער-פלה בדתו מראש

יז שאצל פילון המלאכים הם בבחינת המאמרים האלהיים. - מראי חלומות נוראים. הסופר
אוהב לתאר מחוות בלהות ואימה (השוה את תיאור החשך בפרק הקודם). התיאור מזכיר גם
יח את הלום גבוכדראצר בדניאל ב'. - כרע כחצי מת. השוה פסיקתא דריב (שם). שהבכורים
לא מתו פתאם אלא „לקו מכת מיתה מבערב וחיו מפרפרים כל הלילה ומתו ביום. מאי
טקמא, שנאמר כלנו מתים“. כל' הבכורים שנשו למות אמרו בעצמם כלנו מתים (ע' ביאורו
של בובר). וכאן הכירו הבכורים את סבת מותם וגילו אותה ברבים. -

יט-כה. גם בני ישראל ניגפו במדבר אבל רק לזמן מועט לנסיון.

כ מהלך הרעיונות הוא כמו בפרק טז (השוואה בין מכת ערוב במצרים ובין מכת
כא הנחשים השרפים במדבר). - למען נסוחם. ע' פכיה. - מגסה רבה. במד' יז יב. -
איש תמים, זה אהרן (שם). - בלי-קרב עבודתו תפלה. התפלה היא כלי וינו של
הכהן הגדול. כיוצא בזה מתרגם אנקלוס הלשון בחרבי ובקשתי (ברא' מ"ח כ"ב): בצלותי
ובבקותי (=בתפלותי ובבקשותי). - תפלה. בתורה אין זכר לתפלה, אלא שעבודת הכהן הגדול
היא כעין תפלה מתוך פעולה (ע' Hailer, Das Gebet, 71, וספרי היהדות והיונות 50). -
הקצת. חלוץ במקום $\chi\acute{o}\lambda o s$ (=המון, אכפסוף). שאין לו כאן שום מובן. - ויעמד
כב-כג ביניהם. במד' יז יג. - מעילו. שמות כ"ח ד'. - היה כל-העולם. לבוש הכהן הגדול
מסמל בצבעיו השונים את כל חלקי העולם. רעיון זה נמצא גם אצל פילון (חיי משה ב'
ק"ט ואילך) וגם אצל יוספוס (קדמ' ג' ז' ז', וע' ספרי פילון והמדד 48). - ומחלל
האבות על-ארבעה טורי אבן. שמות כ"ח ט"ו ואילך, וביחוד שם כ"א. וזה מחלל
האבות הנזכר כאן. -

ב את-אשר עתידים הם לעשות: כי הם צווים ללכת וישקרו לשלחם
 ג בחסון ובהסד לקדם לדרך אסריהם: הם היו בעצם מקאזיניהם
 ועל-קברות מתים וילילו ותישר בעיניהם צעת אולת אהרת ואסרי
 ד האנשים אשר גרשום בתחנונים באסרי בורחים רדפו: כי המעשם
 אשר נגזר בעדק השה אותם לנתיב זה הוא השכיחם את-אשר
 ה מצא אותם למען ומלאו קאת עושם בצרותיהם: ולמען יעבר עמך
 ו דרך שלמים והם ימצאו מיתה משנה: כי כל-הנצירים למיניהם
 נהפכו מתדש לשרת לפקדוניה בעבור ושמרי בניה מקל פגע:
 ז הן נראה ענן סוכך על-המחנה וממקום שם מים לסנים וקשת
 הופיעה מנבטיה דרך קלילה וממשבריהם אדירים מישור
 ח מקשה דשא: בו עברו כל-העם בקרשה עליהם דך ונראו נסים
 ט ונקלאות: וישופטו כסוסים במרעה וקבקים ירקדו ויכללו קף
 י ונאכלם: כי נקרו עוד את-המצאות אותם בארץ מגריהם אף
 דארץ הוציאה כנים תחת מיות והנבשה למיניהן ותחת מיות הכנים
 יא שרץ הנאור צסרדעים לרב: אסריהן ראו גם מין אחרים חדשות

ב-ג וישקדו לשלחם בתסון. שמות י"ב ליג. - ויהסך לבבם. שם י"ד ה'. -
 גרשום בתחנונים. הלשון גרשו, שהוא מזור בהרכבתו עם בתחנונים (הצורה
 הדיבורית Toxymoron) לקוחה מן שמות י"א א': כשלחו כלה גרש יגרש אתכם מזה. -
 ד כי המעשם. כוונתו למרץ כאן את הקרשי שבפסוק ויחזק ה' את לב פרעה מלך מצרים
 וירדוף אחרי בני ישראל (שם י"ד ה'). בענין זה של חיזוק או הכבדת לב פרעה התלבטו
 גם דרשני ארץ ישראל (ע' שמ"ר י"ג: אמר ר' יוחנן מכאן מתחזק סה למינים וכו'). בתירוצ
 שלכאן יש שני יסודות: ראשית מנמק הסופר, שכבר נגזרה גזירת כליון על המצרים, ואין
 להשיב. והוא מכניס כאן את המושג היווני של הגזרה (בפנים: ἀνάγκη). ושנית היה
 חיזוק לב פרעה רק השכחת הצרות שסבלו המצרים, ובאמת לא היתה בלב המצרים כל
 נסיה רצויה לחזור בתשובה. - הסה אותם. בדיק: משך אותם אל המסרה הזאת. -

ו-יז. תמורות בסבב לסוגת ישראל ולרעה מצרים.

גהסכו מחדש. הכוונה להתחלפות והשתנות היסודות. לפי תורת הסטואה
 (Diog. Laert. IX, 8) מתחלפים היסודות זה בזה ע"י התקלשות (μάωσις) והתעבות (πύαωσις).
 זהו חידוש מעשי בראשית האמור כאן. ובפניה נמצא רעיון אחר. היינו שאין באמת שינוי
 ד עצמותם של היסודות אלא חילוף סדר הרכבתם. - הן נראה ענן סוכך. מאמר זה הוא
 קשה ההבנה, כי בזה אין עוד שידור טבע היצורים וחידוש מעשי בראשית. ואפשר שיש
 כאן איזה ליקוי במקור. אמת, פליאה גדולה היתה גם בענין זה. השנה ת"י ב' לשמות י"ד
 כ': והיה עננא פלגא נהורא ופלגא חשוכא. ובכן, יתכן שזהו הנס הנרמז כאן שאותו ענן
 י-יז האפיל על המצרים והאיר לישראל. - פ"י. י"ב נוספו ע"י הסופר מפני הצד השנה שביניהם
 ובין הרעית של שינוי סדרי בראשית. ומכיון שענין יציאת מצרים נגמר כבר בפ"ט השתמש
 הסופר באמתלא של רעליכסיה שיהם ליצאי מצרים. תוך מזה הכניס את ענין השליו שהיה

יב קעוּרר אוֹתָם וְאוֹתָם לְדָרֶשׁ מֵאֲדָלִי מַעֲרֻנִּים: כִּי שָׁלוּ עָלָה לָהֶם
 יג מִן־הֵינָם לִמְלֵא שְׁאֲלָתָם: וְעַל הַחֲשָׁאִים לֹא בָּאוּ הַפְּנֻמִּים עַד־אֲשֶׁר
 הִרְעָמִים נָתַנוּ עֲדוּתָם בְּעַו הִמָּה סָבְלוּ בְּצָדֵק בְּגִלְל עֲגוּמִיָּהֶם:
 יד יֵשֶׁן כִּי הִרְבּוּ לִהְרָאוֹת מִשְׁשֻׁמָּה עֲזָה לְגֵרִים (מִדֶּה־אֲחֵרִים) כִּי אֵלֶּה
 לֹא אָסְפוּ וָרִים אֲשֶׁר בָּאוּ אֲלֵיהֶם וְהִמָּה עָשׂוּ לַעֲבָדִים אֲנָשִׁים
 טו גֵּרִים אֲשֶׁר עָשׂוּ עִמָּם חֶסֶד: מִבְּלָעֲרֵי זֶה שׁוֹנֶה יִהְיֶה עֲנָשָׁם אֲשֶׁר
 טז אֵלֶּה וַיָּבֹאוּ בְּשֻׁנָּה נֹגֵד הַגֵּרִים: וְהִמָּה קִבְּלוּ אוֹתָם בְּהַלּוּלִים וְאֲחֵרִי
 כֵּן עָנּוּ אוֹתָם בְּעִבּוּדָה קָשָׁה אַחֲרֵי כִּי בְּחָפְזוֹ הָאָרֶץ בָּבֶר לָהֶם נִשְׁתָּו:
 יז וְגַם הֵם הָבּוּ בַּסְּגוּרִים כְּמוֹ אֵלֶּה לִּסְנִי סַחַח הַצַּדִּיק כְּאֲשֶׁר בָּסָה
 אוֹתָם חֹשֶׁךְ וְצַלְמֻת וּנְכַשְׁתָּ בְּלִי־אִישׁ מֵהֶם אֶת־הַדֶּרֶךְ אֶל־שֹׁעַר
 יח בֵּיתוֹ: כִּי הִסְדּוּדוֹת אֶת־סִדְרָם הִחְלִיפוּ בְּאֲשֶׁר וַיִּשְׁתַּנֶּה קֶצֶב צִלְיִי
 הִנָּבֵל בְּהַשְׁתַּנּוּת מִיִּתְרָיו אֶת בִּירְקוּלָם וַיִּשְׁאַר תְּמִיד בְּלִי־עֲמַת שֶׁהָיָה
 יט וְזֹאת יוֹכֵל הָאִישׁ לִשְׁפֹּט לְקַבֵּץ בְּרָאוֹתוֹ אֶת־הַמַּעֲשִׂים: הֵן חֵיוֹת
 הַנִּבְשָׁה נִהְפְּכוּ לַחֵיוֹת הַקֹּדֶם וְהַחֵיוֹת הַשְּׁמוּטוֹת (בְּמִסֹּס) עַל־הָאָרֶץ

יב-יג אחר כך במדבר. - כי שליו עלה להם מן הים. במד' י"א ל"א. - הרעמים נתנו
 עדותם. אין ענין זה בתורה, אבל זכר לדבר יש בתהלי' ע"ז ו"ה ואילך (והשוה רש"י
 לשמות י"ד כ"ד: ושנינו בפרקי רבי אליעזר בנו של ר' יוסי הגלילי כל מקום שנאמר בו
 מהומה הרעמת קול הוא וכו', וע' קדמ' ב' ס"ז ג'). - אשר עשו עמם חסד. הכוונה
 ליוסף אשר הציל את מצרים מסכנת רעב. - שונה יהיה ענשם. לפי התרגום הלטיני
 sed et alius quidam reosptus צריך לקרוא: ἢ ἄλλῃ ἢ ἄλλῃ. בפסוק זה מדובר על
 אנשי סדום (את שמותם אינו מזכיר כמו בפרק י'), שגם הם ענשו, אבל ענשם היה שונה
 מענשם של המצרים. אמת, כאן יש זמן עתיד (יהיה=ἔσται), ומה רצו להוציא המסקנה
 שהמחבר מדבר על ענש אנשי סדום לעתיד לבוא. אבל מן הלקויים שבמקור שלא נמסר
 כהוגן קשה להוציא משפט ברור על דעת המחבר. ויש להעיר שגם התוספתא (סוטה ג')
 משה את אנשי סדום למצרים: גם אלה וגם אלה אבדו בעד י"הירותם וגאונם. - קבלו
 אותם בהלולים. קבלת יעקב ובניו ע"י פרעה (ברא' מ"ה ס"ז ואילך). - בחקי
 הארץ כבר להם נשתוו. יש שמוצאים בזה ראייה לדעתם, שהספר נכתב בימי קאיוס
 וקלודיוס שאז הגנו היהודים לפני השליטים על זכויותיהם אשר קפחו ע"י פלאקוס נציב
 מצרים (38 לסה"נ). כידוע מספרי פילון נגד פלאקוס והפלאכות אל קאיוס. אבל קיפוח זכויות
 היהודים במצרים היה כבר בימי המלך תלמי פיסקון צורר היהודים (במחצית המאה השניה
 לפני סה"נ, בערך), וגם במכבים ג' יש זכר לקיפוח הזכויות האזרחיות של יהודי מצרים
 בזמן קדום. ובכן, אין מכאן ראייה לכתיבת הספר בזמן המאוחר. -

יח-כב. הסברת הפלאות על פי חקי הטבע-סיום.

כאן מבאר הסופר את ענין הנסים בדרך השכל. שורש הנסים הוא בשינוי סדר
 היסודות ולא בשידוד טבעם העקרי. גם מחוץ גבל מציאים מנגינות שונות אע"פ שהקולות
 היסודיים אינם משתנים כלל, ורק הרכבתם מתחלפת. רעיון דומה לזה בקשר עם מכות

- ב דרכו: האש שמרה כמים על-תבונתה והמים רקה להם לכבות:
 כא ויהסד האש לא אכלה בשר חיות בנות חלוף אשר בה התהלכו
 כב ומנר השמים אשר עינו בעין הקרח קל להם לא נקם: כי בקל
 אלה ה' הגדלה ורוממה את עמך ולא העלמה מהם עין מהושיעם
 בקל-עת ובקל-מקום:

- ב מצרים נמצא אצל פילון (חיי משה א' צ"ט). - האש שמרה במים. הכוונה למכת ברד
 כא (ע' ט"ז י"ז ואילך). - חיות ... אשר בה התהלכו. זה מזכיר המסופר (פסחים ג"ג ב') על
 הצפרדעים: „צפרדעים כתיב בהו ועלו ובאו בבתיך ובמשארותיך. אימתי משארות
 מצויות אצל תנור? הוי אומר בשעה שהתנור חם. ומהם למדו חנניה מישאל ועזריה שעלו
 כב לכבשן האש (השוה גרסנר 48 ואילך). - מגד שמים. המן (ט"ז כ'). - הדרוש נגמר
 בסיום של שבת והודיה למקום. סיום כזה מצוי גם אצל פילון וגם בספרות המדרשית (ע'
 מ"ש על הסיום במדרש 368, CHUCA VIII-IX).

ספר דברי איוב

מ ב ו א

א. לתולדותיו ושמו של הספר.

בשנת 1833 הוציא Angelo Mai ברומה. בכרך השביעי של קובצו *Scriptorum Veterum* Nova Collectio (עמ' 180-191) ספר קדמון בשם $\Deltaιαθήκη \dots \text{Iωβ}$. כעין הקדמה לספר כתב בזה הלשון: *Gelasio decreto appellatur (= צוואת איוב, ודאי ספר אפוקריפי וקדום מאד משום שנזכר בפסק של גילאסיוס), מדברים אלו יש ללמד שלא מצא לו Mai שום זכר לספר זה בספריהם של ראשונים חוץ מזכרו בפסקו של גילאסיוס האפיפיור (מש' 496 בערך), שהכניס את שם הספר לרשימת הספרים שאסר לנוצרים להביאם בקהל. ויש לשער שבאותו זמן היה קיים אף תרגום רומי לספר זה והלך לאיבוד, אולי בעטיו של אותו איסור. בפסקו מזכיר גילאסיוס את הספר בשם: *Liber qui appellatur Testamentum Iob, apocryphus* (=ספר שנקרא בשם צוואת איוב, אפוקריפי).*

ודאי הדפיס Mai את הספר מתוך כ"י, אבל לא ראה צורך לרמוז על מקומו וטיבו של הכ"י שהיה ברשותו. על כל פנים, מתוך עצם הנוסח נראה שבאותו כ"י נוסח פגום היה. מתוך קובצו של Mai הדפיס ק' קוהלר את הספר שנית בהוספת תרגום אנגלי ומבוא בספר הזכרון לאלכסנדר קוהוט (*Semitic Studies in Memory of Alexander Kohut*), ברלין 1897 (עמ' 338-264).

ובאותה שנה פרסם אף M. R. James (בקובצו *Apocrypha anecdata, second series, Cambridge*) את הספר *Testamentum Iobi* (=צוואת איוב) בנוסח הגון מתוך כ"י מן המאה ה"א שמצא באוצר הספרים הלאומי שבפאריס. אף הוא הוסיף לכפר מכאן וחילופי נוסחאות בהשוואה עם הוצאת Mai.

ואף על פי שהם קוראים לספר בשם צוואת איוב (*Testamentum Iobi*) – וכן קרא לספר אף המעתיק של נוסח Mai, שרשם בתחלתו: $\Deltaιαθήκη \text{ του ἀμέμπτου καὶ πολυάλλου } \text{Iωβ}$ (=צוואת איוב הם ורבי־הנסיגות והמאושר), – מכל מקום מתחלת הנוסח $\text{καὶ μακαρίου } \text{Iωβ}$ (=צוואת איוב ספר דברי איוב $\text{Bιβλος λόγων } \text{Iωβ}$). שבהוצאת James נראה שמעיקרו היה שמו: ספר דברי איוב. על הדרך שמצינו לראשונים שהאב וכן מזכיר עליו חכנו שאינו צוואת שכיב מרע גרידא, על הדרך שמצינו לראשונים שהאב מצוה לבניו היאך עליהם להתנהג בחייהם בעניני חומר ובעניני רוח, אלא בעיקר יש בו בספר זה מתחלתו ועד סמוך לסופו ענין של זכרונות אבסורביוגראפיים המסתתים בספור הסתלקותו הנפלאה של איוב הצדיק הגדול לאחר שחי את חייו הנפלאים.

ב. טיבו של הספר דברי איוב לפי תכנונו.

בספר ניתנו, כאמור, זכרונות חייו של איוב שהשמיע לבניו ולבנותיו קודם פטירתו מן העולם ושהעלם בכתב גריה (Nηρείος) אחיו (לאיוב היו אחים ואחיות, ע' איוב מ"ב י"א) שהיה שומע את הדברים יוצאים מפיו של איוב באותו המעמד הנפלא סמוך להסתלקותו כשהיו בניו והקרובים אליו נמצאים שם. אף הוא, גריה, הוסיף סיום לדברי איוב בסיפור המעשה על התנהגותו של איוב בתלוקת רכושו לבניו ולבנותיו ועל עצם הענין של הסתלקותו הנפלאה.

ואף על פי שבציקרו נוסד הספר על התוכן שבשני הפרקים הראשונים ובפרק האחרון שבס' איוב המקראי, מכל מקום חדש הוא לגמרי מתחלתו ועד סופו המוטיב העובר כאן בכל הספר.

בס' איוב המקראי נמצאים כל הדברים מסביב לשאלה היסודית אם באמת היה איוב צדיק לשם שמים או כל גודל צדקתו לא היה אלא מחמת הכלל של do ut des (=אני נותן כדי שתתן אתה), שהוא בבחינת מה שאומרים בעברית עֲשֵׂר בִשְׂבִיל שֶׁתִּתְּעֶשֶׂר. ואילו כאן – בספר דברי איוב – אין לו לעיקר זה שום שייכות לטיבו של הספר. כאן העיקר הוא ההוכחה עד היכן מגיע כחה של היהדות, שהיא מסוגלת להוציא אדם יקר, סגולת המין האנושי, מתוך אומה שהיא מן השפלות ביותר. כעין הד המעשה ברות המואביה יש כאן. הגע בעצמך: אין לך אומה שפלה מעשו-אדם, וצא וראה איזו פרידה טובה יצאה לה ליהדות מתוכה. יש לך בו באיוב כמעט כל אותן המדות הנפשיות שהוציאו לאברהם אבינו מתוך תחומן של בני כשדים והכניסוהו תחת כנפי שכינתו, אותה שכינה שמאז ואילך היתה כלה שלו, שמתוך הכרה שבלב נבעה לו. אותן המדות הוציאוהו אף לאיוב הצדיק הגדול מתוך הסביבה שהיה נתון בתוכה וכמעט במעמד אחד עם אברהם אבינו העמידוהו בתוך פרדסה של אגדת ראשונים. איוב זה, הצדיק הגדול, נכרי היה. מלך ממלכי אדום היה. עוץ היתה ארצו ויובב היה שמו בתחלה, עד שלא קרבהו המקום אל שכינתו. והואיל והיה מבניו של עשו דוקא היה עובד עבודה זרה ככל בני זמנו ומקומו. לפסל הגדול – הוא הפסל הוא השטן – היה עובד בהבאת קרבנות על מזבח, כמו שהיו אנשי המקום עושים. ועם כל זה גדול היה האיש, מאין כמותו בעולם, במדות שבין אדם לחברו: אהבתו לבריות היתה בלי שיעור, ואף היה מקיים אהבתו זו במעשים. אחר כך האירה לו מתוך מעמקי נפשו בהרהורי לילה מחשבה גדולה על היחס שבין אדם למקום, ומתוך אותה מחשבה עמד על הכרת בוראו שהוא קונה שמים וארץ, ומכיון שזכה לעמוד על כך מיד נטל אתו חמשים איש מעבדיו והלך בחשכת אותו הלילה ונתן את הפסל, שהיה קרוב אליו קרבת מקום, וביטל ליראתו, אעיף שקודם לכן במחזה הלילה הודע אליו שרבות יהיה עליו לסבול בעד מעשהו זה מפורענותו של השטן. וכך היה: לכשחזר איוב לביתו אחר נתיצת הפסל מיד התחיל השטן רוקם מזמות ליקח הימנו נקם באכזריות יתרה. מה עשה אותו מנוול? התחפש ובא בדמות עני מחזיר על הפתחים לבקש לחם. בא ועמד לפתחו של איוב ובקש לקבל נדבת-לחם מידו של איוב דוקא ולא מידה של אחת השפחות. תואנה היה מבקש להתראות פנים עם איוב ולבוא עמו במשא ומתן על אותה עֲוֹלָה גדולה שעשה לו בנתיצת פסלו. אבל איוב הזדרז אף הוא להקדימהו וצוה על שומרת הפתח שלא תתן לשום בריה ליכנס אל ביתו ולראות את פניו: ענין חשוב ותכוף מעסיקו ומעכבהו בפנים הבית.

היטב חרה לו לאותו עני קשאל כששלח לו איוב ביד השפחה פת חררה ולא רצה לראות פניו. אמת, לפי שעה עזב את ביתו של איוב במנוחה, אבל גמר בדעתו ליקח הימנו את נקמתו מבלי לראות את פניו ובלי דין ודברים: עלה למרום ונטל רשות לעשות בכל אשר לאיוב ואף בעצם גופו כרצונו. ולא אחר לעשות מה שעשה: את רכושו של איוב כילה, את בניו המית ואיוב בעצמו לקח על ידו בשחין רע מכף רגלו ועד ראשו. איוב נשתקע, בדרך מוכי שחין, מחוץ לעיר באשפה כשתולעים רוחשות בבשרו, יוצאות ונכנסות בו. אשתו של איוב – זו המלכה מבנות עוץ – ירדה למדרגה של עובדת כשפחה והיתה נענה בידי בעליה נותני עבודתה במת לחם ועומה, שבה היתה מפרנסת את נפשה ואת גפשה בעלה המצורע והמנוגע.

בתוך מעמד נורא זה באו אליו, אל איוב, אליפו ובלדר וצופר ואליהוא, ארבעת המלכים חבריו, לראותו. אף הם מכני עשו היו וודאי מחזיקים היו בעבודה זרה שלהם. מוכי

חמהך למראה ישיבתו באשפה וביסוריו נכנסו עמו בדברים. נתגלגלו הדברים והגיעו לידי יכוח על השקפת עולמו החדשה של איוב שהיתה ממלאה את לבו יחד עם הכרת בוראו היחיד. מעצמו טובן, שבויכוח נצח איוב לחבריו: הרי האמת היתה אתו. אף להם, לחבריו, נסלח מן השמים חטאם לאמת ולאויב. וכי במה אשמים הם אם לא זכו למעלה שיגיה אור האמת אף להם. יוצא מן הכלל היה אליהוא: הוא החציף כלפי איוב ואמתו ולפיכך קבל נזיפה מן השמים והוחרם על עמדו לצדו של השטן.

מעמד יסוריו של איוב ונסיגתו שעמד בהם – כאן היתה הנקודה השלישית והאחרונה בשלימותו המוחלטת. לשלש מעלות יסודיות זכתה נפשו, ושלשתן לא בבח אחת, אלא בהדרגה באו לה ובמדה שאין למעלה הימנה: בתחלה בעל צדקה היה, אחר כך הגיע לידי הכרת שמים, ולבסוף על ידי היסורין היה לבעל סבלנות לאין שיעור.

במדות אלו נעשה הגדול שבעולם. ובזכות גדלות זו ראוי היה שיתחדשו לו חיים טובים. והחיים החדשים במדה מלאה ניתנו לו. ולא רק מן הצד החמרי, אלא אף מן הצד הרוחני. אשתו הראשונה נכריה היתה, מבנות עוץ העובדות לאותו פסל שניתן על ידו. אין תימה אם היא לא הבינה להלך רוחו בהשקפתו החדשה. אדרבה, היא היא שנשאה לפניו את הנאום הארוך כשהשיאה אותו לחרף עושהו על היסורין הגדולים שהביא עליו. ובשעה שהיתה מפרנסתו בלחמה הקלוקל הבא לה בעבודת שפחה מוולולת היתה אף היא ממררת את נפשו ביחסה לאמונתו באלהיו.

ובניו הראשונים אף הם לא מן המשובחים היו. הרי מבני בניו של עשו היו ובנים לאמם ומקומם היו: במשתאות היו מבלים ימיהם. ובנים כאלה לגבי צדיק כאיוב ודאי חשודים היו על הרתורים שבלב.

אבל בחייו המיוחדים באה לו התחדשות אף בפנה זו, בפנה שבחי הבית. לאחר שזכה להתחזק בהכרת בוראו ומסר נפשו על עבודת שמים ועמד בנסיגותיו המרים עד הגיעו לידי שלימות מוחלטת, נתגלגלה לו אף הזכות להדבק בזוג שני בורע ישראל: אשתו השנייה דינה בת יעקב אבינו היתה. וענין זה של דביקות בורע ישראל דבר גדול הוא ובפרט לגבי איוב הצדיק: צא וראה, חוץ ממעשה הצדקה לא ראה ענין חשוב לצוות עליו את בניו לפני מותו מאשר להביע להם רצונו שלא ישאו נשים מן הנכריות (מ"ה ג'). ומדינה בת יעקב העמיד ו' בנים וג' בנות. וזכה שלא רק בבנים לא ראה שום פיסול שיהיו ראויים לקבל עליו תוכחה מפי אביהם קודם מותו, כנהוג לגבי אנשי המעלה מן הראשונים, אלא אף בנותיו גדולה היתה מעלתן: הן הגיעו לידי כך ששרתה עליהן שכינה ואמרו שירה לאלהי אביהן דוקא בשיח של מלאכי עליון. – אשה אשה ומעלתה בקדש. והסוף מכתיר את המעשה: הסתלקותו היתה נפלאה. לא נעשה כך לשום צדיק מצדיקי עולם: עיני בניו ובנותיו והקרובים אליו במחיצתו רואות היו בשעה שבאו ממרומים ונסלו את נשמתו והעלה.

ג. על זמנו של הספר.

בסוף התרגום היווני לס' איוב מיסוד הע' יש תוספת בזה הלשון:

– וכתוב כי הוא (כלו' איוב) עוד יקום לתחייה עם אשר יקיים ה'.

זה נתפרש (ἐξηγεῖται) מתוך ספר ארמי (Συριακός)¹, והוא ישב בארץ עוץ על גבולות אדום וערב ולפניו היה שמו יובב (השוה ברא' ל"ו ל"ג) ונשא אשה ערבית

¹ כונתו ללשון העברית. כיוצא בו קורא מילך ללשון העברית בשם χαλδαϊστί, ואף אוריגנס, שהיה בזמן סגור (כמאה ג' לספ' ז'), מסכן את העברית לעומת סורית והפונקית בבחינת ἑτέρα παρ' ἀμφοτέρων (ע' 6, C. Colson III).

והוליד בן ושמו אנון (Ἐνών) והוא (כל' איוב) היה בן לזרח אביו מבני עשו ולבצרה אמו והיה חמישי לאברהם (כל' אברהם יצחק עשו זרח יובב) ואלה המלכים אשר מלט באדום אשר גם הוא מלך בארץ ההיא הראשון בלק בן בעור (כ"י AV: Σαυφώρ=צפור) ושם עירו דנהבה ואחרי בלק יובב הנקרא איוב... והרעים שבאו אליו אליפו מבני עשו מלך התימנים בלדד ראש (τύραννος) השוחים וצופר מלך הנעמים (Μυαίων).

בעל תוספת זו מודיע בעצמו שהוציא ענין הדברים מתוך מקור עברי (או כמו שהוא אומר: סורי). מן התכן ברור שהדברים נישלו מתוך הס' דברי איוב בצירוף ידיעות שהוצאו מס' בראשית ל"ו. ויש כאן אף פרטים שאינם ידועים מן הס' דברי איוב בתרגומו היווני (כגון שם הבן שהוליד איוב מאשתו הערבית).

חוץ מתוספת זו יש עוד בתרגום הע' לס' איוב כ' ט' הרחבת דבריה של אשת איוב עד כדי נאום שלם.

הרחבה זו כך שיעורה:

— וכעבר זמן רב ותאמר לו אשתו עד-מתי תתחזק לאמר הנה אחיל עוד מעט בצנתי לתקות ישועתי והנה אבד זכרך מני ארץ הבנים והבנות חבלי בטני ועצבוני אשר יגעתי בם לריק בעמל ואתה בצננת רמה תשב ותלין בחוץ ואני תועה ושפחה ממקום למקום ומבית לבית מחכה לשמש מתי יבא למען אנוח מעמלי ומעצבוני אשר יאחזוני עתה רק ברך אלהים נמות. — ברור, שהרחבה זו אינה אלא ציטטה מתוך הס' דברי איוב שנשתלבה באופן שעדיין מורגש הקשר הרופף המחברה אל תוכו של ההמשך שבעצם אותו הכתוב.

על הזמן שבו הוכנסו התוספת וההרחבה לתוך התרגום היווני של ס' איוב שבע' אפשר לעמוד בקירוב מתוך דבריו של אלכסנדר פוליהיסטור (Πολυίστωρ, המובא אצל אבסיכיוס Praep. ev. IX, 26). פוליהיסטור חי לא מאוחר מתחלת המאה הראשונה לפני סה"נ, והוא מביא קטע קטן מתוך ספרו של אריסטיאס, ההיסטוריון ההיליניסטי, שכתב ספר על היהודים, והקטע הכולל ספור המעשה באיוב יש בו זה הלשון:

— איוב נולד מעשו ובצרה (τὸν Ἡσαῦ γῆμαντα Βασσάρην... γεννηῖσαι Ἰώβ) וישב בערץ, ארץ על גבולות אדום וערב, והיה צדיק ועשיר במקנה... איוב היה נקרא בתחלה יובב ובהיותו במצבו הרע באו לראותו אליפו מלך התימנים ובלדד ראש השוחים וצופר מלך מען ובא גם אליהוא בן ברכאל בן זובי (Ζωβίτην).

הן מן התכן והן מתוך השוואת לשונו היוונית של אריסטיאס ללשון התוספת שבתרגום הע' לס' איוב נראה שהשתמש באותה התוספת (ע' Freudenthal, Al. Polyhistor..., 1876, 136–143, 231). ואם פוליהיסטור, שהיה בתחלת המאה הראשונה לפני סה"נ, מביא את דברי אריסטיאס, שבדאי קדם לו הרבה, וזה, כל' אריסטיאס, השתמש בתוספת שבתרגום הע' לס' איוב, הרי אומר שהס' דברי איוב, שבעל אותה התוספת השתמש בדבריו, היה משמש לו בתורת מקור קדום. אבל מתוך הס' דברי איוב גופו קשה להוציא פרטים שיוכיחו על זמנו. משום שלא מצינו דברי אגדה שלו במקומות אחרים, כגון המעשה באזורי הפלאים (פרק מ"ז), כרי שנוכל להתחקות על קדמותם והתפתחותם. ואף מן האיסור של נישואי נשים מן הנכרים (מ"ה ג') אין ללמוד על זמנו, שהרי איסור זה הולך וגמשך בכל הספרות למן עזרא (ועוד קודם לו) ועד תקופת החשמונאים ואילך.

ד. על מקום הס' דברי איוב באגדה ועל בעל הספר.

בספר איוב אין זכר לאלהי ישראל ולתורה מסיני. אין זכר לישראל ולארץ ישראל. לא קשה היה אישוא לאבות האגדה לשלשל אילן היוחסין של איוב לא מיעקב אלא מעשו. בס' בראשית יש פרק מיוחד העוסק בצאצאיו של עשו והשיבותם בתוך עמם. שמה פתח

האגדה לשם פרנסתה בענינים הנוגעים לאיוב, והעלתה שאיוב אינו אלא יובב, בן בנו של עשו (ברא' ל"ז ל"ג), ועץ ארצו על בני שעיר תִּקְשֵׁב (שם כ"ח), אליפו הוא בן עשו (שם י"א) מארץ תימן (שם י"א ו"ד), ואף צופר שם קרוב בצלצולו יש לו קָסִם: צפו (שם כ"ג). ועל יסוד צירופים אלו של מדרשי איוב הלכה והתפתחה האגדה עד שהגיעה לידי יצירה כס' דברי איוב.

בעל ספר זה מראשונים שבבעלי אגדה היה ומנכבידיהם. מדרשי שמות ומדרשי לשונות היו לו מן הסממנים החשובים המשמשים ביצירת האגדה, כנראה מן המדרש על אזורי הפלאים (מ"ז ה'), ששלשלהו מן הלשון שאמר ה' לאיוב אֶזְרֶנָּא כגבר חלצין (איוב ל"ח ג', מ' ז'). בטרקים האחרונים מצינו לו שהוא מזכיר כמה ספרים שאפשר היה להסיק מן ההמשך כאילו יצאו מקלמוסו, כגון ס' דברי הימים שהיה כולל את הקינה שקוננו אנשי המקום על אשתו הראשונה של איוב (מ' י"ד), דברי הימים לאליהוא (מ"א ז'), שירי קציעה (פ"ט ג'), תפלות קרן הפוך (נ' ג'). ובאמת נראה שבעצם ערכם של אותם הספרים לגבי המציאות הוא כערך שיריה של ימימה שנרשמו בידי הרוח על שמלתה (מ"ח ג'), וכל עיקרם לא נזכרו אלא על דרך המליצה בשביל שיוכל הסופר לומר אח"כ (נ"א ג') מה סעם פטר עצמו מלהעלות את שיריהן של בנות איוב על ספר זה.

ה. השפעת הספר דברי איוב על הספרות.

מדברי אגדה שנמצאים בספרות העברית המאוחרת נראה שהספר עצמו כבר לא היה ידוע, אלא שכמה מדבריו היו רווחים במסורת, אם גם לפעמים בצורה מוטעית. כן, למשל, מדברי רבי אבא (סוטה יר' ה' ח') שאיוב, בימי יעקב, היה דינה היתה אשתו, הדא הוא דכתיב (איוב ב' י') כדבר אחת הנבלות תדברי (והשוה התרגום הארמי, שם: ואמרת ליה דינה אתתיה) נראה שהאגדה המאוחרת היה לה הד של שמועה שדינה היתה אשתו של איוב, אבל לא היתה מבחינה כבר בין אשתו הראשונה של איוב, שנזכרה מעובדי ע"ז היתה ובפיה יתכנו דברי ההצעה לאיוב להוציא דברי חירוף כלפי מעלה, ובין דינה בת יעקב אשתו השניה, שהיא ודאי לא לפי רוחה היה שמוציא מעין אותם הדברים מפיה. כמו כן יש להעיר על המסורת שאיוב הוא יובב בן זרח (ברא' ל"ז ל"ג=דה"א א' מ"ד) שהביאה, יצחק המהבילי ושראב"ע בסי' לבראשית (שם) מבטלה, אבל הוא גופו בפירושו לאיוב (א' א') כתב: – איוב היה מבני בניו של נחור אבי אברהם, הקרוב אלי שהיה מבני עשו, והענין מוכיח בארץ עץ (והשוה האסכוליון שמביא Field, Origenis Hexapla לברא' ל"ז ל"ג: οὗτος ἐστὶν Ἰώβ), ואגרות שד"ל 741–742, שמצא בסוף תרגום ארמי של איוב כתוב: חסל ספרא דיוכב בר גברא דשמיה כשום ברא תניינא דלולבא ור"ל שם אביו של יובב היה זרח, כשמו של בן תמר השני, ברא' ל"ח ל"ז, – והערה זו ודאי בהשפעת התוספת שבסוף איוב בתרגום הע' נכתבה).

ויש דברים שעברו לתוך ספרות האגדה ממש כמו שהם בס' דברי איוב ואינם במקום אחר, כגון הענין על התנהגותו של איוב עם התולעים שהיו רוחשות בכשרו (כ' ט'), או הענין בד' פתחים שעשה איוב בבית שבנה להכנסת אורחים (ט' ט'), שנמצאים כל הענינים הללו במדרש מיוחד על איוב (בהוספה ב') לנוסחא א' שבאבות דר"ג הוצ' שיכטר 164). אצל סופרי האיבנגליון נמצא הרבה מן הפראזיאולוגיה שבתרגום היווני של ס' דברי איוב (ע' רשימת המקומות אצל James). אבל מכאן אין להסיק עדין שהיתה לספר זה דוקא השפעה על לשונם: יתכן שאותה פראזיאולוגיה היא מרכושה הכללי של לשון ההיליניסטין קודם התהוותה של הנצרות.

ספר דברי איוב

- א ספר דברי איוב הנקרא יוֹקֵב: וְהִי כִּיּוֹם חָלוּתוֹ וַיִּבְקֶשׁ לָשׁוּם
 ב סָדְרִים בְּבֵיתוֹ וַיִּקְרָא לְשִׁבְעַת בָּנָיו וּלְשִׁלֵּשׁ בְּנוֹתָיו וַשְּׁמוֹתֵיהֶן וַיִּמָּקֶה
 ג קָצִיעָה קָרֵן הַפֹּדֶד: וַיִּבְקְרָאוּ אֶל־בָּנָיו אָמֵר: הִתְמַצְבוּ בְּנֵי מִסְבִּיב לִי
 ד הִתְמַצְבוּ מִסְבִּיב לִי לְמַעַן אֶסְפֹּר לָכֶם אֶת אֲשֶׁר־עָשָׂה יְיָ עִמָּדִי וְאֵת
 ה כָּל־הַמַּצָּאוֹת אוֹתִי: אֲנִי אִיּוֹב אֶבְיָכֶם אֲשֶׁר־הָיָה בְּכָל־דָּעַ וְאַתֶּם
 ו מִשְׁפָּחָה נִבְחָרָה כְּבוֹדָה מִזֶּרַע יַעֲקֹב אֲבִי אֲמַכֶּם: אֲנִי מִבָּנֵי עֲשׂוֹ
 י אֲחִי יַעֲקֹב אֲשֶׁר בָּתוֹ הִיא דִּינָה אֲמַכֶּם וּמִמֶּנָּה חִלְדֻּמִּיכֶם: כִּי
 ז אֲשֶׁתִּי הָרְאשׁוֹנָה מִתָּה הִיא וְעֲשָׂרַת בָּנֵי הָאֲחֵרִים מִתָּה קָרָ: וְעַתָּה
 שְׁמַעְנוּ בְּנֵי וְאֹדִיעֶכֶם אֶת־לִרְוָתִי:
 ח אֲנִי הוּא יוֹקֵב עַד־לֹא קָרָאִנִּי יְיָ בְּשֵׁם אִיּוֹב: כֹּאֲשֶׁר נִקְרָאתִי
 ט בְּשֵׁם יוֹקֵב הָיָה מִשְׁכְּנִי קְרוֹב אֶל־שֶׁסֶל נִבְקַד מֵאֵד: וּבִהְיוֹתִי רוּאָה
 י תָּמִיד בְּהִקְרִיב לֹא עָלוֹת חֲשַׁבְתִּי עָלָיו כִּלְכָּבִי לֵאמֹר: הָאֲמָנָם הוּא
 יֵאָלֶהֶם אֲשֶׁר עָשָׂה אֶת־הַשָּׁמַיִם וְאֶת־הָאָרֶץ וְאֶת־הַיָּם וְאֶת־נַפְשֵׁנוּ
 יִשְׁלַן הָאֲמָנָם אֶדַע זֹאת:

- א א-ב הנקרא יוֹב.ב. ע' במבוא פרק ג' ולקמן ב' א'. - וּשְׁמוֹתֵיהֶן. קורא יוֹנִי אחד שלא
 הסתפק בשמותיהן של הבנות הכניס לפנין אף לבנים שמות יוֹנִיִּים (ובכ"י אחר אינם), אלא
 שנל ארבעה שמות ועשה מהם שבעה, ואלו הם: *Terai-choros-uav-vaxi-choros*
 וְאֵם תַּצְרַם וְתִגִּיהֶם יִצָּא: *Terai-choros-uav-Nixi-choros-Epi-choros*.
 ונראה שעשה זאת בהשפעת הערת בעל התוספת שבסוף ס' איוב ביוֹנִית (ע' מבוא פרק ג')
 שבנה של אשתו הערבית של איוב הִיא שְׁמוֹ *Ennon*. - קָרֵן הַפֹּדֶד. ביוֹנִית: *Amalthea*
keas, והוא השם ההיליני שניתן לקָרֵן הַפֹּדֶד אף בתרגום הע' לאיוב מ"ב י"ד (ויש כ"י
 שגורסים את השם כצורתו בעברית *Karvachou*). השם היווני נִסַל מתוך המיתולוגיה
 היוֹנִית: הָעוֹ שְׁהִינִיקָה אֶת זִיבֵס הָאֵלִיל הַתִּינוֹק עַל כְּרִיתִים הָאֵי וּשְׁבִשְׁכָר זֶה הוֹעֵלְתָה לְבִין
 כּוֹכְבִים *Amalthea* הִיא שְׁמָה. פֶּעַם אִירַע לָהּ שֶׁנִּתְקַלָּה בְּאֵילָן וּשְׁבִרָה אֶחָת מִקְרָנֶיהָ וְהִרִימָהּ
 אֶחָת הַגִּמְמוֹת לְאוֹתָהּ קָרֵן וְהַעֲטָתָה יָרֵק וּמִלֵּאתָה פִּירוֹת וְהִגִּישְׁתָּה לְזִיבֵס, וְהוּא נִחַנָּה לְנִימְסוֹת
 וְהַבְטִיחֹן שֶׁקָּרֵן זֶה תִּהְיֶה קָרֵן הַשֶּׁפַע (*cornu copiae*) וּמִתּוֹכָה יוֹפִיעַ לָהֶן כָּל מֵה שֶׁתִּהְיֶה.
 ונראה שרצה בכך אותו היליניסטן להביע שקרן הפוך שפע של קסם הִיא בַּהּ (ואולי דרש:
 קָרֵן הַפֹּדֶד. קָרֵן כִּשְׁאָתָה מִהֶפְכָּה הִיא שׁוֹפָעַת כָּל טוֹב). וְאֵלִיל הִיא בְּמִצִּיאוֹת שֶׁם פִּרְטִי כִּיּוֹצָא בּוֹ
 (הַשׁוֹה הֵשֶׁם אֲמִתְלָאֵי בַּת כְּרַנְבוֹ, אִמּוֹ שֶׁל אֲבִרָהָם, ב"ב צ"א א'). - מִזֶּרַע יַעֲקֹב אֲבִי אֲמַכֶּם.
 אֲשֶׁתוֹ הַשְּׁנִיָּה דִּינָה בַת יַעֲקֹב הִיא (ע' בַּסְמוּךְ). אֵף הָאֵגֶדָה הָעִרְבִית (ע' וַיִּטְעַשְׁטִיין בַּי')
 דְּלִיטְשַׁע (לְאִיּוֹב 508) מַסְפֶּרֶת שְׁאִיּוֹב אַחֵר מוֹת אֲבִיו הֵלֶךְ לְמִצְרַיִם וְנָשָׂא אֶת רַחֲמָה בַת אֲפִרַּיִם.
 שְׁהִיתָה דוֹמָה בִּישִׁיהָ לְיוֹסֵף וְקָנָה, וְהִבִּיֵּאָה אֹתוֹ לְאַרְצוֹ.

ג ויהי בלילה בִּשְׁכָבִי עַל־מִשְׁכָּבִי וַהֲנֵה קוֹל גְּדוֹל קוֹרָא אֵלַי
ב מִתּוֹךְ אוֹר כְּבִיר וַיֹּאמֶר יוֹקֵב יוֹקֵב וַיֹּאמֶר הִנְנִי: וַיֹּאמֶר עֲמֹד וַהֲדַשְׁתִּיךָ
ג מִי הוּא אֲשֶׁר תִּחַפֵּץ לִהְבִּירֹו: הֵחֹוא אֲשֶׁר יִקְרִיבוּ לֹו עֲלֹות וְנִסְכִּים
לא אֱלֹהִים הוּא כִי אִם־כֹּחַ הַשֶּׁשֶׁן אֲשֶׁר אֶחָרָיו יִתְּנֶה נֶצֶר הָאָדָם:
ד-ה וְאֲנִי בִשְׁמַעִי וְאֵת נִסְלָתִי עַל־מִשְׁכָּבִי וְאִשְׁתַּמְנֶה וַיֹּאמֶר: אֲדִלִּי אֲשֶׁר
ו בָאתָ לְהוֹשִׁיעַ אֶת־נַפְשִׁי: אָנָּה הִנֵּה מְקוֹם הַשֶּׁשֶׁן אֲשֶׁר יִתְּנִי אֶחָרָיו
ו אֲנָשִׁים: הַשְׁלִישְׁנִי־נָא וְאֶלְכָה וְסִכַּרְתִּי אֶת־מְקוֹמִי וְעֲשִׂיתִי אֲשֶׁר לֹא
ח יִקְרִיבוּ לֹו עוֹד: וְכִי זֶה אֲשֶׁר יִנִּיא אוֹתִי וְאֲנִי מִלֶּךְ הָאָרֶץ כִּוְּנָת:
ד וַיַּעֲנֵנִי הָאוֹר וַיֹּאמֶר: כָּל תּוֹכַל לִסְכַּר אֶת־הַמְּקוֹם הַזֶּה: אֵךְ
ג אוֹדִיעַ־נָא אֶת־כָּל־אֲשֶׁר צוּנִי יי לְהַגִּיד לָךְ: וְאֲנִי אֶמְרָתִי לְכָל־אֲשֶׁר
ד-ה תַּעֲזוּ אֲנִי עֲבֹדָה אֲשַׁמֵּעַ וְאֶעֱשֶׂה: וַיֹּאמֶר עוֹד כֹּה אָמַר יי: אִם־
תִּנְשָׂה לִסְכַּר אֶת־מְקוֹם הַשֶּׁשֶׁן וְכֵם עֲלֶיךָ בְּחַרְר־אֵף לִמְלַחְמָה:
ו בַּךְ אֶת־הַמָּוֶת לְבִדּוֹ לֹא יוֹכַל לְהִבִּיא עֲלֶיךָ אֵךְ הִבִּיא וְכִיָּא עֲלֶיךָ
ז-ח וְנָעִים רַבִּים: אֶת־רַבּוּשֶׁךָ וְשָׂא מִמֶּךָ וְאֶת־בְּגִידֶךָ וְיָמִית: וְאִם תַּעֲמֹד
בְּנִשְׁיוֹן אֶעֱשֶׂה־לָּךְ שֵׁם גְּדוֹל בְּכָל־מִשְׁפָּחוֹת הָאָדָמָה עַד־קֶץ הַיָּמִים:
ט וְאֲשִׁיב אֶת־שְׁבוּתְךָ וְאוֹסִיף אֶת־כָּל־אֲשֶׁר לָךְ לַמִּשְׁנֶה לְמַעַן תִּדַּע
י כִּי לֹא יִשָּׂא פָנִים וְכִי יִקְמַל־טוֹב לְכָל־שׁוֹמֵעַ בְּקוֹלוֹ: וְתִקַּץ בְּתַחֲתֵית
יא הַמַּתִּים: וְהָיִיתָ כְּגִבּוֹר הַנֶּאֱבֵק וְנוֹשָׂא עֲמָל עֲשֶׂר־נִצָּחוֹן:
יב אִזּוֹ תִדַּע כִּי צָדִיק יי וְנֶאֱמָן וְרַב־כֹּחַ וְהוּא נֹחֵם עַל לְבַחֲרָיו:
ה וְאֲנִי בָנִי עֲנִיתִי עַד־מוֹת אֲחִיוִּק וּבְצַדִּיקָתִי וְלֹא אֲרָשָׁה: וְהַמְלָאךְ
ג הַתָּהָה עָלַי מָו וְנִלְךְ מִעָלַי: וְאֲנִי בָנִי כִמְתִי בַלִּילָה הֵחֹוא וְאֶפֶת
ד אֹתִי חֲמָשִׁים עֶבְדִּים וְאֶלְךָ אֶל־הַיִּכָּל הַסָּקֵל וְאֶפִּילֶהוּ לְאָרֶץ: וְאֲשׁוּב
אֶל־בֵּיתִי וְאֶצוּ לְסֹנֵר אֶת־הַדָּלָתוֹת:
ו שְׁמַעֲנִי בָנִי וְהִתְקַהּוּ: כִּמְעַט בָּאתִי אֶל־בֵּיתִי וְאֶת־דָּלָתוֹתַי
ג סָגַרְתִּי וְאֶצוּ אֶת־הַשּׁוֹעֲרִים לֵאמֹר: אִם־יִבְקֹשְׁנִי הַיּוֹם אִישׁ אֶל־
ז תּוֹדִיעֵנִי כִי אִם־הִנֵּד תִּגִּידוּ כִי לֹא נִצָּחַ (עֲבֹדָתוֹ) כִּי דָבָר נָחוּץ
ד לֹו בְּתוֹךְ־הַבָּיִת: אֲנִי בְּבֵית פְּנִימָה וְהַשֶּׁשֶׁן אֲשֶׁר הִתְחַפַּשׁ לְמִשְׁאֵל

י צר האדם. ביווני: ὁ ἄνθρωπος φεύγει (= טבע האדם). ובאמת כך נמשך יצר
מלשון יצירה וטבע של בריאה (השוה ברא' ו' ה' יצר מחשבת לבו, כיא יצר לב האדם).—
למעשה זה של איוב השוה האגדה על אברהם (בס' היוכלים י"ב ובאגדת רנ"ל), ודאי
כל אלו האגדות אל מעשה גרעון (שופ' ו' כ"ה כ"ח) הן מוליכות. —
למשאל. εἰς ἐπαίτην (השוה תהל' קיט' י' ונוע ינועו בניו ושאלו, בע' καὶ ἐπαίτησαν) —

- ה הוֹסֵק עַל־הַדִּלְתָּ וְאָמַרְתָּ: הַיִּדְדָה לְאִיּוֹב לֵאמֹר מִכֶּשֶׁשׁ אָנִי לְהַנְעִיד
ו-ו אֵלָיו: וְהַשְׁעֵרְתָּ בָּאָה וּתְגַד־לִי זֹאת: וְהִנֵּה דְבָרִי אֵלָיו לְהוֹדִיעֵו כִּי
לֹא אוֹכַל עֲתָה לַעֲזֹב אֶת־מְלֹאכְתִּי:
ז וְהִשָּׁשׁן בִּשְׁמָעוֹ אֶת־זֹאת הִלָּךְ לוֹ וַיָּשֶׁם אֶת־הַסֵּל עַל־שִׁכְמוֹ
ב וַיָּשָׁב וַיְדַבֵּר אֶל־הַשְׁעֵרְתָּ לֵאמֹר: אֶמְרִי אֶל־אִיּוֹב תִּגַּה־לִּי סֵת־
ג לֶחֶם מִיָּדֶיךָ וְאֹכְלֶה: וְאֲנִי נִתְמִי לְאָמָה סֵת חֲרָה לְתַת־לוֹ
ד וְאָמַר לוֹ: אֶל־תִּדְרֹמָה בְּנִקְשָׁה לְאָכַל עוֹד מִלִּחְמִי כִּי יָר הָיִיתָ לִּי:
ה וְהַשְׁעֵרְתָּ בּוֹשָׁה לְתַת־לוֹ אֶת־הַסֵּת הַחֲרָה אֲשֶׁר מֵרָאָה אֶפֶס לָהּ
ו כִּי לֹא יָדָעָה כִּי הִשָּׁשׁן הוּא: וְתָבֹא כִּפְר־לָהֶם אַחַת מוֹכָה מִלִּחְמָה
ז וּתְסַן־לוֹ: וְהוּא לָקַח וַיַּדַּע אֶת־אֲשֶׁר הָיָה וַיֹּאמֶר אֶל־הָאָמָה לְכִי
ח שִׁקָּה דָּעָה וְהִבִּיאִי לִי אֶת־הַלֶּחֶם אֲשֶׁר נָתַן לָךְ לְתַת־לִי: וְתִבְדֹּק
הָאָמָה בְּמִירְרוֹת דָּבָה וְתֹאמַר כֵּן דִּבַּרְתָּ כִּי שִׁקָּה דָּעָה אֲנִכִּי:
ט-י כִּי לֹא הָיִיתִי וְכֹאֲתָן כִּי עֲתָה עָשִׂיתִי כְּאֲשֶׁר צִוִּיתִי בְּאֲדוֹנִי: וְתִרָץ
יא וְתָבֹא אֵלָיו אֶת־הַסֵּת הַחֲרָה וְתֹאמַר לוֹ: כֹּה אָמַר אֲדוֹנִי לֹא תֹאכַל
יב עוֹד מִלִּחְמִי כִּי יָר הָיִיתִי לָךְ: וְאֶת־נָה נִתְמִי לָךְ בַּל־נֹאמַר עָלִי
יג כִּי לְשׁוֹנָא מִשָּׂאֵל לֹא נִתְמִי מֵאוֹמָה: בְּשִׁמְעַי הִשָּׁשׁן אֶת־הַדְּבָרִים
יד הָאֵלֶּה וַיִּשְׁלַח אֵלָי אֶת־הָאָמָה לֵאמֹר כֹּסֶת הִזֹּאת הַשְׁרוּסָה כָּלִיל
בֶּן אֶעֱשֶׂה אֶת־בִּשְׁרָךְ בְּעוֹד שָׁעָה אַחַת אָבֹא וְהַשְׁמֹתִיךָ: עַל־זֹאת
הַיְשִׁיבוּתִי לֵאמֹר עֲשֵׂה אֶת־אֲשֶׁר תַּעֲשֶׂה אִם־תַּחֲפֹץ לַעֲשׂוֹת דְּבָר
הִנְנִי נָכוֹן לַעֲמֹד בְּכֶל־אֲשֶׁר תִּבְרֵא עָלַי:
ה-ו וַיִּלָּךְ מַעֲמִי: וַיַּעַל הַשְּׁמִימָה וַיִּסְצֹר בִּי לְהַשְׁלִיטוֹ בְּכֶל־אֲשֶׁר־לִי:
ז וּבִתְתַת יְיָ לוֹ אֶת־הַשִּׁלְטֹן וַיִּלָּךְ וַיִּקַּח מִמֶּנִּי אֶת־כֶּל־עֲשָׂרָי:
ח עֲתָה שָׁמְעוּ וְאַסְפְּדָה לָכֶם כֶּל־אֲשֶׁר קָרַנִּי וְאֲשֶׁר לָקַח מִמֶּנִּי:

- ה ס.ל. במקור $\delta\sigma\sigma\alpha\lambda\iota\omega\nu$, לא מצאתי ביוונית פירושו. ונ"ל שהמיתרגם העתיק את המילה
העברית כצורתה: סֵל (בה"א הידיעה) וענינו סל שהענינים שמין אותו על שכמם ומחזירים על
הפתחים לאסוף בו נדבות־סֵת. והשוה הלשון (יומא ע"ד ב') אינו דומה מי שיש לו סת בסלו למי
שאין לו סת בסלו. ובנוסח Mai לא ידע המעתיק ענינו ולפיכך כתב $\delta\sigma\sigma\alpha\lambda\iota\omega\nu$ $\epsilon\lambda\alpha\lambda\alpha\sigma\theta\eta$ שסבור
היה כי $\delta\sigma\sigma\alpha\lambda\iota\omega\nu$ מין בגד הוא והוסיף לעשות ממנו: בגד קרָעִים. – השטן רצה קודם כל
לבוא לידי התנגשות עם איוב עצמו ולכך התחפש כעני המחזיר על הפתחים לבקש לחם ומידו
של איוב הנדבן דוקא. על דרכו של שטן להתחפש בדמיות שונות, סעם כאשה ופעם כעני המחזיר
על הפתחים ע' קידושין מ"א א'. – צִוִּיתִי בְּאֲדוֹנִי. השוה במד' ל"ו ב' וְאֲנִי צִוֵּה בַה'. –
ו-ו יסצֹר ב' ה'. ביוונית: $\epsilon\theta\rho\alpha\sigma\epsilon\nu$ $\tau\acute{o}\nu$ $\alpha\upsilon\tau\acute{o}\nu$ (יחשב ע את ה'). –
ח כל המקנה שנמנה בס' איוב א' ב' ככל רכושו של איוב הופרש כן (במסוקים ג'–ד',
ט

ב-ג כי הנה לי מאה ושלושים אלה צאן: ומהם היותי מרים תרומה
 שבעת אֱלֹסִים לָגֹז אוֹתָם לִמְעַן הַלְבִּישׁ יְתוּמִים וְאַלְמָנוֹת וְעֲנִיִּים
 ד וְכִלְיָאֲשֶׁר אֵין יָדוֹ מִשְׁנֵת: וְעַד־תִּבְלִיבוּ שְׂמִינָה מֵאוֹת הַשּׁוֹמְרִים
 ה אֶת־בֵּיתִי: וְגַמְלִים הָיוּ לִי תִשַׁע מֵאוֹת אֶלֶף מֵאֵלֶּה הָיוּ מִרִּים
 ו תְּרוּמָה שְׁלֹשֶׁת אֱלֹסִים לְעֹבֹדֶת קֶלֶעִיר: וְשִׁלְחָתִים מִקְּבָלִים קֶלֶר
 טוֹב לְעָרִים וְלִקְסָרִים וְאָצוּ אוֹתָם לְלֶכֶת וְלָתֵת לְקֶלֶעִי וְאִישׁ־
 ז מִחֶסֶד וְאַלְמָנָה: גַּם־הָיוּ לִי מֵאָה וּשְׁלֹשִׁים אֶלֶף אֲתָנוֹת וּמִהֵן
 ח-ט לְעֲנִיִּים וְלְאֲבִיּוֹנִים: וַהֲיוּ בָאִים אֵלַי מִכָּל הָאֲרָצוֹת: וְאֶרְבַּע דִּלְתוֹת
 בֵּיתִי הָיוּ פְתוּחוֹת כִּי כֵן צִוִּיתִי אֶת־בְּנֵי בֵּיתִי כִּי תִהְיֶינָה הַדִּלְתוֹת
 י פְתוּחוֹת שֶׁן־יָבֹאוּ מִכְּקִשִׁי אֶרְקֶה וְיָרְאוּ אוֹתִי יוֹשֵׁב בַּסֶּתֶחַ וְיִקְלְמוּ
 יִשְׁבוּ רִיקָם: כִּי אִם־בְּרֹאֲתָם אוֹתִי יוֹשֵׁב בַּסֶּתֶחַ הָאֶחָד יָבֹאוּ בַּסֶּתֶחַ
 יִשְׁנִי וְלָקְחוּ דִי־מִחֶסֶדִּי:
 י וַהֲיוּ לִי בְּבֵיתִי גַם־שְׁלֹשִׁים שְׁלֹחָנוֹת עוֹמְדִים קֶלֶר־הַנְּזִימִים
 ב מוֹכְנִים לְאוֹרְחִים לְכַדָּם: וְעוֹד שְׁנַיִם עֶשֶׂר שְׁלֹחָנוֹת הָיוּ לִי וְהָמָּה
 ג עֲרוֹכִים לְאַלְמָנוֹת: וְיָבֹאוּ אוֹרְחִי לְבָקֶשׁ אֶרְקֶה הִנֵּה עָלָיו לְאָכֹל
 ד מִעַל הַשִּׁלְחָן לְשֹׁבַע בָּשָׂר: וְקַח אֶת־הַדְּרוֹשׁ לוֹ: וְאִישׁ לֹא־נִתְּתִי
 ה לְצֹאֵת מִסֶּתֶחַ בֵּיתִי בְּקִשׁ רִיקָה: וְשְׁלֹשֶׁת אֱלֹסִים וְחֶמֶשׁ מֵאוֹת
 צֶמֶד בָּקָר הָיוּ לִי וּמֵהֶם בְּחֵרְתִי חֶמֶשׁ מֵאוֹת צֶמֶד וְהַעֲמַדְתִּים
 ז נְבוֹנִים לְמִדָּשׁ וְעָבְדוּ אֶת־הָעֹבֹדָה הַזֹּאת בְּכֶל־שָׂדֶה אֲשֶׁר וְקָבְלוּ
 ו-ז אוֹתָם שָׂמָּה: וְאֶת־חֲרֵי עֹבֹדָתָם בְּרִימּוֹתִי לְעֲנִיִּים עַל־שִׁלְחָנָם: גַּם־
 חֲמִשָּׁים תַּנּוּרִים הָיוּ לִי וּמֵהֶם עֹבְדֵי שְׁנַיִם עֶשֶׂר לְשִׁלְחַן הָאֲבִיּוֹנִים:

וּלְקַמֵּן י' ה') רק למעשה הצדקה, וצפון רכושו מופרז כאן פירכמה. — כלבים אלו רמזים
 בלשון כלבי צאני (איוב ל' א'), — אֲתוֹנוֹת. ὄνων νομάδων, הִשּׁוּה אִיּוֹב א' ג' אֲתוֹנוֹת
 ב' (=חמורים-נקבות נחירות). — וְאֶרְבַּע דִּלְתוֹת בֵּיתִי, הִשּׁוּה
 אֲדֹרִי־נ הוֹצ' שִׁכְסֵר דָּף פ"ב א': יְהִי בֵיתְךָ פֶּתוּחַ לְרוּחָה — כִּיצַד, מִלְּמַד שִׁיחָה בֵּיתוֹ שֶׁל אָדָם
 פֶּתוּחַ לְצִפּוֹן וּלְדֶרוֹם לְמִזְרָח וּלְמַעֲרָב, כְּדֹרֶךְ שֶׁהִיָּה בֵּיתוֹ שֶׁל אִיּוֹב פֶּתוּחַ לְצִפּוֹן וּלְדֶרוֹם לְמִזְרָח
 וּלְמַעֲרָב, וּמִפְּנֵי מַה עָשָׂה אִיּוֹב אַרְבַּעַת פֶּתָחִים בְּתוֹךְ בֵּיתוֹ, אָמַר, כִּדִּי שֶׁלֹא יִהְיוּ עֲנִיִּים מַצְטָרְפִּין
 עַד שִׁיקִּיפוּ אֶת כָּל הַבַּיִת כְּלוֹ, אֵלֹא הֵבֵא מִן הַצִּפּוֹן יִכְנֹס בְּדֶרֶכוֹ לְצִפּוֹן, הֵבֵא מִן הַדֶּרוֹם יִכְנֹס
 בְּדֶרֶכוֹ לְדֶרוֹם [— —] לְמַעֲרָב. — כָּל הָעֲנִין הוּא דֹרֵשׁ הַמִּיּוֹסֵד עַל הַלְשׁוֹן דִּלְתֵי לְאוֹרַח
 אִסְתַּח (אִיּוֹב ל"א ל"ב), — בִּנְפֹשׁ רִיקָה, ע' יִשַׁע' כִּי־ס ח' וְהִקִּץ וְרָקָה נִפְשׁוֹ, בִּיּוֹנִי:
 αόληφ κενφ (=בֶּסֶתֶן רִיקָה), הִשּׁוּה לְכֹאֵן מַה שֶׁאִמְרוּ עַל כָּלֵב שְׁבוּעַ (נִטִּין נ"ו א'): כָּל
 שִׁנְכַּס לְבֵיתוֹ רַעַב כָּלֵב יֵצֵא שְׁבַע. —

- יא ויהיו מן־האורחים אשר ראו את־קדיקתי ונתאוו נס־הקדו
 ב לעזר לכלכל את־דברי העניים: ואחרים היו אשר באו ואשר לא
 נכלו להוציא מאשר להם ויבקשו ויאמרו אָנָּה נס־אֲנַחְנוּ נוכל
 ג לשבת את־העניים אף אינ־לנו מאומה: ועתה עשה עמנו חסד
 וחסדנו כסד וקלכנו אלה־הקרים הגדולות וסחרנו ונכלנו לשבת
 ד את־העניים: ואחר־כֵּן נָשִׁיב לָהּ אֶת־כִּסְפָּהּ: ואני בִּשְׂמִי זאת
 ו שִׂמַּחְתִּי כִּי לָקַחוּ מִיָּדִי הַכֹּל לְכַלֵּל אֶת־הָעֲנִיִּים: וּבִשְׂמִיחָה לָקַחְתִּי
 ז אֶת־הַקֶּתֶב בְּתַמִּי לָהֶם אֶת־כָּל־חֲפָצָם: וְכִלְעִי־בֹוֹן לֹא לָקַחְתִּי מֵהֶם
 ח מִבְּלָעֲדֵי הַבֶּתֶב: וְכָה סָחַרוּ בְּשָׁלִי: פַּעַם הִצְלִיחוּ בַּמִּסְחָרָם וַיָּתֵנוּ
 י לַעֲנִיִּים: וּפַעַם שָׁדְרוּ וַיָּבֹאוּ וַיִּבְקְשׁוּ סָנִי לֵאמֹר אָנָּה הִנֵּה לָנוּ אֲדָרָה
 יא רוּחַ וְנִרְאָה אֵיךְ נוֹכַח לְהָשִׁיב לָהּ [וְאֶת־כִּסְפָּהּ]: ואני מִבְּרַחֲמִי לְהֵבִיא
 יב אֶת־קֶתֶב־יָדָם וְאֶקְרָאֵהוּ וְאֶעֱבִיר עָלָיו כֹּו וְאֹמַר: מֵאֲשֶׁר נָתַתִּי לָכֶם
 יג לַמֶּעַן הָעֲנִיִּים לֹא אֶקַּח מֵכֶם דָּבָר: וּמַעֲלֵם לֹא קִבַּלְתִּי דָבָר מֵאֲשֶׁר
 נָשִׂיתִי בִּי:
 יב וְנֹשׁ אֲשֶׁר בָּא אֵלַי אִישׁ נְדִיב־לֵב וְאָמַר אֵין לִי דָבָר לַחֲלֹק
 לַעֲנִיִּים וּמִבְּקֹשׁ אֲנֹכִי לַעֲשׂוֹת צָדִיקָה וּלְשִׁבֹּת הַיּוֹם אֶת־הָאֲבִיּוֹתִים
 ג עַל־שִׁלְחָנָהּ: וְאֶתְּנִלּוּ אֶת־בִּקְשָׁתוֹ וּנְשַׁרְתָּ וְנִס־הוּא אָכַל אֹתָם
 וּבִהְיוֹת הָעָרֵב בִּבְקֹשׁוֹ לָלֶכֶת אֶל־בֵּיתוֹ קָבַל מִיָּדִי אֶת־שִׁכְרוֹ וְאָמַר:
 ג נְדַעְתִּי כִּי אִישׁ עֹבֵד אֹתָהּ הַמִּקְוֶה בַּצָּדֵק לְהַעֲלִיתוֹ וְעַלִּיהָ לְקַבֵּל:
 ד וּמַעֲלֵם לֹא הִשְׁאֲרָתִי סָעֵלַת שִׁכִּיר אֲצִלִּי בְּבֵיתִי:
 יג כְּחֹלְכִים קָרָאוּ בְּקִיל כִּי עַל־הַקְּרִים שׁוֹטָף חֶלֶב: חֲלִיבֵי
 ג רֶסֶעִי בְּהִמָּאָה וְהַעֲדִירִים מִלְּטוֹ יִלְדִּיהֶם לָרֵב עַל־הַסְּלָעִים וְעַל־הַקְּרִים
 ג אֲשֶׁר שָׁם רֶבֶעַ בַּמּוֹנָם: וְעַל־כֵּן הָיוּ הַקְּרִים הַחֲלִיבִים חֶלֶב וּכְמוֹ
 ד מַסְכִּים מַעֲנוֹת חֲמָאָה: עֲנִיִּים הָיוּ עֲבָדֵי אֲשֶׁר בָּשְׁלוּ מִסְּעָמִים
 ה לְאֶלְמָנוֹת וְלַעֲנִיִּים: וְלֹא נִשְׂאוּ סָנִי וַיְהִיו מְקַלְלִים אוֹתִי בְּאֶמְרָם מִי־
 ו יִתֵּן מִבְּשָׁרוֹ לֹא נִשְׁפָּע: כָּה הָיִיתִי נְדִיב מֵאֵד:
 יד שָׁשָׂה נָבָלִים וּכְנוֹר בֶּן־עֲשָׂרָה מִיתָרִים הָיוּ לִי: יוֹם יוֹם אֲחֵרִי

יא יא ואעביר עליו קו. ביווני: στεφανον επιφερόμενος ἀφαιρήσεως עטרת־פָּקָס. —

יב ד חשוא ויק' י"ס י"ג. —

יג ה מי יתן מבשרו לא נטבע. חשוא איוב ליא ליא. —

יד א לענין כלי־הומר שלכאן חשוא איוב ל' ליא ויהי לאבל כנורי ועגבי לקול בכים. —

- כ אכל האלקמות קמתי ואקח את-העגור ואגנון לשניהן והן שרו:
 ג-ד ועלי-נבל הזכרתי אליהן את-אלהים למען תהללנה את-י: ומדי
 היות אמהותי במתאוננות לקחתי את-הנבל ואגנון על-שלוש הנמול:
 ה ונפל תלונתן לקול צלצלי הנבל:
 טו וכני היו אוקדים לחםם בצהרים יום יום אחרי שרתם את-
 ג-ד העניים: ויהיו הולכים אל-אחיהם הבכור לאכל אתו: ולקחו אתם גם-
 ד את-שלש אחיותיהם אשר היו משאירות עבורתן בידי האמהות: וישן
 אשר היו בני מתנאים לפעמים על-העקדים ועל משרתי העניים היותי
 משקים בבקר ומעלה עולות מקשר קלם שלש מאות יונים וחמשים גרני
 ח עזים ושנים עשר קבשים: כל-אלה היותי מצנה לשלך לפני העניים
 אחרי האכל באמרי להם קחו את-אלה נזקפות על-הארתה והתפללתם
 ו-י בער בני: אולי תסאו בני לפני י: בבשואם ובדברם בגבה לב: בנים
 ח אנהנו לאיש העשיר הנה ולנו העשיר הנה: ולמה לנו לשרת לפני
 ט העניים כי תועבה לפני האלהים נאנה: ועוד היותי מביא סר בן-דקק
 על-מזבח אלהים כי אמרתי אולי תסאו בני וברכו אלהים בלדבם:
 טו ככה היותי עושה שבע שנים באשר הורני המלאך: וכאשר קבל
 ג השמן את-השלמון עשה עמדי באקוריות: וישרף את-שבעת אלפי
 ג הצאן אשר נתנו לבוש לאלקמות ושלשת אלפי הגמלים וחמש מאות
 ד החמורים וחמש מאות צמר הדקק: את-כל-אלה השמיד בכח השלמון
 ה אשר קבל עלי: וישאר במקנה בןו אנשי מקומי אשר נס-המה קבלו
 ו ממני את-השוב ועתה התקוממו לי ויבאו את-שארית ערד: וכאשר
 הודע אלי אבדן רכוש היללתי את-האלהים ולא נתתי לו תפלה:
 יו וכאשר נדע השמן את-לבבי התחכם לי: ויתחפש בךמות
 ב מלך שרם ויטרף אל-עירי ויאסף את-כל-העדים אשר בקרבה
 ג וידבר אליהם דברי-קלע לאמר: האיש הנה יוקב אבד את-טוב
 ה הארץ ולא השאיר מאומה כי סר נטן לאנשי מחסור לערים
 ד ולסוסיים: ואת-מקדש האל הגדול הרים וישבת את-מקום הקרבות:

י"ז ב-י"ז ויתחפש בדמות מלך פרס. איוב א' י"ז: כשרים. ולפי האגדה המאוחרת, הלך
 שטן בדמות איוב ושבה צאנו ובקרו וגמליו והכה הרועים והבקרים, בא וכפליט להגיד לו.
 אמר לאיוב, הבקר היו חורשות והאחונות רועות על ידיהן. מיד פתח איוב ואמר ה' נתן וה'
 לקח יהי שם ה' מבורך. שוב הלך ומצא בניו ובנותיו אוכלין ושותין בין בבית אחיהן הבכור,
 רבץ על הגג והפילו עליהם. בא כפליט להגיד לו... (אדר"ב הוצ' שיכטר עמ' 164). —
 הקרבנות. ביווני: ἑὸς σπονδῆς (=הנסכים). —

- ה-ו עֲלֵי-בֶן נִסְטָנִי אֶנְקֹלֵלֹו כִּמְעֻשָׁהֹו לְכִית-אֱלֹהִים: וְעַתָּה כֹּאֹו עָמִי
וּבְזוּתָם לָכֶם קֶלֶה-הַבְּהֵמָה וְקֶלֶה-אִשָּׁר לוֹ עַל-הָאָרֶץ: וְנִסְנֹו וַיֹּאמְרוּ
יִשְׁלֹו שִׁבְעָה בָנִים וְשִׁלֹּשׁ בָּנוֹת וְעַתָּה שֶׁן-יִבְרָחוּ לְאֲרָצוֹת אֲחֵרוֹת
ח וְכֹאֹו עָלֵינוּ קִבְעָלִי שֶׁלֶטוֹן וְקָמֹו עָלֵינוּ וְהִרְגֵנוּ: וַיֹּאמֶר אֲלֵיהֶם אֵל-
תִּירָאוּ מֵאוֹמֶה הַנָּה אֶת-רֹב רַבּוּשׁוֹ הַעֲלִיתִי כֹאֵשׁ אֶת-הַנוֹתָר שְׁמַתִּי
לָבוֹ וְעַתָּה הִנֵּנִי מֵאֲבָד נִסְיָאֶת-בָּנָיו:
יח וְכִדְבְּרוּ אֲלֵיהֶם אֶת-הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה וַיֵּלֶךְ וַיִּשַׁל אֶת-הַכִּבִּית עַל-
ב בָּנָי וַיָּמִיתֵם: וַיִּבְרָאוֹת אֲנָשִׁי מְקוֹמִי כִי אָמְנָם בָּצַע אֶת-הַנוֹרָאוֹת וַיִּבְּאוּ
ג עָלַי וַיִּדְרֹפּוּנִי וְאֶת-קֶלֶה-אִשָּׁר בְּכִיתִי בָּנוּ: וַעֲצִי רָאוֹ עַל-שִׁלְחַנּוֹתַי וְעַל-
ד מִשּׁוֹתַי אֲנָשִׁים שֹׁשְׁלִים וְנָבוֹים: וְלֹא יָכֻלְתִּי לְהָרִים קוֹל כִּי נִסְוֹנּוֹתִי
ה כֹאֵשָׁה אִשָּׁר מָלְאוּ מִתְנִיָּה סִלְחָלָה מְרֹב צִירֶיהָ: וְאָזְכֹּר אֶת-הַמִּלְחָמָה
אִשָּׁר הִזְדָּ לִי עָלֶיהָ מֵרֹאשׁ מֵאֵת יְיָ בְּיַד מַלְאָכֹו וְעַל-הַדְּבָר הַשּׁוֹב אִשָּׁר
ו הַבְּסוּתָנִי: וְאֵהִי כְּאִישׁ הַהוֹלֵךְ בְּאֹנִיָּה אֶל-עִיר לְרָאוֹת אֶת-עֹשֶׁהָ וּלְקַחַת
ז חֶלֶק בַּקְּבוּרָה: וְלוֹ מִשָּׂא סְחֹרָה אִשָּׁר עָמָם עַל-אֲנָטִיָּם וּבִהְיוֹתוֹ
בְּתוֹךְ הַנֶּם וַיִּרָא אֶת הַנָּלִים וְזֻעֲפִים וְהָרוֹם סוֹעֶרֶת מִנֶּגֶד וַיִּשְׁלַךְ אֶת-
הַמַּעֲמָסָה אֶל-יָדָם וַיֹּאמֶר אֶחָפֶז לְאֲבָד אֶת-הַכֹּל אֵךְ בּוֹא אָבָא הַעִירָה
ח שֵׁם אֶקְנֶה-לִּי דְבָרִים מוֹכִיִּם מִן-הָאֹנִיָּה וּמִלּוֹאָה: דְּכָה נִסְ-אֲנֹכִי חֲשַׁבְתִּי
אֶת-אִשָּׁר לִי לְאֶסֶם לְעַמֶּת הָעִיר אִשָּׁר עָלֶיהָ דִּבֶּר אֵלַי הַמַּלְאָךְ:
יט וּכְאִשָּׁר כֹּא הַמַּלְאָךְ הָאֲחֵרוֹן וַיִּכְשָׁרֵנִי עַל-מוֹת בָּנָי חֲרָדְתִּי
ב חֲרָדָה גְּדוֹלָה: וְאֶקְרַע אֶת-בְּגָדִי וַיֹּאמֶר אֶל-הַמַּכְשֵׁר וְאֵיךְ נִמְלִיטָם
ג אֶתָּה: וּבְשִׁמְעִי אֶת-אִשָּׁר הִנֵּה קָרָאתִי לְאִמִּר יְיָ נָתַן וַיְיָ לָקַח כְּאִשָּׁר
ד חֶסֶךְ יְיָ כִּן הִנֵּה זֶהִי שֵׁם יְיָ מִבְּרָךְ:
כ וּכְאִשָּׁר נִכְחַד קֶלֶךְ-רַבּוּשִׁי גִדַּע הַשָּׁשָׁן כִּי קֶלֶךְ-דְּבָר לֹא יוֹכֵל
כ לְהַמְרִיצֵנִי כִי אָבָא בְּחֶסֶא: וַיֵּלֶךְ וַיִּכְקֹשֶׁלֹו מֵאֵת יְיָ אֶת-גּוֹנּוֹתַי לְמַעַן
ג הִבִּיא עָלַי זָנָעִים: וְאֹו נִתְּנִי יְיָ בְּיָדוֹ לְעֹשׂוֹת לְבָשָׁרִי כְּאִשָּׁר חָפֶז אֵךְ
ד אֶת-נִפְשִׁי לֹא נָתַן בְּיָדוֹ: וַיָּבֵא אֵלַי וְאִנִּי יוֹשֵׁב עַל-יִבְסָאִי וּמִתְאַפֵּל עַל-
ה מוֹת בָּנָי: וַיִּדְמָה לְסַעֲרָה גְּדוֹלָה וַיַּחֲפֹד אֶת-יִבְסָאִי וְאֵהִי שְׁלֹשׁ שָׁעוֹת
ו תַּחַת יִבְסָאִי מִבְּלָתִי וְכֹלֹת לָקוֹם: וַיִּגְנַע אוֹתִי נִנְעִים גְּדוֹלִים מִכַּח-רִנָּל וְעַד-
ז רֹאשׁ: וַאֲצֹא מִן-הָעִיר וְאִנִּי מִשּׁוֹמֵם וְנִבְהָל מְאֹד וְאִשָּׁב בְּתוֹךְ-הָאֶסֶר:

ב תוֹךְ-הָאֶסֶר. ἐν τῇ κοιλίᾳ (וכן בע' לאיוב ב' ח')=במזבלה. ויש להעיר שבחורן
(בעד מוריותה ואקלימה הטוב וכתה לשם הרומי: Palaestina salutaris) האדמה שמנה כל כך
עד שאינם זקוקים לזבלה, ולפיכך היו מוציאים את הזבל מחוץ לעיר ושורפים אותו שם לאמר

ח ורמה אוכלת את-בשרי ובלחי את-האדמה אמסה ולחי נגר מבשרי
ט ותולעים לרב היו על-בשרי: ומדי צאת תולעת לקחתי ואתיחה
במקומה באמרי השארי במקום אשר הונחתי עד אשר תסקרי
מעם אדוניך:

כא שמונה וארבעים שנה ושבעי בתוך האשר מחוץ לעיר
ב בננעים: וראה הויתי בעיני את-אשתי הראשונה נושאת מים
בשסקה לבית אחד הנכבדים למען קחת פת-לחם ולהביא לי:
ג ואקרא מבאבי ומרגזי הוי על-נאות ראשי העיר הזאת איך יכלו
ד לשום את אשתי באחת השסחות: אסרי-כן שבעי ואבלינה:

כב ומקץ אחת עשרה שנה מנעו ממנה גם-את-הלחם מהביא אותו
ג אלי בכלכלם אותה במעט אך לסיף: והיא היתה מביאה ותולקת אותו
ג עמי באמרה בקאב אוי לי הלא עוד מעט לא נוכל לשבע לחם: ולא
נמנעה מלכת אל-השוק לבקש פת-לחם ממוכרי הלחם וטבא לי ואכל:

כג והששן כאשר ידע זאת התחפש למוכר: ויהי כאשר קרה
ב מקרה אשתי לבא אליו ולבקש לחם כי תשבע אותו לבן-אדם:

ג-ד ויאמר לה הששן תני את-המחיר וקחי לך באנת-נפשך: ומען
ה ותאמר לו מאין לי כסף הלא מדע את-הרעות אשר מצאינו: אם-

ו רחום אתה רחמי ואם-לא אתה תראה: ונען ויאמר לה לולא
הנה משפמכם לשאת את-הרעות האלה כי עתה לא באו עליכם:

ז ועתה אם-אין בידך כסף תני לי את-שער ראשך לערבון ולקחת
ח שלש בקרות והיו לך למחנה לשלשת ימים: ותאמר בלבה למה

ט לי שער ראשי ובעלי רעב: וכבה הוילה את-שערה ותאמר אליו
י קום קחנה: והוא לקח מספרים וגזז את-שער ראשה ויתן-לה שלש

יא בקרות לעיני כל: והיא לקחה וטלף וטבא אלי והששן מהלך
אחריה בדרך הדרך וצער פסתר ויננע את לבה:

ט (ע') וויטצשטיין, שם 536). ובאגדה של חכמים (אדריג הוצ') שיכסר 1164): ישב באשפה
(השוה תהלי קייב ו' מאשט ירים אביו). - ומדי צאת תולעת... השוה שם: והיו
יורדין ממנו תולעים והיו תולעים עושים נקבים נקבים בבשרו עד שעשת תולעותו עם חברתה
מריבה. מה עשה איוב, נטל אחת והניחה על חור שלה ואחת על חור שלה. אמר להן, בשר
שלי הוא ואנן עושותן עליו מריבה. -

כג-א המעשה בחילוף שער בלחם נמצא אף באגדה הערבית שמביא גרינבוים (Neue Bei-
268-269) (träge u. semit. Sagenkunde) השער תכשיט יקר הוא לאשה ורק בשעה מכריעה
בחייה היא מסכימה לגזז אותו. כיוצא בכך המעשה באשתו של ר' עקיבא דהוות מובנה
מקליעתא דרישה ויהבה ליה (שבת ירו' ו' א'). -

- כד ויהי כאשר קרבה אשתי ותמן את קולה בבכי ותאמר אלי
 איוב עדימתי תשב בתוך-האסר מחוץ לעיר ותאמר בלדבדך
 עוד מעט מן-ער ותצפה כי תבא תקותך וישועתך: ואני נודדת
 מסתמרת ועוברת ממקום למקום כי זכרה אבר מני-ארגן בני
 וקנתי סרי-בשני אשר לשוא יגעתי וחבלתי אותם: ואתה יושב
 ברכב ובתוף רמה ולן בחוץ: ואני כל-היום עוברת וכואבת וגם
 בלילה עדי-אשר אשתמר שת-לחם להביא לך: ברכב-כח אשיג
 את-מאכלי ואחלקהו לי ולך: כי אמר בלבי המעט לך לסבל
 מכאובים כי גם-לחם לא תשבע: ובכן נוענתי ללכת אלי-השוק
 ולא בשתי לכבש לחם: והמוכר אמר אלי תני הכסף ולקחת:
 ואני ספרתי לו על-צרתנו ואשמע מסיו: אם-אין לך אשה קסה
 ונתת לי את-שער ראשך ולקחת שלש בכרות והיו לך למתנה
 לשלשת ימים: ואני במר גפשי אמרתי לו קום ונו אותי והוא קם
 קבצו וננו את-שערי בשוק לעיני ההמון המשתומם:
 כה מי לא השתומם כי זאת עוצית איוב: לשנים הנה לה
 ב אפריון וארבע עשרה ורעות סוככות עליו וסמח אחר סמח ועברו
 עדי-אשר יוכלו לבא לשניה ועתה היא מחליפה שערך בלחם:
 ג אשר גמליה היו נושאות למעמסה רכוש לארצות למען העניים
 ועתה תמן את-שערה בלחם:
 ד הנה אשר היו לה שבעה שלקנות עומדים בביתה מהם יאכלו
 העניים וכל-אורח ועתה תמכר השער בלחם:
 ה ראה אשר היו לה סירות-רחצה לרגליה עשויות זָהָב וכסף
 ועתה תלך ברגליה (ותחסה) על-
 ו האדמה אף תחליף שערך בלחם:
 ו הנה אשר היתה עושה בוע ברכמת זָהָב
 ועתה סחכות תלכש ותמכר השער בלחם:

כה * עוצית. במקור: Σιτιδος, ואין ספק שהוא שם תאר מקוצר מן עוצ=Αυσίτις כמו שנמסר באיוב א' א' בארץ עוצ=Αυσίτιδος ή εν χώρα (אבל ברא' י' כ"ב: עוצ=Ος).
 אשחו הראשונה של איוב שנשאת לו בגיותו עוצית=ערבית היתה Αυσίτιδος δὲ γυναικα λαβών (אשה ערבית, - נאמר בתוספת שבסוף איוב בע'), ותיקן גפשו בזה שאשחו השניה היתה
 ב דינה בת יעקב. - כאן בא הראשון משלשת השירים (כאן, ליב ומ"ג) שבספר זה. - יריעות.
 - vel=βηλα ברומית.

י הביטה אשר היו לה ממות וְהָב וְקַסָּף

עָתָה הַשָּׁעַר תִּמְכַּר בְּלֶחֶם :

ה-ס בַּאֲחַת אִיּוֹב אִיּוֹב רַבִּים הֵם הַדְּרִים בִּקְצָרָה אָמַר לָהּ: מִכָּאֵב

לְבִי נִשְׁכַּרוּ עֲצָמוֹתַי קוֹם קַח אֶת־הַבְּקָרוֹת וְשִׁבְעָתָּ וְאָמַר דְּבַר־

י מָה נָּגַד יְיָ וְנָמוֹת: וְאֲנִי אֲנַצֵּל מִתּוֹנֶת עַמִּל בְּשָׂרָהּ:

כו וְאֲנִי הַשִּׁיבוֹתֶיהָ לֵאמֹר הִנֵּה זֶה שָׁכַע עֲשָׂרָה שָׁנָה אֲנִי אִישׁ

ב מִכָּאֲבוֹת נוֹשָׂא הַרְמָה בִּבְשָׁרִי: וְלֹא כִבְדָּה עַל־נַפְשִׁי כְּלִי־הַתְּלָאָה

ג כִּדְבַר אֲשֶׁר דִּבַּרְתָּ עָתָה דְּבַר יְיָ וְנָמוֹת: כְּלִי־אֵלֶּה נָשָׂא אִשָּׁא וְתִשָּׂאִי

ד גַּם אֶת גַּם מוֹת כְּנִינִי גַם אֶבְדִּין רַבּוּשֵׁנִי הַתְּחַסְּצִי כִּי נִדְבַר דְּבַר

ה נָּגַד יְיָ לְמַעַן יֵאָכֵר מִמֶּנּוּ אֵת הָעֵשֶׂר הַגְּדוֹל: וּמִדּוּעַ אֲפֹסֵא לֹא

ו תִּן־קָרִי אֶת־הַטּוֹב הַגְּדוֹל הַהוּא אֲשֶׁר הָיָה לָנוּ וְאִם אֶת־הַטּוֹב קִבַּלְנוּ

ז מֵאֵת יְיָ הֲלֹא נִקְבַּל גַּם־אֶת־הָרַע: נָשָׂא בִּאֲרָד־רוּחַ עַד־אֲשֶׁר יָשׁוּב

ח יְיָ לְרַחֲמֵנוּ: הֲלֹא תִרְאִי אֶת־הַשֹּׁרֵק הַעוֹמֵד מֵאַחֲרָיִךְ לְכַלֵּעַ אֶת־

ט בִּנְיָמִךְ לְמַעַן הַתְּעוֹת גַּם־אֹתִי הוּא חָסֵף לְעִשְׂמוֹתֶךָ לֵאחֶת הַנָּשִׁים

הַנִּבְּלוֹת הַמְרַמּוֹת אֶת־הֶם בְּעֲלִיָּהֶן:

כו וְאֲנִי סִנִּיתִי אֶל־הַשָּׁשֶׁן הַעוֹמֵד מֵאַחֲרֵי אִשְׁתִּי וְאָמַר בּוֹאָה

לִפְנֵי הַתְּנַצָּה וְאֶל־תְּשִׁים סִתְר־פָּנִים הַנִּרְאָה הָאֲרִיזָה אֶת־כַּחוֹ בַּסִּנֵּי

ב אֲמִי־עוֹף הָעוֹף בְּשָׂנֵא צֹא וְהִלַּחֲסִי־בִי: וַיֵּצֵא מֵאַחֲרֵי אִשְׁתִּי וּבָעֲמָדוֹ

ג כָּכָה וַיֹּאמֶר רָאָה אִיּוֹב הִנֵּנִי עֹד וְגַם־אֶחָד מִסְּנִיף אֶת־כִּי אֶתָּה

ד בְּשָׁר וְאֲנִי רוּחַ וְאַתָּה נְנוּעַ בְּנָנְעִים וְאֲנִי בַּמְּבִיכָה גְדוֹלָה: כְּמוֹךְ

ה כְּגֹבֹר הַנֶּאֱבֵק עַם־גֹּבֹר וְהָאֶחָד הַקָּרִיעַ אֶת־הַשֹּׁנִי תַחֲתָיו וְהַעֲלִיּוֹן

ו סָגַר אֶת־פִּי הַתַּחֲתוֹן וַיִּמְלֹאֲהוּ חֹל וְכַתַּת אֶת־כָּל־עֲצָמָיו וְהוּא נָשָׂא

ז-ה זֹאת בְּגִבּוֹרָה וְלֹא נִבְנָע: וְהַעֲלִיּוֹן קָרָא קוֹל גְּדוֹל וּמִתְהַוֵּן: כָּכָה

ח גַּם־אַתָּה אִיּוֹב הִנֵּה לְמִשָּׁה וְנָנוּעַ בְּנָנְעִים אֵת הִנֵּה שְׂרִית אֵלֵי לְכָל

ט אֲשֶׁר נֶאֱבַקְתִּי עִמָּךְ וְגַם וְכִלְתָּ: אֲזִי בּוֹשׁ הַשָּׁשֶׁן וְנִרְף מִמֶּנִּי שְׁלֹשׁ

י שָׁנִים: וְעָתָה בְּנִי הָאֲדִיכִי נִשְׁשָׁכָם גַּם־אַתָּם לְכָל־הַבָּא עֲלֵיכֶם כִּי

טוֹב אֲרָךְ־רוּחַ מִכָּל:

כו ה ע ש ר הגדול του μεγάλου. על עשרו הרוחני הגדול הצפון לו בשמים

מדבר איוב אף אל רעיו לקמן. -

כו ה שרית אלי לכל אשר נאבקתי עמך וגם יכלת. ביווני: יצאת מנצח מן

ההתאבקות אתי. על כגון דא אמרו (ביב סיו א'): קשה היה צערו של שטן מצערו של איוב. -

וּבְמַלְאֹת עֲשָׂרִים שָׁנָה לְהִנָּעִי וַיִּשְׁמְעוּ הַמַּלְכִּים אֶת־אֲשֶׁר
 קָרָנִי וַיָּקִימוּ וַיָּבֹאוּ אֵלַי אִישׁ מֵאַרְצוֹ לִרְאוֹת אֶת־פָּנַי וּלְנַחֲמֵנִי:
 וּבְאֲשֶׁר קָרְבוּ מִרְחוֹק לֹא הִפִּירוּנִי וַיִּשְׂאוּ קוֹלָם וַיִּכְפוּ וַיִּקְרְעוּ אִישׁ
 מִעִילּוֹ וַיִּזְרְקוּ עָפָר עַל־רֹאשֵׁיהֶם: וַיִּשְׁבּוּ אִתִּי שִׁבְעַת יָמִים וּשְׁבַעַת
 לַיְלֹת וְאִין דּוֹבַר אֵלַי דָּבָר: וְלֹא מֵאַרְךְ אַשִּׁים יָשְׁבוּ וְלֹא דִבְרוּ
 כִּי אִם בְּאֲשֶׁר יִדְעוּנִי מִלִּפְנֵי הַרְּקָה הַזֹּאת בְּעוֹד הָיִיתָ לִי עֹשֶׂה
 רָב: וּבְאֲשֶׁר הִבֵּאתִי לִפְנֵיהֶם אֶת־אֲבָנֵי הַיָּקָר הַשְׁתַּוְּמָמוּ סָסְקוּ כְּסִים
 וַיֹּאמְרוּ לוֹ הִבִּיאוּ הֵנָּה אוֹצְרוֹתֵינוּ שְׁלֵנוּ אֲנַחְנוּ שְׁלֹשֶׁת הַמַּלְכִּים
 בְּאֶחָד כִּי עָמָה לֹא שָׂוִי בְּאֲבָנִים הַיָּקָרוֹת אֲשֶׁר לְמַלְכוּתְךָ: כִּי
 הָיִיתִי גָדוֹל מִכָּל־בְּנֵי־קָדָם: וּבְאֲשֶׁר בָּאוּ עִוָן וַיִּשְׁאַלּוּ בְּעִיר אֲנִי
 יוֹקֵב הַמּוֹלֵךְ עַל־כָּל־מִצְרָיִם וַיַּגִּידוּ לָהֶם עָלַי לֵאמֹר: הֵנָּה הוּא
 יוֹשֵׁב בְּתוֹךְ־הָאָסָר מִחוּץ לָעִיר וְנִהְלָל עֲשָׂרִים שָׁנָה לֹא בָא אֶל־
 הָעִיר: גַּם־לִרְכּוּשֵׁי שְׂאֵלוֹ וַיִּוְדִיעוּם אֶת־הַמַּצָּאוֹת אוֹתִי:
 וּבְשִׁמְעָם יָצְאוּ מִן־הָעִיר וְאֶנְשֵׁי הָעִיר עִמָּם: וְאֶנְשֵׁי עִירֵי הַרְאוֹם
 אוֹתִי: אֵד הֵם לֹא הֶאֱמִינוּ וַיֹּאמְרוּ לֹא זֶה יוֹקֵב: עַד־הֵם בִּשְׁסֶק
 וְאֶל־יָסוֹ מֶלֶךְ תִּימָן שָׁנָה אֵלַי וַיֹּאמֶר: הֵאֱתָה יוֹקֵב הַמּוֹלֵךְ רַעֲנוּ:
 וְאֲנִי בְּבֵיתִי הִשְׁלִיתִי עָפָר עַל־רֹאשֵׁי הַנִּיעוּתִי רֹאשׁ וַאֲנִידָה לָהֶם
 אֲנֹכִי הָאִישׁ:
 ל וּבְקִרְאוֹתָם אוֹתִי מִנִּיעַ רֹאשִׁי נָסַלְוּ לְאַרְץ מִתְעַלְפִּים: וְאֶנְשֵׁיהֶם
 ב נִבְהָלוּ לִרְאוֹת אֶת־שְׁלֹשֶׁת הַמַּלְכִּים מִשְׁדָּבִים עַל־הָאָרֶץ כַּמְתִּים
 ג בְּשִׁלֵּשׁ שָׁעוֹת: וְאַסְרִי־בֶן קָמֹ וַיֹּאמְרוּ אִישׁ אֶל־רַעְהוּ הוּא הוּא:
 ד וַיִּשְׁבּוּ שִׁבְעַת הַיָּמִים וְהָמָּה מִבִּיעִים רוּחָם עַל־הַמַּצָּאוֹת אוֹתִי
 ה וַתִּדְבְּרוּ אִישׁ אֶל־רַעְהוּ עַל־מִקְנִי וְעַל־רְכּוּשֵׁי וַיֹּאמְרוּ: הֲלֹא גִדַּעַת
 אֶת־כָּל־הַשֹּׁבֵב אֲשֶׁר נִשְׁלַח מֵאִתּוֹ אֶל־הַכְּסָרִים וְאֶל־הָעָרִים מִסָּבִיב

כח א-ו המלכים. אף בתרגום הע' חבריו של איוב מלכים הם. - עוץ. רק כאן שמענו
 שהיה יושב בארץ עוץ (ודאי: ארץ בני עוץ, השוה השם ארץ ישראל). ארץ עוץ ידועה
 היתה לראשונים בהגדרתה, אלא שבמשך הזמן נשתקע השם. היא חורן של עכשיו. לפי
 המסורת שבחורן היתה ארץ זו מולדתו של איוב, ואנשי חורן יודעים על העיר אליחורבה
 (בג'קרה) כמקום מולדתו ומושבו של איוב, ועל מקומות המרעה של איוב, על עיר איוב-בצרה,
 ועל משכן הקיץ של איוב שמראים בג'נאא, ועל קברו של איוב בג'קרה (=מקאם איוב), ואפילו
 על אבן שעליה גשען איוב ועל האבנים הקטנות שהן הן תולעים מאובנות של איוב שהיו
 נושרות מעל בשרו (ע' וויטצשטיין בתוספת לפי' דליטצש לאיוב). - על-כל-מצרים.
 כונתם למוצרי הערבית, על הגבול של ערב הצפונית. -

לחלק לעניים מלכד אשר פגז בביתו ואיך אסוף בא עליו עתה
משפט-מות קנה:

לא ויהי אחרי אשר נדברו בזה שבעת הזמן ויען אליהוא
ויאמר אליהם כלבים סבירו נלכה נקרה אליו ונקברהו הישב
ב האמנם הוא הוא אם לא: מפני רים בפני הרע היתי רחוק
ג מהם בשבטים צער ונקומי ונקרבו אלי ובשמים בידיהם: ונסר
אנשיהם היו אתם ונסרו סביבי לבונה למען יכלו לנשת אלי:
ד-ה ושלשה ימים היו מסורים את-הלבונה: ובהיותם קרובים אלי ענה
ו אליהוא ויאמר לי: האתה זה יורב המלך סברנו האתה הוא אשר
לסנים נדל בבורו האתה הוא אשר הנה בשמש יוםם בכל-הארץ
האתה הוא אשר הנה כגרים וכבוכבים המנהירים בנאי היללה:
ז-ח ואמר אלי אנכי: נבך בכי גדול וישא קינת מלך וגם קילו לקול
נמר המלכים ואנשיהם ויאמר:

לב שמעו קינת אליהוא המספר לכל על-עשר איוב:

ב אתה הוא הממנה שלשת אלפי צאן להלביש עניים

ואנה אסוף תסארת בסאף:

ג אתה הוא הממנה שלשת אלפי גמלים למשא הרכוש לעניים

ואנה אסוף תסארת בסאף:

ד אתה הוא הממנה אלף שרים להדיש לעניים

ואנה אסוף תסארת בסאף:

ה אתה הוא אשר היו לך משות וקב ואתה ישב בתוך-האסר

ואנה אסוף תסארת בסאף:

ו אתה הוא אשר הנה לך כסא אבני יקר ועתה על-דרך משב

ואנה עתה תסארת בסאף:

ז מי כמות בתוך-בניה קעץ מפוחים נותני רים

ואנה עתה תסארת בסאף:

ח אתה הוא המבין ששים שלמות צריכים לעניים

ואנה עתה תסארת בסאף:

ט אתה הוא אשר היו לך מתנות רים-ניחום בנהל ועתה נעלה

באש בשרך

ואנה עתה תסארת בסאף:

- י אֵתָהּ הוּא אֲשֶׁר הָיוּ לָהּ גֵּרוֹת וְהָבָה עַל־מִנְרוֹת כֶּסֶף וְעֵטָה תַּצְפָּה
לְאוֹר הַגֵּרִים וְאֵינָה אִסּוּא תִּסְאָרֶת כִּסְאָהּ:
- יא אֵתָהּ הוּא הַצּוֹחֵק לְבְנֵי־עוֹלָה וְלַחֲשָׁאִים וְעֵטָה הָיְתָה לְצַחֹק
וְאֵינָה אִסּוּא תִּסְאָרֶת כִּסְאָהּ:
- יב אֵתָהּ הוּא אִיּוֹב אֲשֶׁר הָיָה לָהּ כְּבוֹד רַב
וְאֵינָה עֵטָה תִּסְאָרֶת כִּסְאָהּ:
- יג וּבִשְׂמַת אֱלֹהֵהוּ אֶת־הַקִּיָּה הָיוּ הַמַּלְכִּים רַעְיוֹ עוֹנִים אַחֲרָיו
- כ עַד־הַיּוֹת רַעַשׁ גָּדוֹל: וּכְאֲשֶׁר תִּדְּלוּ הַקְּלוֹת אָמַר אֲלֵיהֶם אִיּוֹב
הַחֲשׂוּ וְאִנִּידָה לָכֶם עַל־כִּסְאֵי וְעַל־הַכְּבוֹד וְעַל־הַתִּסְאָרֶת אֲשֶׁר לוֹ
- ג בְּתוֹךְ־קְדוּשִׁים: כִּסְאֵי בְּעוֹלָם הָעֲלִיוֹן וּכְבוֹדוֹ וְתִסְאָרְתוֹ לִימִין הָאֵב:
ד הָעוֹלָם קָלִיל וְחִלָּה וּכְבוֹדוֹ אָבִיר יֹאבֵד וְכִלְבָּאִיו יִסּוּסוּ עִמּוֹ
- ה בְּמַהֲרָה: וּכִסְאֵי נָכוֹן יִהְיֶה בְּאֶרֶץ הַקִּדְשׁ וּכְבוֹדוֹ בְּעוֹלָם הַנֶּצֶח:
ו-י הַגֵּהֲרוֹת יִיבָשׁוּ וְהַמֶּן וְלִיָּהֶם גֵּרֵד לְמַעֲמָקֵי תְהוֹם: וְגִהֲרוֹת אֶרְצֵי אֲשֶׁר
- ח בָּהֶן כִּסְאֵי לֹא יִיבָשׁוּ וְלֹא יַעֲלֻמוּ כִּי אִם־לְנֶצַח יִהְיוּ: גִּבְי־הַמַּלְכִּים
הָאֵלֶּה יִחַלְסוּ וְהַשָּׂרִים יַעֲבִרוּ וּכְבוֹדָם וְנֶאֱמָרָם יִהְיוּ כְדַמּוֹת מְרָאָה:
- ט וּמַלְכוּתִי לְעוֹלָמִי עוֹלָמִים וּכְבוֹדָהּ וְתִסְאָרְתָּהּ בְּמַרְכָּבַת הָאֵב מִשְׁכָּנָם:
- י-ד וּבְדַבְּרֵי אֲלֵיהֶם אֶת הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה לְמַעַן יִחַשּׁוּ דָּרָה אַף אֱלֹהִים
- כ וַיֹּאמֶר אֶל־יֵתֶר רַעְיוֹ: מַה־נּוֹעִיל כִּי נִשְׁכַּח־פִּי אֲנִי וְאֶנְשֵׁינוּ לְנַחֲמוֹ
- ג-ד וְהִנֵּה הוּא בָּן לָנוּ: הִבָּה נִשְׁוֹבָה אֶל־אַרְצוֹתֵינוּ: הוּא יֹשֵׁב בּוֹאֵב
- ה בְּתוֹךְ־תּוֹלְעִים רִים רַע וּבְכִלְזוֹת וְתִנָּאָה עֲלֵינוּ וּבְאֶמְרוֹ מַלְכוּיֹת
תִּפְלָאָה הֵן וּמִשְׁטָרָן וּמַלְכוּתָנוּ אוֹמֵר הוּא לְעוֹלָם תַּעֲמֹד: וַיָּקָם
- אֱלֹהִים וְהוּא נִסְעָר מֵאֵד וַיִּסֶּן מַהֵם בְּגִזְיוֹ רַב וַיֹּאמֶר הִנְנִי הוֹלֵךְ הֵן
אֲנִי בָּאנוּ לְנַחֲמוֹ וְהוּא בָּן לָנוּ לְעֵינֵי אֲנָשֵׁינוּ:
- לה אָן תִּקְסוּ בְּלִדֵּר וַיֹּאמֶר לֹא בֵן יִדְּבָרוּ אֶל־אִישׁ־מִקְּאֲבוֹת אֲשֶׁר
- כ גַּם־נָנְעִים רַבִּים לוֹ: הִנֵּה אֲנִי הַבְּרִיאִים קָלִיל לֹא־יִכְלְנוּ לְנֶשֶׁת
- ג אֱלֹהִים מִפְּנֵי הַדִּים הָרַע כִּי אִם בְּרַב בְּשָׂמִים נֹתְנֵי רִים: אֵתָהּ אֱלֹהִים
- ד שִׁכַּחַת כָּלָה מַה־הָיָה לָהּ בַּהֲיוֹתָהּ חוֹלָה שְׁנֵי גָמִים: וְעֵטָה גִּאֲדוֹר־נָא
- ה נִשְׁכַּחַת לְמַעַן נִדַּע מַה־לוֹ אוֹלֵי זָכָר אֶת־אֲשֶׁרוֹ לְסָנִים וַיֵּצֵא מִדַּעְתּוֹ:
- ו מִי הָאִישׁ אֲשֶׁר לֹא יֹאבֵד לְבוֹ וְלֹא יִלָּךְ שׁוֹלָל בַּהֲיוֹת נָנְעִים בָּאֵלֶּה
וְעֵלָיו: וְעֵטָה הַנִּיחָה־לִּי וְאֶנֶשׁ אֱלֹהִים וְאֶדַע מַה־הָיָה לוֹ:

- לו ונקם בלדד ויגש אלי ויאמר האתה איוב ואמר בדרבך:
 ג- ויאמר העמר לבך בדרבך: ואני אמרתי אמנם בדרבך הארץ לא-
 עמר לפני כי גם-לארץ גם-ליושביה אין מעמד אך בדרבך שמים
 ד לפני עומר כי בשמים אין חליפות: וישן בלדד ויאמר נדענו כי אין
 הארץ עומדת כי תשתנה לשי הזמן פעם תובא במשפט פעם תשקט
 ה- ויש אשר תהיה מלחמה: ועל השמים שמענו כי נכון מעמדם: אך
 ז אם באמת באת בסודם הבה אשאלה דבר: ואם תשיבני על-ראשון
 בהשכל אשאלה שנית וכי תשיבני נבונה ונדענו כי לבך לא ענקה:
 לו ויוסף דבר אלי ויאמר למי תקנה: ואני אמרתי לאלהים
 ב- חיים: ויאמר עוד מי לקח את רכושך או הביא עליך את-הנזעים
 ד- ה- האלה: ואני אמרתי לאלהים: ויוסף עוד ויאמר אלי הן לאלהים
 תקנה ואיך תאמר לא בצדק הביא עליך את-הנזעים האלה או לקח
 ו- ממה את-רכושך: אם-נתן ולקח טוב הנה לבלתי תת לה מאומה: הן
 ה לעולם לא יגבל מלך איש-צבאו אשר הנה נושא כליו באמונה: ומי
 ט נחקר עמק ומחשבותו: וי נחמדתו ומי יצו לגל על-יו עול: השיבני
 י איוב על-אלה: ועוד אמר לה אם-לבך נכון עמה הנידה אם-בינה
 לה מדוע נראה את-השמש יוצא במזרח וקא במערב וכי נקום בבקר
 יא ומצאנהו עולה במזרח: הבינני את-אלה אם-עובר לאלהים אתה:
 לח ואני השיבותיו על-אלה: אמנם יש-בי בינה ולבי עמי: ומדוע
 ב- לא אמלל נדלות וי באחשא בשפתי לאדני היה לא תהנה: מי
 אנהנו בייגרבה לעסק בדרבך שמים ואנהנו בקשר וחלקנו עשר ואשר:
 ה- וכלעבור תדענו כי לפני עמי שמעו-נא את-אשר אשאלבם: הן האכל
 בא דרך הטה וגם המים דרך הטה וישתו וכלע אחר נעברו וכי נדרו
 ז שניהם יסדרו זה מזה ומי הוא המסריד את-אלה: ויאמר בלדד לא
 ח נדעתי: ואשן עוד ואמר אליו הן את-הספרדת הקשר לא תבין ואיך
 ט תשיג את-דרבך השמים: וישן צוטר ויאמר לא דברים אשר ממעל לנו
 נחקר כי אם-תסענו לדעת אם-בינתה אתה והנה באמת נדענו כי
 י לבך לא הלך מאמר: ועתה מה-תאמר נקשך ונעשה-לך הנה אמנו
 רוסאי שלש מלכיותינו המתחפץ למרשא בנדם אולי תעלה ארוכה לה:
 יא ואשן ואמר רשאותי וארוכותי מאת יי אשר קרא גם-את-הרוסאים:

לט עורני מדבר עמם ועוצית אשתי באה קרוצת בנדרים: היא
 ב ברהה מעבודת בעליה אחרי אשר בקשו לעצרה מלכת בל-
 ג יראוה המלכים סברי ונקחוה: ותבא ותפל לרגליהם ומתקף ותאמר:
 ד וברני אליו ושני אוהביו באשר הניתי לשנים אצלכם ואיך הניתי
 ה-: לבושה: ועתה ראו את-מלבושי בהם באתי: ויבכו בבי גדול
 ז ובתונת-משנה נאלמו: ואליו לקח את-בגד הארנמן אשר עליו
 ח ויקרעהו וישלכוהו על-אשתי: והיא בקשה מהם לאמר אחלה
 פניכם ואמרו לאנשיכם בייחסרו את-מפלת הבית אשר נפל על-
 ט בני למען תבאנה עצמותיהם אל-קבר: כי אין זרנו משגת להוציא
 י קשה על-זאת ויבן נראה אך את-עצמותיהם: הסיה אני אם בשן
 יא בהמה לי כי מתו עשרת בני ואף אחד מהם לא קברתי: וילכו
 יב לחפר אך אני עצמתי בעדם ואמר: אל-תיגעו לדיק כי לא תמצאו
 יג את-בני אחרי אשר העלו השמים ביד המלך אשר בראם: והם
 ענו לי ואמרו מי לא יאמר גם-הפעם בייחפית בתמהון ויבשעון
 כי תאמר העלו בני השמימה ועתה הורנו את-האמת:
 כ ואען ואמר אליהם מקימיני-נא ואעמר ונקימוני ויתמכוני
 כ-: בן-עוטי מזה ומזה: ואני עמדי ואחלל את-העב: ואחר התפלה
 ד אמרתי אליהם שמו עיניכם מן-רה וראו את-בני מעשרים כבוד-
 ד מרום: ותבט גם-עוצית אשתי ותפל ותתפלל ותאמר הנה-נא ירדתי כי
 זעלה וברוני לפני ו: ועתה אקומה ואלכה העירה ואנוח מעט ואקבל
 ח שכר עבודתי: ותשב העירה ותבא אל-דשת הבקר הוא הבקר אשר
 י לקח ממנה לשנים ביד אדוניה היום: ותשבב באחד האבוסים ותמת
 ז ברוח טובה: ובעליה מעבדה הלך לבקשה ולא מצאה: ויבא לעת-
 ט ערב אל-דשת הבקר וימצאה מתה: וכל-הואיה צעקו צעקה גדולה
 ויקונו עליה והקול נשמע בכל-העיר: וירצו שמה לדעת מה-הקונה:
 י-א וימצאוה מתה ומסביב לה הבהמות בובות עליה: וישאווה משם ויקברוה
 יב על-יד-הבית אשר נפל על-בניה: ואכל גדול עשו לה עני העיר
 ויאמרו ראו הנה זאת עוצית אשת השם והעבוד ולא זכתה לקבורה
 יג כאשר לה זאת: והקינה אשר קונו עליה תמצאו בדברי היםים:

מא ואליסו וקאמרים יִשְׁבוּ עַל-יְדֵי וַיִּתְּנֻהוּ וַיִּדְּבְרוּ גְדֻלוֹת:
 ב-ג וּמִקֵּץ שָׁבָעָה וַעֲשָׂרִים יוֹם קָמוּ וַיִּבְקְשׁוּ לָלֶקֶת אֶל-אַרְצָם; וַיִּשְׁבִּיעַם
 ד אֱלֹהִים לֵאמֹר כִּתְּרוּ לִי וְעִיר וְאַחֲרָהּ לוֹ דַּע אֵת אָנֹכִי: זֶה כִּמְהָ
 ה יָמִים נִשְׁאַתֶּם סָנִים לְאִיּוֹב כִּי אָמַר עֲדֻקְתִּי: וְאֲנִי לֹא אָשָׂא סָנִי הֵן
 בְּרֹאשׁוֹנָה קִינֵנְתִּי עָלָיו כִּי זָכַרְתִּי אֲשֶׁרוֹ מִקֶּדֶם וְהוּא עָמָה בְּרַחֲב
 נִשְׁשׂוֹ וּבְנִאָנוֹתָו וּבְגִדְלָל לִבְכוֹ דִּבֵּר וַיֹּאמֶר כִּי כִשָּׂא לוֹ בְּשָׂמִים:
 ו-י וַעֲמָה שָׁמְעֹנִי וְאֶנִּידָה לָּכֶם כִּי חִלְקוֹ לֹא-הוּא: אַחֲרֵי-כֵן הִבִּיעַ
 אֱלֹהִים רוּחוֹ בְּרוּחַ הַשָּׁשָׁן וַיִּדְּבַר אֵלַי עֲזֹת הֲלֹא הֵם בְּתוֹכִים
 בְּדַבְּרֵי הַיָּמִים לֵאמֹר:

מב וּכְאֲשֶׁר כִּלָּה לְדַבֵּר גְּדֻלוֹת נִרְאָה אֵלַי יְיָ מִן-הַסְּעָרָה וְהַעֲנָנִים
 ב וַיִּדְּבַר: וַיּוֹכַח אֶת-אֱלֹהִים וַיִּרְאֵנִי כִּי לֹא אָדָם כִּי אִם-תִּתֶּנָּה דִּבְרָה
 ג מִתּוֹכִי: וּבְדַבְּרֵי יְיָ אֵלַי בַּעַד עֲרָסָל שָׁמְעֵתִי אָנֹכִי וְאַרְבַּעַת הַמַּלְאָכִים
 ד אֶת-קוֹלִי בְּדַבְּרוֹ: וְאַחֲרֵי אֲשֶׁר כִּלָּה יְיָ לְדַבֵּר אֵלַי אָמַר אֶל-אֱלִיסוֹ:
 ה אָתָּה אֱלִיסוֹ חֲטָאתָ וַשֹּׁנִי רָעִיד עֲמָךְ כִּי לֹא דִבַּרְתָּם נְבוֹנָה אֶל-
 ו עַבְדִּי אִיּוֹב: לָכֵן קִיּוּמוֹ וַיִּבְקְשׁוּ מִמֶּנּוּ לְהִבְיֹא עוֹלָה בַּעֲדָכֶם וְכִסֵּר
 ז עֲוֹנֵכֶם כִּי אֶת-סָנִי אָשָׂא לְבִלְתִּי הַמִּיתְכֶּם: וַיָּבִיאוּ אֵלַי אֶת-הַזִּבְחִים
 וְאֲנִי לָקַחְתִּי וְהַעֲלִיתִי בַּעֲדָם וַיְיָ רָצָה וַיִּסְלַח לַעֲוֹנֵם:

מג וַיַּדַּע אֱלִיסוֹ וּבִלְדָד וְצוֹפָר כִּי יְיָ נָשָׂא עֲוֹנֵם וַעֲזָן אֱלֹהִים לֹא
 ב-ג נָשָׂא: וַתִּצְלַח הַרוּחַ עַל-אֱלִיסוֹ וַיִּדְּבַר שִׁיר: וַשָּׁר הָרָעִים עָנּוּ
 ד אַחֲרָיו הֵם וַאֲנָשֵׁיהֶם עַל-יַד-הַמִּזְבֵּחַ: וַיֹּאמֶר אֱלִיסוֹ
 ה נִסְלַחְנוּ לָנוּ חַטֹּאתֵינוּ נִצֵּן עֲוֹנֵנוּ:

ו אֱלֹהִים אֱלֹהִים הוּא הַחֹשֵׁב לְבִדּוֹ לֹא יִהְיֶה לוֹ זָכָר בֵּין הַחַיִּים:
 ז כִּבְּה אֹזְרוֹ נָעֲלָם וְהָרוּ אֹזְרוֹ נִהְסָר לוֹ לְאִשָּׁם:
 ח כִּי בֶן-הַחֹשֶׁךְ הוּא וְלֹא בֶן-הָאֹזֹר שׁוֹעֲבֵי הַחֹשֶׁךְ יִנְעֲלוּ כְבוֹדוֹ וַתִּסְאָרְתוּ:
 ט מַלְכוּתוֹ חֲלָשָׁה בַּסָּא הִנֵּה לְרַקֵּב וּבְכּוֹד אֶהְיֶה וּמִצָּאָהוּ בְּשֹׂאֵל:
 י יְסִי הַנִּחָשׁ אָהֵב וְקִשְׁקֵשֵׁי סֶתֶן וּמִרְרָתוֹ וְחִמְתּוֹ הָיוּ לוֹ לְמִאֲכָל:
 יא לֹא כֶחֶד בֶּי' וְלֹא גֵרָא אוֹתוֹ וְנִם-אֶת-בְּחִירָיו הַכַּעֲסִים:
 יב וַיִּשְׁכַּחְהוּ יְיָ וַהֲקִדּוּשִׁים עֲזָבָהוּ וְאֵת וְקִצָּץ יִהְיֶה מַעֲזָן לוֹ:
 יג אֵין רַחֲמִים בְּלִבּוֹ וְאֵין שְׁלוֹם בְּסוּי חֲמַת אֲסֻפּוֹנִים בְּלִשְׁוֹנוֹ:

מא ב שָׁבָעָה וַעֲשָׂרִים יוֹם. אוֹלִי מִנִּין זֶה הוּא לְפִי מִנִּין הַנְּאוּמִים שֶׁבִּס' אִיּוֹב ג' - מ"ב.
 ו אַבֵּל כֹּאן (ע' בַּסּוֹק ג') אֲנִי עוֹמְדִים עֲדִינִן לִפְנֵי נְאוּמֵי שֶׁל אֱלֹהִים. - בְּרוּחַ הַשֶּׁם. בְּקֶרֶת
 שְׁלִימָה יֵשׁ כֹּאן עַל נְאוּמֵי שֶׁל אֱלֹהִים שֶׁבִּס' אִיּוֹב. -

- יד צדיק הוא יי אמת משפטיו אין לשניו משא פנים הוא שופט קלנו:
- טו הנה יי יופיע הנה הקדושים יפנו תובאנה עשרות לקול הלל:
- טז יעלו קדושים יגילו בלבם כי השניו הקבור אשר קוו:
- יז נמחו חטאינו נקינו מעונינו ואליהוא הרע לא זכר לו פחיים:
- מד ואמרי כלות אליפו אתהשיר אשר ענו אמריו בלם והמה סובבים אתהמנבח קמנו ונלך העירה אליהבות אשר אנחנו יושבים בו היום: ונעש משתה גדול ושמחת יי עלינו: ואמרנו יי שבת ויבקשתי לעשות טוב לעניים וישובו אלי אוהבי ואשר נדעו לעשות טוב: וישאלוני לאמר מהתבקש עתה מידנו: ואני זכרתי אתהעניים ואבקשה גםהפעם לעשות טוב ואמר תנו לי איש קשיקה אחת לכפות מערמי העניים: וביאו לי איש קשיקה אחת וארקעה דרקמונים זהב: ויי ברך את כלאשר הנה לי ויוסף אתכלאשר לי למשנה:
- מה ועתה בני הנה אנכי הולך למות רק אלתשכחו אתי:
- ב-ג עשו טוב לעניים ואלתתעלמו מידתחלשים: אלתקחו לבם נשים מידנקרים: וראו בני הקני מחלק לבם כלאשרלי למען יהנה איש איש מקם ארון חלקו:
- מו וקבה קבלו שבעת הבנים איש חלקו: אך לבנות לא נתן
- ב מהונו ותתעצבנה ותאמרנה לאביהן אדונינו אבינו הלא גםאנחנו יגדירה ומהויע לא נתת לנו מאשר לך: ויאמר איוב אלבנותיו אלתרוננה בנותי כי לא שכחתיכן: הקני נותן לכן נחלה מורה מאשר לשבעת אחיכן: ויקרא לבתו אשר שמה ימימה ויאמר אליה קחי אתהטבעת הזאת והלכתי אליהמקטור והבאת את שלש תבות הזהב ונתתי לכן אתהחלתכן: ונלך ותביאן: וישתח ויוצא אתשלשת אזורי הרקמה אשר לא יוכל איש להניד את מראהם יען אשר לא מדהארץ הם כי אם מדהשמים והם מסיצים ניצוצותאש בקרני השמש: ויתן אזור לאשה ויאמר שמנה אותן עלחזותיכן למען יישב לכן בלומי חיצון:
- מז ותאמר אליו הבת האחרת הנקראת קציעה אבי הזאת הנחלה

- ב אשר אִמְרַתָּ כִּי מוֹכֶה הוּא מִנְחֵלֶת אֲחִינוּ: מִה־חֶסֶךְ בְּאֲזוּרִים
 ג הַעֲדֹסִים הָאֵלֶּה הֵן לֹא אֵלֶּה וְהָיוּ לָנוּ לְמַחֲנֶה: וַיֹּאמֶר אֲלֵיהֶן אֲבִיהֶן:
 ד הַמַּעֲט כִּי הָיָה וְהָיוּ הָאֲזוּרִים הָאֵלֶּה לָּכֵן לְמַחֲנֶה כִּי גַם־יָבִיאוּ אֶתְכֶן
 ה לְחַיִּים מוֹכִים יוֹתֵר לְחַיִּים בְּשָׂמִים: הֲלֹא תֵרְעוּ אִתָּם הַקְלָרִים אֶת־
 ו עֵרֶךְ הָאֲזוּרִים הָאֵלֶּה: וְאֲנִי וְקִרְתִּי בְּעֵינִי וְ: לְתַתָּם לִי בְּיוֹם אֲשֶׁר
 ז הוֹאִיל לְרַחֲמֵנִי וּלְהַסִּיר מִעַל בְּשָׂרִי אֶת־הַנִּנְגָּעִים וְאֵת הַתּוֹלְעִים:
 ח וַיִּקְרָאנִי וַיִּתֵּן־לִי אֶת־שְׁלֹשֶׁת הָאֲזוּרִים וַיֹּאמֶר אֵלַי אֲזַרְקָא בְּגִבִּר
 ט טַלְצִיָּה אֲשָׁאֲלָה וְהוֹדִיעֲנִי: וְאֲנִי לְקַחְתִּי וְאֲאֹזֵר וַיִּמְהַרָּה נִעְלַמְנו
 י הַתּוֹלְעִים מִבְּשָׂרִי וְאֶת־גַּם־הַנִּנְגָּעִים: וְאֲנִי חֹזֵק בְּשָׂרִי בְּדַבֵּר וְ: כִּמוֹ
 יא לֹא הָלָה מֵעוֹלָם כְּלִי־חַיִּי וְגַם הַמִּבְּקָאוֹבִים אֲשֶׁר בִּלְבָב נִשְׁכַּחוּ: וְנִי
 יב דָּבָר אֵלַי מִתּוֹךְ הַסִּעָרָה וַיִּרְאֵנִי אֶת־אֲשֶׁר הָיָה וְאֲשֶׁר לִהְיוֹת: וַעֲתָה
 יג יִלְדִי בִּהְיוֹת אֵלֶּה לָּכֵן לֹא תִדְעָנָה לַעֲיֹלָם כְּלִי־תִגְרַת אוֹיֵב וְאִם
 יד יִרְאֵתוּ לֹא תַעֲלֶה עַל־לִבְּכֶךָ: כִּי מִשְׁמַרְתָּ הֵם מֵאֲבִיבֶךָ וַעֲתָה
 טו אֲזַנְּנָה אוֹתָם בְּטָרִם אֲמוֹת לְמַעַן תּוֹכְלֶנָה לִרְאוֹת אֶת־הַבָּאִים אֶל־
 טז נַפְשִׁי וְהַשְׁתַּוְּמַמְתֵּן לִרְאוֹת בְּרִיאוֹת הָאֱלֹהִים:
 טז וְתַקֵּם הָאֵמֶת הַנִּקְרָאת וַיִּמָּקֶה וַתִּשֶׁם אֶת־הָאֲזוּר עַל־בְּשָׂרָהּ
 טז כַּאֲשֶׁר אָמַר אֲבִיהָ: וְהָיָה נְהַפֵּךְ לָהּ לֵב אֲחֵר אֲשֶׁר לֹא נִהְיָה עוֹד
 טז בְּדַבְּרֵי הָאָרֶץ: וְתִהְיֶה בְּלִשׁוֹן הַמַּלְאָכִים וְתִשְׁלַח שִׁירָה אֶל־אֱלֹהִים
 טז בְּדַבְּרֵי שִׁירֵי הַמַּלְאָכִים וְהַשִּׁירִים אֲשֶׁר הִבִּיעָה דָּשִׁם הָרוּם עַל־
 טז שִׁמְלָתָהּ:
 טז אֲמַרְיִי־כֵן אֲזַנְּנָה קִצִּיעָה וְהָיָה לָהּ לֵב אֲחֵר אֲשֶׁר לֹא תִשָּׁב עוֹד
 טז עַל־דַּבְּרֵי הָעוֹלָם: וְסִיָּה הִבִּיעַ שִׁיח־קְרוּמִים וְתַהַלֵּל כְּל־מַעֲשֵׂה מְרוֹם:
 טז וְאֲשֶׁר יִחַפֵּץ לְרַעַת אֶת־מַעֲשֵׂה הַשָּׁמַיִם יוֹכֵל לִמְצֹא בְּשִׁירֵי קִצִּיעָה:
 טז וְאֲנִי אֲזַנְּנָה גַם־הָאֲחֵרֶת הַנִּקְרָאת קֶרֶן הַסּוּף וְיִחַל סִיָּה לְדַבֵּר
 טז בְּלִשׁוֹן שׁוֹכְנֵי מְרוֹמִים: וְגַם־לִבָּהּ הַשְׁתַּמָּה וַיִּרְחַק מִמַּעֲשֵׂי הָעוֹלָם
 טז וְתִדְבֵּר בְּלִשׁוֹן הַבְּרוּכִים וְתִסְאֵר אֶת־אֲדוֹן הַתְּהִלּוֹת וְתִרָא אֶת־
 טז כְּבוֹדָן: וְאֲשֶׁר יִבְקֹשׁ לְחַקֵּר יִתֵּר דַּבְּרֵי כְבוֹד הָאֵל וַיִּמָּצֵאם בְּתוֹכִים
 טז בְּתַסְלוֹת קֶרֶן־הַסּוּף:

מזו אֲזַרְגָּא כְּגַבְרַת חִלְצִיךָ. איוב לִי־ח ב', מ' ז'. אותה שעה נִתְּנוּ לוֹ מִן הַשָּׁמַיִם
 הַאֲזוּרִים, וְאֶחָד בֵּא הַצּוּרִי: אֲזַרְגָּא. בִּיוּנִי הוֹצִיא אֶת מַלְאֲכֵי הַזִּיכּוֹר בְּאֲזַרְגָּא בְּלִשׁוֹן: קוֹם
 (ἀναστὰ) אֲזַר (אלם באיוב שבע' לא מסר נא ותרגם ζῶσαι, סתם). —

- נ ובכלות שלשמן את-דברי שיריהן ושם הארון ואני נרזה
 ב אחי איוב ונסדיוס הקדש שם היתה: ואנחנו יושבים ליד איוב
 : על-מקשי ואשמע את-הגללות אשר הבינו האמת לרעותה: ואכתב
 את-כל-הספר הזה מלכד פרשות השירים לשלש בנות אחי
 ושירי-ושוקה הם כי גללות אלהים הם:
 נא ומקץ שלשת ימים אשר שכב איוב חולה על-משתו בלי ענוי וכלי
 קאב כי כל-ענוי לא יכל עוד לנע בו מפני אות-האזור אשר אור:
 ב- ומקץ שלשת ימים ראה את-כל-הבאים אל-נפשו: ונקם שתאם ונקח
 ד את-הבגד וניתגהו אל-ימיה בתו: ולקציצה נתן מחמת קפדת
 ה-ו ולקרן הפוך נתן תח: למען תברכה את-הבאים אל-נפשו: ויבקחמן
 ו את-אלה ותראינה את מרעבת-האזר הבאה אל-נפשו: ותברכה
 ח ותהללה אשה אשה בלשון הנבחרת: ואמר-רבו נצא הישב
 ט במרעבה הגדולה ויברך את-איוב: ועיני שלש בנותיו ועיני אביהן
 י ראות אך האחרים לא ראו: ונקח את-נפשו ויחבקה בורעותיו
 יא ויביאה אל-המרעבה ונתת קדמה: וקויתו קססה ותיבא אל-קבר:
 יב ושלש בנותיו הלכות בראש אורות ואמרות שירה לאב:
 נב ואני נרזה אחי ושבעת בני הנקרים והעניים והיתומים וכל-
 ב חלש בבינו ואמרנו: אזי לנו היום משנה אזי כי היום לקח פת
 ג החלשים: לקח אור העורים לקח אבי היתומים לקח מאשה
 ד האורחים לקח לבוש האלקנות: ומי הנשאר אשר לא בכה אל-
 ה איש האלהים: וישאו יתרו את-הגונה אל-קבר וכל-האלקנות והיתומים
 ו עומדים מסביב ועוצרים מהודידו אל-הקבר: ומקץ שלשת ימים
 ז הביאהו אל-קבר ושנתו ערבה לו: ושמו אשר עשה לו נקרא
 בבל דור דור עד-עולם אמן:

נ נרזה. Νηγεῖος. —

נא אשה בלשון הנבחרת ἐξαιρέτω διαλέκτῳ ἐν τῇ ἐκείνῃ, כל' כל אחת בלשון
 המיוחדת שלה. ואילו הייתה כוונתו לומר שהוציאו דבריהן בלשון הקדש, ודאי היה אומר
 כלן טלא: אשה אשה בלשון הנבחרת. —

תוספות למגלת אסתר

מ ב ו א

א. על טיבן של התוספות למגלת אסתר.

בכל ספרות האגדה אין ספר שהיה מעורר כל-כך את הדמיון לרקום דברי אגדה כמגלת אסתר. הסיפור היפה והמשוכלל לכל פרטיו על הצלת היהודים בימי אחשורוש נתן לכח המדמה והמצייר מקום להתגדר בו. האגדה העממית, וביחוד אותה של ארץ-ישראל, מכילה יסודות שונים הכרוכים בסיפור נס פורים. יש שהיא מתארת בכובד ראש את גודל הצרה שהיהודים היו נתונים בה בימים ההם, ויש שהיא מספרת מתוך בדיחות וקלות דעת על אחשורוש, מלך טפש והפכפך, שהרג את אשתו מפני אוהבו ואוהבו מפני אשתו, וכדומה מן הזרות שבהליכותיו. יצירה אגדית מרכבת ממין זה הן גם שבע התוספות למגלת אסתר שבספרות החיצונית.

תוספות אלו נמצאות בתוך תרגום הע'. יש להעיר שאף בגופו של התרגום יש יסודות אגדיים שונים המוסיפים על סיפור המקרא. כך, למשל, מכל' ב' כ' את התוספת שמרדכי צוה לאסתר לירוא את האלהים ולקיים את מצוותיו לאחר שנלקחה לחצר המלך אחשורוש, או ד' א' מוסיף על הלשון „ויזעק וזעקה גדולה ומרה" תוכן הצעקה: „הנה עם חף מפשע הולך ונשמד". בתוספות אלו מובעת שאיפה כפולה: להשלים דברים שונים שהם רק גרמזים במגלת אסתר, ואף להמציא ענינים חדשים לשם הרחבת הסיפור על נס פורים. יצירה אגדית זו חפשית היא ואינה מתחשבת עם המקור העברי, ויש שמכילה אפילו סתירות מפורשות ביחס אל הסיפור שבמקור.

רוח של חסידות עממית מרחפת על התוספות. די להזכיר כי במקור העברי לא נזכר שם שמם אפילו פעם אחת, ואילו בתוספות נמצאים ארבעים ושנים שמות אלהים וכינויין. התוספות נותנות תיאורים שלמים ומלאים ולא קוים אגדיים בודדים, כמו שנמצא באגדה הארץ-ישראלית. אף לא מדרש פסוקים גרידא, כמו שאפשר לקרוא לרוב במדרשי ארץ-ישראל, אלא הרחבת המקור על ידי המצאות דמיוניות עצמיות בלתי תלויות בפסוקים מהווה את תכנון של התוספות. בכלל מראות התוספות כל הסימנים של היצירה העממית ששימשה אחיכ יסוד ליצירה הדרשנית.

ב. תוכן התוספות.

התוספת הראשונה היא חלום מרדכי שחלם בשנה השניה לממשלת אחשורוש. החלום הוא חזון העתיד. את פתרון החלום נותנת התוספת השביעית שממנה נראה שגם הצרות של ישראל וגם הגאולה בידי אסתר נתגלו למרדכי מראש. יש להוסיף, שבתקופה ההלניסטית היה החלום לסוג ספרותי שבו השתמשו ביחוד המשוררים, מתחלה היוונים, ואחריהם גם הרומים, בתיאורים שונים. מהם עבר הסוג הספרותי הזה גם לתוך הספרות ההלניסטית-יהודית. כך, למשל, אצל המשורר הטראגיקן היהודי יחזקאל בשירת עלילה שלו יציאת מצרים (Ἐξάγωγη) רואה משה מראש את עתידו המזהיר כמנהיג ישראל בחלום חזיון לילה. התוכן של חלום מרדכי דומה גם כן לחלומי של משה. שם עזיר משה לעלות לגדולה ולגאול את עמו מיד פרעה, וכאן צפויה גדולה לאסתר שעתידה היא להציל את ישראל מיד אחשורוש המן.

אולם חלומו של מרדכי מכיל גם יסודות אפוקליפטיים בתיאור הרעש והמהומה המתחוללים בעולם לרגל הקרב העצום בין שני התנינים (=מרדכי והמן). חוץ מזה, אפשר למצוא בה בתוספת רמזים לספר יואל, נמצא שיכודות שונים, מקראיים, הלניסטיים והמוניים-אפוקליפטיים נתמזגו בחלק זה של התוספת לחטיבה אחת.

כשם שהתוספת הראשונה כרוכה בתוספת השביעית, כך התוספת השניה משולבה בתוספת הששית. תוספת ב' היא פקודת שמד שהוציא אחשורוש על היהודים, ותוספת ו' היא פקודת חנינה וביטול הפקודה הראשונה. שתי הפקודות הן ריקונסטרוקציה דמיונית של הפקודות הנזכרות במגלת אסתר ג' י"ב, ח' ס' וא"ך. על שתי הפקודות סבוע חותם הלניסטי, יתר על כן, בפקודות האמורות אפשר למצוא הד לפולמוס שהיה בתקופה זו בין היהודים ובין צורריהם היוונים. המן היה לפרוטטיפוס של האנטישמיים העיוניים דוגמת אפיון האנטישמי הידוע מן המחצית הראשונה של המאה הראשונה לסה"נ. ובאמת ראשיתה של האנטישמיות הספרותית והעיונית נעוצה עוד במאה השניה לפני סה"נ. הרי אחשורוש שקולו של המן מדבר מתוך גורנו בפקודת השמד מוכיח את היהודים בשל שנאת הבריות, התבדלות מיתר העמים, נטיה למרדנות ומהפכנות. אלו הן באמת הטענות הידועות מן הספרות האנטישמית ההלניסטית. מצד שני, ההמלצה על היהודים בפקודת החנינה היא בת קולה של הספרות הסניגורית שנכתבה ע"י סופרים יהודים בתקופה ההלניסטית (בעל אגרת אריסטיאס, פילון, יוספוס, ועוד). יוצא מזה, שהפקודות הברדיות של אחשורוש אינן באמת אלא הלבשת שאלות אקטואליות בצורת פקודות עתיקות מן התקופה הפרסית. זאת היא איפוא אקטואליזציה של מגלת אסתר בהתאם ליחסי הזמן.

שיא הסטגה של האקטואליזציה הוא מה שבעל התוספות האלה מיחס להמן מוצא מקדוני, כל' יווני. היהודים הם גאמנים למלכות פרס כנתינים טובים, בה בשעה שהמן הבוגד שואף בנכליו להסב את ממשלת הפרסים אל היוונים. הוא מרגיש שהיהודים יתנגדו לתועבותיו. ולכן הוא חותר להעבירם מן העולם. כלום יש אקטואליזציה גדולה מזו? אבל מזה אפשר לראות גם כן שיהודי התפוצה היוונית לא היו מתחסמים בכובד-ראש גמור למגלת אסתר, ולכן לא נמנעו מתת לה ביאורים שהם רחוקים ממנה תכלית רחוק. ודאי ידעו בעצמם שאין מגלת אסתר הולמת את הפירושים האלה, אבל השתמשו בה לשם מסגרת ספרותית כדי להביע דברים המנסרים בחלל עולמם הם בתנאי מקום וזמן אחרים לגמרי.

גם התוספת השלישית והרביעית משתלבות אחת ברעותה. במגלת אסתר מסופר על אבל היהודים ועל צום מרדכי ואסתר בקשר עם גזירת המן. מובן מעצמו שאין צום בלי תפלה, ולפיכך באו במדרשים תפלות שונות של מרדכי ואסתר, המוסיב הראשי של תפלת מרדכי היא הצטדקותו על שלא השתחוה להמן (אסתר ג' ב') ובוה עורר כעס המן עליו ועל כל היהודים. בתפלת אסתר בא לידי ביטוי ביחוד הפחד של אסתר שמרדכי צוה עליה לבקש רחמים מאת המלך על ישראל. ומכיון שהכניסה אל המלך בלי נטילת רשות היתה בחזקת סכנה (אסתר ד' י"א) היה בתפלה זו מקום לתיאור הקרב הפנימי בנפש אסתר, סכנת מות מצד אחד ואחריות מרובה לגורל ישראל מצד שני. התוספות משמשות בנין אב לכל התפלות האלה של מרדכי ואסתר הנמצאות בצורות שונות במקורות אגדיים מאוחרים.

התוספת החמישית מתארת את הצד החיצוני של הניגוד האמור: אחשורוש הכועס על ההפרה שבנימוסי החצר מצד אסתר ואסתר המסכנת את חייה לטובת עמה. אסתר משתמשת בתחבולות שונות לצורך הפעם את לב המלך, אבל לשוא. התרפסותה והתפנקותה לא עמדו לה בשעה קשה זו, ורק כשהתעלפה – התעלפות אמיתית, ולא מעורשה כמו שהיה אפשר לחשוב מראשית התיאור – נכמרו עליה רחמי המלך. התיאור הזה אינו חפשי מרישומים בורלסקיים. טייעטא דשמיא מצד אחד ומחמאות נשים ותחבולותיהן מצד שני הן היסודות שבתוספת זו.

מן האמור למעלה יוצא שאין לתוספות אופי אחדותי. וכך, למשל, אין כל דמיון פנימי בין התפלות ובין הפקודות. גם בבחינת השפה והסגנון אין בין החלקים האלה כל שוויון. הפקודות מצטיינות בסגנון אמנותי מלוטש, מבנה משפטים אמנותי. לא כן התפלות המלאות לשונות עבריים במשפטים פשוטים מאד. גם התוספות א' וז' (חלום מרדכי ופתרונו) קרובות יותר אל התפלות מאשר אל הפקודות, ותוספת ה' (ראיון אסתר לפני המלך) תוספת בנידון זה מקום ממוצע.

ג. שפת המקור של התוספות.

בשאלת שפת המקור מחולקות הדעות. יש (Kaulen, Langen, Scholz) חושבים שהתוספות נכתבו כלן עברית במקורן, ויש (Jacob, Jellinek) סוברים להפך, שהשפה היוונית היא השפה המקורית של כל התוספות. כבר נאמר לעיל שאי אפשר למד את כל התוספות בקנה-מדה אחד, שהרי ביחס לפקודות אין כל ספק למי שקורא את המקור היווני בקצת עיון, שבהן השפה היוונית היא שפת המקור. אבל התוספות האחרות קרוב לודאי שהן נכתבו עברית מתחלה, ובפרט התפלות של מרדכי ואסתר. בזה אפשר לבאר גם כן הענין שהפקודות בצורתן לא השפיעו כמעט כלום על הספרות המדרשית בעוד שהתפלות השאירו עקבותיהן בתרגומים ארמיים ובמדרשי ארץ-ישראל.

ד. מחברי התוספות ומקומם וזמנם.

הראיל ובאנו לידי הכרה שהתוספות שונות זו מזו בבחינת השפה המקורית, הרי יוצאת מזה גם המסקנה שנכתבו לא על ידי איש אחד ולא במקום אחד. החלקים היווניים ודאי במצרים ההלניסטית נכתבו, כמו שהראה Jacob, אלא שהוא לא הבחין בין התוספות הבודדות, אע"פ שנימוקיו מתאמתים רק ביחס לחלקים היווניים. על כתיבת חלקים אלו במצרים מראים מונחים רשמיים שונים שהיו שכיחים בשפת הלשכה שבמלכות התלמיים, לא כן החלקים העבריים: הם נכתבו בארץ-ישראל, שהרי אין אנו מכירים אפילו ספר חיצוני עברי אחד שמוצאו מחוץ לארץ-ישראל.

קושי גדול יש בפתרון שאלת הכרונולוגיה. בסוף תרגום הע' למגלת אסתר יש רשימה, שה"אגרת" תורגמה בשנה הרביעית למלך תלמי וקליאופטרה. תאריך זה מתאים לשנת 114 לפני סה"נ (ע' בפירוש להתימה שבסוף התוספות), שהרי אז היתה השנה הרביעית לממשלת תלמי השמיני לתירוס (Latyrus) וקליאופטרה אשתו. יש סוברים שתאריך זה מתייחס אל התוספות בלבד, או גם אל התוספות. אבל כיון שראינו שעל כל פנים התוספות של הפקודות נכתבו יוונית במקורן, שוב אי אפשר ליחס את הרשימה לתוספות, שהרי הפקודות שהיו כתובות יוונית מעיקרן לא היה צורך לתרגמן יוונית. חוץ מזה הרי השם "אגרת" האמור כאן מתייחס רק למגלת אסתר עצמה (אסתר ט' כ"ט).

כללו של דבר: מצד אחד אין לזלזל בערכה ההיסטורי של רשימה זו כמו שעשו מקצת החוקרים, אבל מצד שני אין ערכה גדול בשביל התוספות. רק דבר אחד יוצא בבירור, והוא שאותן התוספות היווניות ששפת מקורן היתה השפה העברית לא נכתבו קודם שנת 114 לפני סה"נ, שכן תרגום מגלת אסתר גופו לא היה ידוע עדיין בשפה זו. שנת 114 היא איפוא התאריך העליון בשביל הכרונולוגיה של התוספות היווניות. התאריך התחתון הוא שנת 30 לפני סה"נ, שהרי אז, בקירוב, נתבטלה מלכות התלמיים ופקודות נמצאים רישומים משלטון התלמיים במצרים, כאמור. התוספות היווניות נכתבו איפוא בשנות 30-114 לפני סה"נ.

בנוגע לחלקים העבריים יש לנו רק תחום זמני תחתון, זמנו של יוספוס שהשתמש

(קדמ' י"א) בחלקים אלה – חוץ מן החלום (תוספת א' וז') שלא הכירו – בשנת 90 לסה"נ בקירוב. לפני הירונימוס בעל הוולגאטה (בסוף המאה הרביעית ובראשית המאה החמישית לסה"נ) כבר היו כל שבעת החלקים יחד. המדרשים שמכילים חלקים שונים מן התוספות הם כולם מאוחרים להירונימוס, וממילא אינם באים בחשבון לקביעת הכרונולוגיה.

ה. התוספות למגלת אסתר בספרות העברית.

גם התוספות למגלת אסתר הן כשאר הספרים החיצונים בתרגום יווני – עד כמה שהן בכלל רק מתורגמות – ובשני תרגומים לטיניים, התרגום הלטיני העתיק (Vetus Latina) מן המאה השנייה ותרגום הוולגאטה של הירונימוס. הוולגאטה חפשיה היא מאד וקרובה יותר למיסאפראסה מאשר לתרגום ממש. לתוך הפשיטא הסורית לא נתקבלה מגלת אסתר כלל בתוך יתר הספרים. דרך הצנורות האלה השפיעו התוספות על המקורות היהודיים השונים. יוספוס היה הראשון, וכנראה גם היחיד, בין הסופרים היהודים שהשתמשו בתוספות כמו שהן בתרגום הע'. הוא הכניס מהן קטעים שונים לספר י"א של הקדמוניות, חוץ מחלום מרדכי שבודאי לא היה לפניו. יש ששינה יוספוס ממה שמצא בתוספות. כך, למשל, המן אינו מקדוני אלא עמלקי ושנאתו ליהודים באה לו בירושה מדור דור. כך מבוארת משטמת המן ליהודים גם במדרש אסתר רבה. אבל בדרך כלל מוסר יוספוס הכל כמו שמצא בתוספות.

החלקים העבריים נמצאים במדרש אסתר רבה, ביוספוס ותפלת אסתר גם במדרש לקח טוב. חוץ מזה יש שרידי חלקים שונים בתרגום ראשון ובתרגום שני למגלת אסתר. כדאי להעיר שלמקורה השניה של אחשוורוש כמו שהיא בתוספות אין זכר במדרשים, והמקורה הראשונה מנוסחה באופן אחר וברוח אחרת לגמרי מסקורה השמר שבתוספת ב'. חוץ מזה יש תרגום ארמי של חלום מרדכי ותפלת מרדכי ואסתר מתקופת הגאונים, שהוציא ילינק בבית המדרש שלו (חדר ה') עם תרגום עברי לתרגום הארמי.

התרגום העברי הראשון של כל התוספות הוא של ר' יעקב בן מכיר (בן דורו של הרמב"ם). תרגום זה נמצא גם כן בבית המדרש של ילינק (חדר ה') ובראשו כתוב: „חלום מרדכי והתוספות למגילת אסתר נעתק מלשון לאטיני אל להיק מאת ר' יעקב בן מכיר“. ומוטעם שהתרגום נעשה לפי הירונימוס, כלו' על פי הוולגאטה. התרגום הוא מדויק ומצטיין בצחות הלשון. אבל מכיוון שהוולגאטה גופה חפשיה מאד, כאמור, אין ממילא לקוות שהתרגום יתאים לגמרי אל המקור היווני.

אף-על-פי-כן התרגום של ר' יעקב בן מכיר טוב לאין ערוך מן התרגום – שבאמת אינו ראוי לשם זה – של זקיל פרינקל ב„כתובים אחרונים“ שלו. לפני פרינקל היו תרגומים לועזים שנעשו מן המקור היווני, שהיה זר לפרינקל עצמו. אבל פרינקל לא השתדל כלל לרדת לסוף הענין ונהג ולזלזל גמור בטיבסטים, ולא היתה לו למופת עבודתו החרוצה של ר' יעקב בן מכיר. התרגום הניתן כאן הוא התרגום העברי הראשון שנעשה מתוך הנוסח היווני של התוספות שבתרגום הע'. בהערות שמתי לב ביהוד להראות את ההשפעה המרובה שהיתה לתוספות אלה על הספרות העברית, ולשם כך השויתי את החומר המדרשי שנמצא בידינו. חוץ מזה השתדלתי לחשוף את המצע ההיסטורי של התוספות היווניות ולקבוע את מקומן בתוך הספרות המלימית והסניגורית של התקופה ההלניסטית.

ו. קצת ביבליוגראפיה.

Jacob, Das Buch Esther bei den LXX (ZAW, X, 241–299).

Scholz, Commentar über d. Buch Esther mit 8. Zusätzen, 1892.

Ryssel, Zusätze z. Buch Esther (Kautzsch, Apokr. u. Pseudep. 1900, I, 193–212).

Gregg, The Additions to Esther (Charles, Apoc. and Pseudep. 1913, I, 665–684).

תוספות למגלת אסתר

- א. פשטה השנית למלך המלך הגדול אחשורוש באחר לניסן
 ב. חנה חלום מרדכי בן-יאיר בן-שמעי בן-קיש למטה בנימין: איש
 יהודי אשר נר בשושן הבירה איש גדול משרת בחצר המלך:
 ג. והוא הנה מן-הגולה אשר הגלה נבוכדנאצר מלך בבל מירושלם
 ד. עם-יבנה מלך יהודה: בכלומו והנה קלות נהמלה רעמים ורעש
 ה. ובהלה בארץ: והנה שני תנינים גדולים נראו ושניהם ערוכי
 ו. מלחמה ויגדל קולם: ולקילם נכחו כל-העמים לקרב למען
 ז. הלחם בגוי צדיק: והנה יום חשך ואסלה מצוקה ואנחה צרה
 ח. ומבוכה גדולה על-הארץ: והעם הצדיק נבצת קלו בנראו
 ט. מפני הרעה ויהשתדו למות: וינצקו אליו ויבזקם והנה כמו

א. חלום מרדכי.

סרק זה נמצא בתרגום הע' בראש מגלת אסתר. החלום של מרדכי נשתמר גם בעברית (אסתר רבה ד') ובארמית. -

א-ב

בשנה השנית. כאן היה מרדכי משרת בחצר המלך עוד בשנה השניה למלכות אחשורוש (ב'). ובמגלת אסתר (ב') מסופר כי לא בא מרדכי אל חצר המלך אלא אחר שנלקחה אסתר אל אחשורוש בשנת שבע למלכותו. במקור העברי והארמי של החלום לא נזכר כלל כי למרדכי היה עוד אז שירות בחצר המלך. יתכן שתאריך זה הוא כאן תוספת מאוחרת, שהרי הוא מתנגד גם למה שנאמר לקמן בפס' כי מרדכי הגיע לשררה זו אחר שגילה את הקשר על חיי אחשורוש, כל' אחר השנה השביעית למלכות אחשורוש (ע' אסתר ב'). -

א

המלך הגדול. כך הוא הכינוי הרשמי של המלך אצל הפרסים, וכך היו מכנים את מלכם אף בני אשור (ישע' ל"ד ד' ח"ג). - אחשורוש. ביווני Ἀχασέσης = ארתחששתא, כאן ובכל המקומות במגלת אסתר שנוצר שם המלך הזה. השם העברי אחשורוש קרוב בצלצולו אל השם הפרסי Kshayarsha והוא קסירקס (Xerxes), ולא ארטאקסירקס (Artaxerxes) = ארתחששתא. - מרדכי בן יאיר... יחוסו של מרדכי כאן וגם פ"ב-ג' נתפרט על פי אסתר

ב

ב' ה'-ו', ואינו במקור העברי והארמי של חלום מרדכי. - משרת בחצר המלך. כן בע' לאסתר ב' י"ט. גם הלשון היושב בשער המלך (אסתר ו' י') גמטר בע': המשרת בחצר המלך. - ערוכי מלחמה. השוה ללשון זה יואל ב' ה'. - בגוי צדיק. הכינוי צדיק בפסוק זה ובפסוק ח' אינו במקומו בחלום עצמו, אלא כפתרון, לאחר שנבאר מי הוא העם הנרדף. ובאמת יש במקור העברי והארמי רק עם קטן, ולא צדיק, וזה נכון. וגראה שהכינוי צדיק נכנס לתיאור החלום מתוך הפתרון (ע' ד' ט'): ויזכור אלהים את עמו ויצדק את נחלתו. - יום חשך ואסלה. יואל ב' ב'. בולגאטה אסלה = disoriminis = הבדל, הפרש. והמתרגם גזר בסעות מן הפלה = הפרש. והירונימוס המעיד שהשתמש כאן בנוסח היווני בלבד

ז

כבר היתה לפניו כגראה אותה סעות (δυσφορίας, במקום γνόφους). מכאן ראה שהשפה המקורית של תוספת זו היא העברית. - מפני הרעה. בדיק: מפני רעתם. - ובזעקם... התמונה מזוהה, שמן הזעקה נעשה מעין, ולכן משלימים המפרשים: מן הדמעות ששטפו בעת

ח-ט

[illegible]

ועקתם אל ה'. אבל גם אז נשאר הקושי, שהרי אסתר, שהתהוות המעין משמשת לה סמל (ו' ג'), לא נולדה בשעה שבאה הצרה לישראל, אלא אז נעשתה רק לנהרג גדולי, ר"ל שהגיעה למלכות וע"י כך הכריעה לטובת היהודים (אסתר ז' ב' ואילך). ובאמת חסרה התמונה של התהוות המעין במקור העברי והארמי. וזה לשון המדרש לאסתר: וירא מרדכי והנה מעין אחד קטן עבר בין שני התנינים האלה ... והמעין נגר ויהי לנחל שוטף וכו'. ודומה לזה בנוסח הארמי. וזה נכון. ולעצם התמונה ע' תרגום שני לאסתר א' ב': והוה ירמיה נביא בכי ומאנת ונתרו מן עיגוי תרתין דמען והוו תמן תרין מבויעין דמיא. - ויהי אור. רמז לפסוק ליהודים היתה אורה (אסתר ח' ט"ז). - ע ד - ה ל ל ה. אין בוולגאטה ובנוסח העברי והארמי. ונראה שהיא תוספת המעתיק שרצה לשלב את סוף הפסוק הזה עם הפסוק הבא. ענין החלום עם הסיפור על קשר הסריסים, כאלו מעשה הקשר היה סמוך לחלום מרדכי. ובאמת אין הדבר כך. כי החלום היה בשנה השניה למלכות אחשורוש, כאמור לעיל, ואילו קשר הסריסים נזכר במגלת אסתר אחרי הלכה אסתר לבית אחשורוש, ובכן אחרי השנה השביעית למלכותו (ב' ט"ז). ריסל משער שלפי בעל התוספת היו שני קשרים על אחשורוש, הראשון בשנה ב' והשני בשנה השביעית למלכותו. אולם זוהי השערה התלויה על בלימה. ובאמת כל הסיפור על הקשר לקוח מתוך תרגום הע' ב' כ"א-כ"ג בשינויים אחדים. ומכיון שהסיפור העתיק כן למקום בלתי מתאים באה הערבוביה הזאת. הסיפור על הקשר אינו נמצא במקום זה בתרגום Vet. Latina, וגם במקור העברי והארמי אינו. - ומרדכי ישן בחצר המלך. במגלת אסתר (ב' כ"א) כתוב רק: ומרדכי יושב בשער המלך. אמת, בתרגום הע' ב' י"ט נוסף שאחשורוש מינה את מרדכי לשר חצרו אחרי שנלקחה אסתר לחצרו. אבל בזה אי אפשר לבאר את המסופר כאן. שהרי בפס"ז מסופר שמינוי מרדכי לא היה אלא אחרי גילוי קשר הסריסים. ובכלל יש כאן סתירה, שהרי לפי פ"ב היה מרדכי שר בחצר המלך עוד לפני החלום, ואיזה צורך היה למנות אותו מחדש אחרי גילוי הקשר? הרי אומר שנכנסה כאן ערבוביה מפני זלזול המעתיקים בעבודתם (וע' בפ"י לפ"א). - ובג"ן ותר"ש. נזכרים אסתר ב' כ"א במקור העברי ולא בתרגום הע'. ונראה שאחר שהעבירו את הסיפור על קשר הסריסים ממקומו לכאן השמיטו המעתיקים אחר כך את שמות הקושרים בסיפור במקומו. ויש להעיר שבכ"י Cod. Vaticanus נשמט לגמרי כל הסיפור שבאסתר ב' לאחר שנעתק משם לכאן. - וישמע את מוצאותיהם. טעם בגידתם של הסריסים אינו ניתן לא כאן ולא במגלת אסתר. אבל בתרגום הע' ב' כ"א נתן טעם לדבר בהגדלת מרדכי. והואיל ולפי בעל תוספת זו לא נתמנה מרדכי שר אלא אחר גילוי הקשר היה אנוס להשמיט את הטעם האמור (על ההמצאה המעניינת של בעל ס' יוסיפון, שהסריסים רצו ביחד עם המן להטב את מלכות הפרסים אל

טו ויכתב המלך את־הדברים האלה לזכרון וגם־מִרְדֵּכִי כֹתֵב עַל־אֲדָוֹת
טז הדברים האלה: ויפקד המלך את־מִרְדֵּכִי לְשֵׁרֶת בְּחָצֵר וַיִּתֶּן־לוֹ
יז בֵּית בַּעֲבוּר אֵלֶּה: וְהָיָה בֶן־הַמֶּדְתָּא הָאֲנִי נִכְבָּד בְּעֵינֵי הַמֶּלֶךְ
וַיִּבְקֹשׁ לָהֶרֶע לְמִרְדֵּכִי וּלְעַמּוּ בְּגָלִל שְׁנֵי סְרִיסֵי הַמֶּלֶךְ וְאֲשֶׁר הוֹמָתוּ:

ב וזה שתשנן בכתב המלך הגדול אחשוורוש כותב את־הדברים
ב האלה אל־האחשדרפנים ואל־הספחות השרים למשמעתם אשר בכל־
ג מדינה ומדינה מהיו ועד־כּוּשׁ שבע ועשרים ומאה מדינה: אף
בִּירֵכְשָׁתִי עַמִּים רַבִּים וְלִכְרָתִי כָל־אַרְצוֹת סָבִיל גְּמָרְתִּי לְהַג
תמיד במדת הישר והחסד ולא להתאמר בגאונת השלטון לשמר
בכל־עַת עֲלִיתִי נְתִינִי מִלִּנּוּ לְדָאג לְמַלְכוּתִי כִּי תִהְיֶה שְׂקֻטָּה
וְנוֹחָה לְעַבְדֵּי־כָּה לְתוֹר אוֹתָה עַד־קֶצֶה גְּבוּל־תִּיָּה וּלְחַדֵּשׁ כָּה אֶת־
ד השלום תאנת נפש כל־בְּנֵי אָדָם: וְהָיָה כֹּאשֶׁר שְׂאֵלְתִי אֶת־כִּי יוֹעֲצִי
אִיָּה נֶעֱשֶׂה הַדָּבָר הַזֶּה וְהָיָה הָיָה אִישׁ רַב־הַתְּבוּנָה בְּקִרְבֵּנוּ אֲשֶׁר
אֶהְיֶה הַשְּׁלָמָה וְאַמְוִנָתוֹ הַסֻּקָּה וְאֵלֶּי לְכָל נֹדֵעַ וְהוּא הַיָּעֵ
ה לְמַעַלְתָּ מִשְׁנָה לְמֶלֶךְ הַיָּד לִי לֵאמֹר: וְשָׁנָה עִם אֶחָד חֹרֵשׁ רָעָה

טו היוונים ושמרדכי הציל את השלטון הפרסי ע' במי' ו' ייד). - לזכרון. אסתר ב' כ"ג: ויכתב
טז בספר דברי הימים לפני המלך. - ויפקד המלך ... סתירה לאסתר ו' ג', שעל שאלת
המלך (שם), מה נעשה יקר וגדולה למרדכי, עונים משרתיו: לא נעשה עמו דבר, ונראה,
יז שבעל התוספת העתיק פסוק זה מתוך הע' ב' י"ט. אולם שם כתוב על גדולת מרדכי בקשר
עם הלכה אסתר לחצר המלך, הסתירה היא ממה שהוכנס כאן הפסוק שלא במקומו. - ואשר
הומתו). כך בכ"י Vaticano B וולג' (qui fuerant interfecti). הסעם הזה לשנאת המן
ליהודים נמצא גם במדרש: הוא (המן) היה עם בגתן ותרש באותה עצה. מדע לך שכן היה,
שמיד כשהודיע מרדכי הדבר מיד ששמו וכו' וילקוט אסתר תתרי"ט). -

ב. פקודת השמר של המלך אחשוורוש.

פרק זה נמצא בע' אחר ג' י"ג. גם במדרש אסתר יש פקודה ארוכה של המלך
אחשוורוש על השמדת היהודים. אבל ההפרש הוא גדול מאד. שם סגנון המכתב פשוט והלשון
צחה ונקיה. הפקודה מכילה זכרונות היסטוריים (על ביות מצרים, מפלת עמלק סיחון ועוג
ועוד) ופסוקים שונים, ואילו המכתב שלכאן מצטיין בסגנון יווני נמלץ ודברני, ואין ספק
כי שפת המקור של תוספת זו היא היוונית. המכתב במדרש הוא רק חיקוי חפשי לפקודה
היוונית. - בפסוק ב' של הפקודה יש האידיאל של שלים טוב מן הסוג המיוחד של הספרות
היוונית המטפל בתיאור חובותיו של מושל נעלה. כך, למשל, מתואר כורש כמושל אידיאלי
בספר חינוך כורש של כסינופון. לאידיאל של מלך טוב מוקדש חלק מרובה של אגרת
אריסטואס. - ולכרתי כל־אֲרָצוֹת חֶבֶל. השוה מגלה י"א א' שאחשוורוש מתואר כ"מושל
בכיפה". - חורש רעה. כאן יש הטענה הידועה של צוררי ישראל מן התקופה ההלניסטית
שהיהודים הם שונאי המין האנושי (μισανθρωπία) ולכן אינם מתחתנים בורים (ἀμιξία)

מספר בין קלמשפחות תכל ובהקיו יגדל מכל העמים ואת דמי
המלך נזנית תמיד לכל יבון משמר הממשלה אשר אנחנו נכלכלהו
בלי רפי: הראינו אפוא לדעת כי רק העם הזה לבדו עומד תמיד
במשמרת מלחמה נגד כל־באי עולם בשנותו את־הליכות חיו לסי
חקיו המזוירים ובשנאתו את־ממשלתו ובצעו את־השפעים הנזירים
כל־שלט שקמו במלכותנו: ולכן הוצאנו הסקדה על־דבר האששים
אשר נקבו להם באגרת המן אבינו השני המקנה על־דברי השלטון
להשמידם כליל עם־נשיהם וטפם בחרב אויב ללא־חמלה ורחינה
לבילתי עוב להם שרש ביום ארבעה עשר לחודש שנים־עשר הוא
חדש אדר בשנה הזאת: למען אשר האששים החודשים עלינו רעות
מאז ועד־עתה יררו שאולה בחרבם ביום אחד ולנו נשאירו את
המלוכה נכונה ושקמה מן־היום הזה והלאה עד־עולם:

ג ויתפלל ומרדכי אל־י: בוקרו את־כל־מעללי י: ויאמר: י:
ב י: מלך שניא בם אשר בדרך הכל ואין איש אשר ישיב דבר
ג בוצותה להציל את־ישראל: הלא אתה עשית את־השמים ואת־
ד הארץ וכל־הנפלאות אשר תחת השמים: ואתה אדון־כל ואין איש
ה אשר יצמר נגדך י: אתה יודע כל ואתה תדע כי לא מן־דולב
ולא מנאפה ולא מאהבת הכבוד עשיתי זאת לבילתי השתחוות
ו להקם הנאפה: הן לי ואתה לנשק כפות רגליו למען תשוועת

ושואפים למרדות. יוספוס (קדמ' יא ו' ה') מדגיש ביחוד את טענת המן ביות אריכות.
כיוצא בכך במדרש אסתר: ודעתם גסה עליהם חפצים ברעתנו וקללת המלך שגורה בפה.
השוה טציטוס (Hist. V, 5): adversus omnes alios hostile odium (=נגד כל האחרים — משטמת
שונאים). — אבינו השני. על דרך וישימיני לאב לפרעה (ברא' מ"ה ח'). וע' מקיא י"א ל"ג:
המלך דמטריוס ללסתינס האב שלום. והרגום שני ו' י: הוזה מחקרי אבא למלכא (וכן לקמן
ו' י"א). — ביום ארבעה עשר. לפי אסתר (ג' ג', ח' י"ב, ט' א') נועד יום י"ג באדר
ליום השמד. ויום י"ד נקבע לחג אחר בטול הגורה (שם ט' ט'). גם לקמן ו' כ' נזכר יום י"ג
כיום השמד. ונראה שכן צ"ל גם כאן, שהרי מחזית יד אחת יצאו שני הפרקים הללו (ע' במבוא). —
ג. תפלת מרדכי.

פרק זה בא בע' אחרי ד' י". התפלה נמצאת גם במדרש אסתר וגם במקור הארמי.
בתרגום שני הרחבה במדה יתרה. —

ה' כי לא מזדון־לב. מכאן שכבר בתקופה עתיקה נמצאו מבקרים שטענו, כי מרדכי
המיט על עמו צרה מתוך קלות ראש בסירובו להשתחוות להמן שרו של אחשוורוש. השוה
מדרש אסתר ה' ב': וכי קנטרן היה ועובר על מצות המלך? ובתרגום א' ו' א' היהודים
מוכיחים אפילו את מרדכי על עקשנותו. — לשש כפות רגליו. לפי כסינופון (Gyropaedia)

ישראל: אולם עשיתי זאת לבדתי רומם קבוד אדם מעל לקבוד
אלהים ולבדתי השתחוות לאחר מבלעדיו: ולא מנאנה אעשה
זאת: ועתה: אלהים המלך אלהי אברהם חוסה על-עמך כי
נארכו לנו להשחיתנו ונתאוו להשמיד את-נגלתה מקדם: אל-
תנח את עמ-הלקה אשר הוצאת לה מארץ מצרים: שמע את-
תהנתי ורצה בועם נורלה והפך אבלני לששון למען נתנה ונתלל
את-עמך: ואל-תברת את-ששתי משבחה: גם כל-ישראל
קראו ואל-אלהים בקל-בכם כי המות לנו עניהם:

ד גם אסתר המלכה נסה לשנות אלהים כי אימת מות אהותה:
ב ותסר את-בגדי הקבוד אשר לה ותלבש בגדי אכל ומסר ותחת
התמרוקים הנקרים בסתה ראשה עסר ואסר ותענה את-נפשה
מאר ותכם במקלעות שערותיה והפרועות כל-מקום שם עדי חמר:
ג-ד ותתלל אל-י: אלהי ישראל ותאמר: ארני אתה לבדך מלכנו
הושיעניקא כי-נשארת לבדי באין מושיע מבלעדיו: כי והנה
ו נגעה אלי הרעה: מיום הנלדי שמעתי משבטי במשפחת בית-אבי
כי אתה: בחרת את-ישראל מכל-העמים ואת-אבותינו מכל אשר
ז היו לפניך לנגלת עולמים ותעש להם באשר דברת: ועתה קשאנו

(VII, 8,32) היה מנהג כזה בפרס שהנתינים היו מנשקים כפות רגליהם של המלכים לאות
הערצה (השוה ישע' מ"ט כ"ג: אפים ארץ ישתחוו לך ועפר רגליך ילכו). — ל ב ל ת י רומם
כבוד אדם. כיצא בזה במדרש ובתרגום שני. השתחוויה בפישוט ימים ורגלים (προσκύνησις)
היתה סימן של הערצה אלהית. גם היוונים התקוממו לאלכסנדר הגדול כשרצה להכניס את
המנהג הפרסי הזה לבין היוונים. אצל הרומים הכניס את המנהג הזה קאליגולה קיסר שחשב
את עצמו לאלוה, מה שמטעים פילון (המלאכות אל קאיוס). — ו א ל ת כ ר ת . ב ו ו ל ג ' :
ne claudas = ואל תסתום (כמו ד' ט'). גם במקור הארמי: ואל יסתחמון פומיא משבחתא, —

ד. תפלת אסתר.

פרק זה מקומו בע' סמוך לפרק הקודם ומשמש המשך לו. —
לפסוק הראשון כדאי להשוות את המקור הארמי שהוא כעין ביאור רחב לנוסח היווני,
שהוא מה קצר מאד: ולחוד אסתר מלכתא ערקת ואיפכת עד ה' לאקדמותיה בצלו ארום דחלת
מן קדם בישתא די צמחת מן מחשבתא דהמן בישא. — לפיכ השוה יונה ג' ו' שהוא דומה לו
בכל הפרטים. — ב ג ד י א ב ל ו מ ס ס ד = שק. השוה יהודית ח' ה'. — ש ע ר ו ת י ה (ה פ ר ו ע ו ת).
ד פריעת שער בוין הוא לאשה (במד' ח' יח). — ל ב ד י ... ל ב ד י . בזה חפצתי למסור את הנליצה
היוונית: ημεῖς καὶ ὁ ὅλος λαὸς τοῦ βασιλείου σου (והשוה פסוק ט"ה). — נ ג ע ה א ל י
ה ר ע ה . ב ד י ו ק : סכנתי בכמי. — מ ש ב ט י ב מ ש פ ח ת ב י ת - א ב י . ר ל ש ב ט
שמשפחתי נמנית עליו. — ו ע ת ה ח ס א נ ו . השוה תפלת דניאל (ט' ט"ה). גם במהלך הרעיונות

ח לְסִינָה וּתְתַנְּנוּ כְּנִדְאוּבֵינוּ עַל־עֲבֹדְנוּ אֶת־אֱלֹהֵיהֶם: צְדִיק אֶתָּה
 ט וְ: וְעָתָה לֹא דִי לָהֶם בְּמִירֵדוֹת עֲבֹדוֹתֵנוּ כִּי גַם־תִּקְעוּ כֶּסֶם בְּכַף
 י אֱלִילֵיהֶם: לְהַסֵּר מִצֻּנֹת שִׁיף וּלְהַשְׁמִיד אֶת־נִחְלָתָהּ וּלְסַנֵּר שִׁיר
 יא מִשְׁבָּהֶיהָ וּלְחַלֵּל כְּבוֹד בֵּיתָהּ וּמִזְבָּחָהּ: וְלַמַּת שְׁתַּחֲוֶיְסָה לַגּוֹיִם
 לְהַאֲדִיר אֶת־צִדְקוֹת הַבְּלִיָּהִם וּלְהַעֲרִיץ מֶלֶךְ בָּשָׂר וְנָדָם לְנֶעֱמָ:
 יב אֶל־תִּמְנֹן וְ: שְׂבַט מַלְכוּתָהּ לְאַשֵּׁר לֹא־הָסָה וְאֵל יִשְׁחָקוּ לְאִידֵנוּ
 כִּי אִם־יִמְנֹן עֲצָתָם בְּרֹאשָׁם וְשִׁים אֶת־הָאִישׁ אֲשֶׁר הִתְנַהֵּר בָּנוּ לְמִשְׁלָ:
 יג זָכָר וְ: וְהִדַּע וְלָנוּ בַּעַת צָרָתֵנוּ וְאַמֵּץ לִבִּי מֶלֶךְ הָאֱלֹהִים וְאֶדְוֵנִי
 יד הָאֶדְוֵנִים: תֵּן בְּסִי מַעֲנֶה לְשׁוֹן לִסְנֵי הָאָרֶץ וְהַסֵּף לִבּוֹ לִשְׁנֹא אֶת־
 טו לִוְחָמֵנוּ לְאַבְדָּנוּ וּלְאַבְדֹן מִת־סוּדוֹ: וְאוֹמְנוּ הַצִּילָה בְּנֶדֶךְ וְאוֹתִי
 טז הוֹשִׁעַ־נָּא כִּי נִשְׁאַרְתִּי לְבַדִּי וְאִין לִי מוֹשִׁיעַ מִבְּלָעָדֶיךָ וְ: אֶתָּה
 יז יוֹדֵעַ כֹּל וְתִדַּע כִּי שְׁנֵאוֹתִי כְבוֹד מְרַעִים וְאַתָּעֵב מִשְׁכַּב עֶרֶל וְכֹל־
 יח נָכָר: אֶתָּה תִדַּע צָרָתִי כִּי־וְתַעֲבֹב אֶתָּעֵב אֶת־אוֹת הַנָּאִין אֲשֶׁר עַל־
 יט רֹאשֵׁי בָיִם הָרְאוֹתִי אֶתְעַבְנוּ כְּנֶגֶד עֲדִים וְלֹא אֶשְׁאַנּוּ בִּימֵי מְנוּחָתִי:
 כ אֶתָּה לֹא אָבְדָה אֶתְּךָ מִשְׁלַחַן הַמֶּן וְאֶת־מִשְׁתַּה הַמֶּלֶךְ לֹא בַּבְּדָתִי וְנִין
 כא נִסְכּוֹ לֹא שְׁתִּיתִי: אֶתָּה לֹא שָׁמְתָה אֶתְּךָ לְמַזְהִיִּים אֲשֶׁר הַעֲבִירוּנִי
 כב הַלֹּם וְעַד עָתָה כִּי אִם בָּךְ וְ: אֱלֹהֵי אֲבֹרָהֶם: וְ: הָאֶדְוִיר עַל־הַכֹּל
 כג שְׁמַע קוֹל אוֹבְדֵי תִקְוָה וְהַצִּילֵנוּ מִכַּף שׁוֹקֵדֵי אָן וְהוֹשִׁיעֵה־לִּי מִשְׁתָּדֵי:

דומה תפלה זו לתפלת דניאל. - על עבדנו את־אלהיהם. השוה מליב יז י' - טז וכי
 ט מ'א, כיא ד' וכ'א, כ"ג כ"ו ועוד. - תקעו כסם. סימן לקיום אמנה וברית (מליב י' ט"ו.
 י ועוד). - ולחלל (בדיוק: ולכבות) כבוד ביתך ומזבחך. דומה לתפלת יהודית ט' ח'.
 יא שם הדבר מתאים יותר, שבית המקדש עדיין קיים, מה שאין כן כאן. - ולהעריץ מלך.
 בפרט היו מעריצים את השליטים כאלים. האלהת השליטים עברה את־כ בימי אלכסנדר המוקדוני
 אל היוונים ומהם אל הרומים (ע' בפ' ג' ז'). ואפשר שיש בסוסק זה זכר להערצת המלכים
 יב במצרים בתקופה ההלניסטית (ע' חכמת שלמה ייד ט"ז). - תן עצתם בראשם. ללשון זה
 יג-יד השוה יח' ט' י', יא כיא, כ"ב ל"א. - מלך האלהים. תהל' צ"ה ג'. - לפני הארי.
 בנוסח הארמי: ארום דחילא אמתך יתיה היכמא דדחיל גדיא מן קדם אריה. ואין אלו אלא
 דברי ביאור (השוה פ' לפ"א). וע' מגלה ט"ו ב', שקראה אסתר המלכה לאחשורוש ארי
 יז בהתפללה בלשון הושיעני מפי אריה (תהל' כ"ב כ"ג). - אות הגאון הוא כתר מלכות אשר
 נשאה המלכה בחופיעה לפני המלך והשרים (אסתר א' י"א, ב' י"ח). - ביום הראות.
 לפני המלך והשרים. - כבגד עדים. בגד המלוכלך בדם גדה (שע' סיד ה'). - בימי
 יח מנוחת. ההפך לימי הראות. - אף לא אכלה. השוה דנ' א' ח' ועוד, טוביה א' י'.
 יהודית ו' ח', י"ב א'-ב'. גם לפי מגלה י"ג א' לא אכלה אסתר מאכלות אסורות בבית
 אחשורוש. דומה לזה גם בתרגום א' ב' כ'. יש להעיר שלפי הע' ב' כ' הזהיר מרדכי את
 אסתר על קיום המצוות בבית המלך. - משתה המלך. אסתר א' ה'. לפי מגלה י"ב א' באה

ה ויהי כיום השלישי ככלותה להתסלל ותשמש את-בגדי
ב העבודה ותלבש בגדי כבודה: ותופע בבדחה ותקרא אליו
ג הצופה ככל והגואל ותקח עמה את-שמי נשרותיה: עליהאחת
ד נשענה כמקננה והשנית הלכה אחריה ותשא את-סרסח שמלתה:
ה והיא מנהיגה במלא וקשתה וקניה מאירים כמסיקים אהבה אך לכה
ו החיל מיוחד: ותעבר כל-השערים ותעמד לפני המלך והוא יושב
ז על-כסא מלכותו עושה כל-בגדי תפארתו וקלו ומקשה וקב ואזנים
ח וקרנות ומראהו נורא מאד: וישא את-סניו סני להבים מביעי כבוד
ט ובט בזעם רב ותאגח המלכה ארצה ומראה סניה שנה ותתעלה
י ותשען על-ראש הנערה אשר הלכה לסניה: ויהפך אלהים את-
יא לב המלך לשוב ויקם מכסאו בבהלה ויסוק אותה בורעותיו עד-
יב ח-ט שוב רוקה אליה וידבר אליה מובות: ויאמר אליה: מה-לך אסתר
יג הן אחיך אנכי הרגעי: לא תמותי כי סקדננו [ואך] להמית-העם
יד יא-יכ היא: ושי הקה: ותרם את-שרביט הזהב ונע אל-שכמה ונתקד
יז לה ויאמר השמיעני את-קולך: ותאמר אליו ראיתך אדוני פראות
יח מלאך אלהים ונתרד לבי מאימת כבודך: כי אדוני נורא הוד
יט טו-מוקניה קלאו סן: ויהי בדבירה ותפל ארצה ותתעלה: ויבהל המלך
וקלעגדיו דברו אליה דברי נחומים:

כל הצרה על היהודים רק מפני שנתנו מסעודת אחשורוש. משתאות כאלה היו מוקדשים
לאיללים (ע' דנ' ה' ד'), ומכאן חומר האיסור. -

ה. ראיון אסתר לפני המלך.

פרק זה נמצא בע' בראש פרשה ה' ומקומה סמוך לפרק ד' שבו מסתיימת פרשה ד'.

תוספת זו נמצאת גם במדרש אסתר רבה.

בגדי העבודה. היינו עבודת אלהים. בתרגום Vetus Latina ד' טז יין יש sanitas
א (מרמא). ונראה שהמתרגם טעה שהיתה לפניו המלה θεραπεία שהוראתה היא גם מרפא
ב (sanitas) וגם תפלה. - בפ"ב ואילך יש תיאור מוחשי של האתיקיסה החצרית שהיתה מחייבת
ג את הגבירות של ארמון הגנים בהופיען לפני המלך הגדול. - ותשא את סרסח שמלתה.
ד בדיק: להקל משא לבושה. הביאור שבמדרש אסתר: "וסומכת (הנערה) עדיה לבלתי נגוע הזהב
ה ארצה מתמיה. - ויבט בזעם רב. סיבת כעסו של המלך היתה מה שאסתר נכנסה בלי נטילת
ו רשות (אסתר ד' י"א). ובמדרש: "ותבער בו חמתו מאד על אשר הסרה את תורתו ותבא לפניו בלי
ז קריאתה". - אחיך אנכי. שה"ש ח' א': מי יתנך כאח לך. האהובה נקראת בשם אחותי כלה
ח (שם ד' ט' ועוד). כינוי זה נמצא גם טוביה ו' ט"ו, ח' ד', ז'. - לה מון-העם היא. בדיק:
ט משותפת. כללית היא, כלו' אינה מתיחסת אליו. - וירם את שרביט הזהב. על עונש מיתה
י לאותם שנכנסו לפני המלך בלי רשות ועל הרמת שרביט הזהב לאות חנינה (ע' אסתר ד' י"א). -
יז בראות מלאך אלהים. אצל יוספוס ובמדרש נשמטה המליצה הזאת, והטעם מובן. -

- ו וְהָיָה פֶתֶשׁ שֶׁנֶּן הִתְקַבַּל הַמֶּלֶךְ הַגָּדוֹל אֶחָשֶׁרוּשׁ לְאַחַד שְׁדָרְשָׁנִים
מֵהָדוּ וְעַד-כּוֹשׁ שְׂכַע וְעֶשְׂרִים וּמֵאָה מְדִינָה וּלְכָל-יִהוּדָרָשִׁים שׁוֹכֵת
בִּמְשָׁלָתָם שְׁלוֹם: רַבִּים הֵם הָאֲנָשִׁים אֲשֶׁר נָכְה לָבָם מְרַב הַמּוֹכָה
אֲשֶׁר עָשׂוּ עִמָּהֶם אֲנָשִׁי חֲכָדִים בְּהִתְחִילָם לָהֶם כְּבוֹד רָב: וְהָיָה
לֹא רַק וּבִקְשׁוּ לְהִרְעֵ לְתִינִינֵנוּ כִּי גַם-נִמְנוּ לְשֹׁלֵחַ יָד בְּמִישִׁיבֵיהֶם
כִּי לֹא יוֹכְלוּ לְשֹׂאֵת אֶת-שִׁסְעַת הַמּוֹכָה: וְלֹא רַק וְיִשְׁרְשׁוּ כְּלָרְגֵשׁ
תִּידָה מוֹלֵבֵל הָאָדָם כִּי גַם-יִקְוֶה לְהַמְלִיט מִכָּפָה מִדַּת הַדִּין שׁוֹנָאת
הָרַע אֲשֶׁר לֹא-לֵהִיִּם הַמְּשֻׁנִּים תְּמִיד עַל-כֵּל כִּי-יִתְנַשְּׂאוּ בְּגִזְיוֹת לָבָם
בְּדֶרֶךְ הָאֲנָשִׁים כִּי-יִדְעוּ טוֹב: וְיֵשׁ אֲשֶׁר-הָאֲנָשִׁים הַמְּשֻׁנִּים לְכַלְכֵּל
אֶת-דְּבָרֵי אוֹהֲבֵיהֶם וְשִׁתּוּ רַבִּים מִכַּעֲלֵי הַשְׁלִטוֹן לְהִיּוֹת יָדָם אִתָּם
בְּשֹׁפֶךְ דָּם נָקִי וְנִמְטוּ עֲלֵיהֶם צָרוֹת נוֹדְאוֹת: וְהֵם בְּתַהֲסֻכּוֹת לָבָם
הִתְנַף וּבְקִרְמָתָם יַעֲרִימוּ סוֹד עַל-שְׁלִיטִים וְיִשְׂרִים תְּמִימֵי לֵב: זֹאת
יֵשׁ לְהַפִּיר מִדְּבָרֵי יָמֵי קָדָם אֲשֶׁר נִמְסְרוּ לָנוּ וְיִזְכֵּר מֵאֵלָּה מִדְּ
הַמְּשֻׁנִּים אֲשֶׁר לָנֶד עֵינֵינוּ אִם-תִּתְּבוּנֵנוּ בְּמַעֲלָלֵי רָשָׁע אֲשֶׁר עוֹלְלוּ
מוֹשְׁלֵי אֲנֵן בְּתוֹצְבוֹתָם: [לְכֵן נֶאֱמַר] לְשׁוֹם לֵב לְיָמִים הַבָּאִים כִּי
תִּהְיֶה מַלְכוּתָנוּ שְׁלֵמָה וְשִׁקְשָׁה לְכָל-יִהוּדָאִים: וְאַל-נִשְׁאָה אֲנֵן לְדְבָרֵי
שִׁקְנָה כִּי אִם-נִתְּקֵר תְּמִיד אֶת-יִהוּדָאִים אֲשֶׁר נִבְיָאוּ לְשָׁנֵינוּ בְּאֶרֶץ-

ו. פקודת חנינה של המלך אחשורוש.

- פרק זה מקומו בע' אחר ח' י"ב. הפקודה מצטיינת בסגנון נמלץ מלא צורות דברניות.
המשפטים ארוכים ומלאכותיים. התוספת אינה במדרש ויש דוגמאות רק בתרגום שני לאסתר. -
ב-ג רבים הם האנשים. המלך מדבר דרך כלל, והכוונה להמן. - לא יוכלו לשאת
את-שפעת הסובה. במלים אלה יש רמז בהיר לפתגמו הידוע של סולון τίχτει κόρος ὕβριν
(=שפעת הטוב מולידה את הזדון), על דרך וישמן ישרון ויבעט (דב' ל"ב ט"ו). מצורתו של
ד פסוק זה אפשר להביר, כי פרק זה לשונו העיקרית היא היוונית. - מדת הדין שונאת
הרע. במקור Δίκη כמירצופו של העונש, כי דיקי היא אלת הצדק והמשפט. דומה לכך הוא
פירצוף הלשון מדת הדין בעברית, ולפיכך השתמשתי בתרגום בביטוי זה. יש להעיר שגם אצל
פילון נמצא הלשון Δίκη = μισοπόνηρος Δίκη שונאת הרעה (חיי משה ב' סעיף נ"ג). -
ה אוהביהם. הכינוי אוהב היה תואר רשמי אצל ההלניסטים למקורבי המלכות (Polybios
XXVI, 3, 7), והשם מקרא ב' י"ח, י' ס"ה, י"א כ"ו. פוליביוס מבחין בין שני תארים:
י חברים ואוהבים. הבחנה כזאת גם אצל הרומים: socii—amici populi Romani. - ובפרמתם
ז יערימו. משחק מלים דומה במקור היווני. - מדברי ימי קדם. מורדים כאלה קמו בימי
דריש היסטאספס (485-522). הם סמירדיס וגומטאס, כידוע מן הכתובות. בימי אחשורוש קשרו
קשר על המלך שני הסריסים בגתן וחרש כמסופר במגלת אסתר. - אשר לנגד עינינו.
בדיק: אשר לרגלנו. -ואל-נסה און לדברי שסנה. במקום ταῖς μεταβολαῖς
ס (=להשתמש בתמורות) צריך לקרא לפי יוספוס (קדם' י"א ו' י"ב) οὐ χρώμενοι ταῖς διαβολαῖς
(=לא להשתמש בדברי שטנה). כך הוא גם לפי רעיון הפסוק, כי הניגוד לחקירה

י רוח: הן את־הקן בן־המקדא המקדוני אשר הוא באמת זר בדמו
 יא לשפרים ומדת חסדני רחוקה ממנו באורח קבלנו: והוא הרבה
 להנות מאהבת הבריות אשר אנהנו הונים לקלעם ועם עד כר
 קראנו לו אבינו וקל־האנשים השתחוו לו באשר הוא במקום שני
 יב לכשא המקל: ונבצר ממנו לעצר בגאנתו ויתגבל לנו לקחת
 יג את־מקשלמנו ואת־נפשנו: ובתקבלות־ערומים שונות בקש לאבד
 את־מקדכי גואלנו ומיטיבנו מאן ואת־אבדמ התמימה מקדמנו
 יד למלכות ואת קל־בני עמם: וקבה קנה לתפיש אותנו דכפו בהיותנו
 טו נעזבים ולקסב את־שלמון הפרסים אל־המקדונים: והנה אנחנו
 מזאנו את־היהודים אשר הפושע הקלועל הנה קסר אותם לאבדון
 מז נקיים מקון כי בקחי צדק וקלפלו את־אורח חיהם: ובהה בני אל
 סי אל עליון ונרול אשר הכין ממלכתנו וממלכת אבותינו במשקמ
 יז טוב ונאה: ולכן מיטיבו לעשות אם־לא תשעו אל־הספרים אשר
 יח שלח לכם הקן בן־המקדא: וען כי האיש ההוא אשר עילל קל־
 זאת נתלה לפני שערי שושן הוא וקל־נפשות ביתו כי האלהים

י מתונה היא האמונה הקלה בדבות רעות. — המקדוני. הסופר היהודי־ההילניסטי רוצה
 להביא כאן ליד ביטוי את אי־נאמנותם של היוונים שהיו משטנים את עם היהודים וכתבו
 עליהם ספרי פלסטר שונים. הניגוד שבין היהודים והמקדונים, כלו היוונים מן התקופה
 ההילניסטית, הוכנס כאן בניגוד בין הפרסים והיוונים. ראוי להעיר שמכאן חדר הכינוי
 יא מקדוני גם לתוך הגוסס של תרגום הע' ט' כ"ד (ע' ט"ד ובמ'). — והוא הרבה להנות
 מאהבת הבריות. כלפי התוכחה של שנאת הבריות שהאשימו בה היוונים את היהודים
 (ע' בסי' ב' ד') הוא מטעים כאן בשם המלך, שדוקא היוונים אינם יודעים להחשיב את מדת
 החסד ואהבת הבריות (φιλανθρωπία) של אחרים ומשלמים להם רעה תחת טובה. כפית
 יד טובה היא גרועה משנאת הבריות. — קראנו לו אבינו. ע' ב' ו'. — קנה לתפוש
 אותנו. כלפי הטענה שהיהודים נוטים להמכות (ב' ד') מאשים הוא את המקדונים
 בנטיה למרדנות. כמו כן ביוסיפון פרק ד' ניתן לקשר של בגתן ותרש אוסי של בגידה
 בשלטון הפרסים לסובת מלכות היוונים. המן היה בעצה אחת עם הסריסים הקושרים ומיתתם
 נגעה גם בו ובמזמותיו. מכאן השנאה העצומה למרדכי שבגלותו את הקשר שם לאל את
 נכליו של המן שחיבל ביחד עם בגתן ותרש. זו היא הרחבה דמיונית. — בהקי צדק וכו'.
 טו כלפי ניאוך חקי היהודים שלעיל ב' ה'. — בני אל חי. הושע ב' א', דנ' ו' כ"ז. — אל
 טז עליון. חשם הזה שכוח גם אצל היהודים וגם אצל האלילים (ע' Pausanias, Real-
 i. Enayol. a. v. ἑρμῆος). גם בתורה נקרא אלהים בכינוי זה ע"י אלילים, כגון מלכי־צדק
 יז (ברא' י"ד, יח) ובלעם (במד' כ"ד ט"ו). — מיטיבו לעשות. בלשון זה, וגם בלשון
 „אשר שלח לכם המן“, רוצה המלך להחליש את הרושם של הפכפכות, שהנהו מוציא פקודות
 שונות הסותרות זו את זו. ובצעם הענין לפי דנ' ו' ט' ויג וכמו כן אסתר ח' ח' אי אפשר
 יהיה לשנות פקודות שיצאו פעם מפעם מלכי פרס, אבל מן ההיסטוריה ידועים מקרים של
 יח ביטול פקודות המלך ע"י המלך עצמו. — הוא וכל נפשות ביתו. מנהג פרסי היה

אֲשֶׁר מַלְכוּתוֹ בְּכָל מַשְׁלָת מֶהֱרָ לְהִבְיֹא עָלָיו אֶת־הַעֲנֹשׁ הַרְאִיו לוֹ:
 וְאֶת־שִׁתְּשָׁן הַבָּתָּב הָיָה תַּעֲבִירוּ בְּכָל־מְדִינָה וּמְדִינָה וְלֹא לְכָל־
 [הַעֲמִים] לְמַת אֶת־הַיְּהוּדִים לַחַיּוֹת לְפִי חֲקִיהֶם: וְלִחְזֹק יְדֵיהֶם לְמַעַן
 יוֹכְלוּ לַעֲמֹד עַל־נַפְשָׁם בְּעֶצֶם הַיּוֹם הַשְּׁלִישִׁי עָשָׂר לְחָדֶשׁ אָדָר
 מִסְּנֵי הָאֲנָשִׁים אֲשֶׁר הִתְנַבְּלוּ לָהֶם בַּעֲשֵׂת אֲרָתָם: כִּי אֶת־הַיּוֹם הָיָה
 הַסֵּדֶר לָהֶם אֱלֹהִים הַשְּׁלִים עַל־כָּל לְיוֹם [שִׁמְחָה תַּחַת נְיוֹם] צָרָה לָעַם
 סָגְלָתוֹ: לָכֵן גַּם אַתֶּם תִּחְנְנוּ בְּרַב פֶּאֶר אֶת־הַיּוֹם הָיָה בְּתוֹךְ הַחַגִּים
 הַנִּקְרָאִים עַל־שְׂמוֹת [גְּבוּרִים] שְׁשִׁים וּשְׁמֹנִים: לְמַעַן יִהְיֶה [נְיוֹם]
 תְּשׁוּעָה לָנוּ וּלְכָל־הַיִּשְׂרָאֵלִים יוֹרְשֵׁי שְׁלֹמֹנֹה נְסִיעָתָהּ גַּם־בְּיָמֵינוּ
 הַבָּאִים וְזָכוֹן רַע לְאֲשֶׁר נֶאֱרָבּוּ לְנַפְשֵׁנוּ: וְכִלְעִיר נְעִיר וְכָל־
 מְדִינָה וּמְדִינָה לְלֹא־הַבְּדִל אֲשֶׁר לֹא תַעֲשֶׂה לְפִי־וְהַסְקָדָהּ הַזֹּאת
 בְּזַעַם תִּתְּרָב בְּתִרְבַּב וּבְאֵשׁ וְהִנֵּה שְׂמִיחָה לֹא רַק לְאָדָם כִּי אִם־גַּם
 לְבִהְמָה וְחַיַּת הַשָּׂדֶה וְעוֹף הַשָּׁמַיִם עַד־עוֹלָם:

וַיֹּאמֶר מֶרְדֳּכָי מֵאֵת יְיָ הַנִּסָּה זֹאת: הֵן [וְכֹרֵן] אֶפְרָת אֶת־הַחֲלוֹם
 אֲשֶׁר חֲזִוִּיתִי עַל־הַיְּהוּדִים הָאֵלֶּה וְהִנֵּה לֹא נָסַל מֵהֶם דָּבָר: הַמֶּעֶן
 הַקָּשׁוּן אֲשֶׁר הָיָה לְנֶהֱרֹג גַּם־אֹדֶר הָיָה גַּם־שְׂמֵשׁ וּמִיָּם רַבִּים הַנֶּהֱרָג
 הָיָה הוּא אֶסְתֵּר אֲשֶׁר לִקְחָהּ הַמֶּלֶךְ לוֹ לְאִשָּׁה וּנְקִלְבָּהּ לְמַלְכָּה:

להמית את בני ביתו של מי שנדון למיתה יחד עם החייב. ע' דנ' ו' כ"ה: ולגוב אריותא
 רמו אינון בניהון וגו'הון. — ח ע ב י ר. במקור ἀποθέτες. יעקב (ZAW X, 282) מעיר שהוא
 המונח ἀποθέτες מן הלשון המשפטית ההילניסטית-מצרית. ענין זה חשוב בשביל קביעת
 מקום מולדתו של בעל פרק זה (ע' מבוא). — לחיות לפי חקיהם. זאת היתה הסיסמה
 של השליטים ההילניסטים המתונים כלפי נתיניהם בני דתות שונות בכלל וכלפי היהודים
 בפרט (השוה, למשל, פקודת אנטיוכס הגדול אצל יוספוס, קדמ' י"ב ג' ג'). — השלשה
 עשר. ב' ו' כתוב: בארבעה עשר (ע' בפ' שם). — לעם סגולתו. היהודי שם לשון זה
 בפ' המלך הפרסי — החגים הנקראים על שמות גבורים. כך יש לפרש
 לדעתי את המלים ταῖς ἐπώνυμοις ἑορταῖς. רק הוראה זו נעוצה במלה ἐπώνυμος
 (=הנקרא על שם מי שהוא). החג החדש הוא חג אֶפְרָתִי, שנקרא על שם מרדכי, ובאמת חג
 הסורים נקרא במק"ב ט"ו ליו בשם יום מרדכי. המפרשים נדחקו בלשון זה והכניסו תיקונים
 שונים לאין צורך. — יום תשועה. המלך קובע את החג הזה כתב פרסי לזכר הצלתו מידי בגתן
 ותרש בנאמנותו של מרדכי. —

ז. פתרון חלום מרדכי.

הפרק השביעי נמצא בע' בסוף הספר. יוספוס (בקדמוניות) אינו מזכיר לא את החלום
 ולא את פתרונו. במדרש אסתר מובא החלום ולא הפתרון. — פתרון החלום בפ"ג ואילך מקוטע
 בסגנונו ובלתי מפותח. סגנון כזה מיוחד הוא לפתרון חלומות. השוה, למשל, ברא' מ"א כ"ו

ד-ה וישני הסנינים אלכי והמן: והעמים הקה אשר התאספו להקריט
 ו שם היהודים: ועמי הם בני ישראל אשר קראו לאלהים ויושעו
 ויושע ו: את-עמו ונצילנו ו: מקל-הצרות האלה ונעש אלהים את-
 האתות והמוסות הגדולים אשר לא-היה (קמיהם) בקרב העמים:
 ו לכן עשה שני גדלות נורל אחד לעם-אלהים ונורל אחד לקל-
 ח הגוים: ונבאו שני הגדלות האלה לפני אלהים בעת משפט ביומו
 ט ובמער: [לעם ישראל] ולכל-הגוים: ויזכר אלהים את-עמו ונצדק
 י את-הנחלתו: והגמים האלה בחדש אדר בארבעה עשר ובחמשה
 עשר יום בו יהיו להם לעצרת לשמחה ולקישון לפני אלהים
 לדרות שלם בקרב עמו ישראל:

בשנה הרביעית לפלכות תלמי וקליאופטרה הביא דוסתאוס אשר התחש
 בלסן ולוי ותלמי בנו את-אגרת הפורים הזאת והם הגידו עליה כי היא נאמנה
 וקי תרגם אותה ליסימכוס בן-תלמי מן-היושבים בירושלם:

ו ואילך. - ועמי. עם הצדיקים שבפרק א'. - שני גדלות. השנה ויק' ט"ז ח': גורל
 ח אחד לה' וגורל אחד לצאול. - ארבעה עשר. היום הזה הוא עיקר היום הטי' (פורים של
 י שושן) אינו אלא הוספה. יום י"ד נקרא מק"ב ט"ו בשם יום מרדכי (ע' ו' כ"ב). -
 ה תאריך שבחתימה מקביל לשנת קי"ד לפני סה"ג, היא השנה הרביעית ללתיורס תלמי
 השמיני וקליאופטרה אשתו. אמת, היו עוד תלמיים אחרים ששם נשיהם קליאופטרה, אבל בשנה
 הרביעית לממשלתם לא היתה להם קליאופטרה לאשה (ע' יעקב שם 274). - בשם אגרת נקראת
 כל המגלה (אסתר ט' כ"ו). התאריך שייך איפוא אל כל מגלת אסתר, שהובאה בשנת קי"ד
 מירושלים למצרים מתורגמה יוונית, ולא אל התוספות. הוצ מזה, יש מן התוספות שנכתבו יוונית
 מלכתחלה (ע' מבוא) ולא היה צורך לתרגמן. נמצא שאין להוציא מן הרשימה הזאת מסקנות
 ישרות לכרונולוגיה של התוספות. - מן השמות היווניים נראה שליהודים הילניסטיים הם.
 ונראה שגם ליסימכוס בן תלמי היה יהודי מצרי שבא לירושלים להשתקע שם, ושם ראה את
 מגלת אסתר בעברית ותרגמה יוונית. -

תוספות לספר דניאל

מ ב ו א

א. הערה כללית על דניאל גופו ועל התוספות לספר דניאל.

כל מה שידוע על אישיותו ההיסטורית של דניאל הוא מדבריו של יחזקאל. הנביא גוער באנשי דורו שהם שקועים ביון החטא במדה שאפילו צדיקים גדולים לא יוכלו לחלצם: אם יהיו נח דניאל ואיוב המה בצדקתם ינצלו נפשם (י"ד י"ד וכו'), אבל לא יצילו נפש אחרת. מדבריו של יחזקאל אין אנו מכירים עדיין לא את מולדתו של דניאל ולא את תקופתו. לא ברור אפילו אם מישראל היה או מחסידי אומות העולם, שהרי הוא מזכירם בצדק של נח ואיוב, – ושניהם לא מישראל המה. רק דבר אחד יש ללמד: בימי יחזקאל כבר היה דניאל מפורסם כצדיק מראשוני הצדיקים.

אפשר שבעל ס' דניאל חשב, בהשפעת דבריו של יחזקאל, שדניאל בן דורו של הנביא היה ובבבל היה, ולפיכך קבע אותו בגלות בבל. ואף סמך על דבריו של יחזקאל (כ"ח ג') אל מלך צור: הגה חכם אתה מדניאל כל סתם לא עממון. ומכאן הוא דניאל המגלה סמירין.

והאגדה שבאה אחר ס' דניאל הרבתה לספל בדניאל הצדיק המופלא והחכם המובהק. מכאן גם התוספות לס' דניאל: בס' שושנה דניאל עודנו נער והוא מתואר כבר כדיין הדן דין אמת לאמתו, אוהב צדק, פקח ועסקן בדברים. המעשה בבל ובתנין מוכיח גם את אמונתו וגם את ערמתו. הוא האדוק באלהיו התנגד לע"ז ובערמתו הצליח לנתוח את צלמו של בל ולהרוג את התנין. ואם מעשים אלו קשורים בדניאל בחוס דק כשערה, הרי בתפלת עזריה וחבריו מצא לו בעל אותה תפלה מקום בס' דניאל לסמוך עליו והצליח להבליע את התפלה ואת השירה בגופו של ס' דניאל היווני עצמו.

תוספות אלו לס' דניאל לא הגיעו לידנו אלא ביוונית ובתרגומים שנעשו מתוך הנוסח היווני. הנוסח היווני הגיע אלינו בשתי שיטות: שיטת תרגום הע' (LXX) ושיטת תאודוטיון (Θ). וכמו שבס' דניאל גופו גבר תרגומו של תאודוטיון על הע', כך גם בנוסח התוספות יד תאודוטיון על העליונה. אף הירונימוס תרגם מתוך תאודוטיון ולא מתוך הע'. בתפלת עזריה וחבריו שתי השיטות אינן מתחלפות אלא מעט, במעשה בל והתנין השינויים מתרבים, ובמעשה שושנה מתגברים חילופי הנוסחאות עד שכמעט היו לשני ספרים שונים.

אימתי גלוו התוספות אל ס' דניאל? –

ס' דניאל נכתב בשנת 164 לפני סה"נ. תאודוטיון המתרגם היה במאה הראשונה והשניה אחרי סה"נ. על כרחק נספתו התוספות אל ס' דניאל בין המאה הא' לפני סה"נ ובין המאה הא' אחרי סה"נ.

ב. תפלת עזריה ושירת שלשת הנערים בכבשן.

בס' דניאל (ג') מעמיד נבוכדנאצר צלם זהב בבקעת דורא ומכריח את כל בני עמו להשתחוות לו. שדרך מישך ועבד נגו (בתוספת לס' דניאל הם נקראים תמיד בשמם היהודי: חנניה מישאל ועזריה) עומדים באמונתם, אינם כורעים ואינם משתחוים. המלך השליכם אל כבשן האש. קקרתו של מלאך ה' נצטנן הכבשן והנערים לא ניזוקו כלום. נבוכדנאצר חוזר בתשובה ומפאר את אל עליון.

תרגום הע' וגם תאודוסיון מוסיפים על זה: (א) תפלת עזריה, (ב) פרטים אחדים איך הוסק הכבשן ואיך נעשה הנס, (ג) שירה של חנניה מישאל ועזריה.

התוספות האלה נקבעו בס' דניאל בפרק ג' בין פסוק כ"ג, שבו מושלכים הנערים לתוך הכבשן, ובין פסוק כ"ד, שבו משתאה נבוכדנאצר בראותו שתחת ג' אנשים מושלכים מתהלכים ארבעה בלהבה. חוקרי המקרא בדורות שלפנינו וקצתם עד היום הזה סברו שיש במקור העברי בין שני הפסוקים האלה חסרון וסברו גם-כן שתוספות תאודוסיון והע' כבר נקבעו במקומן שאנו מוצאים אותן ע"י בעל ס' דניאל בעצמו (ג), ורק אחר-כך השמיטום מן הספר העברית-הארמי.

על הסברה הזאת יש לסעון כמה טענות. קשה להבין מדוע מחקו בעלי המסורת את התפלות האלה המתאימות בכל עם השקפות ישראל. גם קשה קצת למה ניתנה התפלה בפי עזריה, הלא בס' דניאל נזכר חנניה תמיד בראש. ויותר קשה שלתפלה זו אין שום קשר עם המעשה, עם מצב עזריה, עם סכנתם בכבשן. בתפלתו נזכר נבוכדנאצר כמלך רשע מכל רשעי ארץ (ל"ב), בעוד שבס' דניאל גופו נבוכדנאצר משלים את הנערים על מדינת בבל ורק גדולי מלכותו המקנאים בנערים מכריחים אותו לנסותם ולענשם.

אין ספק: התוספות האלה ניתוספו אחר שכבר נקבעו כל דברי ס' דניאל. אמת, אין לכחש שבעל התפלות מצא להן מקום ראוי ביותר בגוף הספר, ויש לדמותן לתפלת מרדכי ואסתר במדרש ובתוספות למגלת אסתר, ועוד יותר לתפלת מנשה שנוסדה על מה שכתוב בדהיב (ל"ג י"ח-י"ט).

וגם יש להבדיל בין תפלת עזריה לשירת שלשת הנערים. עזריה בתפלתו מתודה על חטאיו ועל חסאות עמו ישראל ואין וידויו מתחבר בשום ענין עם מצבו. עם ס' דניאל יש חיבור קלוש: עזריה בהתפללו בלשון כל מעשי אלהים אמת וארחותיו משפט (כ"ב) מתרגם מלה במלה מה שהתפלל נבוכדנאצר בס' דניאל (ד' ל"ב). תפלת היידיו הזה לא נכתבה ע"י העורך, שאלו כתבה הוא, היה מדביק אותה לענין המעשה.

שירת הנערים קשורה במקצת במצבם. השירה מעוררת את כל היצורים לברך את ה': היא קוראה לשמים וכל צבאם וכל גבורותם ולאשר בין השמים ובין הארץ ולאשר על הארץ לכל החיה, לכל האדם, לישראל, לכהני ה', לעבדי ה', לקדושים ולענויים. אחר כל אלה תפנה אל חנניה מישאל ועזריה שגם הם יפארו את ה' אשר פדה אותם מיד שואל והצילם מתוך אש יוקדת, וחזרתו היא ופונה אל כל יראי ה'.

ושירה זו הולכת בעקבות מזמור קמ"ח וגם מזמור ק"ג שבתהלים, ובמנותה את כחות הטבע והתועותיו דומה היא גם לתיאורים העצומים שבס' איוב (ל"ח). לכאורה גם השירה הזאת אינה קשורה לס' דניאל ולמעשה הנערים בכבשן האש רק ע"י נימה אחת דקה בסופה. והיחס בין השירה למעשה הוא כמו בתפלת חנה (ש"א ב'), בתפלת חזקיהו (ישעיה ל"ח) ובתפלת יונה (ג'), אותן התפלות שאין מתאימות לשלות חנה, לרפואת חזקיהו, לצרת יונה. כן גם שירה זו היה לה מקום אחר ומצאה חן בעיני העורך וקבע לה מקום מתאים בס' דניאל.

ויש גם לשום לב לטעם שנתן נחמיה בריל (ולו הסכים Curt Kuhl, 88-89). לדעתו רצ היה בעיני קוראי ס' דניאל שהמלך הנכרי נבוכדנאצר מפאיר ומרומם את נפלאות ה', וחנניה מישאל ועזריה שבזכותם נעשה הנס קופצים את פיהם ולהם דומיה תהלה. דעה זו מתאימה גם עם דעת בעל האגדה: איר יצחק יוצק זהב רותח לתוך פיו של אותו רשע שאלמלא בא מלאך וסטריו על פיו בקש לגנות כל שירות ותשבחות שאמר דוד בס' תהלים (נסנהד' צ"ב ב'). לפיכך שם העורך גם בפי הנערים שירה הגונה בעיניו. ונכון מאד מה שמוכיחים נחמיה בריל (25) ולוי גינצברג (The Legends of the Jews VI, 418, 88) שגם באגדה העתיקה הנערים אומרים שיר זהלל: לא לנו ה' לא לנו אמר חנניה, כי לשמן תן

כבוד אמר מישאל, על חסדך ועל אמתך אמר עזריה, ואמת ה' לעולם למה יאמרו הגוים אמרו כולם וכו' (פסחים קי"ח א').

ואף אם יש רגלים לדבר שהקבלה הישראלית שמה שיר ושכחות בפי חנניה מישאל ועזריה, רחוקה מאד הטברה שהתפלה והשירה אצל תאודוסיין והע' נכתבו מתחלה לשמן. התפלה והשירה כבר מוכנות היו ממקום אחר ובקצת שנויים הועתקו לכאן. רק יש לשאול אם ביוונית חוברו או מעברית ניתרגמו. הקתולים, המאמינים שגם התוספות לס' דניאל ברוח הקדש נאמרו, סוברים שהעברית היא לשונן העיקרית של התפלה והשירה. וגם רבים מהחכמים האחרים נוטים לדעה זו.

אמת, כבר אבות הכנסיה הראשונים בקשו נוסח עברי ולא מצאוהו. כן מתחיל גם הירונימוס את תרגום התפלות: *Quae sequuntur in Hebraeis voluminibus non reperiuntur*. והוא מסיים: *Hucusque in Hebraeo non habetur et quae possumus, de Theodotionis editione translata sunt*. הרי שבעברית לא עלתה בידו למצוא אותן. ותרגם אותן על פי תאודוסיין. ויש להעיר שהוקרים חשובים לא ראו יכלת להכריע את שאלת הלשון העיקרית. בכל זאת דעתנו נוטה לצד העברית.

מכמה ביטויים יווניים נודף ריח העברית. דוגמאות: בסל' $\alpha\lambda\iota\gamma\epsilon\iota\sigma\iota\nu\ \sigma\acute{o}\mu\alpha$ = בעברית: ועתה אין לנו לפתוח סה. וכן פסוק מ"ב: יסוגו אחור ויבושו מכל גבורתם, וכן כמה וכמה פרטים. וראה מובהקה ביותר נראה לי מה שמוכיח בריל (25) בפסוק נ"ח $\epsilon\tilde{\upsilon}\lambda\omicron\gamma\eta\tau\acute{o}\varsigma\ \epsilon\tilde{\iota}\ \delta\ \beta\lambda\acute{\epsilon}\pi\omega\nu\ \acute{\alpha}\beta\acute{\upsilon}\sigma\sigma\omicron\upsilon\varsigma$ = ברוך אתה משיח תהומות, ובריל משער יפה שבעברית היה נאמר: משיח תהומות, כמו: משיח שאון ימים (תהל' ס"ה ח'). ביד מ' גאסטר עלתה למצוא נוסח ארמי של התפלה והשירה בדברי הימים של ירחמאל (המאה ה"א) והעמיק לחקור אותו, ולדעתו שיוו התרגומים היווניים לגד עיניהם את הנוסח הארמי הזה. ואין חכמי הדור מודים לו.

ג. שושנה.

א) ה'ת'כ'ן. שושנה אשת אליקים היא אשת-חיל המצוינה ביסיה ובצניעותה. שני זקנים חסאים, שנחמנו דיינים לאותה שנה, השתגעו מיפיה. תשוקתם גברה עליהם וארבו לה. פעם אחת, כאשר פשטה את בגדיה לטבילה בגנת ביתה, קמו עליה פתאום ובקשו לכבוש אותה. אך שושנה עמדה בצניעותה ומאנה להפקיר עצמה לחטא. הזקנים התנכלו לנקום נקמתם בה והקהילו את העדה והעידו בשושנה עדות שקר כי הם ראו אותה שוכבת בחיק בבור אחד שברח מן הגן לקולם. על פי עדות הדיינים הזקנים החשובים נידונה שושנה למות. אז קם דניאל, והוא עודנו נער, ונער בעדה על אשר דנו למראה עיניהם ולמשמע אוניהם ולא דרשו ולא חקרו היטב כמצות התורה. דניאל חקר את העדים ושאל את כל אחד ואחד לבדו: תחת איזה אילן נעשתה הנבלה. אמר האחד: תחת מטטיכי, והשני אמר: תחת אלון, והכחישו זה את זה. העם ראה כי עדי שקר הם ועשו להם כאשר זממו לעשות לאחוזתם. צדקת שושנה יצאה לאור.

ב) א'מ'ית'ת' המ'ע'ש'ה. ס' שושנה נשמר ונמסר ע"י הכנסיה הנוצרית. הכנסיה מונה אותו בין כתבי הקדש ומאמינה שברות הקדש נאמר ונכתב, ואם כן כל מה שמסופר הוא אמת, וכך היה מתחלה ועד סוף. זהו אמונת הכנסיה העתיקה. וכאשר עורר אחד מהם – *Julianus Africanus* – ספק על המעשה, החעורר ידיו אוריגנס (מאה ג'), אבי הכנסיה המפורסם, חכם ועסקן בדברים, ודרש וחקר מה יודעים היהודים על אדות שושנה. אחד מחכמי היהודים הגיד לו שאף שמות הזקנים החסאים ידועים, והם אחאב בן קוליה וצדקיה בן מעשה.

אחאב וצדקיה הם גביאי שקר שהיו בבבל ושירמיהו (כ"ט כ"ג) מרשיע אותם: יען אשר עשו נבלה בישראל וינאפו את נשי רעיהם. גם נראה מדברי אוריגנס ששמע אף את

האגדה על שניהם שהתחברו לפתות את הנשים, כל אחד היה משבח את השני שהוא עתיד להוליד נביא או משיח ועליכן הפקירו הנשים את עצמן להם. בסוף ביקשו לפתות גם את שמירמית אשת (או בת) נבוכדנאצר, והדבר גודע למלך ושרפם (סנהד' צ"ה א', תנחומא הוצ' בובר, ויקרא רבה ד' א' ובכמה מקומות הנרשמים ע"י גאסטר Exempla 28 וע"י לוי גינצברג (Legenda VI, 426, 106).

נחמיה בריל השהה מעשה אחאב וצדקיה עם מעשה הזקנים ושושנה והשוה גם-כן לאלקים בעל שושנה עם יהויכין מלך יהודה והעלה בדעתו ששושנה היא אשת המלך יהויכין ושהמעשה נעשה באמת.

אבל בריל מור בזה אוצרות חכמתו לבטלה. הצד השהה בין שני המעשים קלוש מאד: שני אנשים בערו בתשוקת הניאוף ונענשו. אבל באגדת אחאב וצדקיה חסר עיקר המעשה של שושנה: מבקשי הניאוף הנכלמים נוקמים נקמתם, מאשימים את האשה הצנועה, גורמים שיצא משפטה למיתה. נער קטן קם ללמד זכות על הנידונה, חקר את העדים, העדים הכחישו זה את זה ונעשה להם כאשר זממו לעשות. ההשוואה בטלה ואין בתלמוד ובמדרש העתיק שום רושם של מעשה שושנה. גם אין שום גרעין של אמיתות המעשה. שושנה לא היתה ולא נבראה אלא למשל. האגדה בדויה מתחלה ועד סוף. והמוטיב הראשי הוא שנער קטן סותר את דין הזקנים ודן אמת לאמתו. המוטיב הזה בולט מאגדת הכותים, כמו שהוכיח גאסטר במאמרו

The Studies of the Daughter of Amram (Studies and Texts I, 199–210).

ג) אגדת הכותים. לעמרם כהן גדול של הכותים היתה בת מופלגה בתורה בחכמה ובמסור. בקשה הבת מאביה שיניח אותה לשבת בבית מיוחד בהר ולהגות בתורה. באותו ההר חיים היו שני נזירים מן הכותים נבדלים מן העולם זה כ"ה שנים. פעם אחת לא מצאו ידיהם בפירוש התורה והלכו אל בת הכהן שכנתם וראו את חכמתה וגם את יפיה ובערה להבת התשוקה בלבם ובקשו לפתותה למשכב דודים. היא חרדה מפני תהטא ובקשה תואנה ושאלה מהם רשות להתקשט תחלה. שבה אל ביתה והסתתרה ולא יכלו הנזירים להכנס אליה. למחרת ירדו הנזירים מן ההר והעידו על בת הכהן עדות שקר שזנתה. ובת איש כהן כי תחל לזנות את אביה היא מחללת באש תשרף (ויק' כ"א ט'). כאשר נגמר הדין הלך עמרם במר נפשו בדרך יחידי הרחק מן העדה. והנה מלאכי אלהים יורדים והם נראים כנערים והתחילו לשחק כאלו הם בבית דין. אחד הילדים-המלאכים ישב במקום ראש בית-דין והביאו לפניו את דינה של בת הכהן הגדול, ושני נערים-מלאכים עמדו כמו הנזירים החטאים והאשימו את בת הכהן. הנער ראש בית הדין דרש וחקר את העדים והם הכחישו זה את זה. הרשיעו הנערים הדיינים את הנזירים והצדיקו את בת הכהן.

כל זה ראה עמרם ולמד מן הנערים ושב והקהיל את הקהל וחקר את העדים המאשימים והכחישו זה את זה וכך נגלתה רשעת הזקנים וצדקתה של בת הכהן.

גאסטר השהה לזה מעשה עלי חורשה (Ali Chodsa) באלף לילה ולילה. עלי נסע לדרך רחוקה וטמן אלף דינרי זהב בתחתית הכד וכסה אותם בזיתים והפקיד את הכד אצל חברו. לאחר שנים אחדות מעל חברו בפקדון ולקח את הדינרים ומלא את הכד זיתים חדשים. כששב עלי מדרכו השיב לו את הכד מלא זיתים. תבע עלי את זהביו ובא דינם לפני הכליף הארון אל-רשיד. שומר הפקדון טען שלא שלח ידו בפקדון: זיתים קבל זיתים התויר, ואחרי אשר המפקיד לא יכול להביא עדים הצדיק הכליף את השומר. פעם כשתתחלך הכליף בחוצות ראה נערים קטנים משחקים משחק של דיינים ובעלי דינים. אחד הנערים היה המפקיד, אחד השומר ואחד הדיין. אמר הדיין: נטעמה נא את הזיתים, הרי הם חדשים לגמרי. אי אפשר שזיתים לא ירקבו אחרי ג' שנים. אלא מאי, הזיתים מקרוב הושמו בכד. התבונן הכליף במעשה הנערים וחדש את הדין והרשיע את השומר.

זה נגלה עיקר המעשה: הדיינים הממונים בבית דין טועים בדין ונער קטן דן דין אמת לאמתו. המוטיב הזה מופיע בכמה אגדות עממיות. באגדות האישלם הנער שלמה מראה על טעות דוד אביו במשפט. קצת האגדות האלה נכנסו בזמנים האחרונים גם למדרשים מאוחרים. תרגום הע' מדגיש שהוא מכיר את המוטיב העיקרי ומסיים את מעשה שושנה כך: לכן נערי בני ישראל אהובים בתכם, ואנחנו נשמור ונצדל את הנערים לאנשי חיל, והנערים ייראו את האלהים ותהיה בם רוח בינה ודעת לדור דורים.

לפי זה מעשה שושנה הוא מעיקרו אגדה עממית להוכיח שהדיינים טועים לפעמים ונער קטן מתקן את המעוות. הסופר השתמש באגדה זו להראות שהקביה שופט צדק, הוא מרשיע את הרשע ומצדיק את הצדיק.

ד. מעשה שושנה בספרות העברית. התלמוד והמדרש העתיק אינם מזכירים את מעשה שושנה. אבל במשך הזמנים מצאו להם האפוקריפין דרך להכנס לספרות העברית. קצתם בעין וקצתם בשינויים. לפי מה שנודע לנו, הועתק מעשה שושנה בראשונה בדברי הימים של ירחמיאל (מאה י"א, ע' 1-9, LXV, 1899, Gaster, The chronicles of Jerahmeel, 202-205). הסיפור הולך בעקבי ©, רק שאת העדים מעיד שושנה זנתה תחת אלקן והשני-תחת דלית, ובקשו וראו ששני האילנות האלה לא נמצאו כלל במדבר.

ישראל לוי מצא נוסח אחר בכתביד אחד של יוסיפון. נוסח זה שונה הרבה משאר הנוסחאות. המלך אורודוס (=הורדוס) שולח לרומא את חננאל הכהן ואת נחום. בהיות חננאל ברומא ישיבה אשתו הצנועה חנה, יפה כמרימי (Mariamme) מבית החשמונאים, בבית אביה אליקים ממשפחת החשמונאים. בבית אביה היו נקהלים יום יום הוקנים. באחד מהם בערה התשוקה אל חנה ופצר בה לעשות חפצו. וחנה עמדה בצניעותה. הסית הוקן הנבהל שני עדי שקר והעידו שלשתם שראו את חנה מנאפת. חנה התפללה וה' העיר את רוח נחמן החכם שחקר את העדים תחת איזה אילן נעשתה הגבלה. האחד ענה: תחת אגוז, והשני אמר: תחת אילן אחר, והשלישי אמר: תחת תאנה. בקשו והנה אין אחד משלש האילנות האלה במדבר אליקים. צוה המלך ותלו את עדי השקר על העץ.

הרי שהסיפור נשתנה הן בשמותיו הן בתכנו. האשה הצנועה לא נקראה שושנה אלא חנה. היא אשת חננאל הכהן ויושבת בבית אביה אליקים ממשפחת החשמונאים. אין שני זקנים בוערים בתשוקת עגבים כי אם זקן אחד. וכנגד זה לא שני עדים מעידים עדות שקר כי אם שלשה. הדיין אשר הוציא לאמת משפט אינו דניאל הנער כי אם נחמן החכם. ובוה נתבטל עיקר הספור. אין כאן דיין טועה בדבר משפט, אין כאן נער מתקן את המעוות.

בנוסח זה ג' עדים מעידים עדות שקר. כן הוא גם בנוסח של אברהם זכות בס' יוחסין (1505). וזה לשונו: ואז בגלות בבל היה המעשה של שושנה בת חלקיה אשת יויקים והיתה יפה מאד וב' זקנים שופטים שהיו בכל יום נכנסים בביתה לדון עם בעלה חשקו מאד בה ביפיה, ויום אחד שלא היה בעלה לשם נכנסו לגן שלה והיתה ערומה טובלת מנדחת ואמרו לה שתשכב עמם ואם לאו שיקמו עליה עדות שקר שמצאו נער אחד שכב עמה, ואעפ"כ אמרה יותר טוב שאמות ולא אחטא לשם. וכן עשו: מיד העידו עליה ורונה למות. ואז דניאל בחכמתו ובנבואה הצילה ועשה חקירה שנית והפריד כל אחד לבדו ולא נתכוונה עדותם ואז הרגו לזקנים. ואולי היה זה לאתאב בן קוליה ולצדקיה בן מעשיה שקלם מלך בבל באש (יוחסין השלם הוצ' מיליפובסקי, לונדון-אדינבורג 1857, דף 23 א).

ויש לשום לב שנוסח זכות הוזה מעשה הזקנים ושושנה עם מעשה אחאב וצדקיה כמו שהוזה אותם התלמיד הנשאל ע"י אורינגס וכאשר הוזה אותם נחמיה בריל.

גם הרמב"ן (דב' כ"א י"ב) מזכיר "מגלת שושן". תרגום עברי של ס' שושנה יצא ע"י ילינק בבית המדרש ו' 126-128 ושם האילנות נקראו אלקן ודלבי.

מעשה שושנה נוגע בשני סיפורים של אגדות עממיות. הסיפור האחד הוא של Ali Chodsa : נער קטן מתקן את הדין שעוותו הדיינים, והסיפור השני הוא על האשה שאורבים לה אנשים בני בליעל, רודפים ומקטרגים עליה, והיא מתאמצת בצניעותה, ובסוף היא מתגברת על רודפיה, וזהו סיפור האגדה של Crescentia, Hildegard, Florentia, Genoveva (ע' Chauvin, Bibliographie des ouvrages arabes, V 138, VI 166–170. — Balte-Polivka, Anmerkungen zu der KHM... I, 295–311), וגם הסיפור הזה נכנס בספרות העברית. ובן גוריון טועה בחשבו (ע' Der Born Judas I, 378) שהאגדה הזאת צמחה על אדמת ישראל. היא מחוץ נכנסה.

ה) באיזו לשון חובר ס' שושנה. אין בידנו להכריע בשאלה הזאת אל נכון. מצד אחד יש להתבונן שנקל מאוד לתרגם את הספר מיוונית לעברית. כמה וכמה ביטויים מראים על הסגנון העברי. ומצד אחר יש למען טענה נמרצה: הלשון הנופל על לשון בבדיקת העדים. דניאל שואל: תחת איזה אילן חטאה שושנה. וכן אחד עונה: ὑπὸ σχίνον (תחת מסטיכי), ודניאל גער בו לאמר: ἄγγελος σχίσει σε μέσον (=מלאך יבקע אותך לשניים). הזקן השני עונה: ὑπὸ κρινον (=תחת אלון), ודניאל גער בו וַיִּהְיֶה ἄγγελος... ὁρμαίναν ἔχων πρίσσαι σε μέσον (=המלאך שחרבו בידו ינסר אותך לשניים). כבר אוריגינס דרש וחקר איזה לשון נופל על לשון כגון זה יהיה בעברית ולא עלתה בידו למצוא כמזה. Kay משער לשון כזה: ויאמר תחת אגוז. ויען הנער, היטב קשרת (קרי: שקרת) על נפשך כי גוזז יגוז מלאך ה' את נפשך בעצם היום הזה. Kay (650) רומז על Ball, (Commentary on the Apocrypha ed. Wace II, 324) ששם נמצאו גם סברות אחרות, אבל אף אחת מהן לא יצאה ידי חובתה. פרונומסיה כמו σχίνος – σχίσαι, κρινον – κρίναι עדיין לא הוכחה בעברית. ואם כן יש רגלים לדבר שס' שושנה חובר מתחלת יוונית.

אמת, שני הנוסחאות היווניים שונים זה מזה בכמה פרטים וענינים. Θ מאריך לספר איך נחבאו הזקנים בפרדס, איך שלחה שושנה את נערוֹתיה להביא לה תמרוקיה, איך נשארה שושנה לבדה, איך הפחידו אותה. דברי הע' עניים במקום אחד ועשירים במקום אחר: עניים בתחלה ועשירים בסוף, שמשבחים את הנערים הנבונים ומצוים לגדל אותם לאנשי חיל.

ד. בל והתנין.

דניאל הוא יועצו של מלך בבל. לפי Θ הוא יועצו של כורש המלך בבבל ומבקש להוציא מלב המלך ומלב עמו את היצר של עבודה זרה, וגם הצליח להוציאו. הבבליים עובדים את הבל, מקריבים לו מאכל ומשתה ומאמינים שהבל אוכל את הכל. דניאל מוכיח למלך בערמה שהכהנים מתעים אותו. שהכהנים עצמם אוכלים ושותים את הקרבנות. המלך מסגיר את צלם בל בידי דניאל ודניאל נותן את הצלם. ועוד עובדים הבבליים תנין. המלך בקש להכריח גם את דניאל להשתחוות לו, שהרי אי אפשר לחדד שהתנין הוא אלהים חי. דניאל בקש רשות מאת המלך להלחם עם התנין בלי חרב וחנית. דניאל בשל עוגה מופת ומחלב והשליך אותה אל גרונו של התנין והתנין נבקע. אבל הבבליים היו נרגנים והכריחו את המלך להשליך את דניאל אל גוב האריות. שבעה ימים היה ביניהם והאריות הרעבים לא נגעו בו. וגם מן הרעב ניצל דניאל. באותו הזמן נשא חבקוק הנביא מאכל ומשקה לקוצרים בשדה ומלאך ה' אחזו בציצית ראשו והביאנו בבלה אל גוב האריות וחבקוק נתן את המאכל לדניאל. מקץ שבעה ימים העלה המלך את דניאל מן הבור והשליך לתוכו את שוטיו.

מעשה חבקוק נקשר בחוס דק אל שני המעשים הקודמים. נחמיה בריל (Jahrbücher VIII, 29) מביא דברי ר' אליעזר מורמייזא (מאה י"ג): חבקוק בגימטריה גור אריה, שבא מיהודה

גור אריה והלך אל דניאל בגוב אריות ואמר עמו הגדה של פסה בליל שמורים, ואף דניאל מבניו של יהודה גור אריה היה, ולא יכלו האריות להזיק לא לדניאל ולא לחבוק.
ובספר יוחסין קרינן: חבוק ניבא שנת תכ"ה בימי חזקיהו והוא היה שאחזו המלאך כשהוליכו לדניאל בגוב האריות והביא לו לחם לאכול לחזקו, ואז יחזקאל ניבא בבבל (יוחסין השלם, הוצ' פיליפובסקי 238). בריל סובר שבעל הרוקח שאב ממקור האגדה. ולי נראה שלמד זה מספרי הנוצרים או מדבריהם, כי גם רבו ר' יהודה החסיד היה בקי מאד באגדות אומות העולם טביביו.

כנגד זה היה מעשה דניאל עם כל ועם התנן ידוע לבעלי האגדה. כבר מצינו בבראשית רבה ס"ח י"ג: ד"א והנה מלאכי אלהים – זה דניאל, עולים ויורדים בו – שעלה והוציא את בלעז מסור, הה"ד ופקדתי על כל בבבל והוצאתי את בלעז מפיו (ירמ' ג"א מ"ד). דניאל עבד אלהא חיא (דנ' ר' כ"א). הרי גם שם הניגוד הוא כמו בספרנו: דניאל עובד אלהים חיים אינו משתתח לאליל בלי חיים. ובקצת כ"י של ב"ר עוד נוסף: ,שהיה לו תנין אחד לנבוכדנצר והיה בולע כל מה שמשליכין לפניו, אמר לו דניאל תן לי רשות ואני מתישו, נתן לו רשות. מה עשה נטל תבן והטמין לתוכו מסמרים השליך לפניו ונקבו מסמרים את בני מעיו, הדא הוא דכתיב והוצאתי את בלעז מפיו (ע' ב"ר תיאודור – אלביק 791).

וערמה כמו זו של דניאל ידועה גם מן הירושלמי (נדרים, דף ל"ה ב'): ,והא חורא דשבור מלכא בלעז גמלין בלעז קברין כד בעי מקטלוגיה מלון פחלץ של גמלין תבן ויהבון בון גומרין ובלעזן ומית' (ודומה לזה שבועות פ"ה ב', תנחומא בשלח סי' י"ח והוצ' בובר בשלח סי' י"ג). האגדה הזאת קשורה בשבור מלכא. קושר אותה בכורש. ואפשר שבאה מפרס ששם היתה גם באגדת אלכסנדר מקדון: אלכסנדר גבר על התנין. הרעיבו יום אחד ואחר־כך השליך לו עורות של פרות מלאים גסט וארס (ע' Spiegel, Iranische Altertümer II, Nöldeke, Beiträge zur Gesch. des Alexanderromans, p. 22. – 293). האגדה הפרסית נתיחסה לדניאל כבר בב"ר, שהוא מן המדרשים העתיקים, ואם כן יש רגלים לדבר שאגדת דניאל עם כל והתנין בישראל נוצרה. באינו לשון? – גאסטר טוען שנכתבה ארמית ושהנוסח העיקרי נמצא בדברי הימים לירחמאל (מאה י"א). אבל נחמיה בריל נסה להוכיח שעברית נכתבה, ונראה שהצדק עמו.

ה. קצת ביבליוגרפיה.

ספר נזילים מן לבנון כולל הכתובים האחרונים... מאת שלמה מליסנר, ברלין 1833 (מבוא עמ' 48–32, טיכסט עמ' 62–34).
כתובים אחרונים מאת יצחק זקל פרינקל, ליפסיה 1830.

Brüll, Jahrbücher f. jüd. Gesch. u. Lit., 1867.

Zöckler, Die Apokryphen d. AT, München 1891.

Kautzsch, Apokr. und Pseudep., 1900, I, 172–183.

Charles, Apoc. and Pseudep., 1913, I, 625–664.

Gaster, Studies and Texts, 1925–1928, I, 39–68, 199–210.

תוספות לספר הניאל

א. תוספת עזרזה ושירת שלשת הנזירים בכבשן

נוסח השבחים

- א ויזען אשר היתה מאות המלך מןקה הסק הכבשן שבשמים
מאשר לשנייה ונאמרום האנשים המקנים וביאום אל הכבשן
ב וישליכום אל תוכו: ותשרף הלהבה היוצאת מן הכבשן את
האנשים אשר אסרו את עזרזה ואת סביו ותאכלם והם נשקרו:
ג ויתפללו חנניה עזרזה ומישאל ויהללו אתה כאשר צוה המלך
ד להשליכם לתוך הכבשן: ויקם עזרזה ויתפלל ויסתחף את פיו ויורה
אתה הוא וסביו בתוך האש והבשרים הסיקו את הכבשן מאד
ה ונאמרו: ברוך אתה יי אלהי אבותינו ומהלל וממלא שמה לעולמים:
ו כי צדיק אתה על כל אשר עשית לנו וכל מעשיך אמת וארחותיך
צדק: ומשפט אמת עשית בכל אשר הבאת עלינו ועל עיר קדשך
ירושלם עיר אבותינו כי בצדק ובמשפט עשית כל זאת בגלל
ח-ט תפארתנו: כי תפארתנו בכל ויגברנו לשש בך ותפארתנו בכל: ולא
שמענו למצות תורתך ולא שמרנו אותך ולא עשינו כאשר צויתנו
י לשוב לנו: ועתה כל אשר הבאת עלינו וכל אשר עשית לנו
יא במשפט צדק עשית: ותתן אותנו בידי אויבינו הרשעים ובידי
יב שונאינו הפושעים ובני מלך עיל ורע מבלי הארץ: ועתה אין לנו
יג לפתח פה בלשון ותרפה היתה לעבדיך וליבאיה: אלתעש עמנו
יד בלה למען שמה ואל תסור את דבריה: ואל תסור את חסדך ממנו
למען אברהם אהיבה למען יצחק עבדך ולמען ישראל קדושך:

א-ב

הנזירים בכבשן. - כאן הנוסח משונה קצת מנוסח המסורה שבדניאל ג'. θ מתרגם
למי המסורה, אבל הוא משמיט סוף פסוק כ"ב מן הלשון גבריא אלך וכו', וצורת הכתוב
אצלו: ויתהלכו בתוך הלהבה ויהללו את האלהים ויברכו את ה'. - תחלת הפסוק ר' היא על
דרך נחמ' ט' ליג: ואתה צדיק על כל הבא עלינו, וסופו אינו אלא תרגום מתפלחו של
גבוכדנאצר בדניאל ד' ליב. - אלתעש עמנו כלת. ביווני εἰς τέλος, ופירשוהו רוב
המפרשים: אל תסגירו לנצח, ואני תרגמתי על פי בריל (23). - כל אחד משלשת האבות
יש לו כינוי של סגולה, כרגיל. אברהם הוא אהוב ה' או אהוב ה': אברהם אהבי (ישע'
ט"א ח'), אברהם אהבך (דהיא כ' ו'), וכן הוא מכונה בספרות ההיליניסטית ובספרות
הנצרית, ובפרט בספרות האישלאם למן הקוראן (ד' קכ"ד) ואילך (ע' Ginzberg, Legends, V

- מו באשר דברת להם להרבות את-יורשם בכובדי השמים לרב וכו'ול
 מז אשר על-ששת הים: כי מעטנו אדנינו מקל-הגוים ונהי היום דלים
 יז בקל-הארץ בעוונותינו: וקצת אין לנו לא נשיא ולא נביא ולא
 שר ולא עולה ולא נבח ולא מקנה ולא קפדת ולא מקום לקשר
 יח ועל-מנפתן לשניה ולמצא חן: כי אם-לב נשקר ורוח נכאח תקבל
 יט קרצון: כמו עלות אילים וסדים ורבות קבשים מריאים בן יהנה
 כ קרצנו היום לרצות פניה כי לא-יבאשו הבושחים בה והממלאים
 כ אחריה: ועתה נלך אחריה בקל-לקבנו ונידא אותה ונקבש את-
 כא פניה: אל תבישנו כי אם-עשה עמנו ברחמים בארץ אשה וקרב
 כב כנסדך: והצילנו כנפלאותיה ותן קבוד לשמה זו: וישנו אחר קל-
 כד הנמלים לעקדיה רעה ויבאשו מקל-גבורתם וכתם ישכר: וידעו
 כה כי אתה זו לבדה האלהים ומהלל על-כל-אנניו מכל: ועדרי
 כו המלך אשר השליכו אותם לא חדלו להסיק את-הבבשן ובאשר
 כז השליכו את-שלישתם יחד אל-הבבשן והבבשן בושר שבצמח
 כח בקמו ובהשליכם אותם ויהיו המשליכים ממעל להם ואתרים
 כט הציטו מתחתיהם נסמ ונערת נחשת וזמרות: ויעל הלהב מעל
 לו הבבשן כמשע וארבעים אמה: וצא וישרף את אשר-מצא
 לה מרשפים קביב לבבשן: ומלאך זו גרד עם-עזרה וסבדיו אל-
 מט הבבשן ונהרף את-להב האש: ויעש את-תוף הבבשן כמו רוח

(207–208, VI 397, 33). יצחק הוא עבד ה', והוא כינוי לשלשתם: זכור לעבדיך לאברהם
 ליצחק וליעקב (דב' ט' כ"ז). וכן יעקב: ואתה ישראל עבדי (ישע' מ"א ח'). בדברי ישעיה
 (כמו שהעיר Keoskemeti, Esajas III, 76) כמה פעמים הקב"ה הוא קדוש ישראל, ופעם אחת
 (כ"ט כ"ג) הוא קדוש יעקב, וכאן נהפך היחס: יעקב הוא קדוש ה'. — ראשי העם הם נשיא
 נביא ושר. יחזקאל (י"ב י') ועוד) קורא למלך ישראל בשם נשיא. ירמיה (י"ב ל"ב) מונה את
 ראשי העם: מלכים שרים כהנים ונביאים. והשוה נחמ' ט' ל"ב: למלכינו לשרינו ולכהנינו
 ולנביאינו, ואיכה ב' ט': מלכה ושריה כגוים אין תורה גם נביאיה לא מצאו חון מח'. —
 ולא מקום. כל' מקום מקודש להקריב קרבנות (כמו דב' י"ב). — לב ער. καρῶσαι, כל'
 לבער אשה. — המתפלל מצטער כאן שלא יוכלו להקריב על המזבח והוא מרגיש שהוא
 יח סביא מנחת עני: את לבו הנשבר הוא מקריב. — לרצות פניך. כניסתת ה. גירסת הע'
 יט נראית משובשת. — כארץ אפיק. κατὰ γῆν ἐπιείκειαν σου. התאר ἐπιείκεις בע' לתהל'
 כא פ"ו ה'—פלה. בספרי המוסר היווניים ἐπιείκεις=מעביר על מדותיו וגומל טוב למנים משורת
 כה הדין. לפי זה ἐπιείκεια=ארץ אפים. — בנוסת הע' יש עבדים המשליכים את הנערים לתוך
 כז הכבשן ויש עבדים המסיקים את הכבשן. ה מקצר: ועבדי המלך שהשליכו אותם לתוך
 כט הכבשן לא חדלו להסיק את הכבשן נפס ועזרת חסת וענפים יבשים. — גם בתוך נס: לא די
 שהלהבה לא הויקה לנערים, אלא שהכבשן נעשה מקום תענוג (ע' גינצברג שם, ר' 87, 417).

ל	ל נשבת ולא ננעה בהם האש ערקה ולא הקאיכה אותם ולא הציקה להם: ויענו שלשיתם שה אחד ויהללו וישבחו וירוממו את האלהים בתוך הכבשן לאמר:	של נשבת ולא ננעה בהם האש ערקה ולא הקאיכה אותם ולא הציקה להם: ויענו שלשיתם שה אחד ויהללו וישבחו וירוממו את האלהים בתוך הכבשן לאמר:
לא	ברוך אתה יי אלהי אבותינו וברוך שם כבודך הקדוש וברוך אתה ביהיכל כבודך הקדוש	ברוך אתה יי אלהי אבותינו וברוך שם כבודך הקדוש וברוך אתה ביהיכל כבודך הקדוש
לב	ברוך אתה על-כסא מלכותך וברוך אתה מושבית תהמות יושב הכרובים	ברוך אתה על-כסא מלכותך וברוך אתה מושבית תהמות יושב הכרובים
לג	ברוך אתה בך קיע השמים וברוך אתה בך משיחיו	ברוך אתה בך קיע השמים וברוך אתה בך משיחיו
לד	ברכו אתה בך מלואיו וברכו אתה בך מלואיו	ברכו אתה בך מלואיו וברכו אתה בך מלואיו
לה	ברכו אתה בך מלואיו וברכו אתה בך מלואיו	ברכו אתה בך מלואיו וברכו אתה בך מלואיו
לו	ברכו אתה בך מלואיו וברכו אתה בך מלואיו	ברכו אתה בך מלואיו וברכו אתה בך מלואיו
לז	ברכו אתה בך מלואיו וברכו אתה בך מלואיו	ברכו אתה בך מלואיו וברכו אתה בך מלואיו
לח	ברכו אתה בך מלואיו וברכו אתה בך מלואיו	ברכו אתה בך מלואיו וברכו אתה בך מלואיו
לט	ברכו אתה בך מלואיו וברכו אתה בך מלואיו	ברכו אתה בך מלואיו וברכו אתה בך מלואיו
ס	ברכו אתה בך מלואיו וברכו אתה בך מלואיו	ברכו אתה בך מלואיו וברכו אתה בך מלואיו
סא	ברכו אתה בך מלואיו וברכו אתה בך מלואיו	ברכו אתה בך מלואיו וברכו אתה בך מלואיו
סב	ברכו אתה בך מלואיו וברכו אתה בך מלואיו	ברכו אתה בך מלואיו וברכו אתה בך מלואיו
סג	ברכו אתה בך מלואיו וברכו אתה בך מלואיו	ברכו אתה בך מלואיו וברכו אתה בך מלואיו
סד	ברכו אתה בך מלואיו וברכו אתה בך מלואיו	ברכו אתה בך מלואיו וברכו אתה בך מלואיו
סה	ברכו אתה בך מלואיו וברכו אתה בך מלואיו	ברכו אתה בך מלואיו וברכו אתה בך מלואיו
סו	ברכו אתה בך מלואיו וברכו אתה בך מלואיו	ברכו אתה בך מלואיו וברכו אתה בך מלואיו
סז	ברכו אתה בך מלואיו וברכו אתה בך מלואיו	ברכו אתה בך מלואיו וברכו אתה בך מלואיו

אגדה זו התפתחה באישלאם. בקוראן (כ"א ס"ט) הוא מספר: כשהושלך אברהם אל הכבשן צוה הקב"ה לאש, היי לו לקרה ולשלום. ובעלי האגדה המושלמים פירשו שאילולא הוסיף הקב"ה את המלה ולשלום היה אברהם מת מחמת צינה. האש שקעה ואברהם היה מתהלך בין פרחים נותני ריח ובין עצים נושאי טרי ועל ידו נחל נובע ונמצא אברהם מבלה ימיו בנעימים (ע' (Heller, EJ, I, 395-6). — ביהיכל כבודך הקדוש. לכאורה הוא סותר לדברי התפלה שבפ"ו. שאין עוד מקום להקריב. ושתי תשובות בדבר: חדא, שהיכל זה שבשירה אינו המקדש שבירושלים של מטה, אלא מקום כבודו של ה' בשמים. ועוד, שתפלת עוריה לחדוד ושירת ג' הנערים לתוד, ואפשר שמי שאמר זה לא אמר זה. — מושבית תהמות. כך למי הגהת בריל (ע' במבוא). וביווני: משגוח (בגימ'ל) תהמות (βλέπων ἀβύσσους). — לרל"ה פסוק ל"ו הוא בתהל' ק"ג כ"ב. — שני הפסוקים ל"ז-ל"ח סדרם הפוך בתרגום ס. — לש המים אשר מעל השמים. כבר במעשה בראשית נבדלו מן המים אשר תחת השמים, ונקראו ונדרשו להלל את ה' אף בתהל' קמ"ח ד'. — פסוק מ' הוא בתהל' ק"ג כ"א פ. — פמ"א ומ"ו חסרים אצל ס. — פמ"ח בא אצל ס. — פמ"ח בא אצל ס. — פמ"ח בא אצל ס.

מח	קָרְבוּ אֶת־יְיָ קָרַח וְלֹד	הִלָּלוּ וְרוֹמְמֵהוּ לְעוֹלָמִים:
מט	קָרְבוּ אֶת־יְיָ כְּסוֹד וְשִׁלָּג	הִלָּלוּ וְרוֹמְמֵהוּ לְעוֹלָמִים:
נ	קָרְבוּ אֶת־יְיָ לִילוֹת וְיָמִים	הִלָּלוּ וְרוֹמְמֵהוּ לְעוֹלָמִים:
נא	קָרְבוּ אֶת־יְיָ אוֹר וְחֹשֶׁךְ	הִלָּלוּ וְרוֹמְמֵהוּ לְעוֹלָמִים:
נב	קָרְבוּ אֶת־יְיָ בָּרָקִים וְעָנָנִים	הִלָּלוּ וְרוֹמְמֵהוּ לְעוֹלָמִים:
נג	תִּקְרֹךְ הָאָרֶץ אֶת־יְיָ	תִּהְלָלוּ וְתִרְוֹמְמֵהוּ לְעוֹלָמִים:
נד	קָרְבוּ אֶת־יְיָ הָרִים וְגִבְעוֹת	הִלָּלוּ וְרוֹמְמֵהוּ לְעוֹלָמִים:
נה	קָרְבוּ אֶת־יְיָ כָּל־צוֹמֵחַ עַל־הָאָרֶץ	הִלָּלוּ וְרוֹמְמֵהוּ לְעוֹלָמִים:
נו	קָרְבוּ אֶת־יְיָ מַעֲנֹת	הִלָּלוּ וְרוֹמְמֵהוּ לְעוֹלָמִים:
נז	קָרְבוּ אֶת־יְיָ יָמִים וְקִדְרוֹת	הִלָּלוּ וְרוֹמְמֵהוּ לְעוֹלָמִים:
נח	קָרְבוּ אֶת־יְיָ תַנִּינִים וְכָל־הַרֹמֵשׁ בָּמִים	הִלָּלוּ וְרוֹמְמֵהוּ לְעוֹלָמִים:
נט	קָרְבוּ אֶת־יְיָ כָּל־עוֹף הַשָּׁמַיִם	הִלָּלוּ וְרוֹמְמֵהוּ לְעוֹלָמִים:
ס	קָרְבוּ אֶת־יְיָ בְּהֵמוֹת וְחַיֵּי הָאָרֶץ	הִלָּלוּ וְרוֹמְמֵהוּ לְעוֹלָמִים:
סא	קָרְבוּ אֶת־יְיָ בְּנֵי אָדָם	הִלָּלוּ וְרוֹמְמֵהוּ לְעוֹלָמִים:
סב	קָרְבוּ אֶת־יְיָ יִשְׂרָאֵל	הִלָּלוּ וְרוֹמְמֵהוּ לְעוֹלָמִים:
סג	קָרְבוּ אֶת־יְיָ הַכְּהֹנִים	הִלָּלוּ וְרוֹמְמֵהוּ לְעוֹלָמִים:
סד	קָרְבוּ אֶת־יְיָ עֲבָדֵי יְיָ	הִלָּלוּ וְרוֹמְמֵהוּ לְעוֹלָמִים:
סה	קָרְבוּ אֶת־יְיָ רוּחוֹת וְנִשְׁמוֹת הַצַּדִּיקִים	הִלָּלוּ וְרוֹמְמֵהוּ לְעוֹלָמִים:
סו	קָרְבוּ אֶת־יְיָ קְדוּשִׁים וְעֲנִי־לֵב	הִלָּלוּ וְרוֹמְמֵהוּ לְעוֹלָמִים:
סז	קָרְבוּ אֶת־יְיָ תַנְנִיָּה מִשָּׁאֵל וְעוֹרֶנָּה	הִלָּלוּ וְרוֹמְמֵהוּ לְעוֹלָמִים:
סח	כִּי קָדָה אֲתֶכֶם מִשָּׁאֵל וְהוֹשִׁיעַ אֲתֶכֶם מִיַּד הַמָּוֶת וְהַצִּיל אֲתֶכֶם	
סט	מִתּוֹר־לִקְחָהּ בּוֹעֶרֶת: וּמִן־הָאֵשׁ נָאֵל אֲתֶכֶם הוֹדוּ לַיְיָ כִּי טוֹב	
ע	כִּי לְעוֹלָם חֲסִדוֹ: קָרְבוּ כָל־יִרְאֵי יְיָ אֶת־יְיָ אֱלֹהֵי הָאֱלֹהִים הִלָּלוּ	
עא	וְהוֹדוּ לוֹ כִּי לְעוֹלָם חֲסִדוֹ וּלְעוֹלָמֵי עוֹלָמִים:	
	וַיְהִי כַאֲשֶׁר שָׁמַע הַמֶּלֶךְ אוֹתָם מִהִלָּלִים וְיָקָם וַיֵּרָא אוֹתָם כִּי חַיִּים	
	הֵם וַיִּתְּמָה הַמֶּלֶךְ גְּבוּכַד־נֶאֱצָר וַיִּמְהַר לָקוּם וַיֹּאמֶר לֹא־הָבִיּוּ — — —	

נז-נח אחר פמ"ה. — ה הפך סדר הפסוקים נ"ז-נ"ז ולא הזכיר את הגשמים שנזכרו כבר בפמ"א. —
 סח רוחות ונשמות הצדיקים. אפשר שנפשות הצדיקים המתים משבחות את ה' כמו
 תהל' כ"ב ל' אך לו ישתחוו כל דשני (סבירין: ישני) ארץ לפניו יכרעו כל יורדי עפר.
 אבל בפסוקים הקודמים והבאים אחר כך תמיד החיים משבחים את ה', ואם כן בלי ספק אף
 נפשות הצדיקים שלכאן הם הצדיקים שנותרים תודה על שניצלו מיד המות. — הלשון ולעולמי
 עולמים חסר אצל ה. —

ב. שושנה

נוסח השבטים

א ויהי איש יושב בבבל ושמו יהונקים: ויקח אשה ושמה
 ב שושנה בת-חלקנה וסה מאד ויראת ה': ואבותיה צדיקים ויורו
 ד את-בתם בתורת משה: ויהי יהונקים עשיר מאד ויהי לו ספרים
 קרוב אל-ביתו ויקבלו אצלו הנהודים כי הוא הנה נקבד מקלם:
 ה בשנה ההיא הקדירו לשוקטים שנים מוקני העם אשר עליהם דבר
 וז לאמר מבבל תצא הרשעה מוקני הדגים אשר נראו ולעין
 ו במנהיגי העם: גם-מקרים אחרות באו אליהם ודבריו ריבות:
 ז ונראו אשה טובת מראה אשת אחיהם מבני ישראל ושמה שושנה
 ח בת חלקנה אשת יהונקים מתהלכת בפרדם בעלה לרוח היום:

שושנה

נוסח תאודוקיון

א ויהי איש יושב בבבל ושמו יהונקים: ויקח אשה ושמה
 ב שושנה בת-חלקנה וסה מאד ויראת ה': ואבותיה צדיקים ויורו
 ד את-בתם בתורת משה: ויהי יהונקים עשיר מאד ויהי לו ספרים
 קרוב אל-ביתו ויקבלו אצלו הנהודים כי הוא הנה נקבד מקלם:
 ה בשנה ההיא הקדירו לשוקטים שנים מוקני העם אשר עליהם דבר
 וז לאמר מבבל תצא הרשעה מוקני הדגים אשר נראו ולעין
 ו במנהיגי העם: ויתחזקו בבית יהונקים ונבאו אליהם כל-בעל
 ז דברים: ויהי כאשר נפוצו העם ותבא שושנה אל-פרדם בעלה:
 ח ונראו אותה שני הזקנים יום יום באה ומתהלכת ויתקדו אותה:

א-ח שושנה. — המשת הפסוקים הראשונים שוים לגמרי גם בתרגום הע' גם אצל א. ונראה
 שעיקרם אצל א. וב' ניתוספו. וראה לדבר שפסוק ז' בע' מתאר את שושנה כאלו לא
 הוזכרה עדיין, והרי הפסוקים הראשונים כבר תארוה. — המקום נקבע בבבל משום ששם היה
 ב דניאל. — יהויקים. אין לו שום עסק עם המלך יהויקים. — שושנה. שם פרח ושם אשה
 (ע' *Low, Flora II, 173*). שושנה היא בת חלקיה. השם הזה ידוע במקרא: חלקיה הוא הכהן
 בימי יאשיה כאשר מצאו את ספר התורה, וחלקיה גם-כן אביו של ירמיה הנביא. קלימינס
 מאלכסנדריה והיפוליטוס חשבו ששושנה היא אחות ירמיהו (ע' גינצברג *10, 384, VI, Legends*).
 אבל השוואה זו כמו השוואת יהויקים בעל שושנה עם יהויכין המלך אין להן שום יסוד
 במסורת. — מ בבבל תצא הרשעה. נראה שרומז לחזיון זכריה שראה הרשעה יוצאת
 באימה, והוכן לה מקום בארץ שנער, כלומר בבבל. כן פירש גם בריל (*Jahrbücher III, 45–46*).

ח-ט וַיִּקְרְאוּ אוֹתָהּ: וַיַּחַסְכוּ אֶת־דַּעְתָּם וַיַּשְׁפִּילוּ אֶת־עֵינֵיהֶם לְבַלְתִּי הַבִּיט
 י הַשְׁמִיקָה וּלְבַלְתִּי זָכַר מִשְׁשִׁי־צָדֵק: וַיִּתְּעָצְבוּ שְׁנֵיהֶם בַּעֲבוּרָה וְלֹא
 לְרַעְהוּ לֹא הִגִּיד אֶת־הַרְעָה אֲשֶׁר הִגִּיעָה אֲלֵיהֶם בְּגִלְלָה וְנִסְתַּהֲאֶשְׁה
 יא לֹא יָרַעָה אֶת־הַדְּבָר: וַיְהִי כַעֲלוֹת הַשָּׁחַר וַיִּלְכוּ וַיִּתְּנָכוּ אִישׁ מִרְעֵהוּ
 יב וַיִּמְהָרוּ מִי יָרָאָה לְסָקִיָּה רֹאשׁוֹן וַיְדַבֵּר אֵלֶיהָ: וְהִנֵּה הִיא מִתְהַלֶּכֶת
 כָּאֲשֶׁר הִסְבִּיקָהּ לַעֲשׂוֹת וְנָבֹא אֶחָד הַנְּקִיִּים וְהִנֵּה נִסְתַּהֲשֵׁנִי הִגִּיעַ
 שָׁמָּה וַיַּשְׁאִלוּ אִישׁ אֶת־רַעְהוּ לֵאמֹר מַדּוּעַ הִשְׁכַּמְתָּ לַעֲזֹאת וְאוֹתִי
 יג לֹא לָקַחְתָּ עִמָּךְ: וַיֹּדֶוּ אִישׁ לְרַעְהוּ אֶת־מִקְאוּבוֹ: וַיֹּאמְרוּ אִישׁ
 מד לְרַעְהוּ נִלְכְּה־נָא אֵלֶיהָ וַיִּנְעֲרוּ לָלֶכֶת אֵלֶיהָ לִכְבֹּשׁ אוֹתָהּ: וַתֹּאמֶר
 אֲלֵיהֶם הִיהוּדִיָּה גְדַעְתִּי אִם־אֶעֱשֶׂה זֹאת בַּת־מָנוֹת אֲנֹכִי וְאִם־לֹא

ט וַיַּחַסְכוּ אֶת־דַּעְתָּם וַיַּשְׁפִּילוּ אֶת־עֵינֵיהֶם לְבַלְתִּי הַבִּיט הַשְׁמִיקָה
 י וּלְבַלְתִּי זָכַר מִשְׁשִׁי־צָדֵק: וַיִּתְּעָצְבוּ שְׁנֵיהֶם בַּעֲבוּרָה וְלֹא הִגִּידוּ
 יא אִישׁ לְרַעְהוּ אֶת־מִקְאוּבָם: כִּי בֹשׁוּ לַהֲגִיד אֶת־תְּשׁוּקָתָם אֲשֶׁר
 יג-יד חָשְׁקוּ לִבָּא אֵלֶיהָ: וַיַּשְׁקִדּוּ בְּקִנְיָה יוֹם יוֹם לְרֹאוֹתָהּ: וַיֹּאמְרוּ אִישׁ
 לְרַעְהוּ נִלְכְּה־נָא הַכִּינָה כִּי הִגִּיעָה שַׁעַת הָאֲכִילָה וַיִּצְאוּ וַיִּסְרְדוּ
 יד אִישׁ מִרְעֵהוּ: וַיִּסְבּוּ וַיָּשׁוּבוּ אֶל־הַמָּקוֹם הַהוּא וַיַּשְׁאִלוּ אִישׁ לְרַעְהוּ
 מה הַדְּבָר וַיֹּדֶוּ עַל־תְּשׁוּקָתָם אֲזַי שְׁמוֹ מוֹעֵד יָחַד אֲשֶׁר יוֹכְלוּ לִמְצֹא
 מו אוֹתָהּ לְכַדָּהּ: וַיְהִי כָאֲשֶׁר שָׁמְרוּ הַמוֹעֵד וַתִּבָּא בַתְּמוּל שְׁלֹשׁ הָיָה
 מו וַשְׁתִּי נִגְרוֹתֶיהָ לִכְדֹּן וַתִּבְקֹשׁ לַרְחֹץ בַּסֶּרְדִּים כַּחַם הַיּוֹם: וְלֹא הָיָה
 יז שָׁם אָדָם מִלְּכַד שְׁנֵי הַנְּקִיִּים הַנְּתַקְּאִים וְהַשׁוֹמְרִים אוֹתָהּ: וַתֹּאמֶר
 לַנְּגִרוֹתֶיהָ הִבִּיאִנָּה־נָא לִי שָׁמָּה וַתִּמְרוּקִים וַתִּסְרְנָה אֶת־דִּלְתוֹת הַסֶּרְדִּים
 יח לִמְעַן אֲדַחֵץ: וַתַּעֲשִׂינָה כָאֲשֶׁר אָמְרָה וַתִּסְרְנָה אֶת־דִּלְתוֹת הַסֶּרְדִּים
 וַתַּצְאָנָה בְּדִלְתוֹת בִּירְכַתָּיִם לְהִבִּיא אֶת־אֲשֶׁר צִוּוּ וְלֹא רָאוּ אֶת־
 יט הַנְּקִיִּים כִּי נִתְּבְּאוּ: וַיְהִי כָאֲשֶׁר יִצְאוּ הַנְּקִירֹת וַיִּקְוּוּ שְׁנֵי הַנְּקִיִּים
 כ וַיִּרְאוּ אֵלֶיהָ: וַיֹּאמְרוּ רֹא־נָא דִּלְתוֹת הַסֶּרְדִּים סָגְרוּ וְאֵין אִישׁ רוֹאֶה
 כא אוֹתָנוּ וַעֲתָה הַשְׁמַעִי לָנוּ וְנָבֹא אֵלֶיךָ: וְאִם־לֹא תַעֲיִדָה בָּךְ כִּי בָא
 כב אֵלֶיךָ נָשֵׁר וְעַל־כֵּן שְׁלַחַת אֶת־נְגִירוֹתֶיךָ: וַתֹּאנַח שׁוֹשְׁנָה וַתֹּאמֶר צֹר־
 לִי אִם־כִּיָּה וְאִם־כִּיָּה כִּי אִם־אֶעֱשֶׂה זֹאת בַּת־מָנוֹת אֲנֹכִי וְאִם־לֹא

118. Adm. — הַנְּקִיִּים לֹא רָצוּ לְהַבִּיט אֶל הַשְּׁמַיִם, כִּי הַשְּׁמַיִם מוֹכִירִים אֶת הָאֱלֹהִים וְהֵם יוֹדְעִים שֶׁהָאֱלֹהִים יַעֲנוּשׁ אוֹתָם כַּעֲלָם. — הַסִּיפּוֹר מְבַדִּיל בֵּין דִּלְתוֹת הַסֶּרְדִּים שֶׁהֵן פְּתוּחוֹת אוֹ סְגוּרוֹת לַחוּץ וּבֵין דִּלְתוֹת פְּתוּחוֹת אוֹ סְגוּרוֹת לְבֵית. הַנְּעִירוֹת נִכְנָסוֹת בְּדִלְתוֹת הָאֵלֶּה לְבֵית. —

טו אַעשנה לא אַמלט מַרְקָם: טוב כי לא אַעשנה ואַפֿל בְּנֶרְקָם
 יז מַחֲמָא לִסְנִי יְיָ: וַיִּסְנוּ הָאֲנָשִׁים הַרְשָׁעִים מִלֵּאֵי זַעַם בְּקֶרְקָם וְאוֹרְבִים
 לְהַמִּיתָהּ וַיָּבֹאוּ אֶל-בֵּית-מִצְדָּה הָעִיר אֲשֶׁר יָשְׁבוּ בָּהּ וַיִּנְעֲרוּ כָּל-
 יח בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר הָיוּ שָׁם: וַנַּעֲמְרוּ שְׁנֵי הַזְּקֵנִים הַשּׁוֹמְטִים וַיֹּאמְרוּ
 שְׁלַחוּ וְקִרְאוּ לַשּׁוֹשְׁנָה בַת-חַלְקָנָה הַיָּא אִשְׁתּוֹ וְהַיּוֹנָקִים וַיִּקְרְאוּ לָהּ
 יט מִהֲרָה: וַיְהִי כַּבּוֹא הָאִשָּׁה הָיָא וְאַבְיָהּ וְאַמָּהּ וַעֲבָדֶיהָ וַשְּׁחֻמִּיתֶיהָ
 כ אַבּוֹי חֲמֵשׁ מֵאוֹת בְּמִסְפָּר וּבְנֵי שׁוֹשְׁנָה אַרְבָּעָה: וְהָאִשָּׁה הָיְתָה עֲגֻנָּה
 כא מֵאִדָּה: וַיַּצִּיּוּ הַרְשָׁעִים לְגִלּוֹתָהּ לְמַעַן הַשְׁבִּיעַ אֶת-תַּאֲוָתָם מִסְּנִיָּה:
 כב-כג וַיִּבְכּוּ כָּל-אֲשֶׁר קָבְיָהּ וְכָל-אֲשֶׁר רָאוּ אוֹתָהּ: וַיִּקְוּוּ הַזְּקֵנִים
 כד הַשּׁוֹמְטִים וַיִּסְמְכוּ יְדֵיהֶם עַל-רֹאשָׁהּ: אַךְ לָבָה בָּטַח בְּנִי אֶלְהִיָּהּ

כז אַעשנה לא אַמלט מִיְדִיקָם: וְעַתָּה טוֹב לִי כִּי לֹא אַעשנה ואַפֿל
 כח בִּיְדִיקָם מֵאֲשֶׁר אַחֲמָא לִנִּי: וְתוֹנֵק שׁוֹשְׁנָה קוֹל גְּדוֹל וְנֶם-שְׁנֵי
 כה הַזְּקֵנִים צָעֲקוּ בְּנוֹדָה: וַיִּרְץ אֶחָד מֵהֶם וַיִּסְמַח אֶת-דִּלְתוֹת הַסֶּרְדִּים:
 כו וַיְהִי כֹּאֲשֶׁר נִשְׁמַע בְּבֵית קוֹל הַצֶּעֱקָה מִדֶּה־סֶרְדִּים וַיָּבֹאוּ לִרְאוֹת
 כז מִהֲהִיָּהּ לָהּ: וְכֹאֲשֶׁר רָבְרוּ הַזְּקֵנִים אֶת-דְּבָרֵיהֶם וַיַּתְּבּוּשְׁשׁוּ הַעֲבָדִים
 כח מֵאִדָּה כִּי עוֹד לֹא הָיָה כַּדָּבָר הַזֶּה עַל-שׁוֹשְׁנָה: וַיְהִי מִמִּתְרַת כֹּאֲשֶׁר
 נִקְהָלוּ הָעָם אֶל-יְהוֹנָקִים בַּעֲלָהּ וַיָּבֹאוּ שְׁנֵי הַזְּקֵנִים וְהָיָה מִלֵּאִים
 כט מִחֻשְׁבוֹת רָשָׁע עַל-שׁוֹשְׁנָה לְהַמִּיתָהּ: וַיֹּאמְרוּ לִסְנִי הָעָם שְׁלַחוּ-נָא
 ל לקרוא לַשּׁוֹשְׁנָה בַת-חַלְקָנָה הַיָּא אִשְׁתּוֹ וְהַיּוֹנָקִים וַיִּשְׁלַחוּ: וְהָיָה
 לא וְאַבְיָהּ וְאַמָּהּ וַיְלָדֶיהָ וְכָל-קְרוֹבֶיהָ: וְשׁוֹשְׁנָה הָיְתָה עֲגֻנָּה מֵאִדָּה וַיִּסְתַּר-
 לב מֵרְאֵהָ: וַיַּצִּיּוּ הַרְשָׁעִים לְגִלּוֹתָהּ וְאֶת-רֹאשָׁהּ כִּי מְבַשָּׁה הָיָה לְמַעַן
 לג-לד וַיִּשְׁבְּעוּ מִסְּנִיָּה: וַיִּבְכּוּ כָּל-אֲשֶׁר קָבְיָהּ וְכָל-אֲשֶׁר רָאוּ אוֹתָהּ: וַיִּקְוּוּ
 לה שְׁנֵי הַזְּקֵנִים בְּתוֹר־הָעָם וַיִּשְׁימוּ אֶת-יְדֵיהֶם עַל-רֹאשָׁהּ: וַתִּבְקֶךְ

לב לגלותה. ἀποκαλύψαι. לא ברור מה צוו הזקנים, אם לגלות את ראש שושנה, להסיר את הצעיף שהתכסתה בו, או אם לגלות אפילו קצת בשרה. נשי ישראל מכסות את ראשיהן ובויין הוא להן לגלותו ברבים. בסוטה נהגה התורה טורענות ובויין: וטרע הכהן את ראש האשה (במד' ה' י"ח). לפי המשנה (סוטה א' ה'): כהן אוחו בבגדיה אם נקרעו נקרעו אם נפרמו נפרמו עד שהוא מגלה את לבה וסותר את שערה. הזקנים עושים בשושנה כמעשה סוטה, אע"פ שהיא בודאי אינה סוטה, כיון שעדים מעידים עליה שנטמאה. – הזקנים סומכים את ידיהם על ראש שושנה. אין סמיכה זו דומה למה שנאמר בשעיר המשתלח: וסמך אהרן את שתי ידיו על ראש השעיר החי (ויק' ט"ז כ"א), ששם השעיר סובל את עונות בני ישראל. וגם אינה דומה לסמיכה שהסומך נותן מרוחו על על הנסמך (במד' כ"ה י"ח-כ"ח, דב' ל"ד ט'). אבל יש להשוות מה שכתוב בנזקב את השם: וסמכו כל השומעים את ידיהם על ראשו (ויק' כ"ב י"ב). הסומך מקבל עליו אחריות

כה ותשא את־ראשה וסבך בקרבה ותאמר: יי אלהי עולם היודע את־
 הכל בשרם יהיה אתה נדעת כי לא עשיתי את אשר־טסלו עלי
 כו הרשעים האלה ונקשב יי את־תסלטה: ויאמרו שני הזקנים לאמר
 כו אנחנו התהלכנו בשרדם האיש הזה: וכאשר הקסנו את־האצטדין
 ראינו את־זאת שוכבת עם־איש ואנחנו עמדנו וראינו אותם שוכבים
 כח יחד: והם לא נדעו כי אנחנו עומדים עליהם אז נדברנו איש
 כט אל־רעהו לאמר נדעה־נא מי אלה: ונקרב ונפר אותה אך הנער
 ל התבשה ויברח: ונאחז אותה ונשא־לה מי האיש הזה: והיא לא
 הגידה לנו מי היה על־זאת הקנו עדים ותאמן להם בל־העדה
 לא באשר הם זקני העם ושוקטיו: היא מוצאת למות והנה מלאך יי
 ו[בא] ויטן במלאך באשר אנה רוח בניה לדניאל והוא עודנו נער:
 לב-לניסרד דניאל את־הקמון ונעמד בתוכם ויאמר: האמנם פתאים
 אתם בני ישראל הן לא דרשתם ולא נדעתם נבונה והקדם מרשיעים

לו ותבט השמימה כי לכה בטה ביי: ויאמרו הזקנים באשר התהלכנו
 לבדנו בשרדם וסבא האשה הזאת עם־שתי נשרותיה ותסגר את־
 לו דלתות הסדרים ותשלה את־הנערות: ויבא אליה נער אשר נחבא
 לח שם וישכב עמה: ואנחנו בסנת הסדרים ראינו את־הנבילה ונרץ
 לט אליהם: וכאשר ראינו אותם יחד לא נכלנו לתפוש אותו כי נכר
 כ-כא עלינו: אך את־זאת אהנו ונשא־ל אותה מי היה הנער: ותאמן
 להגיד לנו ועל־זאת אנחנו עדים ותאמן להם העדה באשר הם
 מכ זקני העם ושוקטיו וישפטו אותה למות: ותועק שושנה קול גדול
 מג לאמר אלהי עולם יודע הנסתרות יודע כל בשרם נהיה: אתה
 יודע כי שקר נענו כי והנה אנכי מתה ולא עשיתי מאומה מאשר
 מד-סח טסלו אלה עלי: וישמע יי את־קולה: היא מוצאת למות ויי אלהים
 מו נתן רוח קדשו על־נער קטן דניאל שמו: ויקרא קול גדול וקו
 מו אנכי מדמי האשה הזאת: וישן אליו בל־העם ויאמרו קה־הדבר
 מה הנה אשר דברת: ונעמד בתוכם ויאמר האמנם פתאים אתם בני־
 ישראל הן לא סקרתם ולא נדעתם את־הנבונה ומרשיעו פת־
 סס-י ישראל: ועתה שובו אל־בית־הדין כי שקר ענו כה אלה: ונמנהו
 בל־העם לשוב ויאמרו אליו הזקנים בוא וישדה־נא בתוכנו והגידה

לו בַּת־יִשְׂרָאֵל: וְעַתָּה הִסְרִידוּנָא אוֹתָם לִי הַרְחֵק הָאֶחָד מִרְעֵהוּ לְמַעַן
 לה אֶחָד אוֹתָם: וְכֹאֲשֶׁר הִתְפַּדְּדוּ וַיֹּאמֶר דְּנִיאל אֶל־הָעֶדָה וְעַתָּה אֶל־
 תִּרְאוּם שֶׁהֵם וְקִנּוּם לֵאמֹר לֹא נִשְׁכַּרוּ כִּי חָקֵר אֶחָד אוֹתָם כֹּאֲשֶׁר
 לו נִלְחָה־לִּי: וַיִּקְרָא לְאֶחָד מֵהֶם וַיְבִיאוּ אֶת־הַזִּקְוֹן לִפְנֵי הַנֶּזֶר וַיֹּאמֶר
 לו דְּנִיאל שְׂמָעָה אַתָּה אֲשֶׁר בָּלִיתָ וַיְמִיךָ בְּרַעוֹת עִמָּה הַנִּיעוּרָה
 לו הַחֲסָאִים אֲשֶׁר חֲסָאָתָּ מֵאֵן: הָאֲמִינוּ בָּךְ כִּי תִשְׁמַע וְתִשְׁלַח בֵּין דָּם
 לָדָם וְאַתָּה הִרְשַׁעְתָּ צָדִיק וְהִצַּדִּיקָתָּ רָשָׁע וַיִּי אָמַר וְנָקִי וְצָדִיק אֶל־
 לה תִּהְיֶה: וְעַתָּה תַּחַת אֵיזֶנָה עַץ וְאֵיזֶנָה הַמְּקוֹם בּוֹ רָאִיתָ אוֹתָם יָחַד:
 לו-ט וַיַּעַן הַרְשָׁע וַיֹּאמֶר תַּחַת מַסְטִיכִי: וַיֹּאמֶר הַנֶּזֶר הֵיטֵב שְׁקָרָתָּ בְּנִשְׁשָׁף
 טא כִּי מִלֹּאךְ וַיִּקְרַע הַיּוֹם אֶת־נִשְׁשָׁף: וַיַּצֵּב אֶת־זֶנֶה לְבָר וַיֹּאמֶר
 לְהִבִּיא אֶת־הָאֶחָד וַיֹּאמֶר אֵלָיו מִדּוּעַ נִרְעָה הַסִּבְשָׁף בְּנִרְעַ צִידוֹן
 טב וְלֹא בְּנִרְעַ יְהוּדָה הַנֶּגֶף הַדִּימָה הַמֵּאֲנָה הַשְּׁשָׁלָה: וְכֵּהָ עֲשִׂיתָם
 לִבְנוֹת יִשְׂרָאֵל וְהֵן מִנְּאֻחַ נִבְנְעוּ לָכֶם אֵךְ בַּת־יְהוּדָה וְאַחֶתָּה לֹא

טא קָנוּ כִּי לָךְ נָתַן אֱלֹהִים אֶת־הַזִּקְוָה: וַיֹּאמֶר אֲלֵיהֶם דְּנִיאל הִבְדִּילוּ
 טב אוֹתָם הַרְחֵק הָאֶחָד מִרְעֵהוּ וְאַנִּי אֶחָד אוֹתָם: וְכֹאֲשֶׁר הִסְרִידוּ
 הָאֶחָד מִרְעֵהוּ וַיִּקְרָא אֶת־הָאֶחָד וַיֹּאמֶר לוֹ אַתָּה אֲשֶׁר בָּלִיתָ וַיְמִיךָ
 טג בְּרַעוֹת עִמָּה הַנִּיעוּרָה הַחֲסָאִים אֲשֶׁר חֲסָאָתָּ מֵאֵן: שְׂשָׁמָתָּ מִשְׁשָׁמִי
 שְׁקָר לְהַרְשִׁיעַ אֶת־הַצָּדִיקִים וְלְהַצְדִּיק אֶת־הַרְשָׁעִים וַיִּי אָמַר וְנָקִי
 נד וְצָדִיק אֶל תִּהְיֶה: וְעַתָּה אִם־רָאִיתָ אֶת־זֶנֶה אָמַר תַּחַת אֵיזֶנָה עַץ
 נה רָאִיתָ אוֹתָם יָחַד וַיֹּאמֶר תַּחַת מַסְטִיכִי: וַיֹּאמֶר דְּנִיאל הֵיטֵב שְׁקָרָתָּ
 בְּנִשְׁשָׁף וּבְבָר לָקַח מִלֹּאךְ אֱלֹהִים דְּבָר מֵאֵת אֱלֹהִים לְקָרַע אוֹתָהּ
 נז לְשָׁנִים: וַיַּצֵּב אוֹתוֹ לְבָר וַיַּצֵּו לְהִבִּיא אֶת־הַשָּׁנִי וַיֹּאמֶר לוֹ נִרְעַ
 נו בְּנִעַן וְלֹא נִרְעַ יְהוּדָה הַנֶּגֶף הַדִּימָה וְהַמֵּאֲנָה הַתַּעֲמָה אֶת־לִבָּךְ: כֵּהָ
 עֲשִׂיתָ לִבְנוֹת יִשְׂרָאֵל וְהֵן מִנְּאֻחַ נִבְנְעוּ לָכֶם אֵךְ בַּת־יְהוּדָה

סא הפורענות ומעיד שנעשה לנסמך מה שראוי לו. – דניאל מלמד זכות, לא לפי ההלכה (משנה
 סנהד' י"א ב'), אלא לפי האגדה העממית, ובדוק את העדים לפי התורה: ודרשת וחקרת
 ושאלת היטב (רב' י"ג ט"ו). ולפי ההלכה: היו בודקין אותן בשבע חקירות (משנה סנהד'
 ה' א'). ודומה ביותר מה שנאמר על בן זכאי: מעשה ובדק בן זכאי בעוקצי תאנים (משנה
 שם) אמר להם תאנה זו עוקציה דקין עוקציה גסין תאנים שחורות תאנים לבנות (סנהדרין
 מ"א א'). – מסטיכ' *σχινος*, ב"ר ע"א י"א מפורש לוט (ברא' מ"ג י"א) מסטיכ', ובתוספתא
 (שבת י"ב 8–127) אין לועסין מסטיכ' בשבת (וע' *Uss, Fiera I, 198, IV, 59*). לענין הלשון

סא

נד

- מנ וְקָלָה לְקַבֵּל אֶת־מַחְלַת הַשְּׂאֲתָקִים: וְעָתָה אֶמְרָנָא לִי תַחַת אֵי־נָה עַץ
 מד וּבִאֲנִיָּה מְקוֹם בְּנֵן תְּסַפֵּשֶׁת אוֹתָם יַחַד וַיֹּאמֶר תַּחַת אֵלּוֹן: וַיֹּאמֶר דְּנִיָּאל
 חוֹשָׂא אֶתָּה מִלֵּאךְ וְ עוֹמֵד וְחָרְבוּ בְּדֹרוֹ עַד־אֲשֶׁר יִשְׁמִיד אֶתְכֶם הָעָם
 מה לְיֹשֵׁר אֶתְכֶם: וְתָרַע כְּלִי־הַעֲדָה לְעַר עַל־אֲשֶׁר הוֹכִיתָ עַל־פִּי אֲשֶׁר הוֹדִיו
 בְּפִיָּהֶם כִּי עַד־שִׁקָּר הֵם וּבְמַצָּנֹת הַתּוֹרָה עָשׂוּ לָהֶם כְּאֲשֶׁר וְמָמוּ לַעֲשׂוֹת
 לְאַחֲוָתָם וַיֹּאמְרוּ אוֹתָם וַיּוֹצִיאוּם וַיִּשְׁלִיכוּ אוֹתָם אֶל־הַנָּיָא וּמִלֵּאךְ וְ
 סו-כז שְׁלַח אִישׁ בְּתוֹכָם: וַיִּמְלֹט דָּם נָקִי בַּיּוֹם הַהוּא: לָכֵן הַנְּעָרִים הֵם
 מה הַיְּבִיבִי יַעֲקֹב בְּתָם־לְבָבָם: וְאַנְחֵנוּ נִשְׁמַר וְאֶת־הַנְּעָרִים לְהוֹיָתָם לְבִנֵּי
 תֵּיִל כִּי הַנְּעָרִים יִירָאוּ אֶת־יְיָ וַיְהִינָה דָּהֶם רוּחַ בְּיָנָה וַדַּעַת לְעוֹלָם וְעַד:

ג בל והתנין

נוסח השבקים

- א מְנַבּוּאָת חֲבִיקוּק בְּדִי־הוֹשֵׁעַ מִשְׁבָּם לוֹי
 ב אִישׁ כֹּהֵן הָיָה וְשָׁמוֹ דְּנִיָּאל בְּנִי־רִבְבֵּל וְהוּא עוֹמֵד לִפְנֵי מֶלֶךְ

- נח וְאַחַת לֹא סָבְלָה אֶת־הַשְּׂאֲתָקִים: וְעָתָה אֶמְרָנָא לִי תַחַת אֵי־נָה עַץ תְּסַפֵּשֶׁת
 נט אוֹתָם יַחַד וַיֹּאמֶר תַּחַת אֵלּוֹן: וַיֹּאמֶר לוֹ דְּנִיָּאל הַיֵּטִיב שְׁמָרְתָּ וְגַם־אֶתָּה
 ס בְּרִאשֹׁף וְהָיָה מִלֵּאךְ וְ עוֹמֵד וְחָרְבוּ בְּדֹרוֹ לְגֹזֵר אוֹתָהּ לְשָׁנִים
 סא לְהַשְׁמִידְכֶם: וְתָרַע כְּלִי־הַעֲדָה קוֹל גְּדוֹל וַיִּכְרְבוּ אֶת־הָאֱלֹהִים הַמּוֹשִׁיעַ
 סב לַמְּנַחֲלִים לוֹ: וַיִּקְיָמוּ עַל־שְׁנֵי הַנְּקִיָּים כִּי דְנִיָּאל הוֹכִיתָ עַל־פִּיָּהֶם הֵמָּה כִּי
 סג עַד־שִׁקָּר הֵם וַיַּעֲשׂוּ לָהֶם כְּאֲשֶׁר וְמָמוּ לַעֲשׂוֹת לְרַעֲיָהֶם: וַיַּעֲשׂוּ כַּתוּרַת
 סד מִשָּׁה וַיִּמְיָתוּ אוֹתָם וַיִּמְלֹט דָּם נָקִי בַּיּוֹם הַהוּא: וַיִּהְיֶה לָהֶם חֲלָקָהוּ וְאַשְׁתּוֹ
 סה אֶת־הָאֱלֹהִים עַל־בְּתָם הֵמָּה וּבִעֲלָהּ יְהוֹנָקִים וְכָל־קְרוֹבִיָּה עַל־אֲשֶׁר לֹא
 סז נִמְצָא בָּהּ דְּבַר עֲרֻנָּה: וְדְנִיָּאל גְּדוֹל בְּעֵינֵי הָעָם מִן־הַיּוֹם הַהוּא וְהָלָאָה:

ג בל והתנין

נוסח תאודוסיון

- א-ב וַיִּשְׁפָּט הַמֶּלֶךְ אֶשְׁמוּעֶאֱגִם אֶל־אֲבוֹתָיו: וַיִּירָשׁ כּוֹרֶשׁ הַסַּרְסִי אֶת־

נח-נז נופל על הלשון כאן ביוונית ע' במבוא. - שושנה היא יהודיה והוא יחוס גדול. - אלוך.
 πρίνος (ע' I 623, IV 59). - מלאך ה' עומד וחרבו בידו. השנה דהיא
 כ"א ט"ז בעת הנזכר: וישא דוד את עיניו וירא את מלאך ה' עומד בין הארץ ובין השמים
 וחרבו שלופה בידו. וכמה פעמים באגדה בפרט באגדת יהושע בן לוי. -

א מעשה בל. - באמת אין שום יחס בין חבוקק ובין דניאל. קצת מחוקרי המקרא סברו
 שחבוקק ניבא בימי אלכסנדר מקדון. לפי הסירוש הפשוט ניבא בעת שממשלה בבל התחילה
 להתחשט. על כל פנים לא היה בן דורו של דניאל. ויש ליתן טעם מדוע נקשר למעשה בל

ג בקל: ויהי שם צלם ושמו כל אשר עבדו בגיר-קבל והקריבו לו
 בקל-יום ויום שמים עשרה קאה סלת חטים וארבעה קבשים ושש
 ד בתים שמן: גם המלך עבד אותו וקא בקל-יום ויום והשתמנה לו
 ודנאל יתפלל לו ויאמר המלך אל-דנאל מדוע אינך משתמנה
 ה לבל: ויאמר דנאל למלך אינני עובד כי אם את-יְיָ אלהים קונה
 ו שמנים וארץ אדון כל-בשר: ויאמר לו המלך הנה איננו אלהים
 ז האינך רואה כמה מוציאים עליו ולמאכלו בקל-יום ויום: ויאמר
 לו דנאל אל-קא אל-יתעה אותך איש כי הן הוא חרש משניקה
 ונחשת מחוץ בן אלהי האלהים נשבעתי כי הוא לא-אכל מאימה

ג-ד ממלכתו: ויהי דנאל עומד לפני המלך ועבדו בקל-רעיו: ויהי
 לאלשי בקל צלם ושמו כל ויוציאו עליו ולמאכלו בקל-יום ויום
 ה שמים עשרה קאה חטים וארבעים קבשים ושש בתים יין: וגם
 המלך עבד אותו ונבא בקל-יום ויום להשתמנות לו ודנאל
 משתמנה לאלהיו ויאמר לו המלך מדוע אינך משתמנה לבל:
 ויאמר כי אינני עובד צלמים מעשי ודי אדם בראם את-האלהים
 ז התי קונה שמנים וארץ אדון כל-בשר: ויאמר לו המלך האינך
 חושב כי תבל הוא אל חי או האינך רואה כמה הוא אוכל ושותה
 ח בקל-יום ויום: ויצחק דנאל ויאמר אל-תשל את-נפשך המלך כי
 ט הוא משניקה חרש ונחשת ולא אכל מעדו: ויקצה המלך

ותנין. הטעם הראשון שדניאל, לפי ס' דניאל, חי בבית מלך בבל וחבוק הוא אחד מן
 הנביאים שניבאו בתקופת "הכשדים הגוי המר והנמהר" (חבוק א' ו'). ונראה לי שאפשר
 למצוא עוד טעם: לדניאל הובא στόμνος שהוא קבוק יין, ובקבוק הוא לשון גופל
 על לשון חבוק. – ויש להעיר שבדוי הוא לגמרי שחבוק היה בן יהושע משבט לוי
 ושדניאל היה כהן, וגם בדוי שהוא בן הבל. – דניאל הוא מיועצי מלך בבל. תרגום הע'
 אינו קורא את המלך בשמו, אבל ה יודע שהוא כורש הפרסי והוא לכד את בבל ומלך גם
 בבבל. ובצל אנדה זו סמך על דברי ס' דניאל: ויהי דניאל עד שנה אחת לכורש המלך
 (א' כ"א), ודניאל דנה הצלה במלכות דריוש ובמלכות כורש מרסאה (ו' כ"ט). בס' דניאל
 משליך נבוכדנאצר את דניאל אל בור האריות, ובאגדה בל כורש משליכו, לפי ה שמוסיף
 שכורש קבל את המלוכה מאשטואגס שהוא אבי אמו. באמת כורש לא קבל את הממשלה
 בירושה אלא במלחמה קשה גבר על מדי. – בל=בעל. בל מרודך ידוע כמו ראש
 האלילים בבבל והוא מגין על בבל הבירה, וכאשר נפלה בבל כרע בל (ישע' מ"ו א'),
 גלכדה בבל הוביש בל חת מרודך (ירמ' נ' ב'). – בתרגום הע' שמים לפני בל שמן, ועל פי
 ה – יין. והיין עיקר שהוא נזכר גם בהמשך הסיפור. –

- ח מִקִּיּוֹ: וַיִּקְצֹף הַמֶּלֶךְ וַיִּקְרָא לְשִׁקְדֵי הַמִּקְדָּשׁ וַיֹּאמֶר אֲלֵיהֶם הַגִּידוּ
 ט לִי מִי הָאוֹכֵל אֶת־כֶּלֶאֱשֶׁר יִקְרִיבוּ לְבָל וְאִם־לֹא מוֹת תָּמוּתוּ: או
 וְנִמּוּת] דְּנֵאל הָאֹמֶר כֵּל אֵינָנו אוֹכֵל אֶת־נָה וַיַּעֲנוּ וַיֹּאמְרוּ כֵּל הוּא
 הוּא הָאוֹכֵל אֶת־נָה וַיֹּאמֶר דְּנֵאל לַמֶּלֶךְ יְהִי כֵּן אִם־לֹא אוֹכִים כִּי
 י לֹא כֵּל הוּא הָאוֹכֵל מוֹת אָמוּת גַּם־אֲנֹכִי גַם־כֶּלֶאֱשֶׁר אֲתִי: וְלִבָּל
 הָיוּ שְׂבָעִים כְּהֻנִּים מְלֹכֵד נְשִׁיהֶם וּבָנֵיהֶם וַיָּבִיאוּ אֶת־הַמֶּלֶךְ אֶל־
 יא בֵּית הָאֵלִיל: וַיִּשָּׁם הַמַּאֲכָל לַעֲיִי הַמֶּלֶךְ וּלְעֵיִי דְנֵאל וַיִּינָמְסוּ
 יב הוֹבָא וַיִּשָּׁם לַעֲיִי כֵּל: וַיֹּאמֶר דְּנֵאל הִנֵּה רוֹאֶה הַמֶּלֶךְ אֶת־כֵּל
 יג אֱלֹהֵי מַנְחִים: וְאַתָּה עֲתָה חָתָם אֶת־מִנְעוּלֵי הַהֵיכָל כְּאֲשֶׁר יִסְגֵּר
 יד וַיִּשָּׁב הַדָּבָר בְּעֵיִי הַמֶּלֶךְ: וַיֵּצֵא דְנֵאל אֶת־הָאֲנָשִׁים אֲשֶׁר אִתּוֹ
 לְהוֹצִיא אֶת־כֶּלֶאֱשֶׁר מִן־הַהֵיכָל וְלִנְרֹעַ אֶת־הַהֵיכָל אֲשֶׁר וְאִישׁ מֵאֲשֶׁר
 הָיוּ בְּחוּץ לֹא נָדַע וַיִּסְגֵּר אֶת־הַהֵיכָל וַיֵּצֵא לְחָתָם אוֹתוֹ בְּשִׁבְעַת
 כו הַמֶּלֶךְ וּבְשִׁבְעוֹת נִכְבְּדֵי הַכְּהֻנִּים: וַיְהִי מִמַּחֲרַת וַיָּשׁוּבוּ אֶל־הַמִּקְדָּשׁ
 זכ וּכְבָּדוֹ כֵּל בָּאוּ בְּעֵד דְּלִתּוֹת נִסְתָּרוֹת וַיֹּאכְלוּ אֶת־כֶּלֶאֱשֶׁרִיד לְבָל
 מז וַיִּשְׁתּוּ אֶת־הַיֵּין: וַיֹּאמֶר דְּנֵאל הַכְּהֻנִּים רְאוּ אֶת־חֹתְמֵיכֶם אִם־

- וַיִּקְרָא לְכַהֲנָיו וַיֹּאמֶר אֲלֵיהֶם אִם־לֹא תִגִּידוּ לִי מִי־הוּא הָאוֹכֵל אֶת־
 י כֶּלֶאֱשֶׁר נִשְׁחַט מוֹת תָּמוּתוּ: וְאִם תִּרְאוּ כִי הֵבֵל אוֹכֵל נָה נִמּוּת
 דְּנֵאל עַל־אֲשֶׁר דָּבָר סָרָה עַל־כֵּל וַיֹּאמֶר דְּנֵאל לַמֶּלֶךְ כִּדְבָרְךָ
 יא כֵּן יְהִי: וְלִבָּל הָיוּ שְׂבָעִים כְּהֻנִּים מְלֹכֵד נְשִׁיהֶם וּבָנֵיהֶם וַיִּלְךְ
 יב הַמֶּלֶךְ וּדְנֵאל אֶל־מִקְדָּשׁ כֵּל: וַיֹּאמְרוּ כְּהֻנִּי כֵּל הִנֵּה אֲנִיחֵנו רָצִים
 הַחוּצָה וְאַתָּה הַמֶּלֶךְ שׂוֹמֵרָא אֶת־הַמַּאֲכָלִים וְאַתָּה־יִינֵן וַיִּסְגֵּר אֶת־
 יג הַדָּלֶת וְחָתָם אוֹתָהּ בְּשִׁבְעַת־יָדָיו: וְהִנֵּה מִמַּחֲרַת אִם־לֹא תִמָּצֵא אֶת־
 הֵבֵל נֶאֱכָל עַל־יָדֵי כֵּל מוֹת נִמּוּת אוֹ וְנִמּוּת] דְּנֵאל עַל־אֲשֶׁר דָּבָר
 יד עָלֵינוּ כְּנֻבִים: וַיְהִי הַדָּבָר נָקֵל בְּעֵיִנֵיהֶם כִּי וַיִּסְגְּרוּ עָשׂוּ סִמְתָּה
 מז הַשְּׁלֵחָן שִׁמְתָה נִסְתָּר וְכוּ הָיוּ בָּאִים תָּמִיד וְנוֹשָׂאִים אִתָּם: וַיְהִי כְּאֲשֶׁר
 יצאו הַמֶּה וַיִּשָּׁם הַמֶּלֶךְ אֶת־הַמַּאֲכָלִים לַעֲיִי כֵּל וּדְנֵאל צִוָּה אֶת־
 זכ נִסְגְּרוּ וַיָּבִיאוּ אֲשֶׁר וַיִּנְרְעוּ אֶת־כֶּלֶאֱשֶׁרִיד לַעֲיִי הַמֶּלֶךְ לְכַדּוֹ וַיִּצְאוּ
 זז וַיִּסְגְּרוּ אֶת־הַדָּלֶת וַיִּחְתְּמוּ אוֹתָהּ בְּשִׁבְעַת הַמֶּלֶךְ וַיִּלְכּוּ: וַיָּבִאוּ
 הַכְּהֻנִּים בְּלִילָה כְּמִשְׁשָׁשָׁם (וְהֵם) וְנְשִׁיהֶם וּבָנֵיהֶם וַיֹּאכְלוּ אֶת־הֵבֵל
 זח וַיִּשְׁתּוּ: וַיִּשָּׁם הַמֶּלֶךְ מִמַּחֲרַת וּדְנֵאל עָמָּה: וַיֹּאמֶר הֵאֵם שְׂלָמִים

שְׁלָמִים הֵם וְאַתָּה הַמֶּלֶךְ הַבִּיטָה אִם-לֹא נַעֲשֶׂה דְבַר-מָה אֲשֶׁר לֹא
 יו-יִחַד בְּנִפְשָׁהּ: וַיִּמָּצְאוּ אֶת-הַחוֹתָם בְּאֶשֶׁר הָיָה וַיִּסְרוּ אֶת-הַחוֹתָם: וַיִּסְתְּחוּ
 אֶת-הַדִּלְתוֹת וַיֵּרְאוּ וְהָיָה כֹּל-אֲשֶׁר הָיוּשָׁם לִפְנֵי כָל נֶאֱכָל וְהַשְׁלָחָנוֹת
 רִיקִים וַיִּשְׁמַח הַמֶּלֶךְ וַיֹּאמֶר אֶל-דָּנִיֵּאל גְּדוֹל כָּל וְכָל-דָּמְיָה לֹא
 יט נִמְצְאָה כֹּ: וַיִּצְחַק דָּנִיֵּאל וַיֹּאמֶר אֶל-הַמֶּלֶךְ וְשִׁיחָא הָיָה וַיֵּרָא
 כ אֶת-מַרְמַת הַכַּהֲנִים וַיֹּאמֶר דָּנִיֵּאל לְמִי הָעֲקֹבוֹת הָאֵלֶּה: וַיֹּאמֶר הַמֶּלֶךְ
 כא לְאֲנָשִׁים לְקָשִׁים וְלִילְדִים: וַיָּבֹא אֶל-הַבָּיִת אֲשֶׁר הַכַּהֲנִים נֹאֲסִים
 שָׁם וַיִּמָּצְא אֶת-מַאֲכָלִי כָל וְאֵת וַיֵּנוּ וַיֵּרָא דָּנִיֵּאל אֶת-הַמֶּלֶךְ אֶת-
 הַדִּלְתוֹת הַנִּסְתָּרוֹת אֲשֶׁר בָּהֶן בָּאוּ הַכַּהֲנִים וַיֹּאבְדוּ אֶת-אֲשֶׁר נִקְרְבוּ
 כב לְכָל: וַיִּנְרָשֶׁם הַמֶּלֶךְ מִבֵּית כָּל וַיִּסְגְּרוּם אֶל-דָּנִיֵּאל וְאֶת-הַחֶק אֲשֶׁר
 כג הָיָה נִתָּן לוֹ נָתַן לְדָנִיֵּאל וְאֶת-כָּל נֶתֶץ: וַהֲיִי נִסְתָּמִין בְּמָקוֹם הַהוּא
 כד וַיַּעֲבְדוּ אוֹתוֹ בְּנֵי כָּבָל: וַיֹּאמֶר הַמֶּלֶךְ לְדָנִיֵּאל הֵן עֲלִיזָה לֹא תֹאמַר
 כה כִּי נִחַשְׁתָּ הוּא הָיָה הוּא חִי וְאוֹכֵל וְשׁוֹמֵה וְעֵסָה הַשְׁתַּמְחָה-נָא לוֹ:
 וַיֹּאמֶר דָּנִיֵּאל הַמֶּלֶךְ תִּנְנִי וְאֶשְׁמִיד אֶת-הַסַּנַּיִן בְּלִי חֶרֶב וּבְלִי מַקֵּל

יט הַחוֹתָמוֹת דָּנִיֵּאל וַיֹּאמֶר שְׁלָמִים הַמֶּלֶךְ: וַהֲיִי כְּאֲשֶׁר סָתְחוּ אֶת-
 הַדִּלְתוֹת וַיָּבֹא הַמֶּלֶךְ אֶל-הַשְּׁלָחָן וַיִּקְרָא קוֹל גְּדוֹל גְּדוֹל אֵתָּה כָּל
 כ וְאִין עַמָּךְ רַמְיָה עֲדִימָה: וַיִּצְחַק דָּנִיֵּאל וַיִּחַזַּק בַּמֶּלֶךְ לְכָל-יָבֹא
 הַבִּיטָה וַיֹּאמֶר רֵאשִׁיחָא אֶת-הַקֶּרֶקַע וְהַכִּדְרָנָא לְמִי הָעֲקֹבוֹת הָאֵלֶּה:
 כא וַיֹּאמֶר הַמֶּלֶךְ הִנֵּי רוּאָה עֲקֹבוֹת אֲנָשִׁים וְנָשִׁים וְיִלְדִים: וַיִּקְצָף
 הַמֶּלֶךְ וַיִּנְאָסֶם אֶת-הַכַּהֲנִים וְאֶת-קִשְׁיָהֶם וְאֶת-בְּנֵיהֶם וַיִּרְאֶהוּ אֶת-
 הַדִּלְתוֹת הַנִּסְתָּרוֹת אֲשֶׁר בַּעֲרָן בָּאוּ וַיֹּאבְדוּ אֶת-אֲשֶׁר עַל-הַשְּׁלָחָן:
 כב וַיִּמְיָסֶם הַמֶּלֶךְ וַיִּמָּן אֶת-הַכָּל מִתְּנָה לְדָנִיֵּאל וְאֵת כָּל וְאֶת-הַיִּבְלָו
 כג-כד נֶתֶץ: וַהֲיִי שָׁם תִּנְנִי גְדוֹל וַיַּעֲבְדֶהוּ אֲנָשִׁי כָּבָל: וַיֹּאמֶר הַמֶּלֶךְ
 לְדָנִיֵּאל הֵן לֹא תוֹכֵל לֵאמֹר אִין זֶה אֱלֹהִים חִי וְעֵסָה הַשְׁתַּמְחָה
 כה לוֹ: וַיֹּאמֶר דָּנִיֵּאל לִנִּי אֱלֹהִי אֲנִי מִשְׁתַּמְחָה כִּי הוּא אֱלֹהִים חִי:
 כו וְאֵתָּה הַמֶּלֶךְ הַיִּחַד-לִי וְאֶהְרֹג אֶת-הַסַּנַּיִן בְּלִי-חֶרֶב וּבְלִי מַקֵּל וַיֹּאמֶר

מַעֲשֵׂה הַתְּנִינִין-לִפִּי אֲגִידָה זֶה הַכְּבָלִים עוֹבְדִים אֶת הַתְּנִין. יָדוּעַ שְׂבִימָנוֹת הַכְּבָלִים
 בל-מְרוֹדֶךְ הוֹרֵג אֶת הַתְּנִין תְּהוּם וְאֵת הַתְּנִין קִינְנוּ. גַּם בַּמִּצְרַיִם יִרְאוּ אֶת הַלְוִיִּתָּן. וְזִכְרוֹן
 הַמִּיתוֹס הַכְּבָלִי נִשְׁמַר גַּם בַּסְּפָרִי קִדְשָׁנוּ: עַל לְוִיִּתָּן נִחַשׁ בְּרִיחַ וְעַל לְוִיִּתָּן נִחַשׁ עֲקֻלְתָּן (וַיִּשַׁע'
 כ"ז א'), וְרוֹמוֹזִים עַל זִרְעוֹ ה', הַמַּחְצֵבֶת רַהֲב הַמַּחְוֹלֶלֶת תְּנִין' (שֵׁם נִיא ס'), וּמַפְאֲרִים אֶת
 ה': שְׁבֵרֶת רֵאשִׁי תְּנִינִים עַל הַמִּים אֵתָּה רִצְצָה רֵאשִׁי לְוִיִּתָּן (תְּהֵל' עִיד י"ג-י"ד), וּבַתְּבוֹנָתוֹ
 מִחַץ רַהֲב (אִיּוֹב כ"ו י"ב), וְעוֹד. - לְעִנֵּן הַתְּנִין שְׁנֵהֲרֹג עִיד מֵאֲכָל שְׂאִין כִּסְנוּ יִכְוֹלָה לְשִׁאתוֹ

- כו וַיֹּאמֶר הַמֶּלֶךְ וַיֹּאמֶר הִנֵּה הוּא בְּנִדָּה: וַיִּקַּח דְּנִיֵּאל שְׁלֹשִׁים מְנָה וְסֵת
בְּלוּלָה בְּחֶלֶב וּבְשֶׁמֶךְ וַיִּלְשׁ אֶת־הַכֹּל לְבָצֵק אֶחָד וַיִּשְׁלַךְ אֶל־סִי
הַתֵּנִין וַיֹּאכֵל וַתִּבְקַע בָּשָׂנוּ וַיִּרְאֶהוּ אֶת־הַמֶּלֶךְ וַיֹּאמֶר הֲלֹא לָזֶה
כז תַּעֲבֹדוּ: וַיִּתְּנוּ־לָרֶעַךְ עַל־דְּנִיֵּאל וַיֹּאמְרוּ הַמֶּלֶךְ הַתֵּנִידָה אֶת־
כח הַכֹּל נִתֵּן וְאֶת־הַתֵּנִין הָרָג: וַיֵּרָא הַמֶּלֶךְ אֶת עַם־הָרֶעַךְ מִתְּנוֹדָד עָלָיו
כט וַיִּקְרָא אֶל־הַעֲוֹמְדִים לִשְׁנָיו וַיֹּאמֶר הִנֵּי נֹתֵן אֶת־דְּנִיֵּאל לְמָוֶת: וַיְהִי
ל שָׁם גַּב אֲשֶׁר בּוֹ כִּלְכְּלוּ שְׂבָעָה אֲרִיֹּת כִּי צָרִי הַמֶּלֶךְ נִתְּנוּ לָהֶם
ל לְשֹׂרֶף וּבְכִלְיֹם יוֹם הָיָה לָהֶם גְּיוֹת שְׁנֵי בְּנֵי־מָוֶת לְמֶאֱכָל: וַיִּשְׁלַךְ
הַמֶּלֶךְ אֶת־דְּנִיֵּאל הַבּוֹרָה לְמַעַן יִשְׂרָף וְגַם קְבוּרָה לֹא תִהְיֶה־לּוֹ
לא וַיְהִי דְנִיֵּאל בְּבוֹר שִׁשָּׁה יָמִים: וַיְהִי בַיּוֹם הַשְּׁשִׁי וַיִּקַּח מְבַקֵּק בְּנִדּוּ
בְּכָרוֹת לָהֶם בְּלוּלוֹת בְּנוֹד בַּקֶּעֶרֶה וּבְקִבּוּק יוֹן־מֶסֶךְ וַיֵּצֵא הַשָּׂדֶה
לב אֶל־הַקּוֹצְרִים: וַיְדַבֵּר מֶלֶאךָ יְיָ אֶל־מְבַקֵּק וַיֹּאמֶר אֵלָיו כֹּה אָמַר יְיָ
אֱלֹהִים אֶת־הַמֶּאֱכָל אֲשֶׁר בְּנִדָּה הִבָּא אֶל־דְּנִיֵּאל אֲשֶׁר בְּבוֹר הָאֲרִיֹּת
לג בְּבָבֶל: וַיֹּאמֶר מְבַקֵּק יְיָ אֱלֹהִים לֹא רָאִיתִי אֶת־בָּבֶל וְגַם־אֶת־הַבּוֹר אֵינֶנִּי

- כו הַמֶּלֶךְ הִנֵּה נִתְּנוּ בְּנִדָּה: וַיִּקַּח דְּנִיֵּאל וְסֵת וְחֶלֶב וְשֶׁמֶךְ וַיִּבְשֹׁלֵם
יחד וַיַּעַשׂ סֵלֹת וַיִּתֵּן אֶל־סִי הַתֵּנִין וַיֹּאכֵל הַתֵּנִין וַיִּבְקַע וַיֹּאמֶר
כח רְאוּ אֶת־יִרְאַתְכֶּם: וַיְהִי כַּאֲשֶׁר שָׁמְעוּ אֲנָשֵׁי בָבֶל וַיִּרְגְּזוּ מְאֹד
וַיִּלְלוּ עַל־הַמֶּלֶךְ וַיֹּאמְרוּ הַמֶּלֶךְ הַתֵּנִידָה אֶת־הַכֹּל נִתֵּן וְאֶת־
כט הַתֵּנִין הָרָג: וַיֵּבֹאוּ אֶל־הַמֶּלֶךְ וַיֹּאמְרוּ שֵׁן אֶת־
ל דְּנִיֵּאל בְּנִדְּנוּ וְאֵם־לֹא הִנֵּנוּ הוֹרְגִים אוֹתָהּ וְאֶת־בֵּיתָהּ: וַיֵּרָא הַמֶּלֶךְ
כִּי הִצִּיקוּ לוֹ מְאֹד וַיִּשֶׁן לָהֶם מֵאֲנָם אֶת־דְּנִיֵּאל: וַיִּשְׁלִיכוּ אוֹתוֹ
לא־לִב־אֶל־בוֹר הָאֲרִיֹּת וַיְהִי שָׁם שִׁשָּׁה יָמִים: וּבְבוֹר הָיָה שְׂבָעָה
אֲרִיֹּת וּבְכִלְיֹם נִתְּנוּ לִפְנֵיהֶם שְׁנֵי גְיוֹת־אֲדָם וּשְׁנֵי בָבָשִׁים
לג וְאֵין לֹא נִתֵּן לָהֶם מֵאוֹמָה לְמַעַן אֲשֶׁר יֹאכְלוּ אֶת־דְּנִיֵּאל: וַיִּבְרָא
יד הַנִּדָּה הִנֵּה מְבַקֵּק הַנְּבִיא וְהוּא בָּשָׁל קִיֹּד וַיִּבָּל אֶת־הַלֶּחֶם בְּסִיר
לד וַיֵּצֵא הַשָּׂדֶה לְשֹׂאת אוֹתוֹ אֶל־הַקּוֹצְרִים: וַיֹּאמֶר מֶלֶאךָ יְיָ אֶל־
מְבַקֵּק שֹׂא־נָא אֶת־הַמֶּאֱכָל בְּנִדָּה בְּבָלָה אֶל־דְּנִיֵּאל אֲשֶׁר בְּבוֹר
לה הָאֲרִיֹּת: וַיֹּאמֶר מְבַקֵּק יְיָ לֹא רָאִיתִי אֶת־בָּבֶל וְאֵינֶנִּי יוֹדֵעַ אֶת־

לו יודע איז: ויאתו מלאך ה' את-הבוקר ראשו וישארו
 לה ויציגהו ממעל לבזר בקבל: ויאמר הבוקר אל-דניאל קום אכל
 לו את-המאכל אשר שלח לך ה' אלהים: ויאמר דניאל זכר וכתני
 לו ה' אלהים אשר איננו עוזב את-אויביו: ויאכל דניאל ומלאך ה'
 השבי את-הבוקר אל-המקום אשר לקחו משם בעצם היום ההוא
 לה וי' אלהים זכר את-דניאל: ויצא המלך אסר-כו והוא מתאבל
 לש על-דניאל ויכרע על-הבזר וירא והנה הוא יושב: ויקרא המלך
 מ ויאמר גדול ה' אלהים ואין עוד מלבדו: ויצא המלך את-דניאל
 מן-הבזר וישלך את-חורשי דעתו אל-הבזר לעיני דניאל וישרפו:

לו הבזר: וינסוק מלאך ה' בקדקדו ויאתו בציצת ראשו וישארו
 לו בסערה ויציגהו על-אדמת בקל ממעל לבזר: ויקרא הבוקר ויאמר
 לה דניאל דניאל קח-נא את-המאכל אשר שלח לך האלהים: ויאמר
 לש דניאל זכר וכתני אלהים ולא תעזב את-אויביו: ויגס דניאל
 מ ויאכל ומלאך האלהים השבי את-הבוקר ברנע למקומו: והמלך
 הלך ביום השביעי לספר לדניאל ויבא אל-הבזר וירא והנה
 מא דניאל יושב: ויקרא קול גדול ויאמר גדול אתה ה' אלהי דניאל
 מב ואין עוד מלבדו: ויגלהו מן-הבזר וישלך את-חורשי דעתו אל-
 הבזר וישרפו ברנע לעיניו:

(ו'). - חבוקק נישא עיי מלאך ה' בציצת ראשו מארץ-ישראל לבבל כאשר נישא יחזקאל
 מבבל לירושלם (יחו' ח' ג'). - המלך מתקן מה שחטא. בתחלה היה מסאר את הבל: גדול
 הבל, ולבסוף הוא מודה על האמת באותם הדברים עצמם: גדול ה' אלהים. -

לו
 מא

עזרא החיצוני

מ ב ו א

א. שם הספר.

הספר עזרא החיצוני אין לו שם וזכר בספרות העברית, משום שמקורו העברי הלך לאיבוד, ודאי כמה זמן לפני החורבן, ולא נשאר הימנו אלא תרגומו היווני. אצל נכרים יש לו לספר זה כמה שמות: א) עזרא א' או א (וכך בכ"י היותר חשובים של הביבליה היוונית, כגון הכ"י הוואטיקני, וכן בסורי וברומי שקודם להירונימוס, משום שהספר קבוצ בהם קודם עזרא-נחמיה, ודאי קבעוהו כך על שם קרמות המאורעות המסופרים בהתחלתו – פסח של יאשיהו המלך – להתחלתו של עזרא-נחמיה). ב) עזרא ב' או B (בכ"י נוסח לוקיאנוס, ונקרא כך משום שהוא קבוצ באותם הכ"י אחר עזרא-נחמיה, שהם נחשבים ספר אחד ונקראים עזרא סתם). ג) עזרא ג' (בביבליה הרומית, למן זמנו של הירונימוס, שהוא לא הכניס ספר זה לתוך תרגומו, שלא היה מחשיבה וקרא לו בשם tritas Esdrae = עזרא השלישי, משום שלעזרא נחמיה הוא קורא עזרא א' ועזרא ב'). ועוד יש כ"י (אלכסנדרי, מן המאה ה-1) שהספר נקרא בו בשם λεγείς δ (=הכהן, כלו' עזרא הכהן) סתם, ובכ"י יווני אחר (מסירינצי) הוא נקרא בשם דברי הימים ג' (3 Paraleipomenon).

לנו, היהודים, חשוב הספר הרבה משום שהוא משמש לנו מקור שני לגבי עזרא-נחמיה להבנת אותה התקופה הנפלאה שבדברי ימינו שיחידה היא לנו ואין עוד חבר לתקופה זו מבחינת התהוותה של היהדות לשם אלפי השנים הנאות לאחר גלות בבל. וראוי הוא ספר זה להקרא בשם עזרא החיצוני, כדי להבדילו מעזרא-נחמיה שבמקרא.

ב. תכן הספר.

הספר פותח בפרשת הפסח שעשה יאשיהו המלך בשנת י"ה למלכו, ומכאן ואילך הוא הולך ומספר בקיצור על מלכי יהודה האחרונים וחרבן בית ראשון והוא עובר לספר ברחבה על עליית בבל בימי כורש עד שהוא בא אל סיפור קריאת התורה על ידי עזרא ברחוב שלפני המקדש, וכאן נקטע הספר באמצעו של ענין ואף באמצעיתו של פסוק. תכנו של הספר בפרטות הוא:

א' א'–נ"ח (=ד"ה"ב ל"ה א'–ל"ו כ"א): פסח שליאשיהו המלך, התנגשותו במלחמה עם פרעה נכו על יד כרכמיש ומותו (בש' 608), מלכי יהודה האחרונים עד חרבן בית ראשון וגלות בבל (586).

ב' א'–י"ד (=ד"ה"ב ל"ו כ"ב–כ"ג ועזרא א'–י"א): כרוזו של כורש לעליה ולבנין בית המקדש ועליית ששבצר הנשיא ליהודה עם כלי המקדש ועם בני הגולה (537).
ב' ט"ו–כ"ה (=עזרא ד' ז'–כ"ד): הפרעת השמרונים בבנין הבית במלשינותם אל ארתחשסתא מלך פרס.

ג' א'–ה' ו' (אין תקבלת במקרא): פרשת זרובבל המספרת על המשתה שעשה דריוש המלך ועל התחרותם של שלשת שומרי ראשו בניסוח דבר חכמה על הענין מה עו ביותר בעולם, וזרובבל שהיה מן השלישה נצח באותו ענין ומצא חן בעיני דריוש ולבקשתו נתן לו דריוש רשיון לעליית הגולים לארצם ולבנין המקדש. בסוף הפרשה באה רשימה קצרה של אותה עליה.

ה' ו'-ע' (=עזרא ב' א'-ד' ה' וכ"ד, לפי אינ תקבלת): רשימת העולים עם זרובבל, הבאת קרבנות וחגיגת הסכות ובנין המקדש ע"י זרובבל וישוע כהן גדול, שכל אותו הזמן מימות כורש ועד השנה השנית לדריוש (520) היה הבנין מופרע בעטיים של השמרונים. ו' א'-ד' ט"ו (=עזרא ה' א'-ו' כ"ב): הידוש הבנין בשנה השניה של דריוש ובסיועו, גמר הבנין בשנה הששית לעלית זרובבל, חנוכת הבית ועשיית הפסח. ח' א'-ט' ל"ו (=עזרא ז' א'-י מ"ד): עליית עזרא על פי כרוזו של ארתחשסתא המלך בשנה השביעית למלכו, רשימת העולים ופעולתו של עזרא בביטול נישואי התערובות. ט' ל"ז-נ"ה (=נחמיה ז' ע"ב-ח' י"ג): קריאת התורה באזני העם על ידי עזרא ודרושם שעשתה אותה קריאה בעם. מן התכן נראה שרובו של עזרא החיצוני יש לו תקבלות בספרים עזרא-נחמיה ודברי הימים ומיעוטו, והיא פרשת זרובבל, הוא חומר שאין לו תקבלות בשום מקום.

ג. על שלימותו של הספר.

ספר עזרא החיצוני אינו ספר שלם: הוא נראה קטוע ראשו וסופו. הוא ערשה רחש של קטע מספר היסטורי גדול: פותח הוא באמצע דברי ימי של יאשיה המלך, ודוקא בעשיית הפסח בשנת י"ח למלכותו, וכמו-כן הוא נקטע בסופו באופן פתאומי באמצעיתו של פסוק (=נחמיה ח' י"ג) בלשון: *וַיֹּאמְרוּ* (*Kai ἐπισυνέχθησαν*), וכאילו מחבקש מעצמו ההמשך בלשון: ביום השני (*ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῇ δευτέρᾳ*). והקורא בספר עומד תמה: מה היה בתחלתו ומה היה בסופו?

ד. מהיכן נטל המחבר את החומר.

החומר שבס' עזרא החיצוני שנמצאות לו תקבלות בעזרא-נחמיה ודברי הימים לא ניטל ישר מאותם הספרים. על ענין זה אפשר לעמוד מתוך השוואה: נראה שהוא שאב מתוך מקורות ראשוניים עבריים שהשתמשו בהם אף בעלי אותם הספרים. יש שהם הגיהו את המקורות שהשתמשו בהם לרגל מלאכתם, ואילו הוא השאיר את המקור כמות שהיה לפניו בלי שום הגהה או תוספת, כגון ב' א' הוא פותח הענין בלשון בשנת אחת, אע"פ שלמי המשך הענין היה צריך להוסיף ו' החיבור, שהרי הוא מתחיל לספר בענין שהוא ניגוד למה שסיפר קודם לכן: בימי מלכי יהודה האחרונים באה פורענות של חורבן וגלות, ואילו בימיו של כורש באה הישועה. אבל בדה"ב ל"ו כ"ב ועזרא א' א' נפתחת פרשה זו ב"ו (=ובשנת אחת), ויש, להפך, שאותם הספרים מסרו את החומר כמות שהיה לפניהם ובעל עזרא החיצוני שינה את הצורה, כגון החלקים הארמיים שב"עזרא המקראי נעתקו בו בספר בלשונם המקורית, ואילו בעל עזרא החיצוני מסרם בחרגום עברי, כמו שנראה מן השם הארמי פתני שהוא מוסרהו בצורה עברית שְׁפָנִי (*Σιόπνης*), בהחלפת הת"ו הארמית בשי"ן עברית. ואף מתוך סידור החומר נראה שלא בעל עזרא החיצוני את עזרא המקראי, שהרי נטל הפרק על פעולות עזרא, שנקבע בנחמיה ז' ע"ב-ח' י"ג, וקבעהו במקום שקבעהו, ומתוך כך, כיון ששני הספרים, המקראי והחיצוני, לא קרבו זה אל זה, אפשר לעמוד מתוך השוואתם על בירור של כמה נוסחאות ופירושי כמה מקומות קשים שב"עזרא המקראי ובדברי הימים ב' ל"ה-ל"ו.

כמו-כן אין ספק שפרשת זרובבל (ג' א'-ה' ו') מעיקרה עברית נכתבה. דבר זה נראה קודם-כל מתוך טעויותיו של המתרגם היווני בקריאת העברי: הוא מחליף מתוך טעות עי"ן בה"א ויצאו לו הרים במקום ערים (ד' ד'), או חיית בה"א ויצא לו להיות במקום לחיות (ד' י"ז), הוא קורא ארצו במקום אמו (ד' כ') או הוא משתמש במליצות עבריות מן

המקרא, כגון היין ינובב (ג' כ'), טובת מראה ויפת [תואר] (ד' י"ח), אשר ישרתו בהם (ד' נ"ד), אשר נקרא שמו עליו (ד' ס"ג), או הוא משתמש בשם המעשים לענין הברואים (ד' ל"ח), וכיוצא בהם.

מובן מעצמו שקשה לשער על מוצאה של פרשה זו: אפשר שניטלה מתוך מקור שהיה בכתובים לעיני המחבר, ואפשר שהוציאה מתוך הרכוש של המסורת שבעל פה ושבץה בספרו. על כל פנים תכנה מעיד עליה שממקור ישראל היא, מן הרכוש שהשאירה אחריה תקופת השחרור והתחיה של עולי בבל.

לפי טיבה אין פרשה זו אלא ויכוח פילוסופי מגוון בכיוון מוסרי מתוך השקפת-עולם ישראלית בניגוד להשקפות הנכרים: הראשון משלשת הבחורים מכלים את כחו החמרי של היין, שהוא מחליש ומערפל בינתו של אדם, יש כאן מעין שבח ליין. השני מיחס את התלקף היותר גדול למלך, שהרי בכחו הפוליטי והצבאי הוא מכניע לכל נתיניו, כך מחליטים שני הבחורים הנכרים, ואילו השלישי – זרובבל היהודי – הוא מוציא החומר מתוך מה שראו עיניו בדתנהגותה של אשה עם המלך גופו והוא בא לידי החלטה שאין עוד בעולם הגדול כח כחכה של האשה בהשפעתו על הסביבה, אבל תוך כדי דיבור הוא מוציא את הכח המוסרי הגדול ביותר שבעולם – את האמת – מתוך גנויה של יהדותו והוא ממשיך לדבר על האמת שהכל היא מנצחת, ואין דומה לה בכח לא בחומר ולא בסבע, ואף הכח של יופי האשה והתענוגים שהיא מביאה לא ישתוו לכחה של האמת. האמת היא תקיפה מכל ולפיכך היא היא בעלת הערך והכח המוחלטים. ואמנתו של זרובבל היא לא הניגוד הפשוט לטעות או שקר, אלא היא בבחינת העיקר המוסרי שהוא יסוד החיים, ממש על דרך שאמרו רז"ל (יומא ס"ט א') שחותמו של הקב"ה אמת. ועוד אמרו (סנהד' קי"א א'): מה ראה משה והשתתה...רבנן אמרי, אמת ראה.

ודי היה בשבחי-האמת שבפיו של זרובבל להראות למלך והשרים את גדלה של חכמת היהדות האלהית לעומת הערכין של הנכרים, עד שהביאם לידי התפעלות שסופה היה מתן החירות לבני אותה אומה המצוינת בחכמה האלהית והשתתפותם של המלך והשרים בבנין המקדש לאלהיהם של אלו שהוא הוא אלהי האמת (ע' ד' מ' ואילך).

ועשה כאן בעל הספר לתולדות זרובבל כעין מה שעשה נחמיה בתחלת ספרו לענינו הוא: כמו שנחמיה בכוונותיו מספר היאך בא לידי כך שיפעל אצל המלך שיתן לו רשיון וסיוע לעלות לארץ אבות לטובת התחדשותה של האומה בארצה, כך אף פרשת זרובבל לא באה כאן, בס' עזרא החיצוני, אלא להשמיענו היאך הגיע זרובבל לכך שיקבל הרשיון והרצון הטוב מצדו של דריוש המלך לצורך עליה ובנין בית המקדש.

ה. תכלית הספר.

בעל הספר לא היה בכוונתו לספר רק דברי ימי התחיה הלאומית, שהרי אינו מדבר כמעט ולא כלום על בנין ירושלים העיר וחומותיה. ואף על פי שיתכן שבהמשך דבריו על נחמיה הרצה אף על פרט זה, מכל מקום עכשיו אין בידנו להכריע מה היו דבריו על פעולתו של נחמיה, שהרי דוקא בנקודה זו נקטע הספר. אולם מתמיה הוא העדר הרצאתו בכוח זה בסיפורו על מעשיהן של העליות הראשונות. כמרכן נראה שלא היה בדעתו ליתן הרצאה רק על דברי ימי המקדש, שהרי הוא מדבר אף על המלכים שהיו אחר יאשיהו אף על פי שאין בידו לספר שום דבר על יחסם אל המקדש, אדרבה, מספר הוא על קריאת התורה על ידי עזרא ברחוב סמוך למקדש, מחוצה לו, וודאי ענין זה יש בו משום המעטת חשיבותו של המקדש.

אבל מתוך הילוך כל ההרצאה שבספר נראה שעיקר כוונתו הוא לספר על תולדות

היהדות וחשיבותה. ואף הפרשה של זרובבל משמשת היתה לו לכון זה: בכח יהדותו עלה בחכמתו על חבריו הנכרים. ואף הענין של ביטול גישואי התערובות והרחקת הנשים הנכריות ובניהן מתוך קהל ישראל לאותה התכלית הוא קולע.

אבל הואיל והמקדש מרכז הוא ליהדות לפיכך ראה צורך לספל כל כך בבנינו, ומסעימים הכתובים במלשינותם של הנכרים אל ארתהשסתא המלך שבציקרה לא רק אל בנין ירושלים וחידוש חומותיה (כמו שהוא בעזרא המקראי ד' ו'—כ"ג) היתה נוגעת אלא אף לבנין המקדש נתכוונה (שבציקרה המקראי אין זכר לכך, השה עזרא המקראי ד' י"ב אל החיצוני ב' י"ז—י"ח).

ו. בעל הספר זומנו ומקומו.

על בעל הספר ועל זמנו אין לנו שום ידיעה, וכל מה שאפשר להגיד בנידון זה לא יצא מכלל השערה.

ודאי נכתב הספר בארץ ישראל, שהרי עברית נכתב ועל פי מקורות עבריים. והואיל והמחבר לא ראה את עזרא-נחמיה ודברי הימים ואף הכניס לתוך ספרו פרשה חדשה, היא פרשת זרובבל, — משמע שזמנו קדום מאד. ויש להוסיף שהוא לא ידע עוד על ס' דברי הימים וס' עזרא-נחמיה ששני ספרים מובדלים הם, מה שידעו כבר בעלי תרגום הע' (וס' דה"ב בתרגום יווני מביאו איבסולימוס ההיסטורין היווני שכתב במאה הב' לפני סה"נ, ע' 370 (Sweat's Intr.), ואם כן כתב ספרו עוד קודם לזמן שנעשה תרגום הע' לאותם הספרים, ויש בכך ראייה לקדמותו המופלגת. אפשר שהיה עוד בימי בעל ס' עזרא המקראי, ואולי עוד קודם לכן. ואולי יש למצוא רמז לכך שבכ"י היוונים קבעו את מקומו לפני עזרא-נחמיה. על כל פנים ליוספוס היה נחשב כבר ספר שמסורת ארוכה לו, וודאי של מאות בשנים, ורווח היה בחשיבותו בעולם, ולא רק במקורו העברי, אלא אף בתרגומו היווני. עד שראה יוספוס צורך ליתן לו היתרון על עזרא המקראי בבחינת מקור היסטורי להרצאת דבריו על אותה התקופה.

ז. גוף הספר ותרגומיו.

גוף הספר העברי הלך לאיבוד בימי קדם, ועל כרחנו נשאר לנו הקטע של תרגומו היווני כגופו של הספר. מתוך הלשון שבו נקטע הספר — בפעל וַיִּצְטָפוּ — נראה שבתרגומו היווני נקטע, שהרי אילו נקטע בגופו העברי היו נשארות בסופו המלים וְכִּי־סָנִי, שכן הוא הסגנון העברי שהפעל כאן דינו לבוא אחר כך (השה נחמיה ח' י"ג). מכאן אנו למדים שכל ההעתיקות שבאו לידנו מתוך אותו הקטע הראשוני באו ומתוכו הגיעו לידי צירוף אל כתבייד הגדולים של הביבליה היוונית. מנוסח זה נשתרבבו שני תרגומים רומיים עתיקים (נדפסו ע"י Sabatier בהוצאתו (Bibl. Sac. Lat. III, 1041 sqq.), שאחד מהם נכנס לתוך הוולגאטה (ונדפס בסופה בתורת תוספת לעזרא-נחמיה), והתרגום הסורי (נדפס מחדש ע"י Lagarde בהוצאתו (Bibl. Vet. Test. Apoc. Syr. 1861) שנעשה ע"י האפיסקופוס פאולוס פְּסִילָה בתוך תרגומו לספרי המקרא שעשה (באלכסנדריה, בשנות 617–616) מן הספטואגינטא שבהיכספלא של אוריגינס ולפיכך קורין לו לתרגומו (Syro-Hexapla). אבל נדחית היא הראיה שמביא סורי (SS, 2 sqq.) מתוך כך שעזרא החיצוני היה נמצא בעמוד הספטואגינטא של ההיכספלא (אע"פ שבתחלת הס', וכן בסופו, כתוב: כתבא קדמא דעזרא והנא איך משלמנותא דשבעין, ע' הוצ' לגארד עמ' XXIV, XXVI), שהרי אצל אוריגינס היו העמודים הלועזיים מקבילים אל עמודים עבריים, וכיון שבוודאי לא היה לו כבר עזרא החיצוני במקורו העברי ממילא לא נתן לו מקום בעמודים הלועזיים. הרי אומר פאולוס פְּסִילָה ממקום אחר, ולא מתוך ההיכספלא, לקח

את הנוסח היווני. בתרגום הפשיטא אין בכלל שום עזרא לא המקראי ולא החיצוני (אולי נפסלו אצלם מחמת הלאומיות היתירה שבהם).

חוץ מאלו יש עוד תרגומים בחבשית (גרסס צ"י דילמן בהוצאתו Vet. Test. Aeth. V). בערבית ובארמנית.

ובנוגע לסיבו של הנוסח היווני – לשונו היא יפה ואידיומטית. מחליק הוא ומלטש סגנונו: מתיחס בחופש לה"א הידיעה, לשמות הגוף ומלות החיבור בבנין הפסוקים, מחליף מועל בנפעל, וכדומה. ויש שהחליף לשונות שמיים בלשונות יווניים, ואף יש בו כמה מלים שאינן ביוונית של הע' או בשאר הספרים החיצונים. בכלל, הרושם הוא שנעשה לשם קריאה נעימה, ולא רק לשם מילוא מקומו של הגוף העברי, כמו שמצינו בשאר התרגומים היווניים.

ח. על התרגום העברי הזה.

מן הסעמים האמורים בסיבו של התרגום היווני מדה מיוחדת היתה מוטלת על המתרגם את הספר עזרא לעברית: עליו היה לשים לב אל המקורות המקבילים העבריים בדבר קטן וגדול ולשקול בדעתו מה אפשר למסור כמו שהוא שם ומה צריך לבוא בצורתו שנטבעה לו ביוונית. יש שבדי לו למתרגם שנוסח אחר היה לפניו היווני ויתכן אפילו שהוא נוסח עיקרי (כגון אל־פֶּרֶת בעזרא א' כ"ה לעומת אל־בִּית שבדִּה־ב ל"ה כ"א), ויש שאינו נוסח אחר אלא תרגום פרשני הוא, כעין פראפראסה. ומאלו יש לשונות שערך מיוחד וחשוב להם, שמתפרשים לשונות עבריים על־ידי אותו קדמון שהיה קרוב לדורות חיותה של הלשון העברית ולפיכך הוא מגלה לפי תומו דברים שהם בגדר של כמוסים לאחרונים שיתגלו לפניהם רק לכשיעמדו על הדברים מתוך ההשוואה אל התקבלות שבמקורות המקרא. יוצאת מכלל זה פרשת דובבל (ג' א'–ה' ו') שדינה דין בפני עצמו: פרשה זו, שהיא יחידה במינה בחזרת יצירה השייכת לסוגה של החכמה העממית, אין לה שום תקבלת במקורות העבריים ולפיכך מדה תרגומה כלה בטעמו של המתרגם היא תלויה ולפי כחו עשה מה שעשה. עד כאן לענינים שבלשון.

ואילו לענין השמות הפרטיים, – לאלו מדה אחרת היתה בידי המתרגם: במקומות שיש חילופי צורה בשמות שבנוסח היווני לעומת המקורות העבריים ובנוסחאות היוונים גופם יש גם כן חילופי גרסאות ניתן תמיד היתרון לצורות שבמקורות העבריים, אף אם רק דימוי של צלצול יש בהם, משום שאותן חילופי הגרסאות שבכ"י היווניים גופם מוכיחים כמה היו השמות הפרטיים היהודיים זרים ובלתי מובנים ללבלרים הנכרים עד כדי שיהיו מחבלבלים ומשתבשים בהעתקתם.

ט. קצת ביבליוגרפיה.

Sidney S. Todesche, A Critical Edition of I Esdras, 1926.

(מתוך הוצאה זו נעשה התרגום העברי שלכאן)

Rahlfs, Septuaginta I, Εσδρας Α'.

Guthe, Das dritte Buch Esra (Kautzsch, Apokr. u. Pseudep., I, 1–23).

Torrey, Ezra Studies, 1910.

A. Иллановъ, Вторая книга Есдры, Септисъ Псалмъ 1910.

Bayer, Das dritte Buch Esdras, 1911.

S. A. Cook, I Esdras (Charles, Apocr. and Pseudep. I, 1–58).

עזרא

א ויעש יאשיהו בירושלם פסח לוי אלהיו וישחט הפסח בארבעה
ב עשר לחדש הראשון: ונעמד הכהנים על-משמרותם לבושים בבית
ג יי: ויאמר ללויים משרתי קדש לישראל להתקדש לוי בתת את
ד ארון-הקדש לוי בבית אשר בנה שלמה בן-דוד המלך: איין-לכם
ה לשאתו בקמח ועטה עבדו את-יו: אלהיכם ושרתו את-עמו ישראל
והפנו לבית-אבותיכם במחלקותיכם בקרב דוד מלך ישראל ובתפארת
ז שלמה בנו: ונעמדו בקדש לקלוט בית אבותיכם הלויים לפני
ח אחיהם בני ישראל: שחטו הפסח בקדרו והקינו הקרבנות לאחיהם
ז ועשו הפסח כרבריו בנדר-משה: וגרם יאשיהו לפני העם הנמצאים
בבשמים ובגדי-עזים שלשים אלה ובקר שלשת אלפים אלה מרכוש המלך
ח פנדר לקם ולכהנים וללויים: ונתנו חלקיה ונכניהו ויחאל נגדי בית
האלהים לכהנים לפסחים אלפים ושש מאות ובקר שלש מאות:
ט ויבניהו ושמעיהו ונמאל אחיו וחשביהו ויעיאל ויוקד שרי-הלויים
י הרימו ללויים לפסחים חמשת אלפים ובקר חמש מאות: ותפון
העבודה ונעמדו בקדר הכהנים והלויים והמצות בנדם על-מחלקותם

א א-נה. פסח של יאשיהו ומותו והמלכים שלאחריו וגלות יהודה (=דהיב ליה לנביאיו מליב כינ
ביא-כינ-לי.) -

להשוואת הנוסחאות שלכאן ודהיב ע' P. Vannutelli, Libri Synoptici Veteris Testa-
menti, Romae 1931, 640 sqq. -

א ויעש יאשיהו. על קטועה של ההתחלה ע' במבוא. - לחדש הראשון. ניסן
ב בשנת יח למלכותו (ש' 623), כאמור במ"כ. - על משמרותם. שתיקן להם דוד (דהיא
ג כינ ר') וחידשן יחזקיהו (דהיב ליא ב'). - משרתי קדש. *ierodoulois* (במקומות אחרים,
ד כגון ה' ליה, הוא תרגום של נחנים). - בתת את ארון-הקדש... נראה שקודם לכן
הוציאו את הארון מן המקדש. - ובתפארת. *κατὰ τὴν μεγαλειότητα*. אבל בדהיב
ז ליה ד': ובמכתב שלמה, ובצ': וביד המלך שלמה. - לפיה השוה דהיב ליה ה'. - וירם. לשון
ח תרומה ודורון. - חלקיה וזכריהו ויחאל. שרי הכהנים (» שרי הלויים, בפ"ט) היו.
חלקיה כהן גדול בימי יאשיה המלך (מליב כינ ח') היה וזכריהו ויחאל ודאי כהני משנה
ע' שם כינ יח) היו. - לפסחים. כבשים לקרבן פסח (וכן בפ"ט), וכמו שמסר ביונית
ט *eis páscha qrobata*. - שרי (הלויים). כך בדהיב ליה ט', ונכון. ומקביל אל שרי
י הכהנים-נגידי המקדש שבפ"ט: אלו נתנו לחבריהם ואלו לחבריהם. והנוסח שרי-האלפים
(*χιλίαρχοι*) שביוני הוא שיבוש. - ותכון העבודה. ביונית מסר: וכאשר היה הדבר
זה. - והפצות בידם. *ἐχοντες τὰ ἄστυμα*. בדהיב: כמצות המלך. ואצ"פ שלא מצינו

וּלְבָנֵי אֲבוֹתָם לִפְנֵי הָעָם לְהַקְרִיב לִפְנֵי כִכְתוּב בְּסֵפֶר מִשָּׁה וְכֵן
 יא לְבָקֶר: וַיִּבְשְׁלוּ הַסֵּסֶח בָּאֵשׁ בַּמִּשְׁפָּט וַהֲקִיְשִׁים בְּשָׁלוֹ בַּסִּידוֹת
 יב וּבְדוֹדִים לְנִיחּוֹם וַתְּרִיצוּ לְכָל־בְּנֵי הָעָם: וְאַחֵר הֵכִינוּ לָהֶם וּלְאֲחֵיהֶם
 יג הַכֹּהֲנִים בְּנֵי אֶחָד: כִּי הַכֹּהֲנִים הָיוּ מַעֲלִים הַחֲלָבִים עַד־לְזֶלָה
 יד וְהַלּוּם הֵכִינוּ לָהֶם וּלְכֹהֲנִים אֲחֵיהֶם בְּנֵי־אֶחָד: וְהַמְשׁוֹנְרִים בְּנֵי־
 אֶסָף עַל־מַעֲמָדָם בַּמָּצוֹת דָּוִיד וְאַסָּף וְהִימָן וַיִּדְתָּן אֲשֶׁר מֵאֵת הַמֶּלֶךְ:
 טו וְהַשֹּׁנְרִים לְשַׁעַר וְשַׁעַר אֵין לְאִישׁ לְסוּר מֵעַל מִשְׁמֶרֶתוֹ בִּירְאָתֵיהֶם
 טז הַלּוּם הֵכִינוּ לָהֶם: וַתִּבּוֹן כָּל־עֲבוֹדַת קָרְבָּן יְיָ בַּיּוֹם הַהוּא לַעֲשׂוֹת
 יז הַסֵּסֶח וְהַעֲלוֹת עֹלוֹת עַל־מִזְבֵּחַ יְיָ בַּמָּצוֹת הַמֶּלֶךְ יֹאשִׁיָּהוּ: וַיַּעֲשׂוּ
 בְנֵי־יִשְׂרָאֵל הַנִּמְצָאִים בָּעֵת הַהִיא אֶת־הַסֵּסֶח וְאֶת־חֵג הַמָּצוֹת שִׁבְעַת
 יח־יָמִים: וְלֹא־נַעֲשָׂה סֵסֶח כְּמֹהוּ בְּיִשְׂרָאֵל מִיָּמֵי שְׁמוּאֵל הַנָּבִיא: וְכָל־
 מַלְכֵי יִשְׂרָאֵל לֹא־עָשׂוּ בַּסֵּסֶח אֲשֶׁר־עָשָׂה יֹאשִׁיָּהוּ וְהַכֹּהֲנִים וְהַלּוּם
 וַיְהִי־דָהּ וְכָל־יִשְׂרָאֵל הַנִּמְצָאִים בַּמּוֹשָׁבִים בִּירוּשָׁלַם:
 כ בַּשְּׁמֹנֶה עָשָׂרָה שָׁנָה לְמַלְכוּת יֹאשִׁיָּהוּ נַעֲשָׂה הַסֵּסֶח הַזֶּה:
 כא וַיִּסָּבּוּ מַעֲשֵׂי יֹאשִׁיָּהוּ לִפְנֵי יְיָ אֱלֹהָיו כָּל־כַּל מְלֹא יִרְאָה:
 כב וְהַמַּעֲשִׂים אֲשֶׁר נַעֲשׂוּ בְּיָמָיו נִקְחָבוּ בְּדִבְרֵי הַיָּמִים הָרִאשׁוֹנִים עַל־
 הַחֻמָּאִים וְהַפּוֹשְׁעִים בְּנֵי מַלְעָם וּמִמְלָכָהּ וְאֲשֶׁר הִקְעִיסוּהוּ מֵאֵד
 וּדְבָרֵי יְיָ כִּמּוֹ נִגְדָה יִשְׂרָאֵל:
 כג וְאַחֲרֵי כָל־מַעֲשֵׂה יֹאשִׁיָּהוּ הַזֶּה עָלָה סָרְעָה מֶלֶךְ־מִצְרַיִם לְהִלָּחֵם
 כד בְּכַרְקִמִּישׁ עַל־סָרְתָּ וַיָּצֵא לְקִרְאָתוֹ יֹאשִׁיָּהוּ: וַיִּשְׁלַח אֵלָיו מֶלֶךְ־
 כה מִצְרַיִם לֵאמֹר מִה־לִּי וְלָךְ מֶלֶךְ יְהוּדָה: לֹא־עָלִיךָ נִשְׁלַחְתִּי מֵאֵת יְיָ

כמנהג הזה במקום אחר, מכל מקום קשה להניד שהמיתרגם היה עמ־הארץ עד כדי להשתבש
 בלשון ששום כזה. - וכן לבקר. כך נמסר אף בע' לדהיב ליה ייב (במקום לבקר. בשני
 קמציין). ובעל הביבליה הסלאבית ממהדורת אוסטרסא 1581 יצא ידי ב' הדעות ומסר:
 יא *такое заутра отволось створиша* (=וכן לבקר עשה לבקר). - לניחות. *μετ' εὐδωδίας*
 (=הסורי: עם בסימות ריחא), אבל וולב': *cum benevolentia* (=לרצון). ובדהיב ליה ייב ובצלחות,
 יד ונמסר בע': *καὶ εὐδωδίας* (=ובהצלחות). - אשר מאת המלך. בדהיב ליה טיז: חוזה
 המלך, כלר ידותן היה נביאו של המלך. - משמרתו. *ἐπιτηρεῖαν* חוזה. דהיב ליה
 יט-כ טיז: ועל עבדתם. - וכל־ישראל. ויו ביאורית: היינו כלי־ישראל... - ואחריו...
 בש' 606. - סרעה. בדהיב: נכו (=Nexōs, וע' הירודוטוס ב' קניח). - להלחם. עם
 מלך אשור (ע' מליב כיג כיט). ולמי יוספוס (קדמ' י' ה' א') עלה פרעה נכו על
 כה המדיים והבבליים שחזריבו את אשור. - נשלחתני מאת ה'. השוה דברי רבשקה (מליב
 י"ח כ"ה): ה' אמר אלי עלה על־הארץ הזאת והשחיתתה. וכן מצינו לכורש שכשהיה מדבר
 אל הבבליים היה מדרך נישא על סיו וכשהיה מדבר אל היהודים היה מדבר בשם אלהי

אלהים כי אל-סרת מלחמתי ועתה הן עמדי וני אמר לבחלתי סרל-
 לך ואל-תהי נגר הן: ולא תסב יאשיהו סניו אל-דקבו כי להלחם-
 בו התחזק ולא שמע אל-דברי וכו' מסו הן: ונשר אתו מלחמה
 בבקעת מגדו ויורו היודים למלך יאשיהו: ויאמר המלך לעשריו
 העבירני מן-המלחמה כי החליתי מאד ונעבירהו עבדני מהר מן-
 המערכה: וישל על-מרכבת המלחמה אשר-לו וישב ירושלם וימת
 ויגבר בקברות אבותיו: ובכל-יהודה התאבלו על-יאשיהו וינקנו
 ירמיהו הנביא על-יאשיהו והשירים והשירים קוננו עליו עדי-היום
 ויתנום לחק על כל-נרע ושראל: והדברים האלה כתובים על-ספר
 דברי הנמים למלכי יהודה ואשר עשה יאשיהו ויכורו ובינתו בתורת
 הן ודבריו הראשונים והאחרונים כתובים בספר מלכי ישראל ויהודה:
 ונקחו אנשים מן-העם את-יהואחז בן-יאשיהו וימליכוהו תחת
 יאשיהו אביו בן-שלוש ועשרים שנה: ומלך ביהודה וירושלם שלשה
 חדשים ויסירהו מלך-מצרים ממלך בירושלם: וישגש את-העם
 מאד ככר-בסח וקבר וקב אחד: ומלך מלך-מצרים את-יהויקים
 אחיו למלך על-יהודה וירושלם: ויאמר יהויקים את-השירים ואת-
 ויחזקו אחיו לקח עמו ויביאהו מצרימה:
 בן-עשרים וחמש שנה יהויקים ממלכו על-יהודה וירושלם
 וישש הדע בעיני הן: עליו עלה נבוכדנאצר מלך בבל ויאסרהו
 בנחשטנים ויוליכוהו בבבל: ומלכי בית הן לקח נבוכדנאצר ויביאם
 ויתנם במקדשו בבבל: ודבריו והעבודתו ורשעתו כתובים על-
 ספר נמי המלכים:
 ומלך ויהויכין בנו תחתיו ובמלכו הנה בן-שמונה עשרה:

ישראל. - אל-סרת. ע' מליב כג-כט, וכן אצל יוספוס. ובהיב ליה כ"א: אל-פית, שאין
 לו פירוש. - וכו'. וביונת: אל-דברי ירמיה הנביא, ומשערים שנכו נשתבש אצלו לנביא,
 ואח"כ נתוסף עליו שמו של ירמיה (בולג) אין ירמיהו. - ויורו היורים. כך בדהיב ליה
 כ"ג. אבל ביונת כאן: ונדרו השירים וכן ביוספוס. - מן המערכה. בדהיב ליה כ"ד:
 מן המרכבה. - ויקונן ירמיה הנביא. יוספוס (קדמ' י' ה' א') מספר שקינת ירמיהו זו
 היתה במציאות בזמנו. - והשירים וגשיהם. ביונת: והשרים עם הנשים, ונראה שבלשון
 וכל-השרים ונשרות (דהיב ליה כ"ה) השיגין הימניות בשמאליות נחלפו לו. - ואת-
 ויחזקו. כך ציל (וכמו בדהיב ל"ד ד', וכן יוספוס קדמ' י' ו'), ולא ואת-צדקיהו (או
 Ζαχαρίας, Ζάκιον, וכן בסורי והרין, וכדומה). - ויתנם במקדשו. בדהיב ל"ד ו' ויתנם
 בהיכלו, והשוה לקמן ב' ט'. - ויהויכין. כן ציל (דהיב ל"ד ח', יוספוס קדמ' י' ח'), ולא

ש
 כו
 כז
 ל
 לו
 לט
 מא

מכ וימלך שלשה חדשים ונעשרת ימים בירושלם ונעש הרע בעיניו ::
 מנ ולתשובת השנה שלח נבוכדנאצר ונביאיו בקלה עם-קלי ביהודה ::
 מד וימלך את-צדקיהו על יהודה וירושלם וצדקיהו בן-ששנים ואחת
 מה שנה ואחת עשרה שנה מלך: ונעש הרע בעיניו :: ולא נבנע
 מו מלכנו דברי ירמיהו הנביא מפי :: ונשבע מאת המלך נבוכדנאצר
 בשם :: ונסר את-השבועה וימרר ונקש את-ערפו ונאמץ את-לקבו
 מז ונעבר על-חורתו :: אלהי ישראל: וגם שרי העם גם מן-הכהנים
 רבים הרשיעו ונעלו על כל-תעבות כל-הגוים ונשקמו את-ביתו ::
 סח אשר הקדיש בירושלם: וישלח אלהי אבותיהם בנד-מלאכיו לקרא
 טט אליהם כרחמל עליהם ועל-מעונם: ויהיו מלעיבים במלאכיו וקיום-
 דברו :: לזענים היו לנביאיו עד-עלות חמתו בעמו בעד רשעותיהם
 נ ונעל עליהם את-מלכי הכשדים: ונהרסו את-בחיניהם בחרב מסביב
 לבית-מקדשם ולא חמלו על-בחור ובתולה וזקן וילד הכל נתן
 נא בידיהם: וכל קלי ביתו הגדולים והקטנים וכלי ארון :: ואצרות
 נב המלך לקחו ונביאו בקל: וישקפו את-ביתו :: ונתצו את חומת
 ננ ירושלם וכל-ארמנותיה שקפו באש: ונכלו לבו כל-מסמדיה וכל-
 גר שרידי הרב הגלו אל-בבל: ויהיו-לו ולבניו לעבדים עד-מלך
 נה מלכי פרס למלאות דברו :: בסי ירמיהו: עד-רצתה הארץ את-
 שבתותיה כלימי השמה תשבת למלאות שבעים שנה:
 ב בשנת אחת לבורש מלך-פרס לקלות דברו :: בסי ירמיהו:
 ג העיר :: את-רוח פורש מלך-פרס ונעבר-קול בקל-מלכותו וגם-
 ג במקרב לאמר: כה-אמר פורש מלך-פרס כל-ממלכות הארץ גם
 ד לי :: ואלהי ישראל :: עליון: והוא-סקר עלי לבנות-לו בית

מד יהוקים. - את-צדקיהו. בדהיב לוי י': את צדקיהו אחיו (השוה מליב כי י' וימלך
 סח מלך-בבל את-מתניה דוד תחתיו ויסב את-שמו צדקיהו). - אלהי אבותיהם. וביונית: מלך
 טט אבותיהם (והשוה ד' ס'). - וביום-דבר ה'. בדהיב לוי טז כתוב במקום הלשון הזה:
 ג-נא ובחיים דבריו. - וילד. בדהיב לוי יז: ונעש. - וכלי ארון ה'. אולי עיקרו: וכל-
 נה אוצר ה' (בדהיב לוי יח: ואצרות בית ה'). - לפסוק ניה השוה ויק' כיו ליד-ליה. ירמ'
 כיה ייב, כיס י'. -

ב א-יד. כרוזו של כורש ועליית הגולים עם ששבצר הנשיא ליהודה (=עזרא א א'-י"א).

א בשנת אחת. בלי ריו החיבור (ולא כמו בדהיב לוי כיב ועזרא א א'). - בסי
 ירמיה. בביית (כך בדהיב, אבל בעזרא: מפי - במים). - ביונית נמסר הכתוב: בקלף
 ג כורש [מלך] הפרסים בשנת אחת... - ה' ואלהי ישראל ה' עליון. בדהיב ובעזרא

ה בירושלם אשר ביהודה: מִרְבָּכֶם מִכָּל-עַמּוֹ יְהִי יי אֱלֹהֵינוּ עִמּוֹ
וְנַעַל לִירוּשָׁלַם אֲשֶׁר בִּיהוּדָה וַיִּבֶן אֶת-בֵּית יי אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל הוּא
י אֲשֶׁר בִּירוּשָׁלַם: וְכָל-הַשּׁוֹבְנִים בְּמִקְוֹמוֹת וְהֵם נַעֲרֹהוּ אֲנָשֵׁי
מִקְמוֹ בְּזָהָב וּבְכֶסֶף בְּמִתְנַת סוּסִים וּבִהֶמָּה עִם-שָׂאֵר נְדָבוֹת כְּנָדָר
לְבֵית יי אֲשֶׁר בִּירוּשָׁלַם:

ז וַיָּקוּמוּ רָאשֵׁי הָאֲבוֹת לִיהוּדָה וּבְנֵימָן וְהַכֹּהֲנִים וְהַלְוִיִּם וְכָל
אֲשֶׁר הָעִיר יי אֶת-רוּחוֹ לַעֲלֹת וּלְבָנוֹת אֶת-בֵּית יי אֲשֶׁר בִּירוּשָׁלַם:
ח וְכָל סָבִיבוֹתֵיהֶם חָקְיוּ בִּידֵיהֶם כָּל כֶּסֶף וּבְזָהָב כְּסוּסִים וּבִהֶמָּה
ט וּבְנָדָרִים לָרֹב מְאֹד כָּל-אֲשֶׁר הִתְעוֹבְרָה רוּחוֹ: וְהַמֶּלֶךְ כּוֹדֵשׁ הוֹצִיא
אֶת-קְלִי קֹדֶשׁ יי אֲשֶׁר הוֹצִיא נְכוֹנְדַנְאֶצַר מִירוּשָׁלַם וַיִּתֶּנָּם בְּבֵית
י-יא אֱלֹהֵינוּ: וַיּוֹצִיאוּם כּוֹדֵשׁ מֶלֶךְ-פָּרַס עַל-יַד מִתְרַדָת נִזְבָּרוֹ: וְעַל-יָדוֹ
יב נָתַנוּ לְשֹׁשְׁבָצַר הַנָּשִׂיא לִיהוּדָה: וְאֵלֶּה מִסְפָּרָם אֲנָרְטָלִי וְזָהָב אֶלְתָּ
אֲנָרְטָלִי-כֶסֶף אֶלְתָּ מַחְלָסִי כֶסֶף תַּשְׁעָה וְעֶשְׂרִים כְּסוּרֵי זָהָב שְׁלֹשִׁים
יג וְכְסוּרֵי כֶסֶף אֶלְסִים אַרְבַּע מֵאוֹת עֶשְׂרֶה וְכָלִים אַחֲרִים אֶלְתָּ: כָּל-
יד כָּלִים אֲשֶׁר הוֹבֵאוּ לְזָהָב וּלְכֶסֶף חֲמִשָּׁת אֶלְסִים וְאַרְבַּע מֵאוֹת וְשָׁשִׁים
וְתַשְׁעָה: הַעֲלָה כְּנִדִּי-שֹׁשְׁבָצַר עִם-הַעוֹלָה מִכָּבֶל לִירוּשָׁלַם:
טו וּבִימֵי אֲרִתֶּחֶשְׁתָּא מֶלֶךְ-פָּרַס קָתְבוּ אֵלָיו מֵאֵת הַיּוֹשְׁבִים
בִּיהוּדָה וִירוּשָׁלַם בְּשֵׁלֶם וּמִתְרַדָת וְשִׁבְאֵל וְרַחוּם וּבְעַל-מַעַם
וְשִׁמְשִׁי הַסּוֹפֵר וְנֹתָר חֲבָרִיָּהם הַיּוֹשְׁבִים בְּשִׁמְרוֹן וּבְשָׂאֵר מִקְוֹמוֹת

ח א' ב' ה' אֱלֹהֵי הַשָּׁמַיִם. וְהַשּׁוֹה לַעֲיֵל א' כִּיָּה. - יְהִי ה' אֱלֹהֵינוּ. בְּדַחֲבִי דָק: יי אֱלֹהֵינוּ,
י וּבְעוֹרָא יְהִי אֱלֹהֵינוּ. - אֲשֶׁר בִּירוּשָׁלַם. בִּיוֹנוֹת: הַשּׁוֹכֵן בִּירוּשָׁלַם. - סוּסִים. רְכוֹשׁ (שְׁהִיָּה
י לַפְּנוֹי כְּתוּב חֲסֵר) בְּרָכָשׁ (=סוּסִים) נִתְחַלֵּף לוֹ (כֵּן בַּפִּיחַ). - לָלַל. רִיו בִּיאורִית: הֵינּוּ כָל...
י וּבְעוֹרָא א' ה' לָלַל, וְלִמְיָד זֹו כָּחַ כִּכַּח רִיו בִּיאורִית, וְהֵינּוּ הָךְ. - לָרַב. בְּעוֹרָא:
ח-א לָבֵד. - לִשְׁשָׁבָצַר. בְּעִנֵּין הַנוֹסַח שֹׁשְׁבָצַר (Σαβαβασσαρ) - שֶׁם זֶה נִמְצָא ד' פַּעַמִּים
ב' יִיא וִייד, ו' יִיו וִיט) שֶׁנִּמְצָא בְּכַמָּה כִּיִּי הָאֲרִיךְ סוּרִי (ES 136-138) וְהוֹכִיחַ
יב כִּי שֹׁשְׁבָצַר עִיקָר. - מַחְלָסִי. כֵּן בְּעוֹרָא א' ס', וְעִנֵּינוּ סְכִינִים גְּדוּלוֹת לְצוּרֶךְ שְׁחִיסָה
(ע' שֶׁם ס' כְּהוּא). אֲבָל כֵּאֵן θύλακα שְׁהוּא חֲרִבוֹם שֶׁל כְּפוֹת אוֹ מִחְתּוֹת (ע' Hatch-Redpath
יג בְּעֶרְכּוֹ). - כָּל-כָּלִים. בְּלִי ה'א הִידִיעָה, כֵּן בְּעוֹרָא א' יִיא (הַשּׁוֹה יִשַׁע' כִּיָּח ח' כָּל-שְׁלַחְנוֹת,
עוֹרָא י' ג' כָּל-נָשִׁים, וְעוֹד). - לַפִּיָּב וִיג הַשּׁוֹה עוֹרָא א' ס'-יִיא וְתַעֲמֹד עַל הַמַּסְפָּרִים
שֶׁנִּמְצְאוּ כֵּאֵן תִּיקוּנָם. -

ב. טו-כה. הַמְלִשְׁנוֹת בִּימֵי אֲרִתֶּחֶשְׁתָּא.

טו בְּשֵׁלֶם. בְּכַמָּה כִּי Βηλεμος=בֵּלֶם אוֹ בַעֲלָם (=בַּלְעִים בְּסוּרִי), כָּלוֹ שִׁינֵּן בִּיּוֹד אוֹ
בִּיּוֹד וְעִינֵן נִתְחַלֵּף לוֹ. - וְרַחוּם. בְּכַמָּה כִּי: וְרַחוּם (בַּתִּי, וְכֵן בְּסוּרִי רֵאשִׁית, וּלְגַ

טז את־האגרת הזאת: לארתחששתא המלך אדונינו עבדיך רחום
 בותב הקרות ושמישי הסופר ושאר אנשי מועצתם שושנים
 יז אשר בארם ובקנען: ועתה ידוע יהיה לאדונינו המלך כי היהודים
 אשר עלו מעמכם אלינו באו לירושלם העיר המונדת והחושאת
 יח ושוקיה וחמותיה הם מקוממים ומקדש הם מנסדים: ועתה אם־
 העיר הזאת תבנה והחמות תשטבללנה מסים לא יאבו למה ונם
 המלכים ותקוממו ונען כי מלאכת המקדש הולכת ונעשה חשבנו
 לשוב לבבלתי ענב־זאת ולהודיע לאדונינו המלך אשר אם־ישוב
 יט בענינה יבקר בסערי אבותיה: ותמצא בזכרונות הכתובים על־הדבר
 הזה וסדע כי העיר הזאת היתה מונדת ומלכים ושרים הקעיסה
 והיהודים מורדים היו ומעל היו עושים בה מעולם ועל־כן התרבה
 כ העיר הזאת: ועתה אנו מודיעים אותך אדונינו המלך אשר אם־העיר
 הזאת תבנה וחמותיה תקוממנה לא יהיה־לה מוצא אל־ארם ובקנען:
 כא אז כתב המלך אל־רחום בותב הקרות ואל־בעל־ששם ואל־
 שמישי הסופר ואל־שאר הסכרים ואל־יושבי שמרון וארם ובקנען
 כב פדברים האלה: קראתי את־האגרת אשר שלחתם אלי צייתי
 לבקר וימצא כי העיר הזאת מעולם למלכים היתה מתקוממת:
 כג והאנשים מרד ומלקמות בקרבה היו מעוררים ומלכים גבורים
 ותקיסים היו שולטים בירושלם ושמים מסים על־ארם ובקנען:
 כד ועתה צייתי למנע את־האנשים ההם מבנות את־העיר ולשמר אשר
 לא־ינעשה דבר נגד זה ואשר לא יעשו עוד מעשי הרעה ההם
 כה להזיק מלכים: ויהי בקרא רחום ושמישי הסופר וכל־הקדיהם את־
 אגרת המלך ארתחששתא וימחרו וירושלם עם־שרשים ואנשי חיל
 ויחלו לבטל את־הבונים ותשבת בגזת המקדש בירושלם עד שנת
 ששים למלכות דרגוש מלך־סרם:

טז (Rathimus), וברור שח"ת בת"ו נתחלפה לו. - בארם ובקנען. כך ראיתי למסור את הלשון
 (שנמצא בס' זה י"ד פעמים, ואינו נמצא במקום אחר) בחילת־סוריה וסוניקיה (καὶ Συρία καὶ
 καὶ Φοινίκη) = עבר נהרה בארמית שבעזרא = עבר הנהר. טורי (ES, 83) מסיק מכאן שהתרגום
 היווני נעשה במצרים, ששם לא היה הקורא מבין בטיבו של הלשון עבר הנהר (שהיה רגיל
 הרבה בא"י ובסוריה), ולפיכך מסר בלשון שהיה אצל ההיסטוריינים והגיאוגרפים היווניים
 יח למן המאה ה' לפני סה"נ ואילך. - מסים. πορολογία (במקום: מגדה בלו והלך, שבעזרא). -
 כה עם פרשים ואנשי חיל. בעזרא ד' כ"ג: באדרע וחיל. -

2 ותמלך דרגוש עשה משתה גדול לכל הנקנים לו וכלל
 3 עבדיו וכלל סרתמי מדי וסרם: וכלל האספדרשנים ושרי הצבא
 וכלל שרי המדינות אשר במלכותו מהדו ועד-בוש שבע ועשרים
 4 ומאה מדינה: ויאכלו וישתו וישבעו וילכו ודרגוש המלך בא אל-
 5 חדר המפות וישבב ושנתו נהיתה עליו: אז נדברו שלשת הנערים
 6 שומרי הראש אשר שמרו על-ראש המלך איש אל-רעהו: ואמר
 7 בל-איש מאתנו מה-גובר עליכל ואשר נראה דברו חכם מרעהו
 8 וימן-לו דרגוש המלך מתנות גדולות וקבודת-מנצחים גדול: וארנמן
 9 ילכש וקבל-יזהב ושתה ועל-זהב ושבב ומרדכיה בדרסן-זהב ומאנשת
 10 בויז ורביד לצנאדיו: ושני לדרגוש ישב בגלל חקמתו ושאר לדרגוש
 11 יקרא: ונקתבו איש דברו וחתמו ושימו למראשותי דרגוש המלך
 12 ויאמרו: כאשר יקמן המלך ימן לו בקרב ואשר ישפט המלך
 13 ושלשת סרתמי סרם כי דברו הוא התכם לו ימן הנצחון בכתוב:
 14 האמר כתב הין גובר: האמר כתב המלך גובר: השלישי כתב
 15 הנשים גוברות והאמת מנצחת על-כל: וכאשר הקיץ המלך ויחקו
 16 את-הכתב ויגישו לו ויקרא: וישלח ויקרא לכל סרתמי סרם ומדי
 17 והאספדרשנים ושרי הצבא ושרי המדינות והיוצאים וישבו בחדר
 18 המועצה ויקרא הכתב לסניהם: ויאמר קראו לנערים ויקראו
 19 דבריהם ויקראו ויבאו: ויאמר אליהם הודיעו לנו בכתוב:
 20 ויחל הראשון אשר אמר על-גבורת הין ונדבר לאמר: בני-
 21 סל מה-גובר הין כל-שותיו והולל בינתם: למלך וליתום ועשה

1-ה ו. פרשת ורבל.

2 לתחלתה של פרשה זו יש להשוות אסתר א' א'-ב': כאן הסיפור הוא משוט, ואילו
 3 באסתר הוא מורחב ומפורז. - ולכל עבדיו. הורו היא ביאורית: היינו לכל... - שרי
 4 המדינות. *τοπάρχαις* (ההשוא מקרא י"א כ"ח *τοπάρχαις*). - שלשת הנערים. *veavioai*
 5 משמש כאן כמו נער בעברית על איש שעומד במיטב הבחות של הבחורות, עד
 6 ארבעים שנה בערך (השוה הילדים שבפרשת רחבעם, מליא י"ב ח', שכבני ארבעים היו). -
 7 יוסטוס (קדמ' י"א ג' ב') מספר ענין זה באופן אחר, היינו שדריש הקיץ באותה שעה
 8 משנתו חיה מסיח עם הנערים והוא הציע לפניהם השאלות ששיבו עליהן והוא הוא
 9 שהבטיח את הפרסים לאיש שיצטיין בחשובותו. - וכבוד מנצחים. *ἐπινίκια*. - וארנמן.
 10 ריו ביאורית: היינו ארנמן... - בגד ארנמן ממלכתי מלכות הוא (השוה מקרא י' כ'). -
 11 ובכל-זהב ישתה. כמנהג המלכים (שם י"א ג' ח). - ושאר לדריש. *συγγενής*
 12 (=שאר בשור, קרוב של מלך) הוא תאר גדול (ע' מקרא י' פ"ט) שהיה נוהג למן מלכות פרס
 13 (ע' 283 p. *St. Corradi. Studi ellenistici. 1929*). - לשלשת סרתמי סרם שלכאן השוה שלשת

- כ בינה אמת לעבד ולאדון לפני ולעשר: וכל־בינה והסוד לשמחה
 כא ולקשון ולא יזכר כל־עצב וכל־חוב: וכל־לִבֵּב יעשיר ולא יזכר
 כב מלך ואחשדרפן והכל ינוכב בקברים: ואשר־ישתו לא יקרו
 כג אהבה לאו־הבים ואחים ועוד מעט והריקו מרבות: וכאשר יקראו
 כד מן־הנין לא יקרו את אשר־עשו: הו בְּגִי־חֵיל הלא יזכר הנין
 אם הוא מאלף לעשות בן ואחרי אָמרו הדברים האלה נדם:
 ד ויחל השני לדבר אשר אָמר על־גבורת המלך: הו בְּגִי־חֵיל
 ב הלא יקרו בְּגִי־הָאָדָם והם שולטים בארץ ובים וכל־אשר בהם:
 ג והמלך גובר והוא מושל בהם ושולט בהם וכל־אשר יצום ושמעו:
 ד אם יאמר להם לעשות מלחמה איש את־רעהו יעשו ואם ישלחם
 ה לקראת או־הבים ילכו והשחיתו הנוטרים והחמות והמגדלים: וקראו
 וקראו ועל־דבר המלך לא יעברו ואם־ינצחו אל־המלך יביאו
 ו הכל וכל אשר יבאו וכל־אשר הדברים: ואשר לא־יִלְכוּ לעָבָא
 ז ולא יִלָּחֲמוּ כי אם־יעברו את־הָאָדָמָה אחר אשר יָרְעוּ יקצרו
 ח והביאו למלך ואיש ברעהו יגשו והעלו משים למלך: והוא איש
 ט אחר יאמר להמית והמיתו יאמר לשלם ושלחו: יאמר להבות
 י והבו יאמר להסריב והסריבו יאמר לבנות וקנו: יאמר לגדע ונדעו
 יא יאמר לקטע ונקטעו: וכל־עמו וחילו לו ישמעו ומלכד כל־אלה
 יב יסב יאכל וישתה וישן: והם ישמרו סביבותיו ולא־יוכל איש
 יג ללכת מעליו ולעשות מעשהו ולא לעבר את־מִצְנָתו: הו בְּגִי־חֵיל
 הלא יזכר המלך על־כָּל אִם־עָבָה נשקעים לו וידם:
 יד והשלישי אשר אָמר על־הַנָּשִׁים ועל הָאָמָת הוא וְרָבְבֵל הסל
 יו לדבר: בְּגִי־חֵיל הלא גדול המלך ועל־דברים מְבִי־הָאָדָם גובר
 טו הנין ומי הוא המושל בהם ומי השולט בהם הלא הנשים: נשים

- כא הסרכין של דריוש בדניאל ו' ג' - ינוכב בככרים. διὰ τελαάντων ποιῇ λαλεῖν. 11
 שכוונתו: בְּרִצְיִכְסָף שמשלמים בעדו ינוכב היין לכל. - השוה זכר' ט' יין וחירוש ינוכב
 בתולות. ויתכן אף הלשון ידוב ב, (כתוב (שה'ש' ז' י'): ותכן כִּיין הסובב... דובב שפתי ישנים. -
 לפרשת מלך זו כדאי להשוות מרשת המלך שבש"א ה' יא-יח. - ה (עז' ר' ים. ביווני:
 T 1-2 והרים. וברור שעין' בה"א החליף. - הוא זר בבל. οὗτός ἐστι Z. כך אומר העברי, אבל
 יג יווני היה אומר οὗτος ἦν Z. (=הוא היה ז'). - בכוונה לא הזכיר שמו של זרבל עד כאן, כדי
 יד שיהא השם סמוך לרושם שיעשו דבריו של יהודי זה שיש בהם כל כך מן הספרות והמחשבה של
 יו היהדות לעומת דברי חבדיו הנכרים שקדמותו בדברים של מה בכך. - ועל־דברים. לענין גבורה (11 גדול
 המלך). והיווני טעה ומסר בלשון ריבוי במנין (πολλοί). - טורי (ES, 47) מושך לכתוב זה תחלתו

טז ילדו את-המלך וכל-העם השולט בים ובארץ: ומהן היו והן רבו
 יז את-נושעיהם אשר מקנה יצא הנין: והן עשות מלבושים לבגדי-
 האדם והן תמנה יקר לאנשים ולא-יובלו האנשים להיות בלערי
 יח הנשים: ואם נאספו וקב וקסף וכל-ספצים וראו אשה יסת-תאר
 יט ויסת-ומראה: ועזבו כל-אלה ונמשכו אחריה וקשרו סה והביטו
 כ אליה וכלם יבחרו בה מזהב וקסף וכל-ספצ: איש ישוב את-אביו
 כא אשר גדלוהו ואת ואמו ודבק באשתו: ועם-האשה ישוב נקשו ולא
 כב יזכר אביו ואמו וארצו: ומזה עליהם לדעת שהנשים שולמות בכם
 כג הלא תעמלו ותיגעו והכל אליהנשים תשאו ותמנו: ולקח איש את-
 כד חרבו ונפא אל-שרשת הדרךים לגזל ולגנב וכן נרד ובקירות:
 כה-כו ונאבה אדם את-אשתו מאביו ומאמו: ורבים יצאו מדעתם בגלל
 כז הנשים ועבדים נעשו בהן: ורבים אבדו ותעו וחקאו בגלל נשים:
 כח ועמה הלא תאמינו לי הלא גדול הוא המלך בשלמותו הלא כל-
 כט הארצות ייראו לנגע בו: והנה ראיתי אותו ואת-אשמה בת ברסק
 ל הנפלא שילגש המלך יושבת לימין המלך: ותרם את-המקנשת מעל
 ראש המלך ותשימה בראשה ותרם את-המלך בשמאלה על-הלחי:

טז של פטיז וגודם: נשים ילדו את-המלך וכל העם השולט בים ובארץ מהן היו. - השוה שופ'
 יז ייג ייד מכל אשר יצא מגפן היין. - מלבושים. כלו' מלבושי כבוד (השוה משלי ל"א כ"ב
 יח וכ"ד): הן עשויות ונותנות לאנשים מלבושי כבוד ובוה נכלל אף הכבוד עצמו. - לסיף הכתוב השוה
 יח ברא' ב' ייח לא-טוב היות האדם לבדו. - ויפת' (ומראה). כך הוספתי לפי המליצה העברית
 (ביוונית: ἐξ ἑαυτῶν εἶδαι καὶ τῷ κάλλει). - ואת' (ואמו). ביוונית: ואת-ארצו, וברור שמעות
 גראפית יש כאן ואמו בארצו נתחלפה לו, ונשמט הימנו כתוב מפורש בברא' ב' כ"ד והשוה
 טז פכ"א). - ועם-האשה יעזב נפשו. נראה שכוונתו: עד מותו הוא נמצא בחברתה של
 כג האשה. - וארצו. על כרחו הוסיף כאן חיבה זו לאחר שנכשל בה בכתוב הקודם. - פרשת
 כד הדרכים. ἐξ ὁδῶν. - ואריה יראה. השוה מעשה שמשון (שופ' י"ד ה' ואילך). - ועבדים
 כד נעשו בהן. השוה מעשה יעקב, וכן אמר הושע (י"ב י"ג): ויעבר ישראל באשה ובאשה
 טז שמר. - אפמה בת ברסק. כמה נשים מן הרמות במעלה ידועות מתוך ההיסטוריה בשם
 אפמה (אמו ובתו של אנטיוכוס סוטר). וכבר האריך בזה הענין טורי (ES, 40-44) ושיער
 שאחת משתי הנשים ששבה אלכסנדר מן התצר הפרסי של דריוש III קודמונס ושנתן לסיליקוס
 גיקטור ולחלמי לגוס היא אפמה שלכאן. ומכל מקום אפמה זו עדיין לא נמצאה. ואולי
 מתוך שהשמות הללו נעחקו מפרסית לעברית ומעברית ליוונית נשתכחו במהלכם (שם האב
 חילופי גוסח יש לו כגון: Ἀρταχός, Βαζαχός, ואצל יוספוס Παβαζαχός, ועוד (ע' Tedesche).
 הנפלא. τοῦ βαυμαστοῦ. ויש מקיים את הגוסח τοῦ θεμαστοῦ (שבינספוס), וסובר שאבי
 אביה של אפמה היה נקרא כך (על שם פרסי זה ע' הירודוטוס ו' קצ"ד). - ה מ צ נ פ ת δαδθημα.

- לא והמלך פערסיה הביט אליה בקל-זאת ואם תשחק אליו ויחזק
 לב ואם תזעק עליו ויחננה כי תשלים אותו: הו בני-חיל הלא גזירות
 לג הנשים אם-קבה תעשינה: ויבט המלך והשירים איש אל-רעהו והוא
 לד החל לדבר על-האמת: בני-חיל הלא גזירות הנשים גדולה הארץ
 וגבוהים השמים ומהירה השמש במרוצתה כי חוג שמים תתהלך
 לה ואל-מקומה היא שבה ביום אחד: הלא גדול הוא העושה כל-
 לו אלה וגדולה היא האמת וגזירת על-כל: כל-הארץ אל-האמת היא
 לו קודמה והשמים מקבכים אותה וכל-המעשים רועדים וחרדים ומפניו
 לו משפטיה צדקו יחדו ואין אתה כל-עול: מעול הנין מעול המלך
 מעולות הנשים מעולים כל-בני-האדם ועל כל-מעשיהם כלם ואם
 לה איך-בהם אמת ובעולם יאמרו: והאמת קנמת לעולם וזקקה והיא
 לט חיה היא ושולשת לעולמי עולמים: ואין אתה משוא פנים ויחזק
 כי אם-עושה היא משפט בקל-מעול ורשע והכל ירצו מעשיה
 ס ואין במשפטה כל-עול: וזה הבורה והממלכה והשלטון והגדל
 מא לעולמי עולמים ברוך אל-הי האמת: ויכל לדבר ויקרא כל-העם
 בקול ויאמרו גדולה האמת וגזירת על-כל:
 מב ויאמר לו המלך שאל אשר תבקש יותר מן הכתוב ונתנה
 מג לך כי אתה נמצאת החכם ולנדי תשב וישארי תקרא: ויאמר אל-
 המלך ובר את-גדרך אשר גדרת ביום אשר קבלת את-המלכות
 מד לבנות את-ירושלם: ולהשיב את כל-העלם אשר נלקחו מירושלם
 אשר לקח בורש באשר גר להחריב את-עקב וגרר לשלם שמה:
 מה ואתה גדרת לבנות את-המקדש אשר שרפו בני אדום באשר

- לא-לו יחננה, κολλαιύει αὐτήν (=לסוף אותה), הוה איוב יט יז בע' - למרוצת השמש
 לו הוה תהלי יט ו-ז' - וכל המעשים רועדים, כיצא בו הוא הלשון בתפילת ריה:
 וייראו כל-המעשים וישתחוו לפני כל הברואים - וחרדים ומפניה משפטיה צדקו
 לו יחדו, כך נראה לי למלא החסר (והוה תהלי יט י' משפטי ה' אמת צדקו יחדו) - ואם
 לט אין, הגהתו של טורי (ES 25) היא - למליט הוה דב' י' יז האל הגדל... אשר לא-ישא פנים
 ולא יקח שחד - וישחד, διάφορα (וכן משמעותה של תיבה זו בלשון המאוחרת), והוה
 מא דה"ב יט ז' - גדולה האמת וגזירת על-כל, תרגומו הרומי Magna est veritas et
 מג praevalet נעשה מתבם רוח בעולם, - זכר את-גדרך, נראה שעל סמך זה מספר יוספט
 (קדם' י"א ג' א'): כשהיה (ורישו) עדיין הדיט גדר לה' שאם יהיה מלך ישלח למקדש
 שבירושלים את כל כלי האלהים הנמצאים עדיין בבבל - וכן משמע כאן, מתוך פס"ד,
 מה שלא כל כלי המקדש הוחזרו בשעתם לירושלים והוה לעיל ב' ט'-י"ד ולקמן פנ"ח) -
 אשר שרפו בני אדום, אין זה מתמיה כלל, לא לבני סוף הפסוק ולא לבני מה

10 וְהָרַבָּה יְהוּדָה בְּיָדֵי הַכַּשְׂדִּים: וַעֲמָהּ הוּא הַדָּבָר אֲשֶׁר אֶבְקֶשׁ מִמֶּךָ
 אֲדֹנָי הַמֶּלֶךְ וְאַשְׁאֵל וְנָתַתָּה נִדְלָתְךָ וְעַל־כֵּן אֶבְקֶשׁ כִּי תַעֲשֶׂה
 אֶת־הַגִּדֵּר אֲשֶׁר נָדַרְתָּ בְּיָדְךָ לַמֶּלֶךְ הַשָּׁמַיִם לַעֲשׂוֹתוֹ:
 20 וְנִקְם דְּרָגוֹשׁ וַיִּשְׁקְרוּ וַיִּקְתְּבוּ־לוֹ אֲגָרוֹת אֶל־כָּל־הַסּוֹבְרָנִים וְשָׂרֵי
 הַמְּדִינֹת וְשָׂרֵי הַצָּבָא וְהָאֶחָד־שָׂרִיסִים אֲשֶׁר נִעְבְּדוּ אוֹתוֹ וְאֶת כָּל־
 30 הָעוֹלָם אוֹתוֹ לִבְנוֹת אֶת־יְרוּשָׁלַם: וְאֶל־כָּל־שָׂרֵי הַמְּדִינֹת בָּאָרֶץ
 וּבְקִנְצֵן וּבְלִכְנָן כְּתֹב אֲגָרוֹת לְשֹׂאת צָצִי אֲרֹז מִן־הַלִּכְנָן אֶל־יְרוּשָׁלַם
 40 וְלִבְנוֹת אוֹתוֹ אֶת־הָעִיר: וַיִּקְתְּבוּ אֶל־כָּל־הַיְּהוּדִים הָעוֹלָם מִן־הַמְּלָכּוֹת
 אֶל־יְהוּדָה עַל־הַחֲקִשָּׁה כִּי כָל־שָׂרִיס וְאֶחָד־שָׂרִיס וְשָׂר וְסוֹבֵן לֹא יֵגִשּׁוּ
 50 אֶל־סֶתֶר־חֵידָם: וְכָל־הָאָרֶץ אֲשֶׁר הֵם מוֹשְׁלִים בָּהּ תִּהְיֶה לָּהֶם חֲפָשִׁיָּה מִמֶּם
 וּבְנֵי אָדָם וַעֲבָדוּ אֶת־מְקוֹמוֹת הַיְּהוּדִים אֲשֶׁר נִאֲמָרוּ בָּהֶם: וְלִבְנָן
 60 בֵּית הָאֱלֹהִים וְנָתַן עֲשָׂרִים בְּכָר שָׁנָה שָׁנָה עַד־אֲשֶׁר יִבְנֶה: וְלַעֲלֹת
 הַמִּזְבֵּחַ אוֹת יוֹם יוֹם עַל־הַמִּזְבֵּחַ כַּמִּצְוָה עוֹד עֲשֹׂר בְּכָרִים מִבְּנֵי שָׁנָה
 70 בְּשָׁנָה: וְכָל־הָעוֹלָם מִכָּבֶל לִבְנוֹת אֶת־הָעִיר הַקִּשְׁיָה תִּהְיֶה לָּהֶם וְלִבְנֵיהֶם
 וְלִכָּל־הַכְּהֹנִים הָעוֹלָם: וַיִּקְתְּבוּ עוֹד לְתַת מִנֶּחֶם הַכְּהֹנִים וְכִתְנוֹת אֲשֶׁר
 80 יִשְׁכְּתוּ בָּהֶן: וְלִלְוִיִם כְּתֹב לְתַת לָהֶם מִנֶּחֶם עַד הַיּוֹם אֲשֶׁר תִּכְלֶה מְלָאכַת
 הַבַּיִת וַיְרוּשָׁלַם תִּבְנֶה: וְכָל־שׂוֹמְרֵי הָעִיר כְּתֹב לְתַת לָהֶם חֲלָקֵיהֶם
 90 וּמִקְוִיֹּתֵיהֶם: וַיִּשְׁלַח אֶת כָּל־הַכֹּהֲלִים אֲשֶׁר הוֹצִיא בּוֹרֶשׁ מִכָּבֶל וְכָל
 אֲשֶׁר־אָמַר בּוֹרֶשׁ לַעֲשׂוֹת צִוָּה גַם הוּא וְלַעֲשׂוֹת וְלִשְׁלַח יְרוּשָׁלַם:
 100 וּבָצִאת הַנֶּעֶר (וְהַחוּצָה) וַיִּשָּׂא אֶת־סִקְּיוֹ הַשְּׂמִימָה נֶגֶד יְרוּשָׁלַם וַיִּבְרָךְ
 לַמֶּלֶךְ הַשָּׁמַיִם וַיֹּאמֶר: מֵאֲתָךְ הַנֶּעֱצָחוֹן וּמֵאֲתָךְ הַחֲקִמָה וּלְךָ הַכְּבוֹד וְאֲנִי
 110 עֲבָדְךָ: בְּרוּךְ אַתָּה אֲשֶׁר נִתְּנָלִי חֲקִמָה וְלָךְ אֲנִי מוֹדֶה אֱלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ:
 120 אֲמַרְתָּ אֶת־הָאֲגָרוֹת וַיִּלָּךְ כְּבֻלָּה וַיִּגְדֵּל אֶת־יוֹ: וַיִּבְרְכוּ לֹאֱלֹהֵי אֲבוֹתֵיהֶם
 130 אֲשֶׁר נָתַן לָהֶם דְּרוֹר וְנִחָה: לַעֲלֹת וְלִבְנוֹת אֶת־יְרוּשָׁלַם וְאֶת־הַבַּיִת
 אֲשֶׁר נִקְרָא שְׁמוֹ עֲלָיו וַעֲשׂוּ מִשְׁתָּה בְּשִׁיר וּבְשִׁמְחָה שְׂבַעַת יָמִים:

שנאמר לעיל א' נ"ב, שהרי מקובל היה מדור לדור שאומה מנוולת ונקמנית זו היתה משתחפת
 בכל רשעותה בפורענותן של ישראל, וכמו שמעיד הכתוב (חל' קל"ז ז'): וזכר ה' לבני אדם
 את יום ירושלם האמרים ערו ערו עד היסוד בה (וע' בס"ג). — לא יגשו אל פתחיהם.
 לתבוע מהם מסים (השוה עזרא המקראי ז' כ"ד). — ובני אדם... השוה מקרא ה' ג' (וע'
 לעיל במה"ט). — עשרים ככר. כסף (ג' והסור). — לתת. *δοῦναι* (ג'). — אשר ישרתו
 בהן. לשון תורה הוא (במד' ד' י"ד ועוד). — נגד ירושלם. השוה דניאל ו' י', סובית
 ג' י"א ואילך. — אלהי אבותינו. ביווני: *ἀδελφοί* האבות. — וילך. משושן
 הבירה. — הבית אשר נקרא שמו עליו. לשון מקרא הוא (השוה דה"ב ר' ל"ג, ז' י"ד). —

ה ואמר הדברים האלה בקרו לעלות ראשי בית-האבות
 לשבטיהם ונשיהם ובניהם ובנותיהם ועבדיהם ואמהותיהם ומקניהם:
 ב ודרגוש שלח אתם פרחים אלף להביאם וירושלם בשלום ובפיר
 : בתים ובמצלתים: וכל-אחיהם שמחים ויולכים לעלות אתם:
 ד ואלה שמות האנשים העולים לבתי-אבותם לשבטיהם
 ה להתנחשם: הכהנים בני פינחס בן-אהרן ושוע בן-יהוָצָדָק בן-
 שרָיָה ויוֹנָתָן בן-נשוּע וזַרְבָבֶל בן-שאלתיאל מבית דוד ממשפחת
 ו שרץ משבט יהודה: אשר דבר אל-דרגוש מלך פרס דברי חכמה
 ז בשנת שמים למלכותו בחדש ניסן באחד לחדש: אלה הם מיהודה
 העולים משבי הגולה אשר הגלה נבוכדנצר מלך בבל לבבל:
 ח ושובו לירושלם ולשאר יהודה איש לעירו אשר-באו עם-זַרְבָבֶל
 ונשוּע נחמיה שרָיָה רַעְמָיָה גִמְחִי מִרְיָה בִלְשָׁן מִסְפֶּרֶת בְּנֵי רְחוּם
 ט פִּנְחָה רֵאשִׁיָּה: מספר אנשי העם בני שָׂרַעַש אלפים מאה שבעים
 י ושָׁנָיִם בני שַׁפְּטָיָה שלש מאות שבעים ושָׁנָיִם: בני אֶרֶח שבע
 יא מאות שבעים וחמשה: בְּנֵי-סִפְתָּח מֹאָב לבני ושוע ויוֹאָב אלפים
 יב שִׁמְנֶה מאות ושָׁנָיִם עָשָׂר: בני צִילָם אֶלֶף מאתים חמשים וארבעה
 יג בְּנֵי-יִתְוָא תֵּשַׁע מאות ארבעים וחמשה בני זָבִי שבע מאות ונשים
 יד ושלשה בני עֹנָד אֶלֶף שלש מאות עשרים ושָׁנָיִם: בְּנֵי-אֲדִיקָם
 טו שש מאות ושבעה בני בְּנֵי אלפים ששים וששה בני עֲדִין ארבע
 מאות חמשים וארבעה: בְּנֵי-אֶסָר לִיהוֹנָדָה תשעים ושִׁמְנֶה בְנֵי-

ה ג-ה לעלות אתם. ללוחם. ויוויקים בן-ישוע וזרובבל. כך ציל במקום ויוויקים
 בן זרובבל, שהרי בראש הכתוב נאמר הכהנים בני פינחס בל רבים, והשוה נחמ' י"ב י'
 וישוע הוליד את-יוויקים (ובני זרובבל נפרטו בדה"א ג' י"ט), וכן מעיד ההמשך: אשר דבר
 ו אל-דרגוש, שבראש פיו. - אשר דבר. חוזר אל זרובבל בן שאלתיאל. - בשנת שמים
 למלכותו. לשון זה רומז לזמן העליה, ולא לזמן שדבר זרובבל אל דריש. -
 ה ז-ע. רשימת העולים עם זרובבל - הנאת קרבנות וחגיגה חג הסוכות - יסוד המקדש והפרעות
 הכוחים (=עזרא ב' א-ד' ה' וכ"ד).

רשימה זו כך סדרה: (א) מנהיגי העליה, (ב) העולים הישראליים, (ג) הכהנים, הלויים,
 המשוררים, השוערים והנתינים ובני עבדי שלמה, (ד) העולים שלא יכלו להוכיח את יהושם,
 (ה) הסכום הכולל, מנין העבדים והבהמות, (ו) רשימת הנדבות לעבודת המקדש. -

ה ראשים מנינם י"ב כמנין שבטי ישראל. - נחמיה. אין זה נחמיה בן חכליה. -
 רעמיה. Πημαίου, כמו בנחמ' ז' ו', אבל עזרא ב' ב' רצליה. - בִלְשָׁן. Βελσαάρου
 י-י (בריש ת' נ"ן). - בני-בני. וכן עזרא ב' י', ובנחמ' ז' ט"ו בנני. - אנשי בית-לחם.

12

1

י"ח

2

:

22

32

1

7

1

■

1

2

•

1

1

ב. οὐ βασιλεύουσιν αὐτῷ (וכן כל לשון אנשי...) - והודיה. Ωδουα (ויש נוסח Iouδα) =
 כמ-לה הודיקה (עזרא ב' ז') - הנתינים. ביוונית Ἰουδαῖοι = משרתי המקדש - ולא נמצאו.

- חֲבִיָּה בְּנֵי־הַקּוֹץ בְּנֵי־יְהוֹשָׁע אֲשֶׁר לָקַח אֶת אֹהֶל־הַגִּלְעָדִית אִשָּׁה
 מִבְּנוֹת בְּרָזָלִי וַיִּקְרָא עַל־שְׁמוֹ: וְאֵלֶּה בָּקָשׁוּ בְּתֵב הַמִּתְנַחֵשׁ בְּרָשִׁימָה
 וְלֹא נִמְצָא וַיּוֹצְאוּ מִן הַבִּקְהָה: וַיֹּאמֶר לָהֶם נִחְמֶיָה הַתַּרְשֶׁתָּא אֲשֶׁר
 לֹא יִהְיֶה לָהֶם חֶלֶק בַּקִּדְשִׁים עַד עַמֹּד כֹּהֵן לְבוּשׁ הָאוֹרִים וְהַתְּמִימִים:
 וְכֵלָם הָיוּ מִיִּשְׂרָאֵל מִבְּנֵי שְׁתֵּים עָשָׂרָה מִלְכָּד עֲבָדִים וְשִׁסְחֹת
 אַרְבַּע רַבּוֹא אֱלֹסִים שְׁלֹשׁ מֵאוֹת וְשִׁלְשִׁים עֲבָדֵיהֶם וְאִמְהוּתֵיהֶם
 שְׁבַעַת אֱלֹסִים שְׁלֹשׁ מֵאוֹת שְׁלֹשִׁים וְשִׁבְעָה מִשְׁבְּרוֹת וּמִשְׁוֹבְרִים
 מֵאֲמִים אַרְבָּעִים וְחֲמִשָּׁה: גְּמָלִים אַרְבַּע מֵאוֹת שְׁלֹשִׁים וְחֲמִשָּׁה
 וְסוֹסִים שְׁבַע מֵאוֹת שְׁלֹשִׁים וְשִׁשָּׁה פָּרָדִים מֵאֲמִים אַרְבָּעִים וְחֲמִשָּׁה
 חֲמֹרִים שִׁשָּׁת אֱלֹסִים שְׁבַע מֵאוֹת וְעֶשְׂרִים:
 וּמִרְאֲשֵׁי הָעֲבֹת בְּבוֹאָם לְבֵית יְיָ אֲשֶׁר בִּירוּשָׁלַם הִתְנַדְּבוּ
 לְהַקִּים אֶת־הַבַּיִת עַל־מְבוֹנָו בְּכֹתֶם: וְלָתֵת לְאוֹצֵר מִלֶּאכֶת הַקֶּרֶשׁ
 וְהַבִּנִּים אֵלֶּה וְכֶסֶף מְנִים חֲמִשָּׁת אֱלֹסִים וְכֹתֹנֹת כֹּהֲנִים מֵאָה:
 וַיֵּשְׁבוּ הַכֹּהֲנִים וְהַלְוִיִּם וּמִדְּהָרָם בִּירוּשָׁלַם וּבְאֶרֶץ וְהַמִּשְׁוֹבְרִים
 וְהַשּׁוֹעֲרִים וְכָל־יִשְׂרָאֵל בְּעָרֵיהֶם:
 וַיָּנֹעַ הַחֶרֶשׁ הַשְּׂבִיעִי וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל הָיוּ אִישׁ בְּמִקְוֹמוֹ וַאֲסָפוּ כָאִישׁ
 אֶחָד אֶל־הַרְחֹב אֲשֶׁר עַל־יַד שַׁעַר הַמִּזְרָח: וַיָּקָם יְשׁוּעַ בֶּרֶי־יִצְחָק וְאֶחָיו
 הַכֹּהֲנִים וַיִּרְבְּבֵל בֶּרֶשׁאֲלֵתִיאל וְאֶחָיו וַיָּבִיאוּ אֶת־מִזְבַּח אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל:
 וַיִּהְיוּ עֹלֹת עָלָיו עֹלֹת כְּתוּב בְּסֵפֶר מִשָּׁה אִישׁ־הָאֱלֹהִים: וַאֲסָפוּ אֲלֵיהֶם
 מִעַמִּי הָאֶרֶץ הָאֲחֵרִים כִּי בְּאִיבָה הָיוּ לָהֶם וַיַּחֲזִקוּ עֲלֵיהֶם בְּלִהְעֲשִׂים
 אֲשֶׁר עַל־הָאֶרֶץ וְהֵם בְּנֵי אֶת־הַמִּזְבֵּחַ עַל־מְבוֹנָתוֹ וַיָּבִיאוּ קִרְבָּנוֹת
 בְּזִמְנָם וְעֹלֹת לִזְי לַבָּקָר וְלָעֶרֶב: וַיַּעֲשׂוּ אֶת הַנִּסְסוֹת כְּכַתוּב בַּתּוֹרָה
 וְקִרְבָּנוֹת יוֹם בְּיוֹם כַּמִּשְׁשָׁם: וְאַחֲרֵיכֵן מִנְחֹת תַּמִּידִים וְקִרְבָּנוֹת
 הַשָּׁבָתוֹת וְהַחֲדָשִׁים וְכָל מוֹעֲדֵי הַקֶּדֶשׁ: וְאֲשֶׁר נָדְרוּ נָדַר לֵאלֹהִים
 מִרְאֵשׁ הַחֶרֶשׁ הַשְּׂבִיעִי הִחֲלוּ לְהָבִיא קִרְבָּנוֹת לֵאלֹהִים וְהֵיכַל אֱלֹהִים
 עוֹד לֹא נִבְנָה: וַיִּתְּנוּ כֶסֶף לְחוֹצְבִים וְלַחֲרָשִׁים וּמִשְׁתָּה וּמֵאָבֶל וְשִׁמֹן

בכתב המתיחשים. — את־אוגיה הגלעדית. בנוסח המקובל (Swete וכן Rahlfs): Αὐγίαν
 γυναικα (=אוגיה אשה), ובנוסח L: τοῦ Γαλααδιάτου γυναῖκα Αὐγείαν (=בת־גלעדי
 אשה אוגיה). — האוררים והחמים. ὁ ἡλῶσις καὶ ἡ ἀληθεία, וכן הוא בע' לשמות
 כ"ה ל', אבל לא בע' לעזרא ב' ס"ג (=לְאִירִים וְחָמִים). — לחוצבים ולחרשים. לחוצבי
 אבן ולחרשי עץ. — ושמן. χερά=ששן (סורי: וחורחא), ואולי הוא כינוי לשמן, על דרך
 ההל' מ"ה ח' שמן ששון, וקרוב לזה מסר יוספוס (קדמ' י"א ד'): ולצידונים היה נעים וקל

לצידונים ולצורים להביא מן-הלבנון עצי ארזים להביא רססרות אל-
 גם: וסא קרשיון הכתוב מאת פורש מלך-שרם עליהם: ובשנה השנית
 לבואם אל-בית האלהים לירושלם בחדש השני הסלו וקדקל בן-
 שאלתיאל ונשוע בן-יוצבק ואסיהם והפכנים וכל-הלויים וכל-הנכאים
 מהשבי ירושלם: וניסדו את-היכל האלהים באחד לחדש השני
 בשנה השנית לבואם ליהודה וירושלם: ונעמדו את-הלויים מבין
 עשרים על-מלאכת יי ונעמד נשוע וקניו ואסיו וקדמיאל וקניו ויהודה
 וקני הנדר וקניהם ואסיהם כל-הלויים באחד מנצחים עשים מלאכה
 בבית יי:

והבנו הבונים את-היכל יי ונעמדו הפכנים לבושים בקלי
 שיר ותצטרות והלויים בנצאקה במצלמים להלל את-יי ולקדר על-
 ידי דויד מלך ישראל: ונענו בהלל מקבצים לוי כי ססדו וקבדו
 לעולם על-כל-ישראל: וכל-העם הריעו וצדלו בקול גדול להלל לוי
 על-הנסר בית-יי: ונבאו מן-הפכנים הלויים והנראשים לבית אבותם
 הנקנים אשר ראו את-הבית הראשון אל-זה בהקדו בקבי ובאנחה
 סא-סב גדולה: ורבים בתרועה ושמחה בקול גדול: ואין העם מבירים קול
 התרועות ספני בבי העם אחי-בי העם היו מריעים תרועה גדולה
 אשר נשמעה עד-למרחוק:

ווישמעו צרי שבט יהודה ובעמון ונבאו לדעת מה-קול התרועה:
 סא-סב ונדעו כי בני הגולה בונים את-ההיכל לוי אלהי ישראל: ונשאו
 אל-יוקבכל ונשוע ואל-ראשי האבות ויאמרו להם נבנה עמכם:
 סא כי קדם נדרש לוי ואלהיוכם ולו אנחנו זכחים מימי אסר מרון
 מלך אשור המעלה אותנו פה: ויאמר להם יוקבכל ונשוע וראשי
 סא האבות לוישראל לא-לכם ולנו לבנות את-הבית לוי אלהינו: כי
 אנחנו לבדנו נבנה נבנה לוי אלהי ישראל באשר צנו פורש מלך-שרם:
 סא ויהי עם-הארץ מקבירים על האנשים אשר-ביהודה ומצאים

(וַיִּשְׁמְעוּ וַיָּבֹאוּ הַצִּירִים וְהַיְּהוּדִים וְהַבְּנוֹנִים לְדַעַת מַה-קוֹל הַתְּרוּעָה: וידאי נדחה הוא הנוסח καὶ αὐτοὶ=ועגלות. ובעל הוולג' נוכן
 התרגום הסלאבי) יצא ידי ב' הדעות: בשמחה ונתנו עגלות לצידונים (=Cum gaudio et) על כל פנים נראה שושמן (וכן עזרא ג' ו') הוא העיקר. - מנצחים
 על-עשי המלאכה. ביווני מסורס: מנצחים עשי על-המלאכה. - על-ידי דוד. על-
 ידי מזמורי דוד. - ויבאו. בעזרא ג' י"ב: ורבים. - אל-זה בהוסדה. οὐκ οδομήν
 (=אל-זה בהבנותו). והשוה שם. - מכבידים. כך נראה לי למסר את

ע ומכלהים אותם לבנות: ויחבלו תחבולות ויבבלו ויקוממו וישרו את־הבניה וישלמת הבנין כל־ימי חגי המלך בורש וישביתו הבנין שנים שנים עד־מלכות דרנוש:

ו ובשנת שנים למלכות דרנוש נבאו חגי וזכריה בן־עזרא הנביאים על־היהודים אשר ביהודה וירושלם בשם יי אלהי ישראל אליהם: אז קמו זרבקל בן־שאלתיאל וישוע בן־יואדק ויחלו לבנות בית יי אשר בירושלם ועמקה נביאי יי עזרים להם: ד קצת הניא בא אליהם ששני פסח ארם וקנען ושמר בוני ומבריותם ויאמרו להם: מי צנה לכם לבנות את־הבית הזה ואת־הגג הזה וכל־השאר לשכלל ומי הם הבונים המשכללים כל־אלה: ה-ו וימצאו זקני היהודים חן בהשגחת יי על השכי: ולא בשלו את־הבניה עד אשר יודיעו עליהם לדרנוש ויושב:

ז פתשנן האגרת אשר כתבו אל־דרנוש ושלחו ששני פסח ארם וקנען ושמר בוני ומבריותם הראשים אשר בארם וקנען: ח לדרנוש המלך שלום הפל ידוע והנה לאדונינו המלך כי באנו לארץ יהודה והלבנו לירושלם העיר ומצאנו מנהשכי את־זקני היהודים בירושלם העיר בונים בית לני גדול וחדש מאבני גזית ויקרית ושמים עצים בקתלים: והמלאכה הזאת במקרה נעשה והפעשה מצלים ביריהם ובקל־תפארת ושום־לב היא משכללת: י אז שאלנו הזקנים מהם לאמר מי צנה לכם לבנות הבית הזה יא והמלאכה הזאת לשכלל: ושאלנו אותם בן למען הודיע לך

הלשון $\epsilon\pi\alpha\kappa\alpha\iota\omega\mu\acute{\epsilon}\nu\alpha$ (דב' כ"א) כיג תרגום של לין ומליא ג' יים תרגום של קכב, שענינו כאן: מעיק. - מכבידים על־עם־יהודה ומציקים הוא תכן הלשון שבעזרא ד' ד': מרפים ידי עם־יהודה. - ומבל להים. ביווני: $\epsilon\lambda\gamma\gamma\omega\nu$ =ומפריעים, ועוצרים. והוא תרגום חלש. -

ו א-י טו. חידוש הבנין וסיומו - הנוכת הבית ועשיית הפסח (=עזרא ה' א-ו כיב).

א חגי וזכריה. שניהם מעולי בבל ובאותה שמחה של הנוכת הבית היו, וודאי חגי הזקן מן הנוכים מתוך השוואת בית שני לראשון היה, וזכריה הצעיר - בן ברכיה בנו של עדוא - מן השמחים היה (ע' לעיל ה' ס-ס"א). - א ל' ה. $\epsilon\pi' \alpha\upsilon\tau\omicron\upsilon\varsigma$, כל' הם נבאו בשליחותו של ה' אל ישראל (וכך נראה אף פירושו של הלשון הארמי בשם אלהי ישראל עליהן, שבעזרא ה' א'). - ש שני. $\Sigma\iota\acute{\alpha}\nu\eta\varsigma$ (וכן בסכ"ו). ודאי העתקה הוא מן תחני השם הארמי (שבעזרא ה' ג') בהחלפת ת"ו ארמית בשי"ן עברית, כדון. מתוך העתקה זו אנו למדים שתחלקים הארמיים שבעזרא המקראי תרגמם בעל עזרא החיצוני לעברית ומעברית נתרגמו ליוונית. - ושמר בוני. $\Sigma\alpha\theta\rho\alpha\beta\omicron\upsilon\varsigma\acute{\alpha}\nu\eta\varsigma$. - על־השכי. השוה עזרא ה' ה': על־שכי

ולכתב לה את-ושמות האנשים העומדים בראש ודרשנו מהם
 רשימת השמות לראשיהם: והם השיבו לנו לאמר עברי יי בורא
 השמים והארץ אנהנו: ויבנה הבית לפני שנים רבות על-ידי מלך
 ישראל גדול ותקוף ונשלם: וכאשר הרגיו אבותינו בחטאתיהם
 לוי אלהי ישראל אלהי השמים ונתנם בידי נבוכדנצר מלך-בבל
 מלך המצרים: ויחריבו את-הבית וישרסוהו ואת-הקדש הגדול
 לבבל: ובשנה הראשונה למלכות בורש על-ארץ בבל כתב המלך
 בורש לבנות את-הבית הזה: ואת בליהקדש קלי הנהב וקלי
 הכסף אשר הוציא נבוכדנצר מן-הבית אשר בירושלם ונשימם
 בהיכלו הוציאם בורש המלך מן-ההיכל אשר בבבל ונתנו לנרדבל
 וששנצר הסכה: ויצוהו וישא את-הפלים האלה לשימם בהיכל
 אשר בירושלם ובית-יי הזה להקנות על-המקום: או ששנצר זה
 בא ויתן וסדות בית יי אשר בירושלם וקמראו ועד-עסה הוא
 נבנה ולא נשלם: ועסה אם על-המלך טוב תחפש באצרות סגרי
 המלכות לבורש המלך אשר בבבל: ואם-ימצא כי ברצון בורש
 המלך נעשה בנן בית-י: אשר בירושלם וטוב על-אדונינו המלך
 יודיענו על-זה:

או אנה דרגוש המלך לבקש באצרות הספרים המנחים
 בבבל ותמצא באחמטא הבירה דמרי המדינה מנלה אחת ובה
 כתוב וברון לאמר: בשנת אחת למלכות בורש המלך אנה בורש
 לבנות את-בית יי אשר בירושלם מקום שם מביאים קרבנות על
 אש תמיד: נבהו ששים אמה רחבו ששים אמה ושלשה נדבכי
 אבני גזית ונדבך אחר עצי-ארז חדשים ומהוצאה להנמן מבית
 בורש המלך: ואת-קלי הקדש לבית יי קלי הנהב וקלי הכסף
 אשר הוציא נבוכדנצר מן-הבית אשר בירושלם ויביאם בקל
 להיות מושבים לבית אשר בירושלם לשימם במקום אשר היו:
 ויצו עוד לששני סחת ארם וקנען ולשטר בויני ולתבריותם

כב (=קני) יהודה. — באוצרות הספרים... בבבל ותמצא באחמטא. דיוק היסטורי
 יש כאן: התחילו לחפש בארכיון שבבבל, וכשלא מצאו פנו אל הארכיון שבאחמטא ושם נמצאה
 כג-כד המגלה (τόμος). — על-אש תמיד. ע' ויקרא ו' ז. — עצי-ארז. השוה מליא ו' לז'
 שלשה סורי גזית וסור כרתת ארזים. ביווני: עצי-ארז, וברור שזין בצדדי נתחלפה לו. —
 חדשים. אם כן היה אף לפני תחת בת-י. כמו בנוסח שלנו (עזרא ו' ז'), ולא חדה או

המקמים ראשים בארם וקנען לשום לב ולהתרחק מן המקום ולתת
 לזרקהל עבד יי שחת והודה ולקנני היהודים לבנות בית יי על-
 מקומו: ואני צויתי לבנותו קלו ולשום לב לעשות עם שבי יהודה
 עדיהשלמת בית יי: וממשי ארם וקנען חק ינחן בשום לב לאנשים
 האלה לקרבן לזי לקדים ולאלילים ולקבשים: ועוד חשים ומלח
 ויין ושמן תמיד שנה שנה כאשר יאמרו הכהנים אשר בירושלם
 לשי תכן ההוצאה יום יום: למען גביאו נסכים לאל עליון בעד
 המלך וקניו והתפללו לחניהם: ואנה אשר אם יעבר איש על דבר
 מן הכתוב או יסרעו וקח עץ מביתו ויתלה עליו ורכושו יהיה למלך:
 ובעבור זה גם יי אשר שמו נקרא שם ואבד כל מלך ועם אשר
 ישלח ידו להסרע או לעשות רע לבית יי ההוא אשר בירושלם:
 אני המלך דרנגוש נתתי דת להיות כן בשום לב:
 אז ששני שחת ארם וקנען ושטר בוני וסבריהום עשו את
 סקדות המלך דרנגוש: ונעמדו על מלאכת הקדש ונעשו בשום-
 לב לרב עם יוקני היהודים ונגידו המקדש: ותצלח מלאכת הקדש
 בגבואת חני ונכרנה הנביאים: ויכלו אותה במצות יי אליהו ושראל
 ובסקדת בורש ודרנגוש וארסחששטא מלך פרס: וישלם הבית עד-
 שלשה ועשרים יום לתדש אדר בשנה הששית למלך דרנגוש:
 ונעשו בני ישראל והכהנים והלויים ונחר בגריהגולה המתחברים
 על שני הכתוב בספר משה: ויקריבו לחקבת בית יי קרים מאה
 אילים מאתים קבשים ארבע מאות: ושעירי עזים לחטאת כל-
 ישראל שנים עשר למספר שבטי ישראל שנים עשר: ונעמדו
 הכהנים והלויים לבושים במשמרותיהם על עבודת יי אליהו ושראל
 על שני ספר משה והשוערים על כל שער: ונעשו בני ישראל מן-
 הגולה את הססח בארבעה עשר לתדש הראשון כאשר הסדרו
 הכהנים והלויים באחד: וכל בני הגולה לא הסדרו באשר הלויים
 באחד כלם הסדרו: וישחמו הססח לכל בני הגולה ולאחיהם

כז חרא (=אחד), כמו שהוא בע' (על). - עם שבי. τοῖς ἐκ τῆς αἰχμαλωσίας (=עם-
 אשר משבי), קרא בשיין ולא בסיין (כמו שהוא בעזרא ו' ח': עם שבי=עם וקני). -
 כח צרכי קרבן תמיד (ע' שמות כ"ט מ'). - והתפללו לחייתם. השוה מקרא י"ב י"א. -
 כט ונגידו המקדש. ἱεροστάταις. - בנבואת. προσφθευόντων וחשוה עזרא ו' י"ד
 ח בנבואת - בביתו). - עד שלשה ועשרים יום. וכן אצל יוספוס (קדמ' י"א ד'), אבל

יג הכהנים וְלִהֵם: וַיֵּאבְדוּ בְּנֵי־יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר מִן־הַגּוֹלָה כָּל־הַנֶּכֶדֶל
יד מִתַּעֲבֹת גִּזְי הָאָרֶץ לְדָרֵשׁ לִי: וַיַּעֲשׂוּ אֶת חֲגֵי־הַמִּצּוֹת שֶׁכָּעַת יָמִים
טו בְּשִׂמְחָה לִסְגִי יי: כִּי הָסֹף לֵב מָלֵךְ אֲשׁוּר אֲלֵיהֶם לְסוּק וְדִיהֶם
בְּמִלְאֶכֶת יי אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל:

ח וְאַחֵר הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה בְּמַלְכוּת אֲרִתַּחֲשֶׁשְׁתָּא מֶלֶךְ־שָׂרָם בָּא
ב עֲזָרָא בֶן־שֵׁרְיָה בֶן־עֲזַרְיָה בֶן־חֶלְקִיָּה בֶן־שְׁלֹמֹם: בֶּן־צִדְקִיָּה בֶן־אֲחִישׁוּב
בֶּן־אֲמֶרְיָה בֶן־עֲזַרְיָה בֶן־מְרִיזָה בֶן־זַרְחָדָה בֶּן־צִי: בֶּן־בָּקִי בֶן־אֲבִישׁוּעַ
ג בֶּן־שִׁינְקָם בֶּן־אֶלְעָזָר בֶּן אֶבְרָם הַכֹּהֵן הָרִאשׁ: הוּא עֲזָרָא עָלָה מִבָּבֶל
ד וְהוּא־סוֹפֵר מְהִיר בְּתוֹרַת מֹשֶׁה אֲשֶׁר־נָתַן אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל: וַיִּתְּנֵהוּ
ה הַמֶּלֶךְ כְּבוֹד כִּי מָצָא חֵן לְעֵינָיו בְּכָל־בִּקְשָׁתוֹ: וַיָּבֹאוּ אֹתוֹ מִבְּנֵי־
ו יִשְׂרָאֵל וּמִן־הַכֹּהֲנִים וּמִלִּוִּים וְהַשֹּׁעֲרִים וְהַנְּתִינִים אֲלֵי־
יִרוּשָׁלַם: בְּשַׁנַּת־שִׁבְעָה לְמַלְכוּת אֲרִתַּחֲשֶׁשְׁתָּא בַּחֲדָשׁ הַחֲמִישִׁי הָיָה
ז הַשָּׁנָה הַשְּׂבִיעִית לְמֶלֶךְ וַיָּבֹאוּ מִבָּבֶל בְּאַחֵר לַחֲדָשׁ הָרִאשׁוֹן וַיָּבֹאוּ
ח בְּיָדֵיהֶם הַטּוֹבָה עֲלֵיהֶם: כִּי עֲזָרָא הָבִין לָבֹו מְאֹד לְבִלְתִּי חֲסֹר
ט דָּבָר מִדְּבָרֵי תוֹרַת יי וּמִן־הַמִּצּוֹת לְלַמֵּד לְכָל־יִשְׂרָאֵל חֻקִּים וּמִשְׁפָּטִים:
י וַתָּבֹא גַם־עֲקֶדֶה בְּתוֹכָהּ מֵאֵת אֲרִתַּחֲשֶׁשְׁתָּא הַמֶּלֶךְ אֶל־עֲזָרָא
יג הַכֹּהֵן וְהַקּוֹרָא בְּתוֹרַת יי וְהָיָה פֶתֶשֶׁן הַכֹּתֵב: אֲרִתַּחֲשֶׁשְׁתָּא הַמֶּלֶךְ
יד לְעֲזָרָא הַכֹּהֵן וְהַקּוֹרָא בְּתוֹרַת יי שְׁלֹמֹם: בְּשָׁשְׁמִי מִתּוֹךְ אֲהַבַת אֲדָם
טו צִוִּיתִי אֶת־הַמִּתְנַדְּכִים מֵעַם הַיְּהוּדִים וְהַכֹּהֲנִים וְהַלִּוִּים אֲשֶׁר בְּמַלְכוּתִנוּ
יז לְלֶכֶת אִתָּךְ לִירוּשָׁלַם: אֲשֶׁר יִתְגַּדֵּב וְלֶךְ בְּרָצוֹנִי וּרְצוֹן שֶׁכָּעַת אוֹהֲבֵי
יח וַיִּצְעִי: לְמַעַן יֵרָאוּ אֶת־הַנֶּעֱשֶׂה בִּיהוּדָה וּבִירוּשָׁלַם עֲלִישֵׁי תוֹרַת יי:
יט וַיִּזְבִּילוּ מִתְּנוֹת לִי אֲשֶׁר נָתַתִּי אֵנִי וְאוֹהֲבֵי לִירוּשָׁלַם וְכָל־הַנֶּהָב
כ וְהַקֶּסֶף הַנִּמְצָא בָּאָרֶץ בְּכָל לִי לִירוּשָׁלַם עַם־יִדְכָת הָעָם לְמַקְדָּשׁ

טו בעזרא ז ט"ו: עד יום תלתה. — מלך אשור. תאר הוא לדריש על שם חלק ממלכותו, על
הדרך שכורש (עזרא ה' י"ג) וארתחשטא (נחמ' י"ג ו') מכונים מלכי בבל. —

ח א—ט ליה. עלית עזרא — רשימת העולים — ביסול נשואי תערכות (עזרא ז' א—ה מיד).

ח ואחר הדברים האלה. לאחר כמה זמן. למן השנה הששית לדריש ועד השביעית
לארתחשטא. — ארתחשטא. יוספוס (קדמ' י"א ד') כותב במקומו כמבוז, ואין להכריע
אם היה כך בספרו או שמסברה חיקן. — והוא־סופר מהיר. והוא כסופר מהיר (והיה) =
ὡς ὁραματεὺς εὐψυχῶς, והלשון εὐψυχῶς ענינו בעל נסיה טבעית טובה (יוספוס
החליף לשון זה בלשון λαυνὸς ἔμπειρος (מנוסה בכשרון, בקי גדול). — בחדש החמישי.
בחדש אב באו ירושלימה. — כי־ד' ה' הטובה עליהם. ביוזנית: בַּשְּׁעָה שֶׁנִּתְּנָה
להם מאת ה'. — הכין לבבו מאד. πολλὴν ἐπιστήμην περιεῖχεν (הבין לרבו). —

יד וְאֵלֵהֶם אֲשֶׁר בִּירוּשָׁלַם: וְהִנֵּהב וְהִבְסֹף לְסָרִים וּלְאֵלִים וּלְקִבְשִׁים
 טו וּלְכָל־אֲשֶׁר לְאֵלֶיהָ: לְהַקְרִיב וְקָחִים עַל־מִנְכַּח הַמִּקְדָּשׁ לְאֵלֵהֶם
 טז אֲשֶׁר בִּירוּשָׁלַם: וְכָל אֲשֶׁר תִּרְצֶה אַתָּה וְאַחֶיךָ לַעֲשׂוֹת בְּהִנֵּהב וּבִבְסֹף
 יז תַּעֲשֶׂה כְרִצּוֹן אֱלֹהֶיךָ: וְכָלִי קָדֵשׁ יְיָ הַנִּתְּנִים לָךְ לַעֲבֹדֶת מִקְדָּשׁ
 יח אֱלֹהֶיךָ תִּתֵּן לִסְנֵי אֱלֹהִים בִּירוּשָׁלַם: וְהַשָּׂאֵר אֲשֶׁר יֵשְׁלַח עַל־לִבְךָ
 יט לַעֲבֹדֶת מִקְדָּשׁ אֱלֹהֶיךָ תִּתֵּן מֵאֹצֵר הַמֶּלֶךְ: וְאַנִּי אֶרְתַּחֲשֶׁשְׁתָּא הַמֶּלֶךְ
 כ אֲצִיתִי לְגִזְבְּרֵי אֶרֶם וְיִגְזֹעַן כִּי־כָל־אֲשֶׁר יִשְׁאֵל עֲזָרָא הִכְהֵן וְהַקּוֹרָא
 כא בְּתוֹרַת אֱלֹהִיוֹן יִתְּנוּ לוֹ בְּשׁוֹם־לֵב עַד־בְּסֹף בְּבָרִים מְאֹד: וְכֵן עַד־
 כב הַסִּיּוֹם בּוֹרִים מְאֹד וַיֵּן בָּתִּים מְאֹד וּמְלָח לָרֹב: הַכֹּל לִסִּי תוֹרַת
 כג אֱלֹהִים יוֹבָא תִּמְיֵד לְאֱלֹהֵי־עֲלִיוֹן כִּי־לָמָּה יִהְיֶה קֶצֶף עַל־מְלָכוֹת הַמֶּלֶךְ
 כד וְיִגְזִיו: וְלָקֶם מוֹדִיעִים כִּי לְכָל־הַכֹּהֲנִים וְהַלְוִיִּם וְהַמְּשֻׁבְּרִים וְהַשׁוֹעֲרִים
 כה וְהַנִּתְּנִים וְלַעֲבָדֵי הַמִּקְדָּשׁ הַזֶּה כָּל־מִשְׁמִים וְכָל־מִשְׁאֵא אַחֵר לֹא יִהְיֶה
 כו וְאֵין שְׁלִמּוֹן לְאִישׁ לָשִׁים עֲלֵיהֶם: וְאַתָּה עֲזָרָא בְּחֻכְמַת הָאֱלֹהִים
 כז תִּסְמָךְ שׁוֹמְרִים וְדַגִּים וְדָנוּ כָּל־אֶרֶם וְיִגְזֹעַן לְכָל־יֹדְעֵי תוֹרַת אֱלֹהֶיךָ
 כח וְאֲשֶׁר לֹא יָדְעוּ תִּלְמָדֵם: וְכָל־אֲשֶׁר יַעֲבֹר עַל־תּוֹרַת אֱלֹהֶיךָ וְדַת־
 כט הַמֶּלֶךְ מִהֲרָה יַעֲנֹשׁ אִם־מָוֶת וְאִם־מַלְקִיּוֹת אוֹ עֲנֹשׁ בְּסֹף אוֹ לְבֵית־
 ל וְהַאֲמִירִים: וַיֹּאמֶר עֲזָרָא הַשּׁוֹסֵר בְּרוּךְ הוּא יְיָ אֱלֹהֵי אֲבוֹתֵי לְבָדוֹ
 לו אֲשֶׁר נָתַן כְּזֹאת בְּלֵב הַמֶּלֶךְ לְכַבֵּד אֶת־בֵּיתוֹ אֲשֶׁר בִּירוּשָׁלַם: וְעַל־
 לז הַשָּׂה הַסֹּד לִסְנֵי הַמֶּלֶךְ וַיּוֹעֲצֵיו וְכָל־אֹהֲבָיו וְשָׂרָיו: וְאַנִּי הִתְמַחֲקִיתִי
 לב בְּיָדֵי־יְיָ אֱלֹהֵי עָלִי וְאַקְבָּצָה מִיִּשְׂרָאֵל אֲנָשִׁים לַעֲלֹת עִמִּי:
 לג וְאַלֶּה הַרְאשִׁים לְבֵית־אֲבוֹתָם וְהַתִּינִחִשָׁם הָעוֹלִים עִמִּי מִבְּבֵל
 לד בְּמַלְכוֹת אֶרֶת־חַשְׁשָׁתָא הַמֶּלֶךְ: מִבְּנֵי סִינְחֶם גִּרְשָׁם מִבְּנֵי אִישְׁמֵר
 לה דְּנִינָאֵל מִבְּנֵי דְוִיד חַמּוּשׁ בֶּן־שִׁכְנִיָּה: מִבְּנֵי סָרְעַשׁ וְכַרְזִיָּה וְעַמּוֹ
 לו גִּרְשָׁמוֹ וְזָרִים מְאֹד וְחַמְשִׁים: מִבְּנֵי סַחַת מוֹאָב אֱלִיהִי־עֵינִי בָּרֹךְ
 לז וְרַחֲמָה וְעַמּוֹ וְזָרִים מְאֹתִים: מִבְּנֵי נְתוּאָה בְּדִינְסוּיָאֵל וְעַמּוֹ
 לח וְזָרִים מְאֹתִים מִבְּנֵי עֲדִין עֶבֶד בְּדִינְתָן וְעַמּוֹ וְזָרִים חַמְשִׁים:
 לט לֹא־לֹד מִבְּנֵי עֵילָם יִשְׁעָה בְּדִשְׁתָּלִיָּה וְעַמּוֹ וְזָרִים שְׁבַע־עֶשְׂרִים: מִבְּנֵי שְׁשַׁנְיָה
 מ וְכַרְזִיָּה בְּדִמִּיקָאֵל וְעַמּוֹ וְזָרִים שְׁמוֹנִים: מִבְּנֵי יוֹאָב עֹבְדִיָּה בָּרֹךְ

יח—ט יעלה על-לבך, ἀποτίθημι σοι, לשון ירידה, נפילה.—ישאל, ביוונית: ישלח (ἀποστείλει).
 כ ונראה שישאל בישלח נתחלף לו (השזה עזרא ד' כ"א).—אחר היין חסר: ושמן בתים מאה.—
 כג—לכ אל סקירי פרס שבא"י הוא מדבר (השזה עזרא ו' ו' ואילך).—נתוא, ביוונית Ζαθουά.

לו וחיאל ועמו זכרים מאתים ושמנה עשר: מבני בניה שלומית בן
 לו יוסף ועמו זכרים מאה ושלשים: מבני בני זכריה בן-בקי ועמו זכרים
 לח עשרים ושמנה: מבני עזר יוחנן בן-הקשן ועמו זכרים מאה ועשרה:
 למ מבני אדניקם האחרונים ואלה שמותם אלישאל ועזאל ושמעיה
 ס ועמיהם זכרים שבעים: מבני בני עיתי בן-זכריה ועמו זכרים שבעים:
 מא ואקבצם אל-הנהר הנקרא אבוא ונחנה שם ימים שלשה
 סג-סנ ואבינה דהם: ומהנהנים ומהלזים לא-מצאתי שם: ואשלמה אל-
 אלישור ואריאל ושמעיה ואלחנן ונריב נתן אלחנן וזכריה ומשולם
 מד הראשים והמבינים: ואמר להם ללכת אל-אדו הראש בְּכִסְיָה המקום:
 מה ואשימה בסיהם דברים אל-אדו ואל-אחיו ואל-זונרי המקום
 מו להביא-לנו משרתים לבית יי אלהינו: וביאו לנו כנר יי אלהינו
 המורה עלינו אנשי-שכל מבני מחלי בן-לוי בן-ישוראל את-שרביה
 מז ובניו ואחיו שמנה עשר: ואת-השביה וישעיה אחיו מבני חנניה
 מח ובניהם זכרים עשרים: ומן-הנתינים שנתן דויד והשירים לעבדות
 מט הלזים נתינים מאתים ועשרים קלם נקבו בשמות: ואקרא שם
 נ צום על-הנהר לפני יי אלהינו: לבקש ממנו דרך ושרה לנו
 נא ולשטנו אשר עמנו ולמקננו: כי בשתי לשאל מן-המלך חיל
 נב ושרשים ללחמנו בשח מאונב בדרך: כי אמרנו למלך כי כח
 נג יי אלהינו הוא על-מבקשיו לכל-טובה: ונשב ונתפלל אל-יי
 נד אלהינו על-זאת ונעתר לנו: ואבדילה משרי הכהנים שנים עשר
 נה איש ואת-שרביה וחסשביה ועמיהם מאסיהם עשרה איש: ואשקלה
 להם את-הבסקה ואת-הנהב ואת כל-הקדש לבית יי אלהינו אשר
 נ הרימו המלך ויועציו והשירים וכל-ישראל: ואתן להם במשקל
 כסף כפרים שש מאות וחמשים וכל-הכסף כפרים מאה ונהב
 כפרים מאה וכל-נהב עשרים וכל-יחשת מנת-שת-מבקר מבדקים

לב ובסורי ותוצ. - יעזאל. Ieoual, ובעזרא ח' יג יעזאל ובירד אחר העיין. -
 מא אהוא. Eela (כך לפי גוסח L, ובשאר גוסחאות נשתבש Oeβan, ובסורי כאן תאראן
 ובפיס תארתא). ויוספוס (קדמ' יא א' ב') מסר בלשון כללי: עזרא קבץ את הבאים מן
 מג הגולים אל עבר פרת (eis tò pēran tou Eūphrátou). - והמבינים. αὐτοὶ ἐπιστήμονες,
 מד כל' והחכמים. - ואוציאה אותם. לשון שליחות הוא, וביוונית נמסר: ואמר אליהם ללכת
 אל-אדו. - בכספיא המקום. ביוונית ניתן שם המקום: Γαζοφυλάκιος (=שומר האוצר,
 מש וכן בסורי: דנסר בית גזא), אם כן גזר השם כספיא מן קספ. - צורת פסוק מ"ט ביוונית: ואקרא
 שם צום לנערים לפני ה' אלהינו. ונראה שנהר בנער נחלהף לו (השזה עזרא ח' כ"א). -
 נ וכלי-זהב. χρυσώματα, ובעזרא ח' כ"ז, והשזה שם א' י': ובפורי זהב. - צפירי

נו בָּהֶב כִּלִּים שְׁנַיִם עָשָׂר: וְאִמְרָה אֲלֵיהֶם אַתֶּם קָדַשׁ לַיהוָה וְהַכִּלִּים
 נה קָדַשׁ וְהַכִּסְפָּה וְהַזָּהָב הַזֶּה לַיהוָה אֱלֹהֵי אֲבוֹתֵיכֶם: שִׁקְרוּ וְשִׁמְרוּ עַד-
 תִּשְׁקָלוּ לִפְנֵי שְׂרֵי הַכֹּהֲנִים וְהַלְוִיִּם וְשְׂרֵי הָעֲבֹדָה לְיִשְׂרָאֵל בִּירוּשָׁלַם
 נט בְּלִשְׁכֹּת בֵּית־יְיָ אֲלֵהֶיכֶם: וְנִקְבְּלוּ הַכֹּהֲנִים וְהַלְוִיִּם אֶת-הַכִּסְפָּה
 וְאֶת-הַזָּהָב וְאֶת-הַכִּלִּים לְהָבִיא יְרוּשָׁלַם לְבֵית יְיָ:
 ס וְנִסְפָּה מִנְהָר אֲהֵנָּה בִּשְׁנַיִם עָשָׂר לַחֹדֶשׁ הָרִאשׁוֹן וְהָלַךְ
 לִירוּשָׁלַם בְּיָד יְיָ אֲלֵהֵינוּ הַמִּזְקָה עֲלֵינוּ וַנֵּצִילֵנוּ מִכָּל-אוֹיֵב בְּדֶרֶךְ
 סא וְנָבֹא יְרוּשָׁלַם: וְנָשָׁב שָׁם יָמִים שְׁלֹשָׁה וַיְבִיֹם הַרְבִּיעִי נִשְׁקַל הַכִּסְפָּה
 סב וְהַזָּהָב וַיִּנָּתֶן בְּבֵית יְיָ אֲלֵהֵינוּ עַל-יַד מְרֻמֹּת בְּנֵי-אֹדְיָהּ הַכֹּהֵן: וַעֲמֹ
 אֶלְעָזָר בֶּן-סִינְתָהֶם וַעֲמָסָה הָיוּ יוֹנָדָב בֶּן-יִשׁוּעַ וְנוֹעַרְיָה בֶן-רֵבְבֹנִי
 הַלְוִיִּם הַכֹּל בְּמִסְפָּר וּבְמִשְׁקָל וַיִּכְתֹּב כָּל-הַמִּשְׁקָל כֶּשֶׁת הָיָא:
 סג וְהָיָה מִן-הַגִּזְלָה הַקְּרִיבוּ עֹלֹת לַאלֹהֵי יִשְׂרָאֵל פָּרִים שְׁנַיִם-עָשָׂר
 כד עַל-כֹּל-יִשְׂרָאֵל אֲלִילִים תִּשְׁעִים וְשִׁשָּׁה כִּבְשִׁים שִׁבְעִים וְשָׁנִים אֲסִירֵי
 שְׁלָמִים שְׁנַיִם-עָשָׂר הַכֹּל עֹלָה לַיהוָה: וַיָּתֵנוּ אֶת-דָּמִי הַמִּלֵּךְ לְאַחַשְׁדָּרְפָּנִי
 הַמֶּלֶךְ וּלְסַחְמֹת אָרָם וּבְנָעַן וְנִכְבְּרוּ אֶת-הַקֶּם וְאֶת-בֵּית־יְיָ:
 סה-סז וַיַּכְלֹת אֱלֹהֵי נָשׁוּ אֵלַי הַנְּשִׂאִים לֵאמֹר: לֹא נִכְדְּלוּ עִם-
 יִשְׂרָאֵל וְהַשָּׂרִים וְהַכֹּהֲנִים וְהַלְוִיִּם מִעֲמִידֵהָאָרֶץ הַגִּדְרִים וּמִתַּעֲבֹתֵיהֶם
 סז הַכְּנַעֲנִי וְהַחִתִּי וְהַכַּדְרִי וְהַיְבוּסִי וְהַמֹּאָבִי וְהַמִּצְרִי וְהָאֲדוֹמִי: כִּי-נִשְׁאוּ
 מִבְּנוֹתֵיהֶם לָהֶם וּלְבָנֵיהֶם וְהִתְעַרְבוּ וְרַע הַקָּדַשׁ בְּעַמִּי הָאֲרָצוֹת
 סח הַגִּדְרִים וְכֵן הַשָּׂרִים וְהַכְּנַעֲנִים הָיְתָה בְּמַעַל הֵזָה רִאשׁוֹנָה: וּבְשָׁמְעִי
 אֶת-הַדְּבָר הַזֶּה קָרָעְתִּי אֶת-בְּגָדִי וּמַעֲלִי וְאִמְרָשָׁה מִשְׁעַר רֹאשִׁי
 סט וַיִּקְנִי וְאִשְׁכָּה רוֹאֵג וְעֶצוֹב: וַאֲסַפּוּ אֵלַי כָּל-חֶרֶד בְּדַבְרֵי יְיָ אֲלֵהִי
 יִשְׂרָאֵל וְאֲנִי מִשׁוֹמֵם עַל-הַמַּעַל וְאִשְׁבַּע עֲצוֹב עַד לְמָנַת הָעָרִב:
 ע וְאָקִוּ מִן-הַתַּעֲשִׂיּוֹת קְרוֹעַ-בְּגָדִים וּמַעֲלִי וְאִבְרָכָה עַל-בְּרָכִי וְאִבְרָכָה
 עא-עב עַכְשָׁי אֲלֵי־יְיָ וְאִמְרָה: יְיָ בִּשְׁתִּי וּנְקַלְמַתִּי לִסְנִיָּה: כִּי-עֲזָנוּתִינוּ רַבּוּ
 עג לְמַעַלָּה מֵרִאשֵׁנוּ וְאִשְׁמַתְנוּ נִדְּלָה עַד לְשָׁמַיִם: מִיָּמֵינוּ אֲבוֹתֵינוּ וְאִנְהֵנוּ
 עד בְּאִשְׁמָה נִדְּלָה עַד-הַיּוֹם הַזֶּה: וּבְעֲזָנוּתֵנוּ וּבְעֲזָנוֹת אֲבוֹתֵינוּ נִתְּנוּ
 אֲנַחְנוּ וְאַחֵינוּ וּמִלְכֵינוּ וּכְהֵנִינוּ בְּיַד מַלְכֵי הָאָרֶץ לְהַרְבֵּ וּלְשָׁבִי

סג-סד שְׁלָמִים, τράγους ὑπὲρ σωτηρίας, ועזרא ח' ליה צפירי חסאת. - ויכבדו. - ונשאו ועזרא
 סה-סז ח' ליה. - וככלות אלה. כל' לאחר הדברים האמורים קודם לכן. - ומעילי. מעיל הבהותה
 עד (ἐπὶ τὰ ἑσθλὰ ἐστίν). - נתנו ואנחנו ואחינו. ביווני: τοῖς οὖν ἀποστόλοις

עה ולבנה בבשת פנים כהיום הנה: ועתה כמעשר-רנע היתה לנו תחנה
 עו מאתה וי לשאיר לנו שרש ושם במקום קדשה: וילחאיר גרנו
 בבית וי אליהנו ולתת-לנו מחנה בשעת עבודתנו ובעבודתנו לא
 עז נעזבנו מאת וי אליהנו: ונשי-עלינו הסד לפני מלכי סרם לתת-לנו
 עח מחנה: ולרומם את-בית וי אליהנו ולקומם את-הקרבנות ציון ולתת-
 עט לנו נדר ביהודה ובירושלם: ועתה מה-נאמר וי אחר-זאת
 ט עברנו על-מצותיה אשר נסם ביד עבדיה הנביאים לאמר: הארץ
 אשר אתם באים לרשתה ארץ נדה היא בגדת עמי הארצות
 טא ובתועבותיהם אשר מלאוה: ועתה בנומיתכם אלתותינו לבניהם
 טב ובנותיהם אלתשאו לבניהם: ולא-תדרשו שלומם עד-עולם למען
 טז תחנקו ואכלתם את-שוב הארץ והורשתם לבניהם עד-עולם: ואחרי
 כלהבא עלינו במעשינו הרעים ובנפשותינו הגדולים ועתה וי
 טז תקלט את-אשמותינו: ונתת לנו שרש בנה הנשוב להסר תורתה
 טח ולתתחמן בתעבות עמיה-הארץ: הלא תאנה-בנו לכלותנו עד לאין
 טו שרש ונרע ושם: וי אליהי וישראל צדיק אתה בירושלם לנו שרש
 טו כהיום הנה: הננו לסניף באשמותינו ואין לעמד לסניף בזה:
 טח ובהתפלל עזרא ובהתנודותו בוכה ומתנפל לפני בית האלהים
 נקבצו אליו מירושלם קהל רבי-מאד אנשים ונשים וילדים ברכו
 טט העם הרבה בכה: ויען שכנה ברוחאל מבני וישראל ויאמר לעזרא
 אנחנו מעלנו בני ונושב נשים נבריות מעמי הארץ ועתה וי-
 ז תקנה לישראל על-זאת: נברת-ברית לני להוציא את כל-נשינו
 מן-הנקרים עם-בניהן כאשר נוצצת אתה וכל-הסרדים בתורת וי
 זא ויקומו ויאמרו לעזרא קום והשלם: כי-עליך הדרר ואנחנו עמך
 זב חוק ועשה: ונקם עזרא ונשבע את-שרי הכהנים והלויים וכל-
 וישראל לעשות כדבר הנה וישבעו:
 ט ונקם עזרא מלפני בית האלהים וילך אל-לשכת יהוחנן בן-
 ז אלשיב: וילן שם לחם לא-אכל וימים לא-שקה מתאכל על-מסל
 ג הקהל הגדול: ונעבירו קול בכל-יהודה וירושלם לכל בני העדה

עה-עז $\alpha\delta\epsilon\lambda\phi\omega\tau\iota\varsigma$, ובעזרא ט' ו': נתנו אנחנו. - שרש ושם. בעזרא ט' ח': ימר. - נדר. לשון
 טז-עז חיווק ומשען ($\sigma\tau\epsilon\rho\epsilon\omega\mu\alpha$). - שרש. בעזרא ט' יג': מליטה. - ישתקוה. בעזרא י' ב':
 ישתקה. שם מתורגם $\acute{\upsilon}\pi\omicron\mu\omicron\nu\eta$, ואולי $\acute{\epsilon}\pi\acute{\alpha}\nu\omega$ שלכאן שיבוש הוא מאותה התיבה. -

ד להקבץ ירושלים: וכל אשר לא-יבוא לשנים או לשלשת השנים
בעצת הזקנים היושבים ראש העירם בל-רכושו והוא יבדל מקהל
הגולה:

ה ויבקצו בל-אנשי יהודה ובגמין בשלשה ימים לירושלים הוא
ו ח'ש השמיני בעשרים בחדש: וישבו בל-הקהל ברחוב בית
ו האלהים מרעירים מהנשמים הבאים: ונקם עזרא ויאמר אליהם
אתם מעלתם ותושיבו נשים נקדיות להוסיף אשמה על-ישראל:
ח-ט ועתה תנו תודה וקבוד ל'י אלהי אבותיכם: ועשו רצונו והבדלו
י מעמי הארץ ומד-הנשים הנקדיות: ונענו בל-הקהל ויאמרו בקול
יא גדול בן בדריו נעשה: אבל הקהל רב והעת נשמים ואין בני
בית לעמד בחוץ והמלאכה לנו לא-ליום אחד ולא לשנים ב'ר
יב הרבינו לששע בדרך הזה: ועמדו קא שרינו בל-הקהל וכל אשר
יג במשבותינו אשר להם נשים נקדיות יבואו לעתים מן-מנות: ומכל-
מקום עמם הזקנים והשופטים עד-שוב חרוץ-ארץ יי מקנו על-הדרך
יד הזה: ויקחו בן-עשהאל ויחזוהו בן-תמנה עמרו על-זאת ומשלם ושבתי
טו הלוי עזרום: ונעשו בכל הדרך הזה בני הגולה:

טז ויבדל לו עזרא הבהן אנשים ראשי בית אבותם בלם בשמות
יז וישבו וחד ביום אחד לחדש העשירי לדרוש הדרך: ויכלו בכל
על-האנשים אשר הושיבו נשים נקדיות עד יום אחד לחדש
יח-י' הראשון: וימצאו מן-הבבלים אשר הושיבו נשים נקדיות: מבני
כ ישוע בן-יוצק ואחיו משנה ואליעזר ונריב וגדליה: ויהנו ידם
כא להוציא נשים ונקריבו אילים לכפר על-אשמתם: ומבני אמר
כב חגי ונכדיה ומשנה ושמעיה ויחאל וקנה: ומבני פשחור אליועני
כג משנה ישמעאל וימנאל ויוקד ואלעשה: ומן-הלויים יוקד ושמעי
כד וקליה הוא קלישא וסתתה ויהודה ואליעזר: ומן-המשוררים
כה-כ' אלשיב: מן-השוערים שלום ושלם ואורי: ומישאל מבני פרעש
כו ירמיה ונזה ומלכיה ומנמן ואלעזר ומשכנה ובניה: ומבני עילם
כז מתניה זכריה ויחאל ועבדי וירמות ואליה: ומבני ותוא אליועני

ט ד-י יחרם. ביונית ἀνερωθήσονται=יָחַד לַפָּקֶדֶשׁ. מהגשמים. διὰ τὸν... χειμῶνα
יז-יח מהחרף. - יעמדו-נא. ישארו בירושלם. - הושיבו. ἐπισυνέχουσιν (=החזיקו). -
כו ירמיה. Jeremias, ובעזרא י' כ'ה ב'מיה, ונראה שהוא צורה שניה של השם ירמיה. -
כז ונעזיזוא. כן למי עזרא י' כ'ו, וכאן Zerahias (וכן בסורי: זרדיא). ויש נוסחאות Zerahias

כט אלשיב מסנה ורמות וזכר ונצונו: ומבני בני יהוחנן ומסנה
 ל ופי ועתלי: ומבני בני משלם מלוד עדנה ושוב וישאל ורמות:
 לא ומבני סחת מואב עדנא ומעשה קלל וקנה מסנה ובצלאל ובנוי
 לב ומנשה: ומבני קנן אליון ושיה ומלכיה ושמעה ושמעון בקנמן
 לב מלוד שמרנה: ומבני חשום מתני ומתנה וזכר ואלישאל ומנשה
 לב ושמעי: ומבני בני ירמיה מצרי עמרם ואואל בקנה בדנה ויונה
 לב ורמות ואלישיב ומתנה מתני ונעשו מבני בני שמעי שלמנה
 לה ונתן ועדנה ומבני ופי ששי שרי עזראל שלמנה שמרנה שלום
 לו אמרנה יוסף: מבני נבו ועזאל מתנה זכר ובינא ורי וואל בקנה:
 לו כל-אלה נשאו נשים נבריות וישלחו אותן ואת-בניהן:
 לו וישבו הבתים והלויים ומישאל בירושלם ובארץ באחד
 לח לחדש השביעי ובני ישראל בעריהם: ונאספו כל-העם כאיש אחד
 למ להתרחב אשר לפני שער-המזרח לבית: ויאמרו לעזרא הבכה
 מ הראש והקורא להביא את-ספר תורת משה אשר נתן מאת יי
 מ אלהים לישראל: וביא עזרא כהן הראש את-התורה לפני כל-
 סא העםל מאיש ועד אשה ולכל-הבתיים לשמע את-התורה ביום
 סא אחד לחדש השביעי: ויקראבו ברחוב לפני שער-הבית מן
 האור עד-מחצית היום נגד האנשים והנשים ואנני כל-העם אל-
 סב ספר התורה: ונעמר עזרא הכהן וקורא התורה על מגדל-עץ
 מ אשר עשו לדבר: ונעמר אצלו מתנה שמע ענה אורה חלקנה
 מד מעשה על-ימיו: ומשמאלו עדנה מישאל מלכיה חשום חשבדנה
 מה זכריה משלם: ויסתח עזרא את-ספר התורה לעיני העם וישב
 מו בקבוצ לפני קלם: ובסתחו את-התורה עמרו קלם נכונים וזכר
 מ עזרא את-יו האלהים הגדול: ונענו כל-העם אמן ואמן ובהנשאם
 סח ויהם למעלה נסלו ארצה וישתחוו ליי: ונשוע ובני ושרבנה ומין

ל-לר Zardias - וישאל xai 'Iasánalos, ובעזרא יי כים ושאל - יאואל. Loulā. בעזרא יי
 ליד ואואל - ויונה. xai 'Iarvas, ובעזרא שם: ונה. -

ט ליו-ניה. קריאת התורה על ידי עזרא וירושם הקראה (=נחמיה ו' ע"ב-ח ייג).

ל-מא הכהן הראש. ἀρχιερεύς (וכן בפ"מ ומ"ט), כמו בדה"ב י"ט י"א. - שער-
 סב הבית. בנחמ' ח' ג' שער-המים. ויעמד. על כרחנו נפרשהו לענין תפיסת מקומו על המגדל,
 מ-מה שהרי אח"כ (בפמ"ה) ישב. - ענניה. Ἀνανίας, ובנחמיה ח' ד' ענניה. - בכבוד. ἐπιδόξως.

עקוב שבתי הודיה מעשיה וקלישא עזריה ויוזבד חנן פלאיה
הלויים מבינים את-תורת יי ויקראו לפני העם את-תורת יי
בסרשם את-המקרא:

מט ויאמר התרשקא אל-עזרא כהן הראש והספר וללויים המבינים
נ את-העם לכל: היום קדוש הוא ליי וכלם יבנו בשמחה את-דברי
נא התורה: ויאמר להם לכו אכלו משמנים ושתו מקמקים ושלחו
נב מנות לאין גבון לו: כי-קדוש היום ליי ואל-תעצבו כי יי וסארכם:
נג-נז והלויים אמרו לכל-העם לאמר היום קדוש אל-תעצבו: וילכו כלם
לאכל ולשתות ולשמח ולתת מנות לאין גבון לו וישמחו מאד:
נח כי הבינו בדברים אשר הורו להם ויאספו וביום השני ראשי
העדות לכל-העם והבבנים והלויים אל-עזרא הסופר להשקיל וחד
אל-דברי התורה:

מט-נח שמקום מושבו היה גבוה מכלם. - והספר. καὶ ἀναγνώσκειν. - [- -] בחוספת זו
שבמנייה מסיימים הלטיני הקדום וולגאטה, על פי נחמיה ח' יג, כדי שיהא הענין נשלם.
ויוספוס (י"א ה' ה') משלים הקיסר בעברו לחגיגת חג הסוכות שמונה ימים, אע"פ שהאסיפה
היתה בראש השנה ולא בטיו בתשרי. -

חזון עזרא

מ ב ו א

א. שם הספר.

ספר זה, שנמצא רק ברומית, כמה שמות יש לו: בוולגאטה הוא נקרא בשם עזרא הרביעי (Liber quartus Esdrae), אבל בתחלתה של התוספת הרומית שהוקדמה לספר זה הוא נקרא בשם עזרא השני (Liber Esdrae prophetae secundus), ובתרגומים הכושי והערבי א' – ספר עזרא הראשון, ובתרגומים הסורי והערבי ב' – ספר עזרא סתם. קלימינס מאלכסנדריה (Stromateis III, 16) קורא בשם עזרא הנביא (Ἐσδρας δ' προφήτης), וכן קוראו אמברוסיוס: propheta Ezra. ולפי סיבו נאה לו השם חזון עזרא (השם חזון ענינו מאסף של חזיונות, כנראה מישע' א' א', נחום א' א', והשוה דה'ב ל'ב ל'ב). ואולי היה באמת כך שמו במקורו העברי.

ב. צורתו של הספר ותכנו.

בתרגום הרומי (ואבל לא בשאר תרגומים) יש בתחלתו של הספר שני פרקים ובסופו שני פרקים – תוספות נוצריות מאוחרות ואלו אין לנו עסק עמהן. אם כן, עיקר הספר העברי הם הפרקים ג'–י"ד (ולפיכך נמנו כאן בתרגום העברי בסימנים א'–י"ב). צורתו של הספר ויכונית היא: החזנה בא במשא ומתן עם אוריאל המלאך שנשתלח מאת רבונו להסביר לו את השאלות שהוא נבון בהן. אבל לא תמיד הצורה היא ויכונית. בכלל, אין הצורה חשובה לו לחזנה כל כך: העיקר לו התוכן. מתוך דבריו של בעל הספר נופו (י"ב ח') נראה שלפי התכן הוא מחלק את הענינים שבספרו לשני ראשים: א) אותות, ב) חלומות ופתרונם. ובאמת כך יתחלק הספר הכולל שבעה חזיונות: שלשת החזיונות הראשונים כוללים שאלות ותפלות והרהורים שתשובותיהם ניתנו בצדם במשלים ואותות, ושלשת החזיונות האחרים הם חזיונות שפתרונם בצדם, ולבסוף בא חזיון של חתימה לכל הספר, שבו נצטוו עזרא מפי הגבורה על כתיבת ספרו שלו ואף על כתיבת הספרים המקובלים בישראל, בעזרתם של חמשה סופרים מובהקים שנקראו בשמותיהם, שלא תשתכח הספרות מישראל.

התכן של שבעת החזיונות הוא:

החזיון הראשון (א' א' – ג' י"ט): שאלת חורבן ציון והצלחת בבל. איך אפשר דבר זה מצד ההשגחה העליונה? – התשובה ניתנה לחזנה ע"י אוריאל המלאך: ראשית, אדם לא יבין דרכי ה'. שנית, לעתיד לבוא יראה שסדר הנהגת העולם הוא כתיקונו. ושלישית, תגאי הותנה שעולם הבא יהיה רק לכשיתמלא מגין הצדיקים. בסוף בא תיאור האותות שיבשרו סוף העולם הזה ותחלתו של העולם הבא. החזיון השני (ג' כ' – ד' ל"ד): חזנה על העדר יכולתו של אדם להבין דרכי ה'. שאלה חדשה: מה יהיה גורלם של המתים לפני סופו של העולם הזה. המלאך השיב שגורלם יהיה כגורל אותם שהם עדיין בחיים. שוב חתימה בתיאור האותות של הקץ. החזיון השלישי (ד' ל"ה – ד' כ"ה): השאלה על מנינם הקטן של אותם שימלטו ותיאור הדין וגורלם של הצדיקים והרשעים. החזיון הרביעי (ו' כ"ו – ח' ג"ט): החזנה מקונן על עמו (ו' כ"ו – ל"ו), ואחר כך

בא עצם החזיון: האשה המתאבלת על בנה יחידה שמת בהכנסו לחופה. החווה אומר שלה אבד רק בן אחד ולציון אבדו הרבה. האשה אינה מקבלת תנחומין. תוך כדי דיבור בא שינוי צורה ובמקום האשה הוא רואה לפניו עיר בנויה, ובוה נפתח החזיון מאליו: האשה היא ציון שלמעלה (ח' כ"ה). בנה היא ירושלים שלמטה ומותו הוא החורבן.

החזיון החמישי (ט' א'—י' ג'): נשר עלה מן הים והוא בעל שלשה ראשים, שתיים עשרה כנפים ושמונה כנפים וצירות. אריה שואג יצא מן היער וגער בנשר. לאט לאט נעלמו הכנפים והראשים וגופו של הנשר נשרף. הפתרון: הנשר הוא המלכות הרביעית שבחזון דניאל והאריה הוא מלך המשיח (ט' א'—י' ל"ט). אחר כך בא אל עזרא העם הממתין לשובו ובקש ממנו שלא יעזבם, והוא הבטיחם לשוב אליהם (י' מ'—ג"א).

החזיון השישי (י"א א'—ג"ח): בן־אדם יצא מן הים. אויביו באו להלחם אתו והוא נצחם, ואח"כ באו אליו המון אנשי שלום. הפתרון: בן־האדם הוא מלך המשיח, אויביו הם הגויים ואנשי השלום הם עשרת השבטים.

החזיון השביעי (י"ב א'—מ"ח): מתוך הסנה שמע עזרא קול מצוהו לכתוב את כל חזיונותיו ופתרוניהם. כמו־כן כתב בעזרתם של חמשה סופרים תשעים וארבעה ספרים, ומהם נצטוו לפרסם בעם עשרים וארבעה ולמסור שאר השבעים בסתר לאכמים שבעם. מסתבר שהכוונה היתה לעשרים וארבעת כתבי הקדש ולשבעים ספרים חיצוניים.

ג. טיבו של הספר.

מתוך התכן נראה שבעצם יש כאן בספר חמד פיוטי־פילוסופי וחמר היסטורי־פוליטי. בחמר הפיוטי־הפילוסופי נראית משאת נפשו של אדם חושב והוגה דעות על היות העולם הכללי לעומת עולמם הפרטי של ישראל שבאותו פרק. הפרובלימה העיקרית המעסיקה בלי הרף את מוחו של החווה היא: מה טעם מתנהג בורא העולם בדרך של פורענות עם ישראל עמו. הרי העולם כלו מלא חסאנות וקלקול גדול: החווה עבר כמה מדינות ושם ראה עמים רבים והם מקולקלים במדה יתרה לעומת עם ישראל. אמת, יש באומות העולם אף חסידים, אבל מועטים הם וספורים במנין. ואילו ישראל — כמה מרובים החסידים ויראי שמים שבתוכם (א' ל"ג—ל"ד). שוקל הוא חסאותיהן של אומות העולם לעומת חסאותיהם של ישראל ובשום אופן אין חסאותיהם של ישראל מכריעות. וכאדם חסיד ואוהב עמו כאחד הוא עומד ותוהה: אין לו השגה כלל בטעם שגרם לחרבן עמו וארצו ואבדנם. והוא טוען כלפי שמים וכאחד מטובי החזוים שבישראל הוא מדבר משפטים עם רבונו בסגנון של תרעומת. אדרבה, את ההשגחה העולמית גופה הוא מאשים בחסאנותו של עמו: מדוע לא הסיר אלהים של ישראל את יצרם הרע כדי שתהא תורתו עושה פרי בלבם (א' כ'), שהרי כאן הוא שורש חסאנותו של הפרט ושל הכלל.

זהו עיקרה של הסענה העוברת דרך כל החלק הפיוטי־ההיסטורי שבספר. וסענה זו אינה נותנת מנוחה לנפשו המוועזעת של החווה: תמיד הוא מהרהר בכך.

ורק דבר אחד מסיף תנחומין לנפשו הכואבת: יש שכר ועונש לעתיד לבוא. אבל אם מתהלך הוא בגלוי־לב עם מלכותא דרקיעא הרי עם מלכותא דארעא לא יוכל להתהלך בגלוי: עין רואה ומסקחת יש לה לצנורה של ממשלת רומי. ולפיכך החזיונות שנכלל בהם החמר ההיסטורי־הפוליטי הם כלם סוד ואלגוריה: הנשר על ראשיו וכנפיו הם סמל למלכות רומי, ובן־האדם העולה מן הים הוא רמז למלך המשיח שעתיד לבוא ולקומם מלכות הצדק על גבי חרבותיה של מלכות רומי הלוחצת והמדכאה באכזריות.

זאת היא נחמתו היחידה של החווה: יבא יומה של רומי ולבשתחרב יבא יום של שלום ואושר לבאי העולם.

ד. מקומו וזמנו ועריכתו של הספר.

הספר נכתב בארץ ישראל, בירושלים וסביבותיה – כך נראה מן הלשון מפתגמו אנחנו היושבים בארץ (ו' י"ז), שהמליט דרך אגב. אף הספר כולו עושה רושם שעל חורבות המולדת נכתב כמו שמוכיחות הקינות שבתוכו.

על זמנו אפשר לעמוד מתוך כמה מקומות בגופו של הספר. בתחלתו של הספר הוא אומר (א' א'): בשלשים שנה למפלת צידנו, ושוב הוא אומר (א' כ"ט): רשעים... וקצנלים רבים ראתה נפשי זה לי שלשים שנה. הרי למדת שחזיון זה באותו פרק נכתב.

אבל אותו חזיון ראשון הוא לחזה במקום ולא בזמן. שהרי מחזון הנשר (ט'–י') נראה שנכתב לפני מותו של דומיטיאנוס, אם כן לפני שנת 96 נכתב, והוא קדום בזמן לחזיון הראשון. ושוב יש חזיון על בן־האדם שעלה מן הים (י"א) והוא עוד קדום לחזיון הנשר, שהרי הוא שואף להחזרתם של עשרת השבטים לארץ ישראל, אם כן ב' השבטים עדיין בארץ הם עומדים. הרי שנכתב חזיון זה עוד קודם החרבן. ואולי בשנת 66 נכתב, כשהצליחו ישראל קצת במלחמה והיתה לחזה התעוררות של תקווה טובה ולא היה חסר אלא עשרת השבטים. אבל הענין בהכנת העתקות לספרות ישראל בעזרת סופרים מומחים, שבסוף הספר (י"ב), ודאי אחר החורבן היה.

ומכאן אתה עומד על סדרו של החזה בעריכת ספרו: הוא אסף את מבחר יצירותיו שכתב בזמנים שונים שבחיו לאספה אחת, אבל לא סידר את הדברים לפי זמנם, אלא לפי טעמו הוא בערכם של הדברים ולפי הענינים.

ה. בעל הספר.

מתוך כמה מקומות שבספר אפשר לעמוד במקצת על אישיותו של בעל הספר: מן הבחירים שבתקופה הקדומת לחורבן ומן השרידים שלאחר החורבן היה. מתוך דבריו (ו' כ"ז–ל') אפשר להכיר את הסביבה של אותם היחידים השרידים בניגוד לרוב בני הדור: הם היו שומרי הברית שהכירו מרצון ביראת שמים ושהיו עוסקים הרבה בהוראת התורה. הוא ידע את החיים שבעולם הגדול מתוך נסיעות (א' ל"ג) והיה מסתכל לכל הנעשה בעולם ובארצו. חוזה היה האיש ואת הרהוריו וחזיונותיו היה מעלה מפרק לפרק על הכתב. מיושבי ירושלים היה, – כך משמע מדבריו שבחזיון הרביעי. בגורלו נפל לראות בעיניו את החורבן ואף להיות מהלך על החורבות שלשים שנה ויותר, והוא מיצר וכואב על איתה פורענות. בוער היה כלו במוחו ובלבו מבלתי יכולת להשלים עם הצולה הגדולה שנעשתה לעמו ולארצו מצד ההשגחה העולמית. מתבודד ומתרחק מן החברה שבישוב היה יוצא לו מחוץ לעיר למקומות ריקים מישוב ושם היה מהרהר את הרהוריו וחזה את חזיונותיו על הענינים הנוגעים בגורלם של עמו וארצו. בבחינה זו היה מדמה את נפשו לבעל ספר דניאל, שהיה כבר נחשב בימיו לספר קלאסי ושהיה הוא עומד תחת השפעתו. וביחוד היה מוצא קרבה גדולה בינו ובין החזה שבפרק השביעי מספר דניאל, וחשוב עצמו לאחיו הצעיר לעם: אף הוא היה עומד בחזיונותיו על מהלך ההיסטוריה הרומית ומלביש היה את חזיונותיו בסמלים שבסוד ורמו. בפרט בסקירותיו על מלכות הרשעה.

אבל בתורת חזה זקוק היה להיות אנונימי ופסיבדונימי, זהו אחד העיקרים המבדילים שבין נביא לחזה: הנביא לחם היה בתוך עמו בענינים פוליטיים, ואע"פ שהיה הולך נגד הזרם השליט מכל מקום גילי שמו וטרסומו הכרחיים היו להצלחתו. מה שאין כן החזה, שאינו אלא הרהרן פוליטי הנאנח תחת שלטון נכרי ושסכנה היא לו להיות גלוי וידוע. לפיכך הוא צריך לפסיבדונימוס, כלומר להתלות באישיות גדולה מן ההיסטוריה הקדומה. לחכלית זו לא ראה החזה אישיות טובה לו מעזרא הסופר.

מדוע?

קשור היה האיש בכל נפשו בתורת משה ובשאר ספרות ישראל שבמקרא ושמחון למקרא. טרוד היה כל ימיו לא רק ללמוד אלא אף ללמד. ממש כר' חייא בדורות המאוחרים (ע' ב"מ פ"ה ב') היה רואה אף הוא תכלית חייו בהפצת התורה ושאר ספרי האומה. לא רק סופר-מחבר היה, אלא אף סופר-מעתיק. ויותר שהיה עושה עוד היה מעשה: חבר שלם של סופרים-מעתיקים מומחים היה לו שהיו מכינים העתקות מן הספרים החשובים, הן ספרי המקרא והן הספרים החיצוניים, ותוא היה המנצח עליהם ומשגיח ומקפיד על דיוקי נוסח שהיה זכרונו עשיר בהם. ביחוד היתה פעולתו מרובה במקצוע זה לאחר שהיו הרומיים שורפים את הספרים העבריים ומבערים אחריהם (ע' י"ב כ"א).

וכמו שמבחינת חזונו היה מדמה את נפשו לבעל ספר דניאל אחיו הגדול, כך מבחינה זו במקצוע של הרבצת התורה והפצת הספרות בישראל לא מצא לנפשו אח קרוב מעזרא הסופר, שמקובל היה בישראל שכשנשתכחה תורה מישראל עלה עזרא מבבל ויסדה (וסוכה כ' א'). אף בערכו את ספר חזיונותיו לא מצא טוב לפניו אלא לסיימו במעשה רב, ממש מעשהו של עזרא.

ואין תמיהה שכשבקש לו אילן גדול לתלות בו את ספרו מפני מראית עינה של הצנזורה הפוליטית של הנשר הרומי לא מצא טוב לפניו אלא שמו של עזרא¹.

ועוד זאת: עזרא הרי בבבל היה קודם עלותו לארץ ישראל והוא הרי החליף את שם רומי בשם בבל ואת החרבן השני בחרבן ראשון, ואע"פ שבתוך הספר הוא אומר (י' י"ז) בפירוש: מפלטנו אנחנו היושבים בארץ, מכל מקום הוא פותח את הספר בלשון: בשלשים שנה לחרבות העיר הייתי אני שאלתיאל הוא עזרא בבבל (א' א'), ואינו מקפיד כלל לדברים שבכרוניקה, שאין המנין של שלשים שנה לחורבן ירושלים מתאים לזמנו של עזרא. ונראה שלאחר זמן, כשלא היה עוד חשש – אם מחמת שינוי מקום או מסעם אחר, – הוסיף מי שהוא על השם עזרא אף את השם שאלתיאל, שכנראה היה זה שמו הפרטי של החזון והיה ידוע למי שהוסיף אותו, וכך נצטרפו שני השמות – הפסיבדונימוס והשם האמתי – יחד.

ו. לשונו וסגנונו של הספר.

אין ספק שמלכתחלה נכתב הספר חזון עזרא בעברית ובסגנון של לשון המקרא וקא, שהיתה סלולה ונוחה לשימוש לסופרים חזוני דעות באותה תקופה של מעבר מן הסגנון המקראי אל הסגנון של לשון חכמים השורר בספרות התנאים.

רבים הם הסימנים של הסגנון המקראי שבס' חזון עזרא. כדאי לרמז על אחדים מהם: א) לענין משמעותן של מלים, כגון לב"ים (ב' ו'), הנהר במקום גהר פרת (י"א מ'), עץ לענין אילן (ב' י"ג, ג' ה'), רב לענין גדול (ח' ל"ח ועוד), כלי מלחמה (י"א ט') וכיוצא בזה. ב) לענין לשונות מיוחדים לעברית, כגון אמרתי או בלבי (א' כ"ח), ויצא לבי (א' ל'), שמת אל-לבך (ח' ט"ז), נשיב איש את-נפשו (ה' ע"ה), ולא יקשרו דרכיהם (ג' י"ב), ואבן תתן קולה (ג' ה'), ונתן קול בלילה (ג' ז'), שם האחת קראת (ד' מ"ט), שמך נקרא עלינו (ב' כ"ה, ח' כ"ב), ועוד.

על אלה יש להוסיף פשטות הלשונות בעברית מעין לך ושקלת לי (ב' ה'), לכו ונלכה (ב' י"ד), לכו ונעלה ונלחמה (ב' ט"ז), לך ושאלת (ב' מ'), ונפתח פי ואחל לדבר (ו' כ"ח), ואשא עיני וארא (ו' ל"ח), עמד על-רגליך (ג' ט"ז, ד' י"ג וי"ז, ח' ל', ט' ז'), כליותי אשתונן (ג' ל"א), ודומיהם.

¹ על שאר כתבי חזון שהיו תולים בעזרא ע' James, Lost apocrypha, 80 sqq.

ג) לענין שימוש הלשון, שאין המשפטים תלויים זה בזה אלא מצורפים זה לזה בוי החיבור, כמשפט הלשון המקראית, כגון ויהי כי החלו ללב היושבים עליהארץ וירבו בנים... ויחלו להרשיע עוד הפעם הרבו מן הראשונים (א' י"ב), ויהי כאשר העלית את זרעו ממצרים ותביאם אל הר סיני ונתת שמם ותורד על הארץ [תפרעש תבל ופרגז תהומות ופתגר את העולם (א' י"ז-י"ח), וכדומה.

ד) לענין שימוש מקור נפרד עם דרך היעוד, כגון יצא יצא לבך (ב' ב'), פהר פהר העולם לעבר (ב' כ"ו), ופד פד את העתים ופד פד את העתים (ב' ל"ז), ורבים כאלה. או השימוש בפעלי עזר לענין תארי הפעל, כגון ואוסיפה לדבר לפניך (ג' ל"ב), וויסיפו ויאמרו (ה' כ"ג), אל תוסף תבקש (ו' ג"ה), ולהוסיף אכל (ז' מ"א), ואוסיף לדבר אליה (ח' י"ט). לכאן שייכים הלשונות המרובים, כגון ויען ויאמר או ואען ואמר, שאל... ואמרת (ג' מ"ו) או ואשאל ואמר (ג' ב').

ואע"פ שמספרי המקרא יש בכל הספר רק ציטטה אחת (ה' קכ"ט, שניטל מדברים ל' י"ט ולי"א כ"ז-כ"ח). מכל מקום הספר כלו ספוג הוא מתחלתו ועד סופו בדרכי לשון המקרא ולקורא העברי אין כאן צורך בראיות.

ז. על תרגומי הספר הקדומים ועל התרגום העברי הנזקן כאן.

נראה שהתרגום הראשון שנעשה מן הספר חזון עזרא תרגום יווני היה, שהלך לאיבוד. ג'ימס טרס ואסקי ציטטות מועטות המובאות אצל ראשוני הנוצרים. התרגום היווני נעשה בומן קדום, שהרי קלימנס מאלכסנדריה (בן-דורו של ר' יהודה הנשיא) מביא (Strom. III, 16, 100) פסוק ג' ליה מחזון עזרא בלשון: עזרא הגביא אומר (Εὐδρας ὁ προφήτης λέγει). אבל כמה תרגומים שנעשו מתוך התרגום היווני הגיעו לידנו, והם: רומי, סורי, כנסי, ארמיני ושני תרגומים ערביים (כלם ניתנו בתרגום רומי בס' Hilgenfeld, Messias Judaeorum, Lpz. 1869 ובתרגום גרמני בס' Violet, Die Ezra-Apokalypse, I Teil, Die Überlieferung, Lpz. 1910). תרגום זה הוא מדויק בתכלית ומוסר את היווני מלה במלה, ולסיכך עמד בו טעמו של המקור העברי. ונראה מתוכו עד כמה היה היווני בשעתו תרגום מדויק ומדוקדק אף הוא. בתרגום זה הוסיפו הנוצרים שני פרקים בראשו (א'-ב') ושני פרקים בסופו (ט"ו-ט"ז). תוספות אלו מאוחרות הן, שהרי אינן לא בתרגום הסורי ולא בשאר התרגומים, ומכאן ג"כ ראייה שלא היה אף בתרגום היווני שמתוכו נעשה הרומי, אף ברוב כתבי-היד הרומיים נסמן גופו של הספר בפרקים ג'-י"ד, ואילו התוספות נסמנו כספרים בפני עצמם. היינו שני הפרקים א'-ב' נקראו בשם עזרא ב' ושני הפרקים ט"ו-ט"ז נקראו עזרא ה'.

הס' חזון עזרא הרומי קבוע בוולגאטה, אבל אינו כאן בנוסח מחוקן ומדויק כל צרכו. הנוסח הבדוק הוא במהדורה שעשה Bensly על פי כמה כ"י ושלא הספיק להוציאה בחייו ויצאה לאור אחר מותו על ידי James בשם The fourth book of Ezra (Cambridge 1895). ומתוך הוצאה זו נעשה התרגום העברי הניתן כאן.

שני במעלת חשיבותו הוא התרגום הסורי (נשתייר רק בכ"י אחד מן המאה הששית ויצא לאור ע"י A. Ceriani במאסטו 1, 1868, Monumenta sacra et profana). נראה שתרגום זה מתוך הרומי נעשה, ולא מתוך היווני, משום שנמצאים בו אותם התיקונים המכוונים שנמצאים ברומי (כגון הכינויים של המשיח הם בעקבות התרגום הרומי, ה' כ"ח-כ"ט, י"א ל"ב ול"ז ונ"ב, י"ב ט'), והוא גם קרוב לרומי, אע"פ שבניגוד לרומי הסורי הוא פראפראסי ואינו מדייק למסור את הכתובים מלה במלה.

על כל פנים התרגום הסורי הוא הטוב מכל שאר התרגומים המזרחיים כי התרגום הכושי (נדפס ע"י R. Laurence עם תרגום רומי בש' 1820) הוא עוד יותר פראמראטי. והארמיני הוא יותר פראמראטי מן הכושי.

הנכרים, והיהודים ההולכים בדרכיהם, יש להם שתי נקודות של חולשה בעבודותיהם במקצוע התרגום והפירוש לספרותנו הקדומה:

א) הם ניגשים מלכתחלה אל הספר העברי העתיק בדעה מוקדמת, שבזמן מן הזמנים נודיף או – אם לדבר בלשון נקיה – נערך מתוך כמה מקורות, והם – המבקרים – באים איש איש וסברתו: זה מרבה לפזר את הספר וזה ממעט. המדה השוה שבהם היא שהם משקיפים על כל ספר קדום מנקודת השקפה של אדם מודירני ולפיכך לא ימלט שלפי הגיונם שלהם ימצאו סתירות וניגודים והעדר קשרים של המשך, וכדומה. ואין הם מעלים כלל על לבם שהסופרים הראשונים, ובפרט ההזויים ובעלי הלך-נפש, טעם אחר היה להם ומדות אחרות ואף הגיון שונה היה להם. ועל כן אם ברצוננו להבין דבריהם עלינו ללמוד מתוכם ולהוציא מתוכם, ולא להכניס אותם לתוך מסגרת של מדות משלנו והגיון משלנו.

ואז נבין שלא לנו ללמד אותם הסופרים איך לכתוב ואיך לקשר ולהמשיך את עניניהם זה לזה, וממילא נמצא שבמקום העורך המדומה אפשר היה לו לסופר שיהא עורך לעצמו. כלו' שהוא גופו יחליט על סידור דברי עצמו וקביעתם בספרו.

ב) עוד: הם בונים השערות הרבה על צורתו הראשונה של הנוסח הקדום והם עושים מחיקות והגהות וסירוסים משום שקצרה ידם ליקח את הנוסח המקובל והמפורסם מתוך כ"י שונים ולהחזירו מלועזית לעברית. והם מסיחים דעתם מיחסם של ראשונים לדברים שהיו רואים אותם ראויים לטרח בתרגומם שהיו חושבים אותם הספרים לכתבי קדש שברוח הקדש נאמרו, ודברים שנאמרו ברוח הקדש הכל קדוש בהם: כל דיבור וכל תיבה משקל של קדושה להם, ולפיכך נעשו אותם התרגומים מלה במלה, אף אם הלשונות היו מיתרגמים נגד רוח לשונם: הם היו יודעים את לשונם שלהם ומתכוונים היו למרוד בה לסובת דברי קדש שהם מכניסים לתוך מחיצתם.

ואם יש את נפשך לדעת צא ולמד מתרגומו הרומי של הספר חזון עזרא: הרי בעל הלשון הרומית מתוך התרגום היווני כתבו ובעל הלשון היווני מתוך המקור העברי אמרו ומכל מקום אם באת לתרגם אותו הנוסח הרומי לעברית אין להתחכם הרבה בעבודה זו אלא לצאת בעקבותיהם של מתרגמים ראשונים ולתרגם כמעט כמות שהוא – חוץ ממקומות מספר – והרי הוא יוצא בתוך הכלי הרביעי רענן ועסיסי וטעמו צמד בו כאילו עדיין בכלי ראשון הגהו והדברים שמחים כביום נתינתם.

ומדה זו נהג המתרגם העברי עד כמה שהיה בידו בעבודתו זו.

ח. קצת ביבליוגרפיה.

Bensly, The Fourth book of Ezra, with an Introduction by M. R. James, 1895.

Gunkel, Das vierte Buch Esra (Kautsch, Apokr. u. Pseudep.), 1900.

Violet, Die Ezra-Apokalypse (1910, 1924: כרכים: ב').

Box, The Ezra-Apocalypse, 1912.

„ 4 Ezra (Charles Apoc. and Pseudep.), 1913.

Oesterley, II Esdras (The Ezra Apokalypse), 1933.

חזון עזרא

א בשלשים שנה לחרבות העיר הניתי אני שאלתיאל הוא עזרא
ב בקבל וגבור הניתי בקשבי על-מנתי ורעיוני עולים על-לבי: כי
ג ראיתי שממת ציון ושקעת יושבי קבל: וישער רוחי מאד ואחל
ד לדבר אל-עליון נזראות ואמר: אדני יי הלא אתה דברת בראשית
ה כעשר נצרת את-הארץ לבדך: ותצו על-הקשר ויתן-לך אדם סגר
ו מת והוא יציר כסף ותפחדו רוח חיים ויהי מי לקיפה: ותביאהו
ז אל-גן-עדן אשר נטעה ומינה בקשרם תהנה הארץ: ותמן-לו סגנה

חזון ראשון (א' א'—ג' י"ט).

התכן: א) מתיחה (א' א'—ג').

ב) טענות החזון כלפי רבינו (א' ד'—ל"ד): מתוך צער על גודל האסון שבחורבן
מדבר החזון משפטים ומעצור על דרכי ההשגחה וצדקה. אמר, היצר סוכן באדם
ומחטיאהו, אבל ההטאות אינה חרשה בארץ והיא נמשכת והולכת עוד למן שרש היצר
הרע שהורשש באדם הראשון ונעשה סכני לו. אנכי טענותיו מעביר החזון ומונה
המאורעות למן בריאת האדם ועד המבול (ד'—י') ומן גת ועד יעקב (י"א—ס"ז), והוא
עובר אל מתן תורה (י"ז—כ"ב) ובגין עיר הקדש צ"י דוד (כ"ג—כ"ה), ומבאן אל גורלם של
ישראל, שמירי ההשגחה באו להם שני ההפכים המקננים בלכם: יצר הרע והתורה (כ"ז—ל"א).
ג) תשובת אוריאל המלאך שנשלח אל החזון להשיב על תוכחתו (כ"א—ג' י"ג):
אין יכולת לבשר ודם לחקור בדרכי ה' (כ"א—י"א) — המשלים על היצר והגלים (י"ג—
כ"א) — חילול שם ישראל וחילול שם שמים (כ"ב—כ"ה) — משל הורע הרע (כ"ז—ל"ב) —
אימתי בא הקציר (ל"ג—כ"ה) — להבה ועשן, עננה וסיפוח (כ"ד—ג') — האותות לקץ
הימים (ג"א—ג' י"ג).

ד) חתימת החזון (ג' י"ד—י"ט): הגביא עיף והעם עזוב.

א בשלשים שנה לחרבות העיר. הוא מדבר על שנת השלשים לחורבן ראשון
ומתכוון לשנת השלשים לחרבן שני צ"י טיטוס. התחלת הספר מזכירה התחלתו של ס' יחזקאל
א' א', וללשון לחרבות העיר (ruinae civitatis) השוה דניאל ס' ב'. — שָׁאֵלְתִּי אֶל בְּרוּמִי
Salathiel, והיא העתקה יוונית של השם העברי, השוה עזרא ג' ב' ועוד, או עזרא החיצוני
ה' ה' Salathiel. ונראה ששאלתיאל שמו הפרטי של הסופר היה (ע' מבוא פרק ה'), ובשם עזרא
לעזרא הסופר כוונתו, שהוא, הסופר, משה עצמו אליו בפעולותיו והוא תולה בו את ספרו
מבלי לדייק כלל בכרונולוגיה, שהרי עזרא הסופר כמאה שנה לאחר שלשים שנה לחורבן
ראשון היה (החורבן הראשון היה בש' 586, אם כן שלשים אח"כ=556, ואילו עזרא הסופר
בש' 458—459 הופיע). — רשפעת habundantiam, וכן בסורי: כהיגותא (=שפע, עושר, שלווה). —
נזראות. במקור: דברים נזראים (verba timorata). — לבבך. הטעמה יתירה היא לאחדות
הבורא. — גן עדן הוא אחר משבעת הדברים שנבראו קודם בריאת העולם (ע' פסחים נ"ד
א', נדרים ל"ט ב' וב"ר בורשה על מקדם שנברא' ב' ה'). ובחזון ב' ה' ה' הוא אומר
שגן עדן נמצא בין החלוף ואי-החלוף, כל' בין הארץ והשמים. — מתחלה נברא אדם כמלאך

אחת ונעבדה ותמכהר לנגזרות עליו ועל-צאצאיו וממנו יצאו
ח עמים ושקטים ולאמים ומשפחות לאין מספר: ויגדל כל-עם בשרירות
ט לבו ונעשו הרע לסניף וימעלו ואמרו לא הניאזות אותם: ואחר-את
י המבול הבאת בעתו על-יושבי הארץ ותאבדם: ואחת היתה שקדתם
יא כמות לאדם בן המבול להם: ואחר מהם השארף את-לח ואחר
יב ביתו וממנו יצאו כל-הצדיקים: ויהי כי החלו יושבי הארץ לרב
וירבו בנים ועמים ומשפחות לרב ויחלו להרשיע עוד והרעו מאשר
יג היו לסניהם: ויהי כאשר הרשיעו לסניף ותבחר-לה אחר מהם
יד ושמו אבדקם: ותאבדוהו ותגדלו קץ הנמים לו לבדו בסוד הליל:
טו ותקם לו ברית עולם ותגדלו כי לא תשוב את-זרעו עד-עולם
טז ותתן-לו את-יזחק וליזחק נסת את-יזעקב ואת-עשו: ותבחר-לה
יז את-יזעקב ואת-עשו הרמקת ויהי יזעקב לעם-רב: ויהי כאשר
יח העלית את-זרעו ממצרים ותביאם אל-הר סיני: ותט שמום ותרד
יט על-הארץ ותרצש מכל ותרצו תהמות ותרד את-העולם: ויזכר
כ בבורה ששעים ארבעה אש ורעש-ארץ ורוע וקר למת לרוע יזעקב
כא תורה ולבני ישראל מצוה: אך לא הסירות מהם את-הלב הרע
כב למען תעשה תורתך פרי בקרבם: כי לב רע הנה באדם בראשונה
כג ויזכר ויאשם הוא וכל-אשר יצאו ממנו: ויהי בהם רסיון-תמיד
כד וכלב העם התורה ורע השרש נידחק המושב וישאר הרע: ויזכרו
כה עתים ויגלו שנים ותקם לה עבד ושמו דוד: ותאמר אליו לבנות
כז לשמך ולהקריב-לה בה קרבנות משלך: ויהי הדבר הנה שנים
כח רבות ונתקאו יושבי העיר בעשותם מכל אשר עשה אדם וכל-
כז צאצאיו כי לב רע הנה גם-להם: ותמן את-עירך בידי אויבך:

יד לחיי עד וע' חנוך ב' י"א ס' ואעמיד אותו מלאך שני בארץ ישר וגדול ונכבד. - בסוד
הליל. בברית בין הבתרים (השנה ברא' ס"ז י"ב ויהי השמש לבוא, וע' חזון ברוך א'
טז ד' ד'. - ואחר-עשו הרחוקת. כך ברומי (separasti). ובסורי על דרך הכתוב (מלאכי א' ב'):
יח-יט ואת-עשו שנאת. - לפיית השנה שמות י"ס ס"ז ואילך. - שערס ארבעה. כוונתו לשחקים
שעברה בהם שכינה ממקומה שבמרום ליחן תורה לישראל (והשנה מלאי י"ט י"א-י"ב). -
כ-כא הלב הרע. כינוי הוא ליצר הרע. - לב רע היה באדם. כך בסורי. וברומי baiolans.
כב לשון משא ומכל. - ובלב העם התורה ורע השרש. שני הפכים בנושא אחד. -
כד ורע השרש. הרע שנשרש באדם. - לבנות עיר לשמן. השנה ש"ב ה' ס'. -
כה כי לב רע היה גם-להם. ברומי בא כאן לשון השתמשות: utebantur
(=ἐχθρίσαντο) anim et ipsi cor malignum. והשנה ב"ר למסוק ג' ט': והמה כאדם עברו

כו ואמר אז בלבי האמנם משיבים לעשות יושבי ככל ועל-כן הם
 כח משלים מציון: ויהי כאשר באתי הנה ונרא רשעה לאין מספר ומעולים
 רבים ראתה נפשי בשנת השלשים הזאת נוצא לבי כי ראיתי איכה
 תשא אותם את-התשאים ותחם על-עושי הרשעה ואת-עמך אבדת
 כט ואת-אונתיה שמרת: ולא הורעת לאיש דבר איך נשיגו ארצה האמנם
 ל הטיבה ככל לעשות מציון: הרי ירעה עם-אחר מבלעדי ישראל
 לא ואינה השבט אשר הנה נאמן בקריתך בנעלב: אשר שכם לא נראה
 ועמלם לא נשא סרי כי עבר עברתי על-העמים ונרא אותם בשפעתם
 לב ואת-מצותיה לא נזכרו: ועסה הלא תשקל במאונם את-רשעיה ואת-
 לג ששעי יושבי תבל ונמצא מקום הנקדה המכריעה: ומתי לא תסאו
 לד לסנה יושבי תבל ואינה העם אשר שמר פכה את-מצותיה: אמנם
 אנשים בשמות תמצא אשר שמרו מצותיה ועמים לא תמצא:
 ב ונענני המלאך אשר נשלח אלי ושמו אוריאל ויאמר לי: נצא
 ג נצא לבך בעולם הנה והנה מבקש להשפיל אל-דרך העליון:
 ד ואמר בן אדני ונענני ויאמר נשלחתי להראותה שלש דרכים ולשום
 ה לסנה שלשה משלים: אם-תוריעני אחר מהם את-אני אודיעך את-
 ה הדרך אשר תבקש לראות ואורך מדוע רע הלב: ואמר דבר
 אדני ויאמר אלי לה ושללתי-לי משקל האש או תמדי-לי סאה-רוח
 ו או תקרא-לי את-היום אשר עבר: ואען ואמר מי בגלדיים יוכל
 ו לעשות ואתה מאלה אשר תשאל ממני: ויאמר אלי ואם-אשאלה
 לאמר פכה מדרות בלבדים ארככה אפיקים בראש-יתהום ארככה
 שבילים מעל לרקיע ואיפה מוצאי ושאל אוריפה מבואי נה

כו ברית והרשע ו' ד' - המה כאדם הראשון. - יושבי בבל. לרומי כוננתו והשוה חזון ברוך א' י"א
 א' חזון הסיבילות ה' קמ"ג). - הם מליים. במקור בל' יחיד dominavit. ובשאר תרגומים: קאט
 כח-כט abominavit). - באתי הנה. לבבל. הוא זוכר שחלה עצמו בעזרא שבבבל. - איך ישיגו
 אר חן. כך בסורי (איכנא מתדרכא אורחך). וכך נראה מן ההמשך לקמן ב' ב'. והשוה משלי ב'
 לו י"ט ולא ישיגו ארחות חיים. וברומי: quomodo debeat derelinqui via haec. - אשים בשמות...
 כוננתו לחסידים שבאומות העולם. וללשון השוה עזרא י' ט"ז אנשים... וכלם בשמות. -
 ב ויענני המלאך. הוא טוען כלמי שכונה ופתאום הוא מקבל תשובה מפי המלאך,
 ממש על דרך זכריה א' ס'. - אוריאל. מלאך זה מוזכר בסמרי חנוך (הכוכבי כ' ב') והסלאבי
 י' א' והוא אחד מארבעת המלאכים הראשיים: מיכאל גבריאל אוריאל רפאל (ע' פסיק"ר קפ"ח
 א' ועוד). מילטון Paradise Lost שיר ג', וע' ויגרש את האדם 83) עשהו לאחד משבעת
 צבא הרוחות כלילי הוד והדר העוטרם כס יה. - מדוע רע הלב. כל' היכן הוא השורש
 ח-י של רוע הלב. - לפיה השוה איוב כ"ח כ"ה לעשות לרוח משקל. - כמה שבילים. של מהלכי

ח ערן: הלא תאמר-לי לתהום לא גרדתי וגם-לשאול עוד לא-תדרתי
ט ואלגנ-ערן לא באתי ואת-לשמים מני לא עליתי: ואני לא שאלתי
י כי אם-לעש ולרוח וליום אשר בהם עברת ואשר בלעדיהם לא
יא תוכל להיות ולא אניתי עליהם: ויאמר אלי הן את-אשר לה את-
יב הדברים הנגדלים אתה לא תוכל לדעת: ואיך יוכל בלוק להביל
יד דרך עליון ויבדק-מותה בעולם משחת ואיך יוכל להבין לא-
יג משחת ויבדק-מני את-הדברים האלה ואפל על-פני: ואמר אליו
יח גום לנו שלא נהנה משנבוא ונחנה בתוך רשעה ונבל בלידעת
יט על-מה: ונעני ויאמר הלא הלקתי אל-ישר עצי השדה ויחשבו
יז מחשבה: ויאמרו לבו ונלכה ועשינו מלחמה עם-הנים למען יפוג
יח אחר משנינו ועשינו לנו עוד יערות אחרים: וגלי הים נסיהם
יט חשבו מחשבה ויאמרו לבו ונעלה ונלחמה עם-ישר השדה לבד-
כז לנו שם מקום אחר: ויהי מחשבת היצר לשוא כי בזה-אש
כז ותאבלהו: גם-מחשבת גלי הים והיתה לאל כי החול קם ויפריעם:
כח ולו היתה שושט לאלה את-מי הואלק להצדיק ואת-מי להרשיע:
כט ואען ואמר שניהם מחשבת שוא חשבו כי הארץ נתנה ליצר ומקום
לזם לשוא גליו: ונעני ויאמר וסה דנת ומדוע לא דנת את-נפשך:
כא כי כאשר נתנה הארץ ליצר והים לגליו כן גם-יושבי הארץ יוכלו
לבין אך את-אשר על-הארץ ושוכני שמים את-אשר מעל-השמים:
כב-כנאען ואמר בי אלני למה-זה נתן-לי לב לבין: כי לא חסדתי
לשאל לדרךכים העליונים כי אם-לדברים העקרים עלינו יום יום
כד מדוע נתן ישראל לתרפת הגוים עמו אהבת נתן בידי שבטים
רעים ותורת אבותינו היתה והקרה והקדירות אשר נכתבו היו לאון:
כד ואנחנו עקרים מן-העולם בארבה וסנינו בהבל ולא נזכה לרממים:

ח הכוכבים והמזלות. - [- -] על פי הסודי. - לתהום. ובוה נכללו אף המדורות שבלב
ט ים. - [- -] הוספתי מסברא. - וליום. אתמול. - הגדלים אתך. שאתה מחובר אליהם. -
יא כל יך. vas tuam. כלי הוא כינוי לגופו של אדם. לפי שהגוף כלי לגפש" (פי' הינוך, וויניציא ש"ס, דף ל"ד א'), וכאן כוונתו: עצמותך. - ויבדק-מותה. הוספתי מסברא. - וכש מעי את הדברים
יג האלה. כך בסודי. - הלך הלבתי... בסודי: הלך הלכו יערי עצי השדה. - למוטיב זה של
יז ריב היצר והים השוה חזון ברוך א' ל"ו. - לפיז השוה ירמ' ה' כ"ב אשר שמתי חול גבול
כז לים... - והבריתות אשר נכתבו. השוה ברכות מ"ח ב' שזו והתורה ניתנה בשלש
בריתות (רש"י): בשלשה מקומות ניתנה התורה לישראל בסיני ובאהל מועד ובערבות מואב,
כד ובכל אחד נכרתה ברית. - כארבה. השוה נחום ג' י"ז מזורין כארבה וספסריך כגוב גובי

כה ומה-יגשה לשמו הגדול אשר נקרא עלינו והנה אלה הדברים
 כו אשר שאַלתי: ונענני ויאמר אס-תתי תראה ואס-תחי תרבה לתמה
 כז כי מהר ומהר העולם לעבר: כי לא יוכל שאת את-אשר הבטח
 כח לצדיקים בעתם בשגם העולם הזה מלא עצב וכשלו: כי נזרע
 כט הרע אשר שאַלתי על-אדוקיו ועוד לא-בא קצירו: ועד-אשר לא
 ל נקצר הנזרע ונעלם המקום בו נזרע הרע לא תראה החלקה בה
 לא נזרע הפזב: כי נגרר הנזרע הרע נזרע בלב אדם מראשיתו ובה
 לב רשע ילד ער-בה ועוד ילד ער-בוא הקציר: ערף אפוא בלב-בה
 לג את-נזר הנזרע הרע כמה פרי-רשע עשה: ואס-תנרענה שכל-יטוב
 לד ומתי אלה כי מעשות ורעות שנומינו: ונען ויאמר אל-תמהר אפה
 לה מן-העליון כי אפה לנפשה תמהר והעליון לרבים: הלא שאַלו על-
 לו אלה נפשות הצדיקים באצרותיהן לאמר ער-מתי נהנה-פה ומתי
 לו יבא פרי-קציר-שקרנו: ונשגם רמאל מלאך הראש ויאמר ער-אם-
 מלא מקסר הדומים לכם כיר-במאונגם שקל את-העולם:
 לו וקדר מדר את-העמים וקצר קסר את-העמים
 ולא יעיר ולא יעורר ער-אם-מלאה המדה אשר נאמרה מראש:
 לח-לם נאען ואמר הוי אדני וי הן בלנו רשע מלאנו: ואולי בגללני נמנע
 מ קציר הצדיקים בגלל עונות יושבי הארץ: ונענני ויאמר לך ושאַלת
 ס את-ההרה אם-אסרי מלאה תשעת ורחיק יוכל רחמה לעצ-עוד
 סא את-עוללה בקרב: ואמר לא יוכל אדני ויאמר אלי אצרות הנפשות
 סב אשר בשאול לרחם דמו: ובמהר היולדת להמלט מחבלי לדתה

החונים בגדרות ביום קרה שמש זרחה ונודד ולא-גודע מקומם אים. - תראה. במקור:
 תבוא (veniet). - הלא שא לו. לירחמאל, שהוא הממונה על אוצרות הנשמות (ע' בפל"ו). -
 באצרותיהן. השה קהליר לפסוק ג' כ"א שנשמותיהן של צדיקים נתונות באוצר
 ונשמותיהן של רשעים מסורפות בארץ, וכן כתר מלכות לרשב"ג ע"א בעשותך במרום חדרים
 ואוצרות (וע' פרקי דר"א ל"ד). בלשון רז"ל נקרא אוצר זה ג"כ בלשון גוף, כגון יבמות
 ס"ב ב' וס"ג ב' אמר ר' אסי אין בן דוד בא עד שיכלו כל הנשמות שבגוף, וכתב הברצלוני
 (בפי' ספר יצירה 208): מקום ברקיע ששמו גוף, ושם שריות כל הנשמות שבגוף שעתידין
 להבראות עד סוף העולם. - רמ"א ל. בכ"י Remihel וגם Hieremihel. ונראה שהוא השם
 שנוכר בחנוך א' כ' ח' (מתוך הגוסהאות היווניים) ובחזון ברוך א' ג"ה ג' (וע"ש), ובסיבילות
 ב' רס"ו-ר"ז - Ρερμῆλ, Ρερμῆλ. - הדומים לכם. similia vobis. ויש נוסח (בוולג'
 ועוד) semiaum (=הנורעים). -

ס
 לה

לו

- מן בן גמאלה ומהרו להשיב את אשר הקמך אתם מראש: ואז ידע
לה מאלה אשר התאנה לראות:
- מד ואזן ואמר אבנא קצאתי הן בעיניך ואסיוסכן הדבר ואם
מה שנה אני: הודיעני-נא גמאלה-זאת הנבא עוד יותר מאשר עבר אמר
מו דבר עבר עלינו הרב: כי את אשר עבר נדעתי ואת אשר יהיה
מו לא אדע: ויאמר אלי עמר עלי-זמין והודעתה פתרון המשל:
מה ואעמר וארא והנה חנור בער עבר על-פני ונהי בעבר הלהבה
מט וארא והנה קשן קלה: ואסרי-כן עבר לפני עין קלא מים ויורר
ג קשר בושח רב וכעבר ועף הקשר וישארו בו נספיקים: ויאמר
אלי חשב בנפשך ברבות הקשר מן הכספות והאש מן העשן בן רבה
שקעת המדות אשר עברו ונשארו טפות ועשן:
- נא ואשאל ואמר התחשב כי אחיה בזמנים ההם או מי יהיה
ג בזמנים ההם: ונעני ואמר האתות אשר תשאלי עליהם וכל אוכל
להגיד-לה מקצתם ועל-מנין לא נשלחתי לדבר אליה וגמאלה אדע:
ג ועל-האתות הנה זמנים באים ואחזה מהומה גדולה את-על
יושבי הארץ ונעלמה דרך האמת ונעקרת האמונה תהי הארץ:
ג-ו וירב העול על-אשר ראית אתה ועל-אשר שמעת לשגור-כן: והיתה
תהו לא-דרך הארץ אשר תראה עתה מושלת וראו אותה והנה
ד היא שקמה: ואסיוסה העליון וראית אסרי ויום-מהומה השלישי
והנה האירה מתאם השמש בלילה והנרם האיר ביום:
ה ועץ יפח דם ואבן תתן קולה ועמים נזעו והמוצאות ישתנו:
ו-ו ומהלך אשר לא-יקודלו ישבי ארץ ובעלי קנה ידרו יחד: ויב-
קדם וקרא דגים וזמן קול בלילה אשר לא רבים ובינו אך קלם

- ג ועקרת אמונה תהי הארץ. במקור: et sterilis erit a fide regio (=ועקרת תהי
ללא אמונה הארץ). כלל האמונה תפדת מן הארץ. - הארץ אשר תראה... למלכות
ד רומי כוונתו. - אחרי יום-] מהומה השלישי. נראה שברומי נשמטה חיבה, ושיעורו
ציל: post [diem] tertiam turbatam. והשוה הושע י' ב' יחינו מיומים ביום השלישי יקימנו
ח ונחיה לפניו. - והמוצאות ישתנו. ברומי: gressus, ובסוריי: והרות. ונראה התישון
ו-ו ומהלך אשר לא יקודלו. רמו למלך הרשע שיהיה באחרית הימים. - ויום-סדם. כינוי
ליום המלח (ורגיל אצל יוספוס, קדמ' ה' פ"א, ובלשון חכמים, כגון שבת ק"ח ב' מעולם לא
טבע גברא בימא דסדום, ועוד) שאין דגים קיימים בו כלל. כיצא בכך חזה יוח' (מ"ז ח' -

ח וישמעו קולו: ובקעות תהינה במקומות רבים ואש תשרץ פעם
 בקצתם ונסת השדה תדד במקומה ונשים בנדתן נפילים תמלסנה:
 ט ובמים חיים מלוחים ימצאו ואוהב עם-אוהב מלחמה יעשה והבינה
 י תסתתר ונתקמה תקנה אל-משכנותיה: ויבקשוה רבים ולא תמצא
 יא ורבה העולה והמשובה על-הארץ: ושאלו בגלילות איש את-שכנו
 הקרוב אליו לאמר הלא עברה עליך הצדקה או עושה צדק ואמר
 יב לא: והנה במים ההם וקוי בני אדם ולא נשינו וניעסו ולא וישרו
 יג דרכיהם: אתות אלה נפנלי להגיד-לך ואסתוסף תתפלל ובקית
 כיום וצמת שבעת ימים תשוב תשמע גדלות מאלה:
 יד-טו ואיקץ ובשרי רעד מאד ונפשי עושה לצאת: ויאמנוני המלאך
 טז תבא אלי הדבר כי ונסקני ונשמדני על-דגלי: ונהי בלילה השני
 ויבא אלי פלמיאל נגיד העם ויאמר אלי איפה היות ומדוע שניה
 יז רעים: הלא נדעת כי אתה נמצאת נאמן לישראל בארץ גלותם:
 יח ועתה קום אכל מעט-לחם ואל-תעזבנו ברוחה עזרו בידי ואבים
 יט רעים: ואמר אליו לך מעלי ואל-תקרב אלי ער-מלאת שבעת
 ימים ואסר-יכן תבא אלי וישמע לקולי וילך מעמי:
 כ ואצוים ימים שבעה נאנח ובוקה באשר צוני אוריאל המלאך:

טו) על רפאות המים שבים המלח שישרצו נפש חיה ודגה רבה מאד. - ובקעות תהינה.
 כיצא בו זכר יד ד' ונבקע הר היותים מחציו מזרחה ומה גיא גדולה מאד. - נפילים
 תמלסנה. ברומי: parient monstra (=תלדנה פסקצות). ועדיין אין אנו יודעים אם כונתו
 לגפילים או לגפלים, וכבר נתחבס הסורי וכתב: ואותוא מן גשא נתחזין נתילדון גיר עולא
 כד לא משמלין (=ואותות מנשים נראו כי יולדו עוללים שלא נמלאו). - פלטיאל נגיד
 העם. וראי אדם מסורסם מן הישוב היה שנשתייר בירושלים אחר החורבן השני. - אתה
 נמצאת נאמן לישראל. dibi creditus est Israel. - לדבריו של פלמיאל השוה לקמן י"מ"ב.

הזין שני (ג' כ'-ד' ליד).

התכן: א) פתיחה (ב' כ'-ב"ב).

ב) התרעמותו של עזרא (הסורי קורא לפרשה זו: צלותא דעזרא) על ההשגחה שמסרה את
 העם הנבחר והאהוב בידי לוחציו (כ"ג-ל').

ג) בדרך שאלות ותשובות בין עזרא ואוריאל המלאך מתברר שבשר ודם שאין בכחו להבין
 את אשר בקרבנו וראי לא יוכל להשיג טיבם של משפטי אלהים ואין בידי לעלות במדת
 האהבה על הבורא (ליא-מ').

ד) המשך השיחה על מקומם של הרורות הבאים בתכניתו של העולם (מ"א-ג"ה) - על קץ
 הימים שעתיד לבוא עיי' אלהים לבדו ג' ג"ד-ד' ו') - על חלוקת העתים (ו'-י') -
 על אותות האחרית ועל בוא האחרית (י"א-כ"ח).

ה) חתימת החזון (ר' כ"ט-ל"ד).

כא ויהי מקץ שבועת הנמים וישובו רעיוני לבי להעיק עלי מאד:
 כב - כננתקח נקשני רוח-בינה ואסל לדבר עוד דברים לשני עליון: ואמר
 כד אלני וי מקל-גערי הארץ ומקל-עציה בחרת נסן אחת: ומקל-
 ארצות תכל בחרת-לקך מקום אחד ומקל-שרתי תכל בחרת-לקך
 כה שושנה אחת: ומקל-תהמות הנם מלאת-לקך נהר אחד ומקל-הערים
 כו הבנויות קדשת-לקך את-ציון: ומקל-בעלי קנה שנקראו קראת-לקך
 כז יונה אחת ומקל-הצאן שנוצרו ראית-לקך בבשה אחת: ומקל-הגוזים
 הרבים קנית לקך עם אחד ותורה רצית מכל נסת לעם רצית בו:
 כח ועתה אלני לקח מסרת האחד לרבים ותששל הכנה האחת מן
 כט האחרות ותסע ותידך ברבים: וירמסו סורעי מצותיה את-הנאמנים
 ל בבריתותיה: ואם-שנא שנאת את-עמך הלא בנדיה יסר:
 לא ויהי בדברי את-הדברים האלה וישלח אלי המלאך אשר בא
 לב אלי בלילה הראשון: ואמר אלי שמעני ואלמךך הקשיבה לי
 כג (אויסה לדבר לקניה: ואמר דבר אלני ואמר אלי גדול הנה תמהון
 לד לקחך אל-ישראל האמנם אהבתו יותר מעושהו: ואמר לא אלני
 ונאני רק מצערי דברתי כי כליותי אשתונן כל-שעה בבקשני
 להשיג דרך עליון ולחקר נור-דינו: ואמר אלי לא תוכל ואמר
 לה מדוע אלני ולמה אפוא נולדתי ולמה לא הנה רחם אמי קברי
 לו לכל ארצה צמל געלב ותלאת נרע ושראל: ואמר אלי
 קסר-לי את-והנמים אשר לא באו עדנה ואקח-לי את-השפות הספורות

כב-כג וחקק נפשי לשון לקח, תורה - גסן אחת. כן בכל התרגומים, חוץ מן הרומי
 כד הגורס vineam (=כרם). השוה ישע' ה' ו', תהל' פ' ט'. - מקום אחד. לאותה גסן (השוה
 תהל' פ' י'). כן בסורי (אתרא). וברומי: fovea (=בור), ואינו נראה. - שושנה אחת.
 כה השוה הושע י"ד ה', שהיש ב' ב'. - נהר אחד, הירדן. השוה ישע' ח' ו', שהיש ד' ט"ז.
 כו קדשת לך את-ציון. השוה תהל' קל"ב י"ג כיבחר ה' בציון אוה למושב לו. - יונה
 אחת. תהל' ע"ד י"ט, שהיש ב' י"ד, והשוה שהשר לפסוקים א' ט"ז וד' א' שישראל
 נמשלך ליונה בכמה בחינות, וברור שפירוש שהיש בדרך אליגוריה היה דבר פשוט לגבי
 סופר זה. - כבשה אחת. השוה ישע' נ"ג ד', תהל' ע"ט י"ג ועוד. ולהמשלת ישראל לצאן
 כז יש להשוות ביחוד חנוך הכושי פ"ט. - השוה דב' ד' ח' ומי גוי גדול אשר-לו חקים ומשפטים
 כח צדיקים ככל התורה הזאת... - האחד לרבים. רמז לתפוצות ישראל שבגולה בכל העולם.
 השוה סיבילות ג' רע"א וכל ארץ תמלא ממך וכל ים. וכן אומר יוספוס (מלחמות ד' מ"ג):
 האומה הישראלית פזורה בכל התבל בין יושביה, ועוד (שם ב' שצ"ח): אין מקום בתבל
 שאין שם קצת מבני עמנו. - הכנה האחת. השוה תהל' פ' ט"ז וכנה אשר-ינטעה ימינך. -
 ל-לו בידך יוסר. תיסרהו בעצמך ברעב או בדבר (השוה ש"ב כ"ג י"ג-י"ד). - את-והנמים.

לו והפדח לי את-הציונים הנזבילים: וספח-לי את-האצרות הסגורים
 והוצא לי את-הקרוחות הנקלאות בהם והראני ואת-תמונת הפנים
 אשר לא-ראית מעולם
 או הראניו את-תמונת הקיל ואראף את-העמל אשר תבקש לראות:
 ואמר אלני יי מי יוכל לדעת אלה מלבד אשר מושכם עמי
 לגני האדם אינני: ואני בשר ואיך אוכל לדבר על-אשר שאלתני:
 ויאמר אלי באשר לא תוכל עשה אחר מאלה הנקרים בבה לא
 תוכל מצא את-דיני או את-תכלית החסד אשר דברתי לעמי:
 ואמר אכל אלני הנה אפה הבטחת לאשר יהיו באחרונה ומה-יעשו
 אשר היו לפניו או אנהנו או אשר יהיו אחרינו: ויאמר אלי
 לשפחה דמותי את-דיני באשר אין אחר לאחרונים בן אין מהירות
 לראשונים: ואען ואמר הלא תוכל לעשות את-אשר היו ואשר
 היום ואשר יהיו באחד למען תמסר להודיע את-דינך: ונענני
 ויאמר לא תוכל הבריאה למחר מן-הבירא ולא נשא העולם את
 כל-אשר נבראו בו באחד: ואמר ואיך אפרת לעבדך כי טה תתנה
 את-הבריאה שנבראה בדרך באחד ואם-הסנים יהיו באחד והבריאה
 תשא הלא תוכל גם-אפה לשאת את-הנמצאים באחד: ויאמר אלי
 שאל רחם האשה ואמר אלי עשרה אס-תלד למה לעתים הלא
 תבקש מאתו כי יתן עשרה באחד: ואמר לא יוכל עשה בבה כי
 אס-תלד השת: ויאמר אלי וגם-אני נסתי רחם לארץ לאשר נרעו
 על-פניה לעתים: כי באשר תילדה לא תלד ולא אשר-נקנה בבה
 ערבתי גם-אני את-העולם אשר נברא בנדי:
 ואשאל ואמר אחרי אשר שמת לפני את-הדרך אדברה לפניך
 ואמנו אשר עליה דברת אלי העודנה צעירה לגמים אס-הילכת
 נא-נב היא וקרבנה אליה ונקנה: ונענני ויאמר שאל יולדת ותגד-לך: ואמר
 אליה מדוע לא נדמו אשר ילדת עפה לאשר היו לפניכם כי
 קטנים הם מהם בקימה: והיא תאמר לך אחרים הם אשר נולדו
 בעצם העלומים ואחרים הם אשר נולדו לעת וקנה בקטן האם:

לח

לז

מ

מא

מב

מג

מד

מה

מו

מז

מח

מט

נ

נג

לו כך בכושי ובערבי א' - [- -] - לפי הסודי - את העמל עמל יעקב (ע' במל"ה) -
 לח-מב אשר מושבם עם בני האדם איננו השוה דניאל ב' יא - לעטרות שהיא עגולה ואין
 מט לה תחלה וסוף - הילדה לא תלד infans non parit - ככה ערכתי לפי עתים מוזמנות

נד קשוב אפוא נס-אתה מדוע קטנים אתם בקומה מאשר היו לשניכם:
 נה ואשר יבאו אחרים יקטנו מקם כי זקנה בקריאה ולחם שלומיה עבר:
 נ ואמר אשאלה אלי אם-לא מצאתי חן בעיניך והודעת לעבדך
 כי-רמי תסקר את-קריאתך:
 ד ויאמר אלי

קראשית עפרות תכל
 וקטרם יהיו מוצאי שולם
 ב וקטרם ירעימו קלות הרעמים
 ג וקטרם תכונן אדמת גזעון:
 וקטרם ותנצבו גידירי-לחם
 וקטרם ותאספו מלאכי-צבא
 לאין מספר:

ד וקטרם יתרוקמו נבחי שחקים
 וקטרם מדות הקריעים בשם
 וקראו
 ה וקטרם ותבונן קדום ציון:
 וקטרם תחקרנה שנות תהנה
 וקטרם תתנפנה מוצאות החושאים
 וקטרם ירשמו האוצרים
 אמונה:

ו אז עלו במשלבתי ויהיו אלה מאתי ולא מאחר והקע נס-יהוא
 ז מאתי ולא מאחר: ואען ואמר מה-תהנה חלקת העמים או-מתי
 ח תהנה אחרית והעת הראשונה או-ראשית הבאה: ויאמר אלי
 מאברהם ועד ורעו אברהם כי ממנו יצאו יעקב ועשו נד יעקב
 ט אסוף מראש בעקב עשו: וסוף העולם הנה עשו וראשית והעולם
 י הבא יעקב: נד האדם וראשיתו ואחרית האדם עקבו בין העקב
 והנדר יומר אל-תבקש עזרא:

ג (הכושי והערבי א'). - כי זקנה הבריא. השוה חזון ברוך א' פ"ה י. -
 ד בראשית עפרות תכל. initio terreni orbis - על דרך משלי ח' כ"ו (ואמשר שהיה במקור:
 ארץ ותכל, על דרך תהלי' צ' ב"=terra et orbis, והוא מעין (év δὲ δυνούv). הסורי (וקרוב לזה
 אף הכושי והערביים) גורס: ראשית (ביר בן-אדם ואחרית קדי אגין) בטרם היות עפרות
 ג תכל. - גידודי-כת. ברומי motuum virtutes (=גידודי-כת), וכן בסורי (דזעונה), וברור שגימל
 ד בנוין נחלפה. - מדות הרקיעים בשם יקראו. עי' שמוניהם של הרקיעים בחגיגה י"ב
 ה-ו ב'. - ירשמו. לזכות. - ויהיו אלה. כלר נבראו. ובעל הבריא הוא השם קץ לבריא. -
 ז (העת). הוספה ביאורית מסברא. - כוונתו: מתי תהיה אחריתו של העולם הראשון או ראשיתו
 ח של העולם הבא. - ועד ורעו. כך נראה לי שיעורו. - כי מסנה. בסורי הנוסח: כי ממנו נולד
 י יצחק ומיצחק נולדו... - ויד יעקב אח זה... כלומר אין שום הוסק בין אחרית העולם הראשון
 ובין תחלת העולם הבא, וכמו שהוא מסביר בכתוב הסמוך. - (- - -). לפי הסורי. -

יא-יב ואען ואמר אלני וז אסמא קצאתי מן בענייה: והודעת
 יג לעבדך אחרית אתותיה אשר מקצתם הודעתני אמש: ונען ויאמר
 יד אלי עמד על-רגליך ושמעת קול תרועה גדול מאד: והנה אס-נוע
 טו ונוע המקום אשר אתה עמד עליו בדברו: אליה ירא כי לשת-קן
 טז הדבר ומוקדות הארץ יבינו: נען אשר עליהם ודבר ויראו ונעו
 יז כי ירעו כי-אחריתם להשתנות: ויהי בשמעי ואקום ואעמד על-
 יח רגלי והנה קול מדבר קול המון בקלות מים רבים: ויאמר הנה
 יט ימים באים והנה באשר אחל לנשת לקר על-יושבי הארץ: וכאשר
 אכל לדרש מידי עושי עולה את-עולתם וכאשר תשלם ענות ציון:
 כ וכאשר יחתם העולם העומד לעבר ועשיתי את-האחות האלה
 כא ספרים ופתחו על-פני הרקיע וכלם יחד יראו: ועוללים בני שנה
 כב ידברו בקולם והרות לפני עתן לירחים שלשה וארבעה תמלטה
 כג עולליהן ויהיו ורקדו: ומקמות לא נודעו יראו מתאם ורועים ואפרות
 כד מלאים מתאם ריקים ימצאו: ושופר בקול יקרא וכל-משמעים
 כה יסדרו סתר מתאם: והנה בעת ההוא ונלחמו אוהבים באוהבים
 כו באוהבים וחרדה ארץ ויושבי בה ומוצאי מקנות יעמדו מלכת שעות
 כז שלש: והנה כל-הנותר מכל אשר הודעתיה מלאש הוא ימלט
 כח ויראה בישועתי ובקץ עולמי: וראו האנשים אשר לקחו אשר לא
 כט שצמו מות מיום הנקדם והשמתה לב ויושבי הארץ והפחד ללב
 לו-כח אחר: ונשמד הרע ונקמד הבחש: וסרסה האמנה וקרא בהשמת
 ונראתה האמת אשר ימים רבים ללא פרי היתה:
 כט ויהי בדברו אלי והנה המקום אשר אני עמד עליו נע לאמו:

יג-יח וי' עין. המלאך. - בדברו. בשעה שהקול (ע' סוף פי"ג) ידבר. - ואקום ואעמד על-
 רגלי. surrexi super pedes meos. עד כאן חזה כשהוא שכוב. - יחתם העולם. לשון
 גמר וכליון (השנה ר' גיג) ככתב זה שחתמתו היא השלמתו. - ספרים יפתחו. שבהם
 גרשמים מעשיהם של הצדיקים ושל הרשעים (דנ' ז' י'). על ענין זה נוסדה תפלת ריה
 ויהי-כ שתחלתה ותנה חקף קדושת היום... על פני הרקיע. על פני צבא המלאכים
 כג-כד שברקיע. - כבר הכיר Kabisch ששני הפסוקים כ"א-כ"ב מקומם בפרק ג' אחר פסוק
 ח'. - אף בפסוק כ"ד הלשון והיה בעת ההוא ונלחמו אוהבים באוהבים כאוהבים מקומו
 לעיל ג' בפסוק ט' אחר הלשון ואוהב באוהב מלחמה יעשה, וסוף הכתוב מן וחידה ארץ
 ויושבי בה נמשך ישר אל פכ"ג - ומוצאי מצינות יעמדו מלכת. השנה עליית משה
 י' ר' עד נבכי מים נהרות יחרבו. - שעות שלש. כונתו: שלשה זמנים. - רמו לחשעה
 שנכנסו בחייהם לגן-עדן (ע' דרך ארץ זוטא א'). -

ל-לא ויאמר אלי אלה באתי להודיעה גם-בלילה הזה: ואמרתוסיה תבקש עוד ושבעה וצמח עוד שבעה ימים אשוב אודיעה עוד גדלות מאלה: כי שמע נשמע קולך לפני עליין כי ראה שדי ישר דרךך ונבט אל-ענותך אשר לה מקעוריה: ועל-כן שלחני להודיעה את-בל-אלה ולאמר לה בשח ואל-תירא: ואל-תבהל להנות לריק בעתים הראשונות שנת-בהל בעתים האחרונות:

ויהי אחר הדברים האלה ואשוב לבבות גם-צמתי שבעת ימים למלא שלשת השבעות אשר נאמרו לי: ויהי בלילה השמיני ויתקעם עוד לבי בקרבי ואחל לדבר לפני עליין: כי רוחי התלקחה מאד ונקשי עלי התעשבה: ואמר אדני דבר דברת בראשית הדריאה ביום הראשון לאמר יהי שמים וארץ ובדריאה נעשמה המלאכה: ותהי הרוח מרחשת וחשך מסביב ודמיה וצליל קול אדם לא הנה-עוד מאתך: אז אמרת ויצא מאוצרותיך אור מאד למען נראו מעשיה: וביום השני בראת את-דרכי השמים ותצוהו להחלק ולהבדיל בין המים אשר נעלו מקצתם למעלה ומקצתם ישארו למטה: וביום השלישי צוית על-המים להקות בחלק-הארץ השביעי וששת החלקים הובשתי ומעמידם להיות מהם משתותם לשניה ונדרים ונעדרים: דבר וצא מקד ויהי ער-מכה למעשה:

חזון שלישי (ד' ליה-ז' כיה).

התכן: (א) פתיחה (ד' ליה-ל"ז).
(ב) שאלה: הרי כל העולם לא נברא אלא בשביל ישראל ולמה איפוא ניסלה מישראל בחלתם (ל"ח-ג"ט).
(ג) התחדשות הויכוח: הקלקול שבעולם הזה צושה את הדרך אל עולם הבא צר וקשה (ה' א'-כ"ה) - על מלכות המשיח הוסינית ועל קצו של העולם (כ"ו-מ"ד) - המשך הויכוח על בחירת ישראל ומדת הצדק (ה' מ"ה-נ"י כ"כ).
(ד) חתימת החזון (נ"ג-כ"ה).

שלוש השבעות. עד כאן אין זכר בספר אלא לשני צומות שבוע שבוע, ועל כרחנו קודם החזון הראשון היה לו עוד צום אחד של שבעה ימים ולא נשאר לו זכר בספר. יש להשוות דנ' י' ב' ג' אני דניאל הייתי מתאבל שלשה שבועים ימים לחם חמדות לא אכלתי עד-מלאות שלשת שבועים ימים. - רוחי התלקחה מאד. על דרך תהלי' ליט ד' חם לבי בקרבי. - ובדברך נעשמה המלאכה. השוה תהלי' ליג' ו' בדבר ה' שמים נעשו. - רקיץ השמים. ברומי: רוח הרקיץ (spiritum firmamenti), והוגה מסברא, כי אין רוח לרקיע. - הארץ נחלקת לשבעה אקלימין (ע' קלימינס Recogn. IX, 26) וכל אקלים מונהג בידי שר מיוחד (פילון 34, 38-39). והשוה מדרש כונן (ביהמ"ד לילינק ב' כ"ח): תנו רבנן ישבו של עולם מהלך ת"ק שנה, שליש מדבר שליש ישוב שליש ים. וכן פייס

מד ויצא סתאם פרידב לאין מדה וטעמיתאנה בו למינהו וסדחיר
 צבעים ללא-חקוי וריחות בשם לאין-חקר ביום השלישי היו אלה:
 מה וביום הרביעי צוית להיות אור השמש נגה הנרם מערכת הכוכבים:
 כו-מו ותצו עליהם לשרת לאדם אשר יבא: וביום החמישי אמרת לחלק
 השביעי אשר נקוו בו המים לשרץ נפש חיה בעלי כנף ודגים:
 מח וכן היו המים האלמים וחסרי חיים יוצרים נפש חיה כאשר צו
 מט למען יספרו עמים נפלאותיה: ואז העמדת את-שמי החיות שם האסת
 נ קראת בהמות ושם השנית קראת לנותן: ותבדל אותן זו מזו כי לא-
 גא זבל החלק השביעי אשר שם נקוו המים לשאת אותן: ותמן לבהמות
 חלק אחר אשר יבש ביום השלישי אשר שם הררי-אלף לגור בו:
 גב וילנותן סף החלק השביעי הלא ותשקמן להיות מאכל לאשר תרצה
 גב ובאשר תרצה: וביום הששי צוית עליה-ארץ להוציא לסנה בטהרה
 גד וסנה וירמש: ועליהם אדם אשר שמתו רדה עלי-הממששים אשר
 גה עשית וממנו יצאו קלנו העם אשר בחרת: כל-אלה דברתי לסנה
 גו אדני כי אמרת למעננו בראת את-העולם הראשון: ושאר-האמות אשר
 נח מאדם יצאו גם-הן אמרת כי הן און וכלק נחשבו וכמר מדלי דמים
 נח המונם: ועתה אדני הנה האמות הן אשר באון נחשבו משלות בנו
 גה ואכלות אותנו: ואנחנו עמך אשר בבור קראת-לך יחיד בחר יחיד
 גה נמנו בידיהם: ואם-באמת למעננו נבא העולם מדוע אין-לנו נחלה
 בשולמנו ועד-קמי אלה:
 ה ויהי ככלותי לדבר את-הדברים האלה וישלח אלי המלאך
 ב אשר נשלח אלי בלילות הראשונים: ויאמר אלי עמר עזרא ושמעת

הקליר (ביוצר לפרשת שקלים): זה היס הגדול בשליש יושב. - ל שרת לאדם. ולא שהא
 האדם משמש להם. על הדרך שאומות העולם עשאו אלוהות. - בהמות... לויתן. השה
 איוב מ' טז-כ"ד ומ"א א'-ל"ד. חנוך א' ס' ז'-ט'. חזון ברוך א' כ"ט ד'. - חלק אחד
 אשר יבש ביום השלישי. הוא מקום מדבר שממה ששמו דונדין שבחנוך א' ס' ח'. -
 הררי-אלף. ע' תהל' ג' י'. - החלק השביעי הלא. בהמות שוכן ביבשה וליתן
 במים. - להיות מאכל לאשר תרצה וכאשר תרצה. ענין זה מפורש בחזון ברוך א'
 כ"ט ד': הוא עתיד להיות מאכל לצדיקים בימות המשיח. - למעננו בראת. השה לענין
 זה מה שנאמר בעליית משה א' י"ב. וכן תנחומא בובר לברא' א' ג' בשביל ישראל נברא
 העולם. - העולם הראשון. primogenitum saeculum. אולי היה בעברית: מעשה בראשית. -
 וזרק. ודאי היה עיקרו כזק (בדלית). השה ישע' מ' ט"ו (ואף שם נמסר בע' בריש). -
 בפניו הוא מעין בשאלה שכבר נתקשה בה חבוקק הנביא. -
 בלילות הראשונים. בתחלת כל חזון. - לרדות-בה. על דרך הלשון ברא' א'

סו
 מט
 גא
 גב
 גה
 גו
 גה
 ג
 ה-א

ג את־הַדְּבָרִים אֲשֶׁר בָּאתִי לְדַבֵּר אֵלֶיךָ: וְאָמַר אֲלֵנִי וַיֹּאמֶר אֵלַי
ד יָם הַיָּם בְּמָקוֹם גָּדוֹל לְמַעַן הָיוּתוּ דָּחָב וּלְלֹא מִדָּה: וְהַמְּבֹא
ה אֵלַי בְּמָקוֹם צָר אֲשֶׁר יִדְמָה לְקֶדֶר: וְאִם־חָפֵץ יַחֲסֹד־אִישׁ לְרֹדֶת
אֶל־הַיָּם לָרֵאתוֹ אוֹ לְרֹדוֹת־בּוֹ אֵיךְ יִבָּל לְבָא אֶל־הַמֶּרְקָב אִם־לֹא
ו יַעֲבֹר בַּמַּצָּר: דָּבָר אַחֵר עִיר נִבְנְתָה וְתַכּוֹנָן בְּמָקוֹם־מִישׁוֹר וְהָיָה
ז מִלְּאָה כָּל־טוֹב: וְלֹא מְבֹא צָר וְהָיָה בְּמִוְרָד וּמִיָּמִינוֹ אֵשׁ וּמִשְׁמָאלוֹ
ח מַיִם עֲמָקִים: וּמִסְּלִיל אַחֵר עֵינֵיהֶם בֵּין הָאֵשׁ וְהַמַּיִם וְלֹא יָכִיל
ט הַמִּסְלִיל כִּי־אִם־צַעְדֵי אֶדָם אֶחָד: וְאִם־נָתַן תַּנְמָן הָעִיר הָיָה נִחְלָה
יֹאֵשׁ וְהַנּוֹחַל לֹא יַעֲבֹר אֶת־הַמָּקוֹם הַמִּסְכֵּן אֲשֶׁר לִפְנֵי אֵיךְ יִקְבֹּל
יֹאֵשׁ נִחְלָתוֹ: וְאָמַר בֶּן אֲדָנִי וַיֹּאמֶר אֵלַי בֶּן חֶלֶק יִשְׂרָאֵל: לְמַעַן עֲשִׂיתִי
יב אֶת־הָעוֹלָם וְכַאֲשֶׁר עָבַר אֶדָם מִצְוֹתֵי נִגְזַר הַדָּבָר אֲשֶׁר הָיָה: וַיְהִי
יג מִבְּאוֹת הָעוֹלָם הַזֶּה צָרִים מִבְּאִיבִים וּמִנְּעִים מַעֲשִׂים וְרָעִים מִלְּאֵי
יד סִבּוֹת וְרִבֵּי תִלְאוֹת: וְאוֹלָם מִבְּאוֹת הָעוֹלָם הַגָּדוֹל רַחֲבִים וְשֹׁאֲנִים
טו עוֹשִׂים כָּרִי אֶל־קִנּוֹת: וּבִכֵּן אִם־עָבַר לֹא יַעֲבֹר הַחַיִּים אֶת־הַמִּבְּאוֹת
טז הַצָּרִים וְהָרָעִים הָאֵלֶּה לֹא יִיבָלוּ לְקַבֵּל אֶת־הַמּוֹכֵן לָהֶם: וְעַתָּה
טז לָמָּה נְבוֹכֶזֶת כִּי בִן־שֹׁשֶׁת אֶתָּה וְלָמָּה תִרְצֶנּוּ כִּי בִרְתֻמּוֹתָה אֶתָּה:
טז וּמִדּוֹעַ לֹא שָׁמַתְּ לִבְךָ אֶל־הַמִּבְּאוֹת כִּי אִם־דָּק אֶל־הַתְּהֵנָּה:
יז וְעַתָּה וַיֹּאמֶר אֲדָנִי יְיָ הֲלֹא פָרַשְׁתָּ בְּתוֹרָתְךָ כִּי הַצַּדִּיקִים יִירָשׁוּ
יח אֱלֹהִים וְהָרָשָׁעִים יֵאָבְדוּ: וְהִנֵּה הַצַּדִּיקִים יֵשְׁאוּ אֶת־הַמַּצָּר בְּקוֹתָם
יט לַמֶּרְקָב וְהָרָשָׁעִים אֶת־הַמַּצָּר יַעֲבֹרוּ וְאֶת־הַמֶּרְקָב לֹא יִרְאוּ: וַיֹּאמֶר
כ אֵלַי אֶל־תְּהִי שׁוֹסֵס מַעַל אֱלֹהִים וְלֹא מִשְׁבִּיל מַעַל עֲלִיוֹן: וַיֹּאבְדוּ
כא הַרְבֵּה מִן־הַמַּמְצָאִים וְאֶל־תִּבְטֹל תּוֹרַת אֱלֹהִים הַנִּתְּנָה לְסִיָּהֶם: כִּי
כב שְׁלֹחַ שְׁלַח אֱלֹהִים אֶל־הַבָּאִים כַּאֲשֶׁר בָּאוּ אֶת אֲשֶׁר יַעֲשׂוּ וְחָיו וְאֶת
כג אֲשֶׁר יִשְׁמְרוּ וְלֹא יֵשְׁאוּ עֵגֶשׁ: וְהֵם לֹא הִכִּירוּ וַיִּמְדְּדוּ וַיִּכְנֻנוּ לָהֶם
כד מַחֲשָׁבוֹת קִבְּלִי: וַיִּנְצְצוּ מִזְמוֹת רָשָׁע וַיִּוְסִיפוּ וַיֹּאמְרוּ אֵין עֲלִיוֹן וְאֶת־
כד דָּרְכוּ לֹא יָדְעוּ: וּבְתוֹרָתוֹ מָאִסּוּ וּמִצְוֹתָיו כִּזּוּ וּבִקְשׁוֹתָיו לֹא הִתְּמִינוּ

ז כִּי וַרְדּוּ בְּדַגַּת הַיָּם. וּמוֹנָתוֹ: לְרֹדֶת אֶל הַיָּם בִּאֵנִיָּה (הַשּׁוֹה תַּהֲלִי קִיז כ"ג) לִשְׁם נִסְיָנָה שֶׁל
ז סִינֹל אוֹ לִשְׁם דִּינֹג. - וּמִיָּמִינוֹ אֵשׁ וּמִשְׁמָאלוֹ מַיִם עֲמָקִים. אִפְשֶׁר שֶׁכֵּךְ הָיָה מִפְּרִשׁ
יב אֶת הַכְּתוּב בִּאֵנוּ כַּאֲשׁ וּבִמִּים וְהוֹצִיאֵנוּ לְרוֹחָה (תַּהֲלִי סִיז י"ב). - מִבּוֹאוֹת. Introitus. וְעֵינֵינוּ
כא כַּאֲן דְּרִכֵּי הַמַּעֲבָר, עַל הַדֶּרֶךְ שֶׁל לִשׁוֹן חֲכָמִים (מִקִּיר ס' ב') מִבּוֹאוֹת אִפְסִילוֹת הָיוּ מִבִּיתוֹ לְבֵית
יג הַמִּדְרָשׁ. - הָעוֹלָם הַגָּדוֹל. הָעוֹלָם הַבָּא (בְּנִיגוֹד לְעוֹלָם הַזֶּה, שְׁבַמִּי"ב). בְּרוּמִי: maioris
יג-כב saeculi (בְּעֶרֶךְ הַיִּתְרוֹן). - פָּרַשְׁתָּ בְּתוֹרָתְךָ. ע' דב' ח' א'. - לִפְכֵּי הַשּׁוֹה תַּהֲלִי יִיד א', נִיג

כה- כוומעשיו לא עשו: לכן עזרא ריקים לריקים ומלאים ומלאים: כי
הנה ימים באים והנה כאשר יבאו האותות אשר הנחתי לך מראש
כו ונגלתה ככלה ונגלתה העיר ונראתה הארץ הנשפלה היום: וכל
כה אשר ימלא מנהרעות אשר הגדו מראש הוא יראה נקלאותי: כי
יגלה משיחי וכל-אשר אתו ושמוחו השורדים ארבע מאות שנה:
כט והנה מקץ השנים האלה ומת משים עבדי וכל אשר נשבת אדם
ל בקרבם: ושב העולם לדממת-קדומים ימים שבעה בימי בראשית
לא כי לא ישאר איש: והנה מקץ שבעת הימים ונעור העולם אשר
לב עוד לא-התעורר ומת הנשחת: והארץ תשיב את-הישינים בקרבה
והקשר את-הנחלים בתוכו דומם והאצרות ישיבו את-הנשמות אשר
נג הקדו אתם: ונגלה עליון של-בסאדין ותלפו רמים וארד-אפים
לד-לה-נאסף: ונשאר הדין לבדו והאמת תבין והאמונה תגבר: והשקלה
לו תבא והגמול יראה והעדרק ותעורר והרשעה לא-תקנוס: ונראה בור-
צרה וממולו יהיה מקום-המנוחה בבשן-גיהנם יגלה וממולו גן-עדן:
לו אז יאמר עליון לעמים הנעורים ראו והביטו אל-אשר בסששתם-בו
לה או-אשר לא עבדתהו או-אשר בזיתם מצותיו: ראו כה נכה פה

מ-כו ב'. - דברים ריקים לאנשים ריקים ממצוות ודברים מלאים לאנשים מלאים מצוות. - ונגלתה
הכלה. לכנסת ישראל הוא רומז, על דרך הכתוב בישע' מ"ט י"ח. ולפי השערתו של גונקל
היה בנוסח היווני: καὶ φανήσεται ἡ νῦν φαυλομένη πόλις (=ונראתה העיר אשר
עתה היא לא-נראה), וכן הוא בנוסח הארמיני, והכוונה לירושלים של מעלה, - והרומי טעה
וקרא νύμμη (הכלה) במקום ἡ νῦν. - העיר, ירושלים. - הארץ. דחק לומר שכונתו
לארץ ישראל, שהרי אין ארץ ישראל של מעלה, ואולי כוונתו לגן עדן, והוא על דרך חזון
ברוך א' ד' א'-ב' שירושלים של מעלה וגן עדן מוזוגים יחד. - משיחי. כך בכוש
ובארמיני. ובסורי ובערבי: משיח בני. והרומי, שהיה לפניו ביוונית χριστός (=משיח), מצא
לו כאן ובפסוק הבא מקום כושר והכניס: ישוע בני. - וכל אשר אתו. וכל הצדיקים
הגלויים אליו. - ארבע מאות שנה. בנוסח א: שלש מאות שנה, ובסורי: שלשים שנה,
ובערבי ב': אלף שנה, ובכוש ובארמיני אין שום מנין. והשוה תלוקי דעות על מנין ימות
המשיח בסנהד' צ"ט א'. - כימי בראשית. אחרית הימים=ראשית הימים. ענין זה עצמו
צווח עליו בעל חזון ברוך א' ג' ו'-ח' בכל תקף: הישוב העולם לקדמתו ותבל תשוב
לדממה כקדם - ונשמות רבות תאספנה ותכונת בני האדם עוד לא תזכר. - והארץ תשיב...
השוה חנוך א' ג' א'. - וחלפו רתמים. כמו שמצינו בחנוך א' י"ג ג'-ד' וייד' ו' שאין
שום הועלת בהמלצה על החוטאים. - והפעלה והגמול. השוה פעלת שכיר (ויק' י"ט ג'),
פעלתו שכרו (ישע' מ' י'), ועוד. - לא-תנום ויתעורר, כלו' גם הצדק גם הרשעה יהיו
קיימים בעין. - בור צרה. כך בסורי ובכוש. ובכ"י הרומים Iacus (=בור) ב Iocus (=מקום)
נתחלף. - השוה ע"ז ב': לעתיד לבוא מביא הקב"ה ספר תורה ומניחו בתיקו ואומר כל מי
שעסק בה יבא ויטול שכרו. מיד מתקבצין ובאין עכ"ם בערבוביא - - - אמר להם הקב"ה

לט	והוא ויום) אשר שמש אין-לו ולא ירח ולא כוכבים:	עזר ומנוחה ושם אש וצרה קרה ודבר אליהם ביום-הוא:
ס	ולא עץ ולא רעמים	ולא בקרים ולא-רוח
מא	ולא-זרם ולא שחקים	ולא צללים ולא-ערב ולא-בקר:
מב	ולא-עוץ ולא אביב	ולא-סמך ולא-חרף
מג	ולא-קרח ולא-קר	ולא-קרר ולא-קשך ולא-סל:
מד	ולא-צהרים ולא-לילה	ולא-שחר ולא-לילה
מה	ולא-זוהר ולא-אור	כי אמריו קבוד-עליון
מו	ובו עתידים קלם לראות את-אשר הוכן: ורוח ונהיה-לו קשוב	שנים: זה דיני ומשפטו וזה לבדה הודעתי זאת:
מז	ואען גמ-אז דברתי אלני גמ-עתה אדבר אשרי הבאים ושמים	פקודיה: אבל אשר בקשתי היתה עליהם מי בבאים אשר-לא
מח	קרא או מי מן-הגלדים אשר לא עבר את-בריתי: ועתה אראה	כי למעשים זביא העולם הבא שמחה וקרים יגון: כי גדל בקרבנו
מט	טוב הרע אשר נקרבנו לאלה ויוליכנו לשחיתות ולדרך-כמות	ונראנו שבילי האכזרין ונרחיקנו מן-הסמים וזה לא למעשים כי אמר
נא	לכל-הנבקרים כמעט: ונענני ויאמר שמעני ואודיעך ועלי-הבא	אלמדה: עליכן לא עשה עליון עולם אחד כי אם-שנים: ואתה
נב	ישן אשר אפרת אין צדיקים רבים כי אם-מעשים והרשעים רבים	ושמעת את-הדברים האלה: אם-יש-לך אבנים טובות מעט מן-ער
נג	בתוסוף לך עלי-מספרן עשרת ותרם לרב: ואמר איך יוכל היות	זה אלני: ויאמר אלי לא-זנה לבדו כי אם-שאל-נא ארץ ותאמר
נד	לך שים לה ותספור-לך: ואמר אליה הן זקב תוציא וקסח וקחשת	וברזל גמ-הוא ועשרת ושיש: ורב הקסח עלי-הזקב ותקחשת על-
נה	הקסח והברזל עלי-הקחשת העשרת עלי-הברזל והשיש עלי-העשרת:	ועתה חשב-נא מה-הם הנחשבים והנבחרים אם-הרבים או-היחידים:
נו	ואמר אלני ו: הלא הנמצא לרב הוא הנקלה והמעט רב-ערך:	ונענני ויאמר שקל בדעתך את-אשר חשבת כי אשר-לו הדבר

אל תכנסו לפני בערבוביא אלא תכנס כל אומה ואומה וסופריה.... כ ש ב ו ע ש נ י מ . השוה דנ' ט' כ"ד שבעים שבעים=שבעים שבעים של שנים וכן שם בס"ה. ובלשון המשנה שבו=שבע מה-שנות השמיטה. - גמ-אז דברתי, ע' פיז-י"ח. - ינכרנו לאלה. יעשה אותנו זכרים לאלוה, - כך נראה. והכתרגם טעה וקרא לאלה (nos abalienavit ab his). - שקל בדעתך.

ס הִיָּקֵר וְשִׁמְחָה עָלָיו מֵאֲשֶׁר-לֹו מִן-הָרֶב: וְכֵן גַּם-בְּדַבַּר הַבְּרִיאָה
הַמְדַּשָּׁה אֲשֶׁר הִבְטַחְתִּי אֲשֶׁמַּח אִשּׁוּא בְּמַעֲשִׂים אֲשֶׁר יַמְלִיכוּ כִּי הֵם
סא אֲשֶׁר הַשְׁלִיכוּ אֶת-קִבּוּדִי וְאֲשֶׁר עַל-יְדֵיהֶם שָׁמִי נִקְרָא הַיּוֹם: וְלֹא
אֶתְעַצֵּב עַל-הַקָּמוֹן אֲשֶׁר יֵאבְדוּ בִּיהֶם לְהִכָּל יְדָמִי עֲתָה וּבְלִהְיָה
סב וּבְעֵשֶׂן נִחְשְׁבוּ וּבְעֵרֹו וּקְרָחוּ וּדְעָכוּ: וְאֵעַן וְאָמַר הוּא אֶרֶץ לְמָה
סג וְלִדְתָּ אִם-יִחַלֵּב הָיָה מִן-הַעֲשָׂר בְּיָמֵי הַבְּרִיאָה: נִיחַ הָיָה לוֹ גַּם-
סד לְעֹשֶׂר שֶׁלֹא הָיָה מִשְׁהֵנָּה הַלֵּב מִמֶּנּוּ: וְעֲתָה הַלֵּב גָּדַל אֶתְנוּ וְלָכֵן
נַעֲנִים אֲנִיכֵנו כִּי בִדְעַת נֹאכָר:

סה עַל-כֵּן וְאֵבְלוּ בְּנֵי אָדָם וְחִנַּת הַשָּׂרָה תִּשְׁלַח
וְיִתְאָבְלוּ כָל-יִהְיֹודִים וּבִהְמָה וְצֹאן תִּגְלֶהָ:
סו וּמוֹתֵר לָהֶן מִמֶּנּוּ בִּיהֵן לֹא תִחַבֵּינָה לְדִין וְלֹא תִדְעָנָה לֹא צָרָה
סז וְלֹא שְׁלוֹם שִׁיבְשִׁחַ לָהֶן אַחֲרֵי הַמָּוֶת: וְאֲנִיכֵנו מִהַדְּוִעִיל כִּי הַמְלִט
סח נִמְלִט הֵלֹא עָנָה נֶעְנָה: כִּי כָל-יִהְיֹודִים מִגְּזָלִים בְּשָׁשְׁעִים וְהֵם
סס מִלְּאֵי חֶמָא וּבְדָרֵי עֹון: וְלֹא הָיִינוּ מוֹכָאִים אַחֲרֵי הַמָּוֶת בְּמִשְׁשֵׁם
ע כִּי עֲתָה מִזֵּב לָנוּ: וְיַעֲנֵנִי וְיֹאמַר כֹּאֲשֶׁר עָשָׂה עֲשֵׂה עָלֵינוּ אֶת-
הָעוֹלָם וְאֶת-אָדָם וְאֶת כָּל-אֲשֶׁר יָצָא מִמֶּנּוּ חַבִּין בְּרֹאשׁוֹנָה אֶת-
עא הַמִּשְׁשֵׁם וְאֲשֶׁר לַמִּשְׁשֵׁם: וְעֲתָה מִדְּבָרֶיךָ תִּתְּבוֹנֵן אֲשֶׁר אָמַרְתָּ כִּי
עב הַלֵּב גָּדַל אֶתְנוּ: עַל-כֵּן יָעֲנוּ שׁוֹכְנֵי אֶרֶץ בִּי-לֵב הָיָה לָהֶם וְהֵם
עג עָשׂוּ עוֹלָה מִצּוֹת קִבְּלוּ וְלֹא שָׁמְרוּ וְתוֹרָה נִתְּנָה לָהֶם וְהֵם הִסְרוּ
עז אֶת-אֲשֶׁר קִבְּלוּ: וּמִהָיָאֲמָרוּ בְּדִין וּמִהֲיָשִׁיבוּ בְּאַחֲרִית הַיָּמִים:
עד וְכִמָּה הָיָה הָעֲלִיֹון אַחֲרֵי-אִסּוּם לְשׁוֹכְנֵי סִכָּל וְלֹא לַמַּעֲנֵם כִּי אִם-
עה לַמַּעֲנֵן הַעֲתִים הַמִּקְמוֹת: וְאֵעַן וְאָמַר אִם-נָא מִצְּאֵתִי חֵן לְעֵינֶיךָ אֶרְגִּי
וְהוֹדַעְתָּ לְעִבְדֶּךָ גַּם אֶת-זֹאת אִם-אַחֲרֵי הַמָּוֶת אוֹ עֲתָה כֹּאֲשֶׁר
נְחִזִּיר אִישׁ אֶת-נַפְשׁוֹ שֶׁמֶר נִשְׁמַר בְּמִנוּחָה עַד-בּוֹא הַיָּמִים אֲשֶׁר
עז בָּהֶם תּוֹאִיל לְחַדֵּשׁ אֶת-הַבְּרִיאָה אוֹ מִעֲתָה נֶעְנָה: וְיַעֲנֵנִי וְיֹאמַר גַּם-
אֶת-זֹאת אוֹדִיעָה וְאֶתָּה אֶל־תִּתְּעַרֵּב עִם-הַבּוֹנוֹים וְאַל־תִּתְּמָנָה אֶת-
עז נַפְשְׁךָ עִם הַמַּעֲנִים: כִּי אוֹצֵר סִסְלִים שְׁמֹר לָךְ עִם-הָעֲלִיֹון וְאוֹתוֹ

in te autem pondera - הדבר היקר. quod difficile est. תרגם יקר בלשון כבדות, כענינו

בארמית. - הבריאה החדשה אשר הבטחתי. a me repromissa creatura. ה' ל'ב.

sensus. - ואשר למשפט. כל' גן-עדן וגיהנם שהם שייכויות המשפט, והם משבעה דברים

(תורה ותשובה וגן-עדן וגיהנם וכסא הכבוד ובית המקדש ושמו של משיח) שנבראו קודם

שנברא העולם (פסחים נ"ד א'). - אוצר סעלים. שאדם אוכל פירותיהם בעולם הזה והקרן

- עח לא תראה ער-אחרית הנמים: ועל-המנות וזהו הדבר כאשר יצא
המשפט החרון מאת העליון על-מות האדם בצאת הנפש מן
עם הנויה לשוב אל-אשר נתנה לפאר כבוד עליון בראשונה: ואם
יהיה איש מאשר בזה ולא שקמו דרך עליון ומאשר מאמו בתורתו
ס ומאשר שקמו את-יחזאי אלהים: הנשמות הן אל-המענות לא
תבאנה כי משומטות תהינה מאז בענוים והן כואבות תמיד
פא ונצובות בשבע דרכים: הדרך האחת אשר בזה תורת עליון:
פב הדרך השנית אשר לא יכלו לעשות תשובה מוכה למען יחיו:
פג הדרך השלישית אשר יראו השקר השמור לאשר נאמנו בברית
פר עליון: הדרך הרביעית אשר יתבוננו למוסר השמור להם לאחרית
פה הנמים: הדרך החמישית אשר יראו חררי אחרים נשקרים בידי
פז מלאכים ברמקה רבה: הדרך הששית אשר יראו איך יעברו
פז מהם מאז והלאה אל-הענוי: הדרך השביעית והיא גדולה מכל-
הדרכים האמורות אשר ימקו בבשת ויכלו בכלמה ויכלו בסתרים
בראותם כבוד עליון אשר תמאירלו בחייהם ואשר יחילו בעמדם
פח למשפטו בקץ הנמים: ואשר שקמו דרך עליון זה משפטם כאשר
פח יבדלו מן-הכלי הנשקת: בנמים ההם אשר היו (ו) עברו את-
העליון בעמל ובכל-עית שמו נפשם בכסם לשמר מאד את-תורת
פח-א המחקק: על-כן זה יהיה דרךם: בראשונה יראו בשמחה רבה
פח כבוד מנגם ונחו בשבע מערכות: המערכה הראשונה אשר התאמצו
פח בכל באמצע-כלל להתגבר על הוצר הרע אשר נוצר עמם לכל-
פח ותעם מן-החיים אל-המנות: המערכה השנית אשר יראו המבוכה
פח שבה טבדות נשמות הרשעים והעגש הצפוי להן: המערכה
פח השלישית אשר יראו את-העדות אשר העיד עליהם יוארם כי
פח בחייהם שקמו את-התורה שנתנה להם באמונה: המערכה הרביעית
אשר יבינו את-המנותה אשר יניחו עתה בהאספם אל-מעלותיהם
בשקט רב והמה נשקרים בידי מלאכים ואת-הכבוד הצפון להם

א קיימת לעולם הבא (פאה א' א', והשוה דבריו של מונבו המלך ביב י"א א') - המענות
ב ע' לעיל ב' ליה - לעשות תשובה טובה. reversionem bonam facere, כלו' לחזר
ג למוטב. - בכלמה. כך יש להגיה: in [in]honoribus - יחילו. ברומי: incipient, קרא
ד בסעות יחלו. - מן הכלי הנשקת. a vaso corruptibili, והוא תאר לגוף שהוא כלי נפסד
ה לגבי הנשמה (וע' לעיל ב' י"א). - לשמר מאד. uti perfecte custodirent (=לשמר בשלימות).

- צו באַמיריקים: המערכה הסמישית בשמכם עליהם שלכם שמה משתת
והעתיד יהי להם לנחלה וגם בראותם את-רב הצרה והקמל אשר
נחלצו מהם ואת-המקרב אשר באו בו מקננים ובני אל-מות:
צ המערכה הששית כאשר יגלה להם איר יחלו פניהם להאיר בשמש
גה ואיר יחלו להיות דומים לאור הכוכבים ולא עוד ובליון: המערכה
השביעית והיא גדולה מכל-האמורות אשר יגילו וליון לכל ואשר
יבשרו ולא יבשו וישמחו ולא יקלמו ומהרו לראות את-פני
והאדון אשר עבדו בחייהם ואשר מאתו יחלו לקבל שבר בקבוד:
צז זאת מערכת נפשות הצדיקים אשר בשנה מעשה ודרך הענוים
המודעים מראש אשר יקבלו מעשה הבונים:
ק ואען ואמר הלא תגמל עת לנשמות אשרי הקדלן מן-הגויות
קא לראות את אשר-הגדת לי: ואמר אלי שבעת זמנים תהי חפשתן
לראות שבעת זמנים את-הדברים אשר הגד עליהם מראש ואשרי
כן תאספנה אל-מענותיהן:
קב ואען ואמר אם-מצאתי מן בעיניך והודעת גם זאת לעבדך
היוכלו צדיקים ביום-דין לבקש סליחה לרשעים או להתפלל
קג בעדם אל-עליון: אם-אבות בעד בנים או בנים בעד אבות אם-
אחים בעד אחים אם-קרובים בעד קרובים אם-נאמנים בעד
קד אדוקים: ובעני ואמר נען אשר מצאתי מן בעיני אודיעך גם-את-
זאת יום הדין נמרץ הוא ואת-כלם יראה חותם האמת וג-אשר לא
ישלח היום האב את-הבן ולא הבן את-האב ולא האדון את-
העבד ולא הנאמן את-האויב כי-יחלה או-ישן או-יאכל או-
קה יתרא בעדו: כן לא-יתפלל או איש בעד איש וכל-איש את-
דעותיו או את-צדקותיו הוא ושא:
קי ואען ואמר ואיך-זה נמצא לפני את-אברהם מתפלל בעד
אנשי סדום ואת-משה מתפלל בעד אבותינו אשר הקאו במדבר:
קז-קח ואחריו והתפלל יהושע בעד ישראל בימי עקן: ושמואל בימי
שאול ודוד והתפלל על-הדבר ושלמה על-הבאים אל-המקדש:

צו-ה השנה דניאל י"ב ג' - השנה שבת קנ"ב א': אמר רב חסדא נפשו של אדם מתאבלת עליו
קד-ה כל שבעה - חותם האמת. השנה שם נ"ה א' ועוד: חותמו של הקב"ה אמת. - השנה
קז יחזי י"ח כ', - לפניו, (הראשון). - אברהם, ע' ברא' י"ח כ"ג - ומה, שמות
קז-ה ל"ב י"א, - בימי עקן, יהושע ז', - בימי שאול, שא' ז' ט' וי"ב וכ"ג - ודוד, ש"ב

קט-קי ואלהו עלי מקבלי הקשר ועליהמת להמיות: וחזקנהו בעד הקם בימי
 קיא סנחריב ונעור רבים בעד רבים: ועתה אספאשר נרלה בהשקתה
 ונרבה הרשעה היו צדיקים מתפללים בעד רשעים מדוע אפוא לא
 קיב יהוה ענין נסא: ונעני ויאמר העולם הזה אינו חזק הקבד לא ושאנר
 קיג בו תמיד על-כן התפללו בעלי הכת בעד החלשים: ואולם יום הדין
 יהיה קץ העולם הזה וראשית העולם הבא אשר-בו תעבר בהשקתה:
 קיד תתהל המאנה ונקרת הקחש
 ונדרל המדק ונקלתה האמת:
 קטו ועל-כן לא יוכל איש לרחם און עליהמנוב בדין ולא להיוק לזוי:
 קטז ואען ואמר דברי זה ראשון הוא ואחרון הלא טוב הנה
 לבלת-רמת את-הארץ לאדם ואם-קבר נתנה למנע אותו מחסוא:
 קיז כי מה-יועיל לכל לחיות עתה בעצב ובקנות לחבות לענש: הוי
 אדם מה-עשית אם-אתה תשאק אין זאת רעתה לקד כי אם-נס
 קיט רעמנו אנו היוצאים ממך: ומה-יועיל כי הקמתו לנו חני עולם
 קכ ואנחנו מעשר-קנות עשינו: וכי תקנות עולם התבשרנו ואנחנו עוד
 קכא יותר הקל הקלנו: וכי שמונים לנו מענות בריאות ובקחון ואנחנו
 קכב רעים היינו: וכי יואיל קבד עלינו להנן על-אשר חיו בטהרה
 קכג ואנחנו בדרכים רעות מאד הקלנו: וכי הראה נרעון אשר סריו
 קכד לא יבול ובו ערן ורסאות: ואנחנו לא נבוא שמה כי במקמות
 קכה רעים הקלנו: וכי מבוכבים ונהירו קני הכובשים את-יארם ואנחנו
 קכו סנינו חשבים מחשך: ואנחנו בעשונתנו הרע בדינו לא חשקנו כי
 קכז עתידים אנחנו לקבל אסרי המות: ונען ויאמר זה דבר המלקמה
 קכח אשר ילחם בל-אדם הנולד על-האדמה: אשר אם-ינצח יסבל
 קכט את-אשר אמת ואם-ינצח יקח את-אשר אמת: והוא הדרך
 אשר אמר משה אליהם בעודנו חי לאמר ובהרת כחיים למען
 קל תתנה: והם לא האמינו בו ולא בקביאים אשר היו אסריו ולא-בי

קט כ"ד ט"ו-ט"ז. - ושלמה. מלא ח' כ"ב-כ"ג ול-ל"א. - ואלהו. מלא י"ח מ"ב, יז
 קי-קיב כ'-כ"א. - וחזקיה. מליב י"ט ט"ו-ט"ז. - הכבוד. כינוי לשכינה, וכוונתו: שכינה לא
 תהא שורה בו תמיד (והוא על דרך הכתוב בברא' י' ג' לא ידון רוחי באדם לעולם). -
 קטז זה ראשון הוא ואחרון. כלל הוא חותם כאן במה שפתח לעיל (ע' א' ה' ואילך). -
 קכז במקומות רעים. כך הוא בסורי. וברומי: *ingratis locis*, ושיער Violet כי ביווני היה
 קכח *ἀχαριστοὺς τόποις* = במקומות בלתי נאים, בלתי מהוגנים. - זה דבר המלחמה. עם
 קכט-קל יצר הרע. - אמר משה. דב' ל' י"ט. - ולא-בי. המלאך בשם רבונו הוא מדבר. -

קלא אשר דברתי אליהם: על-כן לא יהיה עיב באיכם באשר תהיה
שמה על-אלה אשר הבטח להם שלום:

קלג ואען ואמר נדעתי אדני כי העליון נקרא רחום באשר ורחם
קלג על-אשר ערן לא-באו לעולם: ונעון באשר וכן את-אשר שבו
קלד לתורתו: וארר-אפים באשר ואריך אפי לחיטאים כי מעשיו נמה:
קלה וכן באשר חסד הוא למת פסח לך-רש: ורב-חסד באשר מרבה
קלו הוא חסדים לאשר ישגם ולאשר היו ולאשר עתידים להיות:
קלו ולילא הרבה לעשות כי עתה לא היו חיים לתבל וליושבי בה:
קלה ונזמן כי לילא נזמן משבו להקל מעל עושי רשעה את-רעותיהם כי
קלה עתה לא יכל להיות איש אחד מרבה: ונשא כי לילא התעלה
מאשר נקראו במאמרו [ולילא] נשא רב עונותיהם כי עתה לא
נשאר מן-הקדמון הרב לאין מספר כי אם-מקצת מאד:

ויעני ואמר את-העולם הזה עשה העליון למען רבים ואת-
העולם הבא למען מעטים: ואשימה לסניף עזרא משל אם-תשא
את-הארץ והגידה לך כי אדמה אשר ממנה יהיה כל-החיים תמן
הרבה יותר ועשר אשר ממנו יהיה זהב מקצת וכן מעשה העולם
הזה: רבים נקראו ומעטים יושעיו: ואען ואמר

רוי נשני בניה ושבע לבי השכל:

ה כי על-ברכה אתה בא ועל-ברכה אתה הולך
ולא נזמן לך רוח כי אם-תני שעה:

ו הוי רבוננו לדינתך את-עבדך והתסלקנו לסניף כי תמן לנו

ורע-לב ועבדות השכל למען יהיה פרי אשר ממנו יוכל להיות

ו כל-נשחת בנושא רמת אדם: כי אתה אחד ואנחנו יציר אחד

קלג-ט כתובים אלו הם מדרש על הלשון שבשמות ליד ו' ו': קליב=אל רחום, קליג=חזון, קליד-
קליה=ארץ אפים, קליו=קלי=ורב-חסד ואמת, קליח=נצר חסד לאלפים, קליט=נשא עון ופשע
קלג-ג וחטאה. - הפסוקים קליב-קליג תכנם הוא על דרך אמרם (ריה יז ב'): אני ה' קודם שיחטא
קלה האדם ואני ה' אחר שיחטא האדם ויעשה תשובה. - וכן... נמשך אל וארך אפים שבפסלד-
קלה ונשא. ברומי: ופוסט (index), ואינו מתאים אל תכן הכתוב, וברור מן ההמשך שעיקרו
ונשא. - לולא התעלם... השה פאה יר' א' א': אמר ר' יוסי בן חנינא נשא [עונות]
אין כתוב כאן אלא נשא עון, הקביה חוטף שטר אחד מן העבירות והזכויות מכריעות. -
פיד-ה הם על מי הסורי. - השה אבות ד' כ"ב: על כרחך אתה חי ועל כרחך אתה מת. -
ר בוננו. Domine super nos (וכן בפמיה). - דמות אדם. ברומי מקום אדם (קרא בטעות
τόπον במקום τούτον), - כאשר אמרת. בישע' מיה י"א, ס' כ"א (והשה סיה י"ד), -

- ח מַעֲשֵׂה נְדִיף בְּאֶשֶׁר אָמַרְתָּ: וּבְאֶשֶׁר הָיָה תַּחְתָּה כַּיּוֹם בְּרָחֶם נִלְם
הַגּוֹיָה וְתִסְלַג הָאֲדָרִים וְנִשְׁמְרָה בְּרִיאָתָהּ בְּאֵשׁ וּבְמָיִם וְתִשְׁעָה
ט וְרָחִים יִשָּׂא וְיִצְרָה אֶת־הַבְּרִיאָה אֲשֶׁר תִּבְרָא בְּקֶרְבּוֹ: וְהַשּׁוֹמֵר
וְהַנֶּשְׁמֵר שְׁנֵיהֶם נִשְׁמְרִים בְּמִשְׁמֶרְתָּהּ וּבְאֶשֶׁר יוֹצִיא הָרָחֶם אֶת־אֶשֶׁר
י נִבְרָא־בּוֹ: צִוִּיתָ כִּי מִן־הָאֲדָרִים הָיִם הֵם הַשְּׂדִים וְצֵא חֵלֶב פָּרִי
י אֲשֶׁר־לָהֶם: לְמַעַן יִזְוֶן הַנִּצְוֹר הַנִּצְוֹר וּמִן־קֶמַח וְאֶמְרִי־כֵן תִּכְלְקֻלְהוּ אִתָּהּ
יב בְּרַחֲמֶיךָ: וְתִגְדֹּלְהוּ בְּדַבְּרֶיךָ וְתִלְמַדְהוּ בְּתוֹרָתְךָ וְתוֹכִיחֻהוּ בְּחֻקֶּיךָ:
יג וְתִמְסְרֵהוּ בְּאֶשֶׁר־הוּא בְּרִיאָתְךָ וְתַחֲסִיחֵהוּ בְּאֶשֶׁר הוּא מַעֲשֵׂה נְדִיף:
יד וְאִם־תִּתְּאֵבֵד אֶת־אֶשֶׁר נִצְוֶה בְּעַמְלֶיךָ בְּנֵה בְּמִאֲמָרְךָ וְלָקַח אִסּוּא
טו הָיָה: וְעִתָּה דְבַר אֲדָר הָיָה עַל־כָּל־אָדָם אִתָּה תִּדְעַה יוֹתֵר אֲךָ עַל־
טז עִמָּה אֲשֶׁר עָלָיו אֲנִי כּוֹאֵב: וְעַל־נִמְלָתָהּ אֲשֶׁר עָלֶיהָ אֲנִי מִתְּאֵבֵל
וְעַל־יִשְׁרָאֵל אֲשֶׁר עָלָיו אֲנִי נֶעֱצֵב וְעַל־זֶרַע וְעַקֵּב אֲשֶׁר עָלָיו אֲנִי
יז נִבְהָל: וְעַל־כֵּן הִגַּנִּי לְהִתְסַלֵּל לְשִׁנְיָה עָלַי וְעַל־יָהִם כִּי אֶרְאֶה
יח כְּשִׁלְנוּמִינִי אֲנִינִי הַיֹּשְׁבִים בְּאֶרֶץ: אֲבָל שְׂמִיעָתִי עַל־הַמִּשְׁפָּט הִבָּא
יט כִּי מְהִיר הוּא: וְעַל־כֵּן שָׁמַע קוֹלִי וְהִבִּינָה אָמְרִי וְדִבַּרְתִּי לְשִׁנְיָה:
כ רֹאשׁ מַלְיָן מִתְּסַלֵּת עֲוֹנָא לִשְׁנֵי הַעֲלוֹתוֹ

וַיֹּאמֶר אֱדָלְעִי שִׁכְנִי עַד אֲשֶׁר

עֲלוּתִי בְּשָׁמַיִם וְנִבְהוֹת בְּשַׁחֲקִים:

כא אֲשֶׁר בָּסֵאוֹ לֹלֵא־דִמְיוֹן וּבִבּוֹדוֹ לֹלֵא־חֻקָּר

אֲשֶׁר אָבָא מִלְּאֲכִים עַמִּדִּים לִשְׁנֵי

בְּיָרְאָה וּבְשִׁרְתָּם אוֹתוֹ וְשִׁמְנוֹ לְרוּחַ וְלֵאשׁ:

כב אֲשֶׁר דִּבְרוּ נֶאֱמָן וּמִאֲמָרוֹ קוֹם:

- ח כִּשְׁלוֹנוֹתֵינוּ, lapsos nostros, ובסורי שודעת (משרועין הוא תרגום של חלקלקות, ירמ' כ"ג י"ב). - אנחנו היושבים בארץ, בארץ ישראל היה יושב. - ראש מלין...
ט וַיֹּאמֶר, רשימה מאוחרת הוא ממי שחשב תפלה זו ליצירה בפני עצמה. - לפני העלותו.
כא עֲלוּתִי, כן לפי הסורי. וברומי: oculi elati (=עֵינַי נִשְׁאוֹת). - כִּסְאוֹ... וּבִבּוֹדוֹ
על כִּסֵּא הַכְּבוֹד הוּא מְדַבֵּר. - לֹלֵא־דִמְיוֹן, כמו שִׁמְצִינוּ בְּתִיאוּרוֹ שֶׁל יְחֻזְקָאֵל (א'), רעוד. -
ברומי כתוב: inextimabilis, ואולי עֵיקְרוֹ: לֹלֵא־מִדָּה (וללֹלֵא־חֻקָּר). - צֵבֵא מִלֵּאכִים...
ובִּשְׁרֵתֵנוּ... על מלאכי השרת הוא מדבר. - בְּרוּר שְׁהוּא מִפְּרֵשׁ אֶת הַכְּתוּב עֲשֵׂה מִלֵּאכִי
רוּחוֹת מִשְׁרָתֵנוּ אֵשׁ לָהֶם (תהל' קיד ד')=עוֹשֶׂה מִלֵּאכִי לְרוּחוֹת מִשְׁרָתֵנוּ לֵאשׁ לָהֶם (כמו בע').
וכן תרגם הארמי: דַּעְבַּד אֲנִינִי פְּרִיָּהּ בִּין הֵיךְ רוּחָא שְׁפִשְׁוִי פְּקִיפִין דִּי בְּאֶשָּׁא בְּצִלְתְּקָא
(עוֹשֶׂה שְׁלִיחֵי מַהֲיִרִים כְּרוּחַ מִשְׁמִשְׁוִי חוֹקִים כֹּאשׁ לִוְהֵם). וְלֹא פִירֵשׁ: עוֹשֶׂה מִלֵּאכִי מִרוּחוֹת
(רד"ק: הַרוּחוֹת הַנּוֹשְׁבוֹת הֵן מִלֵּאכִי וְשְׁלִיחֵיו) מִשְׁרָתֵנוּ מֵאשׁ לִוְהֵם (על דרך שימוש הלשון

כג	אֲשֶׁר שָׁקַדְתּוּ נִצְבָּה	וּמִצִּיתוֹ נִזְרָאָה
כד	אֲשֶׁר מִבְּטוֹ יִחְרִיב תְּהִמּוֹת	וְאִפּוֹ וְסוֹרֵר הָרִים
כה	וְהָאֵמֶת לְעַד עֹמֶדֶת:	שָׁמַע אֲדֹנָי תְּסַלֵּת עֲבָדֶיךָ
כו	וְהַט אֲזִנוֹיָהּ לִתְחִנּוֹתַי וְצִירָהּ	וְהִקְשִׁיבָה לְדִבְרֵי:
כז	כִּי כִלְעוֹד חֲנִי בִּי אֲדַבֵּר	וְכִלְעוֹד דִּעְתִּי בִּי אֶעֱנֶה:
כח	אֶל־תִּבְטֵם אֶל־עֲוֹנוֹת עַמְּךָ	כִּי אִם־אֶל־אֲשֶׁר עֲבָדוֹךָ בָּאֵמֶת:
כט	אֶל־תִּסָּן אֶל־עֲלִילוֹת הַרְשָׁעִים	כִּי אִם־אֶל־אֲשֶׁר שָׁמְרוּ בְּרִיתֶךָ
ל	וְאֶל־תִּמְשַׁב עַל־אֲשֶׁר הִלְכוּ לִשְׁגִיָּה	וּבְמִכְאוּבִים:
לא	עַם־שָׁנָא	כִּי אִם־תִּזְכֹּר אֲשֶׁר הִבִּירוּ יִרְאָתֶךָ
לב	וְאֶל־תִּבְקֹשׁ לְאֹבֵד אֶת אֲשֶׁר־דָּרָךְ	וּמִרְצוֹן:
לג	בְּהִמָּה לָקֵה	כִּי אִם־אֶל־אֲשֶׁר הִפְלִיאוּ לְהַזְרוֹת
לד	וְאֶל־תִּקְצַף עַל־אֲשֶׁר רָעִים	וּתְזַרְתָּ תְּבִישׁ:
לה	מִחַיּוֹת נִחַשְׁבוּ	כִּי אִם־אֵת אֲשֶׁר בָּטְחוּ בְּבִבְרָךְ
לו		תִּמִּיר תִּתְּקֵב:
לז	כִּי אֲנֹכִי וְאֲבוֹתַי מִמַּעַשֵׁי מוֹת עֲשִׂינוּ וְאַתָּה בְּגִלְגֵּל הַחוֹשָׁאִים רַחוּם	
לח	נִקְרָאתָ: וְאִם לְחֹן אֹתָנוּ תֵּאָבֶה חֲנוּן תִּקְרָא בִּירְאִין בְּנוּ מִמַּעַשֵׁי	
לט	צָדִיקָה: וְהַצְדִּיקִים אֲשֶׁר מִמַּעַשִׁים רַבִּים שְׂמֹדִים לָקֵה אֵתָּה הֵם	
לע	בְּמַעֲשֵׂיהֶם שָׁכַר וּמִצָּאוּ: וְכֹה אֲנוֹשׁ בִּירְתִּיקָצַף עָלָיו וְנָרַע מִשְׁחַת	
לס	כִּי בָקָה תִּתְמַרְמַר עָלָיו: וּבָאֵמֶת אֵין בְּגִלְדִּים אִישׁ אֲשֶׁר לֹא יַעֲוֶל	
לז	וּבִבְאִי וְעוֹלָם אֲשֶׁר לֹא יִחָסֵא: וּבִזְאוֹת תִּגְדַּע צִדִּיקָתְךָ וּסְדִיקָתְךָ	
לח	אֲדֹנָי בְּרַחֲמֶיךָ עַל־אֲשֶׁר אֵין לָהֶם מַעֲשִׂים טוֹבִים:	
לח-ל	וַיַּעֲנֵנִי וַיֹּאמֶר נֵשׁ אֲשֶׁר הִיטַבְתָּ לְדַבֵּר וּבְרָבְרִיָּה בְּנִי־נְהִי: וְאַמְנָם	
לח	לֹא אֶחָשֵׁב עַל וְצִירַת הַחוֹשָׁאִים וְעַל־הַמּוֹת וְעַל־הַדִּין וְעַל־הָאֲבָדִין: כִּי	
מ	אֶשְׁמַח עַל־בְּרִיאַת הַצְדִּיקִים וְעַל־מַעֲבְרֵיהֶם וְעַל־תְּשׁוּעָתָם וְעַל־גְּמוּלָם:	
מ-מא	וְכֹאֲשֶׁר דִּבַּרְתִּי אִמּוֹא בְּנִי־הוּא: כִּי בֹאֵר אֲשֶׁר־נָרַע רַב יִנְרַע עַל־	
מא	סָנִי הָאֲדָמָה וְשִׁתְלִים לָרֹב וְשִׁתְלֵי וְהַזְרוּעִים לֹא קָלָם בַּעֲמָם וְצִלְיָהוּ	
מב	וְהַשְׁתִּילִים לֹא קָלָם וְשִׁרִישׁוֹ בֶּן גַּם־הַזְרוּעִים בְּעוֹלָם לֹא קָלָם וְצִלְיָהוּ:	

בשמות כ"ה כ"ח ועשית את הבדים עצי שטים). - לעד עומדת. ברומי testificatur, קרא
לְעַד (בעיין צרויה), וסעות היא ששכיחה אף בע', כגון משלי כ"ט י"ד. - הפליאו להורות
תורתך. legem tuam splendide dacerunt. - לחן... חנון. ברומי אף כאן (כמו רחום
בפליא) בלשון miserearis... miseroors (וכן בפמ"ח). - ועל מעבריהם. מעולם זה לעולם
הבא, ונאמר לעומת המות של החוטאים שבפסוק הקודם. - וכאשר דברתי. אולי עיקרו:

כג
כט
לב
לז
מ
מ

מב-מנ ואשן ואמר אס-נא מצאתי חן בעיניך ואדברה: הלא נרע
האבר אס-לא ישלה ולא ירוה גשמיך בעתם ואם-ישחת מרב
מד גשמים הוא יאבר: ואולם האדם יציר כפיך אשר צלמך נקרא
עליו כי ידמה-לו ולמענו הבל יצרך ואותו תדמה לרע האבר:
מה לא-כן רבוננו וחוסה-נא על-עמך ורחם גמלתך וכן בריו-תיה:

מו-מז ונעני ויאמר הנמצאות למצאים והעמידות לעמידים: הרבה
חסרת למען תוכל לאהב את-בריאתי ממני אך פעמים רבות נסת
מח-מס את-רשעים נקשה אל-נא: וגם בזאת מקלה תהי לפני עליין: נען
השפלת נקשה כאשר לך זאתה ולא התחשבת בצדיקים לכן תוסיף
נ תתברר: כי רבי-עני יעני יושבי ארץ באחרית הימים חלה לבתם
נא בגאון ובגדל: ואתה לנקשה תשכיל ולדומים לך תבקש קבוד:

נב	ולכם נדעון שתום	עץ החיים שתול
	העולם הבא נכון	שפע מוכן
	העיר בנויה	מנוחה הוכנה
	השובה בלילה	והחכמה שלמה מקדם:
ג	השרש נחטם מפניכם	המחלה דעכה
	המות נסתר	שאול נסה

וההשקתה נשכחה:

נד-נז ונקרו המבאובים ואוצר אל-מות לאחרונה יראה: ואתה אל-תוסף
נז תבקש-עוד על-המון האובדים: כי הם קבלו החסד ויבנו לעליין
נז ובתורתו מאסו ואת-דרךיו עזבו: וגם-את-חסידין שמו למרקם:
נח-נט ויאמרו בלבם אין אליהם ובהם נדעו כי מות ומותון: וכאשר יסבה

מד דברת, בגוף נוכח, ומתיחס אל מה שנאמר בפסוק: - ואותו תדמה לזרע האכר, בחמיהה.
מז רמו הוא לשון הזרעים בעולם (שבמ"א). - הנמצאות למצאים והעמידות
לעמידים, כוונתו: מעשי ההוה מובנים לעת עתה רק להוים, כלו' לך החי בזמן הזה,
ומעשי העתיד יהיו מובנים לעתידים, כעין זה הוא סתמנו ה' כיה ריקים לריקים ומלאים
מח-מז למלאים. - אל-נא, numquam, בטורי: לא יהא הכנא. - מְסִלָה, ברומי mirabilis (=מְסִלָה),
נ ואין פלא, שה"א באל"ף נחלפה לו למתרגם. - בגאון ובגדל, כך נראה לי עיקר, והוא
בחינת Ev δὲ δούλι (ועל דרך הכתוב בישע' ט' ח'), וברומי: in multa superbia (=בגאון
נב רבה). - ונראה שפסוק זה כלפי בני דורו נאמר. - העיר בנויה, לירושלים של מעלה
כוונתו (השוה חזון ברוך א' ד' ב'-ר'), - והחכמה שלמה מקדם, כמו שנאמר במשלי
נז ח' כ"ב ואילן, - השרש, הרע, כלו' שרש הרעה, ובא שרש סתם לענין השרש הרע, על דרך
נז השימוש של יצר סתם לענין יצר הרע, - נחטם, לשון הפסקת הפעולה, ע' ד' כ', - חטם,
חפש הרצון והבחירה. -

ס לָכֶם הַטּוֹב אֲשֶׁר דָּבַר עֲלֵיכֶם כֵּן נִכּוֹן לָהֶם צִמְאוֹן וּשְׂסָטִים: כִּי
 לא יִחַפֵּץ עֲלֵיוֹן בְּאַבְדֹּן הָאָדָם אֲדָה הָמָּה אֲשֶׁר נִבְרָאוּ חֲלָלוּ שֵׁם
 סא עוֹשֶׂם וּשְׂכֵחֵי מִזְבֵּחַ הָיוּ לְאֲשֶׁר הִבִּין לָהֶם חַיִּים: וְעַל־כֵּן קָרוֹב
 סב מִשְׁשָׁטֵי עֶתֶדָה: אֲשֶׁר לֹא הוֹדַעְתִּי לְאִישׁ וְיִלְתִּי לָהּ וּלְמַעֲשִׂים אֲשֶׁר
 סג כְּמוֹתָ: וְאֵעַן וְאִמַּר הִנֵּה הוֹדַעְתִּי אֶרְצִי אֶת־הָאֲתוֹת הַרְבִּים אֲשֶׁר
 תּוֹאִיל לַעֲשׂוֹת בְּאַחֲרֵית הַיָּמִים וְאַתָּה לֹא הוֹדַעְתִּי מִתִּי וְהָיוּ אֱלֹהִים:
 ז וַעֲנֵנִי וַיֹּאמֶר שֶׁעַר תִּשְׁעַר בְּנִקְשָׁף וְהִנֵּה כִּי תִרְאֶה כִּי עָבְרוּ
 ב מִקְצֵת הָאֲתוֹת אֲשֶׁר הִגִּד עֲלֵיהֶם מֵרָאשׁ: וְהִבִּינוּתָ כִּי הִיא הַעֵת
 ג אֲשֶׁר בָּהּ יִחַל עֲלֵיוֹן לִסְקֹר אֶת־הָעוֹלָם אֲשֶׁר עָשָׂה: וְכֹאֲשֶׁר תִּרְאֶה
 בְּעוֹלָם תִּגְוַעַת מְקוֹמוֹת

נִכְלֵי גִוִּים

הַמֵּת עַמִּים

מְבוֹרַח נְסִיכִים:

מִיֵּשׁ נְגִידִים

ד אֲזַן תִּבִּין כִּי עַל־אֱלֹהִים דָּבַר עֲלֵיוֹן לְמִן־הַיָּמִים אֲשֶׁר הָיוּ מֵרָאשׁ
 ה מִקְדָּם: כִּי כְמוֹ כְּלִי־נֶעֱשֶׂה בְּעוֹלָם אֲשֶׁר רִאשִׁיתוֹ נִרְאָה וְסוּפוֹ נִלְוִי:
 ו כֵּן גַּם־עַתִּיתִּי עֲלֵיוֹן רִאשִׁיתוֹ נִרְאָה בְּסִלְאוֹת וּבְגִבּוֹרוֹת וְאַחֲרֵיתוֹ
 ז בְּמַעֲשִׂים וּבְאֲתוֹת: וְהִנֵּה כְּלִי־אֲשֶׁר יִנְצַל וְאֲשֶׁר יִכָּל לְהַמְלִיט
 ח בְּמַעֲשָׁיו אוֹ בְּאַמְּנִיָּה אֲשֶׁר הָאֵמִין: הוּא וְשָׂאֵר לְסִלְסָה מִן־הַסִּבּוֹת
 אֲשֶׁר הִגִּד עֲלֵיהֶן מֵרָאשׁ וְהוּא נִרְאָה וְשׁוֹעֲתִי בְּאֶרְצִי וּבְגִבּוֹלֵי אֲשֶׁר
 ט קִדְשִׁיתִּילִי מֵעוֹלָם: וְאֲזַן אֲשֶׁר מֵאִסִּי הַיּוֹם דָּרְכִי יִהְיוּ שׁוֹמְמִים
 י וְאֲשֶׁר סָרוּ מֵהֶם בָּבוֹז יִהְיוּ מַעֲנִים: כִּי כְּלִי־אֲשֶׁר לֹא יִדְעוּנִי בְּתִנְיָהֶם
 יא יִבְהִיטוּבִי לָהֶם: וְכְּלִי־אֲשֶׁר בּוֹז תּוֹרָתִי בְּעוֹד הָיִיתָ לָהֶם חֹשֶׁשׁ: וּמִקּוֹם
 לְתִשׁוּבָה עוֹד הִנֵּה סָתוּחַ לָהֶם וְהֵם לֹא הִשְׁכִּילוּ כִּי אִם־בּוֹז לֹא
 יב הֵם וְבִינִי אֱלֹהִים אַחֲרֵי מוֹתָם בַּעֲשׂוֹת בָּהֶם שְׂסָטִים: וְאַתָּה אֶל־תִּבְקֶשׁ
 מַעֲתָה לְדַעַת אֵיךְ יִשְׁמְצוּ הַרְשָׁעִים כִּי אִם־תִּדְרֹשׁ אֵיךְ יִמְלְצוּ
 יג הַצַּדִּיקִים אֲשֶׁר לָהֶם הָעוֹלָם וּלְמַעַנָּם הָעוֹלָם וּמִתִּי: וְאֵעַן וְאִמַּר:
 טו לְסַנְיִכֵּן אַחֲרָתִי וְעַתָּה אֲנִי אוֹמֵר וְאַחֲרֵיכֶן אִמַּר כִּי רַבִּים הָאוֹבְדִים
 טז מִן־הַנִּמְלָטִים: כִּרְבוֹת הַמָּסָר מִן־הַשָּׂפָה:

ש ע ר ת ש ע ר, ברומי: metiens metire (= מולד תמולד), וכן בסורי: ממשח משה, ודאי היה ביווני μετρεῖν μέτρησον ἐν σεαυτῷ, ומסר כך משום שתפס את המשמעות היסודית של השרש שער מלשון מדידה (השוה השם שיעור בלשון חכמים, ובנין סיעל מזה השורש, כגון משנה חולין ז' ד' כיצד קשצין אותה, אבל במשלי כ"ג ו' שער בגפשו.

יז ויגעני ויאמר כשדך כן הנרע כסדך כן הנכסע כמנעשה כן
 יח הנעשה כמנעשה כסדך כן הנרע: כי עת היתה לעולם ואז כמנעשה הכינותי
 לאלה אשר נשגם היום לפני היות להם עולם אשר נחירבו איש
 יט לא עמד נגדי ואיש לא הנה: ועתה כמנעשה נכראו בעולם המוכן
 כ ושלחן לא נחסר ותורה לא יחסר השחיתו את-דרךכם: וארא
 את-עולמי והנה-הוא אויב ואת-ארצי והנה-היא ברע משני נצר
 כא מקשבות באיה: וארא ואתום עליהם כמנעם ואציל-לי
 נגר מן-האשבל ונטע מן-הנער הרב:
 כב יאבד המון אשר נולד לשוא ושאר נרגזי ונטעי
 כג כי ברב-עמל עשיתי אלה: ואתה אמת-נור לשבעת ימים אתרים
 כד ולא תצוים בהם: והלכת אל-שדה הספרחים אשר לא נבנה-שם
 בית ואכלת רק מצמח השדה ובשר לא תסעם ויין לא תשתה רק
 כה צמחים לבהם: והתפללת אל-עליון בלי הסנות וקאתי ודברתי אתך:
 כו ואלך כמנעשה אמר אלי אל-השדה הנקרא בשם ערדת ואשב
 שם בתוך-הספרחים ומצמח השדה אכלתי ויהי-לי מאכלם לשבע:
 כז ויהי אחרי ימים שבעה ואני שוכב על-העשב ולבי נפעם גם-
 כח הפעם כמנעשה לפני-כן: ונשמת פי ואחל לדבר לפני עליון ואמר:
 כט אדני נגלה נגלית בתוכנו לאבותינו כמדבר בצאתם ממצרים
 ל ובלבבתם כמדבר ללא-דרך וללא-סרי ודבר דברת: ושראל שמע
 לא אלי ונרע נשלב הקשיבו לדברי: הגני זרע בתוככם את-תורת

יז בבנין הקל). — כל אחד מקבל כפי סיבו וחשיבותו. — סוף הכתוב נראה שיעורו כך: כאשר כן
 הגרן כמנעשה כן הנעשה. הוא פותח בורע השדה ובפרחו ועובר אל האכר וגרנו ומהם הוא
 עובר אל המנעשה והנעשה בעולם המוסרי. — כמנעשה כן הנעשה. qualis opera, talis et
 יט creatio, ובנעשה כוונתו לגמול שיקבל בעל המנעשה. — ותורה לא יחסר חקר. יש סבורים
 שהמתרגמים טעו וקראו νόμον (=תורה) במקום νόμος (=פרעה) ושכונת הכתוב לשירות
 שבגן עדן. ולי נראה שבעולם הזה דוקא הוא עסוק והתורה היא כאן במקומה. —

הז' יין רביעי (ז' כ"ו-כ"ח ס').

התכן: (א) פחיתה (ז' כ"ו-כ"ח).

(ב) גורלם של התורה וישראל סתוך יחס גומלין שכיניהם (ז' כ"ט-ל"ז).

(ג) האשה השכולה (ז' ל"ח-מ' כ"ד).

(ד) מראה ירושלים הכנויה ופער החזיון (מ' כ"ה-נ"ז).

(ה) חתימת החזיון ומעבר אל החזיון החמישי (מ' נ"ח-ס').

כז ערדת. Ardab, ובסורי וכושי: ארפד, ובארמיני ארדב (Ardab). ואולי חצוק ההשערה
 שיעקרו ארדב=Ardab (ולרומי B B נחלפה). מן ההמשך נראה שכוונתו למקום שבסביבות

- לב וְעִשְׂתָּהּ בָּכֶם שָׂרִי וְקִבְּדֶתְכֶם-בָּהּ לְעוֹלָם: וְאֲבוֹתֵינוּ מִקְבְּלֵי הַתּוֹרָה
לא לֹא נִצְרָוּהָ וְאֶת-הַחֲקִים לֹא שָׁמְרוּ וְשָׂרֵי הַתּוֹרָה הָיָה לֹא-אוֹכֵר וְלֹא
לג וְכָל וְלִהְיוֹת אוֹכֵר בִּי שֶׁלֹּךְ הָיָה: אֵךְ הַמִּקְבָּלִים אָבְדוּ מִבְּלִמִּי
לד שְׁמָרָם אֶת-אֲשֶׁר נִזְרַע בָּהֶם: וְכֵן הַמִּשְׁשֵׁט כִּאֲשֶׁר תִּקְבַּל הָאֲרָמָה
נה אוּכִי וְקִבְּלוּ הַיָּם אֶנְיָה אוּכִי אֶתֶר מִאֲבָל אוּ מִשְׁקָה וְהָיָה
לז אֲבִי-יִשְׁמֵר אֲשֶׁר נִזְרַע אוּ אֲשֶׁר שָׁלַח אוּ אֲשֶׁר הִוָּשֵׁם: הֵם וְיִשְׁמְרוּ
לו וּמִקְבָּלֵיהֶם וְיִשְׁאָרוּ וְנִצְחָנוּ לֹא-יִכֵּן הָיָה עֲמָנוּ: כִּי אֲנִי אֲשֶׁר קִבְּלָנוּ
לז אֶת-הַתּוֹרָה נֹאכֵד בְּחֻסָּאֵינוּ וְגַם-לִבְנוּ אֲשֶׁר קִבְּלָהּ: וְהַתּוֹרָה לֹא
תֵּאכֵד וּבִקְבוּדָה תִּשְׁאָר:
לח עוֹדֵנִי מְדַבֵּר אֶל-לִבִּי וְאִשָּׁא עֵינִי וְאֶרְאֶה וְהָיָה עַל-יָמִין אִשָּׁה
עוֹמֶדֶת וְהִיא מְנַלֶּלֶת וּבּוֹכָה קוֹל גָּדוֹל וְנִשְׁשָׁה תֹאכַל מֵאֵד וּבְגָדֶיהָ
לט קְרוּעִים וְאִשָּׁר עַל-רֹאשָׁהּ: וְאֶעֱזֹב מִחֻשְׁבוֹתַי אֲשֶׁר חִשְׁבֹּתִי וְאֶסֶן
מ-מֵאֵלֶיהָ וְאֹמַר אֵלֶיהָ: לָמָּה תִּבְכִּי וְלָמָּה תִּתְאֲבָלִי בְּנִשְׁשָׁר: וְתֹאמַר
אֵלַי הֵנִיכָה לִי אֲדֹנִי וְאוֹסִיסָהּ לִבָּבוֹת וְלִהְתְּאֲבָל כִּי מֵרַת-נֶשֶׁשׁ אֲנִי
מב מֵאֵד וְנִעְנָה אֲנִי מֵאֵד: וְאֹמַר אֵלֶיהָ מִהֵרָנָה הִגִּידִי-נָא לִי וְתֹאמַר
מג אֵלַי: עֲקָרָה הָיִיתִי אֲנִי אֶמְתָּךְ וְלֹא יִלְדֹתִי לְאִישִׁי אֲשֶׁר הָיָה-לִּי
מד שְׁלֹשִׁים שָׁנָה: וְאֲנִי לְשִׁעוֹת וּלְזִמִּים בְּשָׁלְשִׁים שָׁנָה מִתְּסַלֶּלֶת הָיִיתִי
מה לְעֵלְיוֹן יוֹמָם וְלַיְלָה: וְהִנֵּה מִקֶּץ שְׁלֹשִׁים שָׁנָה וְיִשְׁמַע אֱלֹהִים בְּקוֹל
שִׁשְׁחִתָּךְ וְיִרְאֶה בְּעֵינֵי וְיִקְשֹׁב לִמְחֻנִּי וְיִתְדֹלֵי כֵן וְאֶשְׁמַח-בּוֹ מֵאֵד
מו אֲנִי וְאִישִׁי וְכָל-בְּנֵי עִירִי וְנִרְבָּה לָמַת כְּבוֹד לְאֵל שְׁרִי: וְאֶנְדְּלֶהוּ
מז בְּעֵמֶל רָב: וְהִנֵּה כִּאֲשֶׁר גָּדַל וְאֶבֶא לְקַחַת לוֹ אִשָּׁה וְאֶעֱשֶׂה יוֹם
מִשְׁתָּה:
ח וְהִנֵּה קִבּוּא בְּנֵי אֶל-חֻשְׁתּוֹ וְיִפֹּל וְיָמָת: וְנִחְסַף אֶת-כָּל-הַמְּנֻרוֹת
ב וְיִקְוִמוּ כָל-בְּנֵי עִירִי לְנַחֲמֵנִי וְאֲנִי שֹׁכְבֹתִי דוֹמָם עַד-הַיּוֹם הַשֵּׁנִי עַד-
ג הַלַּיְלָה: וְהִנֵּה כִּאֲשֶׁר חָדְלוּ בָּלֶם לְנַחֲמֵנִי כִּי שֹׁכְבֹתִי דוֹמָם וְאֶקוּם
ד בַּלַּיְלָה וְאֶנּוּם וְאֶבֶא אֶל-הַשָּׂרָה הַזֶּה כִּאֲשֶׁר תִּרְאֶה: וְאֲנִי עִם-
ה לִבִּי לְבִלְתִּי-שׁוּב עוֹד הָעִירָה כִּי אִם-פֶּה אֶעֱמֵד וְלֹא אֶכַּל וְלֹא
ו אֶשְׁתֶּה אֵךְ אֶתְאֲבָל בְּלִי הַסְּגוּת וְאֶצּוּם עַד-אֲשֶׁר אָמוּת: וְאֶעֱזֹב אֶת-
הַדְּבָרִים אֲשֶׁר הֵנִיתִי בָּהֶם לְסַגֵּרְכֵן וְאֶשִׁיב לָהּ בְּרִנּוֹ וְאֹמַר: הַסְּתֵנָה

ירושללים, וודאי היה ידוע בשמו. - 1 - - 2 - - 3 - כך בסורי. - למשל האשה השכולה בשינוי
פרטים השווה פסיק'ר (הוצ' רמא'ש) דף ק"א ב'. -

ז כְּנָשִׁים הָלֹא תֵרָאִי אֶבְלָנוּ וְאֲשֶׁר קָרָנוּ: כִּי צִיּוֹן אִם בָּלָנוּ בַּצָּרָה
ח הִיא מַצָּרָה וּבִשְׁשָׁל הִיא מִשְׁשָׁלָת וְגִדּוֹל הָאֵבֶל מָאֵד: וְעַתָּה בָּלָנוּ
נִתְאֵבֶל וְנִסְ-אֵת הִתְאֵבְלִי כִּי בָלָנוּ בַּצָּרָה וְאֵת מַצָּרָה עַל-בֶּן אֶחָד:
ט הֲלֹא תִשְׁאַלִי לָאָרֶץ וְתִגִּידֶךָ כִּי עָלֶיךָ לְהִתְאֵבֶל עַל-הַרְבִּים אֲשֶׁר
י נָדְלוּ עָלֶיךָ: וְכִלְ-אֲשֶׁר נִזְלְדוּ עָלֶיךָ בְּרֹאשׁוֹנָה וְהָאֲחֵרִים אֲשֶׁר בָּאוּ
אֵלֶיךָ הֵנָּה כַּמַּעַט בָּלָם לְאֶבְדוֹן הֵם הוֹלְכִים וְלִכְלִיזֹן הֵנָּה הַמִּוֶּנֶם:
יא וְעַל-מִי אֲסֹא לְהִתְאֵבֶל יוֹמֵר הָאָרֶץ אֲשֶׁר אָבֵד לָהּ הַמֶּן רַב בְּנֶה
יב אוֹ אֵת הַמַּצָּרָה עַל-בֶּן אֶחָד: וְכִי תֹאמְרִי אֵלַי לֹא בִּלְלַת הָאָרֶץ
יִלְלָתִי כִּי אֲנִי קָרִי בְּמִנִּי שִׁבְלָתִי אֲשֶׁר בְּצִירִים יִלְחָתִיו וּבְחֻבָּלִים
יג מִלְּטָתִיו: וְהָאָרֶץ בְּדֶרֶךְ הָאָרֶץ הוֹלְכִים מִעָלֶיךָ הַרְבִּים כָּל-עַמַּת
יד שְׂבָאִים וְאֻמָּתֵי אֲנִי אֶלְיָךְ: כְּמוֹךְ הַיּוֹלֶדֶת בְּחֻבָּלִים כֵּן נִסְיָהָרֶץ
טו נִתְנָה אֶת-סִרְיָהּ אֶת-הָאָדָם בְּרֹאשׁוֹנָה לְאֲשֶׁר עָשָׂה אוֹתָהּ: וְעַתָּה
טז הַבְּלִיגִי אֲסֹא עַל-בְּאֵבֶךָ וְשָׂאִי בִלְבַב אֲמִיץ אֶת-הַרְעָה אֲשֶׁר מַצָּאתֶךָ:
יז וְאִם-תִּפְדִּיקִי מִשְׁפָּט אֱלֹהִים נִסְ-אֶת-בְּנֶךָ תִּקְבְּלִי בְּעַתּוֹ וּמַנְשִׁים
יח י-יח תִּבְרָכִי: לְכִי אֲסֹא הַעֲיָדָה אֶל-אִישׁךָ וְתֹאמַר אֵלַי: לֹא אָעֲשָׂה וְלֹא
יט-כ אָבֹא בְּעִיר כִּי פֹה אָמֹת: וְאוֹסִיף לְדַבֵּר אֵלֶיךָ עוֹד וְאָמַר: אֶל-תַּעֲשִׂי
הַדָּבָר הַזֶּה כִּי אֲתִי תִפְרִי צֶרֶת צִיּוֹן וְהִתְנַחֲמָת עַל-צֶרֶת יְרוּשָׁלָּם:

כא	הֲלֹא תֵרָאִי מִקִּדְשֵׁנוּ שָׁמָּה	וּמִן-בִּחְנוּ נְהָרָם
	וְהִיבְלָנוּ נִחְרָב	וְנִאֲהָלָנוּ שְׁדָרוּ:
כב	וְנִבְלָנוּ נִשְׁבָּת	וְשִׁירֵנוּ נֶאֱלָם
	וְשִׁמְחָתֵנוּ עֲבָרָה	וְאוֹר-מְנוּחָתֵנוּ דָּעָרָה
	וְאֶרֶץ בְּרִיתֵנוּ שְׁדָרָה	וְקִדְשֵׁנוּ נִסְמָאוּ
	וְהַשֵּׁם עָלֵינוּ נִקְרָא חֶלֶל	וְנִבְדָּרְנוּ לְשִׁמְעָה
	וְחִזְרֵנוּ לְחִרְשָׁה הָיָה	וְנִקְנֵינוּ לְבוֹז
	וְכִהְנֵינוּ נִשְׁרָפוּ	וְלִנְיָנוּ נִשְׁבִּי
	וּבִתּוֹלֹמֵינוּ נִסְמָאוּ	וְנִשְׁנֵינוּ עָנוּ
	וְחִסְדֵּינוּ נִסְחָפוּ	וְשִׁנֵּנוּ נִלְקַח

ח טו-כ בעתו. על כרחנו כוונתו: בעולם הבא או בתחיית המתים. — פ"כ מסרתי בעקבות Violet. —
כב וארון בריתנו ש צד. זכור הוא שעליו להסתגל למצב שבשעת חרבן ראשון והוא מקונן
אף על שדידת ארון הברית (שלפי דהיב ל"ו י' נשבה לבבל, והשוה מק"ב ב' ה'—ח'
שהארון נטמן בארץ ויוחזר למקומו באחרית הימים) אע"פ שהארון הוא מן הדברים שנעדרו
בבית שני. — וכהנינו נשרפו. יוספוס (מלחמות ו' ה' א') מספר על שני כהנים חשובים

ובחזירנו היו לעבדים וגבורינו לחלשים:
 כג ועל כלם חותם ציון כִּי־נִרְדָּה הַיּוֹם מִקְּבוּדָּה וְנִתְּנָה בְיָדִי שְׁנְאֵינוּ:
 כד וְאַתָּה הַתְּנַגְּרִי אִסּוּא מִיְּנוּגְךָ הָרַב וְהַסִּירִי מִעֲלֶיךָ הַמּוֹן מִבְּאוּרֶיךָ
 לְמַעַן יִרְצֶךָ אֵל שְׂדֵי וְעֲלִיוֹן יִתְּנֶיךָ מְנוּחָה מִמֶּלֶךְ:
 כה וַיְהִי כִדְבָרִי אֵלֶיךָ וְהִנֵּה סִתְּאִם הִזְהִירוּ סִנִּיָּה מֵאֵד וּמִרְאָה
 הָיָה כְּעֵין הַבֶּרֶק וְאִירָא מֵאֵד לְנֶשֶׁת אֵלֶיךָ וְאַחֲשָׁבָה לְדַעַת מֵה־
 כו זֹאת: וְהִנֵּה סִתְּאִם נִתְּנָה קוֹל גְּדוֹל וְאִים עַד־אֲשֶׁר וְשֶׁה הָאָרֶץ
 כז מִקּוֹלָהּ: וְאִירָא וְהִנֵּה אֵין עוֹד הָאִשָּׁה בִּי אִם־עִיר בְּנוּיָה וּמִקּוֹם
 כח יְסוּדוֹת גְּדוֹלִים נִרְאָה וְאִירָא וְאִקְרָא קוֹל גְּדוֹל וְאָמַר: אִי־סָה אֹרִי־אֵל
 הַמֶּלֶאךָ אֲשֶׁר בָּא אֵלַי בְּתַחֲלָה כִּי־הוּא הִבִּיאֲנִי לְתַמְהוֹן־לֵב הָרַב
 כט הִנֵּה וַיְהִי סִי־סִי לְמִשְׁחִית וְתַסְלֵתִי לְהִבֵּל: עוֹד אֲנִי מְדַבֵּר אֶת־
 הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה וְהִנֵּה־בָא הַמֶּלֶאךָ אֲשֶׁר בָּא אֵלַי בְּתַחֲלָה וַיִּרְאֵנִי:
 ל וְהִנֵּי שׁוֹכֵב כַּמֶּת וְרוּחִי תִּבְלָה וַיֵּאחֶז בְּיָמֵינִי וַיְחַנְקֵנִי וַיַּעֲמִידֵנִי עַל־
 לא רֵגְלִי וַיֹּאמֶר אֵלַי: מִהֲלֶךְךָ וְלִמָּה גְּבוּכוֹת וְלִמָּה נִדְּקָה רִוְסָה וְאִבֵּר
 לב לִבָּהּ וְאָמַר: בִּי עוֹב עֲוֹנָתִי וְאֲנִי עֲשִׂיתִי כִדְבָרָה וְאֵצֶא הַשָּׂדֶה
 וְהִנֵּה רָאִיתִי וְרוּאָה אֲנִי אֶת אֲשֶׁר סָפַר לֹא־אוּכַל וַיֹּאמֶר אֵלַי:
 לג לֹא־עָמַד כְּנֹכַר וְהוֹדַעְתִּיךָ וְאָמַר: דִּבֵּר אֲדֹנִי אַךְ אֵל־גָּא תַעֲוֹבֵנִי וְלֹא
 לה אֲמוֹת חָנָם: בִּי רָאִיתִי אֶת־אֲשֶׁר לֹא נִדְּעִיתִי וְשׁוֹמֵעַ אֲנִי אֶת־אֲשֶׁר
 לו־לֹא אֵדָע: הָאֲמָנָם לִבִּי כֹזֵב וְנִפְשִׁי חוֹלְמָת: וְעַתָּה שׁוֹאֵל אֲנִי
 לח מֵאֵתָּךְ לְהוֹדִיעַ אֶת־עֲבָרָה עַל־הַמְּבוּכָה הַזֹּאת: וַיַּעֲנֵנִי וַיֹּאמֶר שְׁמַעֲנִי
 וְאַל־תִּמְדָּה וְהַגְּדִתִּי־לָךְ אֶת־הַדְּבָר אֲשֶׁר אֶתָּה נִרָא מִסְּגִי בִּי הַעֲלִיוֹן
 לט וְלֹהֲלָךְ סוֹדוֹת רַבִּים: בִּי נִרְאָה אֶת־דְּרָכָה הַיְשָׁרָה אֲשֶׁר אֶתָּה
 מִתְּאֵבֵל בְּלִי הַקְּנוֹת עַל־עַמֶּךָ וְאֶתָּה נַעֲצֵב מֵאֵד עַל־צִיּוֹן: וְהִנֵּה־אֲשֶׁר
 מא הַמִּרְאָה: הָאִשָּׁה אֲשֶׁר נִרְאָתָה אֵלֶיךָ לְפָנֶיכֶן אֲשֶׁר רָאִיתָ אוֹתָהּ
 מב מִתְּאֵבֵלָת וְתַחֲלָל לְנַחֲמָה: וְעַתָּה לֹא־עוֹד כְּעִיר־אִשָּׁה תִּרְאָה בִּי אִם־
 מג כְּעִיר בְּנוּיָה נִרְאָתָה לָךְ: וְאֲשֶׁר סָפַרָה לָךְ עַל־צַרַת בְּנָה וְהִי־
 מד סִתְּרוּנָה: הָאִשָּׁה אֲשֶׁר רָאִיתָ הִיא צִיּוֹן אֲשֶׁר תִּרְאָה עַתָּה כְּעִיר
 מה בְּנוּיָה: וְאֲשֶׁר אָמַרְתָּ אֵלֶיךָ עֲקָרָה הָיְתָה שְׁלֹשִׁים שָׁנָה הֵן שְׁלֹשֶׁת

כג שהטילו עצמם לתוך האש ונשרפו יחד עם המקדש. - חותם ציון. מן ההמשך שבכתוב
 כג-ל נראה שכוונתו בזה למלכות. - המלאך. אוריאל (ב' א'). - והנני שוכב כמת... ממש
 לו כדניאל ח' י"ח, י"ט. - על המבוכה הזאת. hoc de excessu. ובסורתי: על המראה הזה. -
 מד כעיר בנויה. civitas aedificari (= עיר נבנית). - שלשת אלפי השנים. כך בכל

- טו אלפי השנים אשר היו בעולם באי-דבך וקרבן: ויהי מקץ שלשת
אלפי שנים ויבן שלמה את-העיר ויקרב קרבנות או ילדה העקרה
טז בן: ואשר אמרה לה בעמל גדלתו הלא זה היות ירושלם נושבת:
טז ואשר אמרה לה בבוא בני אל-הקטו ונמת ותגע אליה הרעה זה
טז הנה חרבן ירושלם: והנה ראית את-דמותה והיא מתאבלת על-
בנה ואמה הואלת לנחמה על-הרעות אשר מצאוך אלה הדיברים
ז אשר נגלו-לך: ועתה כראות העליון כי בבל-נפשה נמצאת ובבל-
גא לבבה פמר על-אלה ונראה את-תפארת הדרה ומכלל נפנה: ועל-
גב בן אמרתי לה להשאר בשדה אשר אי-דשם בית בני: כי ידעתי
גג כי הואיל העליון להראותה את-אלה: על-בן אמרתי לה ללכת
נד השדה מקום אי-דשם וסוד-בגן: כי לא-יוכל לעמר בגן מעשה
נה אדם במקום הנועד להראות שם עיר-עליון: ואמה אל-תירא
ואל-יחרד לכה כי אם-בוא וראה הדר תפארת הבגן ככל אשר
טז תוכלנה עיניה לראות: ואסרי-בן תשבע ככל אשר תוכלנה אוניה
טז לשמע: ואמה מאשר אתה מרבים והנה קרוא לפני עליון בואנשי
נח-טקלה מקשים: ובלייל המהרת תשארה פה: והראה עליון במראות
החלום את אשר נעשה עליון ליושבי הארץ באחרית הימים:
ס ואישן (שם) בליילה ההוא ומקהרת באשר צנני:
ט ויהי בליילה השני נארא חלום והנה מן-היום עולה נשר ולו
ב שמיים-עשרה כנס-נוצה וראשים שלשה: נארא והנה סרש

- טו התרגומים, חוץ מן הרומי (שלוש שנים) והארמיני (שנים רבות). - ויבן שלמה את-העיר.
זחק הוא לפרש העיר=בית המקדש, ונראה שדוד (השוה א' כ"ד) בשלמה נתחלף כאן.
טז והכוונה למזבח שבנה דוד (ש"ב כ"ד י"ח-י"ט, דהיא כ"א כ"ח, כ"ב א'). - ילדה
טז העקרה בן, כנגד ירושלים שלמעלה נבנית ירושלים שלמטה. - ובלייל המהרת. Nocte
היה בלילה. - במראות החלום. ברומי... eae visiones somniorum quas faciet. -
ואישן (שם). כך בטורי. -

חזיון תמישי (ט' א'-י' ג"א).

- התכן: א) חזיון הנשר והאריה (ט' א'-י' ו').
ב) פשר החזיון (י' ו'-ל"ט).
ג) חתימת החזיון והמעבר אל החזיון השני (י' מ'-ג"א).
ט מן הים עולה, כמו ברגיאל ז' ג'. - נשר, סימנה הצבאי של מלכות רומי היה
דמות נשר. - וראשים שלשה. ג' הקיסרים הפלאביים: אספסיוס, וספסוס ודומיטיאנוס

בְּנִסְיוֹ בְּכַל־הָאָרֶץ וּבְלִירוּחוֹת הַשָּׁמַיִם נִשְׁבּוּ אֵלָיו וְהַעֲנִיִּים אֵלָיו
 נֶאֱסָמוּ: וְאָרָא וְהִנֵּה מִבְּנִסְיוֹ יֵצְאוּ בְּנִסְיוֹת מִקְבִּילוֹת וְהֵן הֵיוּ
 לְבְנִסְיוֹת קְטָנוֹת וְנִעִירוֹת: וְרָאִשֵׁי הֵיוּ שְׂקָטִים וְהָרָאשׁ הַתִּיכוֹן
 הָיָה גָדוֹל מִנְּתֵר הָרָאשִׁים אֵךְ גָּס־הוּא הָיָה שְׂקָט אִתָּם: וְאָרָא
 וְהִנֵּה הַנָּשֵׁר מְעוֹפָף בְּבִנְסֵיוֹ לְמַלֵּךְ עַל־הָאָרֶץ וְעַל־הַיּוֹשְׁבִים
 בָּהּ: וְאָרָא וְהִנֵּה נִכְנְעוּ מִפְּנֵי קַל־אֲשֶׁר תַּחַת הַשָּׁמַיִם וְאִישׁ
 לֹא־הִתְקוֹמָם לוֹ וְאֵף לֹא אֶחָד הַיּוֹצִידִים אֲשֶׁר עַל־הָאָרֶץ:
 וְאָרָא וְהִנֵּה הַנָּשֵׁר עָמַד עַל־צִפְרָנָיו וַיִּתֵּן־קוֹל לְבְנִסְיוֹ לֵאמֹר: אֲלֹ-
 תִּתְעוֹרְרֻנָּה קָלְכֶן וַיִּתְּנוּ תִישָׁן קַל־אֶחָת בְּמִקְוָמָהּ וְהַתְעוֹרְרָתָן בְּעֵתָהֶן:
 וְהָרָאשִׁים עַד־אַחֲרִית הַיָּמִים יִשְׁמְרוּ: וְאָרָא וְהִנֵּה הַקּוֹל לֹא יֵצֵא
 מִרָאשֵׁי כִי אִם־מִתּוֹךְ גּוֹתָו: וְאֶסְפֹּר אֶת־בְּנִסְיוֹ הַמִּקְבִּילוֹת וְהִנֵּה
 הֵן שְׂמוּנָה: וְאָרָא וְהִנֵּה מִיָּמִין הַתְרוֹמָמָה אֶחָת הַבְּנִסְיוֹת וַתִּמְלֹךְ
 עַל־כָּל־הָאָרֶץ: וַיְהִי בְּמַלְכָּה וַיָּבֵא קֶצֶה וַתַּעֲלֶם וְלֹא נֹדַע מִקְוָמָהּ
 וַתִּתְרוֹמֵם הָאֶחָת וַתִּמְלֹךְ וַתַּעֲמַד יָמִים רַבִּים: וַיְהִי בְּמַלְכָּה וַיָּבֵא
 טו-טו קֶצֶה וַתַּעֲלֶם בְּרָאשׁוֹנָה: וְהִנֵּה קוֹל נָתַן וְאָמַר אֵלֶיהָ: שְׂמַע־אַתָּה
 אֲשֶׁר כָּל־הַיָּמִים מְשַׁלֶּת בְּאָרֶץ הַגִּי מוֹדִיעַךְ זֹאת בְּשָׂרָם תַּעֲלָמִי:
 יז אִישׁ וּמִן־הַבָּאִים) אֶחָדֶךָ לֹא יֵאָרִיךְ יָמִים בְּמִסְפַּר יָמֶיךָ וְאַחֲלֵלֵא
 יח בְּחֻצִּים: וַתִּתְרוֹמֵם הַשְּׁלִישִׁית וַתִּמְשַׁל בְּרָאשׁוֹנוֹת וַתַּעֲלֶם גָּס־הִיא:
 יט וְכֵן הָיָה לְכָל־הַבְּנִסְיוֹת כִּי הִחֲיוּקֵי אֶחָת לֹא־תַחַת וְנַעֲלָמוּ אֶחָד־
 כ ז: וְאָרָא וְהִנֵּה בְּעֵתֵן הַתְרוֹמָמָה גָּס־הַבְּנִסְיוֹת הָאֲחֵרוֹת מִיָּמִין לְהַסְדּוּק
 כא שְׁלֹטוֹן וּמִהֵן אֲשֶׁר הִחֲיוּקֵי וּמִהֵרָה נַעֲלָמוּ: וְעוֹד אֲחֵרוֹת מִהֵן
 כב הַתְרוֹמָמָה אֶחָד־לֹא הִחֲיוּקֵי שְׁלֹטוֹן: וְאָרָא אֶחָד־בֶּן וְהִנֵּה נַעֲלָמוּ
 כג שְׁתֵּים עָשָׂר הַבְּנִסְיוֹת וְשְׁתֵּים עֶרְוֹת: וְלֹא נִשְׁאָר בְּנוֹת הַנָּשֵׁר כִּי
 כד אִם־שְׁלֹשֶׁת הָרָאשִׁים הַשְּׂקָטִים וְשֵׁשׁ בְּנִסְיוֹת וְעִירוֹת: וְאָרָא וְהִנֵּה
 מִשְׁשׁ הַבְּנִסְיוֹת הַנִּעִירוֹת נִסְרְדוּ שְׁתֵּים וַתִּשְׁאַרְנָה תַּחַת הָרָאשׁ אֲשֶׁר

ג-ג שני בניו. - פרש כנפיו. ממשלתו. - כנפים מקבילות. *contrariae pennae*. כוונתו לראשי
 ד-ב צבא שהיו מתחרים במלכם. - וראשיו היו שקטים. הכנפים לא הסרידום. - עד-
 י-ח אחרית הימים. כאן כוונתו עד הזמן המיועד לכל אחד מהם. - בפיו יש רמז למלכותו
 יב הארוכה של אבגוסטוס, שנמשכה יותר מחמשים שנה. - שתיים עשרה הכנפים. רמז לששת
 הקיסרים היוליאניים שבא קצם בסוף מלכותו של גירון. הוא האחרון שבהם. ושתי הכנפים
 הועירות רומות לשני המורדים *Vindex* (מארס 68) - *Nymphidius* (הדשים אחדים אחיכ). -
 כד הראש אשר מימין. נראה שכוונתו לדומיטיאנוס. ושתי הכנפים הועירות הן רמז לשנים מן

כה מימין וארבע נשאריו במקומן: וארא והנה ארבע הקנאים הנעירות
 כו הן אמרו להתרומם ולהסוּק שלמון: וארא והנה אחת התרוממה
 כז ותמכה וסעלה: ואמריהו השניה והיא מהרה להעלה מן-הקראשונה:
 כח-כט וארא והנה השנים הנשארות חשבו גם-הן למלך: ועדיהן חושבות
 והנה אחד הראשים השקטים אשר הנה בתוך התעורר והוא הנה
 ל-לא הגדול משני הראשים: וארא בקחתו את-שני הראשים אתו: והנה
 נסב הראש ואשר היו אתו ויכלע את-שני הקנאים הנעירות אשר
 לב חשבו למלך: והראש הנה קשל בקל-הארץ וישלם ביושביה
 שלמון רב-עמל ונהוק בגבורתו על-הארץ מקל-הקנאים אשר היו
 לג ולקניו: וארא אחר-כן והנה הראש התיכון נעלה מהרה בקנאים:
 לד וישאר שני הראשים אשר מלכו על-הארץ ועל-היושבים-בה:
 לה וארא והנה בלע הראש אשר מימין את-דעהו אשר משמאל:
 לו ואשמע קול מדבר אלי בבישה נכחה וקבינה באשר תראה:
 לז וארא והנה בארנה נער מן-הנער והוא שואג ואשמע בתתו קול
 לח אדם על-הנשר ודבר ודבר: שמע אשה ואדבר אליה כה אמר
 לט העליון עליה: הלא אתה-הוא אשר נשארת מארבע החיות אשר
 מ המלכתי בעולמי ואשר על-גדם קבא אחרית עתותי: ורביעי באה
 ותגבר על-כל-החיות אשר עברו

ובשלטונה החזקה את-

ותכל קלה בעמל-דשעה העולם בסחר רב
 ותכלכל כל-הנמים תכל-

טא	ארץ בערמה:	ותשפט את-הארץ לא באמת:
טב	כי את-העניים ענית	ואת-השקטים דבאת
	שנאת דברי אמת	ותאבה דברי-קנב
	משכנות פורים הרסת	וחמות לא הרעו לך הששלת:
טג	וישל גדל לבקך אל-עליון	וגאותה אל-שדי:
מד	וישקף עליון על-עתותיו	והנה כלו הקיפו הנמים:

כו השרים הרומיים שהיו שואפים לעלות על כסא המלוכה. — בפסין אולי הכוונה אל Galba, Otho.
 כז הכנפים הנעירות. כך בסורי. ברומי: subalares. — השתיים הנשארות. אולי Civilis
 לה (מת ביוני 69) — Vitallius (מת בדיסמבר 69). — בפליה יש רמז אל דומיטיאנוס (מצד ימין), שהיו
 למ משערים בזמנו שהוא המית לטיטוס אחיו (מצד שמאל). — מארבע החיות. הנשר שלכאן הוא

מה ועל-כן העלם העלם אתה הנשך והנשך הנזרות והנשך הנזרות
הרעות מאד וראשית המשיעים והנשך הרעות מאד וכל-הנזרות
מו הנקלה: למען תשוב תנשש כל-הארץ והנזרות לה ממקשה וקושה
למשפט ולתקנים מאת עשה:

י ונהי בדבר הארץ את-הדברים האלה אל-הנשך וארא: והנה
ב הראש הנשך העלם ותרמנה שמי הנשכים אשר עברו אליו
ג ותקמנה למלך ונהי מלכותו קצרה ומבוכות מלאה: וארא והנה
נעלמו נסיהם וכל-גנות הנשך נשרפה ונחרד הארץ מאד:

ואני התעוררתי מרגשת לבי הרבה ומיראה גדולה ואמר
ד אל-רוחתי: הלא מאתה באו לי אלה באשר תרמתי דרכי עליך:
ה הנה ער-פה עיפה נשתי ורוחתי רסמה מאד ואי-דבי כח מעט מרבי
ו סמך אשר סתתתי בלילה הזה: ועתה אבקש מאת עליך לסוקני ער-
ז הסוף: ואמר אלני וי אס-מנצחתי סן בעיניך ואס-צדיק אני אתה
ח מרבים ואס-באמת עלתה תפלתי לשניה: סוקני-נא והודעת לעבדך
ט פתרון המראה הנזר והוא ובאורו לתתם את-נפשי קלה: כי אני
י יקדתי בעיניך להודיעני קץ העתים ואחרית הימים:

י-א ויאמר אלי זה פתרון המראה אשר ראית: הנשך אשר ראית
עולה מדרגים היא המלכות הרביעית אשר נראתה במראה לדניאל
יב אחיה: אד-לו לא נסמך באשר אני פומר לה עתה או באשר
יג סתתתי: הנה ימים באים וקמה מלכות על-הארץ והנה נראה
יד מכל-המלכויות אשר היו לשניה: ומלכותה שנים עשר מלכים
טו אחד אחר אחר: והשני אשר יחל למלך ימשל ימים רבים מן
טז-י השנים עשר: והפתרון שמים-עשרה הנשכים אשר ראית: ואשר
יח שמעת קול מדבר אשר יצא לא מראשיו כי אס-מתוך גותו: זה
פתרונו בתוך-ימיה המלכות והיא תגלנה מריבות לא-מעט ותהי

מה החיה הרביעית מן הארבע שבדניאל ז' (חשה לקמן י' י"א). - הנקלה. - vanum.
י-א ער-הסוף. עד שישמע אף את פתרון המראה. - המלכות הרביעית. היא כאן
מלכות רומי, אבל בדניאל ז' ז' המלכות הרביעית היא מלכות יון (סדרן של מלכויות שם:
בבל מדי פרס ויון או מקדוניא). וזהו אמרו בפ"ב שלדניאל ניתן פתרון אחר מאשר ניתן
יג-יד כאן. - הוא זוכר שהוא רואה בבבל והחזיון לעתיד לבוא הוא. - שנים עשר מלכים. קשה
ס למנותם. - מן-השנים עשר. כוונתו: ימי שלטונו של השני יהיו מרובים מימיו של כל
יח מלך אחר מן השנים עשר. - בתוך. ברומי post (=אחרי). ונראה שטעה וקרא ביווני
μετά במקום μετά (כך בסורי וארמיני). - הכוונה לאנארכיה שהתחילה בסוף ימיה של

נוֹסָה לְנֶפֶל וְלֹא תִפֹּל אִם כִּי אִם-יָשׁוּב תִּעֲמַד בְּבִתָּהּ הָרִאשׁוֹן:
 י-כ וְאֲשֶׁר רָאִיתָ שְׂמוּנָה בְּנָסִים וְעִירוֹת מְחֻבְּרוֹת לְכַנְסִי: זֶה שְׁתָּרוֹנוֹ
 שְׂמוּנָה מְלָכִים וְקוֹמוֹ בָּהּ אֲשֶׁר עֲתוּמֵיהֶם תִּהְיֶינָה קְלוֹת וּשְׁנוּמֵיהֶם
 כ-א מְהִירוֹת וּשְׁנִים מֵהֶם יֵאָבְדוּ: בְּקֶרֶב תִּיָּדְדָהָעַת וְאַרְבָּעָה יִשְׁמְרוּ
 כ-ב לַעֲתָ אֲשֶׁר תִּפֹּל לְהִגִּיעַ לַקֶּץ וּשְׁנִים עֶד-קֶץ יִשְׁמְרוּ: וְאֲשֶׁר רָאִיתָ
 כ-ג שְׁלֹשָׁה רִאשִׁים שְׂקָאִים: זֶה שְׁתָּרוֹנוֹ בְּאַמְרִיתָהּ: עֵיר עֲלִיוֹן שְׁלֹשׁ
 כ-ד מְלָכוֹת וְחֹדֶשׁ בָּהֶן הַרְבֵּה: וּמִשְׁלֹו בְּאָרֶץ וּבִישְׁבֵּיהָ מִמֶּשֶׁל רֶבֶר
 כ-ה עָמַל מִבֵּל אֲשֶׁר הָיוּ לִשְׁנֵיהֶן וְעַל-כֵּן נִקְרָאוּ רִאשֵׁי הַקָּשָׁר: כִּי הֵן
 כ-ו תִּהְיֶינָה רְעוּתֵיהֶן וְהֵן תִּשְׁלַמְנָה אֶמְרִיתָהּ: וְאֲשֶׁר רָאִיתָ אֶת-הָרִאשׁ
 הַגָּדוֹל וְעָלָם כִּי אֶחָד מֵהֶם עַל-מִשְׁכְּבוֹ: מֵוֹת וּבְמִכְאוּבִים רָעִים:
 כ-ז וְהַשְׁנִים הַנִּשְׁאָרִים תִּרְבַּ תִּאֲכָלֶם: הָאֶחָד תִּרְבֵּי תִאֲכַל אֶת-וְרֵעֵהוּ
 כ-ח אֲשֶׁר אֵתוֹ וְנִסְדָּהוּ לְאַמְרֹנָה בְּתִרְבַּ וּפֹל: וְאֲשֶׁר רָאִיתָ שְׁתֵּי בְּנָסִים
 ל וְעִירוֹת עֲלוֹת עַל-הָרִאשׁ אֲשֶׁר מִיָּמִין: זֶה הַשְׁתָּרוֹן הַבִּינִים אֲשֶׁר
 וְשָׁמָּה עֲלִיוֹן לַקֶּץ הִיא הַמְּלָכוֹת הַקְּצָרָה וְרַבַּת-הַמְּבֻכּוֹת אֲשֶׁר
 ל-א רָאִיתָ: וְהָאֵרִי אֲשֶׁר רָאִיתָ נְעִיר מִן-הַנְּעִיר וְשֹׁאֵב וּמְדַבֵּר אֶל-הַנְּעִיר
 ל-ב וְהַנְּעִיר בּוֹ עַל-רַעְיוֹתָיו וְכִלְדָּבְרָיו אֲשֶׁר שִׁמְעָה: הִיא הַמְּשִׁיחַ אֲשֶׁר
 שְׁמָרוּ עֲלִיוֹן לַקֶּץ וְהַנְּעִיר אֲשֶׁר יֵצֵא מִצֶּדֶד דָּוִד וְכֹא וְדָבָר אֶלֵיהֶם
 וְהוֹכִיתֶם עַל-רַעְיוֹתֵיהֶם וְעַל-שִׁשְׁעֵיהֶם וְעַד לִשְׁנֵיהֶם הַפְּאִתֵיהֶם:
 ל-ג וְהַמְּדִידִם בְּרִאשׁוֹנָה חַיִּים לְמִשְׁשָׁם וְהָהָה כְּהוֹכִיחֻ אוֹתָם וְאֶבְדָּם:
 ל-ד וְשֹׁאֲרֵית עַמִּי וְגַאֵל בְּרַחֲמִים הִנֵּה יִמְלֹכוּ אֶל-גְּבוּלֵי וְשִׁמְחָם עֲדֵי
 אֲשֶׁר יָבֹא הַקֶּץ (וְהוּא) יוֹם-הַדִּין אֲשֶׁר-דִּבַּרְתִּי אֵלֶיךָ עָלָיו מֵרִאשׁ:
 ל-ה לֹא זֶה הַכֹּלֹם אֲשֶׁר רָאִיתָ וְזֶה שְׁתָּרוֹנוֹ: רַק אֵתָהּ לִכְדֹּךְ נִמְצְאָה מֵוֹב
 ל-ו לְדַעַת פִּיר עֲלִיוֹן זֶה: וְכַתְּבָהּ אֶת-קֶל-אֵלֶה בְּסֵפֶר כָּל-אֲשֶׁר רָאִיתָ

מלכות גירון ונחתימה ע"י אסטמינוס (בש' 70-68). - תשובת תעמד בכתה הראשון.
 כך לפי הארמיני והערבי. וברומי: in suam initium. - בקרב תוך-העת. adpropinquante
 כ-א tempore medio. - וארבעה ישמרו. נראה שכוונתו אל ארבע הכנסים המקבילות (השנה
 ט' כ"ז). והם Galba, Otho, Civilis, Vitellius. - עד-קץ ישמרו. עד העלם הראש השלישי
 כ-ב (ע' ט' כ"ד). - באחריתה. של אותה מלכות. - תחדשנה. כך בסורי: דמחדתין. וברומי
 יש כאן שעשוע-מלין עם סוף הכתוב הקודם: qui recapitulabunt ושיערו חכמים שכן היה ביוונית: ἱπαι vocati sunt capita aqulaa, isti enim erunt. - תכלה). וברומי:
 אחריתה. של מלכות רומי. - המלכות הקצרה. בסורי: נהוו שולמא (=תכלה). וברומי:
 ל-א regnum exile. - והארי. על פי הכתוב (ברא' מט ט') גור אריה יהודה, ורומן למשיח. -
 ל-ב ל-ג. - על מי הסורי. - והוכיחם. השנה י"א לין. - ימלטו אל-גבולי.
 ל-ד qui salvati sunt super fines moos. - קרא על במקום אל. - השנה דניאל ח' כ"ז ואתה

לח וּשְׁכַתְּכֶם בַּמָּקוֹם סֶתֶר: וְלִמְדַתְּכֶם לְחֻקֵּי עֲזָרָה אֲשֶׁר תִּדְרֹשׁ אֶת-לְבוֹבְכֶם
 לם כִּי יִיכָלוּ לִקְבֹּל וְלִשְׁמֹר סוּדוֹת אֱלֹהִים: וְאַתָּה עֲמִידָה שְׂבַעַת יָמִים
 אֲחֵרִים לְמִצְוֵן יִדְרֹשׁ לָהּ אֲשֶׁר נִרְאָה לְסִנִּי עֲלִיֹן לְהוֹדִיעָהּ וְנִעַל מִעָלֶי:
 ס וְהָיָה בְּשִׁמוֹעַ כָּל-הָעָם כִּי עָבְרוּ שְׂבַעַת הַיָּמִים וְאֲנִי לֹא שָׁבַתִּי
 הָעִירָה וְנִתְאַסְמוּ כָּלֶם לְמַקְשׁוֹן וְעַד-גְּדוֹל וְנִבְאוּ אֵלַי וַיֹּאמְרוּ אֵלַי
 מא לֵאמֹר: מַה-תִּשְׁאֲנוּ לָהּ וּמַה-תִּדְרֹשׁנוּ לָהּ כִּי עוֹבֵד עֲבָדְנוּ וְתִשָּׁב
 מב בַּמָּקוֹם הַזֶּה: וְאַתָּה לְכָדָה נִשְׁאַרְתָּ לָנוּ מִכָּל הַנְּבִיאִים כְּאֲשֶׁל
 מג מִקְצִיר וּכְמִנְיָה בַּמָּקוֹם חֲשָׁד וּכְחָף מִקְלָשׁ לְאִנְיָה מִסִּיעָה: הַמַּעֲמָ
 מד לָנוּ הָרָעוֹת אֲשֶׁר מַעֲאֲנוּ: וְאִם-אַתָּה תַּעֲבֹדנוּ הַלֹּא-טוֹבִי לָנוּ לְהַשְׁרִיף
 מה גַּם-אֲנַחְנוּ בְּשִׁרְשֵׁת צִיּוֹן: וְלֹא טוֹבִים אֲנַחְנוּ מֵאֲשֶׁר מִתְּרוֹשֵׁם וַיִּבְנוּ
 קוֹל גְּדוֹל:

סו וְאֲנִי אֵינִי וְאֵינִי בְּטוֹחַ יִשְׂרָאֵל וְאֶל-תַּעֲצֹב בֵּית יַעֲקֹב: וְשֵׁ
 סו לָכֶם וּזְכוּן לְסִנִּי עֲלִיֹן וְשִׁדִּי לֹא יִשְׁכַּחְכֶּם לְעַד: וְאֲנִי לֹא עֲוֹבֵתִיכֶם
 וְלֹא הִלַּכְתִּי מִעַמְכֶּם כִּי בָאתִי אֶל-הַמָּקוֹם הַזֶּה לְהַתְּסַלֵּל עַל-שִׁמְמַת
 סח צִיּוֹן וּלְבַקֵּשׁ רַחֲמִים עַל-שִׁשְׁלֹת מִקְדָּשְׁכֶּם: וְעַתָּה לָכֵן אִישׁ לְבֵיתוֹ
 סט וְאֲנִי אָבֹא אֵלֵיכֶם מִקֶּץ הַיָּמִים הָאֵלֶּה: וְנִלְךָ הָעָם הָעִירָה כְּאֲשֶׁר
 נ אֲמַרְתִּי אֵלֵיכֶם: וְאֲנִי וְשָׁבַתִּי בְּשָׂדֶה שְׂבַעַת יָמִים כְּאֲשֶׁר צִוִּיתִי וְאֶכֶל
 רִקִּי-מִצִּמִּי הַשָּׂדֶה מִן-הַעֲשָׂב הַזֶּה-לִּי מֵאֵכֶל בְּיָמִים קָדָם:

יא וְהָיָה מִקֶּץ שְׂבַעַת הַיָּמִים וְאֶחָדֶם חָלוּם בְּלִילָה: וְאָרָא וְהִנֵּה
 ב-ג מִן-הַיָּמִים מִגִּיתָה רִיחַ גְּדוֹלָה וְתִנְשֹׁר אֶת-כָּל-נִלְוִי: וְאָרָא וְהִנֵּה וְהָרִיחַ
 הַעֲלִמָה מִלְּבָבִים כְּרַמִּית אֲדָם וְאָרָא וְהִנֵּה הָאִישׁ הַהוּא מְעוֹסָף
 עַם-עַנְנֵי שָׁמַיִם וּכְאֲשֶׁר הִסֵּב אֶת-פָּנָיו לְהִבִּיט חֲרָד כָּל-אֲשֶׁר נִרְאָה

ס סתם החזון כי לימים רבים, שם י"ב ד' ואתה דניאל סתם הדברים ותתם הספר עד-דק
 סט ישטטו רבים ותרבה הדעת, וכן שם י"ט ט' - שבעת הימים, הראשונים (ע' ד' כ"ג-
 סס כ"ד), - מקץ הימים האלה, המוכרים לעיל (בפ"ט), -

הַיָּמִים שֶׁשִּׁי (י"א א'-ג"ח).

התכן: א) ארם עולה מן הים (א'-י"ג).

ב) הרהורי החווה על החזיון (י"ד-ב').

ג) מתרון החזיון (כ"א-ג').

ד) חתימת החזיון והמזכר אל החזיון השביעי (ג"א-ג"ח).

יא-ג מן הים, השה ט' א', -] -] -] על פי הסורי, ברומי נחסר בטעות מחמת שלפני
 לשון זה ואחריו באה התיבה והנה (et ecce) - מעוסף, convolabat, כך מגיה Violet, במקום

ד תחיתיו: וקבל מקום אשר יצא קול מפיו נשקפו כל אשר שמעו
 ה קולו כהמם היג כהריחו אש: וארא אחר רכון והנה נאספו במזן
 אנשים לאין מספר מארבע רוחות השמים להלחם באיש אשר
 ו-י קלה מדהבם: וארא והנה נזרלו הר נזול נעמ קליו: ואני
 בקשתי לראות את ההארץ או את המקום אשר משם נגזר ההר
 ח ולא נכלתי: אחר רכון ראיתי והנה כל הנקבצים קליו לערף אתו
 ט קרב סדד קמאר אף גלחם גלחמו: והוא כראיתי סערת הקמזן
 כבא לא הרים ידו ולא התנוק חרב ולא נשק אתר נדק וזאתו
 י ראיתי: כי הנה שולח מפיו כנחל אש ומשקתיו רוח שלקבת
 ומלשונו שלח נחל רסקרה ונתערבו כל אלה יסוד נחל האש ורוח
 יא השלקבת ושפעת הסערה: ונשלו על סערת הקמזן אשר הנה ערוך
 מלחמה ונשקפו את קלם וברנע לא נראה מדהקמזן הרב לאין
 יב מספר כי אם פיתאשר וריח קשן וארא ואשתוקם: אחר רכון ראיתי
 את ההארץ יורד מדהר וקורא אליו המזן אתר הבא לשלום:
 יג ויקרבו אליו מראות אנשים לרב מהם שמחים מהם עצובים ומהם
 אסורים מהם מביאים מאשר יקריבו קרבן ואני מרב ססד הקצוות
 יד ואתפלל אל עליון ואמר: אטה הודעת לעברה מראש את ההקלאות
 טו האלה ואיך בעיניה לקבל תסלתי: וטה הודיעני נא וספסר
 טז העלום הנה: כי כאשר חשיתי בלבי אוי לגשאים בימים ההם
 יז ורע מהם לאשר לא ישארו: כי אשר לא ישארו עצובים יהיו:
 יח-יט כהתבוננם לאשר נשמר לאסרית הימים ולקחם לא תיע: אך נס-
 הנשאים אוי לקח בגלל זאת כיראו את העצרות הגדולות ואת
 כ המצוקות הרבות באשר מראים העלומות האלה: וטוב בקלזאת
 לעמד בצרה ולבא אל אלה מעבר קענו מדהעולם ולקלתי דאות
 את אשר יקרה באחרונה:
 כא ויעני ויאמר נספתרון העלום אנירלה ונס על אשר דברת

ד-י convalescebat (=נעשה חזק). - נשרפ. ardesebant. ובסורי: נמסו. - גזר לו הר
 גדול. השות דנ' ב' ליד ומיה: אתגורת אבן דיילא בידן, השות הלשון לקמן בשליח. -
 י-יג ההר הגדול הוא סמל של ציון החדשה. - לסגנון פיי השות ישע' יא ד'. - אסורים. מן הגולה
 (השות ישע' מ"ב ד'). - מביאים מאשר יקריבו. לפי ההמשך נראה שכוונתו: הגרים
 יי מביאים את ישראל מארצות פוזריהם מנחה לה, כאמור בישע' ס"ו כ'. - מראש. מן
 טז המראות הראשונות שחזיתי. - לאשר לא ישארו. שלא יחזו לחיות בימות המשיח. -

כב אנלה-לך: פי דברת עליהנשארים ויעל אשר לא יחיו זה השתרון:
כג אשר-יביא הצרה בעת שהוא הוא ושמר על-אלה אשר יסלו
כד בצרה אשר להם מעשים ואמונה לסגור-לשדי: דע אשוא כי
כה הנשארים מאשרים מן-המתים: ואלה שתרוני המראה אשר ראית
כו איש עולה מלבדים: הוא אשר שמרהו העליון ימים רבים אשר
כז בדרו יגאל את-בריותו והוא יסקר את-הנשארים: ואשר ראית רוח
כח ואש וסקרה ויצאות מסיו: ואשר לא תחזיק לא-תקרב ולא כלי-
מלקמה וישבר סערת הקמין שהוא אשר בא להלחם עמו זה
כט שתרונו: הנה ימים באים והעליון יואיל לגאל את אשר על-הארץ:
ל-לא וקא תמהוד-ללב על-יושבי הארץ: ויקשו להלחם אלה באלה
לב עיר בעיר ומקום במקום ועם בעם וממלכה בממלכה: והנה כי
יבאו אלה והגישו האתות אשר הורעתיה לסגור-בן אז יגלה עבדי
לג אשר ראיתו אדם עולה: והנה כשמוע בל-העמים את-קולו ועובו
לד איש את-ארכו ואת-המלקמה אשר ביניהם: ונאספו יחד המון לאין
לה מקשר באשר ראית את-החשאים לבא ולהלחם עמי: והוא נעמד
לו בראש הריציון: וציון תבא ותראה לכל נביה ונביה באשר
לז ראית את-הקר בהגורו ולא בדרום: ועבדי יוכים לעמים הבאים בדי
רשעתם את-אשר קרבו בסערה וערר לסניהם את-מזמותיהם
לח הרעות ואת-השששים אשר ישסמו: ונאחר-בן יאבדם הוא הדומה
לשלחבת גלי עמל בכם בתורה אשר נתנה מאת הדומה לאש:
לט-מ ואשר ראיתו מאסף אליו המון אחר שלוו: עשרת השבטים הם
אשר גלו מארצם בימי הושע המלך אשר הוליד אותם שלמנאסר
מלך בני-אשור בשבי ונעבירם אל-עבר הנהר ונעברו אל-ארץ
מא אחרת: והם נוצצו הנשפים לעזוב את-המון העמים וללכת אל-ארץ
מב רחוקה אשר מעולם לא ישב-שם עד אדם: לשמר נש-שם את-
מג תורתם אשר לא-היו שומרים בארצם: ודרך המבאות הצרים

כב-כג על-אשר דברת. בסוּקִים ט"ז-כ'. -] -] -] כך בסורי. - אשר יביא הצרה.
כז כוונתו למשית. - אשר בידו. ברומי: בעצמו (per semetipsum), ולפי וילתוזין טעה וחשב
לג כי הלשון δὲ αὐτοῦ (= בידו) הוא δὲ αὐτοῦ (= בעצמו). - עבדי. ברומי: בני, ואולי היתה
ל-לו בזה מחשבה וזה. - השה דנ' ב' ליד-ליה. - לפליו השה לעל י' ליב. -] -] -] על
מ סי הסורי. - הושע המלך. ברומי ובשאר התרגומים בטעות: יאשית. - אל-עבר הנהר.
מא מרת. - עשרת השבטים הם בארץ שלא ישב שם אדם מעולם, ולפיכך אין מקומם ידוע. והשה
מסיק'ר קמ'ו ב' שלש גליות נעשו עשרת השבטים, אחת גלתה לסמבטיון ואחת גלתה לפנים

סד אשר בהר-צפת באי: כי העליון עשה להם אתית ונעצר במעגלות
כה הנקר עד-הקדם: ואל-הארץ שהיא רב הדרך מהלך שנה וחצי
סו והארץ שהיא ארץ ואחרת תקרא: מאן ישובו שם עד-אחרית
סז הנמים ואן ישובו וסלו לבא: ושב העליון ונעצר במעגלות הנקר
סח למען יוכלו לעבר ועל-כן ראית המון נאסף בשלום: ונסתהפשוטים
סח מעמד אשר ימצאו בגבול קרשי וקלסון: והנה כאשר ישמיר את-
ג המון העמים הנאספים והנן על-שארית העם: ואן קראם הרבה
נקלאות גדלות:

נא ואני אמרתי אלני יי הודיעני זאת מדוע ראיתי אדם עולה
נב מלב-ים ויאמר אלי: כאשר לא יוכל איש לחקר אי לדעת את-
אשר במעמקי הים כן-לא יוכל איש על-פני האדמה לראות את-
נב עבדי או את-האנשים אשר אתו אם-לא בעת-יום: זה פתרון
נד הסלום אשר ראית ואשר נקלה-לה לברך: כי את אשר לך עובת
נה ובאשר-לי עמלת ובתורתך הקרת: ובמניח נהנת בהקמה ולבינתה
נז אם קראת: ועל-כן הראיתיה אלה כי שברה את-עליון והנה מקץ
שלשת ימים אמרים ודברתי אליה דברים אחרים ושמתי לסניף
נז נקבדות ונקלאות: ואלך ואעבר בשדה וארב לשאר ולהלל העליון
נח על-הנקלאות אשר עשה דבר בעתו: ואשר הוא נוהג העמים
ואת-אשר יבא בעתים ואשב-שם ימים שלשה:

פר מסמבטיון ואחת גלתה לדפנו של רבלתה ונבלעה שם. - הנס היה ממש כמסומר ביהושע ג'
פח יד-ט"ז. - ארץ ואחרת. כך הגיה שילר-שינסי (Journal of Philology III [1870], 114) על
סמך הכתוב בדב' כ"ט כ"ז וישליכם אל ארץ אחרת (במקום Arareth שברומי, ובסורי:
ארזף סופה דעלמא), שהוא נדרש במשנה סנהד' ג' ג' (והשוה תוספתא סנהד' י"ג י"ב) על
מס-מס עשרת השבטים. - למען השוה ישע' י"א ט"ז-ט"ז. - וימלסון. כך בסורי. - שארית העם.
נב ודאי כוונתו לשארית העם שבא"י וגם לעשרת השבטים. - בעת-יום. in tempore diei.
נח כוונתו: ביום ביאת המשיח (בסורי: בעת יומא). - ולבינתך אם קראת. על דרך הכתוב
נז-נז במשלי ד' ד'. - נכבדות. gravia (לשון כבוד). - בשדה. הוא שדה עדרת (ז' כ"ח).

חזון עזרא י"ב א'-מ"ח.

הת כן: (א) מטי השכינה מתוך הסנה הוטל על עזרא להחזיר את התורה ואת הספרים שנשרפו
וללמד התורה לבני עמו כי קרובה שעתו להחלק בן העולם (א'-כ"ח).
(ב) רבירו האחרונים של עזרא (כ"ז-ל"ו).
(ג) בעזרתם של חמשה סופרים מהירים כתב עזרא ציד ספרים, מהם כ"ד ספרי הנצרך לעם
וע' ספרים נגזרים לחכמי העם (ל"ו-מ"ז).

יב ויהי ומקץ היום השלישי ואני יושב תחת האלון: והנה קול
 ב וצא לעמתי מן-הבונה ואמר עזרא ואמר הקני אדני ואקים
 ג על-רגלי ואמר אלי: נגלה נגליתי עלי-הבונה ואדבר אל-משה
 ד בהיות עמי עבדים במצרים: ואשליחם ויצא את-עמי ממצרים
 ה ואשליחם אל-הר-סיני ואעצרהו עמי ימים רבים: ואספד-לו נקלאות
 ו רבות ואודיעהו רזי העמים ואמרית העמים ואצוהו לאמר: אלה
 ז-ח הדברים תגלה ואלה תכסה: ועתה הקני אימר אליך: האתות
 אשר הודעתי והחלמות אשר ראית והבהרות אשר שמעת שימם
 ט בתוך לבך: ואתה תלקח מבני אדם והיות עמ-עבדי ועם-היהודים
 י-יא לך ער-כלות העמים: כי לעולם אבדו נעוריו והעמים לזקן: כי
 לשנים עשר ראשים וחלק העולם יקבר עברו ממנו תשעה ראשים
 יב וחצי הראש העשירי: וישארו ממנו שנים מבל-עדי חצי הראש
 העשירי:

יז ועתה צו לבימה והורית לעמך
 ונחמם צניהם והוכחם למשפחות בתיהם:
 יד ושלחת מאתך מחשבות מות והשלכת מעליך משא אדם
 והוצאת את-נקשך מן-התבונה

הרפה ושמת בצדה את-המחשבות
 טו ומהרף להקלש מן-העמים האלה: והמציקות לך
 כי אשר ראית עתה מן-הרעות הבאות רעות מהן עוד תהינה:
 טז כי ככל אשר חלש העולם מוקן בן תרבינה הרעות על-היושבים
 יז בו: כי האמת תרמק יותר והשקר יקרב וימחר לבא הנשך
 אשר ראית בחזון:

יח-יט ואען ואמר אדברה-נא לשניך אדני: הקני וקלכתי כאשר
 צויתני ולמדת את-העם הנמצא אך את אשר-נגלדו עוד מי יוכיח:

יב א ומקץ. כך בארמיני, ונכון (השנה י"א ג'). - תחת האלון. הידוע לאנשי המקום (ירושלים). השנה חזון ברוך א' ו' א', ע"י י"ח (כיצא בו זכריה א' ח' ההדסים אשר במצלות). סמוך לאותו אלון היה גדל סנה. - הסנה. rubus (השנה וולג') לשמות ג' ח'). -
 יג-ד ואעצרהו עמי. השנה שמות ל"ד כ"ח. - לפיה השנה ויקר כ"ו ז': הראהו הקב"ה למשה דור
 ו דור ושופטיו דור דור ומלכיו וכו'. - לפי השנה פסיקיר ס"ד א': אמר לו הקב"ה, משה לך אני
 ח מגלה טעמי תורה אבל לאחרים חוקה. - ע"ס עבדי. ברומי אף כאן: עס-בני (כמי י"א ל"ב). -
 יח-יט יחלק העולם. כלו' ההיסטוריה של העולם. - ימחר לבוא הנשך. אם כן יש קשר

כ- כא ונתבל שומה בחשך ויחשיך בלי אורה: כי תורתך נקדשה ועל-
 כב כן אינאיש יודע את-אשר עשית ואת-אשר נעשה: ואם-נא מצאתי
 חן בעיניך סדדי רוח קדשך וכתבתי את כל-אשר נעשה בעולם
 מראש אשר הנה כתוב בתורתך למען יוכלו בני-האדם למצא
 כג נתיבה ואשר יחפצו לחיות ביםים הבאים וחי: ונעני ויאמר לך
 ואספת את-העם ואמרת אליהם אשר לא יבקשוך ארבעים יום:
 כד ואתה תבין לך לחות לרב ולקחת אתה שרה דברה שלמה
 איתן ועזאל חמשה אלה אשר הם מהירים במלאכת הכתב:
 כה וקאת הנה והעליתי בלבך נר הבירה אשר לא יכבה עד-אם-עלו
 כו לכתב את-אשר החלו: ובעלותך תגלה מקצתו ומקצתו תקטר
 לכתבים בשתר ומתר קצת הזאת תחל לכתב:

כז- כח ואלך באשר ציתי ואקבץ את-כל-העם ואמר: שמע ישראל
 כט את-הדברים האלה: ירד נדרי אבותינו בתחלה מארצם ונאלו
 ל משם: ונקבלו תורת חיים אשר לא שקרו ונס-אסם אחריהם
 לא הסרתם אותה: ותגמן לכם הארץ בציון לנחלה ואתם ואבותיכם
 לב שעלתם און ולא שמתם את-הדרך אשר צוכם העליון: והוא
 לז שוסם צדיק ונקח מקם בעתו את-אשר נתן: ועתה הנכם פה
 לד ואחיקם בתובכם: ואם תמשלו ברוחכם ותבינו לבבכם ונשארתם
 לה חיים ואחר המות רחמים תשינו: כי המשפט נבא אחר המות
 לו בשוכנו לתהיה ואז נלו שמות הצדיקים ומעשי הקשעים יחדשו:
 לו ואלי אלינוש איש מעתה ואל-יבקשוני עד-ארבעים יום:
 לו ואקח את-חמשת האנשים באשר ציתי ונלך השנה והנה-
 לח שם: ויהי ממחרת והנה קול קורא אלי לאמר עזרא פה
 לט ושמה את-אשר אשקף: ואסתחסי והנה גביע מלא הנש אלי והוא
 ט מלא כמו מים ונינו בעיני-האש: ואקח ואשת וער-אני שמה לבי

כ- כז בין חזון זה ובין החזון הקודם, שהוא חזון הנשר, - בלי אורה. בלי תורה. - ואת-
 כג אשר יעשה. בימות המשיח. - ארבעים יום. כימי מתן תורה (ע' שמות כ"ד י"ח ועוד). -
 כד לוחות. boxos. כוונתו לדמים שכותבין עליהם (של גיל וכיוצא בכך). - דבריה. Dabrian
 (השם השם דברי, וק' כיד י"א). - שלמיה. ע' ירמ' ל"ז י"ד. - איתן. Ethanus, ע'
 דה"א ב' ו'. - ועזאל. et Asihel, ע' דה"א ס"ז י"ח (ואולי עיקרו עשאל, דה"א ד'
 ט ליה). - בסכ"ז אמר לו ממש כמו שאמר למשה רבינו (לעיל בס"ז). ויש כאן מעין תחלוקה
 לא-ל לתורה שבכתב ותורה שבעל פה. - בציון. in terra Zion. - השדה. ערדת נו' ב"ז. -

טא מביע בינה ויבחי ודלה חכמה ורחמי קשער וקרין: וישתח סי
 טב ולא נקנר-עוד: ועלין גמן בינה למששת האנשים ויקתבו את-
 אשר נאמר להם לסי הסדר בכתב-אותיות אשר לא ידעו וישבו
 טג ארבעים יום: ויהיו כותבים ביים ואוכלים לחם בלילה ואני ביים
 טד רבתי ובלילה לא החשיתי: ויקתבו בארבעים היום ספרים
 טה תשעים וארבעה: ויהי בקלות ארבעים היום וידבר אלי עלין
 לאמר את-וארבעה וקשרים וקשרים אשר כתבת בראשונה תגלה
 סו וקראו בהם כמובים כאשר לא מובים: וישקעום האחרונים
 סז שמורים יהיו אתך למחר אותם לחכמי עמך: כי בהם מקור
 הבינה ומעין החכמה ויגבר הדעת ואעש כן:

בכתב אותיות. כן בסורי: בכתיבתא דאתותא. וברומי: notis. סתם. — אשר לא ידעו. אולי כוונתו
 לכתב אשורי. שאותם הסופרים לא היו רגילים בו קודם לכן. ואף בזה השוה עצמו לעזרא הסופר,
 שחידש את התורה בכתב אשורי במקום הכתב העברי הקדום. ודאי היו אז כתב עברי וכתב
 אשורי משמשים עוד בערבוביה, כמו שנראה במסבעות מזמן בריכוכנא שאז היה עוד כתב
 עברי. — ח ש ע י מ ו א ר ב ע ה. כן בסורי ובשאר התרגומים. חוץ מכתבייד של הרומי שניתנו
 מה-מ בהם מספרים שונים: 904 או 970 או 974. — [—] כן בסורי. — [—] כן שם. — פסוק מ"ו
 מגיד בשבחם של הספרים החיצונים: לחכמים יש בהם מקור הבינה ומעין החכמה! —
 מ ו א ע ש כן. עד כאן בנוסח הרומי. ובסורי (וכן בשאר התרגומים, בשינויים אחדים) יש כאן
 תוספת מאחרת ומשובשת (ע' 321, Box, Ezra Apoc.,) בזה הלשון: בשנת שבע בשבוע הששי
 פקץ חמשת אלפים שנה לבריאה וירחים שלשה וימים שנים עשר ובהם נלקח עזרא והובא
 אל מקום הדומים אליו אחרי קתבו את כל אלה והוא נקרא סופר דעת עלין לעולמי עולמים.
 תם נאום עזרא הראשון. —